Mötesbok: Tekniska nämnden (2025-06-19)

Tekniska nämnden

Datum: 2025-06-19

Plats: Kommunstyrelsens sammanträdesrum

Kommentar:

Dagordning

Beslutsärende

59/25 Fastställande av dagordning och fråga om jäv juni 3

60/25 Ekonomirapport juni 6

61/25 Revidering bilaga Allmänna Lokala ordningsföreskrifter Umeå kommun 2025 14

62/25 Förbud mot trafik med 15 meter eller längre fordon eller fordonståg 81

63/25Motion 9/2025: Kamerabevakning för ökad trygghet i Umeå 196

64/25 Avsteg från riktlinje för informationssäkerhet 199

65/25 Yttrande förslag till uppdaterade Nationella riktlinjer för måltider i skolan 206

66/25 Yttrande Remiss av promemorian Avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur - Regeringen.se 435

67/25 Aktuellt från förvaltningen juni 451

68/25 Kurser och konferenser juni 452

69/25 Delegationsbeslut och anmälningsärenden juni 453

70/25 Ärenden under handläggning - information juni 511

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-06-03
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00029

Fastställande av dagordning och fråga om jäv juni

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att fastställa sammanträdets dagordning.
att till protokollet notera att ingen person är jävig.

Ärendebeskrivning
Tekniska nämndens föredragningslista finns som bilaga och eventuella ändringar noteras. En jävig person får varken delta i handläggningen av ärendet eller vara närvarande vid nämndens behandling av ärendet.

Beslutsunderlag
Föredragningslista. Bilaga.

UMEÅ KOMMUN

Kallelse/Föredragningslista

Tekniska nämnden

Tid: Torsdagen den 19 juni 2025 kl. 10:00
Plats: Kommunstyrelsens sammanträdesrum

Beslutsärende

1	Fastställande av dagordning och fråga om jäv juni	*13.00*	
2	Ekonomirapport juni	*13.05*	Marcus Bystedt
3	Revidering bilaga Allmänna Lokala ordningsföreskrifter Umeå kommun 2025	*13.15*	Tua Gäärd
4	Förbud mot trafik med 15 meter eller längre fordon eller fordonståg	*13.25*	Katarina Gref
5	Motion 9/2025: Kamerabevakning för ökad trygghet i Umeå	*13.35*	Karin Isaksson
6	Avsteg från riktlinje för informationssäkerhet	*13.50*	Mattias Wallmark
7	Yttrande Remiss av promemorian Avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur - Regeringen.se	*14.00*	Mattias Wallmark
8	Yttrande förslag till uppdaterade Nationella riktlinjer för måltider i skolan	*14.10*	Marie Bäckman
9	Aktuellt från förvaltningen juni	*14.20*	Karin Isaksson
10	Kurser och konferenser juni	*14.50*	
11	Delegationsbeslut och anmälningsärenden juni	*14.55*	
12	Ärenden under handläggning - information juni	*10.00*	

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-06-03
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00030

Ekonomiuppföljning juni

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att godkänna ekonomirapporten för maj 2025.

Ärendebeskrivning
Ekonomirapport för maj 2025 har tagits fram för nämndens verksamheter.

Beslutsunderlag
Ekonomisk rapport maj 2025. Bilaga.

Beredningsansvariga
Marcus Bystedt

Beslutet ska skickas till
Marcus Bystedt Marcus Bystedt

Ekonomiuppföljning maj

Utgåva: Ekonomiuppföljning 2025 Rapportperiod: 2025–05 Organisation: 20 Teknisk nämnd

UMEÅ KOMMUN

Nämndens budgetavvikelse per maj är 31,5 mnkr och består av följande:

Verksamhet	Utfall maj 2025	Utfall maj 2024
Gator och parker	23,3	10,5
Fastighet	-2,3	-7,2
IT	7,1	4,6
Måltidsservice	3,6	0,6
Städ-och verksamhetsservice	-1	2,7
Gemensamt	0,8	2,2
Totalt, mnkr	**31,5**	**13,4**

Nämndens resultat per maj är ett överskott på 31,5 mnkr jämfört med budget, fördelat per verksamhet enligt tabell. Jämfört med resultatet samma period föregående år, 13,4 mnkr, så är resultatet cirka 18 mnkr bättre. Det som skiljer mellan åren är i huvudsak att kostnaderna för vintern är mer kostnadsmässigt gynnsam, samt att resultatet för fastighet är bättre jämfört med 2024 då snö, kyla och skador orsakade stora kostnader för verksamheten.

För gator och parker har året börjat med väldigt låga kostnader för vintern vilket återspeglas i resultatet.

Resultatet för fastighet är ett litet underskott för året. Energikostnaderna är lägre än budget, året har börjat varmt och verksamheten fick ett tillgodobelopp från 2024, men kostnader för snöröjning, inklusive takskottning, samt kostnader för brandstationen som fortfarande kommer in drar ner resultatet. I övrigt mindre avvikelser.

Måltidsservice har ett överskott för perioden, åtgärder kring livsmedel från föregående år har fortsatt effekt och ger ett plus även om tex personalkostnader visar ett litet minus.

Överskotten inom IT beror främst på lägre personalkostnader än budget.

Underskottet inom Städ- och verksamhetsservice beror på att personalkostnaderna och förbrukningsmaterial är något högre än budget.

Inom gemensamt är det ett litet överskott beroende på personalkostnader samt övriga kostnader som är lägre än budget.

Fler detaljer redovisas under respektive verksamhet.

Prognos för perioden, 5,4 mnkr

Verksamhet	Prognos 2025	Prognos 2025	Prognos 2025	Prognos 2025	Resultat
	feb	mars	april	maj	2024
Gator och parker	0	11	5,4	5,4	2,5
Fastighet	2,5	2,5	2,8	0	-39,7
IT	0	1	-0,5	3	-0,5
Måltidsservice	0	0	0	0	2,7
Städ & verksamhet	0	-3	-3	-3	-2,2
Gemensamt	0,5	0,5	0	0	2,3
Totalt, mnkr	**3**	**12**	**4,7**	**5,4**	**-34,9**

Prognosen för perioden visar ett förväntat överskott på ca 5,4 mnkr mot årsbudget.

Vintern har totalt sett varit kostnadsmässigt fördelaktig inledningsvis för året, vilket ger en möjlighet att prioritera satsningar inom andra områden vilket ger en prognos som mot resultatet för perioden är lägre. För gator och parker är det en plusprognos även om kostnaderna förväntas öka under andra hälften av året när kommunen ta över vägar från Trafikverket, samt satsningar inom dagvatten och beläggning. Fastighet har totalt sett ett överskott där minskade energikostnader står för en stor del av det dels på grund av för hög preliminär debitering i december 2024 som ger ett tillgodobelopp för året men även på grund av att 2025 hittills varit varmare än normalt. Däremot är kostnaderna för snöröjning, där takskottning varit en betydande del, samt skador där kostnader för brandstationen fortfarande kommer in över budget. För städ- och verksamhetsservice förväntas resultatet bli ett underskott, då satsningar inom personal bedöms nödvändig att göra. Inom måltidsservice är prognosen noll trots inledande överskott, då personalkostnader bedöms gå med litet underskott och åtgärder införda 2024 minskas ner till förmån för inköp av närproducerat. Osäkert omvärldsläge kopplat till matpriser kan påverka prioriteringen. För DoIT bedöms resultatet bli ett litet underskott där rekryteringar, licenser och inköp av konsulter bedöms dra ner det inledande överskottet successivt under året. Nämndens kostnader för det utökade ansvaret för beredskap som beslutats i fullmäktige redovisas för 2025 under gemensamt. Prognosen är för närvarande -2 mnkr kopplat till beredskap men ett överskott hittills för året ger en nollprognos totalt under gemensamt.

Under nuvarande förutsättningar är det väldigt svårt att göra en säker prognos, därför ska prognosen bedömas med en osäkerhet på + 10 och -10 mnkr. Nämnden påverkas till stor del av yttre faktorer som prisökningar och väder, som inte går att styra. Nuvarande bedömning från SKR är att index ligger på mer normala nivåer 2025, ca 2 procent. Dock är det fortsatt oroligt i omvärlden med fortsatt krig och även handelstullar vilket kan ge effekter som ökade priser med mera. Avvikelser mot budget hanteras genom att anpassa volym, ambition eller servicenivå där så är möjligt.

Verksamheternas ekonomi per maj 2025

Fastighet

Periodresultat -2,2 mnkr

Energikostnaderna redovisar ett överskott på 6,7 mnkr. Del av detta överskott, ca 1,7 mnkr, beror på att de beräknade energikostnader som bokfördes i årsbokslutet för december 2024 var högre än de kostnader som kom att faktureras i januari för december 2024. Början av året var dessutom varmare än ett normalår vilket också bidrar till överskottet. De externa hyreskostnaderna redovisar däremot ett underskott för perioden som uppgår till -3,6 mnkr. Detta beror bl a på ny årshyra för Skräddarens vård och omsorgsboende samt ökade kostnader för lokaler för daglig verksamhet. Skötsel/tillsyn redovisar ett underskott för perioden som uppgår till -3,1 mnkr. Orsaken till underskottet beror uteslutande på höga kostnader för takskottning. Även avhjälpande underhåll och skador redovisar ett underskott på sammanlagt -4,0 mnkr. Det beror bla på höga underhålls- och servicekostnader för storkök och fortsatt höga kostnader för skadorna på brandstation. I övrigt lägre kostnader med 1,8 mnkr som till stor del - ca 1,3 mnkr - beror på skadeståndsersättning pga förseningar av byggnation på Carlslundsskolan.

Specificering kostnader kopplade till vintern:

Specifikation vinterkostnader, tkr	Periodbudget	Periodutfall	Periodavvikelse	Årsprognos
Skötsel/tillsyn	**-41 312**	**-44 380**	**-3 068**	**-1 000**
varav snöröjning mm	*-31 989*	*-33 358*	*-1 370*	-4 000
Media	**-61 488**	**-54 796**	**6 692**	**3 300**
varav elkostnader	*-25 661*	*-23 960*	*1 701*	3 000
varav värmekostnader	*-29 743*	*-25 039*	*4 705*	1 300
varav vattenkostnader	*-6 084*	*-5 797*	*287*	-1 000
Skador	**-4 861**	**-6 771**	**-1 910**	**0**
varav vinterskador		*-1 189*	-1 189	-3 000
Varav takskottning, tkr	**tom 2025–05**	**2024**	**2023**	**2022**
Takskottning (utfall)	-5 233,8	-2 828,6	-9 935,0	-2 325,3

Prognos 0 mnkr

Statsbidraget enligt massflyktingdirektivet kommer troligtvis inte att täcka Fastighets kostnader för flyktingboende 2025. Prognosen ser ut att landa med ett underskott i slutet av året som uppgår till -1,0 mnkr. En engångsrättelse av momsbidrag på ett vård- och

omsorgsboende kommer att generera en extra intäkt på 3,3 mnkr. Årsprognosen för externa hyreskostnader uppskattas till -5,8 mnkr. Detta beror bl a på ny årshyra för Skräddarens vård och omsorgsboende samt ökade kostnader för lokaler för daglig verksamhet. Även kostnaderna för skötsel/tillsyn kommer att redovisa ett underskott som uppgår till -1,0 mnkr. Underskottet beror uteslutande på höga takskottningskostnader. Däremot beräknas energikostnaderna landa med ett överskott. Överskottet beror dels på att det varit varmare än ett normalår under årets början, dels på att kostnaderna för december 2024 blev lägre än beräknat vilket i sin tur gör att Fastighet har ett tillgodohavande 2025. Årsprognosen landar på 3,3 mnkr. I övrigt lägre kostnader med 1,2 mnkr som till största del beror på skadeståndsersättning pga förseningar av byggnation på Carlslundsskolan.

Gator och parker

Periodresultat 23,3 mnkr

Gator och vägar (18,5 mnkr) Endast några få större snöfall inledningsvis för året medför ett överskott. Det har varit ett otroligt fördelaktigt väder för intervägh̊allningen.
Parker (1,9 mnkr). Parkarbetet har kommit igång, sommarblommor håller på att planteras ut.
Färdtjänst (2,9 mnkr). Nytt avtal från och med 2025-02-01. Resandet ser ut att öka något med det nya avtalet men är fortfarande inte uppe i samma nivå som innan pandemin.

Prognos 5,4 mnkr

Årsprognosen på 5,4 mnkr är fördelat på gator och vägar (3,9 mnkr), parker (0 mnkr) och färdtjänst (1,5 mnkr). Sänkningen av prognosen mot föregående månad beror på ökade satsningar inom beläggning och dagvatten då överskottet efter vintern tillåter det.

DoIT

Periodresultat 7,1 mnkr

Avvikelse i intäkter (0,2 mnkr) som består av ökad försäljning. Personalkostnaderna avviker med +3,4 mnkr bestående av vakanta tjänster, föräldraledigheter, tjänstledigheter, VAB, sjukskrivningar samt allmän sjukfrånvaro. Ny redovisningsprincip för semesterlöner ger tillfälligt ett överskott på +0,9 mnkr som till största del kommer att jämna ut sig under året. Övriga verksamhetskostnader avviker med sammanlagt +2,6 mnkr hittills bestående av främst konsult och licenskostnader, ett överskott som till största del kommer försvinna under året.

Prognos 3 mnkr

Den avvikelse som hittills uppstått för personalkostnaderna kommer att avta succesivt då det redan rekryterats flertalet personer samt att ytterligare rekryteringar pågår. Flertalet av tjänsterna bemannas först efter sommaren så i närtid fortsätter dock avvikelsen att öka. Ökade konsultkostnader för att möjliggöra kompetensförflyttningar internt samt att verksamheten under våren ägnat sig åt att iordningställa driftmiljöer och gjort det möjligt att nyttja konsulter för dessa. Konsulter kommer även att nyttjas för att hålla arbetstakt och stärka upp kompetensen och höja nivån. Ökade licenskostnader för bla. nätsidan samt licenser för säkerhetsåtgärder. Sammantaget ger detta en prognostiserad helårsavvikelse på 3 mnkr.

Måltidsservice

Periodresultat 3,6 mnkr

Den positiva avvikelsen beror på minskade livsmedelskostnader (4,9 mnkr). Personalkostnader har ett underskott pga sjukfrånvaro och OB/övertid (-0,8 mnkr). I övrigt högre kostnader, -0,5 mnkr.

Prognos 0 mnkr

Totalt sett bedöms prognosen bli et resultat i nivå med budget. Trots planerat arbete med att minska övertid/OB och långstidssjukfrånvaron är bedömningen i nuläget att personalkostnader blir svårt att hämta igen under året och hamnar därmed på ett litet underskott. Gällande livsmedel är inköp av större mängd närproducerade artiklar planerat och kommer därmed att minska överskottet. Även vissa besparingsåtgärder från föregående år planeras att lättas på och även signalera att verksamheten för detta år har större budget & portionspriser att arbeta med. Dock finns en risk för prishöjningar de kommande månaderna vilket kan komma att ändra prioriteringarna. Övriga risker som kan påverka resultatet negativt är oförutsedda personalkostnader och eftersläpning av större fakturor på t.ex. transporter.

Städ- och verksamhetsservice

Periodresultat -1 mnkr

Avvikelse mot budget består främst av personalkostnader, -0,7 mnkr, och kostnader för förbrukningsmaterial, -0,5 mnkr. Ett litet överskott redovisas för intäkter bestående av bidrag och försäljning, 0,2 mnkr.

Prognos -3 mnkr

Årsprognosen är -3 mnkr vilket främst beror på rekrytering av två enhetschefer samt städpersonal och en utbildare, samt en satsning på utbildning av kvalitetskontrollanter för att nå målen för miljö och hälsa, ger en uppskattad avvikelse från lagd årsbudget på -2,4 mnkr. Därutöver genomförs en arbetsmiljökartläggning samt nyttjade av en konsult för utveckling av ledningsgruppen vilket ger ytterligare -0,3 mnkr i avvikelse mot budget. Ökade kostnader för förbrukningsmaterial då detta varit eftersatt (-0,4 mnkr) samt att priset varit högre då vi saknat avtal under första delen av året. Intäkterna kommer att generera ett litet överskott (+0,1 mnkr) bestående av bidrag och försäljning.

Gemensamt

Periodresultat 0,8 mnkr

Gemensamma kostnader och kostnader för ledning och politik redovisas här, samt kostnader för beredskap. Kostnaderna är lägre än budgeterat utifrån att medel avsatta för insatser eller åtgärder inte nyttjats samt att det på grund av vakanser finns ett överskott inom stödfunktionerna.

Prognos 0 mnkr

Prognosen är satt till 0 mnkr i jämfört med budget. Nämndens utökade ansvar för beredskap kommer att redovisas under gemensamt för 2025 och prognosen är i skrivande stund -2 mnkr men andra prognostiserade överskott ger en nollprognos.

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-05-27
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2022/00630

Allmänna Lokala ordningsföreskrifter Umeå kommun

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att fastställa bilagorna till Umeå kommuns allmänna lokala ordningsföreskrifter enligt bifogat.

Ärendebeskrivning
Grundläggande bestämmelser om allmän ordning och säkerhet på offentlig plats finns i 3 kap ordningslagen (1993:1617). Umeå kommuns Allmänna lokala ordningsföreskrifter innehåller ytterligare bestämmelser om hur den allmänna ordnings skall upprätthållas. Syftet är att tillgodose medborgarnas krav på ordning, trygghet och tillgänglighet och att möjliggöra ett samhälle där alla medborgare ges förutsättningar att var delaktiga. Som stöd till ordningsföreskrifterna finns bilagan vars avsikt är att tydliggöra var bestämmelser i föreskrifterna gäller.

Under våren har Polismyndigheten uppmärksammat att nuvarande kartbilaga över alkoholförtäringsförbudsområden är svårtolkad i sin nuvarande utformning och försvårar således Polismyndighetens tillsynsarbete. Därmed föreslås en revidering av kartbilagan.

I syfte att säkerställa långsiktig hållbarhet och undvika att behöva revidera bilagorna igen inom en snar framtid, har en översyn av hela bilagan genomförts. Sakkunniga inom respektive område har därmed blivit kontaktade och givits möjligheten att återkomma med behov om eventuella uppdateringar av bilagan.

Genomförda uppdateringar skapar ytterligare tydlighet utan att ändra det rättsliga innehållet i föreskrifterna. Beslutet föreslås fattas av Tekniska nämnden utifrån reglementet för Umeå kommuns styrelse och nämnder, KS-2014/01024.

Tjänsteskrivelse

Dnr: TN-2022/00630

Beslutsunderlag

Umeå kommuns Allmänna lokala ordningsföreskrifter. Bilaga.
Spårade ändringar. Bilaga.
Checklista för handläggning av ärenden inför politiska beslut. Bilaga.
Kartor över alkoholförtäringsförbudsområden. Bilagor.

Beredningsansvariga

Tua Gäärd

Beslutet ska skickas till

KS Diarium, för diarieföring

UMEÅ KOMMUN

Allmänna lokala ordningsföreskrifter Umeå kommun

Dokumenttyp: Föreskrifter	**Gäller från:** 2025-01-01
Dokumentansvarig: Tekniska nämnden/Teknik- och fastighetsförvaltningen	**Beslutsdatum:** 2024-09-30, § 152 **Senast reviderad:** Se revideringslogg i slutet av dokumentet
Beslutad av: Kommunfullmäktige	**DNR:** KS-2023/00368

Meddelande av Umeå kommun med stöd av 1 § förordningen (1993:1632) med bemyndigande för kommunen och länsstyrelser att meddela lokala föreskrifter enligt ordningslagen (1993:1617).

Föreskrifternas innehåll och tillämpningsområde

§ 1

Grundläggande bestämmelser om allmän ordning och säkerhet på offentlig plats finns i 3 kap ordningslagen (1993:1617).

Dessa lokala ordningsföreskrifter innehåller ytterligare bestämmelser om hur den allmänna ordningen i Umeå kommun skall upprätthållas.

Syftet med kommunens ordningsföreskrifter är att tillgodose medborganas krav på ordning, trygghet och tillgänglighet och att möjliggöra ett samhälle där alla medborgare ges förutsättningar att vara delaktiga.

Bestämmelserna i 20-21 §§ har till syfte att hindra att människors hälsa eller egendom skadas till följd av användningen av pyrotekniska varor.

§ 2

Föreskrifterna är tillämpliga på alla platser inom kommunen som är offentlig plats enligt 1 kap 2 § första stycket 1-4 ordningslagen om inte annat anges. Bestämmelserna i 20-21 §§ är även tillämpliga på andra än offentliga platser inom kommunen.

För områden som kommunen har upplåtit till torghandel gäller också kommunens föreskrifter om torghandel.

§ 3

Vid tillämpningen av 3 kap. ordningslagen och dessa föreskrifter skall, med stöd av 1 kap. 2 § andra stycket ordningslagen, följande områden jämställas med offentlig plats:

- Kommunens allmänna idrottsplatser (se bilaga 1A)
- Kommunens allmänna motions- och skidspår samt skidbackar (se bilaga 1B och 1C)
- Kommunens allmänna badplatser (se bilaga 2)
- Kommunens begravningsplatser (se bilaga 4)
- Kommunens allmänna lekparker (se bilaga 5)
- Resecentrum och färjelägen (se bilaga 3)
- Bölesholmarna
- Camping och bad i Nydalaområdet (se bilaga 8A)
- Kvarnlunden

Vidare ska områdena angivna i bilaga 7 jämställas med offentlig plats vid tillämpningen av § 12.

§ 4

Innan polismyndigheten fattar beslut om tillstånd enligt 7-9 §§, 10 § första stycket, 11 §, 14 §, 20 § och 22- 23 §§ bör kommunen ges tillfälle att yttra sig.

Lastning av varor m.m.

§ 5

Vid lastning, forsling, lossning och annan hantering skall den som är ansvarig för åtgärden göra vad som behövs för att undvika att allmänheten utsätts för tillfälliga olägenheter genom damm, spill, dålig lukt eller onödigt hinder.

Avlastning och uppläggning av gods får inte ske så att brandposter, brandsläckningsutrustningar, räddningsvägar, angreppsvägar, uppställningsplatser samt utrymningsvägar blockeras så att räddningstjänstens arbete hindras.

Schaktning, grävning m.m.

§ 6

Den som är ansvarig för upptagande av grus, jord eller sand, tippning av fyllnadsmassor, schaktning, grävning eller annat liknande arbete skall se till att det sker på ett sådant sätt att allmänheten utsätts för minsta möjliga olägenheter.

Störande buller

§ 7

Arbete som orsakar störande buller för personer på offentliga platser, t.ex. stenkrossning, pålning och nitning, får inte ske utan polismyndighetens tillstånd.

Containrar

§ 8

Ägaren eller nyttjanderättsinnehavaren till en container, som skall ställas upp på offentlig plats, är skyldig att tydligt märka containern med ägarens eller nyttjanderättsinnehavarens namn, adress och telefonnummer. För att ställa upp container krävs polismyndighetens tillstånd.

Banderoller

§9

Tillstånd krävs av polismyndigheten för att sätta upp banderoller över gatuutrymmet Kungsgatan inom det område som i väster avgränsas av Västra Esplanaden och i öster av Östra Kyrkogatan, om banderollerna vetter mot offentlig plats.

Affischering

§ 10

Affischer, annonser eller liknande anslag får inte utan tillstånd av polismyndigheten sättas upp på sådana elskåp, husväggar, sopkärl, staket, stolpar eller liknande som vetter mot offentlig plats.

Tillstånd behövs inte för att sätta upp anslag på tavlor, pelare, eller andra liknande anordningar som är avsedda för detta ändamål. Inte heller krävs tillstånd för näringsidkare att sätta upp annonser och andra tillkännagivanden som avser näringsidkarens rörelse på byggnad där rörelsen finns.

Användning av högtalare

§ 11

Information, musik, reklam, propaganda eller andra budskap som riktar sig till personer på offentliga platser, får inte ske genom högtalare eller liknande utan tillstånd av polismyndigheten.

Förtäring av alkohol
§ 12

Spritdrycker, vin, starköl/starkcider, öl/cider, andra jästa alkoholhaltiga drycker och alkoholhaltiga preparat som omfattas av alkohollagen (2010:1622) samtliga med en alkoholhalt överstigande 3,5 volymprocent får inte förtäras inom nedan angivna områden om inte tillstånd till servering föreligger (angivna områden återfinns i bilaga 7).

- Offentliga platser inom centrumfyrkanten*.
- Strandpromenaden med angränsande grönområden från Tvärån till Tegsbrons norra fäste.
- Strandpromenaden med angränsande grönområden från Kyrkbron till Öbackaparken.
- Broparken, Döbelns park, Sparken, Tjärhovsparken, Varvsparken och Öbackaparken.
- Bölesholmarna, Godsbangården, Ålidhems Centrums utomhusmiljöer med avgränsning mot bortre fotbollsplan och utomhusmiljöer kring Ersboda Folkets Hus.
- Nydalaområdet med friluftsbad, sportområde och angränsande parkeringsytor.
- Utomhusmiljön kring Norrlands universitetssjukhus, inklusive intilliggande parkering mot Region Västerbottens huvudkontor (tidigare kallat Landstingshuset).
- Gammlia Arenors parkeringsyta, parkeringsytan vid ishallen på Teg, Noliaområdets parkeringsytor med avgränsning mot Ytterhiskevägen (Väg 507).
- I och i anslutning till resecentra för tåg (t.ex. Umeå central, Umeå östra, Hörnefors)
- I och i anslutning till resecentrum för flyg (t.ex. Umeå flygplats)
- I och i anslutning till resecentrum för båt, färja (t.ex. färjeterminalen Holmsund)
- Himmelska fridens torg, Storsjöparken och ett grönområde öster om Storsjöskolan i Holmsund.
- Det område i Sävar som i norr och söder avgränsas av Generalsvägen och E4, innefattande grönområden på båda sidor om Sävarån samt området mot Drottningvägen. Ett område öster om korsningen Generalsvägen-Majorsvägen. Förbudet gäller också området väster om Sävarån och norr om Generalsvägen som i övrigt begränsas av Åkervägen-Lärkstigen-Blomstervägen samt grönytan nordöst om korsningen Generalsvägen-Kyrkvägen.
- De grönområden i Hörnefors som i norr avgränsas av Långedsvägen, i väster av Bruksgatan och i öster av Hörneån. I söder innefattas idrottsplatsen Nordahlsvallen samt kyrkans utomhusmiljö.

(*Centrumfyrkanten i Umeå, det vill säga det område som i norr och söder avgränsas av Järnvägsallén och Ume älv, i väster och öster av Västra Esplanaden och Östra Kyrkogatan).

Ambulerande försäljning
§ 13

Ambulerande försäljning får inte i något fall äga rum på de platser inom kommunen, som enligt 2 § andra stycket är upplåtna för torghandel, under den tid som torghandel pågår. Försäljningsvagn får inte placeras i direkt närhet av upplåten yta.

Vid renhållning och snöröjning är ambulerande försäljningsvagnar skyldiga att göra plats för väghållningsfordon. Ambulerande försäljningsvagn är även skyldig att, utan dröjsmål, flytta sig på anvisning av tjänsteman från polisen eller Umeå kommun.

Med ambulerande försäljning avses all gatuförsäljning, även om den tar offentlig plats i anspråk endast tillfälligt och i obetydlig omfattning och därför inte kräver tillstånd enligt 3 kap 1 § ordningslagen.

Uteserveringar
§ 14

Uteserveringar kan anordnas efter vederbörligt tillstånd av polismyndigheten. Upplåten yta skall i förekommande fall ha nära anknytning till restaurang/serveringslokal. Om det finns särskilda skäl kan annan lokalisering prövas av tillståndsgivaren. Anordnaren av uteservering har vid utformningen av densamma att beakta Umeå kommuns riktlinjer för uteserveringar samt kraven på tillgänglighet och säkerhet. I vissa fall kan bygglov krävas.

Camping
§ 15

Camping får inte ske på följande platser (angivna områden återfinns i bilaga 8A och 8B):

- Vid Nydalabadet samt runt Nydalasjön
- Norrmjöle havsbad
- Bettnessand havsbad

Badförbud
§ 16

Bad är förbjudet från nedan angivna broar i centrala Umeå.

- Gamla bron (cykelbron)
- Kolbäcksbron
- Kyrkbron
- Lundabron
- Tegsbron

Hundar

§ 17

Den som har hand om en hund är skyldig att följa bestämmelserna i 18 och 19 §§. Det som sägs i dessa paragrafer gäller inte för ledare- och assistanshund, för räddningshund eller för polishund i tjänst.

§ 18

Hundar skall hållas kopplade inom följande områden:

- Offentliga platser inom centrumfyrkanten i Umeå (se § 12).
- På allmän badplats och i särskild iordningställda skidbackar, slalombackar, kälkbackar, skidspår och motionsslingor. (Se bilaga 1A, 1B, 1C och 2)
- Under tiden 1 maj – 15 september i park eller plantering.
- Längs med Strandpromenaden från Lundabron till och med Strömpilsplatsen.
- Bölesholmarna

Hundar får inte vistas på begravningsplatser och lekparker (se bilaga 4 och 5).

§ 19

Föroreningar efter hundar skall plockas upp på badplatser, trottoarer, gång- och cykelvägar, anlagda parker och grönytor, det vill säga ytor där regelbunden gräsklippning, slåtter eller skötsel sker.

Om tillsyn över hundar är i övrigt stadgat i bland annat lagen (2007:1150) om tillsyn över hundar och katter, i jaktlagen och jaktförordningen. Även i förordning (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd sägs att husdjur och andra djur som hålls i fångenskap ska förvaras och skötas så att olägenheter för människors hälsa inte uppkommer.

Fyrverkeri och andra pyrotekniska varor

§ 20

Tillstånd av polismyndigheten krävs för att få använda pyrotekniska varor inom centrumfyrkanten i Umeå (se § 12).

Tillstånd krävs också på fotbollsarenan vid Gammlia och ishallen på Teg.

§ 21

Det är förbjudet att använda pyrotekniska varor närmare än 150 meter från följande platser:

- Norrlands universitetssjukhus NUS
- Vård- och omsorgsboenden i Umeå kommun (se bilaga 6)
- Axlagården Umeå Hospice
- Astridgården gruppboende samt Tegsgården gruppboende
- Seniorhusen Backen, Seniorhusen Berghem samt Umebygdens sjukhem
- Umåkers travbana, Hippologum Umeå (ridhus) samt Stöcksjö ridhus

Sprängning och skjutning med eldvapen

§ 22

Utöver vad som anges i 3 kap. 6 § ordningslagen krävs tillstånd av polismyndigheten för sprängning och skjutning med eldvapen på offentlig plats inom Umeå kommun. Undantag gäller vid räddningstjänst.

Luftvapen, fjädervapen m.m.

§ 23

Utöver vad som anges i 3 kap. 6 § ordningslagen krävs tillstånd av polismyndigheten för att använda luftvapen, fjädervapen, paintballvapen samt pil- och slangbågar på offentlig plats inom tätbebyggt område inom Umeå kommun (se bilaga 9).

Fordonstrafik, cykelåkning, löpning och promenader

§ 24

Fordonstrafik och cykelåkning får inte ske i anlagda motions- och skidspår (se bilaga 1B). Undantag meddelas via lokal skyltning.

Löpning och promenader får inte ske i preparerade skidspår (se bilaga 1B). Undantag meddelas via lokal skyltning.

Hästar

§ 25

Hästar får inte vistas i anlagda motions- och skidspår, ej heller på begravningsplatser. Hästar får inte heller visats på allmänna badplatser med anslutande vattenområden (se bilagor 1B, 2 och 3).

Golfspel

§ 26

Golfspel är förbjudet i anlagda parker och grönytor, det vill säga ytor där regelbunden gräsklippning, slåtter eller skötsel sker.

Avgift för att använda offentlig plats

§ 27

För användningen av offentlig plats och område som kommunen jämställt med sådan plats har kommunen rätt att ta ut en avgift enligt de grunder som har beslutats av kommunfullmäktige.

Överträdelse av lokal ordningsföreskrift

§ 28

Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet bryter mot dessa föreskrifter* kan dömas till penningböter enligt 3 kap. 22 § andra stycket ordningslagen. (*Straffsanktionerade paragrafer är 5-9 §§, 10 § första stycket, 11-16 §§ och 18-26 §§).

I ordningslagen finns också bestämmelser om förelägganden och förverkande

Bilaga till allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun

Områden som enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun skall jämställas med offentliga platser.

1 Anläggningar för idrott samt motions- och skidspår

1 A. Anläggningar för idrott

Bodbyn fotboll
Botsmark, fotboll
Bränteplan, Sandvik
Bullmark IP
Campus konstgräs, Umeå
Carlslunds IP
Degernäs fotboll
Degersjö fotboll
Djäkneböle fotboll
Dragonfältet, Umeå
Ekvägen fotboll
Ersboda IP
Ersliden fotboll
Ersmark IP
Flurkmark fotboll
Gammlia fotbollsarena, konstgräs
Grubbevallen fotboll
Gubböle fotboll
Hissjö fotboll
Håkmark fotboll
Hössjö IP
Idrottshuset fotboll, Hörnefors
Kamratvallen, Holmsund
Kassjö fotboll
Klabböle fotboll
Kompisvallen, Holmsund
Kroksjö fotboll
Minerva park, konstgräs, Umeå
Movallen IP, Furunäs
Mariehems arena, konstgräs, Umeå
Nordahlsvallen, Hörnefors
Nydala sportfält, Umeå
Obbola IP
Röbäcks IP
Rödånäs fotboll
Sandviks IP
SCA Arena, Obbola
Skravelsjö fotboll
Stöcke IP
Sävar IP
Sörfors IP

Sörmjöle fotboll
Tavelsjö fotboll, Klacken
Tegs IP, Tegstunet
Täfteå IP
Umedalens IP
Vildmannavallen, Umeå
Yttersjö fotboll
Ålidhem, konstgräs, Umeå
Östra Ersboda konstgräs

1 B. Anläggningar för motions- och skidspår

Bodbyn 2,2 km, elljus
Botsmark 2,5 km, elljus
Bräntevägen Holmsund 1,8/2,6/4,7 km, elljus
Bullmark 2,4 km, elljus
Djäkneböle 2,7 km, elljus
Ersboda 2,0/3,3/4,5 km, elljus
Flurkmark 2,0 km, elljus
Gimonäs 2,2/3,5 km, elljus
Gimonäs 9,0 km, dagspår
Gravmark 2,2 km, elljus
Gubböle 2,2 km, elljus
Hissjö 2,5 km, elljus
Hörnefors 1,5/2,5/3,7 km, elljus
I20 5,0/10,0 km, dagspår
Innertavle 2,5 km, elljus
Kasamark 2,5 km, elljus
Kassjö 3,0 km, elljus
Klabböle 2,0 km, elljus
Kroksjö 2,5 km, elljus
Nydala 1,8/5,0 km, elljus
Nydala 6,4/10,0 km, dagspår
Obbola 3,2 km, elljus
Röbäck 1,3/2,4 km, elljus
Röbäck 5,3 km, dagspår
Rödberget 1,9 km, elljus
Rödåsel 2,5 km, elljus
Stadsliden 1,9/3,2/3,7/10,0 km, elljus
Stöcke 2,5 km, elljus
Sävar 3,3 km, elljus
Sörfors 2,5 km, elljus
Sörmjöle 2,4 km, elljus
Tavelsjö 2,5 km, elljus
Teg 1,4 km, elljus
Täfteå 2,5 km, elljus
Umedalen 2,0 km, elljus
Överboda 2,2 km, elljus

1 C. Skidbackar

Bräntbergsbacken, Umeå
Bräntebacken, Holmsund
Omberget, Holmsund

2 Anläggningar för bad

Bettnessand, havsbad, Norrmjöle
Brattby
Bredviken havsbad, Obbola
Brännäset havsbad, Sörmjöle
Bullmark
Byviken havsbad, Holmön
Bölesholmarna
Dalesand, Ersmark
Degersjö
Dragonudden, Stöcksjö
Fläse havsbad, Obbola
Fäbosand havsbad, Täfteå
Gäddbäckssund havsbad, Holmön
Hemviken, Ersmark
Hissjö
Holmsjön, Yttertavle
Holmsund simhall
Häggnäs
Hörnefors simhall
IKSU-badet, Umeå
Ivarsboda havsbad
Kassjö
Ljumviken havsbad, Holmsund
Lövösundet, Holmsund
Megrundet havsbad, Hörnefors
Mickelträsk
Navet
Norrmjöle havsbad
Nydalabadet, Umeå
Nyviken havsbad, Obbola
Obbolabadet
Revet havsbad, Holmsund
Rödåsel
Sanabadet, Botsmark
Sand, Tavelsjö
Simphamn havsbad
Stöcksjö
Sävar simhall
Södervik
Sörfors

Tomtebobadet
Täfteå havsbad
Ume Lagun
Yttersjö
Överboda

3 Resecentrum och färjelägen

Resecentrum för tåg
Hörnefors
Umeå Central
Umeå Östra
Resecentrum för buss
Umeå busstation
Resecentrum för flyg
Umeå flygplats
Resecentrum för båt, färja
Färjeterminalen Holmsund
Färjelägen i kommunen
Norrbyn
Norrbyskär
Norrfjärden
Byviken på Holmön

Områden som enligt 18 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun skall vara fria från hundar. Områdena är dessutom jämställda med offentlig plats enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

4 Begravningsplatser

Backens kyrkogård
Botsmark kyrkogård, 2 st
Brukskyrkogården
Holmsund kyrkogård
Holmön kyrkogård
Hörnefors kyrkogård
Norra kyrkogården, Umeå
Obbola kyrkogård
Röbäcks kyrkogård
Sävar kyrkogård
Tavelsjö kyrkogård
Västra kyrkogården, Umeå

5 Lekparker

Backen
Tingsparken
Berghem
Axtorpsparken
Berghemsparken
Bärparken
Olofsdalsparken
Böle
Blockparken
Torpardungen
Böleäng
Böleängsparken
Carlshem
Carlshemsparken
Carlshöjdsparken
Kopparparken
Centrum
Cykelgaraget
Renmarkstorget
Rådhusesplanaden
Ersforsen
Ersforsparken
Ersliden
Torsdagsparken

Ersmark
Söndagsparken
Gimonäs
Gimoparken
Grisbacka
Fågelsångsparken
Grisbackaparken
Hartvigsparken
Kungsgårdsparken
Grubbe
Gabrieljansparken
Mosippans park
Haga
Västra Hagaparken
Östra Hagaparken
Holmsund
Djupviksparken
Himmelska fridens torg
Lövöparken
Minkdungen
Sahlinsparken
Spelmansparken
Storsjöparken
Sundsparken
Södra Eriksdalsparken
Taflinsparken
Hörnefors
Flisparken
Lillskogsparken
Megrundsparken
Sandgärdsparken
Torsparken
Västermalmsparken
Marieberg
Mariebergsparken
Mariebergsskogen
Mariedal
Mariedalsparken
Mariehem
Duvslagsparken
Mariehemsparken
Marie skolpark
Trastparken
Obbola
Annaparken

Bagarparken
Båtparken
Esbergsparken
Hallbacksparken
Ängsparken

Röbäcks bostadsområde

Gullåkersparken
Linodlarparken
Röbäcksparken

Rödäng

Kornettparken
Lekplatsen Klaveret

Sandbacka

Brånparken
Hagmarksparken
Lövstigsparken
Rönnbärsparken

Sofiehem

Sofie dunge
Älvsgårdsparken

Sävar

Brändungen
Granparken
Klöverparken
Lövparken
Midsommarparken
Rymdparken
Solparken
Sportlovsparken
Torparparken
Älvsbackaparken

Tavleliden

Sagotjärn

Teg

Gröna oxens lekplats

Tomtebo

Tomtebo äventyrslek

Täfteå

Gammåkersparken
Halängesparken
Knopparken

Umedalen

Humleparken
Linders park
Pärkällarparken
Umedalens äventyrslek

Västerhiske
Hästskoparken
Kungsängen
Västerslätt bostadsområde
Tåparken
Vallmoparken
Väst på stan
Astrid Värings park
Broparken
Hedlundadungen
Kvarnlunden
Västra Ersboda
Lomtjärnsskogen
Rymdleken
Väst-Teg
Domareparken
Korpralsparken
Körsbärsdalen
Ålidhem
Elevlunden
Medicinarplatsen
Tandparken
Västra Socionomparken
Ålidhemsparken
Ön – norra
Lilla Öparken
Öst på stan
Herrgärdan
Rosendalsparken
Öbackaparken
Östra Ersboda
Ersboda äventyrslek
Ersgläntan
Öst-Teg
Borgparken
Fiskeparken
Ringparken
Söderslättsparken
Vinterparken

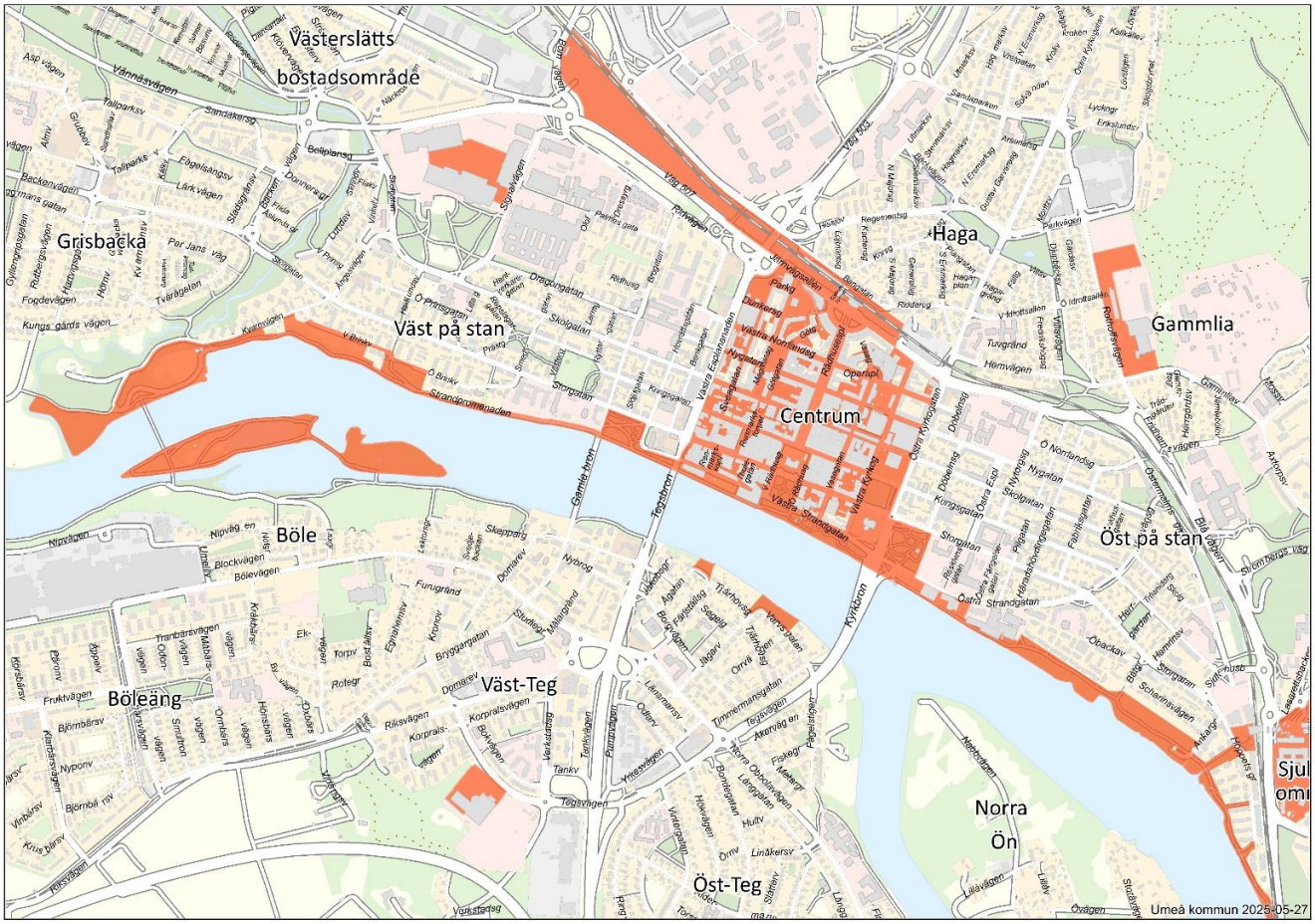
Platser där pyrotekniska varor inte får användas inom ett avstånd på 150 meter enligt 21 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

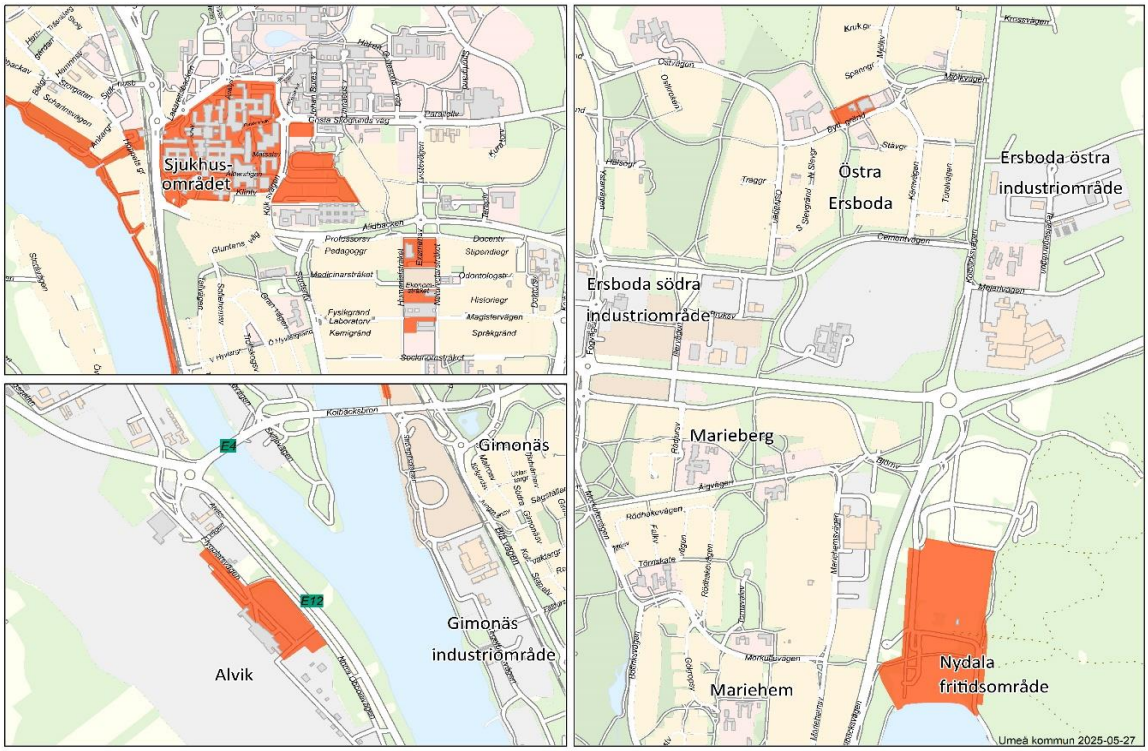
6 Vård- och omsorgsboenden

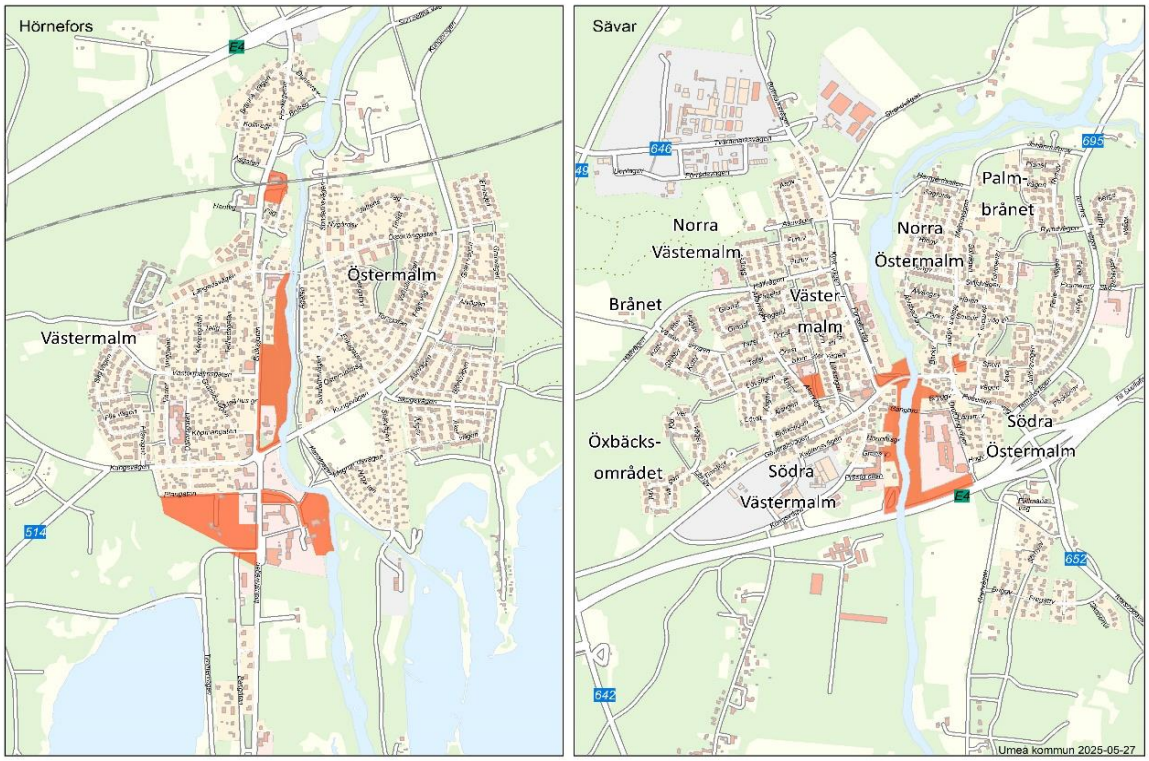
Aktrisens vård- och omsorgsboende
Bruksbackens vård- och omsorgsboende
Bäckbacka vård- och omsorgsboende
Dragonens vård- och omsorgsboende
Eriksdals vård- och omsorgsboende
Ersboda vård- och omsorgsboende
Hemgårdens vård- och omsorgsboende
Holmsunds vård- och omsorgsboende
Lundagård vård- och omsorgsboende
Nordstjärnans vård- och omsorgsboende
Prästsjögården vård- och omsorgsboende
Sjöbacka vård- och omsorgsboende
Sjöjungfrun vård- och omsorgsboende
Skräddaren vård- och omsorgsboende
Solbacken vård- och omsorgsboende
Solgårdens vård- och omsorgsboende
Tegs vård- och omsorgsboende
Tomtebo vård- och omsorgsboende
Väst-Teg vård- och omsorgsboende

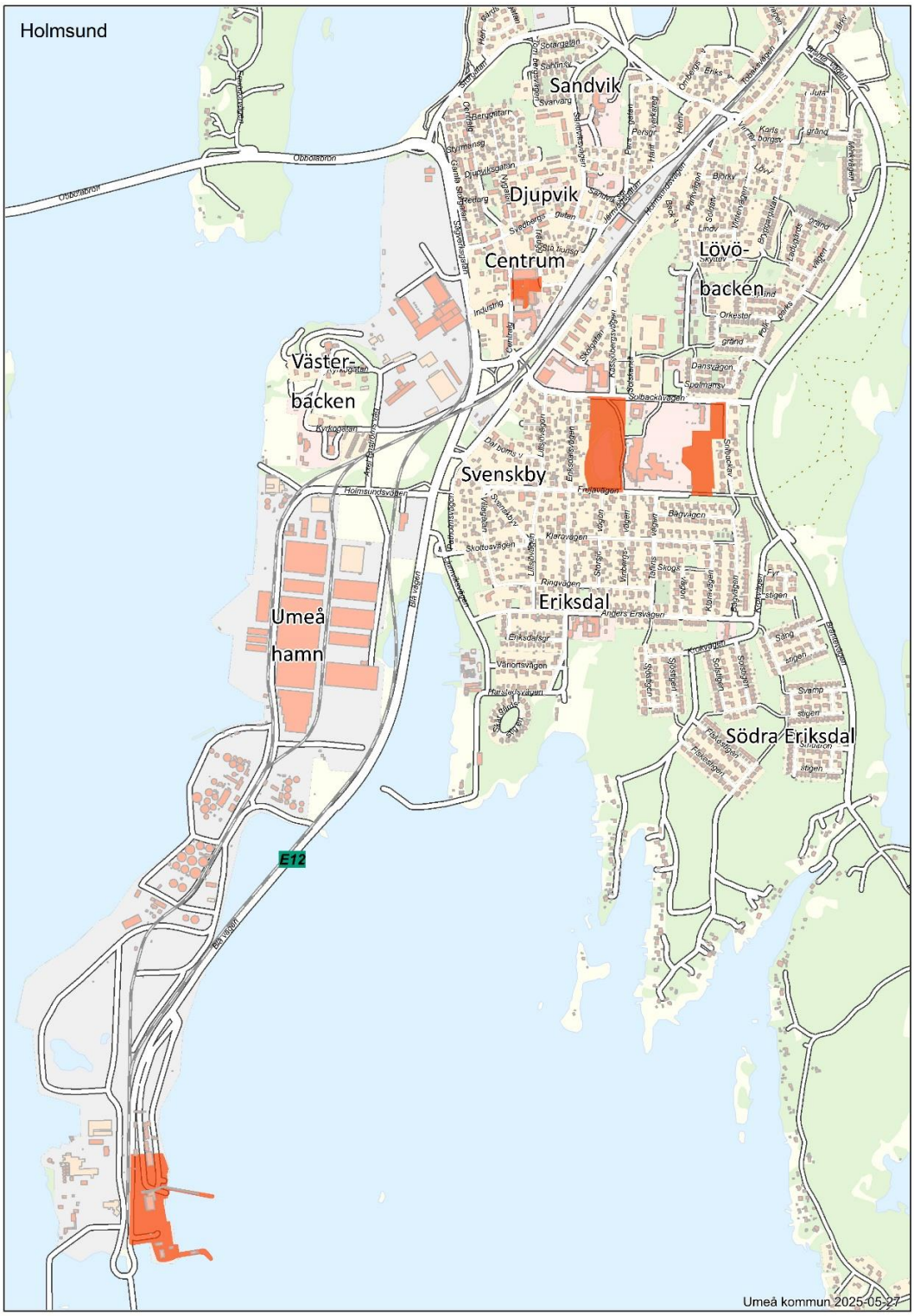
Områden där alkohol inte får förtäras enligt 12 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun. Områdena är dessutom jämställda med offentlig plats enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

7 Alkoholförtäringsförbudsområden

Sjukhus-
området
Ersboda östra
industriområde
Östra
Ersboda
Ersboda södra
industriområde
Gimonäs
Marieberg
E4
E12
Alvik
Gimonäs
industriområde
Nydala
fritidsområde
Mariehem
Umeå kommun 2025-05-27

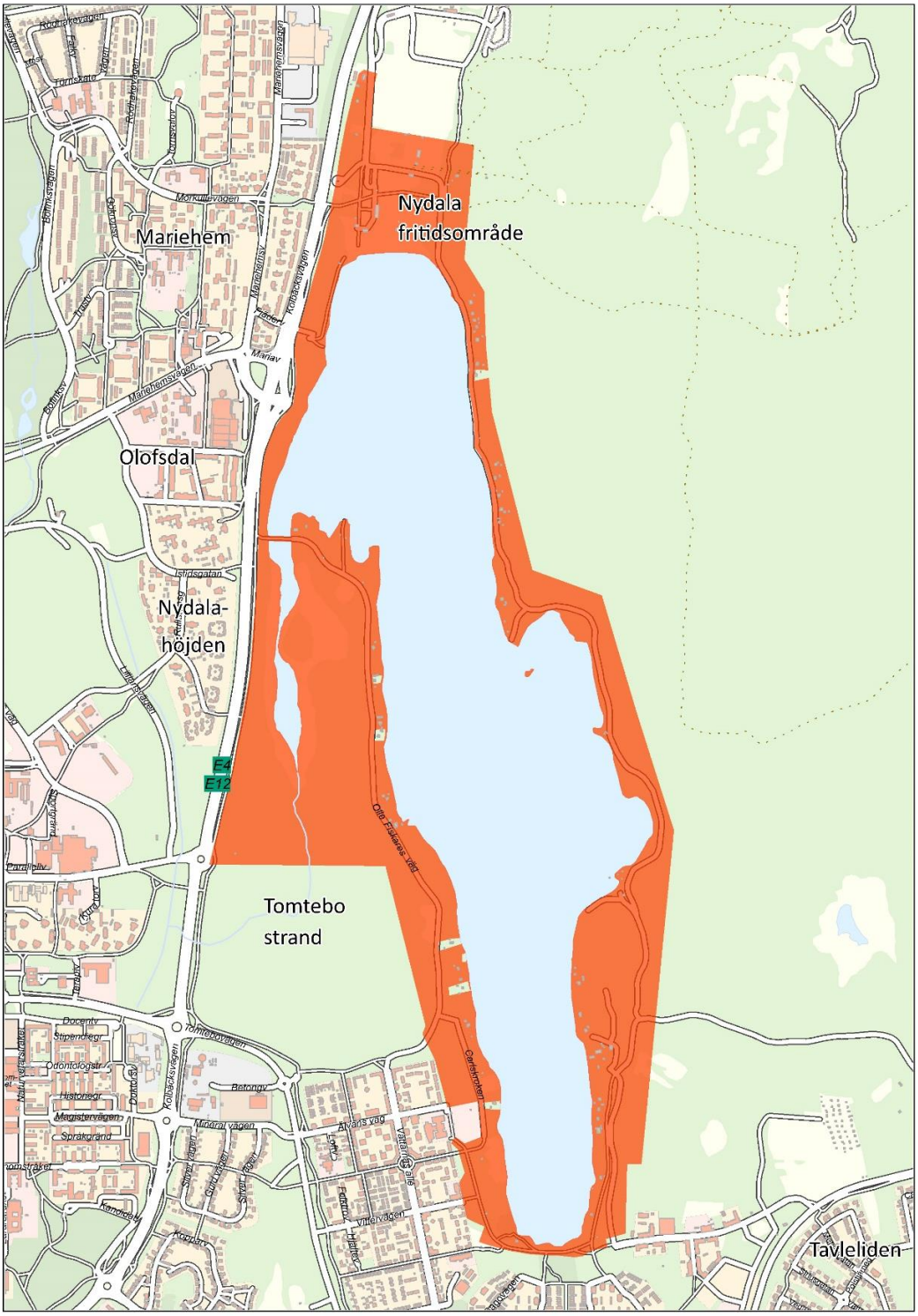

Hörnefors
E4
Östermalm
Västermalm
514
Sävar
646
695
Palm-
bränet
Norra
Västemalm
Norra
Östermalm
Bränet
Väster-
malm
Södra
Östermalm
Öxbäcks-
området
Södra
Västermalm
E4
652
642
Umeå kommun 2025-05-27

Holmsund
Sandvik
Djupvik
Centrum
Lövö-
backen
Väster-
backen
Svenskby
Eriksdal
Umeå
hamn
Södra Eriksdal
E12
Umeå kommun 2025-05-27

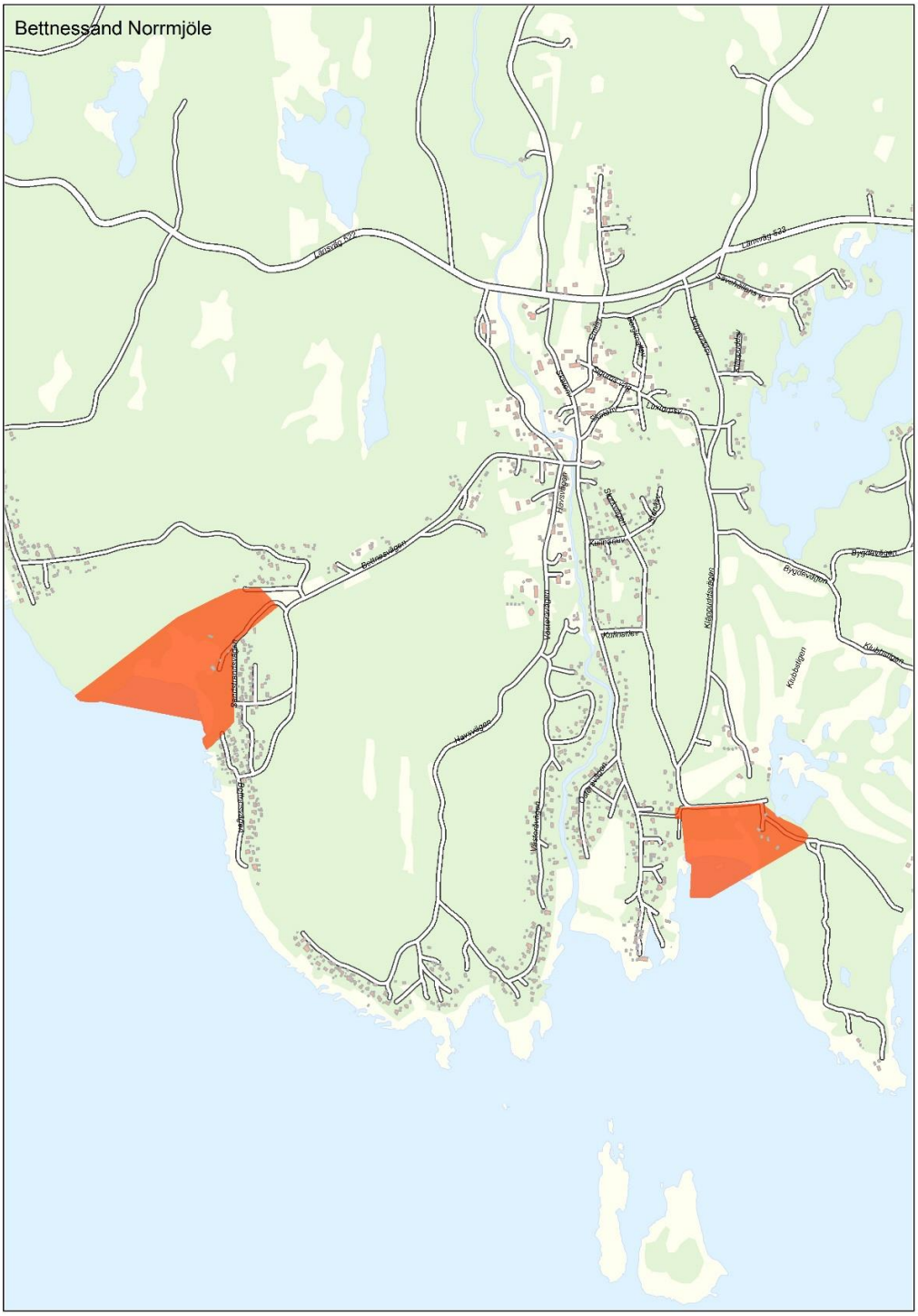
Områden där camping inte får ske enligt 15 § allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun. Områdena jämställs dessutom med offentlig plats enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

8 Campingförbudsområden

8 A. Nydalaområdet

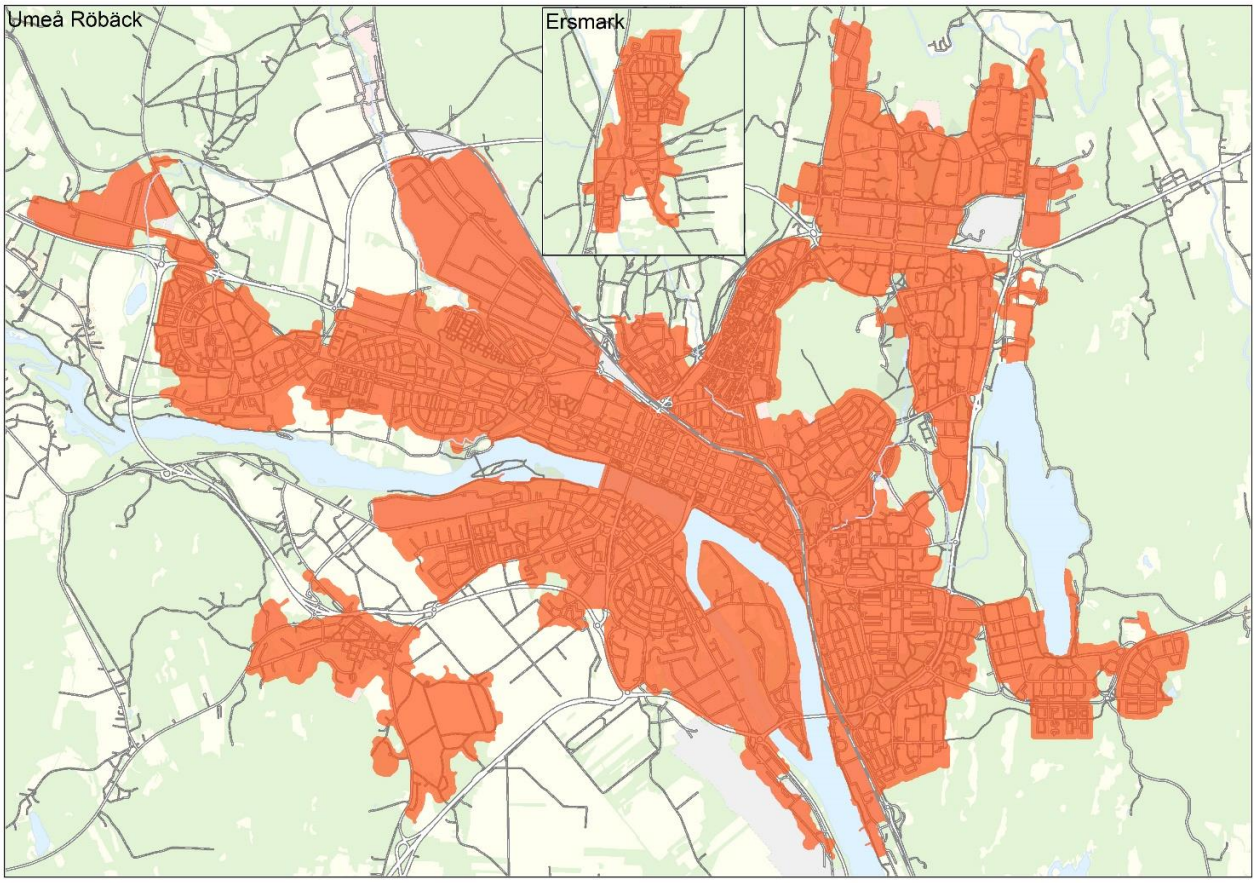
8 B. Bettnessand- och Norrmjöle havsbad

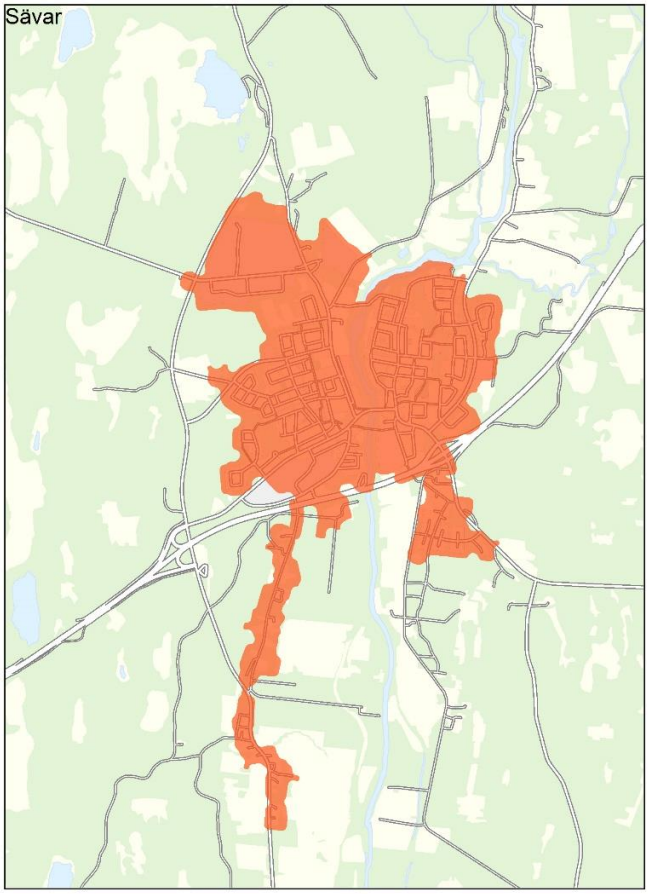
På offentlig plats inom tätbebyggt område inom Umeå kommun krävs tillstånd av polismyndigheten för att använda luftvapen, fjädervapen, paintballvapen samt pil- och slangbågar enligt 23 § allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun. Dessa områden markeras i kartbilderna nedan.

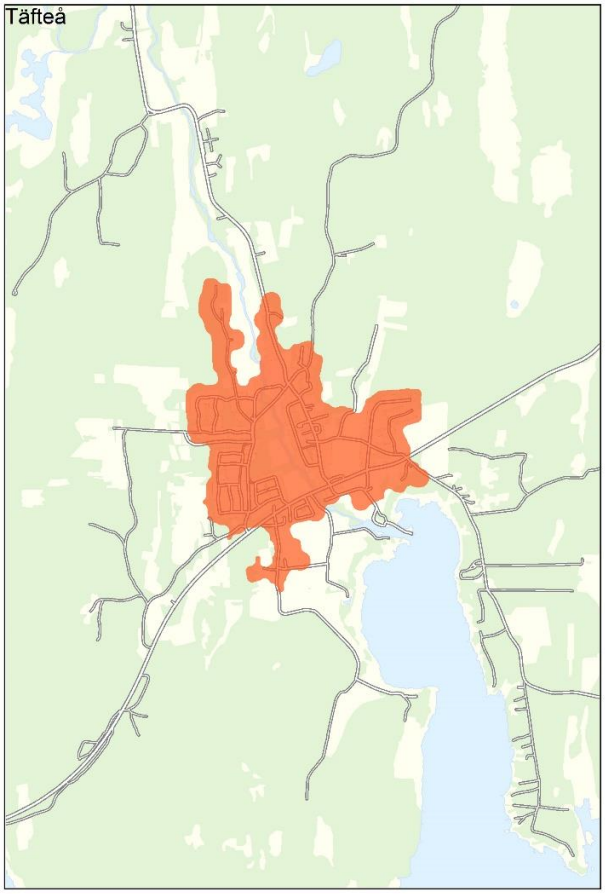
9 Tätbebyggda områden

9 A. Ersmark, Röbäck och Umeå

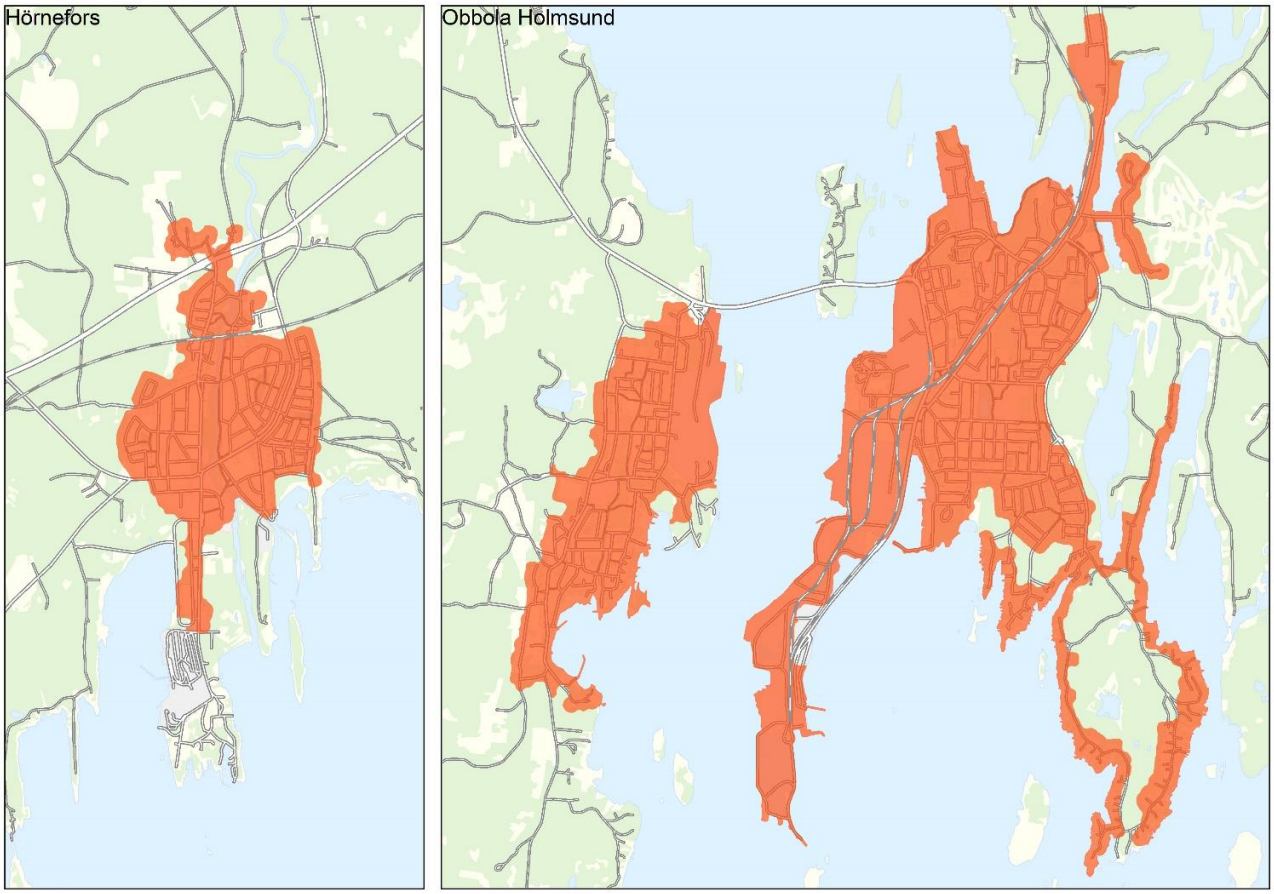

9 B. Sävar och Täfteå

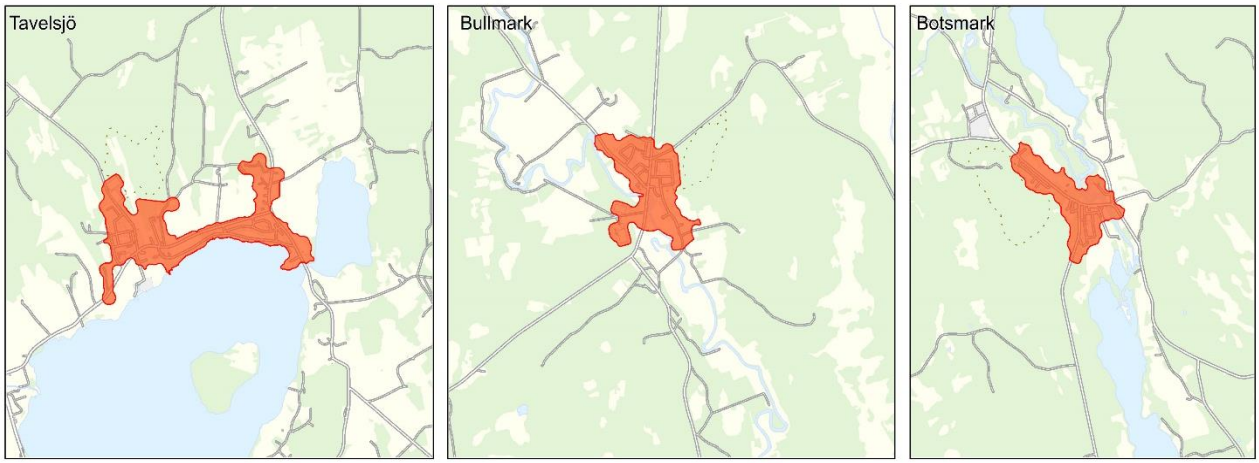

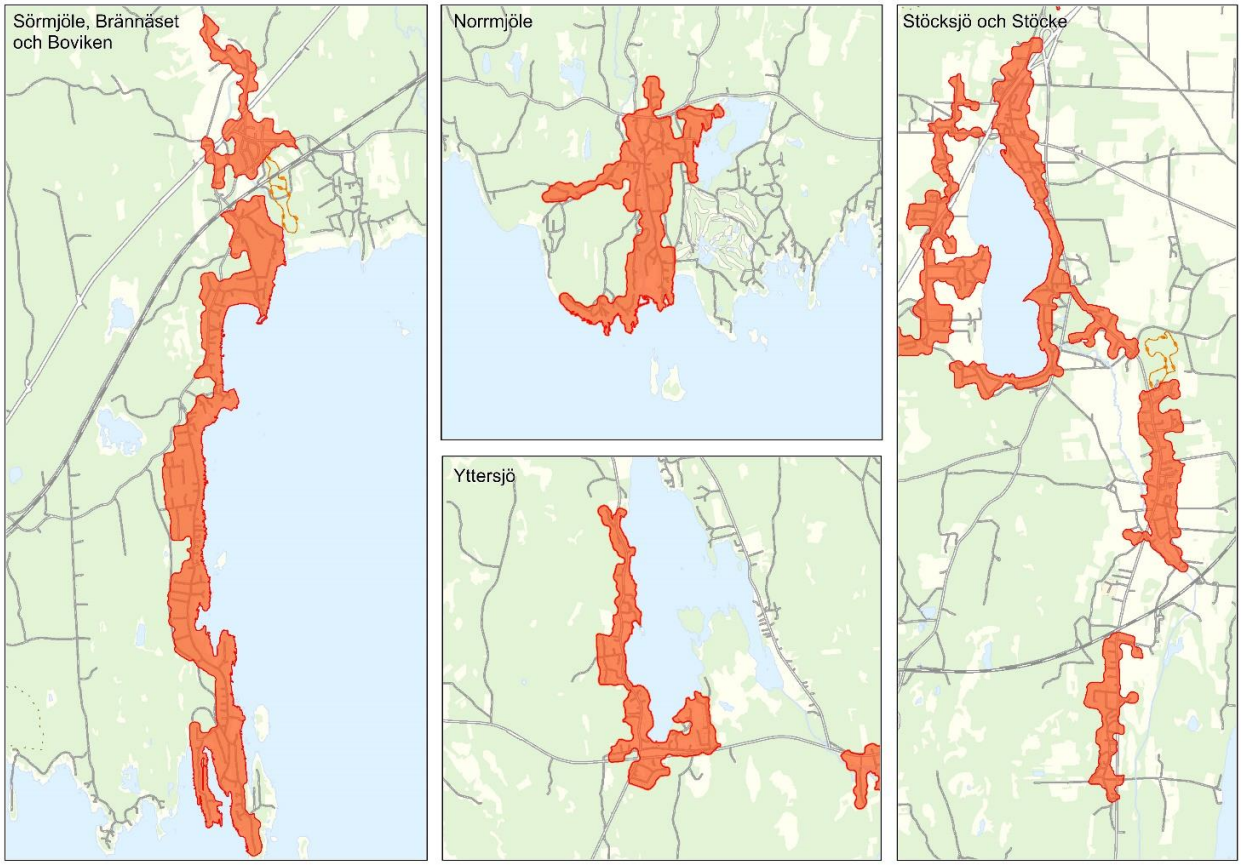
9 C. Holmsund, Hörnefors och Obbola

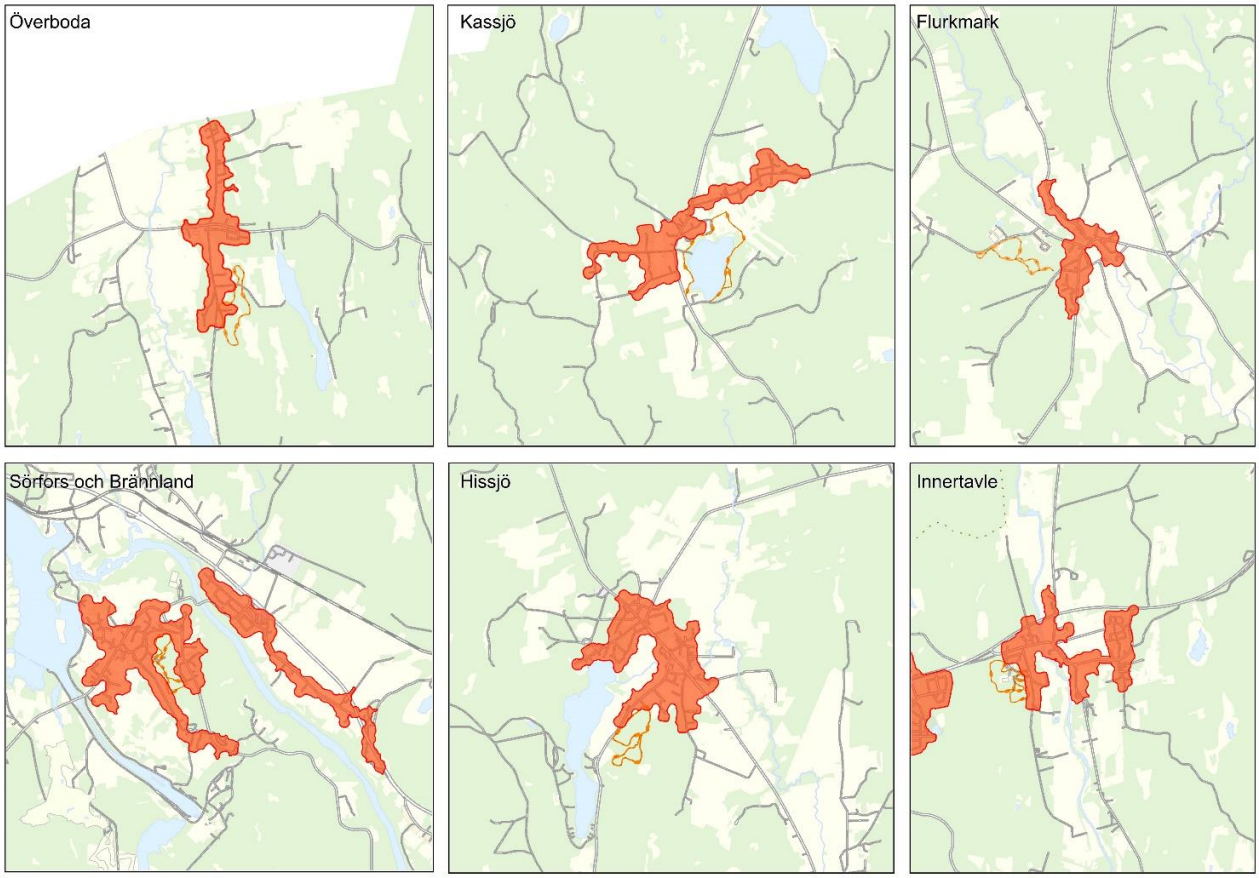
9 D. Botsmark, Bullmark och Tavelsjö

9 E. Boviken, Brännäset, Norrmjöle, Stöcke, Stöcksjö, Sörmjöle och Yttersjö

9 F. Brännland, Flurkmark, Hissjö, Innertavle, Kassjö, Sörfors och Överboda

Revideringar

Beslutsdatum och §	Beslutsinstans	Diarienummer	Dokumenttyp
2025-06-19 § ?	Tekniska nämnden	TN-2022/00630	Bilagan
2024-12-06	Länsstyrelsen i Västerbottens län	8438-2024	Föreskrifter
2024-09-30 § 152	Kommunfullmäktige	KS-2023/00638	Föreskrifter

UMEÅ KOMMUN

Allmänna lokala ordningsföreskrifter Umeå kommun

Dokumenttyp: Föreskrifter	**Gäller från:** 2025-01-01
Dokumentansvarig: Tekniska nämnden/Teknik- och fastighetsförvaltningen	**Beslutsdatum:** 2024-09-30, § 152 **Senast reviderad:** Se revideringslogg i slutet av dokumentet ~~2024-12-06, Länsstyrelsen i Västerbottens län. 8438-2024~~
Beslutad av: Kommunfullmäktige	**DNR:** KS-2023/00368

formaterade: Teckensnitt:Inte Fet

Meddelande av Umeå kommun med stöd av 1 § förordningen (1993:1632) med bemyndigande för kommunen och länsstyrelser att meddela lokala föreskrifter enligt ordningslagen (1993:1617).

Föreskrifternas innehåll och tillämpningsområde

§ 1

Grundläggande bestämmelser om allmän ordning och säkerhet på offentlig plats finns i 3 kap ordningslagen (1993:1617).

Dessa lokala ordningsföreskrifter innehåller ytterligare bestämmelser om hur den allmänna ordningen i Umeå kommun skall upprätthållas.

Syftet med kommunens ordningsföreskrifter är att tillgodose medborganas krav på ordning, trygghet och tillgänglighet och att möjliggöra ett samhälle där alla medborgare ges förutsättningar att vara delaktiga.

Bestämmelserna i 20-21 §§ har till syfte att hindra att människors hälsa eller egendom skadas till följd av användningen av pyrotekniska varor.

§ 2

Föreskrifterna är tillämpliga på alla platser inom kommunen som är offentlig plats enligt 1 kap 2 § första stycket 1-4 ordningslagen om inte annat anges. Bestämmelserna i 20-21 §§ är även tillämpliga på andra än offentliga platser inom kommunen.

För områden som kommunen har upplåtit till torghandel gäller också kommunens föreskrifter om torghandel.

§ 3

Vid tillämpningen av 3 kap. ordningslagen och dessa föreskrifter skall, med stöd av 1 kap. 2 § andra stycket ordningslagen, följande områden jämställas med offentlig plats:

- Kommunens allmänna idrottsplatser (se bilaga 1A)
- Kommunens allmänna motions- och skidspår samt skidbackar (se bilaga 1B och 1C)
- Kommunens allmänna badplatser (se bilaga 2)
- Kommunens begravningsplatser (se bilaga 4)
- Kommunens allmänna lekparker (se bilaga 5)
- Resecentrum och färjelägen (se bilaga 3)
- Bölesholmarna
- Camping och bad i Nydalaområdet (se bilaga 8A)
- Kvarnlunden

Vidare ska områdena angivna i bilaga 7 jämställas med offentlig plats vid tillämpningen av § 12.

§ 4

Innan polismyndigheten fattar beslut om tillstånd enligt 7-9 §§, 10 § första stycket, 11 §, 14 §, 20 § och 22- 23 §§- bör kommunen ges tillfälle att yttra sig.

Lastning av varor m.m.

§ 5

Vid lastning, forsling, lossning och annan hantering skall den som är ansvarig för åtgärden göra vad som behövs för att undvika att allmänheten utsätts för tillfälliga olägenheter genom damm, spill, dålig lukt eller onödigt hinder.

Avlastning och uppläggning av gods får inte ske så att brandposter, brandsläckningsutrustningar, räddningsvägar, angreppsvägar, uppställningsplatser samt utrymningsvägar blockeras så att räddningstjänstens arbete hindras.

Schaktning, grävning m.m.

§ 6

Den som är ansvarig för upptagande av grus, jord eller sand, tippning av fyllnadsmassor, schaktning, grävning eller annat liknande arbete skall se till att det sker på ett sådant sätt att allmänheten utsätts för minsta möjliga olägenheter.

Störande buller

§ 7

Arbete som orsakar störande buller för personer på offentliga platser, t.ex. stenkrossning, pålning och nitning, får inte ske utan polismyndighetens tillstånd.

Containrar

§ 8

Ägaren eller nyttjanderättsinnehavaren till en container, som skall ställas upp på offentlig plats, är skyldig att tydligt märka containern med ägarens eller nyttjanderättsinnehavarens namn, adress och telefonnummer. För att ställa upp container krävs polismyndighetens tillstånd.

Banderoller

§9

Tillstånd krävs av polismyndigheten för att sätta upp banderoller över gatuutrymmet Kungsgatan inom det område som i väster avgränsas av Västra Esplanaden och i öster av Östra Kyrkogatan, om banderollerna vetter mot offentlig plats.

Affischering

§ 10

Affischer, annonser eller liknande anslag får inte utan tillstånd av polismyndigheten sättas upp på sådana elskåp, husväggar, sopkärl, staket, stolpar eller liknande som vetter mot offentlig plats.

Tillstånd behövs inte för att sätta upp anslag på tavlor, pelare, eller andra liknande anordningar som är avsedda för detta ändamål. Inte heller krävs tillstånd för näringsidkare att sätta upp annonser och andra tillkännagivanden som avser näringsidkarens rörelse på byggnad där rörelsen finns.

Användning av högtalare

§ 11

Information, musik, reklam, propaganda eller andra budskap som riktar sig till personer på offentliga platser, får inte ske genom högtalare eller liknande utan tillstånd av polismyndigheten.

Förtäring av alkohol
§ 12

Spritdrycker, vin, starköl/starkcider, öl/cider, andra jästa alkoholhaltiga drycker och alkoholhaltiga preparat som omfattas av alkohollagen (2010:1622) samtliga med en alkoholhalt överstigande 3,5 volymprocent får inte förtäras inom nedan angivna områden om inte tillstånd till servering föreligger (angivna områden återfinns i bilaga 7).

- Offentliga platser inom centrumfyrkanten*.
- Strandpromenaden med angränsande grönområden från Tvärån till Tegsbrons norra fäste.
- Strandpromenaden med angränsande grönområden från Kyrkbron till Öbackaparken.
- Broparken, Döbelns park, Sparken, Tjärhovsparken, Varvsparken och Öbackaparken.
- Bölesholmarna, Godsbangården, Ålidhems Centrums utomhusmiljöer med avgränsning mot bortre fotbollsplan och utomhusmiljöer kring Ersboda Folkets Hus.
- Nydalaområdet med friluftsbad, sportområde och angränsande parkeringsytor.
- Utomhusmiljön kring Norrlands universitetssjukhus, inklusive intilliggande parkering mot Region Västerbottens huvudkontor (tidigare kallat Landstingshuset).
- Gammlia Arenors parkeringsyta, parkeringsytan vid ishallen på Teg, Noliaområdets parkeringsytor med avgränsning mot Ytterhiskevägen (Väg 507).
- I och i anslutning till resecentra för tåg (t.ex. Umeå central, Umeå östra, Hörnefors)
- I och i anslutning till resecentrum för flyg (t.ex. Umeå flygplats)
- I och i anslutning till resecentrum för båt, färja (t.ex. färjeterminalen Holmsund)
- Himmelska fridens torg, Storsjöparken och ett grönområde öster om Storsjöskolan i Holmsund.
- Det område i Sävar som i norr och söder avgränsas av Generalsvägen och E4, innefattande grönområden på båda sidor om Sävarån samt området mot Drottningvägen. Ett område öster om korsningen Generalsvägen-Majorsvägen. Förbudet gäller också området väster om Sävarån och norr om Generalsvägen som i övrigt begränsas av Åkervägen-Lärkstigen-Blomstervägen samt grönytan nordöst om korsningen Generalsvägen-Kyrkvägen.
- De grönområden i Hörnefors som i norr avgränsas av Långedsvägen, i väster av Bruksgatan och i öster av Hörneån. I söder innefattas idrottsplatsen Nordahlsvallen samt kyrkans utomhusmiljö.

(*Centrumfyrkanten i Umeå, det vill säga det område som i norr och söder avgränsas av Järnvägsallén och Ume älv, i väster och öster av Västra Esplanaden och Östra Kyrkogatan).

Ambulerande försäljning
§ 13

Ambulerande försäljning får inte i något fall äga rum på de platser inom kommunen, som enligt 2 § andra stycket är upplåtna för torghandel, under den tid som torghandel pågår. Försäljningsvagn får inte placeras i direkt närhet av upplåten yta.

Vid renhållning och snöröjning är ambulerande försäljningsvagnar skyldiga att göra plats för väghållningsfordon. Ambulerande försäljningsvagn är även skyldig att, utan dröjsmål, flytta sig på anvisning av tjänsteman från polisen eller Umeå kommun.

Med ambulerande försäljning avses all gatuförsäljning, även om den tar offentlig plats i anspråk endast tillfälligt och i obetydlig omfattning och därför inte kräver tillstånd enligt 3 kap 1 § ordningslagen.

Uteserveringar
§ 14

Uteserveringar kan anordnas efter vederbörligt tillstånd av polismyndigheten. Upplåten yta skall i förekommande fall ha nära anknytning till restaurang/serveringslokal. Om det finns särskilda skäl kan annan lokalisering prövas av tillståndsgivaren. Anordnaren av uteservering har vid utformningen av densamma att beakta Umeå kommuns riktlinjer för uteserveringar samt kraven på tillgänglighet och säkerhet. I vissa fall kan bygglov krävas.

Camping
§ 15

Camping får inte ske på följande platser (angivna områden återfinns i bilaga 8A och 8B):

- Vid Nydalabadet samt runt Nydalasjön
- Norrmjöle havsbad
- Bettnessand havsbad

Badförbud
§ 16

Bad är förbjudet från nedan angivna broar i centrala Umeå.

- Gamla bron (cykelbron)
- Kolbäcksbron
- Kyrkbron
- Lundabron
- Tegsbron

Hundar

§ 17

Den som har hand om en hund är skyldig att följa bestämmelserna i 18 och 19 §§. Det som sägs i dessa paragrafer gäller inte för ledare- och assistanshund, för räddningshund eller för polishund i tjänst.

§ 18

Hundar skall hållas kopplade inom följande områden:

- Offentliga platser inom centrumfyrkanten i Umeå (se § 12).
- På allmän badplats och i särskild iordningställda skidbackar, slalombackar, kälkbackar, skidspår och motionsslingor. (Se bilaga 1A, 1B, 1C och 2)
- Under tiden 1 maj – 15 september i park eller plantering.
- Längs med Strandpromenaden från Lundabron till och med Strömpilsplatsen.
- Bölesholmarna

Hundar får inte vistas på begravningsplatser och lekparker (se bilaga 4 och 5).

§ 19

Föroreningar efter hundar skall plockas upp på badplatser, trottoarer, gång- och cykelvägar, anlagda parker och grönytor, det vill säga ytor där regelbunden gräsklippning, slåtter eller skötsel sker.

Om tillsyn över hundar är i övrigt stadgat i bland annat lagen (2007:1150) om tillsyn över hundar och katter, i jaktlagen och jaktförordningen. Även i förordning (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd sägs att husdjur och andra djur som hålls i fångenskap ska förvaras och skötas så att olägenheter för människors hälsa inte uppkommer.

Fyrverkeri och andra pyrotekniska varor

§ 20

Tillstånd av polismyndigheten krävs för att få använda pyrotekniska varor inom centrumfyrkanten i Umeå (se § 12).

Tillstånd krävs också på fotbollsarenan vid Gammlia och ishallen på Teg.

§ 21

Det är förbjudet att använda pyrotekniska varor närmare än 150 meter från följande platser:

- Norrlands universitetssjukhus NUS
- Vård- och omsorgsboenden i Umeå kommun (se bilaga 6)
- Axlagården Umeå Hospice
- Astridgården gruppboende samt Tegsgården gruppboende
- Seniorhusen Backen, Seniorhusen Berghem samt Umebygdens sjukhem
- Umåkers travbana, Hippologum Umeå (ridhus) samt Stöcksjö ridhus

Sprängning och skjutning med eldvapen

§ 22

Utöver vad som anges i 3 kap. 6 § ordningslagen krävs tillstånd av polismyndigheten för sprängning och skjutning med eldvapen på offentlig plats inom Umeå kommun. Undantag gäller vid räddningstjänst.

Luftvapen, fjädervapen m.m.

§ 23

Utöver vad som anges i 3 kap. 6 § ordningslagen krävs tillstånd av polismyndigheten för att använda luftvapen, fjädervapen, paintballvapen samt pil- och slangbågar på offentlig plats inom tätbebyggt område inom Umeå kommun (se bilaga 9).

Fordonstrafik, cykelåkning, löpning och promenader

§ 24

Fordonstrafik och cykelåkning får inte ske i anlagda motions- och skidspår (se bilaga 1B). Undantag meddelas via lokal skyltning.

Löpning och promenader får inte ske i preparerade skidspår (se bilaga 1B). Undantag meddelas via lokal skyltning.

Hästar

§ 25

Hästar får inte vistas i anlagda motions- och skidspår, ej heller på begravningsplatser. Hästar får inte heller visats på allmänna badplatser med anslutande vattenområden (se bilagor 1B, 2 och 3).

Golfspel

§ 26

Golfspel är förbjudet i anlagda parker och grönytor, det vill säga ytor där regelbunden gräsklippning, slåtter eller skötsel sker.

Avgift för att använda offentlig plats

§ 27

För användningen av offentlig plats och område som kommunen jämställt med sådan plats har kommunen rätt att ta ut en avgift enligt de grunder som har beslutats av kommunfullmäktige.

Överträdelse av lokal ordningsföreskrift

§ 28

Den som uppsåtligen eller av oaktsamhet bryter mot dessa föreskrifter* kan dömas till penningböter enligt 3 kap. 22 § andra stycket ordningslagen. (*Straffsanktionerade paragrafer är 5-9 §§, 10 § första stycket, 11-16 §§ och 18-26 §§).

I ordningslagen finns också bestämmelser om förelägganden och förverkande.

Bilaga till allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun

formaterade: Teckensnitt:16 pt

Områden som enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun skall jämställas med offentliga platser.

1 Anläggningar för idrott samt motions- och skidspår

1 A. Anläggningar för idrott

Bodbyn fotboll
Botsmark, fotboll
Bränteplan, Sandvik
Bullmark IP
Campus konstgräs, Umeå
Carlslunds IP
Degernäs fotboll
Degersjö fotboll
Djäkneböle fotboll
Dragonfältet, Umeå
Ekvägen fotboll
Ersboda IP
Ersliden fotboll
Ersmark IP
Flurkmark fotboll
Gammlia fotbollsarena, konstgräs
Grubbevallen fotboll
Gubböle fotboll
Hissjö fotboll
Håkmark fotboll
Hössjö IP
Idrottshuset fotboll, Hörnefors
Kamratvallen, Holmsund
Kassjö fotboll
Klabböle fotboll
Kompisvallen, Holmsund
Kroksjö fotboll
Minerva park, konstgräs, Umeå
Movallen IP, Furunäs
Mariehems arena, konstgräs, Umeå
Nordahlsvallen, Hörnefors
Nydala sportfält, Umeå
Obbola IP
Röbäcks IP
Rödånäs fotboll
Sandviks IP
SCA Arena, Obbola
Skravelsjö fotboll
Stöcke IP
Sävar IP
Sörfors IP

Sörmjöle fotboll
Tavelsjö fotboll, Klacken
Tegs IP, Tegstunet
Täfteå IP
Umedalens IP
Vildmannavallen, Umeå
Yttersjö fotboll
Ålidhem, konstgräs, Umeå
Östra Ersboda konstgräs

1 B. Anläggningar för motions- och skidspår

Bodbyn 2,2 km, elljus
Botsmark 2,5 km, elljus
Bräntevägen Holmsund 1,8/2,6/4,7 km, elljus
Bullmark 2,4 km, elljus
Djäkneböle 2,7 km, elljus
Ersboda 2,0/3,3/4,5 km, elljus
Flurkmark 2,0 km, elljus
Gimonäs 2,2/3,5 km, elljus
Gimonäs 9,0 km, dagspår
Gravmark 2,2 km, elljus
Gubböle 2,2 km, elljus
Hissjö 2,5 km, elljus
Hörnefors 1,5/2,5/3,7 km, elljus
I20 5,0/10,0 km, dagspår
Innertavle 2,5 km, elljus
Kasamark 2,5 km, elljus
Kassjö 3,0 km, elljus
Klabböle 2,0 km, elljus
Kroksjö 2,5 km, elljus
Nydala 1,8/5,0 km, elljus
Nydala 6,4/10,0 km, dagspår
Obbola 3,2 km, elljus
Röbäck 1,3/2,4 km, elljus
Röbäck 5,3 km, dagspår
Rödberget 1,9 km, elljus
Rödåsel 2,5 km, elljus
Stadsliden 1,9/3,2/3,7/10,0 km, elljus
Stöcke 2,5 km, elljus
Sävar 3,3 km, elljus
Sörfors 2,5 km, elljus
Sörmjöle 2,4 km, elljus
Tavelsjö 2,5 km, elljus
Teg 1,4 km, elljus
Täfteå 2,5 km, elljus
Umedalen 2,0 km, elljus
Överboda 2,2 km, elljus

1 C. Skidbackar

Bräntbergsbacken, Umeå
Bräntebacken, Holmsund
Omberget, Holmsund

2 Anläggningar för bad

Bettnessand, havsbad, Norrmjöle
Brattby
Bredviken havsbad, Obbola
Brännäset havsbad, Sörmjöle
Bullmark
Byviken havsbad, Holmön
Bölesholmarna
Dalesand, Ersmark
Degersjö
Dragonudden, Stöcksjö
Fläse havsbad, Obbola
Fäbosand havsbad, Täfteå
Gäddbäckssund havsbad, Holmön
Hemviken, Ersmark
Hissjö
Holmsjön, Yttertavle
Holmsund simhall
Häggnäs
Hörnefors simhall
IKSU-badet, Umeå
Ivarsboda havsbad
Kassjö
Ljumviken havsbad, Holmsund
Lövösundet, Holmsund
Megrundet havsbad, Hörnefors
Mickelträsk
Navet
Norrmjöle havsbad
Nydalabadet, Umeå
Nyviken havsbad, Obbola
Obbolabadet
Revet havsbad, Holmsund
Rödåsel
Sanabadet, Botsmark
Sand, Tavelsjö
~~Segasjön, Sävar~~
Simphamn havsbad
Stöcksjö
Sävar simhall
Södervik
Sörfors

Tomtebobadet
Täfteå havsbad
Ume Lagun
Yttersjö
Överboda

3 Resecentrum och färjelägen

Resecentrum för tåg
Hörnefors
Umeå Central
Umeå Östra
Resecentrum för buss
Umeå busstation
Resecentrum för flyg
Umeå flygplats
Resecentrum för båt, färja
Färjeterminalen Holmsund
Färjelägen i kommunen
Norrbyn
Norrbyskär
Norrfjärden
Byviken på Holmön

Områden som enligt 18 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun skall vara fria från hundar. Områdena är dessutom jämställda med offentlig plats enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

4 Begravningsplatser

Backens kyrkogård
Botsmark kyrkogård, 2 st
Brukskyrkogården
Holmsund kyrkogård
Holmön kyrkogård
Hörnefors kyrkogård
Norra kyrkogården, Umeå
Obbola kyrkogård
Röbäcks kyrkogård
Sävar kyrkogård
Tavelsjö kyrkogård
Västra kyrkogården, Umeå

5 Lekparker

Backen
Tingsparken
Berghem
Axtorpsparken
Berghemsparken
Bärparken
Olofsdalsparken
Böle
Blockparken
Torpardungen
Böleäng
Böleängsparken
Carlshem
Carlshemsparken
Carlshöjdsparken
Kopparparken
Centrum
Cykelgaraget
Renmarkstorget
Rådhusesplanaden
Ersforsen
Ersforsparken
Ersliden
~~Måndagsparken~~
~~Onsdagsparken~~
Torsdagsparken

Ersmark
Söndagsparken
Gimonäs
Gimoparken
Grisbacka
Fågelsångsparken
Grisbackaparken
Hartvigsparken
Kungsgårdsparken
Grubbe
Gabrieljansparken
Mosippans park
Haga
Västra Hagaparken
Östra Hagaparken
Holmsund
Djupviksparken
Himmelska fridens torg
Lövöparken
Minkdungen
Sahlinsparken
Spelmansparken
Storsjöparken
Sundsparken
Södra Eriksdalsparken
Taflinsparken
Hörnefors
Flisparken
Lillskogsparken
Megrundsparken
Sandgärdsparken
Torsparken
Västermalmsparken
Marieberg
Mariebergsparken
Mariebergsskogen
Mariedal
Mariedalsparken
Mariehem
Duvslagsparken
Mariehemsparken
Marie skolpark
Trastparken
Obbola
Annaparken

Bagarparken
Båtparken
Esbergsparken
Hallbacksparken
Ängsparken
Röbäcks bostadsområde
Gullåkersparken
Linodlarparken
Röbäcksparken
Rödäng
Kornettparken
Lekplatsen Klaveret
Sandbacka
Brånparken
Hagmarksparken
Lövstigsparken
Rönnbärsparken
Sofiehem
Sofie dunge
Älvsgårdsparken
Sävar
Bråndungen
Granparken
Klöverparken
Lövparken
Midsommarparken
Rymdparken
Solparken
Sportlovsparken
Torparparken
Älvsbackaparken
Tavleliden
Sagotjärn
Teg
Gröna oxens lekplats
Tomtebo
Tomtebo äventyrslek
Täfteå
Gammåkersparken
Halängesparken
Knopparken
Umedalen
Humleparken
Linders park
Pärkällarparken
Umedalens äventyrslek

formaterade: Kondenserad med 0,1 pt
formaterade: Inte Expanderad med / Kondenserad med
Formaterat: Höger: 14,17 cm

Västerhiske

Hästskoparken
Kungsängen
Västerslätt bostadsområde
Tåparken
Vallmoparken
Väst på stan
Astrid Värings park
Broparken
Hedlundadungen
Kvarnlunden
Västra Ersboda
Lomtjärnsskogen
Rymdleken
Väst-Teg
Domareparken
Korpralsparken
Körsbärsdalen
Ålidhem
Elevlunden
Medicinarplatsen
Tandparken
Västra Socionomparken
Ålidhemsparken
Ön – norra
Lilla Öparken
Öst på stan
Herrgärdan
Rosendalsparken
Öbackaparken
Östra Ersboda
Ersboda äventyrslek
Ersgläntan
Öst-Teg
Borgparken
Fiskeparken
Ringparken
Söderslättsparken
Vinterparken

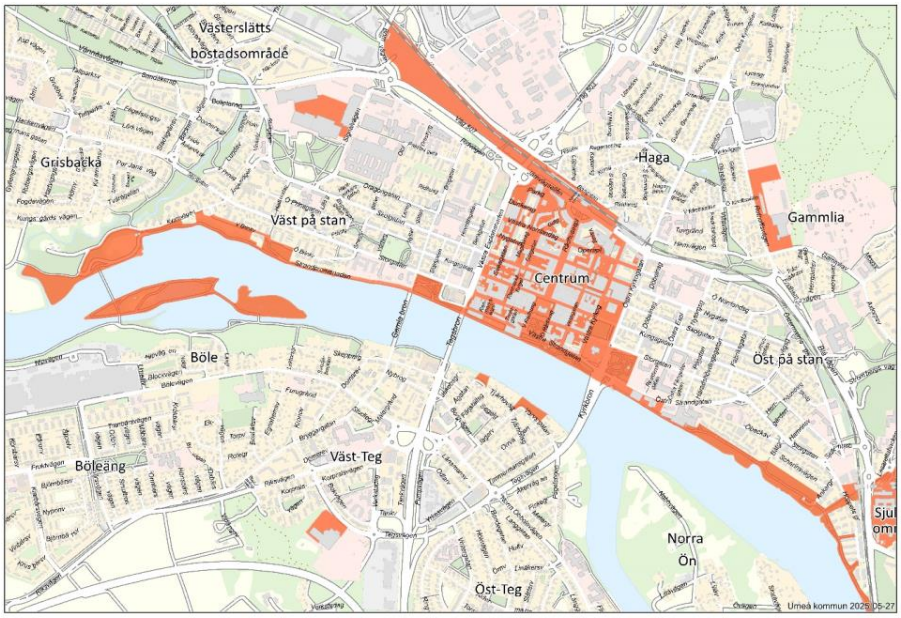
Platser där pyrotekniska varor inte får användas inom ett avstånd på 150 meter enligt 21 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

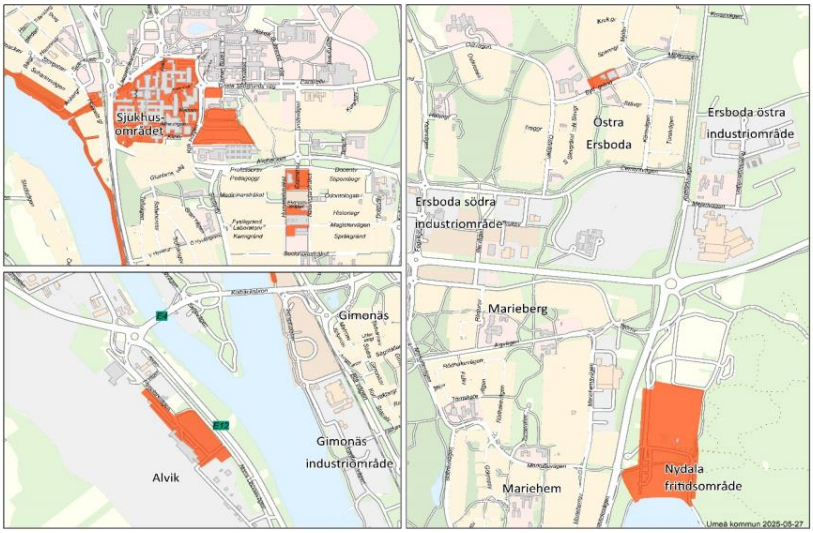
6 Vård- och omsorgsboenden

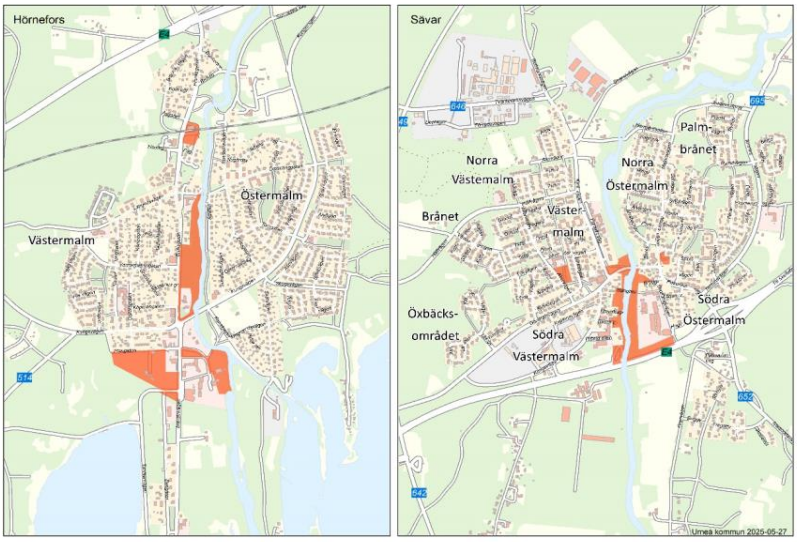
Aktrisens vård- och omsorgsboende
Bruksbackens vård- och omsorgsboende
Bäckbacka vård- och omsorgsboende
Dragonens vård- och omsorgsboende
Eriksdals vård- och omsorgsboende
Ersboda vård- och omsorgsboende
~~Haga vård- och omsorgsboende~~
Hemgårdens vård- och omsorgsboende
Holmsunds vård- och omsorgsboende
Lundagård vård- och omsorgsboende
Nordstjärnans vård- och omsorgsboende
Prästsjögården vård- och omsorgsboende
Sjöbacka vård- och omsorgsboende
Sjöjungfrun vård- och omsorgsboende
Skräddaren vård- och omsorgsboende
Solbacken vård- och omsorgsboende
Solgårdens vård- och omsorgsboende
Tegs vård- och omsorgsboende
Tomtebo vård- och omsorgsboende
Väst-Teg vård- och omsorgsboende

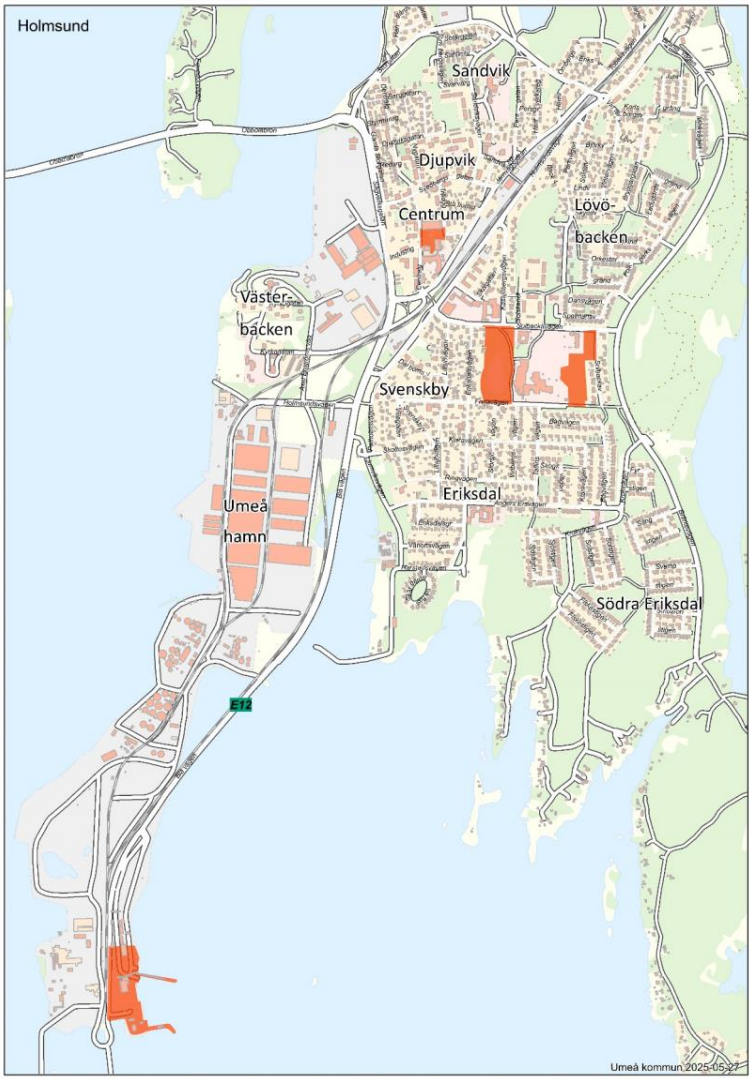
Områden där alkohol inte får förtäras enligt 12 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun. Områdena är dessutom jämställda med offentlig plats enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

7 Alkoholförtäringsförbudsområden

Sjukhus-
området
Gimonäs
Gimonäs
industriområde
Alvik
Östra
Ersboda
Ersboda östra
industriområde
Ersboda södra
industriområde
Marieberg
Mariehem
Nydala
fritidsområde
Umeå kommun 2025-05-27

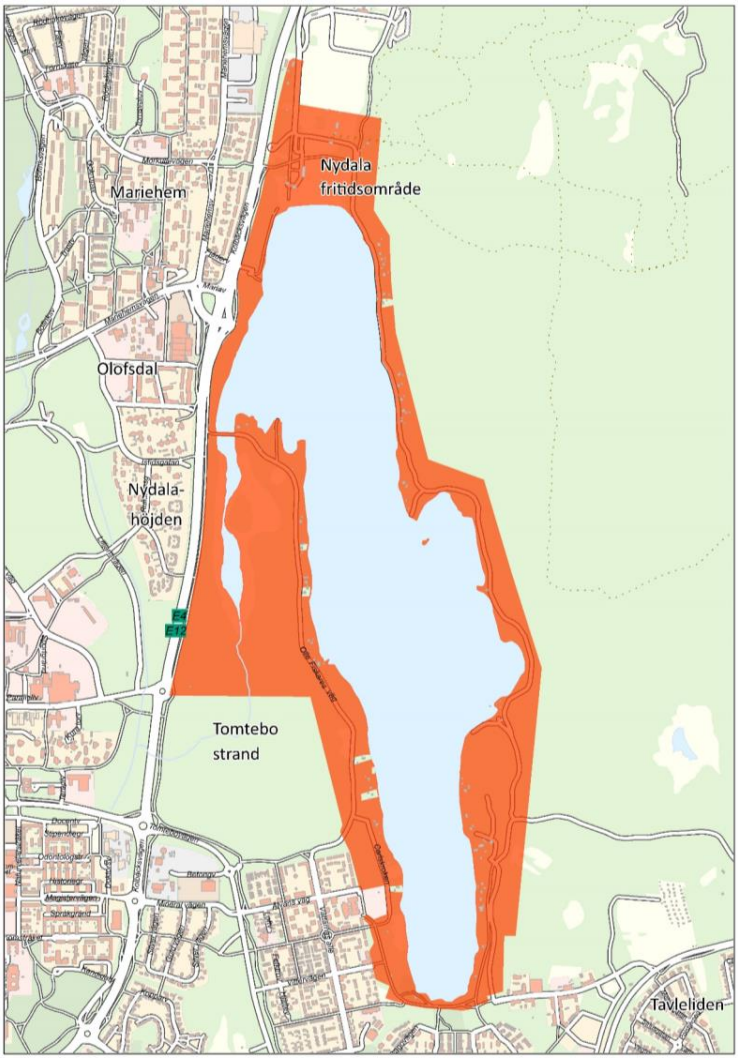

Hörnefors
Östermalm-
Västermalm
Västermalm
Sävar
Palm-
bränet
Norra
Västermalm
Norra
Östermalm
Bränet
Väster-
malm
Öxbäcks-
området
Södra
Västermalm
Södra
Östermalm
Umeå kommun 2025-05-27

Holmsund
Sandvik
Djupvik
Centrum
Lövö-
backen
Väster-
backen
Svenskby
Eriksdal
Umeå
hamn
Södra Eriksdal
E12
Umeå kommun 2025-05-27

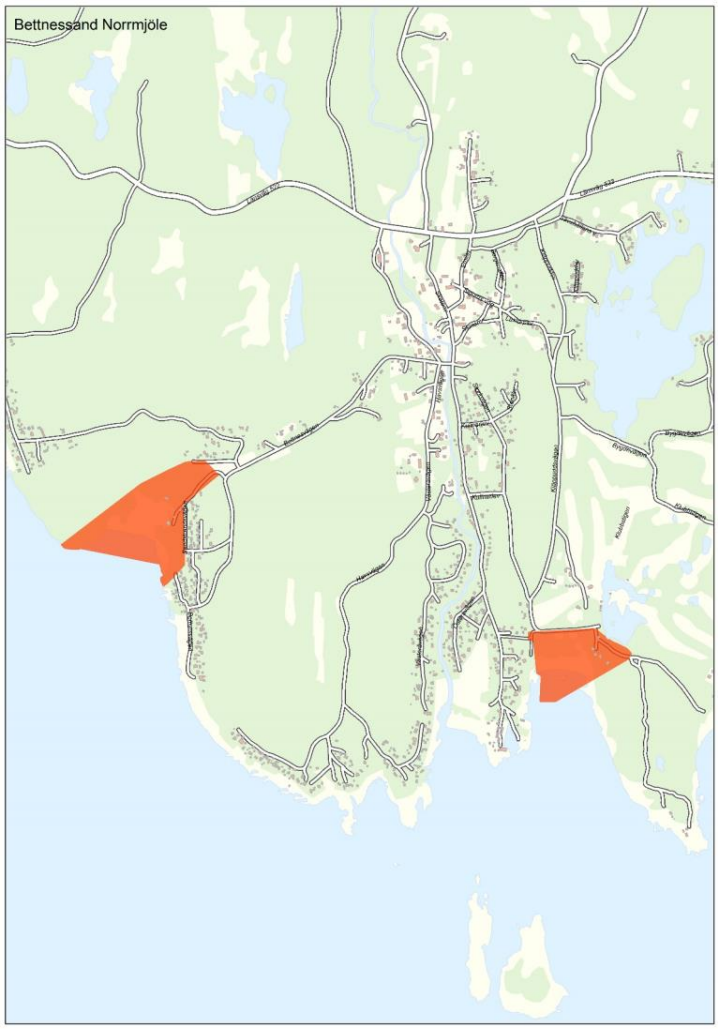
Områden där camping inte får ske enligt 15 § allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun. Områdena jämställs dessutom med offentlig plats enligt 3 § i allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun.

8 Campingförbudsområden

8 A. Nydalaområdet

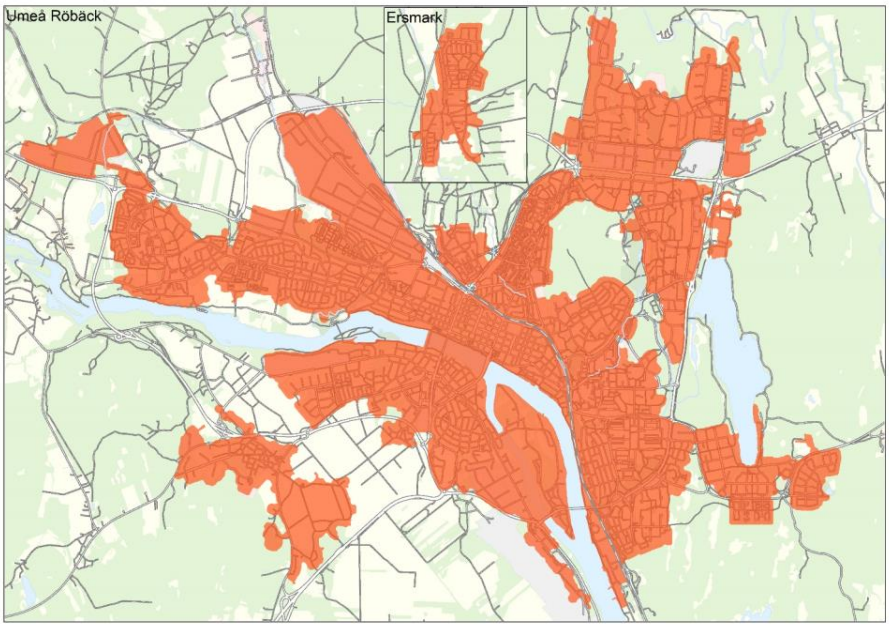
8 B. Bettnessand- och Norrmjöle havsbad

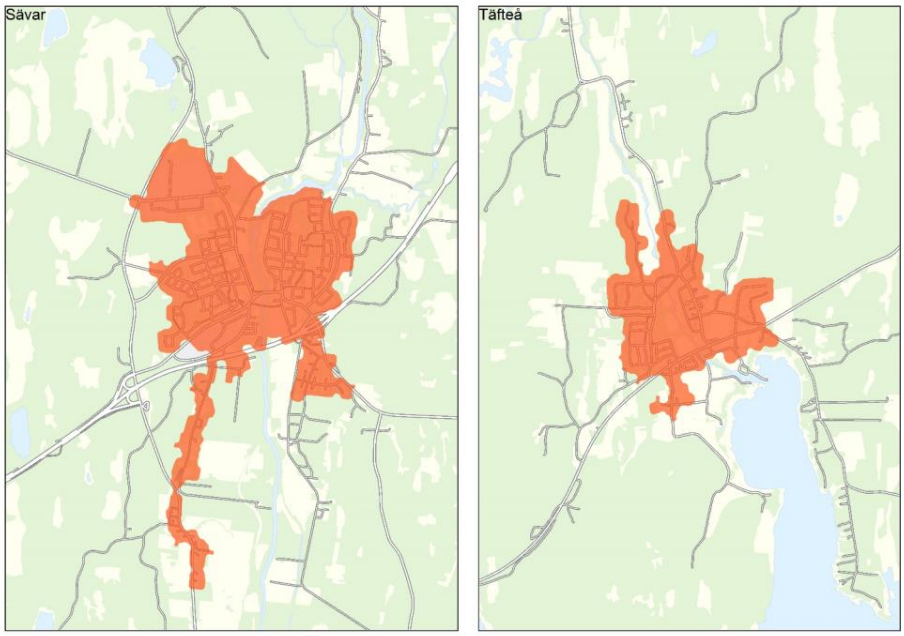
På offentlig plats inom tätbebyggt område inom Umeå kommun krävs tillstånd av polismyndigheten för att använda luftvapen, fjädervapen, paintballvapen samt pil- och slangbågar enligt 23 § allmänna lokala ordningsföreskrifter för Umeå kommun. Dessa områden markeras i kartbilderna nedan.

9 Tätbebyggda områden

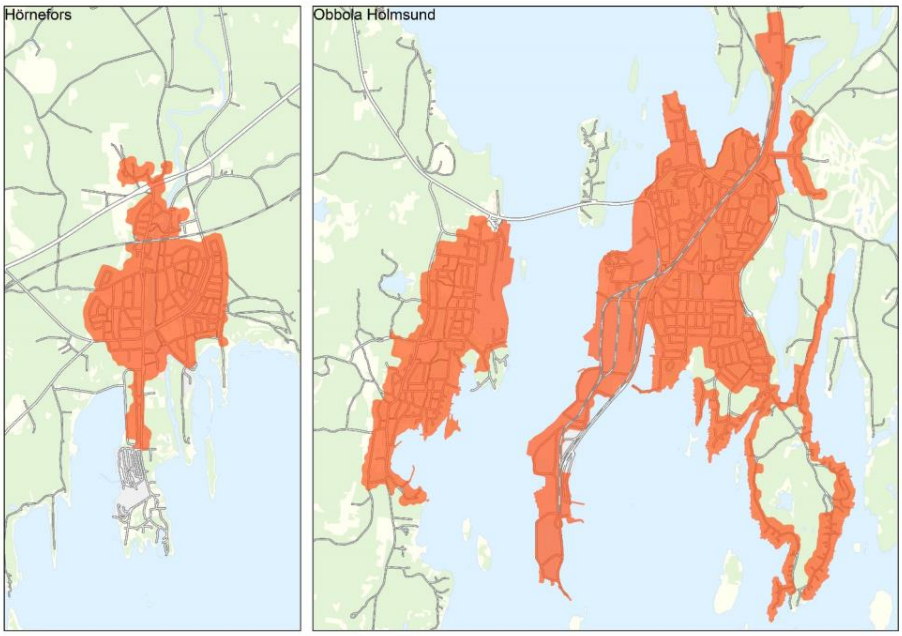
9 A. Ersmark, Röbäck och Umeå

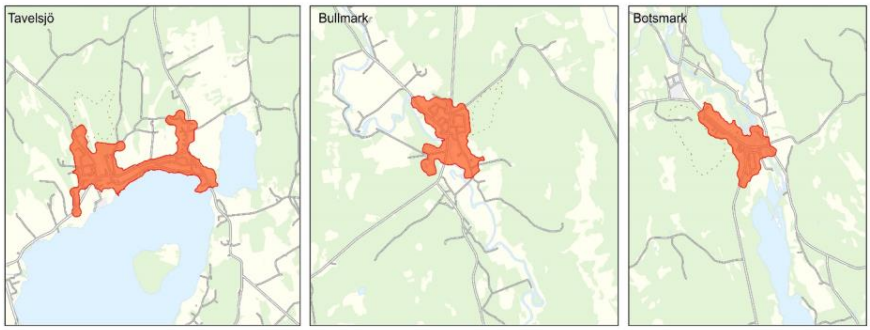
9 B. Sävar och Täfteå

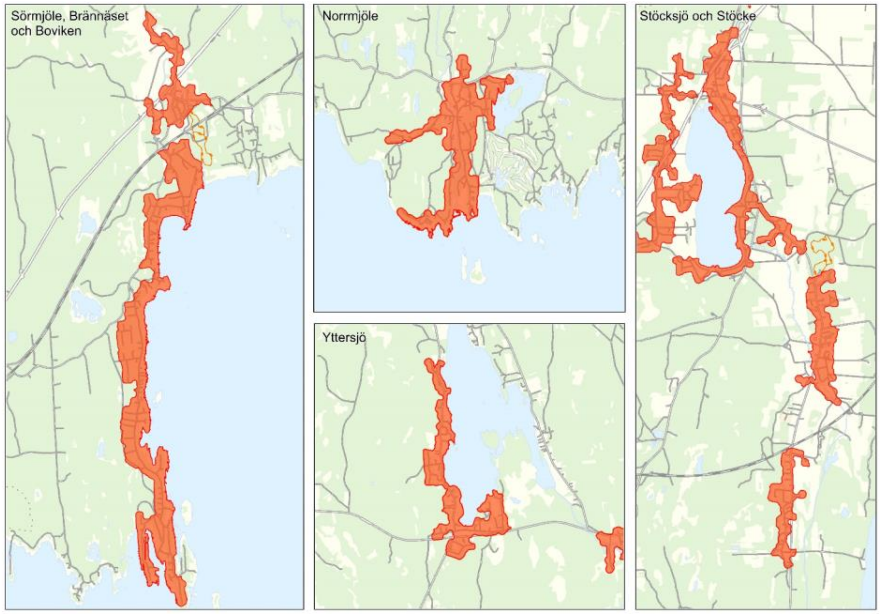
9 C. Holmsund, Hörnefors och Obbola

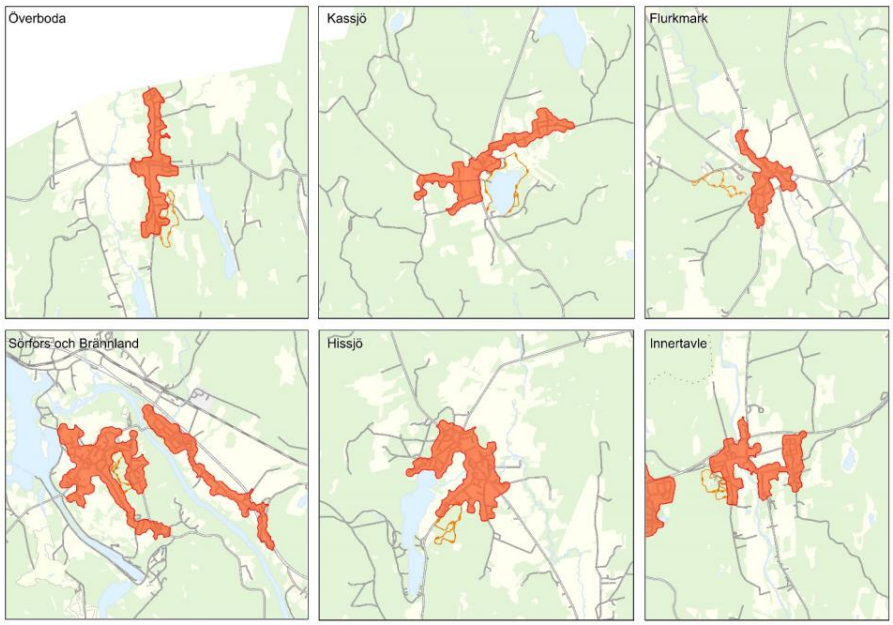
9 D. Botsmark, Bullmark och Tavelsjö

9 E. Boviken, Brännäset, Norrmjöle, Stöcke, Stöcksjö, Sörmjöle och Yttersjö

9 F. Brännland, Flurkmark, Hissjö, Innertavle, Kassjö, Sörfors och Överboda

formaterade: Teckensnitt:11 pt, Inte Fet

Formaterat: Normal, Avstånd Före: 0 pt

Revideringar

Beslutsdatum och §	Beslutinstans	Diarienummer	Dokumenttyp
2025-06-19 § ?	Tekniska nämnden	TN-2022/00630	Bilagan
2024-12-06	Länsstyrelsen i Västerbotens län	8438-2024	Föreskrifter
2024-09-30 § 152	Kommunfullmäktige	KS-2023/00638	Föreskrifter

formaterade: Teckensnitt:16 pt, Fet

formaterade: Teckensnitt:16 pt

Formaterat: Normal, Avstånd Före: 0 pt, Tabbstopp: 16,87 cm, Till vänster

formaterade: Teckensnitt:11 pt, Inte Fet

Formaterat: Normal, Avstånd Före: 0 pt

formaterade: Teckensnitt:12 pt, Fet

formaterade: Teckensnitt:12 pt, Fet

formaterade: Teckensnitt:12 pt

formaterade: Teckensnitt:12 pt

formaterade: Teckensnitt:12 pt

formaterade: Teckensnitt:12 pt

formaterade: Teckensnitt:12 pt

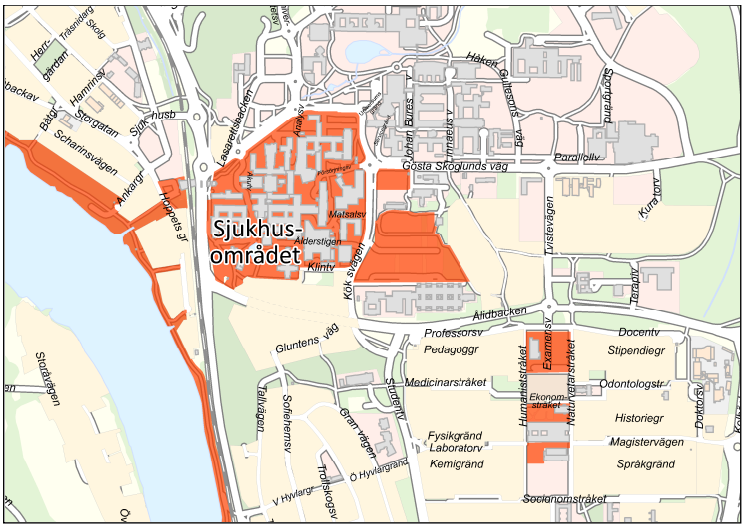
formaterade: Teckensnitt:12 pt

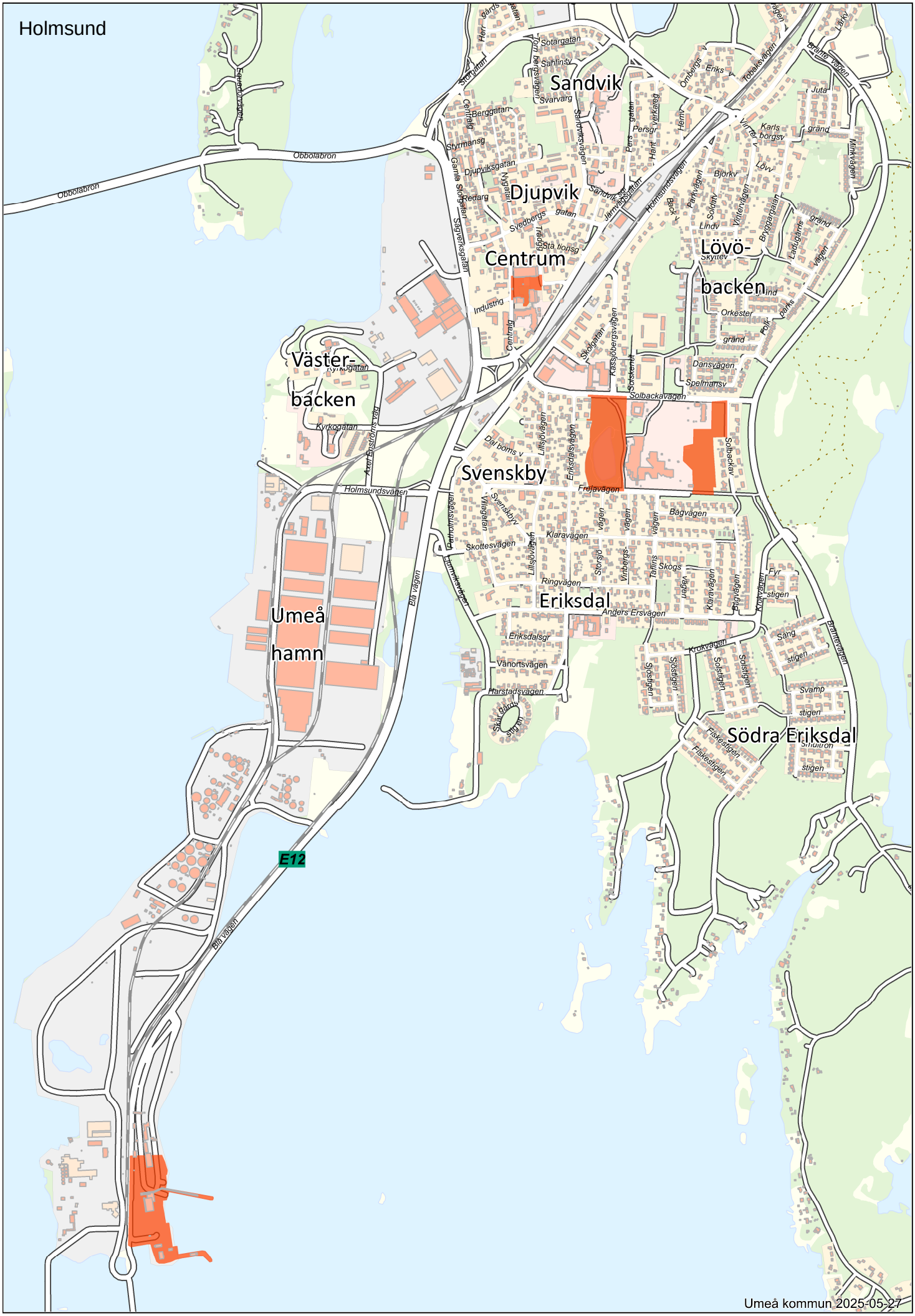
formaterade: Teckensnitt:12 pt

formaterade: Teckensnitt:12 pt

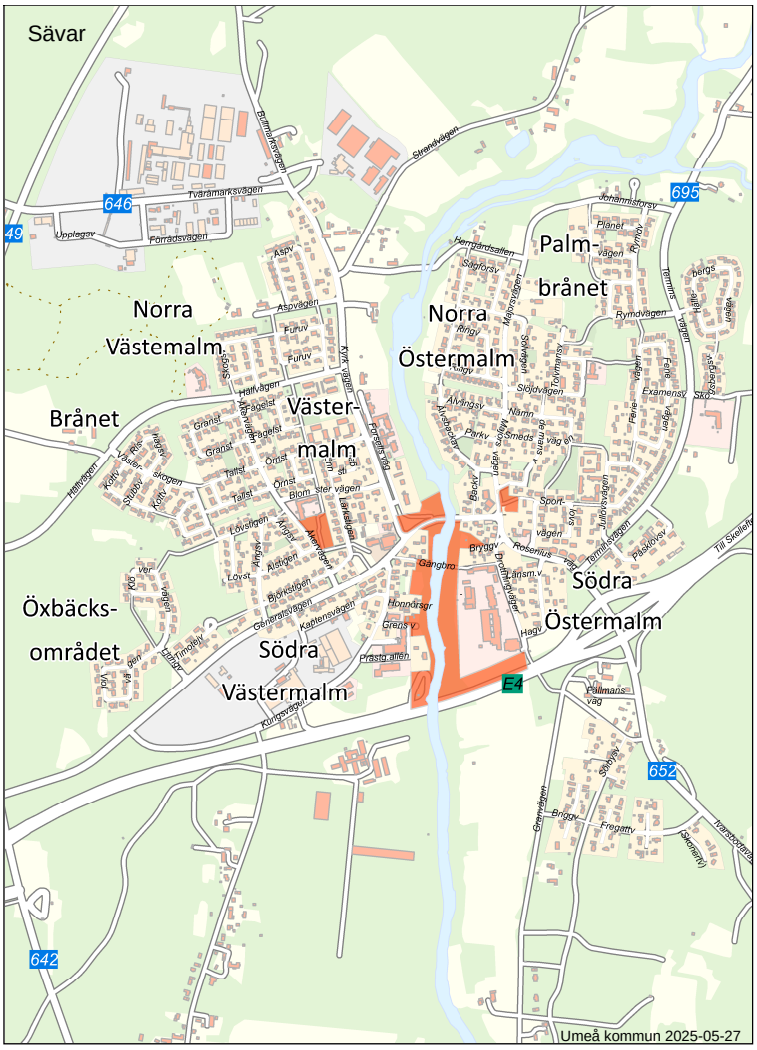
formaterade: Teckensnitt:11 pt, Inte Fet

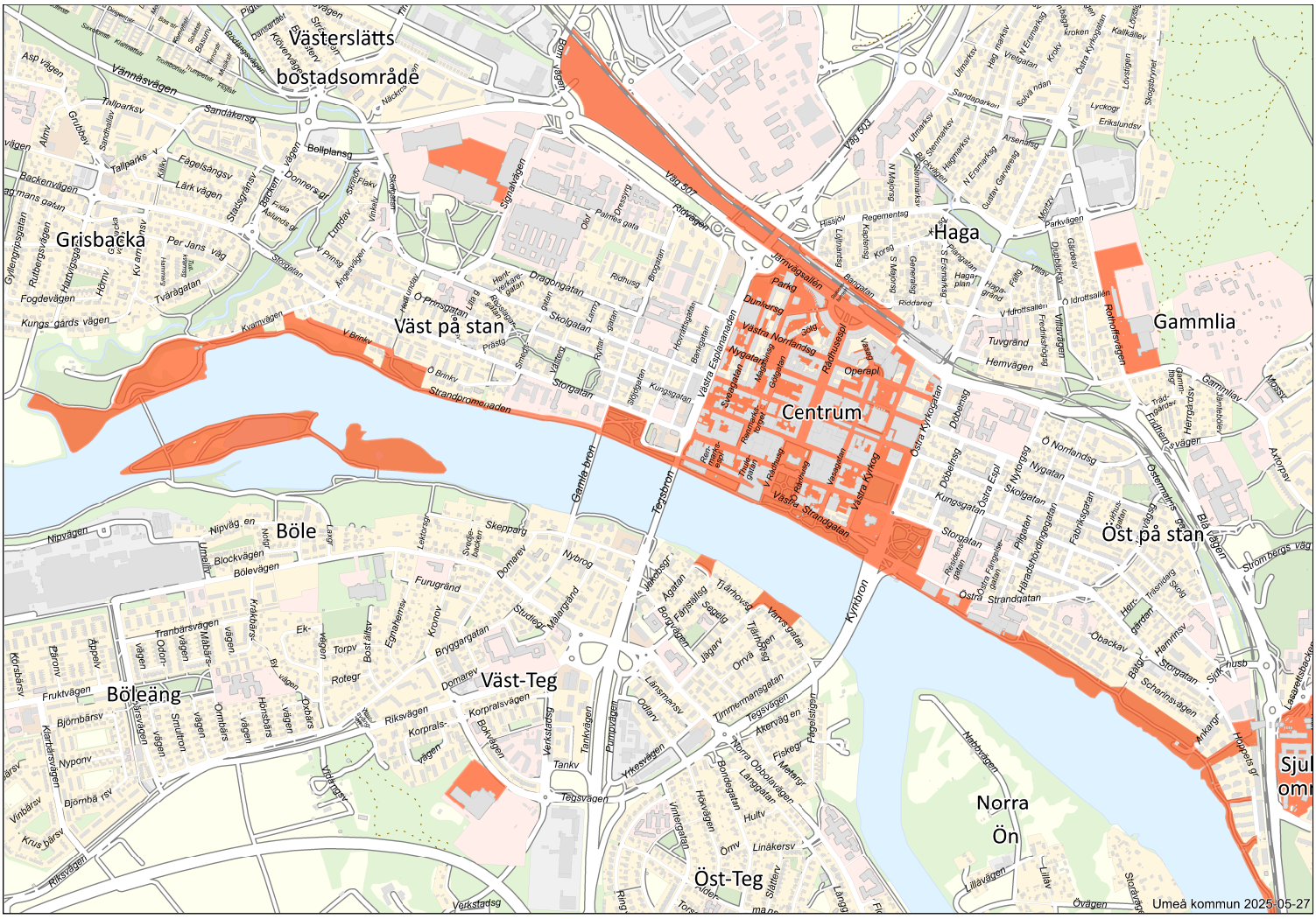
Formaterat: Normal, Avstånd Före: 0 pt

Sjukhus-
området
Ankargr
Hörsalsv
Matsalsv
Akterstigen
Klinikv
Kök stigen
Gluntens väg
Professorsv
Pedagoggr
Medicinarstråket
Alidbacken
Docentv
Stipendiegr
Odontologstr
Historiegr
Magistervägen
Språkgränd
Fysikgränd
Laboratorv
Kemigränd
Ö Hyvlargränd
V Hyvlargr
Trollskogsv
Gran vägen
Solliehemsv
Humanistråket
Examensv
Ekonomstråket
Naturvetarstråket
Doktorsv
Socialområdet
Lyckebyvägen
Kuratorv
Paradhallsv
Costa Skoglunds väg
Lasarettsbacken
Scharinsvägen
Hörsalsv
Anatomihuset
Hörsalsvägen
Parkvägen
Stora Hamnsv
Hammarsv
Strandpromenaden
Hörsalsgatan
Hörsalsbacken
Hörsalsparken
Hörsalsgatan
Hörsalsbron
Hörsalsvägen

Holmsund
Sandvik
Djupvik
Centrum
Lövö-
backen
Väster-
backen
Svenskby
Eriksdal
Södra Eriksdal
Umeå
hamn
Obbolabron
Obbolabron
Holmsundsvägen
Bla vägen
Bla vägen
E12
Umeå kommun 2025-05-27

Hörnefors
E4
Östermalm
Västermalm
514

Sävar
646
695
49
642
652
E4
Norra
Västemalm
Bråned
Västermalm
Norra
Östermalm
Palm-
bråned
Öxbäcks-
området
Södra
Västermalm
Södra
Östermalm
Umeå kommun 2025-05-27

Västerslätts bostadsområde
Grisbacka
Väst på stan
Haga
Gammlia
Centrum
Öst på stan
Böle
Böleäng
Väst-Teg
Öst-Teg
Norra Ön
Umeå kommun 2025-05-27

Bilagan, Ordningsföreskrifterna

Tekniska nämnden

Checklista ärende TN-2022/00630-31

När handläggare bereder ärenden inför politiska beslut ska många olika perspektiv beaktas.

Kryssa för vilken inverkan beslutet får utifrån olika perspektiv.

Perspektiv – tänk på kommunmedborgare	**Ingen inverkan/kan ej bedömas**	**Positiv inverkan**	**Negativ inverkan**
Barnkonventionen		X	
Jämställdhet (flickor och pojkar)		X	
Jämställdhet (kvinnor och män)		X	
Folkhälsa		X	
Tillgänglighet		X	
Trygghet		X	
Miljö		X	
Ekonomi	X		
Tillväxt		X	
Annat perspektiv:			

Ingen inverkan/kan ej bedömas	

Positiv inverkan	De allmänna lokala ordningsföreskrifterna tillgodoser medborganas krav på ordning, trygghet och tillgänglighet samt möjliggör till ett samhälle där alla medborgare ges förutsättningar att vara delaktiga. Vidare ger de allmänna lokala ordningsföreskrifterna polisen rådighet för att kunna upprätthålla den allmänna ordningen på offentlig plats samt förhindra att människors hälsa eller egendom skadas. Bilagan tillhörande de allmänna lokala ordningsföreskrifterna har som syfte att tydliggöra det geografiska tillämpningsområdet. En uppdatering av bilagan förväntas således bidra till ökad tydlighet kring var föreskrifterna gäller, vilket underlättar både för allmänheten samt för Polismyndigheten i deras tillämpning av föreskrifterna.
Negativ inverkan	

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-05-28
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00491

Begränsad fordonslängd på Tegsbron

Förslag till beslut

att införa förbud mot trafik med fordon eller fordonståg över 15 meter.

att förbudet gäller från och med den 1 september 2025.

Ärendebeskrivning
Umeå kommun, Tekniska nämnden beslutar att införa lokala trafikföreskrifter om förbud mot trafik med fordon eller fordonståg över 15 meter på Tegsbron över Umeälven för att reducera stora och tunga fordonskombinationer, i syfte att förbättra luftkvalitén i centrala Umeå. De fordonskombinationer som förbjuds bidrar i hög utsträckning till partikel- och kvävedioxidutsläpp.

Umeå kommun arbetar aktivt för att förbättra luftkvaliteten och uppfylla miljökvalitetsnormerna för kvävedioxid. Fordonstrafiken är den dominerande källan till luftföroreningarna i Umeå. Dygnsmätningarna vid Västra Esplanaden visar tydligt på sambandet mellan mängden trafik och halten kvävedioxid, med de högsta halterna under morgonrusningen och på eftermiddagen.

Den långsiktiga trenden för kvävedioxid vid Västra Esplanaden är att halterna av luftföroreningar minskar. Genomsnittet från 2012 och framåt visar på en tydligt lägre nivå än för de fem åren dessförinnan. Dock överskrids ändå miljökvalitetsnormerna för kvävedioxid. Det handlar om att antalet dygn respektive timmar med värden över normnivån fortfarande är för många.

En av de viktigaste åtgärderna för att klara normerna är enligt Åtgärdsprogrammet för renare luft är en ombyggd gata enligt Stadsutvecklingsprogrammets inriktning för stadsgator.
Sannolikt kommer det också krävas fler åtgärder för att begränsa biltrafikens tillväxt i Umeå eftersom nästan hälften av partikelutsläppen på Västra Esplanaden härrör från vägtrafiken i övriga Umeå, medan ca en tredjedel härrör från trafiken på Västra Esplanaden.

Tjänsteskrivelse

Dnr: TN-2025/00491

Beslutsunderlag

Åtgärdsprogrammet för luft
Stadsutvecklingsprogrammet

Beredningsansvariga

Katarina Gref
Jonas Sörlén

Beslutet ska skickas till

Innanför ringleden

Stadsutvecklingsprogram

Godkänt av kommunfullmäktige 2018-08-27

UMEÅ KOMMUN

Stadsutvecklingsprogram

Produktion:
Övergripande planering, Umeå kommun

Projektgrupp:
Thomas Lundgren, projektledare och samhällsplanerare
Hanna Jonsson, samhällsplanerare
Daniel Lindström, samhällsplanerare
Magdalena Blomquist, planchef

Expertstöd:
Anna Flatholm, stadsträdgårdsmästare
Lage Olofsson, mark- och exploateringsingenjör
Linda Gustafsson, jämställdhetsstrateg
Marie Frostvinge, trafikplaneringschef
Per Hänström, miljöplanerare
Jörgen Långström, kollektivtrafikplanerare
Tomas Strömberg, stadsarkitekt

Kontakt: Thomas Lundgren
tel. 090-16 13 56, thomas.lundgren@umea.se

Webbplats: www.umea.se/innanforringleden

Bilder: Tyréns (sid 1, 2, 7, 11, 19, 20, 21, 25 (övre), 26, 27, 29, 31 och 33),
Henke Berg (sid 14), övriga bilder, kartor och illustrationer Umeå kommun

Innehållsförteckning

1. Vision, mål och uppdrag 4
Huvudmål för utvecklingen av området innanför ringleden 4
Utvecklingsstrategier enligt översiktsplanen 9
Varför ett stadsutvecklingsprogram? 12
2. Nuvarande förhållanden 14
3. Från trafikled till stadsgata 18
4. Strategier för delområden 24
Bangårdsområdet 24
Teg 26
Västra Esplanaden 30
Haga 32
Sandbacka 34
Järnvägsallén 36
Västerslätt 38
Kronoparken/Rödäng/Grisbacka 40
Blå vägen 42
Umeå Östra/Sofiehem 44
5. Genomförande 46
6. Konsekvensbeskrivning 48
7. Fortsatt arbete 51
Bilagor 55

1. Vision, mål och uppdrag

I samband med beslutet om Umeåprojektet – utbyggnad av en ringled runt Umeås tätort för E4 och E12 – bestämdes att Umeå kommun ska förvärva statens vägnät innanför ringleden. Kommunens beslut grundar sig på viljan att förbättra luftmiljön och klara miljökvalitetsnormer och därmed möjliggöra fortsatt utveckling av Umeås centrala delar.

Detta följdes upp i översiktsplanen för Umeå kommun 2011. I denna plan beslutades att de tidigare europavägarna E4 och E12 genom tätorten ska omvandlas till funktionella och attraktiva stadsrum, och att komplettering med ny stadsbebyggelse ska prövas på den mark som då blir tillgänglig.

Arbetet med omvandlingen och förtätningen har samlats i ett projekt som getts namnet *Innanför ringleden*.

Umeåprojektet
Överenskommelse om utbyggnad av ringled och kommunens övertagande av E4 och E12 genom tätorten.

↓

Översiktsplan Umeå tillväxtområde 2011
Omvandla tidigare E4 och E12 till attraktiva stadsrum, komplettera med ny stadsbebyggelse.

↓

Stadsutvecklingsprogram version 1
Konkretisera mål och riktlinjer för omvandlingen av E4 och E12 och stadsutvecklingen.

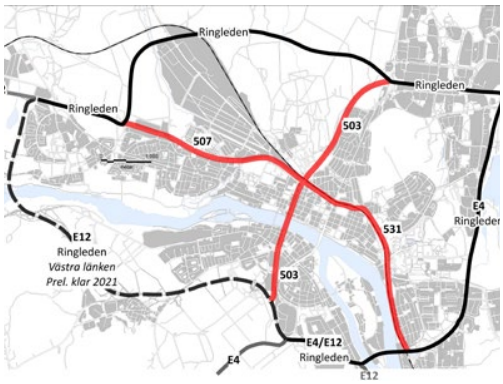
↓

Fördjupade studier och detaljplaner
för gatuomvandling och stadsutveckling.

↓

målstyrt arbetssätt

Stadsutvecklingsprogram version 2
Revidera utifrån genomförda utredningar. Utvärdera utvecklingen och analysera vilka åtgärder som behövs för att nå uppsatta mål.

I samband med att ringleden (Västra länken) färdigställs ges förutsättningar att bygga om de tidigare E4- och E12-sträckorna (numera väg 503, 507 och 531) till stadsgator och komplettera med ny stadsbebyggelse.

Huvudmål för utvecklingen av området innanför ringleden

Stadsutvecklingsprogrammet är en vidareutveckling och konkretisering av översiktsplanens mål och strategier för Umeås centrala delar och då specifikt för området innanför ringleden. Utvecklingen av området har två huvudmål.

Mål: Bättre luftkvalitet i centrum

Den tillåtna halten för kvävedioxid (den s.k. miljökvalitetsnormen) har överskridits vid de mest trafikerade vägarna i centrala Umeå. Ett program med åtgärder för att minska föroreningarna togs fram 2006 och reviderades 2015.

För att minska luftföroreningar och nå miljökvalitetsnormen i centrum krävs minskad biltrafik. Den viktigaste åtgärden är att utforma de tidigare E4- och E12-sträckorna och övrigt gatunät så att genomfartstrafiken omdirigeras till ringleden runt Umeå tätort, och så att transporter med kollektivtrafik, gång och cykel stimuleras för resor inom tätorten. I detta stadsutvecklingsprogram redovisas utgångspunkter och riktlinjer för denna omvandling av europavägarna från trafikleder till stadsgator.

Strategier för mål: Bättre luftkvalitet

Åtgärdsprogrammet ***Renare luft i Umeå*** syftar till att uppfylla miljökvalitetsnormen för kvävedioxid. Programmets två huvudstrategier för detta är renare fordon samt mindre biltrafik. Åtgärden mindre biltrafik är kopplad till ett flertal strategier och insatser vad gäller markanvändning, kollektivtrafik, parkering, vägsystem, beteendefrågor m.m.

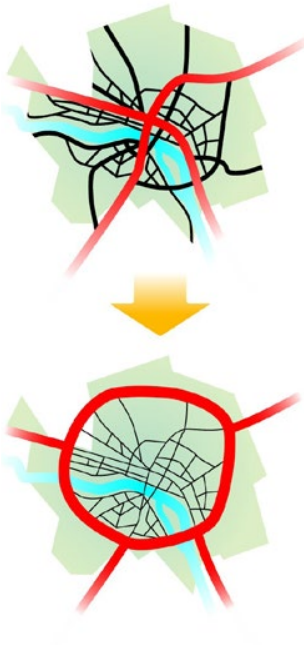
Enligt programmet är färdigställandet av Västra länken och en omvandling av trafikleder innanför ringleden de åtgärder som har störst effekt på luftkvaliteten. Omvandlingen bedöms minska antalet fordon per dygn med 20 procent, utöver effekten av Västra länken.

De åtgärder inom ramen för projektet ***Innanför ringleden*** som bidrar till målet rör dels utformningen av gamla E4 (väg 503), Vännäsvägen (väg 507) samt Blå vägen (väg 503), och dels möjligheten att komplettera med ny blandstadsbebyggelse i anslutning till gatorna.

Främja hållbara transporter

De nya stadsgatorna ska främja kollektivtrafik, gång och cykel genom att dessa transportslag ges större utrymme i gaturummet. Större delen av gamla E4 (väg 503) kommer att trafikeras av stadsbussarnas stomlinjer, som på hela eller delar av sträckan ges ett eget körfält i varje riktning. Gång- och cykelstråk ska finnas längs gatorna. Detta innebär att de hållbara transportslagen ges en ökad konkurrenskraft gentemot biltrafiken genom att biltrafikens framkomlighet underordnas dessa transportslag. Mindre utrymme för bilarna – ett istället för två bilkörfält i varje riktning – kommer att bidra till att fler bilister väljer ringleden alternativt gång, cykel eller buss.

Styra trafiken till ringleden

Omstyrningen av trafiken till ringleden.

Gatunätet utformas så att huvuddelen av biltrafiken mellan stadsdelarna och genomfartstrafiken väljer ringleden. Det förutsätter att vägvisning, korsningar och trafikplatser utformas på ett ändamålsenligt sätt.

Gatorna utformas också utifrån framtida nya stadskvarter, vilket innebär att hastighet och framkomlighet för bilar behöver anpassas till andra trafikantgrupper. Detta blir nödvändigt då fler människor och fordon kommer att ha anspråk på att korsa gatan på flera ställen, samt vistas och röra sig i gaturummet. Detta innebär en förändring för biltrafiken som gör ringleden till ett attraktivare vägval.

Komplettera med nya bostäder och verksamheter i transportsnåla lägen

Umeås tillväxt, och därmed ökande transportbehov, ska ske utan ökade luftföroreningar, trängsel och andra oönskade effekter. Därför anger översiktsplanen att staden ska utvecklas så att det växande transportbehovet kan tillgodoses på andra sätt än med bil. Genom att möjliggöra ny blandstadsbebyggelse på de ytor som blir över när trafiklederna byggs om, kommer en väsentlig del av den nytillkommande bebyggelsen att lokaliseras till lägen med goda förutsättningar för gång, cykel och kollektivtrafik.

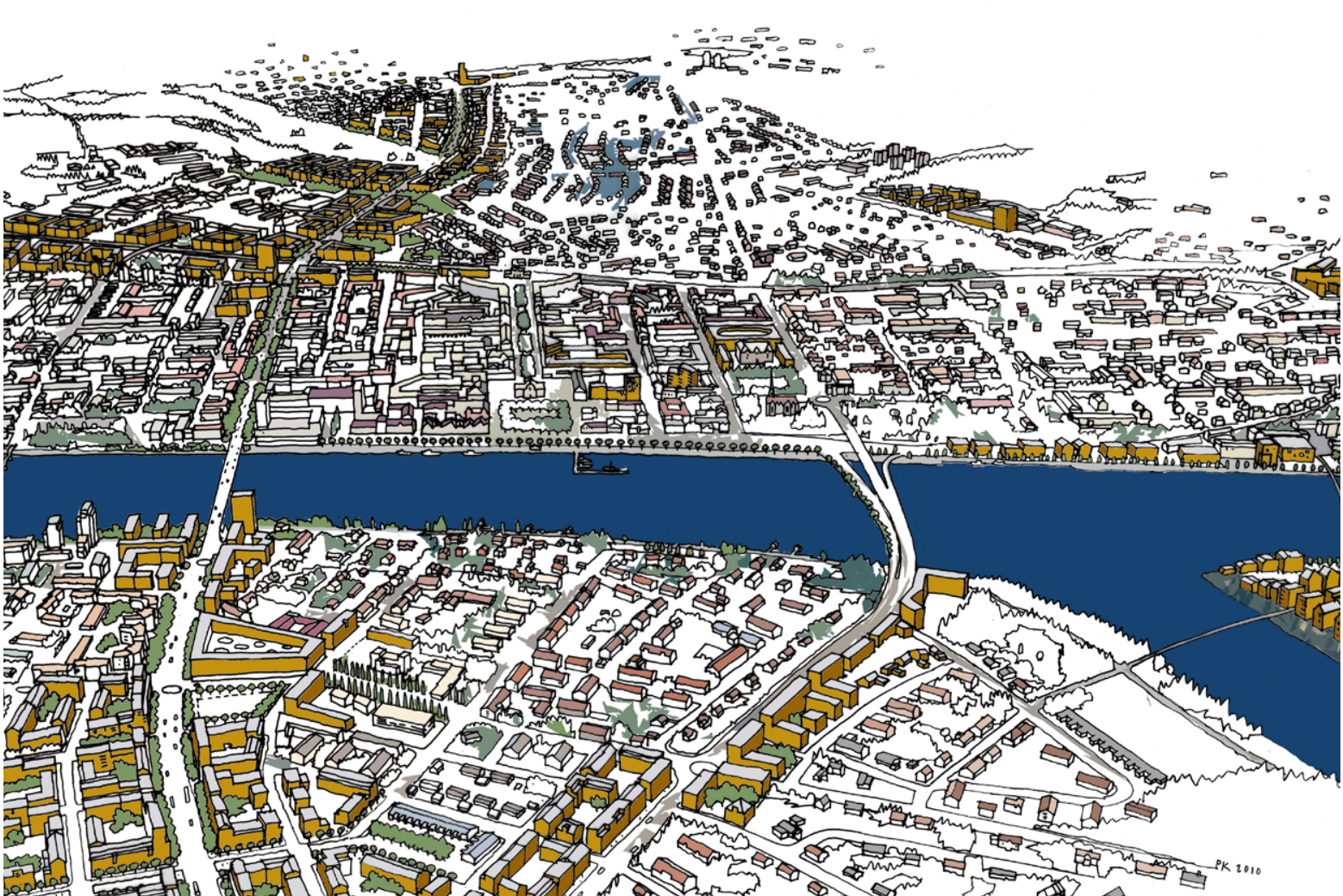
Mål: Bygga mer stad

Umeå är en kommun med kraftig tillväxt. Enligt befolkningsprognosen förväntas befolkningen växa till 143 000 år 2028, och kommunens tillväxtmål är 200 000 invånare till år 2050. Tillväxten innebär ett stort behov av nya bostäder. Fram till 2024 förväntas drygt 10 000 nya bostäder byggas i tätorten och målet är att höja antalet till 2 000 bostäder/år för hela kommunen.

En utmaning är att klara tillväxten på ett hållbart sätt så att den inte leder till ökade luftföroreningar och andra oönskade effekter som ökade barriärer och segregation. För att klara detta anger översiktsplanen ett antal utvecklingsstrategier som är de gemensamma utgångspunkterna för stadens markanvändning som ska säkerställa en hållbar utveckling.

Efter omvandlingen av tidigare E4 och E12 från trafikleder till stadsgator kommer stora markytor, som idag ingår i vägsystemet (av- och påfartsramper m.m.), kunna användas för nya stadskvarter. Denna förtätning kan ge en fördubblad yta för boende, handel och arbetsplatser i centrala lägen. Dessa områden får bra förutsättningar för att kunna trafikförsörjas med kollektivtrafik, gång och cykel. Stadsutvecklingsprogrammet redovisar var en sådan omvandling med nya stadskvarter kan ske, och vilka kvaliteter som är viktiga att uppnå för de nya stadsområdena och inte minst det offentliga rummet. En utgångspunkt är också översiktsplanens (i första hand för centrala stadsdelarna) riktlinjer för ny bebyggelse och förhållningssätt till kulturmiljöer.

Illustration av möjlig komplettering med nya stadskvarter, platser och parker i centrala Umeå. Från översiktsplan för de centrala stadsdelarna.

Möjlig framtida utformning av väg 503 på Haga.

Strategier för mål: Bygga mer stad

Attraktiv och tillgänglig stadsmiljö

Potentialen att bygga ihop staden tas tillvara genom att överbrygga barriärer, ta tillvara nya ytor i goda lägen och skapa en attraktiv sammanhållen stadsmiljö. Nya kvarter fogas till den befintliga stadsstrukturen där mötet mellan det befintliga och det nya hanteras på ett medvetet sätt för att skapa mervärden. Balansen mellan skalan och gaturummet beaktas för att skapa en attraktiv stad i ögonhöjd. Kontinuerliga stråk som förbinder gamla och nya delar, viktiga platser, målpunkter och mötesplatser är viktiga för att öka tillgängligheten, minska avstånd och koppla stadens delar till varandra.

Blandade funktioner i en tät och finmaskig stadsstruktur

Nya stadskvarter utformas med blandade funktioner med fokus på fler bostäder i varierande upplåtelseformer. Den blandade staden är förebilden med hög täthet, ett varierat utbud av funktioner och ett rikt offentligt liv på gator och platser. En hög täthet bidrar till att utnyttja området effektivt och kunna ta till vara befintliga kvaliteter, men ställer också högre krav på tillgängliga friytor och grönytor både inom kvarteren och i det offentliga rummet. Det är önskvärt att möjliggöra flera användningsområdet för de grönytor och offentliga platser som tillskapas.

Parkering anordnas i första hand i samlade anläggningar för att frigöra värdefulla ytor som kan användas för attraktiva offentliga rum och mötesplatser samt bostadsgårdar. Stadsstrukturen utökas med fler länkar framför allt på de gåendes och cyklandes villkor, vilket också vitaliserar stadsmiljön samt bidrar till en ökad orienterbarhet. Detta skapar förutsättningar för möten mellan människor och en ökad social hållbarhet.

Inkluderande offentligt rum

För att den nya stadsmiljön ska bli attraktiv, mer blandad och upplevelserik behövs fler platser, stråk och parker som också bidrar till områdets identitet. Nya stadskvarter ska innehålla offentliga rum av hög kvalitet som både tillför kvaliteter i stadsbilden och bygger vidare på befintliga värden. Gårdar, parker, lekplatser, torg och gator ska ges en utformning som ger rika upplevelser och bra användningsmöjligheter. Bra solvärden, vindskyddade uteplatser och utrymme för lek är egenskaper som är viktiga att säkerställa särskilt i en bebyggelse med hög faktisk täthet.

Nya och befintliga stråk förstärks med attraktiva miljöer i ögonhöjd med en utformning som gör de offentliga rummen tillgängliga och attraktiva för alla. Förutom i parker och olika stråk blir det viktigt i den täta staden att alltid pröva om grönska kan finnas utmed stråk, på torg, byggnaders tak, väggar och terrasser.

Hållbar och klimatsmart livsmiljö

Lösningar prioriteras som innebär yteffektiva och klimatsmarta sätt att röra sig på och som stimulerar till hållbart beteende och resande. De sätt som upplevs som mest attraktiva att ta sig till målpunkter med ska vara gående, med cykel eller kollektivtrafik. Anläggningar ska finnas för goda bytesmöjligheter ex. cykelparkeringar vid strategiska busshållplatser.

Natur och grönska har stor betydelse för att ett hållbart stadsbyggande ska nå framgång. Nyttorna med det gröna och vattnet (ekosystemtjänster) utnyttjas såsom luft- och vattenrening, temperaturreglering, skugga och dagvattenhantering. Lokal dagvattenhantering är beroende av att lämpliga åtgärder identifieras tidigt i planeringen. Bebyggelsen ska karaktäriseras av långsiktigt och hållbart byggande med goda lokalklimat.

Sammanfattande strategier för hållbar stadsutveckling

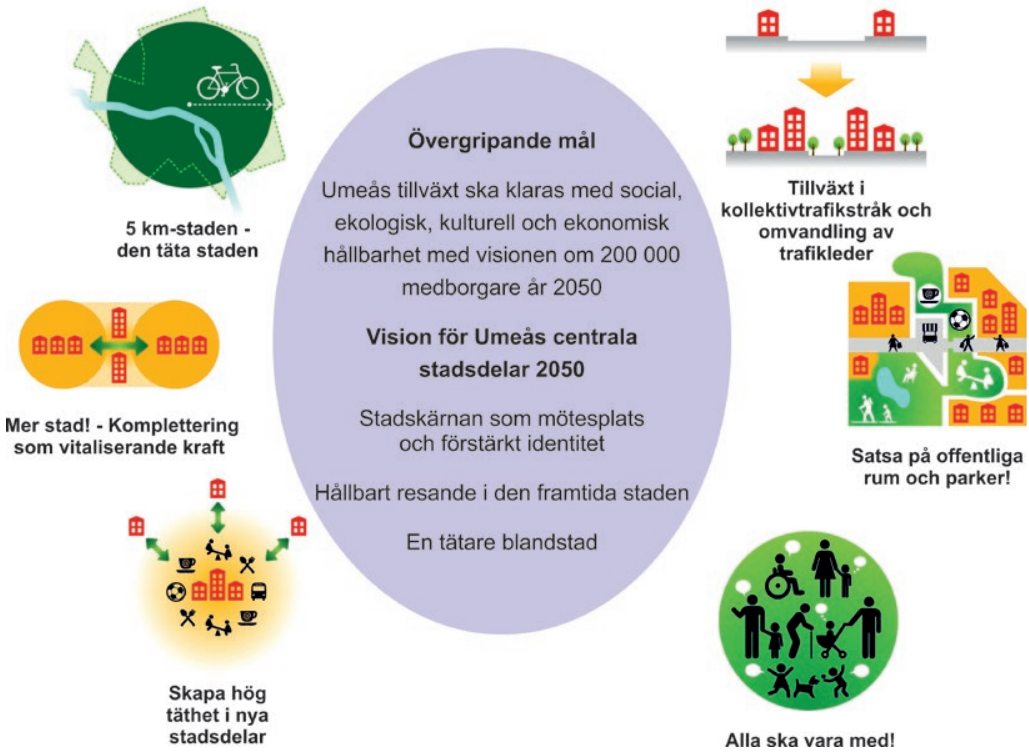
- ny exploatering sker i kvartersstruktur med entréer mot gatan
- nya kvarter innehåller blandade funktioner
- i tillkommande stadskvarter skapas attraktiva, trygga och upplevelserika offentliga rum
- finmaskig kvartersstruktur skapas i omvandlingsområdena
- varierade byggnadshöjder eftersträvas inom ramen för stadsmässig gestaltning
- byggnader längs stadsgatornas viktigare stråk ges förhöjda bottenvåningar för att ge förutsättningar för verksamheter
- god arkitektur ska prägla all tillkommande bebyggelse
- tillvarata möjligheterna att utveckla ekosystemtjänster
- parkering anordnas i första hand i samlade anläggningar

Utvecklingsstrategier enligt översiktsplanen

Stadsutvecklingsprogrammets mål och innehåll tar sin utgångspunkt i det övergripande hållbarhetsmålet om att Umeås tillväxt ska klaras med social, ekologisk, kulturell och ekonomisk hållbarhet med visionen om 200 000 medborgare till 2050. Även översiktsplanerna för Umeå kommuns framtida tillväxtområde och de centrala stadsdelarna (2011), och den vision och de utvecklingsstrategier som redovisas där ligger till grund för detta stadsutvecklingsprogram.

Utvecklingsstrategier för hållbar tillväxt

Översiktplanens utgångspunkt är att vi ska planera för en hållbar tillväxt med sikte på Umeå kommuns mål om 200 000 invånare senast år 2050. För att detta ska vara möjligt har sex utvecklingsstrategier och ett befolkningsscenario, som bland annat innebär en kraftig tillväxt av boende och arbetsplatser i de centrala stadsdelarna, formulerats. Planen redovisar också en vision till 2050 för de centrala delarna av Umeå. Visionen och utvecklingsstrategierna framgår av bilden nedan.

I stadsutvecklingsprogrammet konkretiseras utvecklingsstrategierna. Stadsutvecklingsprogrammets koppling till översiktsplanens strategier redovisas på nästa sida.

De stadsbyggnadsprinciper och den trafikstrategi som översiktsplanen innehåller ger en övergripande och långsiktig inriktning för hur vi ska kunna nå en hållbar stadsutveckling. Stadsutvecklingsprogrammet ska vara en del i den målstyrda planeringen med översiktsplanens principer och strategier som utgångspunkt. Detta ska bidra till att Umeå kan nå uppsatta mål. Med ett målstyrt angreppssätt tar planeringen sikte på vart man vill nå till skillnad från ett prognosstyrt angreppssätt som utgår från var man befinner sig.

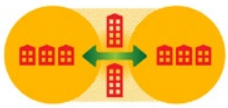
Stadsutvecklingsprogrammets koppling till översiktsplanens strategier

Stadsutvecklingsprogrammet ger stora möjligheter att uppnå en hållbar stadsutveckling genom att föreslå ny, tät kvartersbebyggelse på ytor som idag utgör trafikleder. Föreslagen omvandling kopplar tydligt till översiktsplanens sex utvecklingsstrategier för hållbar tillväxt.

Fem-kilometersstaden – den täta staden! Föreslagen omvandling och tillkommande stadskvarter ligger inom femkilometersstaden och möjliggör därmed korta avstånd och resor med hållbara transportsätt. Uppskattningsvis kan mer än 6 000 bostäder tillkomma i utpekade omvandlingsområden.

Mer stad! – komplettering som vitaliserande kraft. Genom att möjliggöra nya stadskvarter mellan befintliga stadsdelar skapas stora mervärden i staden, ökade flöden och möten mellan människor. De nya funktionsblandade stadskvarteren kommer att bidra till att staden gradvis växer samman till ett sammanhängande stadslandskap med höga stadsmässiga kvaliteter. Barriärerna mellan stadsdelarna kommer att minska vilket kan bidra till en ökad trygghetskänsla. Finmaskig kvartersstruktur skapas för att öka valmöjligheterna och underlätta för fotgängare och cyklister att röra sig i staden, men även för att öka genomströmningen av luft och därmed förbättra luftmiljön.

Skapa hög täthet i nya stadsdelar. Med hög täthet i föreslagna kvarter kommer intilliggande kvarter att ömsesidigt dra nytta av och stötta omkringliggande service. För centrums utveckling på lång sikt innebär stadsutvecklingsprogrammets inriktning en stor möjlighet, eftersom det ger ett stärkt befolkningsunderlag till centrums utbud av handel, restauranger och annan service.

Tillväxt i kollektivtrafikstråk och omvandling av trafikleder. Stora delar av programområdet består av kollektivtrafikleder, vilket innebär att förutsättningarna för kollektivt resande är goda. Med föreslagen mängd tillkommande bostäder ökar förutsättningarna för att kunna erbjuda en hög turtäthet och därmed öka resandet.

Satsa på offentliga rum och parker! I och med ny kvartersstruktur är det nödvändigt att skapa attraktiva, trygga och upplevelserika platser och stråk med plats för rekreation och grönska. Omvandlingen skapar möjligheter att bygga in nya värden i form av torg, parker och ekosystemtjänster för ökad attraktivitet och möjlighet till möten mellan människor. Med föreslagen täthet och befolkningsökning blir kvaliteten på ytorna av stor vikt. Stadsgatorna inom området kommer även fortsatt att hantera relativt stora trafikvolymer, det är därför viktigt att offentliga rum placeras i skyddade lägen.

Alla ska vara med! Stadsutvecklingsprogrammet syftar till att skapa en blandad stad med minskade barriärer och ökade möjligheter att röra sig i staden. Det offentliga rummet är till för alla, oavsett kön, ålder eller förmåga ska alla kunna visats i staden på lika villkor.

Möjlig framtida utformning av Västra Esplanaden.

Varför ett stadsutvecklingsprogram?

Staden står nu inför en stor omvandling och stora stadsutvecklingsprojekt planeras för genomförande etappvis under en lång tid. Stadsutvecklingsprogram är ett nytt arbetsverktyg som ska svara mot behovet av en sammanhållen planering och en flexibilitet att möta nya förutsättningar och kunskap som kommer fram under omvandlingens gång.

Programmet presenterar en övergripande, samlad stadsbyggnadsidé för områdets utveckling över tid.

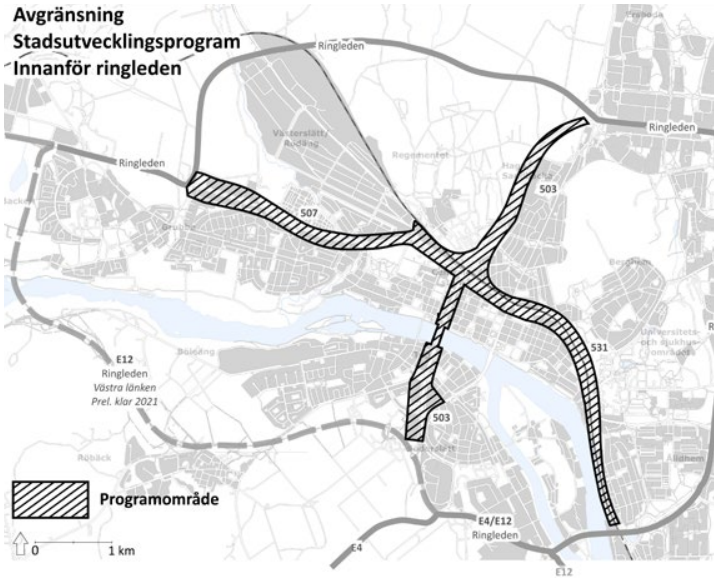
Syftet med stadsutvecklingsprogrammet är följande

- att beskriva bakgrund och övergripande mål för omvandlingen av trafiklederna och förtätningen med nya stadskvarter
- att ge riktlinjer för utformningen av omvandlingen av väg 503 och 507/531 från trafikled till stadsgata
- att redovisa viktiga utgångspunkter och behov inför utbyggnad av nya stadskvarter
- att i ord och bild visualisera hur de framtida gaturummen kan gestalta sig och fungera efter att de omvandlats från trafikled till stadsgata, och hur den omgivande stadsmiljön kan utformas och förbättras
- utgöra program och underlätta för kommande detaljplanering
- att redovisa konsekvenser av planprogrammets genomförande
- att översiktligt redovisa genomförandefrågor och fortsatt arbete

Som underlag för programmet finns ett antal utredningar som behandlar de framtida gaturummens utformning och förutsättningarna för ny anslutande bebyggelse. Illustrationerna i programmet visar på möjliga framtida stads- och gatumiljöer och är inte ett slutligt förslag till utformning.

Avgränsning av stadsutvecklingsprogrammet.

Processen med stadsutvecklingsprogrammet

Avsikten är att stadsutvecklingsprogrammet ska vara ett levande dokument som löpande revideras allt eftersom omvandlingen fortskrider och nya frågor behöver hanteras. Varje version som tas fram blir ett avtryck från den pågående stadsutvecklingsprocessen i området. I denna första version ligger tyngdpunkten på omvandlingen av trafiklederna. I kommande versioner kommer andra stadsutvecklingsfrågor förtydligas och belysas utförligare. Fördjupade underlag för delområdena kan då ha tagits fram som exempelvis visar utformning och placering av offentliga rum, parker och andra gröna ytor. Arbetet med stadsutvecklingsprogram är också ett pågående utvecklingsarbete av verktyget i sig, vilket innebär att verktyget utvecklas allt eftersom.

Programmet kommer att gå ut på offentligt samråd för att ge allmänhet, organisationer, myndigheter och politiska partier möjlighet att lämna synpunkter. Efter samrådet antas programmet av kommunfullmäktige som underlag för fortsatt arbete. Beslut om revidering tas av kommunen när behov uppstår.

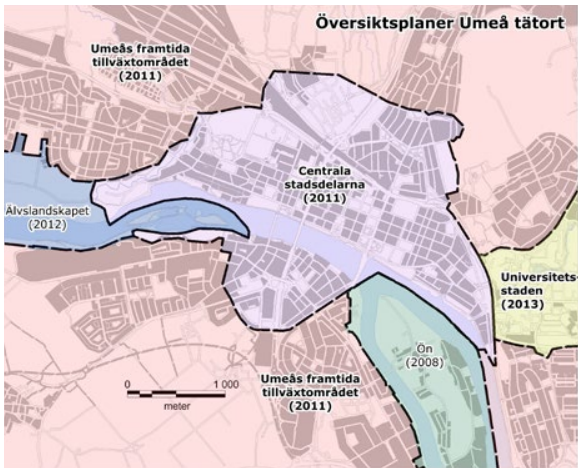
Programavgränsning

Programområdet omfattar de tidigare europavägarna, väg 503 (f.d. E4) samt Vännäsvägen (väg 507, f.d. E12) och Järnvägsallén/Blå vägen/Holmsundsvägen (väg 531) innanför ringleden, samt omkringliggande omvandlingsområden. Programområdet är uppdelat i ett antal delområden, som redovisas närmare i avsnitt 4.

2. Nuvarande förhållanden

Gällande översiktsplaner

De översiktplaner som ligger till grund för stadsutvecklingsprogrammet är ***Fördjupningen för de centrala stadsdelarna*** (2011), ***Fördjupningen för Umeå*** (2011) samt ***Fördjupningen för universitetsstaden*** (2013).

Service, befolkning och bebyggelse

Ett begränsat antal människor är bosatta inom programområdet. Trafiklederna utgör en barriär mellan stadsdelarna som påverkar umeåbornas rörelsemönster.

Inom programområdet och i dess närhet finns ett antal målpunkter för service, både offentlig (vårdcentraler, skolor, äldreboenden m.m.) och kommersiell (dagligvarubutiker, bensinstationer m.m.). Även större målpunkter i tätortens ytterområden påverkar flöden av människor som rör sig i eller passerar programområdet.

En stor del av bebyggelsen ligger i renodlade verksamhetsområden, varav en del med trafikintensiv karaktär (exempelvis dagligvaruhandel och bensinstationer). Angränsande bebyggelse varierar från gles småhusbebyggelse i ytterområdena till tät kvartersstruktur längs Västra Esplanaden. Befintlig service och bebyggelse konkretiseras inom respektive delområde i avsnitt 4.

Trafik

Programområdet domineras av trafikleder och vägområden med de högsta trafikflödena i tätorten. Trafiken består till övervägande del av intern trafik mellan stadsdelarna, men även viss genomfartstrafik.

Trafikflödena är högst i anslutning till de centrala stadsdelarna. De fåtaliga centrala broarna samt avsaknaden av fler genomfartsgator längs älven i centrum innebär att flödena centreras till ett fåtal gator, framför allt Västra Esplanaden, Vännäsvägen, Östra Kyrkogatan och Storgatan.

I programområdet utgör Umeå C och Umeå Ö viktiga noder. Trafikflödena påverkas även av Vasaplan och närliggande parkeringsanläggningar.

Översiktsplanen redovisar en indelning av tätortens vägnät i huvudvägar, lokalt anslutande vägar och stadsgator. Enligt översiktsplanen ska väg 503 (f.d. E4) och delar av väg 507/531 (f.d. E12) utgöra stadsgata i framtiden.

De befintliga huvudvägarna för gång och cykel berör programområdet i första hand där de korsar trafiklederna. Korsningarna med Västra Esplanaden och Vännäsvägen är planskilda, förutom i korsningen mellan Västra Esplanaden och Kungsgatan. Vid centrum är de största gång- och cykelflödena centrerade till Kungsgatan och Nygatan. Över älven är gång- och cykeltrafiken än så länge hänvisad till i första hand Gamla bron samt Kyrkbron. Norr om järnvägen löper gång- och cykelvägen delvis längs väg 503:s västra sida.

På ***umea.se/innanforringleden*** hittar du kartor över vägnät, trafikmängder, luftkvalitet, buller, riksintressen, bussnät och noder för projektområdet.

Grönstruktur

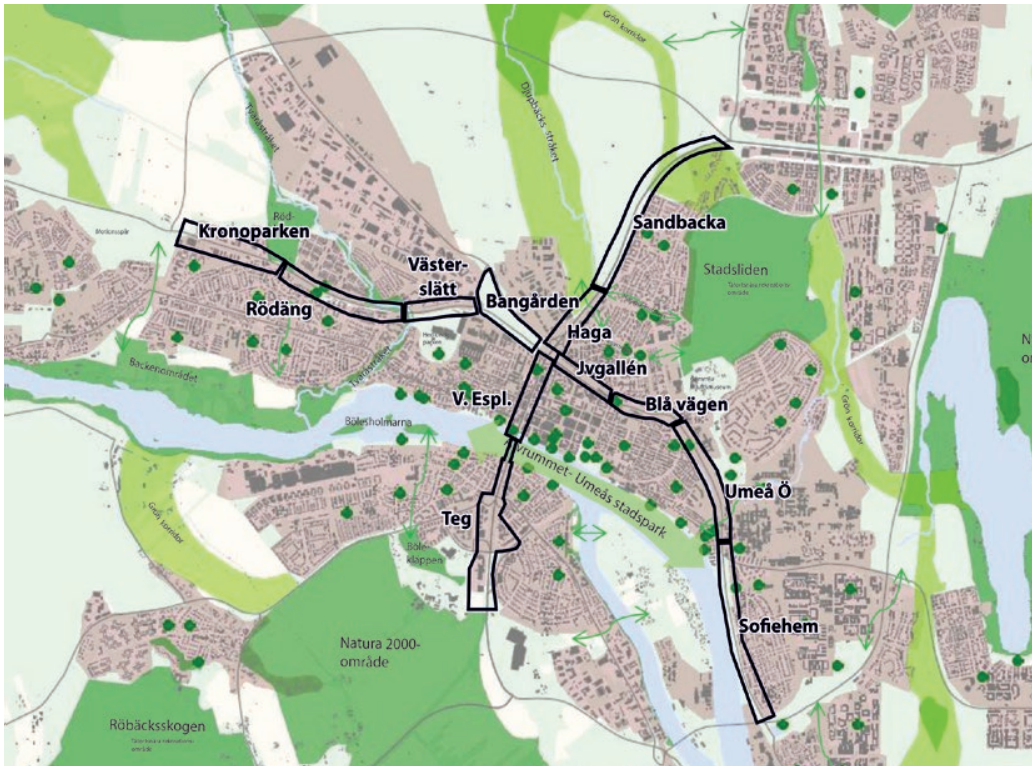
Inom programområdet finns ett fåtal parker, dock i bullerutsatta lägen och med låga rekreationsvärden. I anslutning till programområdet finns grönområden och parkmiljöer med höga värden, både ekologiska och för rekreation. Kartan här nere visar olika typer av gröna områden i anslutning till stadsutvecklingsprogrammets delområden. (Delområdena redovisas mer utförlig i avsnitt 4.)

Stadsliden och I20 är kuperade stadsdelsskogar med motionsslingor, promenadvägar och skidspår. Dessa erbjuder en mängd olika upplevelser och aktiviteter.

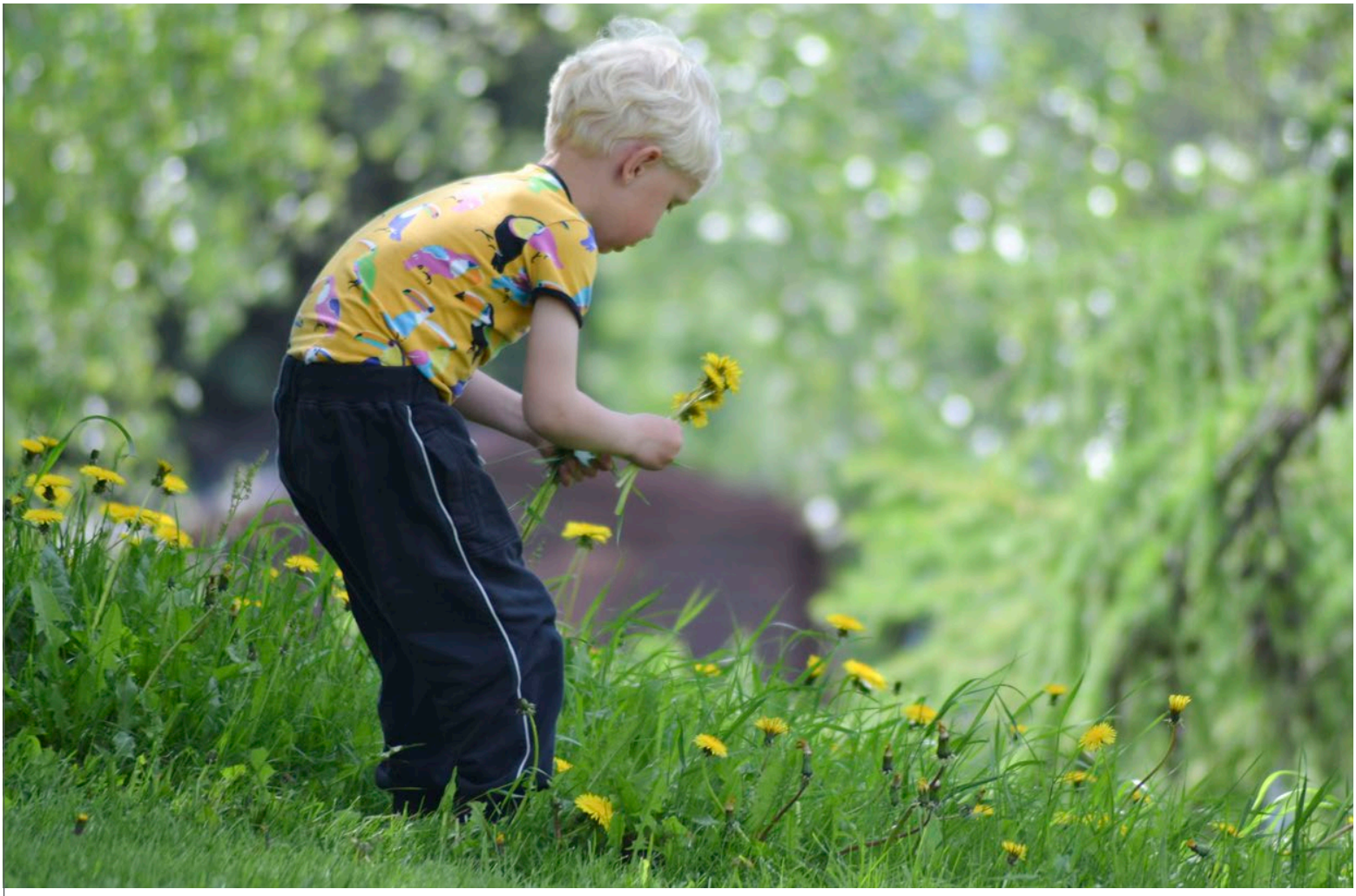
Djupbäcken och Tvärån är stråk som löper genom bebyggda delar av staden och är varierade i form av parkytor, gång- och cykelstråk samt naturområden med bitvis rika djur- och växtliv inom stråken. Rödberget är en stadsdelsskog och en tillgång för framförallt stadens västra delar, men tillgängligheten är begränsad.

Umeälvens strandkanter med artrika nipor och frodig vegetation är en stor tillgång för hela staden. Bland annat återfinns Umeås mest grovstammiga naturlövskog, näktergal och mindre hackspett längs älven. Strandpromenaderna längs älven är välanvända och hanterar stora flöden av människor. Detta gäller främst den norra stranden. På den södra sidan är tillgängligheten till älven bristande.

Många av grönområdena ingår i gröna korridorer och stråk. Dessa är viktiga att säkra och utveckla både för människans tillgänglighet och för att underlätta spridning av djur och växter.

Stadsdelsparker och gröna oaser utgör beståndsdelar i det mer finmaskiga nätet i kommunens gröna strukturer. Dessa kompletterar de stora strukturerna av stråk runt och in mot staden samt ett antal större rekreationsområden där de topp tre viktigaste tätortsnära rekreationsområdena är Stadsliden, Nydala samt Röbäcksskogen. Stadsutvecklingsprogrammets delområden är inlagda på kartan. Ur översiktsplan för Umeå kommun, 2018

Luftkvalitet

Miljökvalitetsnormen för kvävedioxid har överskridits i delar av centrala staden och framförallt längs Västra Esplanaden. För partikelhalterna uppfylls miljökvalitetsnormen men värdena ligger ändå på relativt höga nivåer. En dålig luftkvalitet innebär negativa konsekvenser för människors hälsa.

Att förbättra luftkvaliteten i Umeå är ett grundläggande mål för såväl översiktsplanes utvecklingsstrategier som detta stadsutvecklingsprogram.

Buller, störningar, hot

Inom programområdet är buller från i första hand vägtrafik den dominerande bullerkällan. I delar av området behöver även hänsyn tas till flyg- och tågbuller. Bullerkartläggningar visar att en stor andel boende i de centrala delarna utsätts för ohälsosamma bullernivåer. Det är därför en utmaning att kunna erbjuda människor någorlunda tysta miljöer inom räckhåll från bostaden.

Störningarna som förorsakas av bilar såsom trafikbuller, luftföroreningar och trafiksäkerhet är mest påtagliga där trafikflödena är som störst.

En annan utmaning som i och med klimatförändringarna kan bli än större i framtiden är ökade mängder nederbörd i form av skyfall. Detta kan innebära större risk för översvämningar och därmed ökar skaderisken och i värsta fall faran för liv och säkerhet. Enligt en skyfallskartering kan vissa delar av programområdet vara utsatta för översvämningsrisker. Se beskrivning av detta under respektive delområde.

Riksintressen

För programområdet finns ett antal riksintressen att ta hänsyn till. Däribland riksintressen för kommunikation, Försvarsmakten och kulturmiljövården. Kommunens förhållningssätt till riksintressena är redovisade i kommunens översiktsplan. Inom försvarets riksintresse på I20-området finns skjutfält som har en omgivningspåverkan i form av buller, som avspeglas i riksintressets influensområde.

3. Från trafikled till stadsgata

För att minska biltrafiken behöver dels trafiken styras ut till ringleden, och dels andelen resor med hållbara transportsätt (kollektivtrafik, gång och cykel) öka. Den utformning av gatunätet som föreslås bidrar till att uppnå båda dessa effekter.

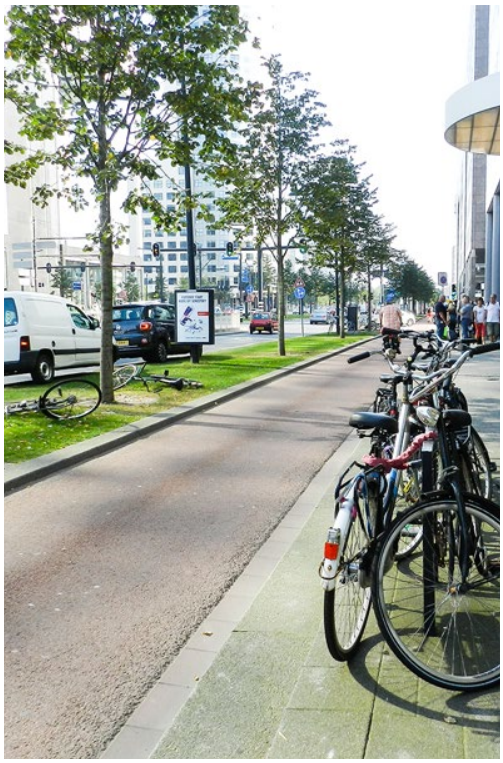
Utformningen innebär att stadsgatornas karaktär omvandlas från transportrum till stadsrum där transporterna i högre grad måste samsas om gatuutrymmet med boende, verksamma och besökare. Genomfartstrafik och godstrafik ska så långt möjligt välja andra vägar än stadsgatorna. Transporter av farligt gods hänvisas till ringleden som kommer att utgöra det primära transportnätet för dessa transporter.

Enligt godstrafikprogrammet för Umeå Centrum ingår Västra Esplanaden och Järnvägsallén i det utpekade godsstråket kring centrumfyrkanten, vilket kan ställa särskilda krav på gatornas utformning. Programmet redovisar som inriktningsmål att godstrafiken ska utvecklas så att den fungerar väl på stadens villkor, att den bidrar till en trygg och trafiksäker stad, och att den medför en minskning av miljö- och hälsopåverkan från transporter.

Det pågår en teknikutveckling inom transport och infrastruktur som kan komma att förändra hur vi reser, inte minst inom städer. Självkörande bilar, ny småskalig kollektivtrafik och mobilitetshubbar är exempel på ny teknik som kan kräva anpassningar av infrastrukturen. Generellt kan sägas att riktlinjen att behålla handlingsfriheten för kollektivtrafikkörfält också ger en flexibilitet för andra transporttekniker. I det fortsatta arbetet bör frågan bevakas.

Övergripande riktlinjer för utformning av stadsgatorna inom programområdet

- Skillnaden i utformning av stadsgatan ska vara tydlig jämfört med ringleden. Gatans utformning inom ringleden ska signalera tydliga entréer till staden genom att bl.a. hastighet och framkomlighet anpassas till andra trafikantgrupper och övriga som befinner sig i gaturummet.
- Längs stora delar av stadsgatorna planeras för anslutande bebyggelse med entréer och verksamheter mot gatan, vilket innebär att gatan behöver utformas utifrån att många människor kommer att röra sig längs med och över gatan.
- Gatan utformas så att dess barriäreffekt minskar. Det innebär att fler korsningar och passager över gatan ska eftersträvas, men det måste också vägas mot framkomligheten på gatan.

Exempel på gatumiljö, Rotterdam.

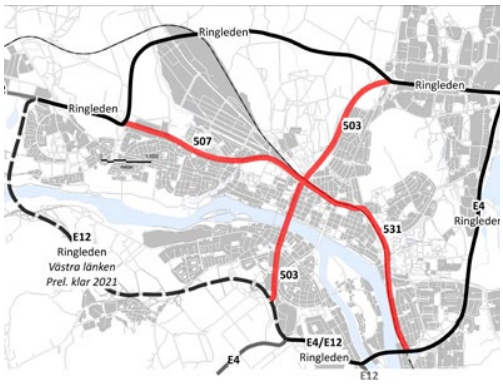
- Omsorg behöver läggas på utformningen så att hög tillgänglighet uppnås. Passager utformas så att fotgängare och cyklister kan korsa gatan på ett tryggt sätt.

Möjlig framtida utformning av Vännäsvägen med nya stadskvarter på gamla godsbangården.

- Stadsgatan innehåller planteringar (grönytor, träd, buskar), vilket är särskilt viktigt i täta gaturum eftersom det har en positiv effekt på luftkvaliteten och dagvattenhanteringen.
- Längs hela sträckan planeras för gång- och cykelstråk. Bredden och utformningen av det kommer att kunna variera mellan olika delavsnitt.
- Mellan Hagarondellen och Tegs centrum upplåts ett körfält i varje riktning för kollektivtrafik. Det innebär att på denna sträcka minskar antalet körfält i varje riktning för bilar från två till ett.
- Handlingsfriheten för framtida kollektivkörfält behålls på övriga sträckor. Fortsatta utredningar får visa hur dessa gatusträckor ska utformas och vilket utrymme som ska ges till de olika trafikslagen. Det bör studeras om kollektivtrafikkörfälten även kan användas för utryckningsfordon, vilket skulle säkerställa bra framkomlighet även i rusningstid.
- Hänsyn tas till de stadsbyggnadsmässiga förhållandena i olika delar av staden. Exempelvis kan gatuavsnitt med handel och verksamheter eller kulturmiljöer kräva en mer omsorgsfull gestaltning.
- Tegsbrons bredd medger i dagsläget inte körfält för kollektivtrafik i båda riktningarna, varför andra lösningar för bussarnas framkomlighet behöver prövas. En möjlighet är ett busskörfält där bussarna kör i olika riktningar under olika delar av dygnet.
- Karaktären som stadsgata innebär att planskilda korsningar bör undvikas.
- Omvandlingen kring de yttre delsträckorna i öst och väst bedöms ske på längre sikt.

Ombyggnaden från trafikled till stadsgata kommer att genomföras enligt den prioriteringsordning som beskrivs i avsnitt 5 (genomförande).

Riktlinjerna gäller för väg 503, 507 och 531 innanför ringleden.

Exempel på gatumiljö med takat hållplatsområde, Hammaby Sjöstad.

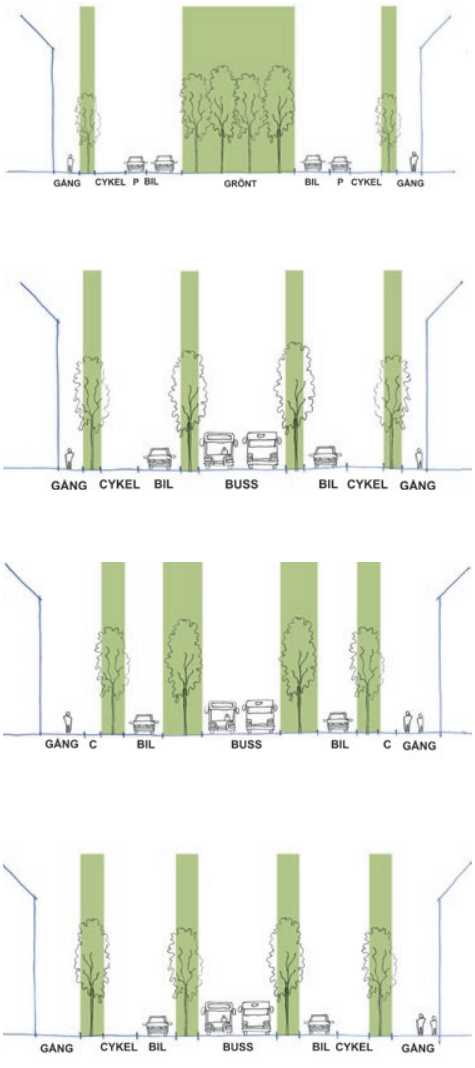
Riktlinjer för väg 503 med esplanadkaraktär

Västra Esplanaden tillkom 1879 som en följd av en bestämmelse i byggnadsstadgan. Den hade då i första hand ett brandhejdande syfte, men bidrog också till att göra staden vackrare. När nu övriga delar av vägen ska omvandlas till stadsgata är det naturligt att bygga vidare på 1800-talets stadsplan och även ge fortsättningen av gatan esplanadkaraktär, såväl norrut som söderut. Samtidigt ges förutsättningar att i någon mån återskapa esplanadens ursprungliga utformning med en grön plantering i mitten. Esplanaden blir ett positivt inslag i stadsmiljön som också bidrar till målet Bygga mer stad.

Handlingsfriheten för en esplanadutformning bör behållas på hela sträckan mellan Söderlätt och Ersboda. Genomförandet får prövas utifrån hur staden och trafiken utvecklas. Delen mellan Hagarondellen och Tegs centrum bör prioriteras, se avsnitt 5.

Esplanadens utformning kan komma att variera mellan olika delavsnitt utifrån omgivande bebyggelse, trafikmängder, förekomst av busstrafik, behov av gång- och cykelytor och flöden av människor. Generellt för esplanaden gäller följande riktlinjer:

- Esplanaden innehåller trädalléer eller motsvarande i mitten av gatan eller mellan körfälten/cykelbanan/gångbanan.
- Esplanaden är bredare än omgivande gatunät. Västra Esplanadens bredd 36 meter är en utgångspunkt, men bredden kan variera utifrån olika anspråk i olika delavsnitt.
- Riktlinjerna för stadsgator gäller även för esplanaden.

Alternativa sektioner för utformningen av esplanaden som får prövas i det fortsatta arbetet.

Exempel på gatumiljö, Fillmore.

Exempel på gatumiljö, Eskilstuna.

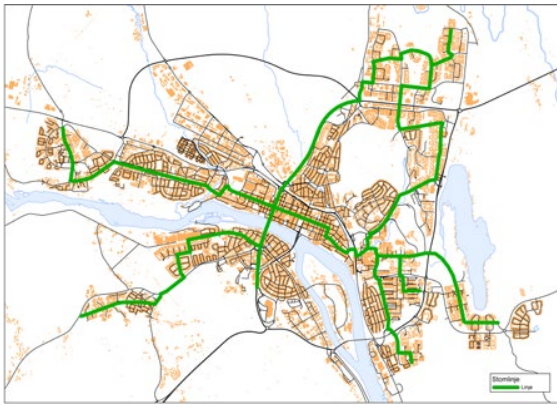

Utformning kring kollektivtrafikens stomlinjer

I den reviderade översiktsplan som antogs 2018 ingår en ny trafikstrategi som bl.a. redovisar ett förslag till linjenät för stadsbusstrafikens stomlinjer. Linjenätet ligger till grund för detta stadsutvecklingsprogram. Enligt översiktsplanen kommer väg 503 mellan Ersboda och Tegs centrum att trafikeras av stomlinjer. Dessa linjer planeras för hög turtäthet och snabba restider för att bli konkurrenskraftiga gentemot biltrafik. För att åstadkomma detta behöver bl.a. bussarna ha egna körfält. Övriga åtgärder kan röra fordonens och hållplatsernas utformning, betalnings- och informationssystem, prioritering i signalreglerade korsningar, m.m.

Ett kollektivtrafikprogram ska precisera vilka åtgärder som behöver göras i stomlinjenätet för att öka kollektivtrafikens marknadsandel. En särskild utredning ska lägga fast utformningen av väg 503 mellan Ersboda och Tegs centrum.

Avsikten är att stomlinjenätet ska utgöra en fast, långsiktig och pålitlig struktur som fastighetsägare och arbetsgivare kan bygga sina verksamheter kring.

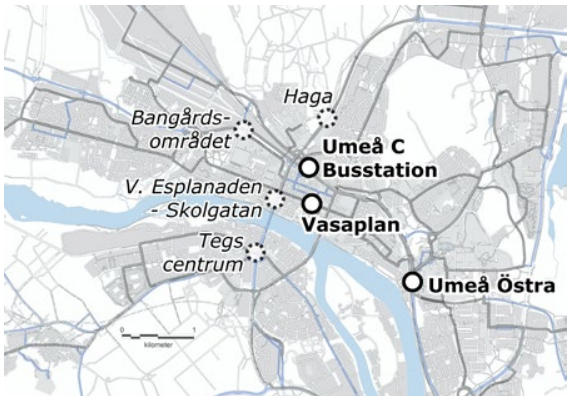
Förslag till stadstrafikens stomlinjer, enligt översiktsplan 2018.

Kollektivtrafikens noder och bytespunkter

För kollektivtrafikens attraktionskraft är det viktigt att det finns bra bytespunkter mellan stadsbussarnas linjer och med regional busstrafik och tågtrafik. Huvudnoderna i staden för detta är Vasaplan, Umeå Östra och Umeå C. Umeå C behöver utvecklas för att stärka kopplingen mellan stadstrafikens stomlinjer, regionbusstrafik och tågtrafik. En särskild utredning för detta föreslås.

Utöver huvudnoderna finns möjlighet till ytterligare några bytespunkter i stadsdelarna där byte mellan busslinjer kan ske. Se karta nedan samt delområdesbeskrivningarna.

Hållplatser prövas vid tillkommande platsbildningar där de genom utformning och lokalisering utgör en integrerad del i stadsmiljön. För att främja kollektivtrafiken är det viktigt att de lokaliseras i närhet till andra funktioner i staden, bebyggelse och kompletterande aktiviteter. Det blir i detta avseende betydelsefullt att det finns cykelparkeringar samt en hög tillgänglighet med anslutande gång- och cykelstråk vid platsen. Även utformning som främjar bytesmöjligheter eftersträvas på platser där flera kollektivtrafiklinjer möts.

Huvudnoder och möjliga framtida bytespunkter för kollektivtrafik.

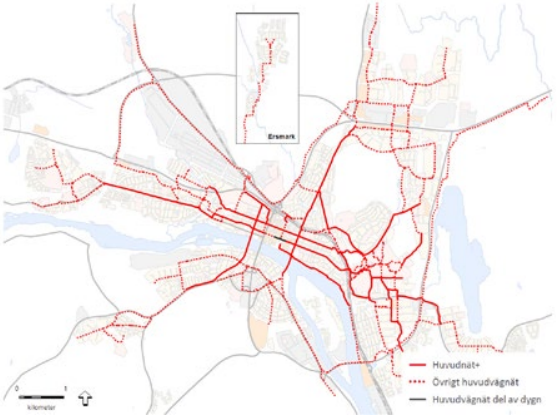
Park & Ride-funktioner som möjliggör kombinationsresor bil/kollektivtrafik bör i samband med omvandling prövas på platser i anslutning till stadsentréerna vid ringleden. Förutsättningen är att det finns utrymme för parkeringsytor och en prioriterad kollektivtrafik. Lägen vid Fogvägen i norra Umeå och vid Klockarbäcken/Umedalen bedöms långsiktigt har förutsättningar för att fungera som sådana bytespunkter mellan kollektivtrafik och bil.

Utformning av gång- och cykelvägnät

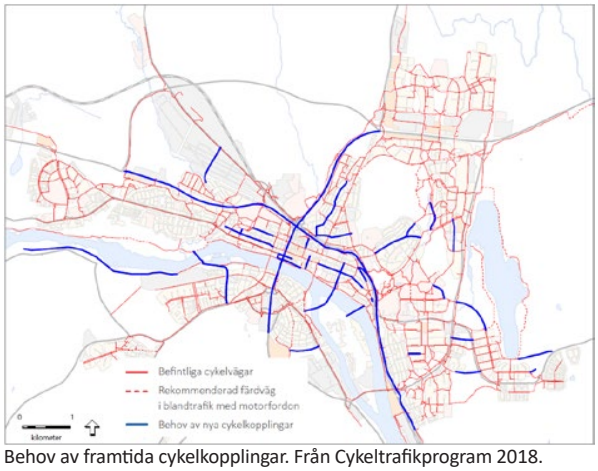
Gång- och cykelstråken längs stadsgatorna i programområdet kommer att ingå i tätortens huvudnät för cykel. I det fortsatta arbetet ska utredas vilken standard och utformning olika delar av gång- och cykelnätet ska ha längs olika delsträckor.

För att främja ökat cyklande är det önskvärt med hög framkomlighet för cyklister med gena cykelvägar med så få korsningar och hinder som möjligt. Längs Västra Esplanaden och på andra delsträckor finns dock många andra anspråk på gaturummet från fotgängare, kollektivtrafikresenärer m.fl. som cyklisternas framkomlighet måste vägas mot.

Som cyklist är det även viktigt att kunna korsa stadsgatorna på ett snabbt och tryggt sätt. Det ställer krav på utformningen av korsningnarna, särskilt där exempelvis barn kan förväntas förflytta sig. Det är också önskvärt att separera gångbanor från cykelbanor där så är möjligt. Park & Bike som möjliggör kombinationsresor bil/cykel prövas på liknande sätt som Park & Ride enligt ovan vis stadsentréerna.

Befintligt huvudvägnät samt vilka av dessa länkar som successivt under ett antal år ska höjas upp till huvudnät+, dvs. ges en högre nivå på utformning och underhåll. Från Cykeltrafikprogram 2018.

Behov av framtida cykelkopplingar. Från Cykeltrafikprogram 2018.

4. Strategier för delområden

Bangårdsområdet

Nuvarande förhållanden

Delområdet består av väg 507 (Vännäsvägen) med anslutande områden. Vägen har idag trafikledsutformning, planskilda korsningar och saknar gång- och cykelmöjligheter längs delsträckan.

Delområden som redovisas i programmet. Mörkare färg anger att omvandlingen sannolikt kommer tidigare än områden med ljusare färg.

I väst innefattar området en cirkulationsplats och Noliaområdet. I norr ligger det gamla godsbangårdsområdet samt järnvägen och norr därom Hissjövägen och ett grönområde som gränsar mot regementet, inom influensområdet för försvarets riksintresse. Söder om vägen ligger en planlagd park. Delområdet avgränsas av Ridvägen i söder.

Området avgränsas i öster av trafikplatsen för korsningen Västra Esplanaden – Vännäsvägen. Befintliga målpunkter inom eller i anslutning till området är en bensinstation, idrottsområde, handel (Granngården), polisen samt brandstation, gymnasieskolor, vårdcentral, äldreboende m.m.

Gator och kopplingar

För att skapa stora sammanhängande byggbara ytor söder om vägen flyttas Vännäsvägen norrut mot järnvägen. I samband med flytten byggs även vägen om till en stadsgata.

Huvudstråket för gång och cykel ska liksom idag gå längs Ridvägen, men gång- och cykelmöjligheter bör också finnas på södra sidan av Vännäsvägen, sammankopplat med angränsande delområden. Utformningen av korsningen Västra Esplanaden – Vännäsvägen – järnvägen ska utredas vidare, liksom gång- och cykelkopplingen mellan Ridvägen/Järnvägsallén och Västra Esplanaden.

Möjligheten till framtida kollektivtrafikkörfält längs Vännäsvägen ska finnas kvar, liksom strategiska placeringar av hållplatslägen. Ett alternativ kan vara att kollektivtrafiken använder Ridvägen, men det behöver utredas. Ridvägen får i övrigt en utformning som prioriterar fotgängare och cyklister. På sikt skapas i förlängningen av Brogatan en gång- och cykelkoppling över järnvägen till cykelvägnätet i norr. Gång- och cykelbron Knorren flyttas, förutsatt att bättre gång- och cykelmöjligheter har skapats längs esplanaden. Fler kopplingar för gång och cykel över järnvägen behöver skapas längre västerut.

Kopplingen med kvarteren väst på stan och framförallt till den stora målpunkten Noliaområdet/Hedlundadungen bör förbättras.

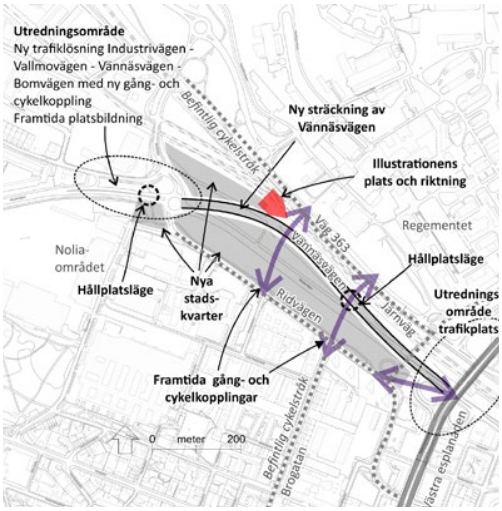
Området kring cirkulationsplatsen mellan Bomvägen och Vännäsvägen i områdets västra del kan utvecklas till en kollektivtrafiknod med bytesmöjligheter mellan region- och stadsbussar.

Möjlig framtida utformning av en ny sträckning av Vännäsvägen med nya stadskvarter på gamla godsbangården.

Stadsbyggnad

Området är lämpligt för ny bebyggelse med blandade funktioner i en tät kvartersstruktur med entréer mot i första hand Ridvägen, i huvudsak bostäder men med service och verksamheter framförallt i områdets stationsnära östra del. Närheten till trafiken på Vännäsvägen och järnväg gör det lämpligt med en tätare struktur mot norr och en mer uppbruten och öppen mot Ridvägen.

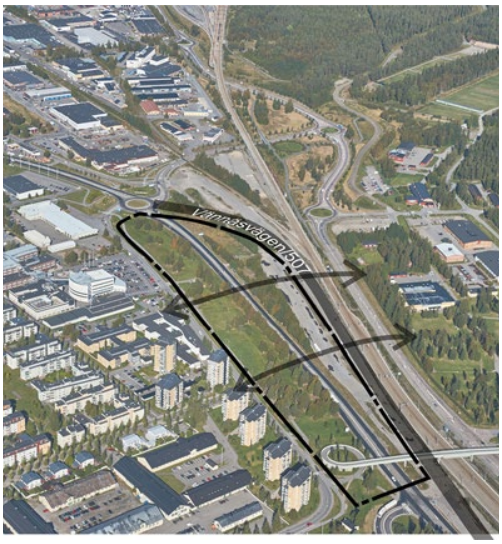

Offentliga rum och gröna platser

Det finns ett behov av parkytor i området i ett skyddat, soligt läge med god ljudmiljö och där många rör sig. Tätheten i de nya kvarteren, mängden bostäder och verksamheter avgör storleken och om det behövs en stadspark med många funktioner eller en enklare stadsdelspark.

I nya bostadskvarter kommer också nya lättillgängliga och attraktiva lekmiljöer att behövas. Vilken typ och storlek står i relation till mängden tillkommande bostäder.

På sikt kan en platsbildning skapas i området kring den nuvarande cirkulationsplatsen i västra delen av området.

Förutsättningar för utbyggnad

Området bedöms ha goda förutsättningar för att kunna byggas ut som en tidig etapp i stadsutvecklingsprogrammets genomförande. Kommunen äger marken.

Illustration 1. Möjlig utformning av korsningen mellan Segelgatan och en framtida esplanad på Teg.

Teg

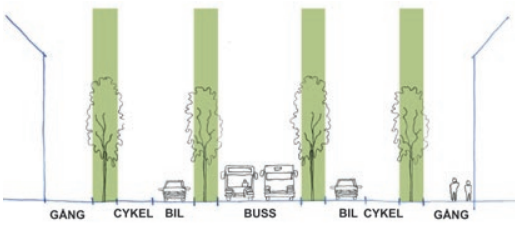
Nuvarande förhållanden

Delområdet utgörs av väg 503 (gamla E4) mellan älven och Söderslätt. Vägen har idag tydlig trafiklederskaraktär och delar Teg i en östlig och en västlig sida. Den utgör en stor barriär då möjligheten att korsa den är begränsad till ett fåtal planskilda broar och tunnlar. Områdena längs vägen består delvis av bostadsbebyggelse i form av småhus på Söderslätt och en del flerfamiljshus i närheten av Tegs centrum. Den större delen av området består av industri/småindustri, bensinstationer samt dagligvaruhandel. I direkt anslutning till delområdet finns Söderslätts handelsområde, Tegs centralskola samt förskolor och äldreboende.

Gator och kopplingar

Gatan får esplanadutformning, i huvudsak i samma sträckning som befintlig väg. Kollektivtrafik, gång och cykel prioriteras med gång- och cykelväg på ömse sidor.

Utrymme för framtida kollektivtrafikkörfält ska finnas på hela sträckan, dvs. även på de delar som inte trafikeras idag. Kollektivtrafikhållplatser bör finnas i närheten av Tegs centrum och i korsningen med Tegsvägen.

Möjlig sektion för esplanaden som får prövas i det fortsatta arbetet.

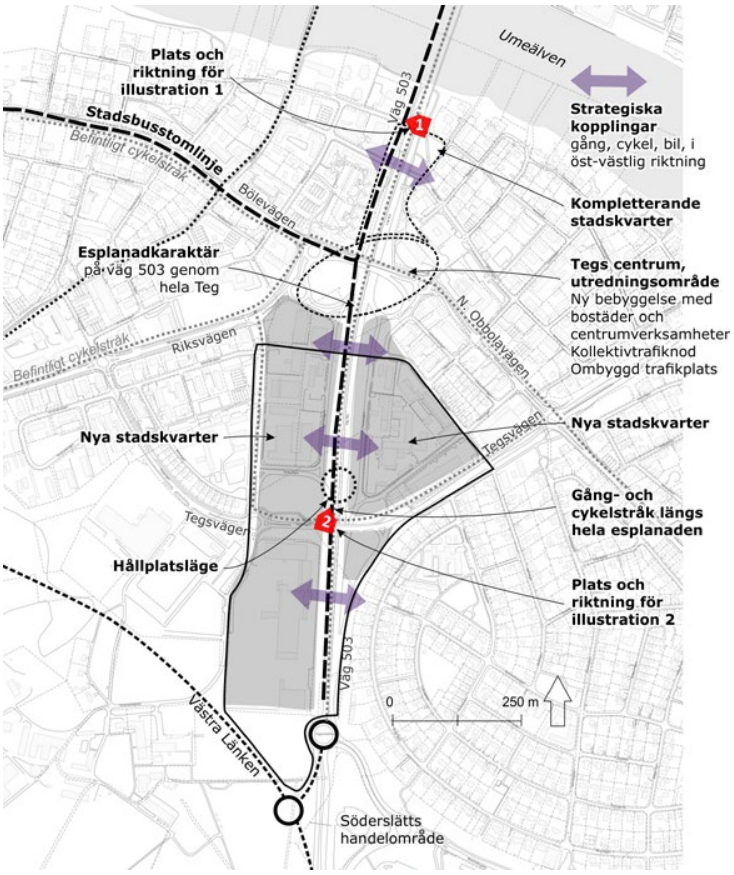
Illustration 2. Möjlig utformning av en framtida esplanad genom Teg inramad av nya stadskvarter. Från nuvarande korsning med Tegsvägen, norrut.

Nuvarande utformning av väg 503 på samma plats som illustrationen visar.

De två planskilda trafikplatserna med på- och avfartsramper för biltrafik byggs om till korsningar i plan. Även för gång och cykel bör lösningar i plan eftersträvas, längs hela esplanaden. Vägtunneln under väg 503 mellan Borgvägen och Nybrogatan bör ersättas med en korsning i plan.

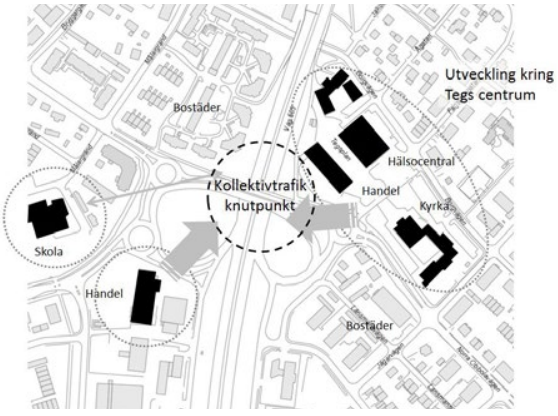
I nya stadskvarter eftersträvas finmaskighet i gatunätet.

Stadsbyggnad

Centrala Teg innehåller en stor potential till förtätning i anslutning till den nya esplanaden och utgör ett av centrala Umeås största omvandlingsområden. De befintliga kvarteren kan förtätas med nya bostäder och verksamhetslokaler som tillsammans med nya kvarter skapar en attraktiv blandstad.

En tät kvartersstad eftersträvas med entréer mot gatan och innergårdar i skyddade lägen. Sannolikt kommer trafiken på esplanaden alstra en bullernivå som kommer ställa krav på utformningen. Gatunätet i kvartersstrukturen utformas så att många möjligheter till att korsa esplanaden finns, vilket binder samman östra och västra Teg. Finmaskigheten skapar också ett större flöde av människor och därmed mer liv och rörelse i gatumiljön.

Vid Tegs centrum blir en mer omfattande förtätning möjlig i samband med ombyggnad av

Området vid centrala Teg är komplext med sex vägar som korsas och där ett stort antal funktioner ska samspela. En särskild utredning behöver göras för att studera platsen vid Tegs centrum, se avsnitt 7.

Möjliga framtida stadskvarter på Teg. Från Söderslätt norrut med motorvägen ombyggd till en esplanad och med Västra länken i nedre vänstra hörnet.

viadukten. Området utvecklas till en centrummiljö med hög täthet och blandat innehåll med verksamheter i bottenplan. Området blir en stark målpunkt med nya funktioner, arbetsplatser och bostäder som kompletterar och förstärker befintlig handel, service och målpunkter.

Offentliga rum och gröna platser

Området saknar idag parkområden och funktionella grönytor, men större park- och naturområden inom en dryg km finns vid Bölekläppen och Bölesholmarna. Behov finns att skapa en grön mötesplats centralt i området, som innehåller både livliga/aktiva delar samt mer avskilda, tystare miljöer. Tätheten och innehållet i de nya kvarteren avgör hur stor och vilken kvalitet på park som behövs. I nya bostadskvarter kommer också nya lättillgängliga och attraktiva lekmiljöer att behövas. Typ och storlek står i relation till mängden tillkommande bostäder.

Kopplingar bör skapas för att förbättra tillgängligheten till befintliga grönområden i närheten, som Bölesholmarna, älvsstråket och Ön samt binda samman Tegs olika stadsdelar. Ett allmänt tillgängligt parkstråk längs älvens södra sida bör eftersträvas.

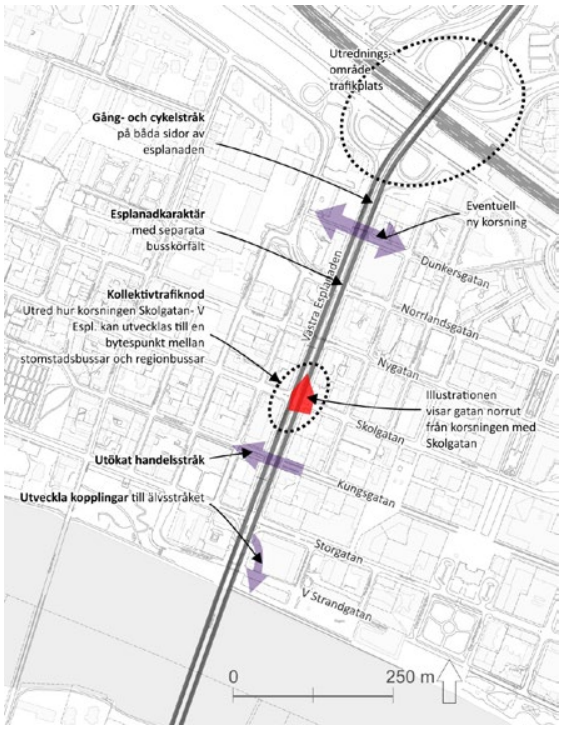
I Tegs centrum kan nya offentliga rum tillskapas, se ovan.

Förutsättningar för utbyggnad

Ombyggnaden av trafikleden och de planskilda trafikplatserna kommer att innebära stora kostnader, men det finns förutsättningar för ett stort tillskott av ny bebyggelse. Inom omvandlingsområdena bör de nya kvarteren få en högre exploatering.

Västra Esplanaden

Nuvarande förhållanden

Delområdet utgörs av Västra Esplanaden, dvs. väg 503 mellan Vännäsvägen och Tegsbron. Utrymmet för biltrafik är två körfält i vardera riktningen plus svängkörfält. Björkplanteringar skiljer körfälten åt. Utrymme för fotgängare finns på ömse sidor om vägen, dock saknas särskilda cykelbanor. Korsande vägar är signalreglerade och en tunnel för gång och cykel under esplanaden finns på Nygatan. Området kantas av bebyggelse i två till fyra våningar med verksamhetslokaler i bottenvåningen på delar av sträckan. Den största delen av bebyggelsen inrymmer verksamhetslokaler, men bostäder förekommer. Området omfattas av riksintresse för kulturmiljö.

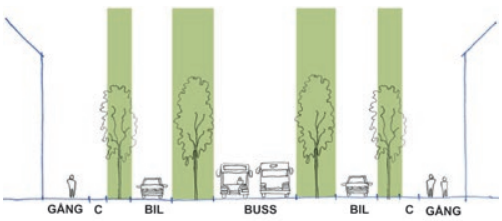
Gator och kopplingar

Gatan får en esplanadutformning med separata kollektivtrafikkörfält, cykelmöjligheter på ömse sidor om vägen samt tilltagna ytor för gående. Körfälten och funktionerna i esplanaden skiljs åt med grönytor. Området kring korsningen mellan esplanaden, Vännäsvägen samt järnvägen är komplext och har behov av vidare utredning, se avsnitt 7.

Västra Esplanaden får en utformning som förstärker esplanaden som fortsatt en av stadens viktigaste gator.

Vid korsningen Storgatan – Västra Esplanaden möts samtliga föreslagna stomlinjer samt ett flertal regionbussar. Det ger förutsättningar för att utforma platsen som en bytespunkt mellan busslinjerna.

En fyrvägskorsning vid Dunkersgatan/Dunkerslunden skulle kunna skapas, men det beror på den framtida utformningen av trafikplatsen mellan Västra Esplanaden och Vännäsvägen.

Möjlig sektion för esplanaden som får prövas i det fortsatta arbetet.

Möjlig framtida utformning av Västra Esplanaden i korsningen med Skolgatan, norrut.

Alla tvärkopplingar är viktiga att se över för att minska barriäreffekterna kring den här gatan. Nygatans planskilda korsning behålls.

Stadsbyggnad

Västra Esplanaden kantas av täta innerstadskvarter där nya tillskott kompletterar och förstärker befintliga kvaliteter. Tillskotten ska bidra till innerstadsmiljön med hög täthet och blandat innehåll med både bostäder och verksamheter. Ny bebyggelse ska stärka och definiera stråk och platser genom aktiva fasader och ett blandat innehåll som samspelar med livet utanför. Ny komplettering eller omvandling av befintlig bebyggelse kan ske med ytterligare våningar. Vid esplanaden finns också äldre karaktärsfull bebyggelse som bevaras och kompletteras i avvägning med stadskärnans kulturmiljövärden.

Omvandlingen av gatans utformning och funktion ger förutsättningar för att esplanaden åter blir ett stråk med liv och rörelse. Ombyggnaden kan också ses som ett återskapande av kulturmiljön genom att esplanadkaraktären förstärks. Lägen i anslutning till hållplatser och korsande stråk för cykel och gående blir särskilt attraktiva för publika verksamheter i gatuplanet. I förlängningen av Kungsgatan västerut redovisar översiktsplanen ett framtida handelsstråk.

Offentliga rum och gröna platser

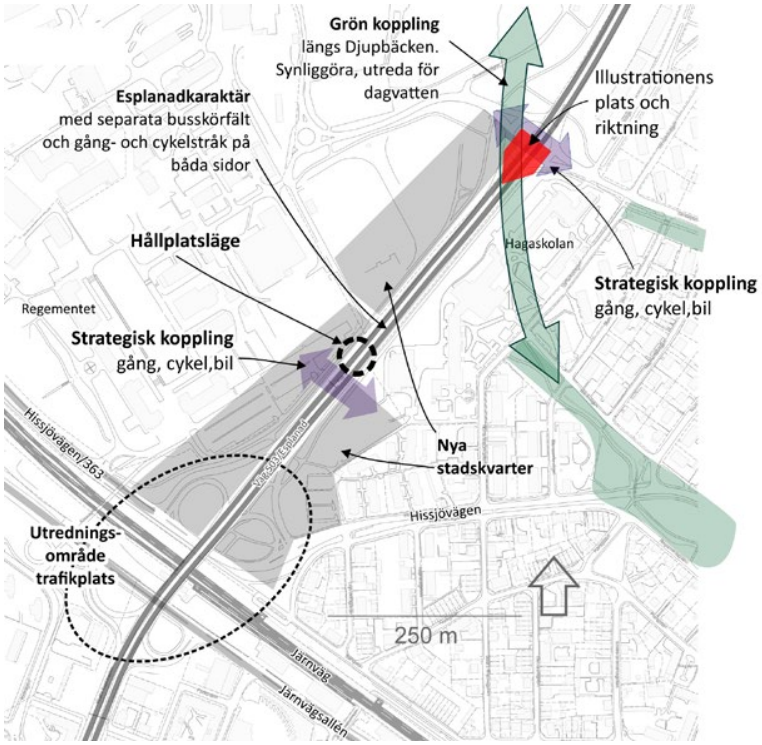
Dunkerslunden är en mindre park värdefull för stadsmiljön, men också bullerutsatt. Delar av den kan komma att exploateras. I övrigt saknar delsträckan tydliga offentliga rum, men ombyggnaden av Västra Esplanaden till stadsgata bidrar till att minska barriärerna och öka tillgängligheten till angränsande målpunkter, parker och rekreationsområden. Kopplingen från Västra Esplanaden till älvsstråket utvecklas.

Utrymme för hantering av dagvattnet behöver finnas längs esplanaden. Dagvattensystemets utformning och dimensionering behöver utredas i det fortsatta arbetet.

Utöver betydelsen för stadsbilden har inslaget av träd och grönska en positiv effekt på luftkvalitet, lokalklimat och dagvattenhantering.

Område med nya stadskvarter enligt karta är markerat i bilden.

Haga

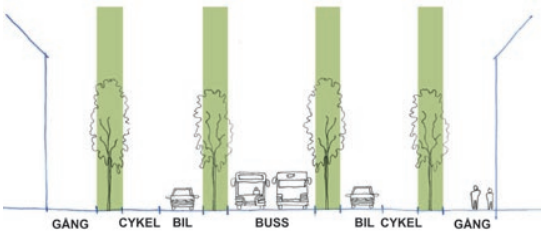
Nuvarande förhållanden

Delområdet utgörs av väg 503 (gamla E4) med trafikledsutformning, ytkrävande på- och avfarter, dubbla körfält i båda riktningarna samt tydligt separerade gång- och cykelmöjligheter på ömse sidor. Angränsande område väster om väg 503 består av ytkrävande markparkering tillhörande regementsområdet, ett nybyggt kontorshus samt idrottsytor. Delområdet angränsar mot regementsområdet som utgör en värdekärna i riksintresset för kulturmiljö, och som ingår i influensområdet för Totalförsvarets riksintresse. Området är i huvudsak ett verksamhetsområde med kontorslokaler samt gymnasieskolor. På östra sidan om vägen ligger Hagaskolan samt en liten fotbollsplan. Delområdet angränsar i öster i övrigt mot bostadsbebyggelse, i huvudsak bestående av mindre flerfamiljshus.

Gator och kopplingar

Gatan får efter omvandling en esplanadutformning med separata kollektivtrafikkörfält samt cykel- och gångmöjligheter på ömse sidor. Körfälten och funktionerna i esplanaden skiljs åt med trädplanteringar/gröna ytor. Området kring korsningen mellan esplanaden, väg 363 samt järnvägen är komplext och har behov av vidare utredning, se avsnitt 7.

Det finns få naturliga kopplingar och därför behöver strategiska kopplingar skapas, framförallt i öst-västlig riktning. Kopplingar som bör skapas är; en strax söder om Hagaskolan, en i områdets södra del samt i ett potentiellt framtida stråk i Djupbäckens sträckning.

Möjlig sektion för esplanaden som får prövas i det fortsatta arbetet.

Möjlig framtida utformning av väg 503 (f.d. E4) på Haga vid nuvarande Hagarondellen söderut. Till vänster i bild skymtar Hagaskolan. Till höger framtida ny bebyggelse.

Stadsbyggnad

Längs delsträckan vid Haga finns potential till förtätning på båda sidor om esplanaden. Bebyggelse kan tillkomma i nya kvarter med kontor, service och bostäder, med entréer mot gatan. Stråket ska koppla samman de båda sidorna på ett tydligt sätt och i den nya strukturen finns också möjlighet till nya platsbildningar/torg och stråk. Inom regementsområdets byggnadsminne och riksintresse för kulturmiljövård prövas ny bebyggelse utifrån översiktsplanens (centrala stadsdelarna) förhållningssätt, vilket ställer särskilda krav på placering och utformning. Nya bostäder och andra störningskänsliga verksamheter inom nuvarande influensområde för Totalförsvarets riksintresse förutsätter att lösningar hittas så att Försvarsmakten fortsättningsvis kan bedriva en ändamålsenlig verksamhet.

Med en ny utformning som en stadsgata finns potential för att öppna upp och utveckla Hagaskolan västerut.

I anslutning till Umeå C och järnvägen, finns förutsättningar för mer storskalig bebyggelse med tonvikt på verksamheter. Läget är exceptionellt bra med närhet till stationen och centrum. Områdets och trafikplatsens utformning kommer att studeras i en särskild utredning, se avsnitt 7.

Offentliga rum och gröna platser

Gröna kopplingar bör skapas, främst vid djupbäcksområdet via Hagaparken; en möjlighet är att på sikt synliggöra bäcken ur sin kulvertering och därmed även utnyttja den för dagvattenhantering. Området nordväst om Hagarondellen kan få en viktig funktion för omhändertagandet av dagvatten vid en framtida exploatering på I20-området.

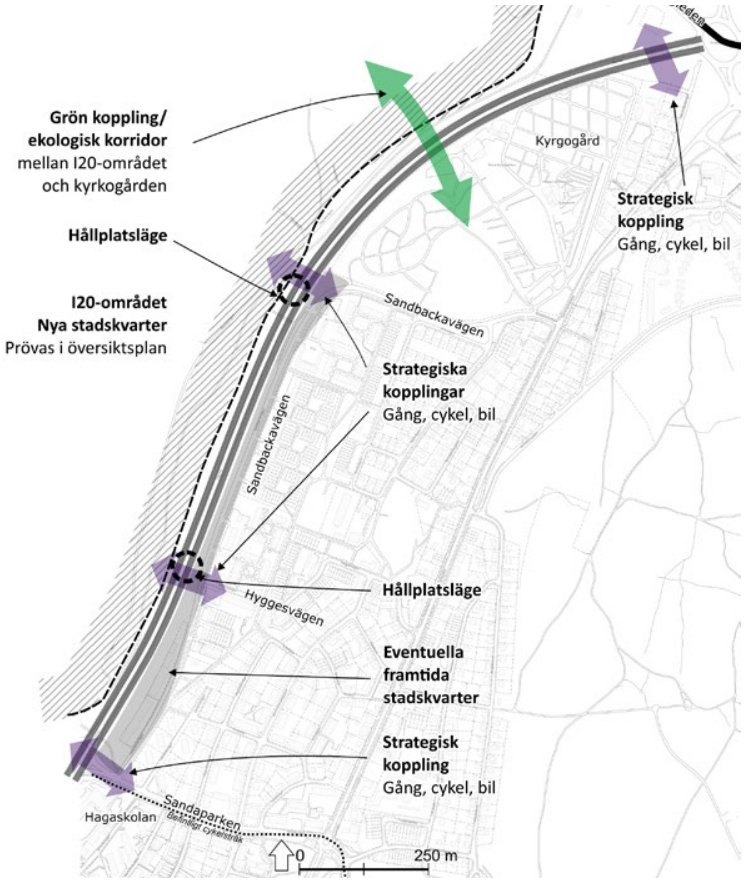
Det finns ett behov av parkytor i området i ett skyddat, soligt läge med god ljudmiljö och där många rör sig. Park och stadsdelspark kan kombineras, men det är viktigt att ytan blir tillräckligt stor i relation till antalet boende.

I nya bostadskvarter kommer också nya lättillgängliga och attraktiva lekmiljöer att behövas; typ och storlek står i relation till mängden tillkommande bostäder.

Förutsättningar för utbyggnad

Utbyggnadsmöjligheterna i södra delen av området är beroende av hur området kring viadukten kan omvandlas. I övrigt bedöms förutsättningarna för utbyggnad som goda.

Sandbacka

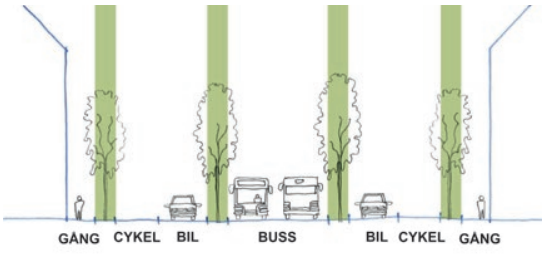
Nuvarande förhållanden

Delområdet utgörs av väg 503 (gamla E4) med trafikledsutformning (två körfält norrut och ett söderut) samt tydligt separerad gång- och cykelväg på den västra sidan. Vägen utgör en tydlig barriär mellan bostadsbebyggelsen och skogen. Området avgränsas med två stora cirkulationsplatser i norr och söder. Angränsande område väster om väg 503 består av I20-skogen med motionsslingor, promenadvägar och skidspår. I20-skogen ligger inom influensområdet för Totalförsvarets riksintresse. På östra sidan om vägen ligger bostadsområdet Sandbacka med villor, radhus och flerbostadshus på gröna tomter.

Gator och kopplingar

Gatan får efter omvandling esplanadutformning med cykel- och gångmöjligheter på ömse sidor om vägen och med handlingsfrihet för kollektivtrafikkörfält behållen. Busskörfält behöver dock ordnas på sträckan i relativ närtid.

Nya kopplingar i öst-västlig riktning, både för fotgängare, cykel och bil, är önskvärda. Strategiska placeringar är i förlängningen av Sandbackavägen (vid kyrkogården), Hyggesvägen och vid Hagarondellen för att förbättra tillgängligheten mellan stadsdelarna. Hagarondellen kan vid utbyggnad av I20-området utvecklas till en platsbildning med en nod för kollektivtrafiken. Läget bör också vara attraktivt för viss service.

Möjlig sektion för esplanaden som får prövas i det fortsatta arbetet.

Vy från norr söderut över väg 503 genom Sandbacka. Till höger i bild I20-området.

Stadsbyggnad

Det finns en stor potential till nya stadskvarter med framförallt bostäder på västra sidan av esplanaden. Ny bebyggelse bör vända sig mot esplanaden med entréer mot gatan. Nya bostäder och andra störningskänsliga verksamheter inom nuvarande influensområde för Totalförsvarets riksintresse förutsätter att lösningar hittas så att Försvarsmakten fortsättningsvis kan bedriva en ändamålsenlig verksamhet.

Om Sandbackavägen tas bort kan det vara möjligt med nya stadskvarter mellan esplanad och befintlig bebyggelse, men detta behöver utredas vidare.

I anslutning till norra länken kan exploateringen successivt övergå till verksamheter.

Offentliga rum och gröna platser

En koppling av grönytorna mellan I20 och Stadsliden inklusive kyrkogården bör utvecklas, både för rekreation och för de ekologiska värdena. Det finns möjligheter att skapa ett gångstråk genom kyrkogården.

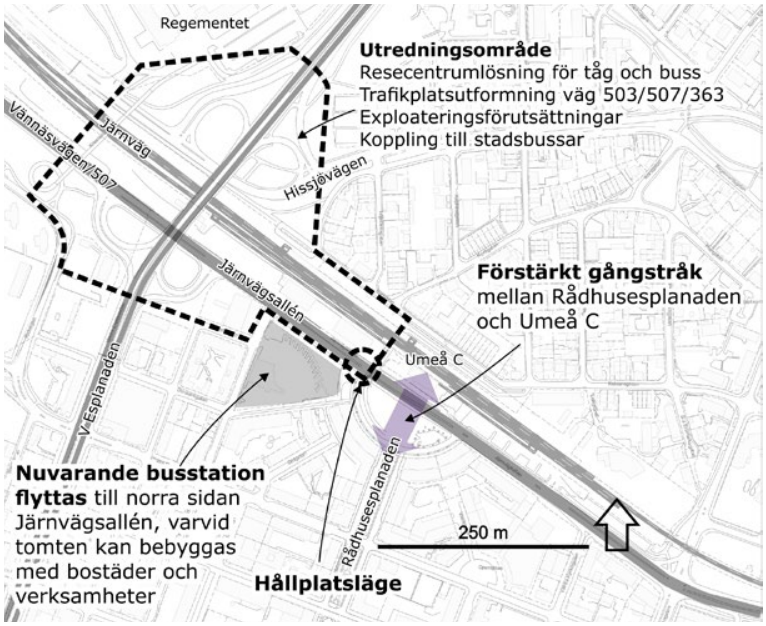
I nya bostadskvarter kommer också nya lättillgängliga och attraktiva lekmiljöer att behövas; typ och storlek står i relation till mängden tillkommande bostäder.

Förutsättningar för utbyggnad

Planeringen och utbyggnaden av I20-området bör samordnas med omvandlingen av väg 503 till stadsgata. Utvecklingen av området är beroende av att tillkommande bebyggelse kan samexistera med Försvarsmakten. Förutsättningarna för utbyggnad på västra sidan av väg 503 behöver utredas noggrannare.

Järnvägsallén

Nuvarande förhållanden

Delområdet innefattar Järnvägsallén mellan Västra Esplanaden och Östra kyrkogatan. Från Västra Esplanaden ansluter på- och avfartsramper, men i övrigt är gatan utformad med korsningar och passager i plan. En stadsdelspassage under vägen och järnvägen finns vid Umeå C (Levtunneln). Gång- och cykelmöjligheter finns till viss del längs den södra sidan av vägen. Norr om vägen ligger delar av gamla godsbangården, järnvägsspår, resecentrum Umeå C samt en parkeringsanläggning. På södra sidan av vägen återfinns en del handel, framförallt i Bågenhusen kring Järnvägstorget, men även bostäder i flerfamiljshus ovanpå verksamhetslokalerna. Området omfattas delvis av riksintresse kulturmiljö.

Gator, kopplingar och offentliga rum

Gång- och cykelmöjligheterna bör på sikt stärkas och orienterbarheten öka. Det finns ett behov av att stärka stråket mellan Rådhusesplanaden och Umeå C för gående, som komplement till Levtunneln. Vid eventuell framtida nytt resecentrum väster om järnvägsstationen kan nya offentliga platser tillskapas i anslutning till entréer och fotgängarytor.

Vy över Järnvägsallén med Umeå C i bildens mitt. Till vänster stadscentrum och till höger Haga.

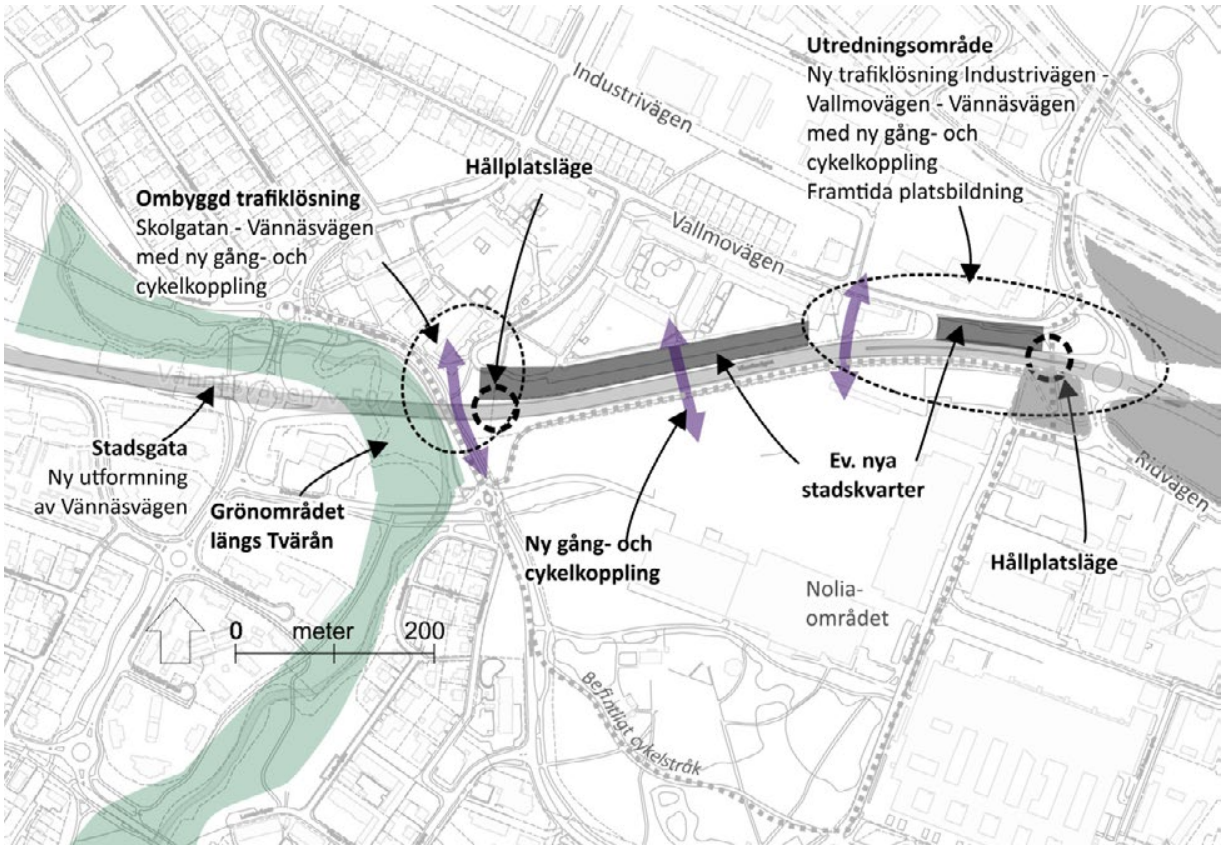
På- och avfarterna från Västra Esplanaden bör på sikt byggas bort och ersättas av en mer stadsmässig lösning. Möjligheten till kollektivtrafikkörfält och hållplatslägen på Järnvägsallén ska finnas kvar. Umeå C har behov av att stärkas med fler funktioner än i dagsläget och utvecklas till en kollektivtrafiknod med både regional- och lokalbusstrafik samt tågtrafik. Dessa frågor ska studeras i en särskild utredning (se avsnitt 7).

Stadsbyggnad

Viss komplettering av bebyggelse i området kan ske genom förtätning i den befintliga kvartersstrukturen och i anslutning till Umeå C. Tillkommande bebyggelse ska förstärka stråket med bostäder och verksamheter. Kring Järnvägstorget och angränsande kvarter finns potential att utveckla en innerstadsmiljö med hög täthet och ett blandat innehåll som kan förstärka dagens och kommande funktioner och verksamheter.

Förutsättningar för utbyggnad

Möjligheten för ny bebyggelse är begränsad och osäker innan utredningen om Umeå C/viadukten är färdig. Det gäller bl.a. den befintliga busstationen som kräver flytt av bussarna till norra sidan av Järnvägsallén innan ny bebyggelse kan tillkomma.

Västerslätt

Nuvarande förhållanden

Delområdet består av Vännäsvägen med trafikledsutformning, planskilda korsningar och separerade gång- och cykelvägar. I väst innefattar området en cirkulationsplats och Tvärån med angränsande grönytor. På norra sidan av vägen återfinns ett bostadsområde från 1960-talet med flerfamiljshus i tre våningar och söder om vägen ligger idrottsområdet Dragonfältet och Nolia. Området avgränsas i öster av cirkulationsplats vid brandstationen. Befintliga målpunkter inom eller i anslutning till området är två bensinstationer, idrotts- och mässområde, handel (ICA och Granngården) samt brandstationen.

Gator och kopplingar

Det befintliga cykel- och gångstråket på södra sidan av vägen ska utvecklas. Möjligheten till framtida kollektivtrafikkörfält ska finnas, liksom strategiska placeringar av hållplatslägen.

Fler kopplingar i nord-sydlig riktning bör eftersträvas, framförallt för gång och cykel men även för biltrafik. Detta för att överbrygga barriäreffekten, men även för att öka orienterbarheten i området.

Föreslagna strategiska kopplingar

- ny gång- och cykelpassage ungefär mitt i delområdet.
- trafiklösningen vid korsningen Industrivägen, Vallmovägen och Vännäsvägen inklusive möjlighet till gång- och cykelkoppling över Vännäsvägen bör utredas
- den idag planskilda korsningen mellan Skolgatan och Vännäsvägen bör utredas, med inriktningen att skapa en plankorsning och utveckla gång- och cykelstråket längs Tvärån.

Vid områdets västra cirkulationsplats bör gång- och cykelkopplingen i nord-sydlig riktning förbättras.

Vy över Vännäsvägen med Noliaområdet i bildens mitt.

Stadsbyggnad

Nya stadskvarter bör placeras så att de förstärker och vitaliserar stadsgatan. Omvandlingen kan möjliggöra att området blir en entré till stadskärnan.

Det finns en potential till en platsbildning i områdets östra delar som kan foga samman stadsdelarna på ett tydligare sätt med ny bebyggelse och ny gång- och cykelkoppling.

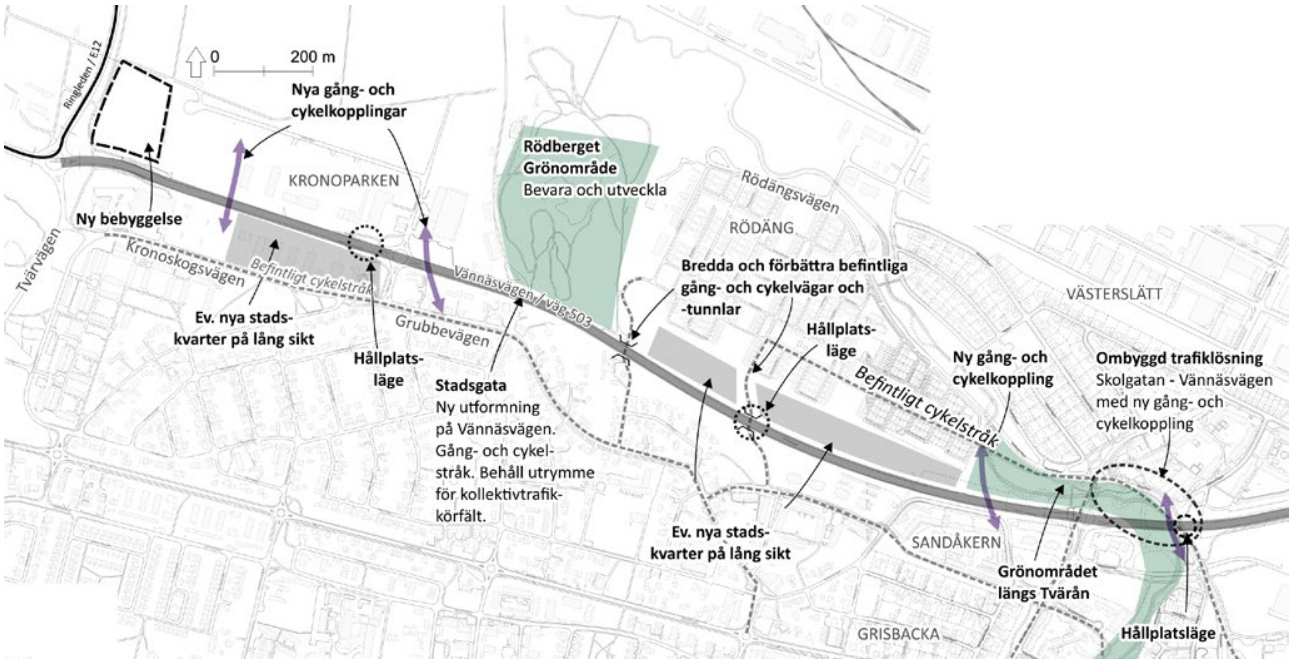
På sikt kan det bli aktuellt att flytta Vännäsvägen söderut för att öka byggbar yta norr om vägen för komplettering av befintliga bostadskvarter och verksamheter.

Offentliga rum och gröna platser

Det är av stor vikt att tillgängliggöra stråket kring Tvärån, och det finns också en potential att utveckla stråkets värden för rekreation med gångstråk m.m. Ån är känslig och därför bör extra hänsyn tas till dagvatten vid exploatering i Tväråns avrinningsområde.

Förutsättningar för utbyggnad

Tidpunkten för omvandlingen av vägen till stadsgata får prövas utifrån trafikutvecklingen och luftföroreningssituationen i centrum. Den kan också initieras i samband med exploatering i området. Noliaområdet har stor potential för omvandling på sikt.

Kronoparken/Rödäng/Grisbacka

Nuvarande förhållanden

Området utgörs av Vännäsvägen och anslutande mark. Vägen har en trafikledsutformning med begränsade möjligheter till gång och cykel.

Bebyggelsen i närheten av området består av äldre småhus och mindre flerfamiljshus på Grisbacka och Rödäng, nyare täta bebyggelsen på Sandåkern och verksamhetsområden och småindustri på Kronoparken. Området avgränsas av Tvärån i öster och Kronoparksrondellen/norra länken (ringleden) i väster.

Vy över Sandåkern på Vännäsvägens södra sida.

Gator och kopplingar

Vännäsvägens utformning ska på denna sträcka tydligt skilja sig från ringledens trafikledskaraktär. Gång- och cykelmöjligheter ska finnas längs hela delsträckan samt möjlighet till kollektivtrafikkörfält och hållplatslägen för framtida behov.

Fler kopplingar i nord-sydlig riktning, både gröna/ekologiska och för gång och cykel, ska eftersträvas. Gröna kopplingar bör placeras strategiskt utifrån befintlig grönstruktur liksom gång- och cykelkopplingar som anpassas efter befintlig struktur. Det kan både handla om att stärka och förbättra befintliga kopplingar, eller att skapa nya på strategiska ställen.

Stadsbyggnad

Där delområdet möter ringleden är det på lång sikt önskvärt med bebyggelse som signalerar en visuell stadsentré.

På lång sikt kan Vännäsvägen flyttas söderut i samband med ombyggnation till stadsgata och då sammanfalla med Sandåkersvägen, för att skapa exploaterbar mark på norra sidan av vägen mot Rödäng.

På lång sikt kan också en omvandling av småindustriområdet söder om vägen i Kronoparken ske. På norra sidan av vägen, vid Rödäng, kan också ny bebyggelse vara möjlig, eventuellt beroende av att vägen flyttas söderut.

Offentliga rum och gröna platser

Rödberget är en stor tillgång för rekreation och biologisk mångfald, vars värden bör utvecklas och tillvaratas.

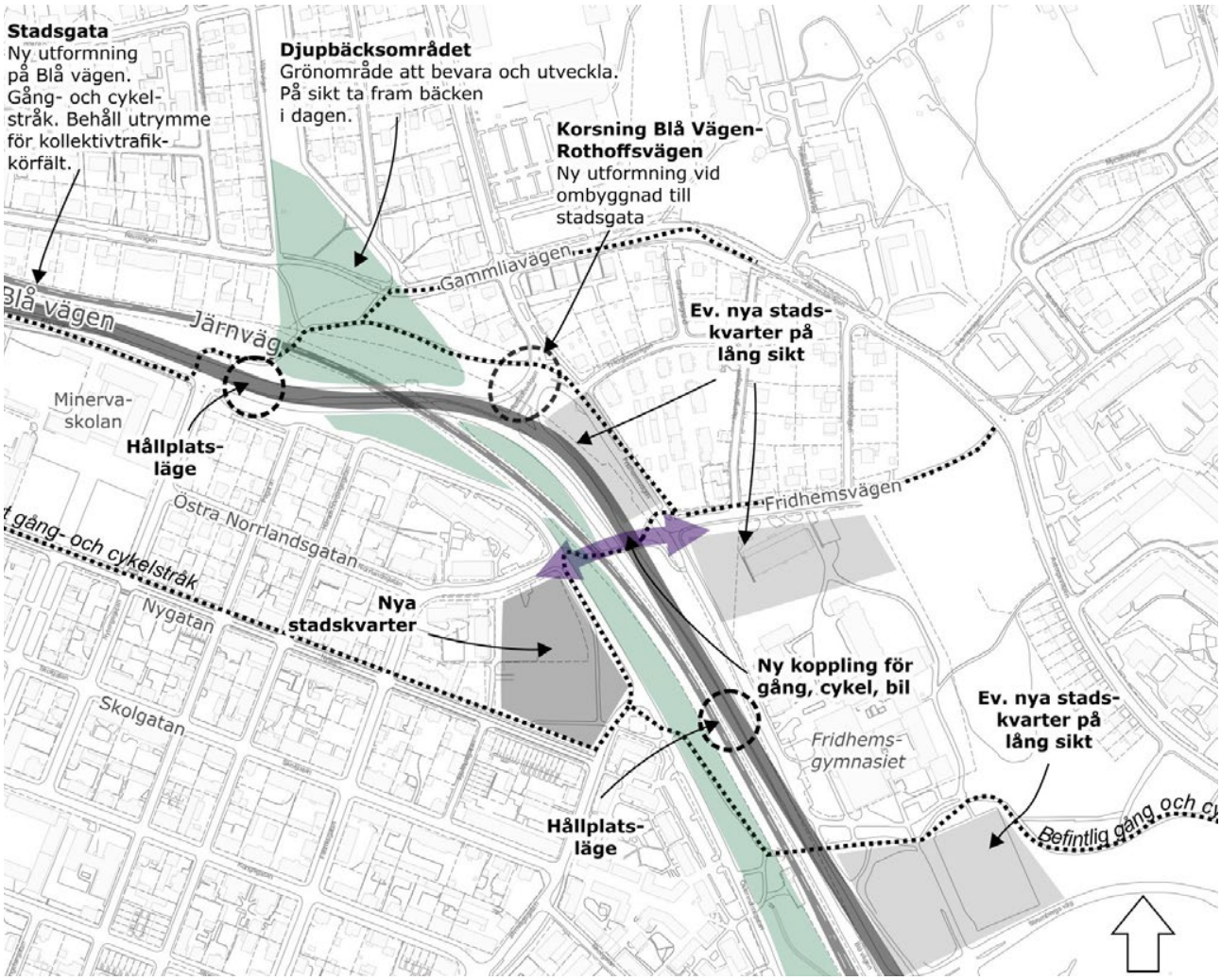
Stråket kring Tvärån är av stor vikt att bevara och utveckla, både ur ekologiskt och rekreativt perspektiv. Det finns potential att utveckla stråkets rekreationsvärden med gångstråk m.m. Ån är ekologiskt känslig och därför bör extra hänsyn till dagvatten tas vid exploatering i Tväråns avrinningsområde.

Förutsättningar för utbyggnad

Möjligheterna till exploatering i området är osäkra och sannolikt inte aktuella förrän på lång sikt. Omvandlingen av vägen är troligen inte aktuell förrän exploateringen sker, men kan också initieras av trafikutvecklingen och behovet av att styra trafiken till ringleden.

Vy över Vännäsvägen med Kronoparkens verksamhetsområde.

Blå vägen

Nuvarande förhållanden

Delområdet består av Blå vägen med trafikleds-/landsvägsutformning samt parallellt järnvägsspår med bullervallar på en del sträckor. Det finns två signalreglerade korsningar och två gång- och cykelpassager under väg/järnväg. I övrigt finns väl separerade gång- och cykelvägar, främst på den södra sidan av Blå vägen. Området i direkt anslutning till väg och järnväg är mestadels grönt med uppvuxna träd; dessutom ansluter Djupbäckens grönstråk till området norrifrån och går vidare söderut längs vägen. I anslutning till delområdet återfinns till största del bostadsområden med flerfamiljshus på södra sidan av vägen (Öst på stan) och äldre småhusbebyggelse på norra sidan (Haga). På södra vägen finns även en grundskola (Minervaskolan).

Gator och kopplingar

På sikt bör gatan omvandlas till stadsgata. Möjligheten till kollektivtrafikkörfält och hållplatslägen ska finnas kvar. Den stora korsningen vid Rothoffsvägen bör på sikt dimensionernas ner och anpassas till stadsgatans utformning.

På sikt kan en möjlighet vara att flytta Blå vägen söderut och ta bort Fridhemsvägen, i den del som löper parallellt med järnvägen, för att skapa exploaterbar mark samt en stadsmässig utformning av gatan.

En koppling för gång-, cykel- och biltrafik bör på sikt skapas i förlängningen av Östra Norrlandsgatan – Fridhemsvägen.

De befintliga passagerna för gång och cykel över/under vägen och järnvägen bör förbättras, bland annat för att öka upplevelsen av trygghet.

Stadsbyggnad

Med en omvandling av trafikmiljön till en mer stadslik utformning kan på sikt bebyggelsen vändas mot gatan och den södra sidan utformas så att den bidrar till en mer levande gatumiljö. Gatans och järnvägens placering påverkar dock möjligheterna att åstadkomma en tätare stadsmiljö längs den här delsträckan. Möjlighet till viss förtätning kan också finnas på den norra sidan i anslutning till befintlig bebyggelse och befintliga kvarter.

Offentliga rum och gröna platser

Djupbäcksområdet har stort värde både ur ekologiskt perspektiv och för rekreation, och är också betydelsefull för dagvattenhanteringen. Delar av området är utsatt för översvämningsrisk i samband med kraftig nederbörd. På sikt kan bäcken tas upp till dagen ur sin kulvertering, vilket skulle kunna minska konsekvenserna av detta. Denna lösning skulle också kunna ha effekt på översvämningssituationen längre uppströms på Haga.

Förutsättningar för utbyggnad

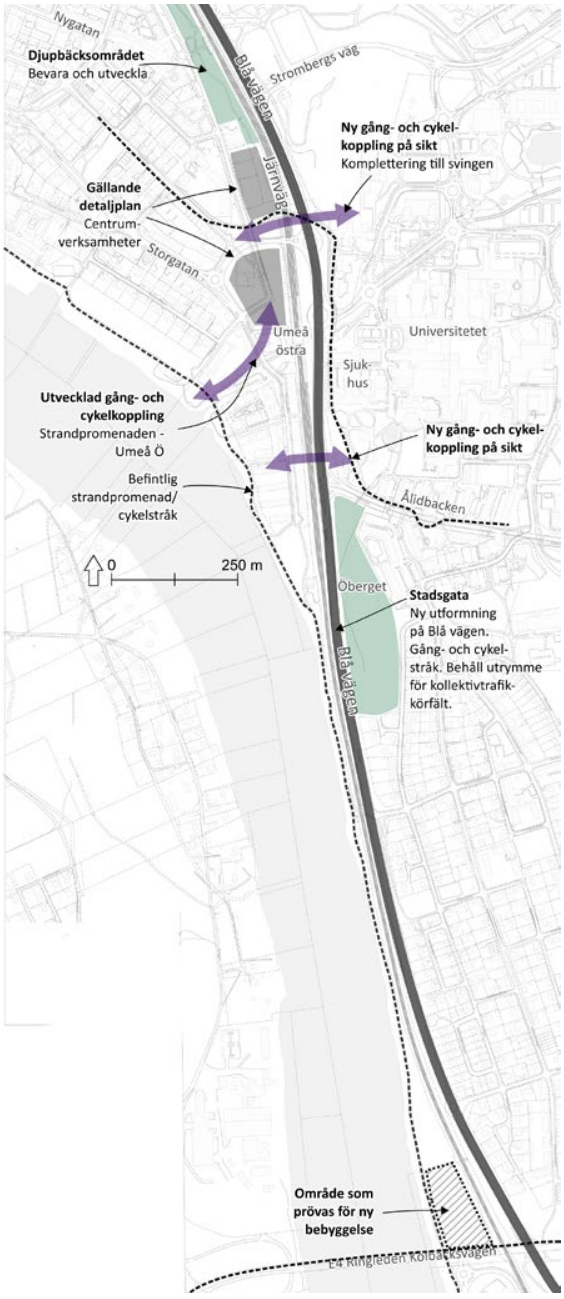
På vägens norra sida, söder och norr om Fridhemsgymnasiet, finns markområden som kan bli aktuella för exploatering på sikt.

Umeå Östra

Gång- och cykelbanan längs älvsstråket.

Umeå Östra/ Sofiehem

Nuvarande förhållanden

Delområdet utgörs av Blå vägen med trafikledsutformning samt parallell järnväg. På stora delar av sträckan finns gång- och cykelmöjligheter väl avskilt på västra sidan av vägen. Här ligger också ett par bilkorsningar med reglering samt ett par cirkulationer. För gång- och cykel är passagerna planskilda. Väster om vägen ligger ett grönstråk (Djupbäcken), det nyexploaterade området Öbackastrand med flerfamiljshus samt längre söderut strandpromenaden med gång- och cykelväg. På östra sidan finns sjukhusområdet och längre söderut småhusområdet Sofiehem.

Gator och kopplingar

På sikt bör gatan omvandlas till stadsgata. Möjligheten till kollektivtrafikkörfält och hållplatslägen ska finnas kvar. Gång- och cykelmöjligheter i anslutning till vägen bör stärkas.

Utbyggnad av järnvägen till dubbelspår är en angelägen investering som utvecklingen av området ska anpassas till.

En förstärkning av gång- och cykelkopplingen över Blå vägen och järnvägen kan behövas i området runt Umeå Östra.
Fler kopplingar i öst-västlig riktning bör

eftersträvas, men i områdets södra del är det problematiskt på grund av bl.a. höjdskillnader och därmed höga anläggningskostnader. Kopplingarna är dock eftersträvansvärda bl.a. för att öka den upplevda tryggheten på strandpromenaden. Möjliga lägen för broar över väg och järnväg behöver utredas.

Gång- och cykelkopplingen från strandpromenaden upp förbi Umeå Ö och norrut bör förbättras, både den befintliga och med en genare koppling i framtiden.

Stadsbyggnad

Komplettering och förtätning kan ske inom den befintliga bebyggelsestrukturen. Planlagd mark för centrumverksamhet finns vid Umeå Östra, planändring pågår.

Området kring Umeå Östra har potential att utvecklas till en platsbildning och stadsdelscentrum med en blandning av bostäder och verksamheter.

Offentliga rum och gröna platser

Djupbäcksområdet bör förbli grönt. Utblickarna över staden och älvsrummet är en kvalitet som bör bevaras. Närrekreationsområdet Öberget är en viktig tillgång. En gång- och cykelkoppling mot strandpromenaden är önskvärd.

Förutsättningar för utbyggnad

Områdena mellan katolska kyrkan och stationen är sedan tidigare planerad för exploatering. I områdets södra del prövas förutsättningarna för exploatering i detaljplan. I övrigt saknas ytor för exploatering inom området.

5. Genomförande

Tidsperspektiv

En startpunkt för omvandlingen av trafiklederna och utbyggnaden av nya stadskvarter i anslutning till dem är färdigställandet av ringleden/Västra länken, vilket beräknas ske 2021. Eventuellt kan vissa delar av omvandlingen och utbyggnaden påbörjas före 2021, se avsnitt 7, fortsatt arbete.

Utbyggnaden kommer att pågå under många år, kanske decennier, och vara beroende av ett flertal faktorer som kommunen har olika möjligheter att påverka. Nedan listas några av de viktigaste som påverkar i vilken takt utbyggnaden sker och hur olika deletapper prioriteras:

- tidpunkt för färdigställandet av ringleden/Västra länken
- tidpunkt för kommunens övertagande av väghållaransvaret för Västra Esplanaden och Vännäsvägen
- hur enskilda fastighetsägare vill använda sina fastigheter
- kostnaderna för ombyggnaden av infrastrukturåtgärderna
- förutsättningarna för extern medfinansiering av infrastrukturåtgärder m.m.
- exploateringsekonomi i utbyggnadsprojekten, dvs. i vilken grad förväntade intäkter från hyresgäster/boende täcker kostnaderna för byggnader och infrastruktur
- Umeås befolkningsutveckling och bostadsefterfrågan
- lagstiftning, regelverk och finansieringsmöjligheter för byggande av bostäder m.m.

En stor del av utbyggnadsområdena ägs inte av kommunen och en exploatering förutsätter därför privata initiativ.

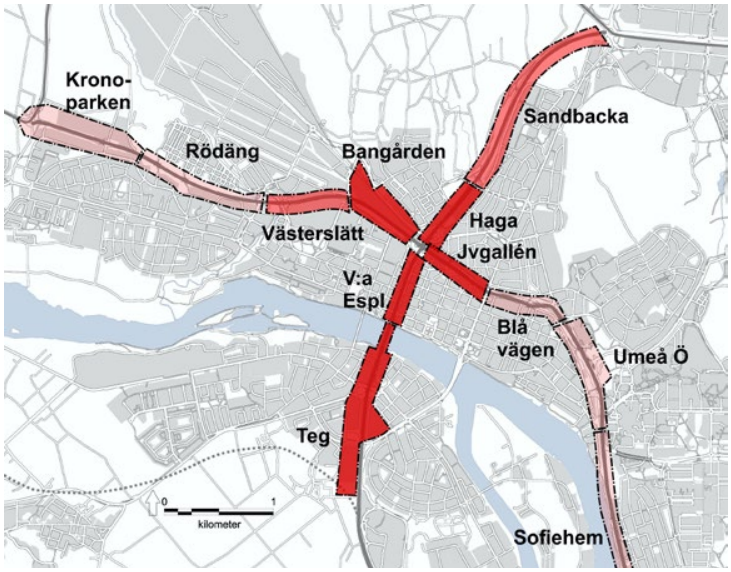
Delar av programområdet kan i väntan på omvandling fungera som tillfälliga ytor för spontana initiativ. Det skulle bidra med dynamik till staden och främja spontana möten mellan människor. Umeå har en generell brist på orörda områden som inte är tillrättalagda och det finns en potential att skapa sådana tillfälliga ytor inom programområdet.

Prioritering

Prioriteringen av utbyggnadsområden och trafikledernas ombyggnad påverkas som nämnts av ett flertal faktorer. För prioriteringen av kommunens egna insatser är följande frågor viktiga utgångspunkter:

- åtgärder som bidrar till att miljökvalitetsnormen för luftkvalitet klaras, dvs. som minskar biltrafiken på de mest utsatta gatorna
- utbyggnad med god exploateringsekonomi
- utbyggnad som ger ett stort tillskott av bostäder eller verksamheter

Därutöver kan utveckling av trafikmängden, framkomlighet och luftkvalitet påverka vilka åtgärder som behövs och hur de prioriteras.

Mörkare färg anger att omvandlingen sannolikt kommer tidigare än områden med ljusare färg.

Med dessa utgångspunkter bör följande insatser prioriteras:

- ombyggnad av väg 503 mellan Hagarondellen och Tegs centrum, och i första hand sträckan Hagarondellen–Västra Esplanaden. Skälet är att luftkvaliteten här är som sämst, och att det är önskvärt med åtgärder som ökar framkomligheten för kollektivtrafikens stomlinjer, som kommer att trafikera denna sträcka. Ombyggnaden av trafikplatsen vid viadukten över järnvägen samt Tegsbron kan dock ske i ett senare skede.
- gamla bangårdsområdet. Området bedöms ha goda planmässiga förutsättningar för att exploateras och kan ge ett stort tillskott av bostäder i ett centralt läge. Se avsnitt 7 nedan.
- Umeå C. Det är angeläget att utveckla stationens funktion som kollektivtrafiknav för stadsbussar, regionbussar och tågtrafik, för att öka kollektivtrafikens konkurrenskraft.

Vad gäller övriga förtätningsområden kommer utbyggnadsordning och utbyggnadstidpunkter till stor del att styras av exploateringsekonomi och initiativ från fastighetsägare. Kommunen har i egenskap av stor markägare och ansvarig för bostadsförsörjning, planering och infrastruktur en särskild roll.

Vad gäller ombyggnaden av övriga vägsträckor till stadsgator kommer den delvis att följa utbyggnaden av ny bebyggelse. Detta kan komma att kräva en koordinering av detaljplanearbetet med kommunens genomförande av gatuomvandlingen. Därutöver blir de kommande gång- och cykel- samt kollektivtrafikprogrammen (se avsnitt 7 nedan) styrande för kommunens insatser.

Körfält för kollektivtrafiken kan komma inrättas med enklare åtgärder (skyltning, vägmarkeringar) innan en större omvandling av trafiklederna genomförs. Detta får prövas utifrån hur trafiksituationen och kollektivtrafikens framkomlighet utvecklas. Särskilt för sträckan norr om Hagarondellen på väg 503 bedöms det finnas behov av busskörfält i relativ närtid, vilka kan inrättas utan omfattande ombyggnad av vägen.

För delsträckorna längst i väster respektive öster av väg 507 är förutsättningarna för ny bebyggelse begränsade, varför en ombyggnad till stadsgata bedöms vara aktuell först på lång sikt. Tidpunkten kan också prövas utifrån trafikutvecklingen och behovet av att styra trafiken till ringleden.

Exploateringsekonomi

En analys av exploateringsekonomin för omvandlingen av två omvandlingsområden, Teg och kring regementet, har tidigare gjorts. Den redovisar de ekonomiska förutsättningarna för utbyggnad av ny bebyggelse i de olika delområdena. En viktig parameter som påverkar ekonomin är hur stor andel av de nya byggnaderna som upplåts för verksamhetslokaler, eftersom de genererar mindre intäkter än bostäder. En annan avgörande faktor är vilka investeringar i infrastruktur som utbyggnaden förutsätter och hur dessa kostnader fördelas.

Ombyggnaderna av de planskilda trafikplatserna kommer att kosta mycket och det är därför viktigt att tillvarata förutsättningarna för exploatering för att finansiera detta.

Kommunal service, teknisk infrastruktur m.m.

Utbyggnaden av nya bostäder och verksamheter kräver investeringar i vatten, avlopp, elförsörjning, bredband m.m. Översiktsplanen och detta stadsutvecklingsprogram utgör underlag för planeringen av dessa insatser. Planering av förskolor, skolor och annan kommunal service följer kommunens befolkningsprognos, som bl.a. bygger på den utbyggnadsordning för bostadsbyggande som årligen tas fram. I utbyggnadsordningen redovisas det förväntade bostadsbyggandet för den närmaste 8-årsperioden, med utblick mot 18 år.

6. Konsekvensbeskrivning

Planerad stadsutveckling inom programområdet visar på höga ambitioner att skapa attraktiva och miljömässigt hållbara boendemiljöer, arbetsplatser och offentliga rum. Planeringsprinciperna pekar på att människor som ska bo, leva och verka i staden har goda möjligheter att leva hälsosamt, att minska miljöbelastningen samt medverka i utvecklingen. Detta program har i många avseenden en avgörande betydelse för att Umeå kommun ska kunna uppnå tillväxtmålen.

Effekter av förtätning

I ett växande Umeå ger förtätning i centrala lägen en rad olika positiva effekter där minskad klimatpåverkan samt hushållning med naturresurser är några av de betydande fördelarna. Andra konsekvenser är ett effektivare användande av teknisk infrastruktur och annan samhällsservice. Denna inriktning håller ner investeringskostnader för samhället i jämförelse med en utveckling där Umeås tillväxt skulle ske i en mer utspridd stad.

En förtätning i de centrala stadsdelarna där luften är dålig kan te sig motsägelsefull i dagsläget. En utveckling med ny bebyggelse utanför staden eller i dess utkanter leder dock istället i slutänden till ett ökat bilberoende. I takt med tillväxten skulle trängsel- och luftproblem i de centrala lägena då öka.

Effekter på framkomlighet och tillgänglighet till centrala Umeå

Ett av syftena med omvandlingen av de tidigare E4- och E12-sträckorna är att långsiktigt klara framkomligheten till och genom Umeås centrala delar. Redan idag uppstår köbildning, framför allt längs väg 503 i morgonrusningen, runt lunchtid samt när många ska hem från jobbet på eftermiddag/kväll. Köbildningen medför längre och svårbedömda körtider genom staden. Även framkomligheten för kollektivtrafik och utryckningsfordon begränsas.

Umeå växer vilket innebär att allt fler människor ska transporteras inom tätorten. Närmare 10 000 nya bostäder förväntas tillkomma inom Umeå tätort fram till 2024. Därtill kommer en framtida utbyggnad av I20-området. Detta innebär att köerna på gatunätet kommer att bli allt vanligare och längre om andelen resor med bil förblir lika hög som idag. Tegsbron, bron över järnvägen samt Västra Esplanaden kommer att bli långt trängre flaskhalsar än vad de är idag.

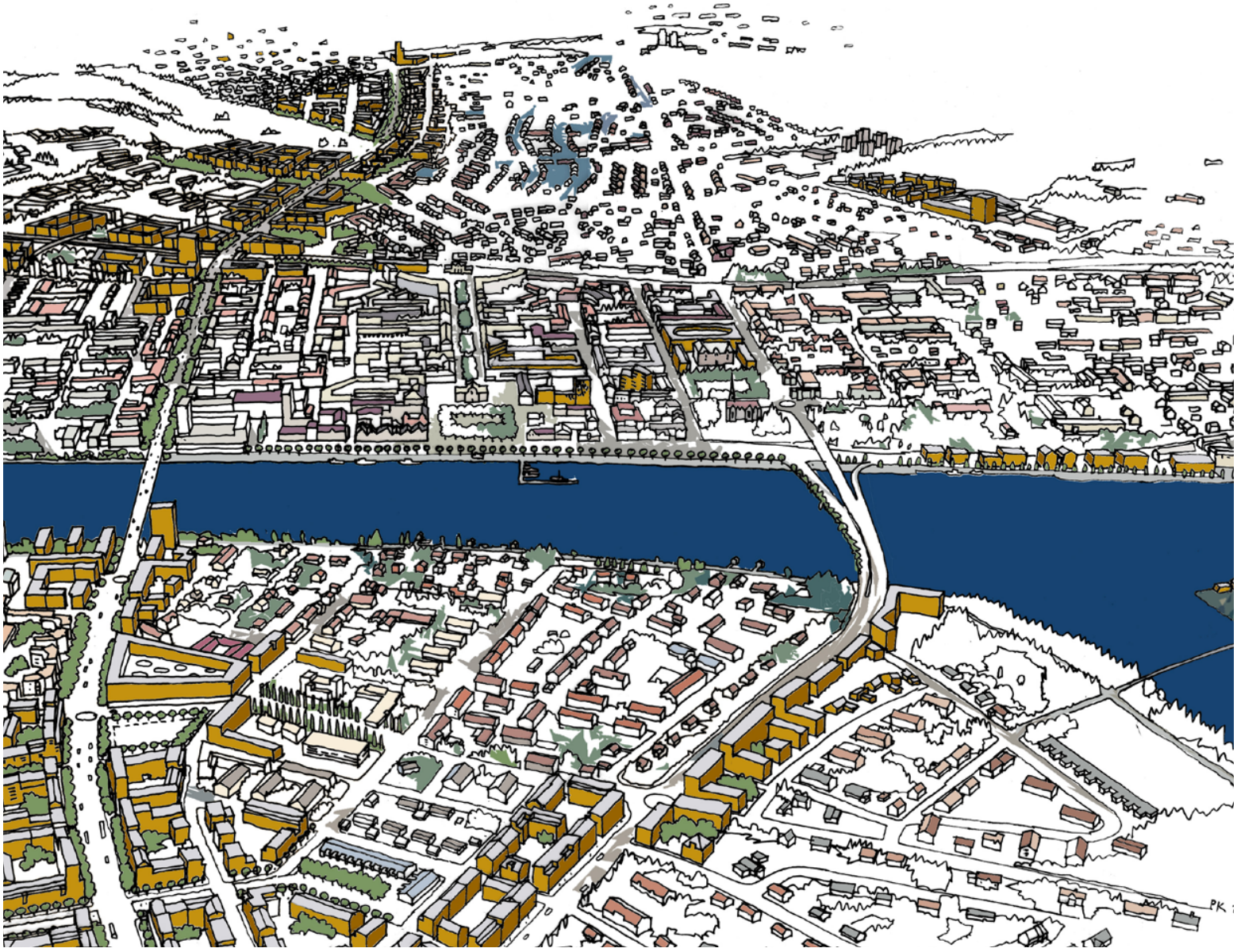
Någon fysisk möjlighet att skapa mer körytor för bilar i de centrala stadsdelarna finns inte, och det är ju inte heller önskvärt om luftkvaliteten ska kunna förbättras. Vi har det gatunät vi har, och det gäller att använda det så effektiv som möjligt.

För att stimulera resandet med kollektivtrafik behöver dess utrymme i gatunätet prioriteras. Annars fastnar bussarna i bilköerna, vilket ger längre och opålitliga restider och därmed minskad konkurenskraft. Framkomligheten blir dålig för alla, oavsett vilket transportmedel man väljer.

Ekonomiska, ekologiska, sociala och rumsliga effekter

Planerad omvandling inom programområdet innebär följande:

- den mer områdeskoncentrerade befolkningen förstärker attraktiva och levande stadsrum under dygnets alla timmar. Detta ger en ökad öppenhet, tryggare upplevd närmiljö och en fortsatt utveckling av verksamhets- och serviceutbudet i de centrala stadsdelarna
- prioriteringen av gång-, cykel- och kollektivtrafik genom utökat utrymme i befintliga gaturum bidrar till omställningen av transportsystemet. Detta möjliggör ökade flöden av yteffektivare transportmedel som samlar fler människor och som är mer gynnsam för luftmiljön. Detta är nödvändigt för att hantera framtidens behov av förflyttningar i centralorten
- den säkrade tillgängligheten till de centrala mötesplatserna stärker stadens roll som regionalt handels- och servicecentrum. Kompletteringen med nya stadskvarter ger ett förstärkt underlag till serviceutbudet i centrum
- prioriteringen av gång-, cykel- och kollektivtrafik möjliggör korta restider och snabba förbindelser. Attraktiviteten kring dessa transportsätt höjs och blir konkurrenskraftiga gentemot bilen. Planeringen mot ett minskat transportberoende och ett bilsnålt samhälle totalt sett blir viktigt. Annars riskeras luftkvaliteten samt boende- och vistelsemiljön för många människor
- de nya bebyggelsekvarteren skapar ett mer sammanhållet stadslandskap som sammantaget ger ett varierat bostadsutbud och utökad närhet till service. Detta skapar möten mellan invånare med olika bakgrund som i sin tur ger förutsättningar till ökad trygghet och integration
- begränsningen av trafikledernas upplevda samt faktiska barriär skapar nya kopplingar mellan områden. Utökad tillgänglighet till befintliga och tillkommande lokala parker skapar möjligheter för vardagsmotion och utevistelse. Små närbelägna ytor för sådana aktiviteter kan vara tillräckliga och betydelsefulla för framförallt barn, unga och äldre
- smalare och färre antal körbanor för biltrafikanter innebär en fortsatt tillgänglighet i staden men med en förändrad framkomlighet. Beroende på start och målpunkt blir det många gånger mer rationellt att använda färdvägar via delsträckor längs ringleden för de som fortsättningsvis använder bil
- den tillgängliga och trygga strukturen för fotgängare och cyklister påverkar folkhälsan positivt då fler människor ges möjlighet att röra sig mer i vardagen. Utbyggnaden av trygga och säkra platser samt gång- och cykelvägar är viktiga av flera skäl, inte minst ur ett barn- och jämställdhetsperspektiv
- befintliga gröna stråk för bland annat artspridning kan påverkas. I vissa fall kan stråken begränsas i samband med omvandlingen men de funktionella sambanden kan dock bevaras i hög grad
- bibehållen grönstruktur får betydelse för att underlätta lokalt omhändertagande av dagvattnet och hindra utsläpp av näringsämnen. Detta med tanke på att andelen hårdgjord yta ökar staden
- i den nya täta bostadsstrukturen finns möjligheter att skapa tysta sidor och goda boendemiljöer med avseende på buller. Den nya bebyggelsen invid stadsgatorna kommer att ge en förbättrad ljudnivå för befintlig bakomliggande bebyggelse
- de kulturhistoriskt värdefulla bebyggelsemiljöerna i anslutning till framförallt centrum kommer inte nämnvärt att påverkas av förändringarna inom ramen för detta program
- sammantaget förbättrar detta program förutsättningarna för stadsutveckling och förtätning i attraktiva centrala lägen samtidigt som det växande behovet av förflyttningar kan säkras till och inom staden

Genomförande

Stadsutvecklingsprogrammet är ett tydligt och omfattande steg i genomförandet av översiktsplanen. Programmet säkerställer att kommande planering följer översiktsplanens mål om tillväxt och hållbar utveckling. För att befolkningsökningen ska kunna klaras på ett hållbart sätt är det viktigt att varje beslut även fortsättningsvis leder mot översiktplanens mål och att det bidrar till att Umeå kontinuerligt växer med önskad kvalitet.

Programmet pekar på delområden med nya bostäder och kopplingar i befintlig stadsstruktur. Det lägger även grunden för ett omstrukturerat transportsystem. En utökad tillgänglighet till befintlig och tillkommande service, kultur, nöje samt mötesplatser, skapar mer liv under dygnet. Detta kommer att leda till ökade möten mellan invånare vilket gynnar integration.

Programmet stödjer översiktsplanens utvecklingsstrategier och bebyggelsescenario som i sin tur skapar ramar för ett framtida Umeå. Det blir därmed viktigt att säkerställa att programmets vägledning följs i kommande detalj- och bygglovsprövning. Genomförda åtgärder inom programområdet ska sedan utvärderas och resultaten ska vägas in samt utgöra underlag i kommande programupplagor. Även resultat från andra projekt och kunskapsunderlag av betydelse ska hörsammas i kommande arbete, exempelvis åtgärdsprogrammet för luft.

7. Fortsatt arbete

Här beskrivs det fortsatta arbetet inom projektet ***Innanför ringleden***.

Den reviderade översiktsplanen och stadsutvecklingsprogrammet antas av kommunfullmäktige 2018. Ett antal utredningar påbörjas som underlag för det fortsatta arbetet.

Utredning om utformning av väg 503 mellan Ersboda och Söderslätt, ansvarig: tekniska nämnden

Utredningen ska precisera gatans sektion, dvs. bredden på de ytor som ska upplåtas för gång, cykel, bil, kollektivtrafik och planteringar. Utgångspunkten är riktlinjerna för gatans utformning i avsnitt 3, som bland annat innebär att gatan här ska ges esplanadkaraktär och att ett körfält i varje riktning upplåts endast för kollektivtrafik. Utredningen kommer att mer detaljerat behandla delen Haga - Västra Esplanaden som bedöms närmast i tid att genomföra.

En viktig fråga att utreda är vilken utformning utöver separata körfält som ska ges på de gator som stadsbussarnas stomlinjer ska trafikera. Det kan handla om hållplatsernas utformning och tillgänglighet, skyltning, informationssystem m.m.

Vid korsningen Storgatan–Västra Esplanaden möts samtliga föreslagna stomlinjer samt ett flertal regionbussar. Hur platsen kan utformas för att fungera som bytespunkt mellan busslinjerna ingår i utredningen.

Översiktsplanen redovisar en framtida förlängning av Kungsgatans handelsstråk västerut, vilket ska beaktas i utformningen av korsningen med Västra Esplanaden. Kopplingen från Västra Esplanaden till älvsstråket bör också utvecklas.

Vad gäller Tegsbron ska utredningen visa hur bussarna kan ges en acceptabel framkomlighet, utifrån förutsättningen att bron är för smal för separata busskörfält i båda riktningarna. En lösning med ett körfält, där bussarna går i olika riktningar på olika tider, kan prövas.

Inför kommunens övertagande av vägen ska brons tekniska status besiktas, och utifrån det får kommunen avgöra vilka åtgärder i närtid som är rimliga utifrån brons förväntade livslängd. På sikt kommer den nuvarande bron att behöva ersättas med en ny.

Utredningen görs under 2017–2018 och ska möjliggöra start för ombyggnad av vägen 2020 om övriga förutsättningar (finansiering m.m.) då finns. Arbetet samordnas med utredningen om trafikplatsen för väg 503–507 enligt ovan, och kommer också att utgöra ett underlag för det kollektivtrafikprogram som ska tas fram (se nedan).

Gamla godsbangården

ansvarig: kommunstyrelsen

På den stora oanvända markytan mellan Vännäsvägen (väg 507) och järnvägen som tidigare var godsbangård finns goda förutsättningar för ett stort tillskott av nya bostäder och verksamheter. Exploateringen förutsätter att väg 507 (Vännäsvägen) flyttas norrut mot järnvägen. Staten är väghållare fram till dess ringleden färdigställts 2021.

De planmässiga förutsättningarna för att exploatera området bedöms goda, och med tanke på det stora behovet av bostäder är det angeläget att påbörja planarbetet för området.

Arbetet med detaljplan påbörjas med Inriktningen att möjliggöra utbyggnaden från 2021, när ringleden färdigställs och kommunen övertar väghållaransvaret för väg 507.

Vid en ny sträckning kommer vägen att byggas om till en stadsgata enligt riktlinjerna i avsnitt 3.

Utredningar om Umeå C – korsning väg Västra Esplanaden /Vännäsvägen/järnväg

ansvarig: kommunstyrelsen, tekniska nämnden

Utredningar görs under 20180 - 2019 som kommer att utgöra underlag för fortsatt arbete med detaljplaner under 2018–2019.

Utredningen ska redovisa

- hur Umeå C:s funktion som resecentrum för regionalbuss- och tågtrafik kan utvecklas med koppling till stadsbussarnas stom- och lokallinjer
- en principiell trafiklösning för korsningen mellan väg 503 och 507 och mellan väg 503 och 363, med inriktningen att minska trafiksystemets ytor och skapa en mer stadsmässig utformning av trafikplatsen
- förutsättningarna för ny bebyggelse på de ytor som kan bli tillgängliga i anslutning till Umeå C och vid ombyggnad av trafikplatsen 503–507/363.

Fördjupad utredning av Teg

ansvarig: kommunstyrelsen

För de utpekade omvandlingsområdena på Teg har omvandlingen från verksamhetsytor till blandstadskvarter delvis redan påbörjats genom initiativ från privata fastighetsägare. För att säkerställa att utbyggnaden sker i enlighet med stadsutvecklingsprogrammets riktlinjer, och så att förutsättningarna för utbyggnad i området som helhet tas tillvara på ett optimalt sätt, bör en fördjupad studie av området nu påbörjas. Studien ska bl.a. visa kvartersstruktur och vägnät samt plats för gröna ytor och andra offentliga rum som underlag för kommande detaljplaner. Den kommer att inarbetas i kommande version av stadsutvecklingsprogrammet.

Studien görs 2018. Avgränsningen mot utredningen om Tegs centrum får prövas i arbetet.

Tegs centrum

ansvarig: kommunstyrelsen

Tegs centrum utgörs idag av en mindre centrumbildning på väg 503:s östra sida. Till centrumfunktionen hör också en livsmedelsbutik på trafikplatsen sydvästra sida. Ett utvecklingsarbete påbörjas vars övergripande uppdrag är att visa hur Tegs centrum kan omvandlas till en attraktiv plats med ny stadsmässig bebyggelse och goda kollektivtrafikfunktioner.

Utredningen ska redovisa

- en ny trafiklösning för gång, cykel, kollektivtrafik och bil. Det innebär att den stora planskilda trafikplatsen med av- och påfartstramper för bilar byggs bort och ersätts med en lösning i plan. Även för gång och cykel bör en lösning i plan eftersträvas
- en utvecklad kollektivtrafiknod för bekväma omstigningsmöjligheter mellan stadsbussarnas stom- och lokallinjer och med regionbussar
- förutsättningar för nya bostäder, verksamheter, handel och andra centrumfunktioner på den mark som blir tillgänglig vid ombyggnad av trafikplatsen

Arbetet inleds 2018- 2019 med en medborgardialog och preliminärt samarbete med arkitekthögskolan för att samla in önskemål och idéer. Därefter görs fördjupade utredningar som kommer att ligga till grund för fortsatt detaljplanering. Avgränsningen mot utredningen om övriga Teg får prövas i arbetet.

Cykeltrafikprogram och fotgängarprogram

ansvarig: tekniska nämnden

Ett cykeltrafikprogram antogs våren 2018, och ett fotgängarprogram ska antas 2019.

Översiktsplan för I20-området ansvarig: kommunstyrelsen

Kommunen har uppdraget att ta fram en översiktsplan för I20-området, med sikte att klara ut förutsättningarna för ny bostadsbebyggelse. Planområdet gränsar direkt till stadsutvecklingsprogrammets område, varför en samordning av de båda projekten är nödvändig. Tidplanen för arbetet med översiktsplanen är preliminärt 2018–2019.

Kollektivtrafikprogram

ansvarig: tekniska nämnden

Med utgångspunkt från översiktsplanens trafikstrategi samt detta stadsutvecklingsprogram och dess utredningar enligt ovan, tar kommunen fram ett kollektivtrafikprogram som konkretiserar vilka investeringar i infrastruktur m.m. som behövs för förbättrad framkomlighet och konkurrenskraft.

Arbetet påbörjas mot slutet av 2018.

Parkprogram

ansvarig: tekniska nämnden

Ett parkprogram som beskriver riktlinjer för planering, genomförande och skötsel av stadens parker och naturmarker kommer att tas fram under 2018 för beslut 2019. Programmet kommer att beskriva förutsättningarför ett grönt och attraktivt offentligt rum i det förtätade Umeå. Viktiga stråk, funktioner och kvaliteter kommer att beskrivas liksom behovet av att berika innerstadens parker och tillföra kvaliteter i stadens ytterområden. Programmet kommer att vara ett underlag för kommande fördjupade utredningar och detaljplaner för delområden, och för att i nästa version av stadsutvecklingsprogrammet närmare peka ut lägen för parker inom programområdet.

Detaljplaner

Den fortsatta ombyggnaden av väg 503 och 507 och utbyggnaden av nya stadskvarter enligt redovisningen i detta stadsutvecklingsprogram innebär att detaljplaner kommer att tas fram. Tidplanerna för dessa styrs av hur de olika deletapperna prioriteras, se avsnitt 5 om genomförande.

Detta stadsutvecklingsprogram och dess fördjupade utredningar utgör program för detaljplanerna, dvs. detaljplanearbetet ska normalt kunna påbörjas utan att ett särskilt detaljplaneprogram först upprättas.

Dagvattenprogram

ansvarig: kommunstyrelsen

Inom ramen för ett dagvattenprogram kommer ett fördjupat underlag om hantering av ökade flöden att tas fram. Inriktningen är att skapa en gemensam helhetssyn mellan de kommunala verksamheterna och Vakin om hur stadens tillväxt ska ske med hänsyn till förutsättningarna för omhändertagande av dagvatten. Det ska utgöra ett underlag för kommande revidering av stadsutvecklingsprogrammet samt för delutredningar och efterföljande detaljplaner.

Version 2 av stadsutvecklingsprogrammet

Avsikten är att stadsutvecklingsprogrammet ska vara ett levande dokument som löpande revideras allt eftersom omvandlingen fortskrider och nya frågor behöver hanteras. Tidpunkten för nästa version får prövas i det fortsatta arbetet, men en möjlig tidpunkt är 2019–2020 när flertalet fördjupade utredningar har genomförts och Västra länkens färdigställande börjar närma sig.

Bilaga 1

Referensmaterial till projekt Innanför ringleden

Umeå kommun; översiktsplaner och program

Översiktsplan Umeå kommun

- Översiktsplan för Umeå kommun, vägvisning (antagen augusti 2018)
- Fördjupning för Umeås framtida tillväxtområde (antagen 2011, reviderad augusti 2018)
- Fördjupning för de centrala stadsdelarna (2011)
- Fördjupning för Universitetsstaden (2013)

Åtgärdsprogram för renare luft (2015)

Åtgärdsprogram mot buller (2013, nytt program tas fram under 2018)

Cykeltrafikprogram (2018)

Parkeringsprogram (2013)

Umeå kommuns Bostadsförsörjningsprogram 2017-2024 (2017)

Umeå kommun; rapporter/utredningar gjorda inom ramen för arbetet med projekt Innanför ringleden:

Omvandling av E4 och E12 innanför ringen, Umeå (2013)

Exploateringsekonomi, omvandling E4-E12 Umeå (2012)

Externa dokument

Fastställelsehandling för Umeåprojektet, inklusive vägplaner samt tidigare dokument och överenskommelser (Trafikverket 2015)

UMEÅ KOMMUN

Besök: Stadshuset, Skolgatan 31A
Postadress: 901 80 Umeå
090–16 10 00
umea.kommun@umea.se
www.umea.se/kommun

Renare luft i Umeå

Åtgärdsprogram för att uppfylla miljökvalitetsnormerna för kvävedioxid

UMEÅ KOMMUN

Renare luft i Umeå – Åtgärdsprogram för att uppfylla miljökvalitetsnormerna för kvävedioxid

Åtgärdsprogrammet har tagits fram i bred samverkan på uppdrag av kommunstyrelsens näringslivs- och planeringsutskott.

Godkänt av Umeå kommunfullmäktige 2015-05-25 §103
Fastställt av Länsstyrelsen Västerbotten 2015-10-07

Arbetsgrupp:

Sara Wård, projektledare och miljöstrateg
Isak Brändström, infrastrukturstrateg
Andreas Forsgren, infrastrukturstrateg
Hans Sandberg, miljöinspektör
Annika Söderlund, chef miljöplanering

En utvidgad arbetsgrupp bestående av tjänstemän på Länsstyrelsen, Trafikverket och Umeå kommun har också deltagit i arbetet.

Styrgrupp:

Elin Pietroni, planeringschef
Margareta Green-Palo, miljö- och hälsoskyddschef
Karin Isaksson, gatu- och parkchef
Charlotte Lundqvist, chef för strategisk utveckling
Tomas Strömberg, planchef detaljplanering
Pia Wangbergh, upphandlingschef

Kartor, illustrationer och bilder:

GIS och kartunderlag: Marika Jacobsson, Umeå kommun
Grafisk form, redigering samt kartor: Isak Brändström, Umeå kommun
Omslagsbild: Ann-Margrethe Iseklint
Foton där inte annat anges: Umeå kommun

Läs mer på **www.umea.se/luft**

Innehåll

1 Inledning 6

2 Bakgrund 8

2.1 Lagstiftning 8
2.2 Tidigare åtgärdsprogram 8
2.2.1 Åtgärder i gatu-/vägnät 8
2.2.2 Åtgärder vid utsläppskällan 9
2.2.3 Påverkan/styrning av trafikantbeteenden 10
2.2.4 Markanvändnings- och planeringsåtgärder 11
2.2.5 Effekter av genomförda åtgärder 12

3 Nuläge 13

3.1 Luftsituation 14
3.1.1 Luftmätningar 14
3.1.2 Mätresultat 15
3.1.3 Beräknade halter 16
3.1.4 Luftsituationen fram till 2020 18
3.1.5 Vädrets påverkan 18
3.2 Utsläppskällor 19
3.2.1 Arbetsmaskiner 21
3.2.2 Energiförsörjning 21
3.2.3 Industriprocesser 21
3.2.4 Luft- och sjöfart 22
3.2.5 Transporter 22
3.3 Analys av situationen 24

4 Strategiskt arbete 26

4.1 Utvecklingsstrategier för hållbar tillväxt 26
4.2 Trafikstrategi 26
4.3 Parkeringsstrategi 26

5 Åtgärder 28

5.1 Fysisk planering 28
5.1.1 Färdigställa ringleden 28
5.1.2 Omvandla trafikleder innanför ringen 29
5.1.3 Översyn av trafiksignaler på Västra Esplanaden 30
5.1.4 Gång- och cykeltrafikprogram 31
5.1.5 Cykelbro mellan Lundåkern och Bölesholmarna 32
5.2 Beteendepåverkan 32
5.2.1 Mobility management 33
5.2.2 Kollektivtrafikprogram/strategi 34
5.2.3 Öka andelen hållbara resor inom kommunkoncernen 36
5.2.4 Översyn av snöhanteringen 39
5.2.5 Genomförande av parkeringsprogram 39
5.3 Renare resor 41
5.3.1 Elbussar 41
5.3.2 Information om tomgångskörning 42
5.3.3 Utredning och utbyggnad av laddinfrastruktur för elfordon 42
5.4 Önskvärda åtgärder 42
5.4.1 Gemensam pendlingsstrategi för Umeåregionen 42
5.4.2 Forskning om luftkvalitet och hälsa 42
5.4.3 Utbyggd järnvägsinfrastruktur 43
5.4.4 Påverkansarbete 44
5.4.5 Teknikutveckling 45
5.4.6 ITS Umeå 45

6 Konsekvenser och uppföljning 46

6.1 Total effektbedömning 46
6.2 Konsekvenser 46
6.3 Miljöbedömning 47
6.4 Uppföljning 49
6.5 Samrådsredogörelse 50

Referenser 52

Foto: Ann Margrethe Iseklint

1 Inledning

Umeå är en kommun med stark tillväxt. Idag bor här drygt 118 000 invånare och kommunen har en vision om att växa till 200 000 invånare till år 2050. Tillväxten förutsätter en attraktiv stad med en god livsmiljö för de som lever och verkar i staden.

Idag är luften i Umeå inte så bra som vi skulle önska. Uppmätta halter av luftföroreningar överskrider angivna gränsvärden i delar av centrala staden. En dålig luftkvalitet innebär negativa konsekvenser för människors hälsa. Hälsan påverkas både på kort och lång sikt och vissa grupper är mer utsatta än andra, exempelvis äldre personer med hjärt- och kärlsjukdomar, människor med luftrörs- och astmabesvär, samt barn som bland annat löper större risk att utveckla astma. Det finns ett samband mellan sämre hälsa och höga halter av kvävedioxid (NO_2) i luften. Kvävedioxid försämrar lungfunktionen och kan förvärra astma- och allergireaktioner. Luftföroreningar påverkar hälsan redan vid låga nivåer och i högre utsträckning ju högre halterna är. Som ett riktvärde för minsta godtagbara nivå finns miljökvalitetsnormer som anger hur höga halterna får vara.

Då Umeå överskrider gällande miljökvalitetsnormer för kvävedioxid fick Umeå kommun år 2006 ett uppdrag av Naturvårdsverket att utarbeta ett åtgärdsprogram för att uppfylla miljökvalitetsnormen. Åtgärdsprogrammet antogs av Umeå kommunfullmäktige 2007 och fastställdes sedan av Länsstyrelsen 2009. Kommunen har sedan dess arbetat med de i åtgärdsprogrammet föreslagna åtgärderna men har även bedrivit ett bredare arbete för att komma tillrätta med problemen.

För att förbättra luftkvaliteten planerar Umeå kommun för en hållbar tillväxt. Inom ramen för planeringen ingår ett strategiskt arbete som syftar till att minska biltresande till förmån för mer hållbara transportsätt som gång, cykel och kollektivtrafik. En viktig del av strategin är att planera för en tät blandstad med korta avstånd.

För att möjliggöra minskad trafik i de områden som har störst luftproblem är det viktigt med alternativa vägar som kan avlasta vägnätet i centrala Umeå. Av den anledningen är färdigställandet av Umeås nya ringled mycket viktig för att klara miljökvalitetsnormerna. Östra länken och Norra länken är nu på plats men den sista och för luftkvaliteten viktigaste pusselbiten, Västra länken, saknas fortfarande.

De genomförda åtgärderna och det strategiska arbete som pågår sedan ett antal år tillbaka har dock gett effekt. Trafikflödena har minskat de senaste åren och miljökvalitetsnormen för årsmedelvärde har klarats 2012, 2013 och 2014. Trots det överskrids miljökvalitetsnormerna fortfarande för tim- och dygnsmedelvärden. Därför reviderar Umeå kommun tidigare åtgärdsprogram och kompletterar det med nya åtgärdsförslag för att förbättra luftkvaliteten i Umeå stad.

	Åtgärd	Ansvar	Tidplan
5.1.1	Färdigställa ringleden	Trafikverket	2018–2021
5.1.2	Omvandla trafikleder innanför ringen	Umeå kommun	Påbörjas 2014
5.1.3	Översyn av trafiksignaler på Västra Esplanaden	Trafikverket, Umeå kommun	Påbörjas 2014
5.1.4	Gång- och cykeltrafik-program	Umeå kommun	Påbörjas 2015
5.1.5	Cykelbro mellan Lund-åkern och Bölesholmarna	Umeå kommun	2015–2016
5.2.1	Mobility management	Umeå kommun	2015–2021
5.2.2	Kollektivtrafikprogram	Umeå kommun, Umeå kommun-företag	2015–2021
5.2.3	Öka andelen hållbara resor inom kommun-koncernen	Umeå kommun	2015–2021
5.2.4	Översyn av snö-hanteringen	Umeå kommun	2015–2021
5.2.5	Genomförande av parkeringsprogram	Umeå kommun, Upab	2015–2021
5.3.1	Elbussar	Umeå kommunföretag	2015–2021
5.3.2	Information om tomgångskörning	Umeå kommun	Påbörjas 2015
5.3.3	Utredning och utbygg-nad av laddinfrastruktur för elfordon	Umeå Energi	2015–2021

Tabell 1.1 Sammanställning av huvudåtgärder

2 Bakgrund

2.1 Lagstiftning

SFS 2010:477
För att skydda människors hälsa får kvävedioxid inte förekomma i utomhusluft med mer än i genomsnitt:
1. 90 µg/m³ luft under en timme (timmedelvärde),
2. 60 µg/m³ luft under ett dygn (dygnsmedelvärde),
3. 40 µg/m³ luft under ett kalenderår (årsmedelvärde)
Timmedelvärdet får överskridas 175 gånger per kalenderår förutsatt att föroreningsnivån aldrig överskrider 200 µg/m³ luft under en timme mer än 18 gånger per kalenderår. Dygnsmedelvärdet får överskridas sju gånger per kalenderår

EU-direktiv 2008/50/EG
Årsmedelvärdet får inte överskrida 40 µg/m3. Timmedelvärdet 200 µg/m3 får överskridas max 18 gånger per år.

De svenska miljökvalitetsnormerna för utomhusluft syftar till att skydda människors hälsa och miljön genom att ange föroreningsnivåer som inte får överskridas. Miljökvalitetsnormerna har sitt ursprung i EU:s ramdirektiv (2008/50/EG). Luftkvalitetsdirektivet är ett minimidirektiv vilket innebär att medlemsländerna får sätta strängare värden på nationell nivå. De svenska miljökvalitetsnormerna för kvävedioxid som regleras i Luftkvalitetsförordning (2010:477) är strängare än EU:s direktiv genom de satta normerna för dygn och timme.

Om de krav som ställs i EU:s ramdirektiv inte kan uppfyllas kan medlemsländerna ställas till svars för detta inför EU-domstolen. I det fall de svenska miljökvalitetsnormerna överskrids ska Naturvårdsverket avgöra om det krävs ett åtgärdsprogram för att kunna klara miljökvalitetsnormen. Därefter är det berörd länsstyrelse eller kommun som tar fram och fastställer åtgärdsprogrammet. I Umeås fall är det Umeå kommun som ansvarar för att ta fram åtgärdsprogrammet och Länsstyrelsen Västerbotten som sedan fastställer det. Vad ett åtgärdsprogram ska innehålla regleras i Miljöbalk (1998:808) och Luftkvalitetsförordning (2010:477). Åtgärdsprogrammet ska omprövas vart sjätte år.

Åtgärdsprogrammets syfte är att uppfylla miljökvalitetsnormerna som anger lägsta godtagbara miljökvalitet. Att klara angivna miljömål och god luftkvalitet är en uppgift för andra processer och styrmedel. Av hälsoskäl är det viktigt att nå betydligt lägre nivåer än miljökvalitetsnormerna.

2.2 Tidigare åtgärdsprogram

Luftproblematiken i Umeå är som störst längs Västra Esplanaden och åtgärderna i Umeå kommuns tidigare åtgärdsprogram har därför till stor del varit riktade mot att förbättra situationen där, samtidigt som det också finns en tydlig strategi för att generellt minska fordonstrafiken i Umeå till förmån för hållbara transportslag. Programmet innehöll sjutton åtgärder fördelade över fyra åtgärdsområden: Åtgärder i gatu-/vägnät, Åtgärder vid utsläppskällan, Påverkan/styrning av trafikantbeteenden och Markanvändnings- och planeringsåtgärder.

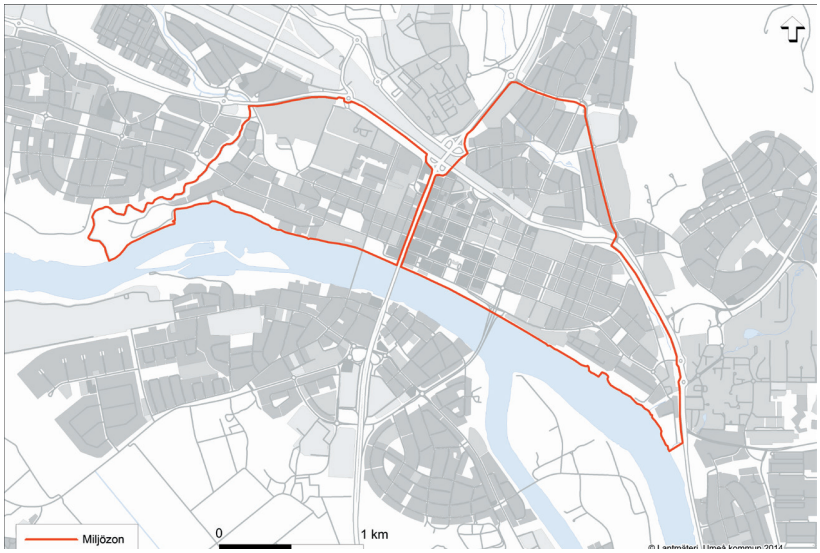
2.2.1 Åtgärder i gatu-/vägnät

Bland infrastrukturåtgärder pekades Umeåprojektet och byggandet av ringleden ut som den enskilt viktigaste åtgärden. Två tredjedelar av ringleden har färdigställts sedan förra åtgärdsprogrammet. Östra och Norra länken invigdes hösten 2012. Byggandet av den sista tredjedelen, Västra länken, är dock ännu inte påbörjad. Västra länken har en avgörande betydelse för luftkvaliteten i centrala Umeå.

Ytterligare en åtgärd som är av stor betydelse för luftkvaliteten är att miljöanpassa utformningen av Västra Esplanaden. Syftet med åtgärden är att bygga om gamla E4 (väg 503) för att minska trafikflödet och dessutom prioritera gång, cykel och kollektivtrafik. Denna åtgärd har inte kunnat

genomföras på grund av att ringleden ännu inte är färdigställd. När ringleden är färdigställd övergår ansvaret för gamla E4 från Trafikverket till Umeå kommun och dessa åtgärder kan då vidtas. Idag saknas nödvändiga alternativa färdvägar och Trafikverket är fortfarande väghållare för Västra Esplanaden.

Två anslutningar till E12/Vännäsvägen har byggts om för att avlasta Västra Esplanaden. För att möjliggöra styrning av tung trafik har ett förbud mot genomfartstrafik för tunga fordon införts mellan Söderslättsrondellen och Ersbodarondellen under hösten 2013. Utöver detta har digitala trafikstyrningsskyltar monterats vid infarterna till Umeå stad som en första del av projektet ITS Umeå. Dessa skyltar kan användas för trafikstyrning i olika syften och har en unik funktion i Umeå på så vis att de digitala skyltarna erhåller information från luftmätstationen på Västra Esplanaden i realtid. Miljöbudskap kan visas de dagar då halter av luftföroreningar är höga i centrala Umeå och möjliggöra avlastning som gynnar luftmiljön genom omdirigering av trafik till ringleden.

Figur 2.1 Miljözonens geografiska utbredning i Umeå

2.2.2 Åtgärder vid utsläppskällan

För att påverka utsläppen från fordon infördes en miljözon i centrala Umeå den 1 april 2014 (figur 2.1). Tunga fordon som ska trafikera denna zon måste uppfylla fastställda utsläppskrav. Umeå kommun har också anslutit sig till en miljöbilpool som kommunanställda kan använda för tjänsteresor.

Denna bilpool är även öppen för allmänheten och bilarna finns utplacerade på ett antal platser i Umeå med möjlighet till ytterligare utvidgning. Antalet uthyrningar i bilpoolen har ökat stadigt sedan den infördes 2010.

En upphandlingspolicy med riktlinjer för vilka miljökrav som ska ställas i samband med upphandling av fordon/transporttjänster antogs 2011. Dock kvarstår arbete för att skapa ett kommungemensamt regelverk kring kravställningar för entreprenadupphandlingar samt uppföljning och efterlevnad av ställda krav. Den åtgärd som handlade om att informera om höjd skrotningspremie för att stimulera byte till miljövänligare fordon har ställts in då den inte längre var aktuell när åtgärdsprogrammet fastställdes.

2.2.3 Påverkan/styrning av trafikantbeteenden

Beteendepåverkan av olika slag pekades ut som ett viktigt åtgärdsområde i det tidigare åtgärdsprogrammet och har sedan dess aktualiserats än mer. En åtgärd gick ut på att inrätta ett mobility management-kontor. Mobility management handlar om arbete för att påverka invånarna till ett mer hållbart resande Detta arbete påbörjades inledningsvis under projektet Hållbart resande i Umeåregionen, som sedan har gått över i projektet Green Citizens of Europe. Arbetet bedrivs genom projektkontoret Be Green Umeå, som har genomfört en rad olika aktiviteter. Be Green har bland annat arbetat med testresenärer på buss och tåg, informationskampanjer och tävlingar för att öka antalet hållbara resor. Andra exempel på aktiviteter är exempelvis cykelparkeringsgarage vid flygplatsen och en digital luftkvalitetsvisualiserare. Detta är bara några exempel på det omfattande arbete som har genomförts. Projektet utvärderas kontinuerligt. Vid en undersökning 2014 konstaterades att åtta procent av tillfrågade medborgare upplever sig ha blivit påverkade i sina resvanor av mobility management-åtgärderna, varav hälften menar att de till stor eller viss del har ersatt bilresor med andra alternativ. Projektet Green Citizens of Europe löper ut i mars 2015 och arbete pågår för att finna strukturer för hur kommunen fortsättningsvis ska bedriva arbetet kring mobility management.

För att påverka människors benägenhet att välja hållbara färdsätt är parkeringsfrågan en viktig faktor. I Umeå kommuns parkeringsstrategi, som ingår i Umeå kommuns fördjupade översiktsplan för Umeå, beskrivs hur parkeringsfrågan ska hanteras. Parkeringsstrategin har sedan preciserats i ett parkeringsprogram som fastställdes 2013. Genom att aktivt arbeta mot att minska antalet arbetsplatsparkeringar i centrala Umeå blir gång, cykel och kollektivtrafik allt mer attraktiva alternativ för arbetspendlare.

Foto: Ann Margrethe Iseklint

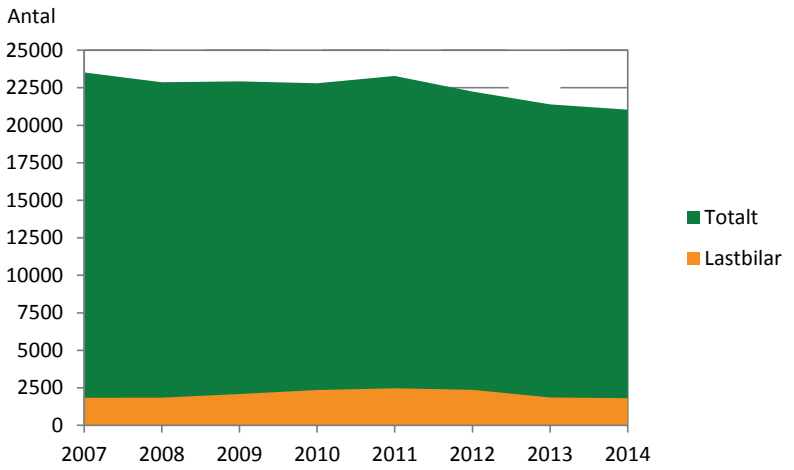
Det är viktigt att det finns bra hållbara alternativ till att använda bil. En trafikstrategi, där gång, cykel och kollektivtrafik prioriteras framför biltrafik, har utarbetats och trafikstrategin ingår även i översiktsplanen. I åtgärdsprogrammet ingick en åtgärd som syftade till att öka andelen cyklister genom revidering och genomförande av cykeltrafikprogrammet. Detta har genomförts i det cykeltrafikprogram som antogs 2009 och det arbete som följt av detta med omfattande åtgärder för att förbättra gång- och cykelvägnätet, både vad gäller infrastruktur och drift och underhåll. En annan åtgärd syftade till att öka kollektivtrafikresandet för lokaltrafiken med 25 procent. Umeå kommuns ansträngningar att öka kollektivtrafikens attraktivitet har fortgått.

För att minska transportbehovet behandlade en åtgärd möjligheter till samdistribution för varutransporter i centrala Umeå. Det visade sig dock att det fanns liten potential till förbättring. Utredningen har därför istället kommit att riktas mot kommunens egna transporter där det finns större potential.

Den åtgärd som handlade om att informera via radio vid höga halter av luftföroreningar i centrala Umeå har ställts in. Aktuella halter redovisas kontinuerligt på Umeå kommuns webbsida www.umea.se/luft. Information om luftkvaliteten i centrum kommer också att visas på ITS skyltar vid infarterna till staden.

2.2.4 Markanvändnings- och planeringsåtgärder

En tät stad som erbjuder korta avstånd och god tillgång till service minskar resandebehovet, samtidigt som det underlättar valet av hållbara färdmedel som gång, cykel och kollektivtrafik. Detta ger i sin tur minskade utsläpp. Planering av bebyggelsestruktur och markanvändning har därför en nyckelroll för att förändra resvanor och förbättra luftkvaliteten. En av de föreslagna åtgärderna handlade därför om att utgå från detta i planeringsprocessen. Det har tagit sig uttryck i de strategier som ingår i Umeå kommuns fördjupade översiktsplaner för Umeå och för de centrala stadsdelarna.

Figur 2.2 Antal fordon per dygn på Västra Esplanaden 2007-2014

2.2.5 Effekter av genomförda åtgärder

Totalt sett har de genomförda åtgärderna haft effekt. Trafikflödena på Västra Esplanaden har minskat och årsmedelvärdet för kvävedioxid har legat under miljökvalitetsnormen de senaste tre åren. Det är svårt att bedöma effekterna av åtgärderna var för sig då de till stor del hänger samman för att skapa en effektiv helhet. Infrastrukturella förutsättningar som exempelvis byggandet av ringleden och markanvändnings- och planeringsåtgärder ger förutsättningar för att minska bil- och lastbilstrafiken i centrala Umeå genom att erbjuda alternativa färdvägar och underlätta för mer hållbara färdmedel.

Flera av åtgärderna syftar till att minska trafiken på Västra Esplanaden eftersom den betydande genomfartstrafiken är en av de stora orsakerna till luftproblemen i centrala Umeå. Det handlar dels om infrastrukturella förändringar och dels om att öka andelen hållbara resor. Både cykelresandet och kollektivtrafikresandet har ökat i antal. I samband med resvaneundersökningen som genomförs i Umeå under 2014 kommer det bli möjligt att analysera hur resandeandelarna förändrats. De åtgärder som genomförts i föregående åtgärdsprogram har sammantaget haft stor effekt då trafikvolymen längs Västra Esplanaden minskat från 23 522 fordon per dygn (ÅDT) under 2007 till 21 041 fordon 2014 (se figur 2.2) .

Andelen tunga fordon längs Västra Esplananden har ökat under perioden 2007 till 2012 men uppvisar en avtagande trend under det senaste året, vilket kan antas bero på genomfartsförbudet för tunga fordon som införts, samt färdigställandet av Östra och Norra länken. I antal fordon räknat ökade tunga fordon från 1839 fordon per dygn (ÅDT) 2007 till som mest 2469 fordon per dygn 2011 (figur 2.2). Därefter har volymen minskat till 1810 fordon per dygn 2014. De tunga fordonens bidrag av luftföroreningar väntas också minska ytterligare på grund av den miljözon som infördes 1 april 2014. Däremot har miljözonen ännu funnits för kort tid för att det ska vara möjligt att fullständigt utvärdera dess effekter. Trafikvolymerna har minskat och årsmedelvärdet har klarats de senaste tre åren. Trots detta har miljökvalitetsnormen också fortsättningsvis överskridits för tim- och dygnsmedelvärde.

3 Nuläge

Umeå har under en lång period haft en stark befolkningstillväxt och 2014 har kommunen drygt 119 000 invånare. Befolkningstillväxten återspeglar sig i bebyggelseutvecklingen där ett flertal nya bostadsområden och verksamheter tillkommit. Den största tillväxten sker dock inom den befintliga tätorten, i linje med översiktsplanens strategier för att planera för korta gång- och cykelfrämjande avstånd, samt förtätning inom de större kollektivtrafikstråken. Inom centrumfyrkanten pågår ett flertal större utvecklingsprojekt som bland annat inkluderar byggnation av badhus och kulturhus.

Botniabanan sträcker sig längs kustlandskapet mellan Umeå och Kramfors och ger helt nya förutsättningar för Umeå kommun i form av miljövänliga järnvägstransporter. Botniabanan invigdes 2010 och används bland annat för pendeltågtrafik. Pendeltågtrafiken längs Botniabanan har haft en stark resandeutveckling. Umeåprojektet som innebär byggande av en ny ringled runt Umeå stad utgör ytterligare en stor infrastrukturinvestering i kommunen. Ringleden är en central förutsättning för trafikstrukturen i Umeå och den är nu till två tredjedelar färdigställd. Utifrån tillkomst av ringleden har det planerats för att transportintensiva verksamheter ska förläggas till lägen med närhet till ringleden för att på så vis minska genomfartstrafik i centrala Umeå. En ny godsbangård har anlagts i västra Umeå där järnvägen korsar ringleden och på området finns också ytor avsatta för etablering av transportintensiva verksamheter.

Vid Umeås södra infart etableras ett nytt handelsområde. Platsen har valts för att underlätta hållbara transporter och erbjuder korta avstånd till centrum för gång- och cykeltrafik, samtidigt som det finns goda möjligheter

att utveckla kollektivtrafik till området. Dessutom ligger området i direkt anslutning till ringleden vilket möjliggör att besökande kan använda Östra länken och den planerade Västra länken för att avlasta trafiken i centrum. Inom området förbereds också parkeringsplatser med laddstolpar för elbilar och en laddstation för de elbussar som trafikerar Umeå.

Umeå hamn är belägen vid Holmsund strax utanför Umeå tätort. I hamnen har flera stora investeringar genomförts, bland annat elektrifiering av järnväg och uträtning av väg- och järnvägssträckning. E12 som passerar västra delarna av Umeå har dragits om i avvaktan på Västra länken och går nu via Norra respektive Östra länken av ringleden för att sedan fortsätta längs Obbolasidan av älven vidare till hamnen i Holmsund.

3.1 Luftsituation

I centrala Umeå överskrids miljökvalitetsnormerna för kvävedioxid vid de mest trafikerade vägarna. På Västra Esplanaden finns en lång mätserie där gränsvärdet har överskridits sedan 2003. Även på Storgatan har överskridanden uppmätts, dels i höjd med Vasagatan (2005) och dels Öst på stan (2009). På Östra Kyrkogatan uppmättes ett överskridande 2008. Vid Västra Esplanaden sker mätningarna kontinuerligt medan övriga mätplatser varierar år från år.

3.1.1 Luftmätningar

Umeå kommun har sedan 1970-talet undersökt luftkvaliteten i Umeå. Till en början mättes svaveldioxid och svävande stoft. Mätningarna har utökats successivt och från mitten av 1980-talet har luftföroreningar i form av till exempel kvävedioxid och partiklar mätts på olika platser i Umeå tätort. Luftmätningar sker kontinuerligt på två olika mätplatser (figur 3.1) och omfattar kvävedioxid (NO_2) och partiklar ($PM_{2.5}$ och PM_{10}).

Figur 3.1 Luftmätningar i Umeå 2015

På Västra Esplanaden (1) sker kontinuerliga mätningar av NO_2 och PM_{10} i gaturum. Umeå kommun ansvarar för mätningarna som har genomförts kontinuerligt sedan 2003. Umeå kommun mäter också NO_2 i gaturum med en mobil mätstation som årsvis flyttas till olika platser. Under 2015 är den mobila mätstationen placerad på Storgatan i höjd med Tvärån.

IVL Svenska Miljöinstitutet mäter urban bakgrundsnivå av $PM_{2.5}$ i taknivå på förskolan Uven, Skolgatan, Öst på stan (2). Mätplatsen flyttades 2014 från förskolan Mården.

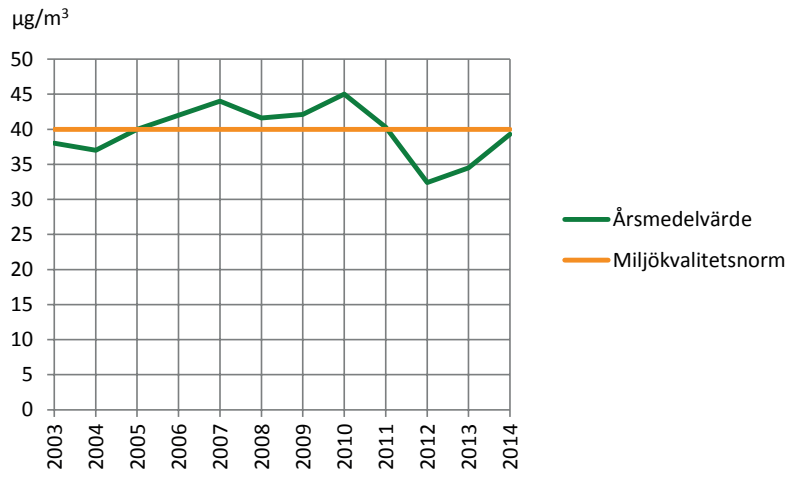
Genom dessa mätningar uppfylls de krav på mätningar som regleras i Naturvårdsverkets föreskrifter om kontroll av luftkvalitet (NFS 2013:11). Mätplatserna ska representera de områden som har de högsta koncentrationerna av luftföroreningar och de platser där befolkningen i allmänhet är utsatt för luftföroreningar. Även mätutrustningen uppfyller Naturvårdsverkets krav och för NO_2 sker mätningen med kemiluminiscensteknik.

Utöver Umeå kommuns kontinuerliga kvävedioxidmätningar genomför även Umeå universitetet vissa mätningar (NO_2 och NO_x) med passiva provtagare under några veckor per år på ett trettiotal mätplatser i Umeå tätort.

3.1.2 Mätresultat

På Västra Esplanaden där längre tidsserier av mätdata finns har årsmedelvärdet för kvävedioxid varierat mellan som högst 45,0 µg/m3 2010 och som lägst 32,4 µg/m3 2012 (figur 3.2). Miljökvalitetsnormen tillåter inte värden över 40 µg/m3. De senaste tre åren har gränsvärdena klarats för årsmedelvärdet.

Dygnsmedelvärdet för kvävedioxid får inte överstiga 60 µg/m3 fler än 7 dygn per år. På Västra Esplanaden har miljökvalitetsnormen inte kunnat klaras för något år sedan 2003 (figur3.3). Stora variationer finns dock mellan olika år med som lägst 13 dygn med överskridanden 2005 och som högst 67 dygn 2010. Under 2005 var mätperioden dock mycket kort på grund av omstruktureringar i mätsystemet.

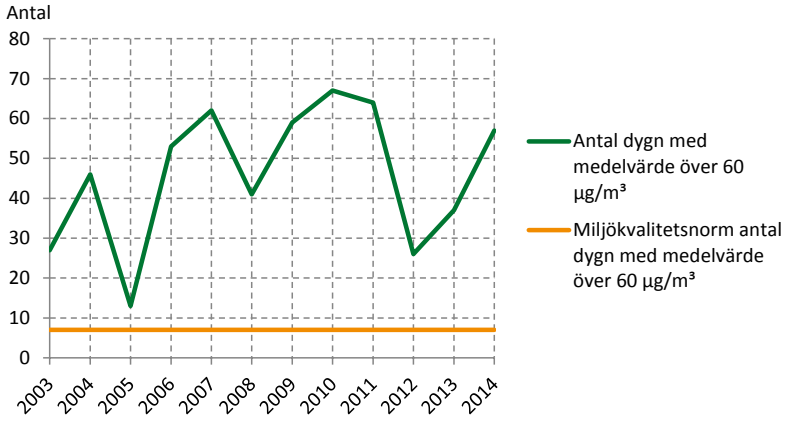

Figur 3.2 Uppmätta årsmedelvärden vid Västra Esplanaden och miljökvalitetsnormen för NO_2

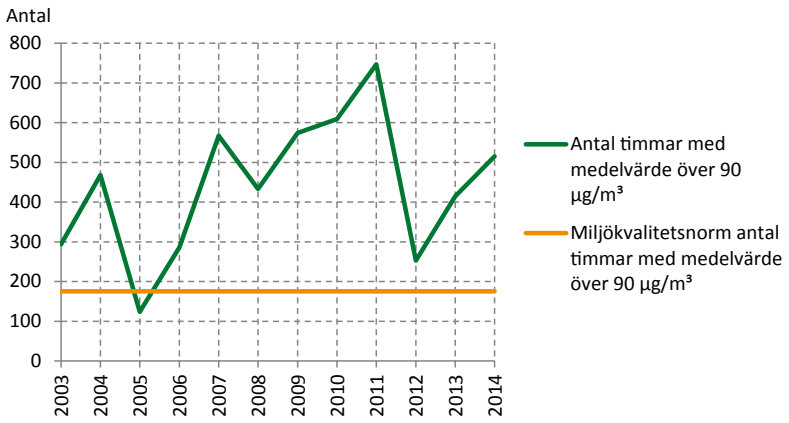
Miljökvalitetsnormen anger att timmedelvärdet inte får överstiga 90 µg/m3 fler än 175 timmar per år, förutsatt att värdet inte överstiger 200 µg/m3 fler än 18 timmar per år. På Västra Esplanaden har gränsvärdet överskridits fler gånger än vad miljökvalitetsnormen tillåter samtliga år sedan 2003 med undantag för 2005 som dock saknar mätdata för delar av året (figur 3.4 på föregående sida). Variationen är stor mellan olika år med som mest 747 timmar över gränsvärdet 2011. Under 2012 noterades den näst lägsta noteringen om 253 timmars överskridanden. Åren 2007 och 2011 överskreds det övre gränsvärdet 200 µg/m3 fler än de tillåtna 18 timmarna, med 21 timmar 2007 respektive 80 timmar 2011.

3.1.3 Beräknade halter i nuläget

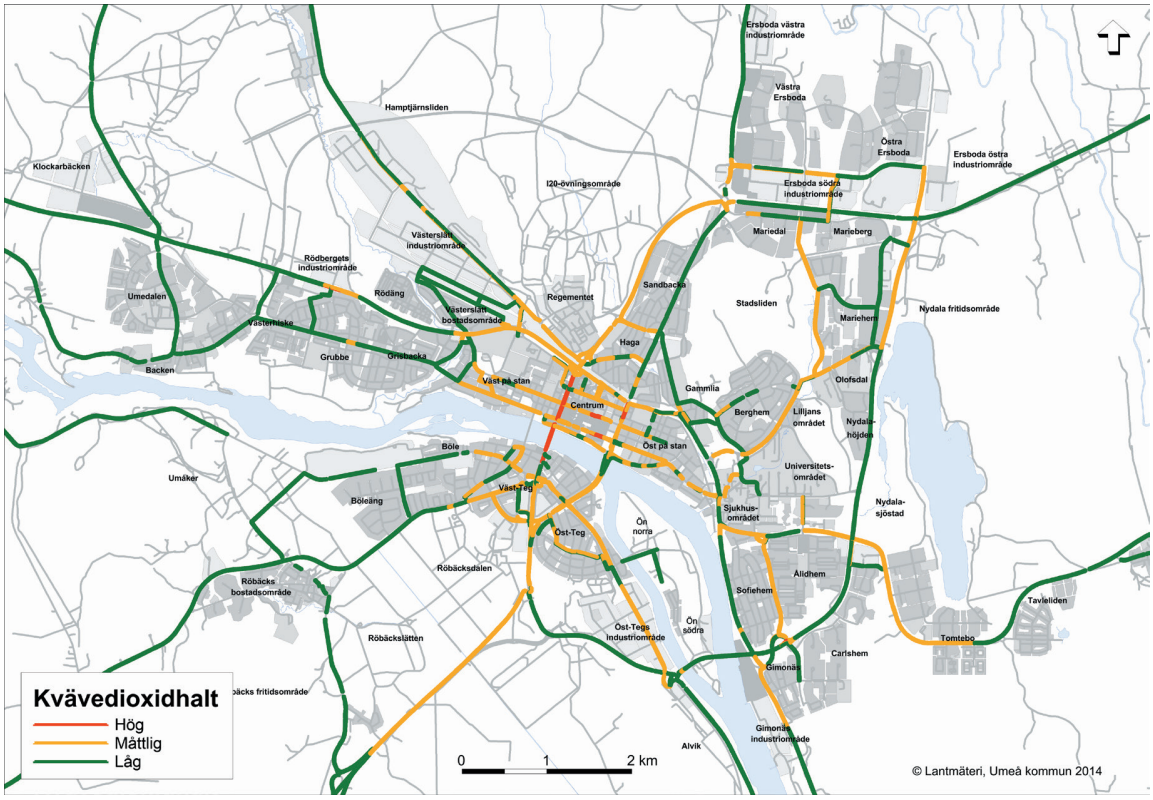
Eftersom det inte är möjligt att göra mätningar på samtliga vägar i Umeå tätort har föroreningshalter beräknats för större gator och vägar i staden. Beräkningarna gjordes av SMHI 2010 utifrån data från 2008 och 2009 om gatornas fysiska utseende och trafikflöden. För beräkningarna användes SMHI:s system SIMAIR och Airviro. Resultaten presenteras i form av kartor som visar de beräknade halterna av kvävedioxid i Umeå. Utifrån dessa kartor har en sammanställning gjorts som indikerar var riskerna för överskridanden finns (figur 3.5 nästa sida).

Figur 3.3 Antal dygn över 60 µg/m^3 vid Västra Esplanaden och miljökvalitetsnorm för NO_2

Figur 3.4 Antal timmar över 90 µg/m^3 vid Västra Esplanaden och miljökvalitetsnorm för NO_2

Figur 3.5 Beräknade kvävedioxidhalter i Umeå 2010. Källa: SMHI

SIMAIR är ett webbaserat verktyg för bedömning av luftkvalitet i vägars närområde. Precis som med modellberäkningar i allmänhet bör resultaten ses som en indikation och inte som ett facit. För luftkvalitetsberäkningar av denna typ tillåter lagstiftningen en osäkerhet på 50 procent för tim- och dygnsmedelvärde och 30 procent för årsmedelvärde. Det kan alltså förekomma relativt stora avvikelser från de beräknade värdena. Genomförda utvärderingar av SIMAIR visar att modellen tenderar att underskatta halter av luftföroreningar jämfört med faktiska mätvärden, speciellt i norra Sverige där vintrarna är kalla och inversion ofta förekommer. Kartorna bör ses som en indikation på var luftproblemen är som störst men de exakta värdena varierar med olika faktorer som väder och trafikflöden.

Enligt beräkningarna överskrids miljökvalitetsnormerna eller riskerar att överskridas på en total sträcka av cirka två kilometer i Umeås vägnät. Inom ett influensområde om 50 meter från dessa gator bor cirka 800 personer. I närheten av gator med överskridanden finns två fristående gymnasieskolor med sammanlagt cirka 80 elever. Inom centrumfyrkanten, alltså det område som avgränsas av Umeälven, Västra Esplanaden, Järnvägsallén och Östra Kyrkogatan, arbetar cirka 8200 personer, varav 56 procent är kvinnor och 44 procent män. Hela detta område har dock inte problem med överskridanden av miljökvalitetsnormerna (figur 3.5).

3.1.4 Luftsituationen fram till 2020

För att prognostisera luftsituationen längs Västra Esplananden 2020 används verktyget Simair. I Simair är det möjligt att beakta förändrade prognosförutsättningar för exempelvis teknikutveckling eller meteorologi. Den prognos som presenteras i tabell 3.1 baseras på Trafikverkets prognoser för teknikutveckling och fordonsparkens sammansättning. Prognosen redovisar skattningar för kvävedioxid för normal respektive ogynnsam meteorologi (anges inom parenteser). Meteorologins inverkan på luftföroreningar diskuteras mer ingående i kapitel 3.1.5.

Den prognos som presenteras i Tabell 3.1 baseras på den trafikvolym som uppmätts vid Västra Esplanaden för 2014 (21 040 ÅDT). Prognosen kan därför sägas utgöra ett nollalternativ och beskriver utvecklingen till 2020 om åtgärdsprogrammet inte genomförs.

Vid ett år med normal meteorologi verkar årsmedelvärdet underskrida miljökvalitetsnormen, däremot överskrids normen för dygn och timmar. Om meteorologin är mer ogynnsam överskrids normen även för årsmedelvärde. Sammanfattningsvis tyder prognosen för ett nollalternativ på att det är osannolikt att miljökvalitetsnormen för luft kommer underskridas 2020. Utfallet kommer i stor utsträckning att bero på meteorologiska förutsättningar.

Till följd av att miljökvalitetsnormen för luft riskerar överskridas 2020 utan ytterligare åtgärder finns det behov av att revidera och genomföra åtgärdsprogrammet för luft. Till följd av planerade etableringar under perioden fram till 2021 (se kapitel 3.3) bedöms även trafikvolymen öka vilket ytterligare motiverar åtgärder som syftar till att förbättra luftmiljön i centrala Umeå.

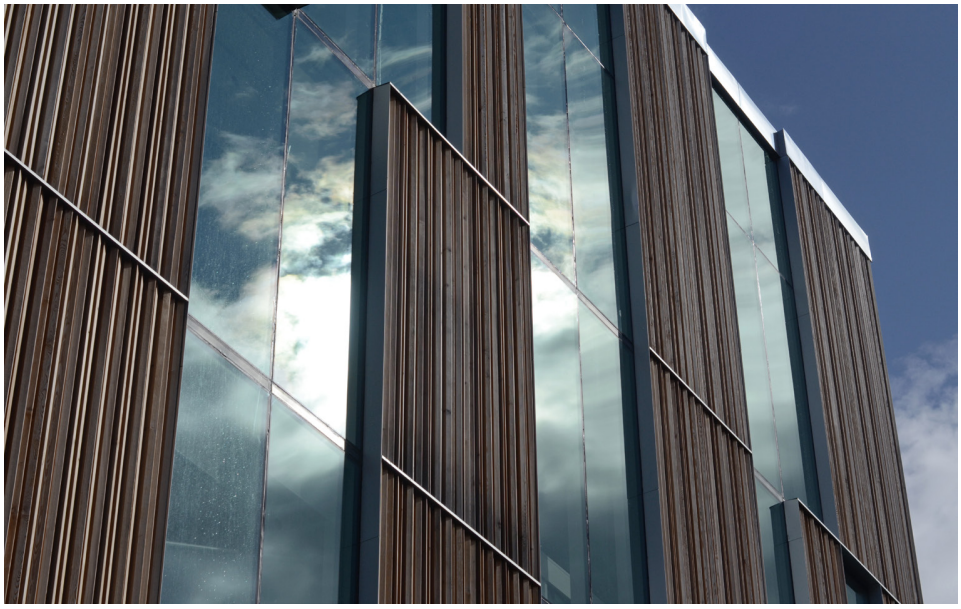
	Årmedelvärde	Dygn 98-percentil	Timmar 98-percentil
Prognos kvävedioxidhalt	35 (43,7)	64,4 (86,9)	99,9 (134,9)
Miljökvalitetsnorm	40	60	90

Tabell 3.1. Prognos för kvävedioxidhalt 2020 utan föreslagna åtgärder i programmet vid normal respektive ogynnsam meteorologi. Ogynnsam inom parantes.

3.1.5 Vädrets påverkan

Umeås luftproblem med höga halter kvävedioxid uppstår främst under vinterhalvåret. Delvis beror detta på att det blir fler som åker bil när temperaturen kryper neråt och att bilar har högre utsläpp i kyla. Vädret påverkar dock inte bara medborgarnas resvanor utan har också en stor effekt på föroreningsnivåerna.

När det är kallt och låga vindhastigheter, som det ofta är under vintermånaderna i Umeå, minskar omblandningen av luften. I vanliga fall avtar lufttemperaturen med höjden. Varm luft stiger då uppåt eftersom den är lättare än kall luft. När luften nära marknivån kyls ner som den gör vid kalla vinterdagar minskar skillnaden i lufttemperatur mellan marken och högre upp i atmosfären. När skillnaden mellan luften nära marken och luften högre upp i atmosfären blir låg bromsas stigande luft och omblandningen minskar. Detta fenomen kallas stabil skiktning.

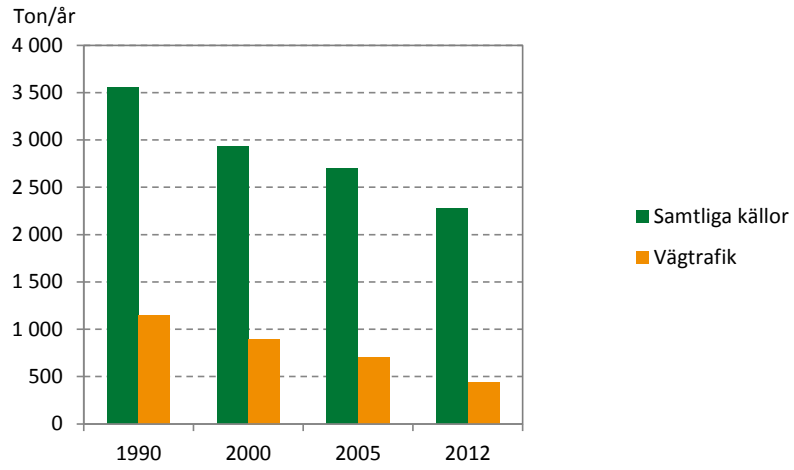

I vissa fall kyls luften nära marken ned så pass mycket att temperaturen ökar med höjden. Detta fenomen kallas för inversion och innebär att luften inte alls kan omblandas i höjdled. Det bildas ett inversionsskikt som hindrar varm luft från exempelvis avgaser att stiga uppåt. Om det samtidigt är låg vindhastighet och gatan kantas av bebyggelse, kan luftomblandningen i sidled också försvåras. Det här gör att luftföroreningarna i gatumiljön inte kan vädras ut lika effektivt och när det fylls på med nya föroreningar samtidigt som gamla ligger kvar ökar halterna.

I Umeå råder stabil skiktning eller inversion vid 50 procent av tiden under vintern (Johansson 1992).

3.2 Utsläppskällor

Luftmiljön vid en gata påverkas både av lokala utsläpp från trafiken (lokalt bidrag) och utsläpp från andra platser i staden (urbant bidrag). Utöver det tillkommer ett regionalt bidrag med utsläpp som spridits längre sträckor. Kvävedioxidhalten påverkas inte bara av direktutsläpp av kvävedioxid utan framförallt är det utsläpp i form av kväveoxider som sedan oxiderar och bildar kvävedioxid.

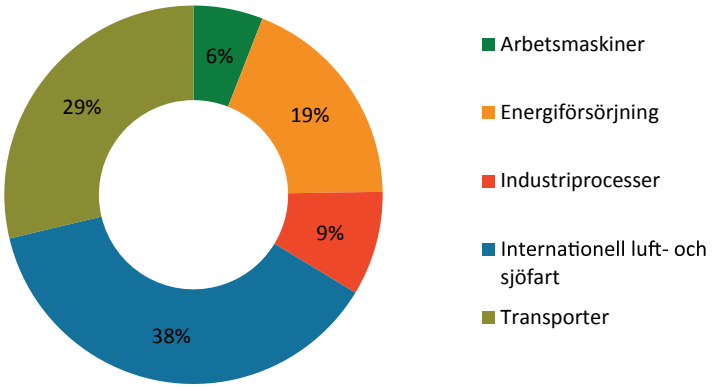

Figur 3.6 Utsläpp av kvävedioxid i Umeå kommun. Källa: Naturvårdsverket

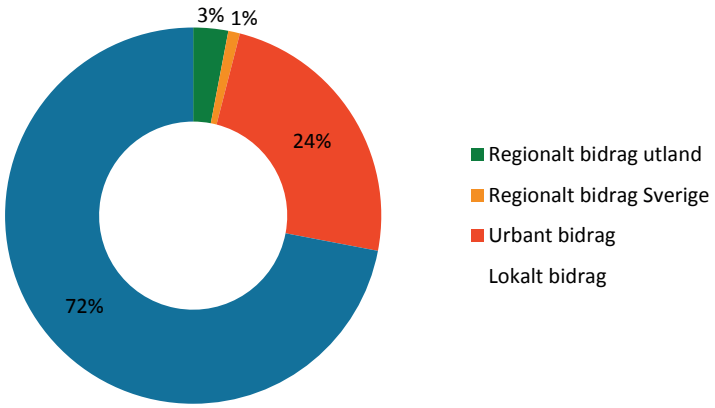
Det regionala bidraget har liten påverkan för kvävedioxidhalten i gatumiljön. Den regionala bakgrundsnivån mäts vid en mätstation i Vindeln, fem mil nordväst om Umeå. Årsmedelvärdet där har mellan åren 2007-2010 legat omkring 0,8 µg/m^3. I det regionala bidraget ingår både utsläpp från Sverige och från utlandet.

Den urbana bakgrundsnivån av kvävedioxid i Umeå har tidigare mätts på stadsbibliotekets tak. Årsmedelvärdet har varierat mellan som lägst 11,4 µg/m3 år 2008 och som högst 17,7 µg/m^3 år 2010. De totala utsläppen av kvävedioxid i Umeå har minskat med 30 procent mellan 1990 och 2011 (figur 3.6). Fördelningen av utsläpp mellan olika källor i Umeå kommun kan ses i figur 3.7.

Utsläppen i figur 3.7 är alltså de som bidrar till den urbana bakgrundsnivån. I gatumiljön bidrar detta till en del av den totala halten tillsammans med de regionala och lokala bidragen. För Västra Esplanaden, som är den gata i Umeå som har störst luftproblem, ser fördelningen mellan de olika bidragen ut som i figur 3.8. Det urbana bidraget står för knappt en fjärdedel medan det lokala bidraget från trafiken står för nästan tre fjärdedelar. De regionala bidragen är små.

Figur 3.7 Fördelning av utsläppskällor för kvävedioxid i Umeå kommun 2012. Källa: Naturvårdsverket

Figur 3.8 Fördelning av bidrag till kävedioxidhalt på Västra Esplanaden 2013. Källa: SIMAIR

3.2.1 Arbetsmaskiner

Av de totala utsläppen av kvävedioxid i Umeå kommun står arbetsmaskiner för 6 procent. De bidrar alltså till viss del till den urbana bakgrundsnivån. Under de senaste åren har ett flertal större byggprojekt pågått i Umeå centrum och detta kommer fortsätta även kommande år. Av den anledningen får också arbetsmaskiner en större påverkan på det lokala bidraget på enskilda gator i närheten.

3.2.2 Energiförsörjning

Energiförsörjning står för 19 procent av de totala kvävedioxidutsläppen i Umeå kommun. De energiproduktionsanläggningar som har högst kväveoxidutsläpp är de två kraftvärmevärken på Dåvaområdet 10 km nordost om Umeå. Utsläppen av kväveoxider från fjärrvärmeproduktionen har minskat från 205 ton 2004 till 118 ton 2013. Totalt sett bidrar också det väl utbyggda fjärrvärmesystemet till lägre kväveoxidutsläpp eftersom energiproduktionen blir centraliserad till anläggningar med effektiv rening istället för att varje fastighet ska ha värmepanna. Ett visst lokalt bidrag kan dock förekomma från Ryttarens panncentral i centrala Umeå som används när extra energitillskott krävs. Den elproduktion som finns i Umeå kommun sker framförallt i form av vattenkraft, vilket medför obetydliga kväveoxidutsläpp.

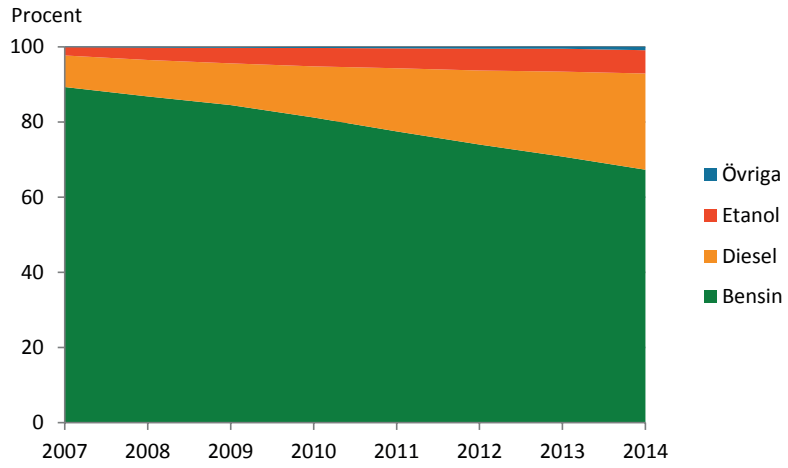
3.2.3 Industriprocesser

Industriprocessernas andel av kvävedioxidutsläppen i Umeå kommun uppgår till 9 procent. Eftersom inga industrier ligger i direkt anslutning till de vägar som överskrider miljökvalitetsnormerna påverkar industriprocesserna framförallt den urbana bakgrundsnivån. Tyngre industri med kväve-

dioxidutsläpp är framförallt lokaliserad i utkanterna av eller utanför Umeå tätort. Pappersproduktionen i Obbola, 15 km söder om Umeå, har ökat sina kväveoxidutsläpp från 224 ton 2004 till 267 ton 2013. Däremot har detta liten påverkan på nivåerna vid de gator i Umeå som har störst problem med luftkvalitet.

3.2.4 Luft- och sjöfart

Luft- och sjöfarten står för 38 procent av kvävedioxidutsläppen i Umeå kommun. Det är alltså en tredjedel av bakgrundsnivån som har sitt ursprung från dessa transportslag men de har liten betydelse för överskridanden av miljökvalitetsnormerna, särskilt vad gäller dygn- och timmedelvärden. Den direkta påverkan i de områden där miljökvalitetsnormerna överskrids är dock mycket liten från utsläpp från luft- och sjöfart. För att minska sjöfartens miljöpåverkan arbetar Umeå kommun tillsammans med Vasa stad på ett nytt fartygskoncept för färjetrafiken mellan städerna. Den nya färjan kommer att vara mer energieffektiv och drivas av alternativt bränsle med lägre miljöpåverkan. Investeringar för att utveckla Umeå hamn till ett intermodalt nav med elektrifierad järnvägsanslutning innebär också en möjlighet att minska antalet lastbilstransporter.

Figur 3.9 Personbilar i trafik efter drivmedel, Umeå kommun 2007-2013. Källa: Trafikanalys

3.2.5 Transporter

Övriga transporter, som exempelvis personbilar och lastbilar, svarar för 30 procent av utsläppen i Umeå kommun (figur 3.7). I gaturumsnivån står de dock för den övervägande majoriteten av utsläppen (figur 3.8). Antalet registrerade personbilar i Umeå kommun 2014 var 51 600, en siffra som är 10,8 procent högre än 2007. Från 2007 har också förändringarna i fordonsflottans sammansättning varit stora, där framförallt andelen dieselbilar har ökat från 8,4 till 25,6 procent (figur 3.9). År 2014 stod dieselbilar för 64 procent av alla nyregistrerade personbilar i Umeå kommun, bensinbilar utgjorde 29,8 procent och el-, etanol- och hybridbilar utgjorde tillsammans 6,2 procent. För lätta lastbilar har andelen som drivs med diesel också ökat rejält, från 54 procent 2003 till 86 procent 2014. Siffrorna för lätta lastbilar gäller riket men utvecklingen kan antas vara liknande i Umeå.

För kvävedioxidhalterna i gatumiljö, alltså där Umeå kommun har problem med luftkvaliteten, utgör det lokala bidraget en klar majoritet. Detta kommer i princip uteslutande från vägtrafiken. Västra Esplanaden trafikerades 2014 av cirka 21000 fordon per dygn (ÅDT).

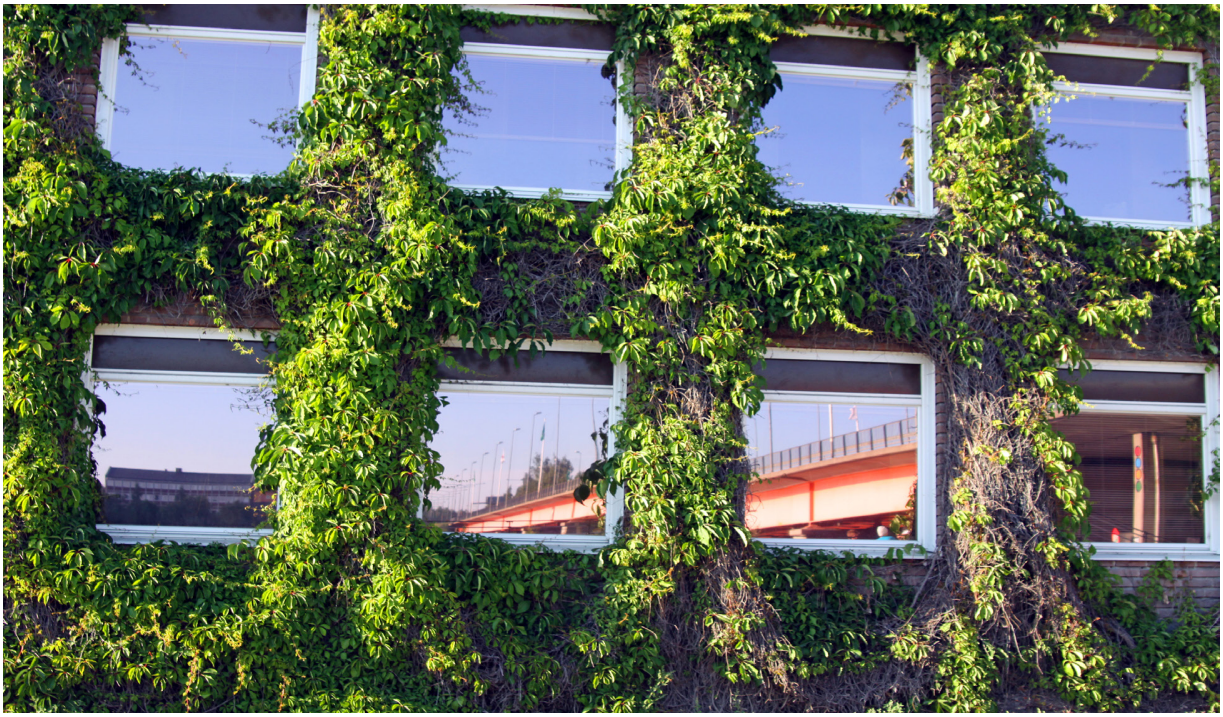
Av dessa utgjorde tunga fordon 8,6 procent. Trots att de tunga fordonen utgör en förhållandevis liten del av det totala fordonsflödet står de för en stor del av utsläppen. Tunga fordonen står för cirka 40-50 procent av utsläppen i gatumiljön. Personbilarna som utgör över 90 procent av fordonsflödet står dock för omkring 50-60 procent av utsläppen.

Dieselbilarnas ökade andel kan väntas få vissa effekter då de har tillåtits högre kväveoxidutsläpp än bensinbilar i tidigare utsläppsklassningar. Med miljöklass 2005 tilläts dieselbilar släppa ut 0,17 g/km mer kväveoxid än bensinbilar. Euro 5-klassningen från 2011 tillåter dieselbilar att släppa ut 0,12 g/km mer kväveoxid än bensinbilar. Från och med 1 september 2015 blir Euro 6 obligatorisk för nya personbilar, vilket kommer innebära att skillnaden minskar till 0,02 g/km.

Trafikverkets prognoser visar att utsläppen av kväveoxider från den svenska vägtrafiken har minskat konstant från början av 1990-talet och väntas fortsätta minska med cirka 33 procent till år 2020. För bensindrivna fordon förväntas emissionerna minska med hela 73 procent till samma prognosår. Utsläppen av kvävedioxider har däremot ökat de senaste åren och väntas enligt Trafikverkets prognos nå sitt maximum 2015 för att därefter avta. Den kulmen av kvävedioxidutsläpp som nu sker samtidigt som kväveoxidutsläppen har minskat konstant beror till stor del på att den ökade andelen dieselbilar genererar högre primäremissioner av kvävedioxid jämfört med bensindrivna fordon.

NO2 och NOx

Kväveoxider (NO_x) är en term för att beskriva en blandning av kvävedioxid och kvävemonoxid.
Åtgärdsprogrammets syfte är att minska halten kvävedioxid (NO_2) i luften. Kvävedioxid är också den förorening som mäts vid luftmätningarna.
I utsläppsklassningen av bilar regleras utsläppen i form av kväveoxider. Detta innebär att reella utsläpp av kvävedioxid från fordon inte regleras och det existerar följaktligen inte några gränsvärden för reella kvävedioxidutsläpp.

För att klara lägre partikelutsläpp vid Euro 5-klassningen har dieselbilar utrustats med partikelfilter och oxidationskatalysatorer, vilket har lett till att en högre andel av kväveoxidutsläppen oxiderar till kvävedioxid. Storleksordningen är svår att mäta, men uppskattas vara upp emot 50 procent av det totala kväveoxidutsläppet. Jämförelsevis är kvävedioxidutsläppet från bensinbilar bara cirka 5–10 procent av det totala kväveoxidutsläppet från bensinbilar (Hagman mfl 2011). Eftersom det är för kvävedioxid Umeå överskrider miljökvalitetsnormerna innebär detta att den ökade andelen dieselbilar försvårar luftproblemet. Det har också visat sig att dieselbilar genererar än högre kvävedioxidutsläpp vid kalla temperaturer. Detta underskattas dock i utsläppsklassningen eftersom testning av bilar enligt gällande krav endast sker för temperaturer ned till -7 °C.

3.3 Analys av situationen

Umeås luftproblem fortsätter att vara så pass allvarliga att miljökvalitetsnormen överskrids på de mest trafikerade vägarna i centrala Umeå. Överskridanden har mätts på fyra olika platser men de stora problemen finns framförallt på Västra Esplanaden. Miljökvalitetsnormen för tim- och dygnsmedelvärde har i princip överskridits varje år sedan 2003. För årsmedelvärdet har miljökvalitetsnormen klarats de senaste tre åren för första gången sedan 2004. Detta visar på en utveckling i rätt riktning men det är samtidigt viktigt att komma ihåg att det ännu rör sig om ett fåtal år och att vädret har stor påverkan.

Variationerna i väderförhållanden med den inversionsproblematik som uppstår främst vintertid är den faktor som framförallt påverkar föroreningsnivåerna. När det gäller utsläppen som generar luftföroreningar i gatunivån står den lokala motorfordonstrafiken för nästan tre fjärdedelar. Detta innebär att det för Umeås del finns två huvudstrategier för att minska halterna; färre fordon eller renare fordon.

Trafikflödena har minskat generellt sett på de centrala gatorna i Umeå och på Västra Esplanaden har flödena minskat markant de senaste tre åren. Även andelen tunga fordon har minskat framförallt det senaste året. Det indikerar att genomförda åtgärder har haft effekt. Umeå är dock en växande stad, prognosen pekar mot en befolkningsökning på 7,3 procent från 2013 till 2022. Detta medför att trafiken kommer att öka. I centrala Umeå riskerar trafiken också att öka till följd av större byggprojekt som det nya handelsområdet Söderslätt, Umeås nya badhus och kulturhuset Väven. De stora satsningarna som görs på godssidan med utveckling av Umeå hamn och den nya godsbangården innebär miljövinster i det större perspektivet men då ringledssystemet ännu inte är färdigställt kan det komma att generera fler tunga transporter i centrala Umeå. Detta gör det än svårare att med säkerhet kunna säga något om luftsituationen i framtiden.

Den andra vägen för att minska föroreningshalterna handlar om renare fordon och teknikutveckling. Det arbete som görs på EU-nivå med skärpta miljökrav för motorfordon är positivt och fordonsflottan kommer generellt sett att bli renare framöver. Den ökade andelen dieselfordon har medfört högre primäremissioner av kvävedioxid men Trafikverkets prognoser indikerar att utsläppen kommer att minska både vad gäller kväveoxider och kvävedioxider de kommande åren. Här är det dock viktigt att komma ihåg att dessa beräkningar görs utifrån de krav som gäller för fordonen. Dessa krav stämmer inte alltid med de reella utsläppen och de tester som genomförs är inte anpassade efter våra kalla västerbottniska vintrar.

Teknikutveckling kan vara ett viktigt bidrag till att lösa luftproblemen och därför behöver denna utveckling främjas även lokalt för att kunna minska utsläppen per fordon. De reella utsläppen är dock större än vad som indikeras av kraven i utsläppsklassningarna, särskilt i en stad med kallt klimat som Umeå. För att med säkerhet komma åt luftproblemen är inte bara renare fordon utan framförallt en minskning av motorfordonstrafiken avgörande. Ökat hållbart resande och hållbara transporter medför en överflyttning från vägtrafik och minskade fordonsflöden. För att åstadkomma detta krävs både ett strategiskt långsiktigt arbete och konkreta åtgärder.

4 Strategiskt arbete

Det mer långsiktiga arbetet för att öka andelen hållbara transporter handlar om att se mobilitet som en integrerad del i staden. Det krävs ett helhetsperspektiv för hållbar stadsutveckling där bebyggelsestruktur, infrastruktur och transportlösningar samspelar.

4.1 Utvecklingsstrategier för hållbar tillväxt

I Umeå kommuns fördjupade översiktsplan för Umeå och för de centrala stadsdelarna pekas utvecklingsstrategier för hållbar tillväxt ut. Genomförande av flera av dessa strategier har en positiv inverkan på luftkvaliteten. Fem-kilometersstaden utgår från att Umeås tillväxt bör ske inom en fem-kilometersradie från stadskärnan eller universitetsområdet. Detta medför att avstånden blir korta och skapar goda förutsättningar för gång- och cykeltrafik att bli konkurrenskraftiga alternativ till bilen. Det är också viktigt att utveckla staden genom att anlägga nya stadskvarter intill de gamla, samt att verka för en hög täthet i nya stadsdelar som byggs. Genom förtätning skapas ett bredare underlag för service och andra nyttigheter i närheten av bostäder, vilket medför att behovet av längre resor minskar. Dessutom ska förtätning och befolkningstillväxt framförallt ske kring kollektivtrafikstråken. Genom att fokusera stadsutvecklingen längs kollektivtrafikstråken uppnås två nyttor: dels får fler människor tillgång till en väl fungerande kollektivtrafik och dels ökar underlaget för kollektivtrafiken. Ytterligare en viktig strategi är att alla ska med, det vill säga att planeringsprocesserna ska präglas av öppenhet, demokrati och jämställdhet. Att arbeta utifrån det fokuset är en förutsättning för arbetet som syftar till att förändra resvanor i mer hållbar riktning. Av den anledningen behöver det fortsatta arbetet med åtgärderna utgå ifrån detta. Strategierna för hållbar tillväxt har antagits av kommunfullmäktige och ingår i översiktsplanen för Umeå och därför blir det centralt att givna direktiv beaktas och följs när staden expanderar.

4.2 Trafikstrategi

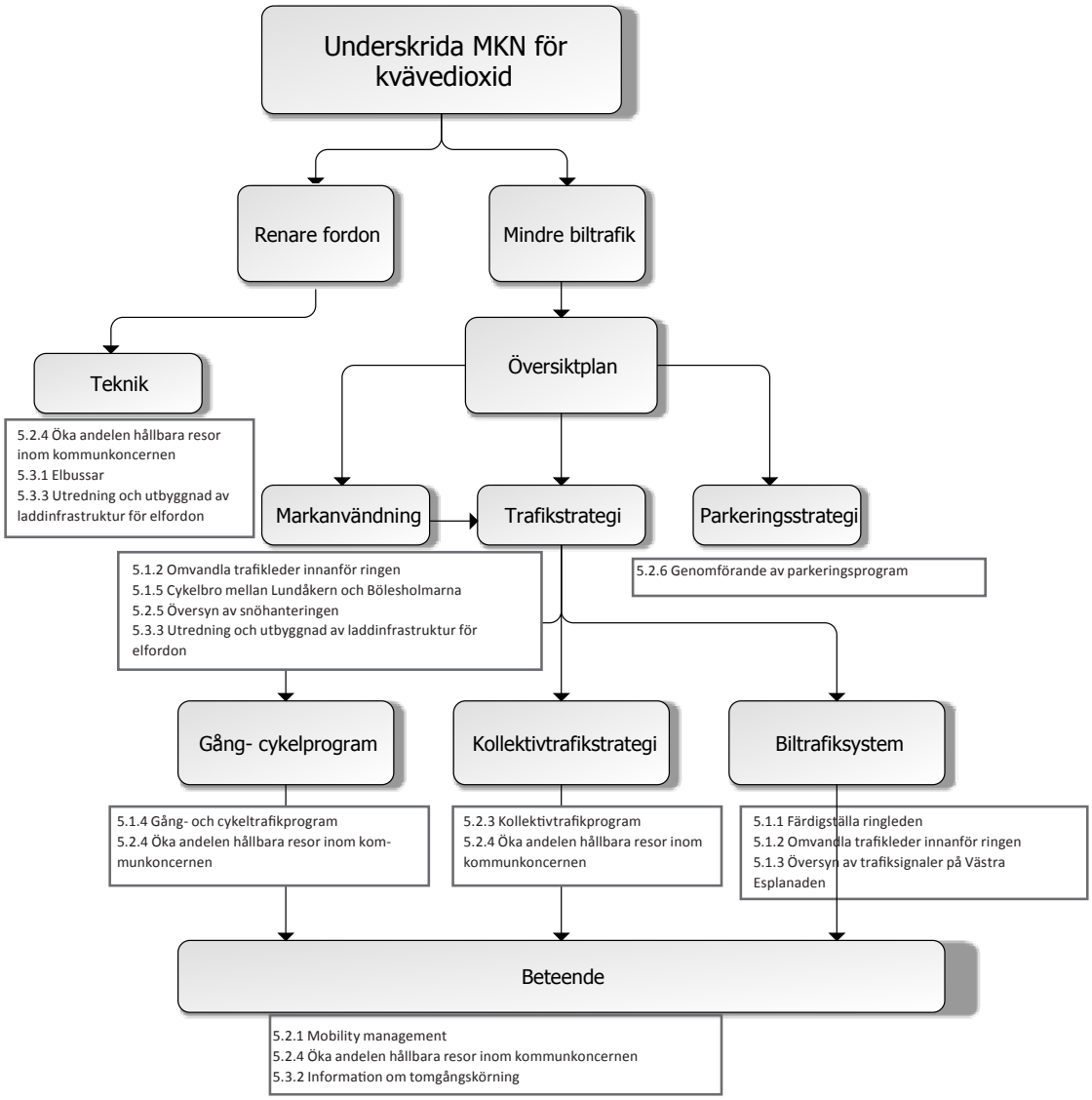
Som en integrerad del av översiktsplaneringen finns även Umeå kommuns trafikstrategi. Trafikstrategin anger en långsiktig inriktning för hur Umeå kommun ska skapa ett hållbart transportsystem för framtiden. Genom att integrera trafik- och markanvändningsplaneringen, bebyggelsens utformning och lokalisering, skapas förutsättningar att använda hållbara färdmedel och samtidigt minska bilanvändningen. I trafikstrategin anges att gång, cykel och kollektivtrafik ska prioriteras. Med en högre andel resor som görs med hållbara färdsätt kan mobiliteten bibehållas samtidigt som miljön förbättras.

4.3 Parkeringsstrategi

Parkeringsstrategin ingår också som en integrerad del av översiktsplaneringen i Umeå kommun. En ökad konkurrens om utrymme i centrala Umeå innebär att en tydlig prioritering mellan olika användargrupper måste ske. Det är i första hand besökande och boende och i sista hand arbetande/verksamma som ska beredas plats för bilparkering i stadskärnan. Det är också viktigt att skapa bättre möjligheter för cykelparkering i Umeå. En viktig huvudinriktning i Umeås parkeringspolitik är att omfördela en stor del av arbetsplatsparkeringarna i centrumfyrkanten till förmån för kunder,

besökande och boende. Drygt 40 procent av centrumfyrkantens parkeringsplatser utgörs av arbetsplatsparkeringar, vilka successivt flyttas utanför centrumfyrkanten till samlade anläggningar. Att minska bilresorna till och från arbetsplatser i centrala Umeå är en nödvändighet för att minska trafikflöden i rusningstid morgon och eftermiddag, vilka är de timmar då luftkvaliteten är som sämst i Umeå. Genom att flytta ut arbetsplatsparkering från stadskärnan kan besöksparkering i samlade anläggningar skapas utan att ett nettotillskott av trafik tillförs stadskärnan. Detta är avgörande för att utveckla verksamheter, fastigheter och service i centrala Umeå utan att påverka luftmiljön negativt.

Dessa strategier utgör en grund för hur Umeå kommun arbetar långsiktigt med ett flertal frågor som bland annat påverkar luftmiljön i kommunen. Figur 4.1 redovisar hur de åtgärder som föreslås i kapitel 5 kopplas till befintliga långsiktiga strategier som Umeå kommun antagit och arbetar efter.

Figur 4.1 Koppling mellan strategiskt arbete och föreslagna åtgärder

5 Åtgärder

Eftersom det strategiska arbetet får effekter först på längre sikt är det viktigt att arbeta med åtgärder som väntas få effekt på kortare sikt. De föreslagna åtgärderna kan delas in i tre huvudkategorier: fysisk planering, betendepåverkan och renare resor. Samtliga åtgärder finansieras inom ordinarie verksamhetsbudget om inte annat specifikt framgår.

5.1 Fysisk planering

Fysisk planering handlar om både infrastruktur och bebyggelsestruktur och är åtgärder som i första hand påverkar det fysiska rummet. Det handlar om att nyproducera, modifiera eller på annat sätt förändra förutsättningarna i det befintliga infrastrukturnätverket för att förbättra luftmiljön.

5.1.1 Färdigställa ringleden

För att förbättra luftkvaliteten i centrala Umeå behöver trafiken minska. Genomfartstrafik i form av både persontrafik och tung trafik har tidigare letts på dåvarande E4 och E12 rakt genom centrala Umeå. Projektet med att bygga en ringled runt Umeå inleddes 1997 med huvudsyfte att förbättra luftkvaliteten i centrala Umeå där miljökvalitetsnormerna överskrids. Projektet syftar även till att förbättra trafiksäkerheten, öka framkomligheten och verka för tillväxt och stadsutveckling. Två av tre länkar i ringledssystemet har färdigställts och invigdes hösten 2012. Västra länken som är den sista och för luftkvaliteten viktigaste pusselbiten har ännu inte kunnat påbörjas.

Det är först när hela ringleden är färdigställd som den kommer att ge full effekt för luftmiljön. Västra länken kommer att möjliggöra en alternativ väg för genomfartstrafik i västra Umeå. För den tunga trafiken som står för en stor andel av utsläppen blir väglänken extra viktig. Transporter längs E12-stråket från de norska atlanthamnarna genom Västerbottens inland får en mer effektiv koppling till fortsättningen av E12 ut till Umeå hamn och vidare till Finland. Planeringen och utbyggnaden av Umeå har de senaste åren skett utifrån Västra länken som en given del i transportsystemet. Det innebär bland annat att det har skett en förskjutning av tunga målpunkter västerut i staden. Inte minst gäller detta Umeås nya godsbangård där tanken redan från början var att lokalisera den utanför centrum för att minska antalet tunga transporter genom det område som har problem med luftkvaliteten. Då effektiva alternativ idag saknas sker dock fortfarande en stor del tunga transporter genom centrala Umeå.

När ringleden är färdig och Västra länken finns på plats kommer Umeå kommun att ta över väghållaransvaret från Trafikverket. Eftersom detta ännu inte har skett har Umeå kommun inte kunnat gå vidare med att genomföra de mest effektiva trafikdämpande åtgärderna och ombyggnationen av de gamla trafiklederna. Dessutom ger flertalet andra åtgärder mindre effekt då reella avlastningsmöjligheter i form av alternativa färdvägar saknas.

En fullständigt utbyggd ringled är en grundförutsättning för att uppfylla rådande miljökvalitetsnormer för luftkvalitet i centrala Umeå.

Tidplan: Byggtiden har tidigare bedömts till tre år. Givet att nödvändiga beslut fattas kan byggnationen påbörjas under 2018 och Västra länken vara färdigställd under 2021.

Effekt: Stor positiv effekt. Dels direkta avlastningseffekter till följd av att ett alternativt vägval erbjuds som omfördelar trafikflödet i allmänhet och den tunga trafiken i synnerhet. Mindre trafik på de centrala vägarna och framförallt Västra Esplanaden påverkar luftmiljön positivt. Dels möjliggör Västra länken också flera indirekta effekter, där andra föreslagna åtgärder kan genomföras eller åtgärdernas effektivitet ökar. Många av övriga föreslagna åtgärder för luftkvalitet är direkt beroende av att det finns en alternativ passage genom västra Umeå för att kunna genomföras alternativt nå maximal effekt. Med Västra länken utbyggd förväntas trafikvolymen längs Västra Esplanaden minska med cirka 35 procent färre fordon per dygn under perioden 2020–2030 (Sweco Infrastructure AB 2012).

Finansiering: I den av regeringen fastställda nationella planen för transportsystemet finns medel avsatta för genomförande av projektet.

Ansvar: Trafikverket

5.1.2 Omvandla trafikleder innanför ringen

När Umeåprojektet är färdigställt tar Umeå kommun över väghållaransvaret för de vägar som tidigare var E4 och E12, alltså väg 503 (inklusive Västra Esplanaden) och väg 507 (inklusive Vännäsvägen och Järnvägsallén) samt väg 363. Detta skapar helt nya förutsättningar och möjliggör ombyggnation av de gamla trafiklederna till stadsgator, samt ger möjlighet att komplettera dessa områden med ny bebyggelse. Samtidigt öppnas nya möjligheter att

Foto: Fredrik Larsson

prioritera gång, cykel och kollektivtrafik i de centrala stråken genom Umeå. Ett utredningsarbete har påbörjats i syfte att generera förslag på framtida utformningsåtgärder. Utgångspunkten är att trafikvolymen inte får vara av den mängd eller art som kan riskera överskridanden av miljökvalitetsnormerna. Förändringar i infrastrukturnätverket innebär samtidigt en balansgång för att inte skapa nya kapacitetsproblem på aktuella gator eller i närliggande gatunät.

Tidplan: Planarbetet har redan påbörjats men åtgärden kan inte genomföras fullt ut förrän ringleden är färdigställd och Umeå kommun övertar väghållaransvaret för de tidigare E4- och E12-sträckningarna innanför ringen. När projektet kan genomföras beror på Trafikverkets planprocess men projektet bedöms utifrån nuvarande tidplan tidigast kunna inledas under 2021.

Effekt: Stor positiv effekt. Trafikdämpande åtgärder i centrum som ett komplement till Västra länken minskar antalet fordon per dygn längs Västra Esplanaden med ca 20 procent jämfört med att inte komplettera Västra länken med trafikdämpande åtgärder i centrum (Sweco Infrastructure AB 2012).

Ansvar: Umeå kommun (kommunstyrelsens näringslivs- och planeringsutskott, tekniska nämnden)

5.1.3 Översyn av trafiksignaler på Västra Esplanaden

Trafikutvecklingen längs Västra Esplanaden uppvisar en tydlig minskning tack vare tidigare vidtagna åtgärder. För att säkerställa att trafikvolymen fortsätter utvecklas i önskvärd riktning ska trafiksignalerna längs Västra Esplanaden ses över och successivt justeras utifrån vilka inställningar som ger störst trafikdämpande effekter, vilket förbättrar luftmiljön. En översyn av trafiksignalerna har beställts av Trafikverket. I beställningen har förbätt-

ring av luftkvaliteten prioritet 1, begränsad framkomlighet för personbilstrafik samt tunga transporter prioritet 2 och förbättrad framkomlighet för kollektivtrafik (bör inte försämra nuläget) prioritet 3. Trafiksignalerna kan därefter justeras vidare framöver för att anpassas efter bästa effekt och förändrade förutsättningar.

Tidplan: Löpande arbete, påbörjas 2014

Effekt: Liten effekt.

Ansvar: Trafikverket, Umeå kommun (tekniska nämnden)

5.1.4 Gång- och cykeltrafikprogram

Gång och cykel är de färdmedel som har lägst miljöpåverkan. Tillsammans utgjorde dessa 41 procent av resorna i Umeå 2006 (Umeå kommun 2006). Målsättningen är att resor med cykel och resor till fots tillsammans ska bli de mest använda färdsätten (vardagar) för boende inom Umeå tätort. Kommunfullmäktige har satt målet att andelen resor som görs med kollektivtrafik, cykel eller till fots tillsammans ska utgöra minst 65 procent av alla resor för boende inom Umeå tätort år 2022 (Umeå kommun 2007). Som ett led i detta arbete ska cykeltrafikprogrammet revideras och fotgängarna ska i programmet behandlas som ett eget trafikantslag med behov av förbättringsåtgärder och utpekade åtgärdsområden. På så vis är målsättningen att båda dessa trafikslag ska erhålla förutsättningar att fortsätta öka. Cykeltrafikprogrammet pekar ut kommande investeringsbehov i gång- och cykelvägsinfrastrukturen. Frågor som är viktiga att lyfta är: behov och utformning av nya gång- och cykelvägar, separering av gång- och cykelbanor, utbyggnad av cykelparkeringar i attraktiva lägen, samt utredning av lokaliseringar för cykelmotorvägar/snabba cykelstråk.

Tidplan: Löpande arbete, påbörjas 2015

Effekt: Medelstor effekt. Det är svårt att bedöma hur stor överflyttningen från bil till gång- och cykel blir till följd av genomförande av ett reviderat cykeltrafikprogram. Enligt beräkningar i SIMAIR minskar dock uppskattad kvävedioxidhalt med 1 procent om antalet fordon minskar med 5 procent. Beräkningen baseras på givna prognosvärden för 2020 i SIMAIR. Eftersom cykeltrafikprogrammet omfattar hela Umeå kommer det att påverka det totala trafikarbetet och därigenom också den urbana bakgrundsnivån.

Ansvar: Umeå kommun (tekniska nämnden)

5.1.5 Cykelbro mellan Lundåkern och Bölesholmarna

Umeå kommun planerar en cykelväg över Umeälven mellan Lundåkern och Bölesholmarna. Cykelpassagen syftar till att knyta samman cykelvägnätet söder om älven med cykelvägnätet i de västra delarna av Umeå samt att öka tillgängligheten för cykeltrafiken. I nära anslutning till cykelbron återfinns stora arbetsplatser och rekreationsområden. När cykelbron står färdig skapas ett alternativ till biltrafik som i dagsläget i stor utsträckning väljer Västra Esplanaden för genomfartstrafik.

Tidplan: 2015–2016.

Effekt: Medelstor effekt. Skapar ett alternativ till arbetspendling med bil för västra och södra delarna av Umeå. Vid bilpendling tvingas bilister idag använda någon av de två brooverfarterna kring centrumfyrkanten i de fall start respektive målpunkter finns i västra eller södra Umeå. Även för andra typer av resor än pendling skapar bron en koppling mellan stadsdelar som möjliggör fler hållbara resor.

Ansvar: Umeå kommun (tekniska nämnden)

5.2 Beteendepåverkan

För att få ut önskad effekt av den fysiska planeringen och för att optimera det befintliga transportsystemet är det viktigt att arbeta med beteendepåverkan och trafikstyrning i olika varianter för att kunna öka andelen hållbara transporter och därigenom förbättra luftkvaliteten.

5.2.1 Mobility management

Umeå kommun började arbeta med mobility mangement redan som en åtgärd i det tidigare åtgärdsprogrammet för luft. Ett systematiskt och långsiktigt arbete för beteendepåverkan är centralt för att uppnå ett effektivt användande av stadens infrastruktur och öka andelen hållbara transporter. Beteendeförändringar tar tid att få till och här har Umeå en fördel som har satsat på att bygga upp en kompetens inom frågorna sedan 2008.

En fortsättning av det mobility management-arbete som har bedrivits av projektetkontoret Be Green Umeå och inom ordinarie verksamhet är därför en viktig åtgärd för att främja hållbara transporter och komma tillrätta med luftproblemen i Umeå. Förändringar i omgivningsförutsättningar öppnar upp möjligheten att skapa nya mobilitetsmönster. I kombination med de infrastrukturinvesteringar som föreslås i kapitel 5.1 bör därför mobility management användas, exempelvis vid byggnation av Västra länken. Den nya järnvägsinfrastrukturen i Botniabanan har gett ett helt nytt utbud av persontågtrafik inom och utanför Umeå kommun och här bör mobility management användas för att få ut största möjliga nytta av de stora investeringar som är gjorda. Detsamma gäller vid investeringar i cykelinfrastruktur och nya satsningar i kollektivtrafiken.

Även vid utveckling av fastigheter, både för företag och för boende finns stor potential med mobility management-arbete. Här finns möjligheter att utveckla nya affärsmodeller där fastighetsägare får ta ett större ansvar för de anställdas/boendes resor till och från fastigheten. Erfarenheter från tidigare arbete i Umeå visar att det finns ett stort behov av stöd i mobility management-frågor till privata samhällsutvecklare. Insteget i dessa frågor är stort och resurser behöver avsättas för detta arbete.

Informationskampanjer riktade till nyinflyttade (både boende och anställda) i kombination med investeringar har stor potential att påverka resvanorna i hållbar riktning.

Allmänna kampanjer i form av tävlingar, giveaways och möjligheter att påverka engagerar medborgarna och ökar öppenheten för beteendeförändringar. Ju längre tid arbetet med mobility management bedrivs desto större blir utväxlingen och kostnadseffektiviteten i de olika kampanjerna.

Tidplan: 2015-2021

Effekt: Medelstor effekt. Genomförd resvane- och attitydundersökning från Be Green-projektet 2014 (Trivector Traffic AB) visar att 8 procent av tillfrågade Umeåbor på något sätt har blivit påverkade i sina resor av aktiviteterna i projektet. Av dessa säger hälften att aktiviteterna har lett till att de till stor eller viss del har ersatt bilresor med andra färdmedel. Resterande har börjat fundera på att ersätta bilresor.

Ansvar: Umeå kommun (kommunstyrelsens näringslivs- och planeringsutskott och/eller tekniska nämnden)

5.2.2 Kollektivtrafikstrategi/program

I Ålborgåtagandena finns målet att år 2014 utgör andelen resor som görs med kollektivtrafik, cykel eller till fots tillsammans minst 55 procent av alla resor för boende inom Umeå tätort. År 2022 utgör andelen minst 65 procent av alla resor. För att nå denna målsättning är det av stor vikt att kollektivtrafikens konkurrenskraft stärks, vilket enligt översiktsplanen framförallt ska ske på icke hållbara färdmedels bekostnad. En ökad turtäthet har visat sig vara en viktig konkurrensfördel för kollektivtrafiken och därför prioriteras åtgärder som ökar turtätheten längs de viktigaste kollektivtrafiklinjerna. Utvärdering av linjedragningar och framkomlighetsåtgärder för den lokala kollektivtrafiken hanteras i Umeå kommuns kollektivtrafikstrategi respektive kollektivtrafikprogram. Det är centralt att identifiera åtgärder som förbättrar kollektivtrafikens konkurrenskraft, bidrar till en bättre miljö och är samhällsekonomiskt effektiva.

Tidplan: 2015-2021

Effekt: Medelstor effekt. Det är svårt att bedöma storleksordningen av en överflyttning från olika transportmedel till kollektivtrafik till följd av genomförande av ett kollektivtrafikprogram. För att åskådliggöra den potentiella effekten har ett antagande om 5 procent minskad trafik på Västra Esplanaden gjorts. Beräkningar i SIMAIR ger då att kvävedioxidhalten kan minska med 1 procent. Eftersom kollektivtrafikprogrammet omfattar hela Umeå och inte enbart centrala staden kommer det totala trafikarbetet att påverkas och därigenom det urbana bakgrundsbidraget av kvävedioxid. Således påverkas både det lokala och urbana bidraget i beräkningsområdet av åtgärden, medan endast det lokala bidraget beaktas i SIMAIR-beräkningen. En ökad kollektivtrafikanvändning leder också till att antalet bussar som trafikerar centrala Umeå ökar. Därför är det viktigt att beakta val av drivmedel för kollektivtrafik för att minimera utsläppen (se åtgärd 5.3.1. avseende elbussar).

Ansvar: Umeå kommun (kommunstyrelsens näringslivs- och planeringsutskott och tekniska nämnden), Umeå kommunföretag

Delåtgärd 1. Införa realtidssystem på Ultrabussarna. Med detta system blir det möjligt för resenärerna att direkt följa var bussen befinner sig via GPS-teknik. Ett realtidssystem underlättar informationsinhämtande för kommuninnevånarna, vilket ökar kollektivtrafikens användarvänlighet och i kombination med högre turtäthet minskar behovet av att anpassa sina resor efter tidtabellen. Realtidssystemet bedöms kunna införas under 2015. Umeå kommunföretag ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 2. Underlätta betalning för snabbare ombordstigning. Ju fler resenärer som använder kollektivtrafiken desto längre tid tar ombordstigningen, vilket kan leda till svårigheter att hålla tidtabellen. Genom olika åtgärder för att snabba på ombordstigningen kan på så sätt kollektivtrafiken flyta effektivare. Arbete har påbörjats med att placera ut biljettautomater vid hållplatser, ett arbete som bör fortsätta de kommande åren. Att släppa in passagerare vid alla dörrar på fordonen kan också påskynda ombordstigningen och bör utredas. Arbetet med att påskynda ombordstigning sker löpande. Umeå kommunföretag ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 3. Samordna kollektivtrafikens tidtabeller och biljettsystem för att underlätta byten mellan lokalbussar, regionbussar och tåg. Kollektivtrafiksystemet är väl utbyggt med lokal och regional busstrafik i Umeå men de senaste åren har också persontågtrafik tillkommit som ett tillskott till kollektivtrafiksystemet. Genom en ökad samordning mellan lokal och regional kollektivtrafik, både vad gäller bussar och tåg, blir kollektivtrafiksystemet mer användarvänlig och kollektivtrafikpendling underlättas, vilket gynnar luftkvaliteten i Umeå. Arbetet kan ske löpande. Umeå kommunföretag ansvarar för delåtgärden i samarbete med Kollektivtrafikmyndigheten Västerbotten, Länstrafiken i Västerbotten, Norrtåg AB och Samtrafiken.

5.2.3 Öka andelen hållbara resor inom kommunkoncernen

Umeå kommun inklusive de kommunala bolagen är en av stadens största arbetsgivare. Detta innebär ett ansvar att föregå med gott exempel för andra men också en direkt möjlighet att aktivt verka för en förbättrad luftmiljö genom att ytterligare utveckla koncept för hållbart resande inom kommunen och kommunkoncernen.

Inom kommunkoncernen har arbetet med hållbara resor kommit olika långt och behoven ser olika ut. Genom att samarbeta och utbyta erfarenheter kan goda exempel spridas i organisationen.

Genom att genomföra ett åtgärdspaket och ta ett helhetsgrepp kring tjänsteresorna i kommunkoncernen skapas förutsättningar både för att förbättra ekonomi och att öka andelen hållbara resor. Medel som frigörs kan användas till åtgärder som är bättre ur ett luftmiljöperspektiv. En verksamhetsplan med aktiviteter, budget och ansvariga tjänstepersoner kommer att upprättas.

Tidplan: 2015–2021

Effekt: Liten effekt. Åtgärden har liten effekt på de totala utsläppen men det är viktigt att Umeå kommun som är en stor arbetsgivare agerar som ett gott föredöme.

Ansvar: Umeå kommun (de delåtgärder där kommunfullmäktige anges som ansvarig gäller för hela kommunkoncernen)

Delåtgärd 1. Uppdatera och tillse att riktlinjerna för tjänsteresor följs. Det är viktigt att kommunens företrädare föregår med gott exempel. För att öka andelen hållbara resor bör informationskampanjer om hållbara tjänsteresor riktade till politiker och tjänstemän genomföras. Att aktivt verka för att minska resbehovet bidrar till att förbättra luftmiljön. Därför är det viktigt att inventera befintlig teknik för resfria möten och undersöka om denna är tillräckligt väl utbyggd, och givet det, att följa upp hur väl den används. Arbetet sker löpande och bör gälla hela kommunkoncernen. Arbetet kan genomföras under 2015. Umeå kommun (Kommunstyrelsens personalutskott) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 2. Utred möjligheten att erbjuda kollektivtrafikkort och cykel som löneförmåner. Detta är en möjlighet för kommunen att vara ett gott föredöme för andra och kan öka andelen hållbara resor för de anställda. Delåtgärden utreds och ett förslag till beslut presenteras för Kommunstyrelsens personalutskott. Utredningen kommer bland annat innehålla en omvärldsanalys för att ta del av exempel från andra arbetsgivare, en genomgång av regelverket samt en bedömning av vad åtgärderna skulle få för ekonomiska och hälsomässiga konsekvenser. Faller åtgärden väl ut kan övriga kommunkoncernen ansluta sig till aktiviteten. Beslut fattas 2015. Umeå kommun (Kommunstyrelsens personalutskott) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 3. Befintlig öppen bilpool kompletteras/ersätts med elbilar. För att så ska vara möjligt behöver laddplatser etableras där bilpoolen är lokali-

Foto: Per Lundberg

serad och där så är möjligt. I första hand etableras laddplatser vid stadshuset och i parkeringshuset Nanna. Vid stadshusområdet etableras en publik laddplats. I Nanna finns i dag 6 laddplatser för elbilar. Antalet platser i Nanna och utformning på laddplatserna utvecklas utifrån behov. Arbetet påbörjas 2015. Umeå kommun (kommunfullmäktige) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 4. Införa ekonomiska styrmedel som gör att tjänsteresor sker på ett mer hållbart sätt. En möjlig modell för styrmedel är att resor med bil och flyg beläggs med en extra avgift som sedan avsätts i en fond som kan användas till utsläppsminskande åtgärder t.ex. inköp av elcyklar, delfinansiering av elfordon i t.ex. bilpoolen, reduktion vid tågresor och kollektivtrafikkort. Inom de kommunala bolagen finns i vissa fall ekonomiska styrmedel redan idag. Dessa kan vara goda exempel för andra att använda sig av och styrmedel för övriga organisationen kan börja införas under 2015. Umeå kommun (kommunfullmäktige) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 5. Införa ett centraliserat ansvar och ägande av kommunens fordonspark . I dagsläget finns en öppen bilpool som privatpersoner och

andra aktörer kan använda sig av. Kommunen har även långtidshyrda bilar som i viss mån är samlade i bilpooler för olika funktioner i verksamheten. Genom att samordna de långtidshyrda fordonen med de kommunala bolagens fordon, där så är lämpligt, i en stor gemensam bil pool kan utnyttjandet bli effektivare och kostnaden lägre. Fordonen kan i större utsträckning lokaliseras dit det finns behov och spridas till fler platser i kommunen. Utredningar visar på att besparingar på i storleksordningen 10-15 procent av nuvarande kostnad, motsvarande cirka 35-50 bilar kan vara möjlig. Genom att jobba med ruttplanering och ruttoptimering kan körsträckan för fordon och personalens restid minskas. Denna åtgärd ska inte ersätta den offentliga bilpool som redan finns utan dessa är ett komplement till varandra. Arbetet påbörjas under 2015. Umeå kommun (kommunfullmäktige) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 6. Upprätta och implementera en policy för inköp och användning av fordon. Policyn ska inkludera vilka miljökrav som ska ställas på de fordon, transporttjänster och entreprenader som upphandlas. Riktlinjer för vilken typ av fordon och drivmedel som kommunen ska köpa, leasa eller hyra som ska tillhandahållas till kommunkoncernens verksamheter ska ingå. Det ska anges hur personalen kan minska sin miljöpåverkan genom att t.ex. utbildas i ecodriving. Arbetet kan genomföras under 2015. Umeå kommun (kommunfullmäktige) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 7. Kartlägga behovet av cykelparkeringar och dusch/ombytesmöjligheter för anställda i central stan. Genom att ha god tillgång till dessa faciliteter i nära anslutning till arbetsplatsen ökar möjligheterna att använda cykel som ett färdmedel och därmed minskar utsläppen. Kartläggningen påbörjas under 2015. Umeå kommun (Tekniska nämnden) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 8. Upprätta en handlingsplan för logistik inom hemtjänsten. Hemtjänst och hälso- och sjukvård i hemmet är en transportintensiv verksamhet. För att minska transportarbetet och utsläppen ska ruttplanering, logistiksystem, användande av andra fordonstyper och drivmedel ses över. Arbetet sker löpande. Umeå kommun (äldrenämnden och individ- och familjenämnden) ansvarar för delåtgärden.

5.2.4 Översyn av snöhanteringen

Vintertid är snöhanteringen en stor process som genererar många transporter i Umeå. Idag finns fyra snötippar: Kulla snötipp, Grop 21 vid Umåker, Ystarvägen vid Ersboda norra industriområde och Hömyran belägen vid mejeriet på Ersboda. Under de senaste vintrarna har det i medeltal transporterats cirka 400 000 m^3 snö till dessa snötippar, vilket motsvarar cirka 20 000 lastbilslass eller sammanlagt cirka 30 000 mil. Bortforsling av snö från centrala Umeå sker via Västra Esplanaden antingen mot Kulla eller Grop 21. Huvuddelen av dessa transporter sker från december till mars månad under den tidsperiod som luftmiljön i centrala Umeå är som sämst. En översyn av snöhanteringen kan minska transportbehov och därmed förbättra luftkvaliteten i centrala Umeå. Inom ramen för åtgärden ingår bland annat att se över lokaliseringar för snöupplag och vilka tider som transporter genomförs i förhållande till när de största luftproblemen uppstår. Vid förtätning av staden är det viktigt att skapa tillräckliga utrymmen för snöupplag för att minska behovet av bortforsling av snö.

Tidplan: 2015–2021

Effekt: Medelstor effekt

Ansvar: Umeå kommun (tekniska nämnden)

5.2.5 Genomförande av parkeringsprogram

Utifrån de strategier som beslutats i de fördjupade översiktsplanerna har ett parkeringsprogram fastställts 2013. Parkeringsprogrammet syftar till att frigöra och prioritera parkeringsplatser för besökande och boende i centrum, skapa arbetsplatsparkeringar utanför centrumfyrkanten samt ordna tillräckligt många cykelparkeringar. Genomförandet av programmet påverkar transportsystemet i hållbar riktning och minskar luftmiljöproblemen i centrala Umeå.

Tidplan: 2015–2021

Effekt: Medelstor effekt. Undersökningar visar att så mycket som 10–40 procent av trafiken i de större städernas kärnor utgörs av bilister som letar efter en parkeringsplats (Vägverket 2009). Snittiden för att leta efter en parkeringsplats är åtta minuter eller motsvarande fyra kilometers körsträcka. Bilister som söker efter parkering tillhör i allmänhet en grupp som kör långsamt och bidrar till ett ineffektivt utnyttjande av vägarna, ökar trängseln och köerna på gatorna samt genererar en större mängd utsläpp och föroreningar till skada för vår miljö. Detta blir extra viktigt i och med att antalet parkeringsplatser minskas. Genom att prioritera cykelparkeringar ökar cykelns konkurrenskraft gentemot bilen.

Ansvar: Umeå kommun (kommunstyrelsens näringslivs- och planeringsutskott, tekniska nämnden), Upab

Delåtgärd 1. Grönt parkeringsköp. Grönt parkeringsköp presenterades som nytt verktyg i Umeå kommuns nya parkeringsstrategi. Detta verktyg ger fastighetsägare i centrumfyrkanten möjlighet att ta ansvar för det transportbehov som fastigheten ger upphov till genom att möjliggöra åtgärder som främjar gång, cykel- och kollektivtrafikanvändande. Det gröna parkeringsköpet innebär en reducering av parkeringsnormen för anställdas parkeringar i utbyte mot ett ökat ansvarstagande hos fastighetsägaren i att åstadkomma ett förändrat resebeteende. Det grundläggande syftet gröna parkeringsköp är således att öka andelen resor med kollektiv-, gång- och cykeltrafik för de som arbetar i fastigheten.

Ett pilotprojekt genomförs i kvarteret Forsete i centrala Umeå i ett samarbete mellan Umeå kommun, Upab och Balticgruppen med stöd av Energimyndigheten. Efter pilotprojektets genomförande och utvärdering kommer det finnas goda möjligheter att vidareutveckla konceptet som ett verktyg i Umeås parkeringspolitik. Ett område som kommer att vara viktigt att arbeta vidare med är innovativ parkering och flexibla parkeringstal för boende, där avsteg från parkeringsnormen kan göras i utbyte mot att fastighetsägaren tar ett större ansvar för de boendes resor och genomför åtgärder som främjar gång, cykel och kollektivtrafik. Ett problem som återstår att lösa är att vissa delar i fastighetsägarnas ansvar, exempelvis rabatterade kollektivtrafikkort till hyresgästernas anställda enligt Skatteverket är att betrakta som skattepliktiga förmåner. Det gör att de anställda i företag som hyr lokaler i fastigheter som satsat på ett grönt parkeringsalternativ missgynnas. Därför bör dessa hinder i skattelagstiftningen ändras så att Umeå kommun kan följa och verkställa de krav som finns på minskade luftföroreningar. Arbetet kan ske löpande. Umeå kommun (Kommunstyrelsens näringslivs- och planeringsutskott) ansvarar för delåtgärden.

Delåtgärd 2: Parkeringsledningssystem. Ett parkeringsledningssystem kommer att införas i samband med att nya större parkeringsanläggningar byggs i enlighet med parkeringsprogrammet. Parkeringsledning kan vara ett bra stöd för trafikanter att direkt hitta ledig parkering för att på så vis minska onödig söktrafik. I dagsläget finns skyltar i direkt anslutning till parkeringshusen som talar om hur många lediga platser det finns. Alla större samlade parkeringsanläggningar ska omfattas av ett framtida parkeringsledningssys-

Foto: Hybricon

tem, både befintliga och nya. Det kan handla om exempelvis digitala skyltar och annan digital information för att underlätta för trafikanterna att hitta rätt direkt. Införandet kan påbörjas i samband med nya större parkeringsanläggningar. Upab ansvarar för delåtgärden.

5.3 Renare resor

För att transporterna i Umeå ska släppa ut så lite luftföroreningar som möjligt är det viktigt att främja den teknikutveckling som sker inom fordonssektorn.

5.3.1 Elbussar

Att kollektivtrafikens andel av resandet ökar är positivt eftersom det innebär stora fördelar för miljön jämfört med den biltrafik som den ersätter. Men då kollektivtrafikresandet ökar blir det fler tunga fordon i omlopp och detta aktualiserar bussarnas miljöpåverkan. Umeå kommun ska därför upphandla bussar med låga utsläpp. Under perioden fram till 2020 sker upphandling av 33 elbussar. Dessa kommer att trafikera de största linjerna som går längs och tvärs Västra Esplanaden, dagens linje 1 och 8. Genom att använda fullelektriska bussar på dessa sträckor minskar utsläppen av kvävedioxid.

Tidplan: 2015–2021

Effekt: Stor effekt. Beräkningar visar att ett byte från dieselbussar till fullelektriska bussar på Västra Esplanaden skulle kunna ge en minskning av årsmedelvärdet för kvävedioxid med mellan fem och sju procent beroende på prognosantaganden.

Ansvar: Umeå kommunföretag

5.3.2 Information om tomgångskörning

Tomgångskörning bidrar med onödiga utsläpp av luftföroreningar. Genom information till transportintensiva verksamheter och allmänheten finns möjlighet att påverka dessa och på så vis minska utsläppen.

Tidplan: Löpande arbete, påbörjas 2015

Effekt: Liten effekt.

Ansvar: Umeå kommun (miljö- och hälsoskyddsnämnden)

5.3.3 Utredning och utbyggnad av laddinfrastruktur för elfordon

För att stimulera teknikskifte mot miljövänligare bilar är det viktigt att förbereda för de infrastrukturella förutsättningarna som dessa kräver. Utbyggnad av laddinfrastruktur för elfordon gör det möjligt för fler att använda dessa fordon. Det innebär också en trygghet att fordonsägare vet att det finns möjlighet att ladda fordonet. En utredning pågår hur utbyggnaden ska ske.

Tidplan: 2015–2021

Effekt: Liten effekt. En mycket liten andel av personbilarna i Umeå kommun är idag eldrivna. En utbyggd infrastruktur för elbilar är nödvändig för att fler ska välja att köpa elbilar. Därigenom finns potential att kunna öka elbilarnas andel av fordonsflottan. Överflyttningseffekten är troligtvis liten i första skedet på grund av höga inköpspriser men i takt med att utvecklingen går framåt väntas priserna sjunka.

Ansvar: Umeå Energi

5.4 Önskvärda åtgärder

Ovanstående åtgärder är de som föreslås genomföras av respektive aktör inom ramen för åtgärdsprogrammet. I detta avsnitt presenteras dock ett antal önskvärda åtgärder som inte ska ses som bindande men som uttrycker en viljeinriktning att arbeta vidare med för att skapa de bästa förutsättningarna för en bra luftmiljö i Umeå.

5.4.1 Gemensam pendlingsstrategi för Umeåregionen

Umeå kommun har utarbetat en trafikstrategi för Umeå men då pendling sker inom hela Umeåregionen och med tanke på de nya förutsättningar som Botniabanan innebär vore det önskvärt att utarbeta en pendlingsstrategi för hela Umeåregionen som främjar kombinationsresor och resande med hållbara transportslag.

5.4.2 Forskning om luftkvalitet och hälsa

Att Umeå även är en universitetsstad innebär en resurs som kan användas i luftmiljöarbetet. Umeå kommun har tillsammans med Umeå universitet arbetat fram en avsiktsförklaring för samverkansarbetet. Umeå universitet och Umeå kommun, tillsammans med lokalt och regionalt näringsliv och

andra berörda samhällsaktörer vill gemensamt utveckla Umeå till ”den nordliga kraften” för forskning, utveckling och demonstration av hållbar stadsutveckling, socialt, ekonomiskt och miljömässigt. Syftet är att utveckla befintliga och generera nya samarbeten, samt att utveckla kunskap och skapa finansiering. Umeås situation med luftproblematiken utgör ett intressant studieobjekt och demonstrationsmiljö för forskning och innovation kopplat till luftmiljö, hälsa och åtgärder.

5.4.3 Utbyggd järnvägsinfrastruktur

För att kunna flytta över transporter från väg till järnväg behöver järnvägens kapacitet säkerställas. Det är många tåg som passerar Umeå och situationen här får återverkningar även i övriga järnvägsnätet. Ett dubbelspår behöver byggas genom Umeå för att klara kapaciteten. En utbyggnad av Norrbotniabanan som fortsättning på Botniabanan är mycket viktig för att kunna flytta över gods- och persontransporter från lastbilar och bilar till tåg och på så sätt minska utsläppen av kvävedioxid.

För luftmiljön i Umeå är Dåva företagspark en viktig plats. Belägen cirka en mil nordost om Umeå centrum vid E4 ligger Umeå Energis stora anläggning för fjärrvärmeproduktion. Fjärrvärmeproduktion har en positiv inverkan på luftkvaliteten i Umeå genom att fjärrvärme ersätter värmekällor med högre utsläpp. Idag finns ett flertal aktörer inom energi och avfall etablerade vid Dåva företagspark. I nuläget sker transport till Dåva-området via vägtrafik. Med ett elektrifierat industrispår till området skulle en stor del av denna trafik kunna flyttas över till järnväg. Industrispåret planeras sträcka sig från Umeås godsbangård till Dåva företagspark och kan förberedas för att i framtiden utgöra den sydligaste delen av Norrbotniabanan.

5.4.4 Påverkansarbete

I arbetet med att uppnå en god luftmiljö har utmaningar som en kommun inte har rådighet över uppmärksammats. Umeå kommun kan behöva uppmärksamma andra instanser på dessa utmaningar. Två sådana exempel är att personbilars reella utsläpp skiljer sig från de värden som fastslagits i utsläppsklassningarna samt att andelen lätta lastbilar ökat i centrala stan. Lätta lastbilar ingår i dagsläget inte i bestämmelserna för miljözon vilket vore önskvärt. Det har visat sig att dieselbilar bidrar till mer luftföroreningar vid kalla temperaturer än vad som anges i Euro-klassningarna. Detta missas då bilarna enligt gällande krav endast testas för temperaturer ned till -7°C. Kraven på testning bör därför ändras så att dieselbilar testas även vid lägre temperaturer, vilket motsvarar de temperaturer som är vanligast då Umeå upplever de största luftkvalitetproblemen. Detta är viktigt för att kunna göra korrekta bedömningar av utsläppens framtida utveckling.

5.4.5 Teknikutveckling

Den tekniska utvecklingen inom olika sektorer som på ett eller annat sätt påverkar luftkvaliteten går snabbt framåt. Umeå kommun deltar gärna i utvecklingsarbete av ny teknik som kan leda till minskade utsläpp. Detta kan exempelvis gälla underhåll eller nya typer av vägbeläggningar.

Foto: Ann Margrethe Iseklint

5.4.6 ITS Umeå

ITS står för Intelligenta transportsystem och innebär olika former av stöd i trafiken med hjälp av informationsteknologi. Utvecklingen inom teknisektorn går snabbt och i och med att tekniken alltmer integreras i våra liv skapas både nya förutsättningar och förväntningar i fråga om vad den kan och bör användas till. Det kraftigt växande utbudet av data som genereras av vårt dagliga användande av informationsteknologi i olika former kan användas för att bygga upp smarta transportsystem som hjälper trafikanter att göra hållbara och effektiva val. Det är centralt att hantera integritetsfrågorna vid användande av denna typ av data men i kombination med öppna data från kommunen och andra myndigheter finns stor potential att utveckla effektiva verktyg som kan användas för att minska luftföroreningarna i centrala Umeå.

6 Konsekvenser och uppföljning

6.1 Total effektbedömning

Om åtgärdsprogrammet genomförs fullt ut och alla inblandade parter fullföljer sina åtaganden bedöms miljökvalitetsnormerna för års-, dygns- och timmedelvärden för kvävedioxid klaras i Umeå centrum 2021 vid normala meteorologiska förhållanden. De föreslagna åtgärderna har effektbedömts var för sig. I de fall det har varit möjligt har effektbedömningar gjorts i kvantitativa termer, antingen genom värden från tidigare genomförda utredningar eller genom beräkningar i SIMAIR. För vissa åtgärder är det svårt att göra kvantitativa bedömningar, varför de istället har bedömts kvalitativt.

På grund av de stora osäkerheter som kan förekomma vid modellberäkningar är även de kvantitativa effektbedömningarna att betrakta som indikationer och prognoser snarare än som en sanning. Det är också så att det i flera fall är svårt att isolera effekten av en enskild åtgärd i förhållande till andra. I flera fall tenderar effekter av åtgärder att gå in i varandra och de kan också i stor utsträckning vara beroende av andra föreslagna åtgärder för att kunna genomföras och få full effekt. Exempelvis bygger trafikdämpande åtgärder i centrala Umeå på att det finns alternativa vägar med en färdigställd ringled. Arbete med beteendepåverkan hänger samman med infrastrukturinvesteringar, där båda typerna av åtgärder förstärker effekten av varandra. På samma sätt blir det totalt sett större effekt om fordonsflödena minskar samtidigt som fordonen i sig blir renare. Flera av åtgärderna har också påverkan både på det lokala haltbidraget och på den urbana bakgrundsnivån.

När åtgärderna som föreslås i åtgärdsprogrammet vägs samman blir alltså den totala effekten större än summan av de enskilda åtgärderna var för sig. Sammanfattningsvis bedöms miljökvalitetsnormerna i centrala Umeå klaras år 2021 vid ett fullständigt genomförande av åtgärdsprogrammet.

6.2 Konsekvenser

Luftföroreningar påverkar människors hälsa negativt. Äldre personer med hjärt- och kärlsjukdomar, människor med luftrörs- och astmabesvär, samt barn är några grupper som är mer utsatta. Studier visar även att fostertillväxt kan påverkas. Kvävedioxid försämrar lungfunktionen och kan förvärra astma- och allergireaktioner. Luftföroreningar påverkar hälsa redan vid låga nivåer och i högre utsträckning ju högre halterna är. Syftet med åtgärdsprogrammet är att klara de minsta godtagbara nivåer som finns reglerade i miljökvalitetsnormerna men för människors hälsa är varje sänkning av föroreningshalten att betrakta som en hälsovinst. Som ett exempel beräknas antalet för tidiga dödsfall kunna minska med 20 per år om halten kvävedioxid sänks med 5 µg/m^3 (Umeå kommun 2012). Eftersom åtgärderna i åtgärdsprogrammet samtliga syftar till att sänka halterna kvävedioxid kommer detta att ge positiva effekter på folkhälsan och minska antalet för tidiga dödsfall.

Flera av åtgärderna kommer också att medföra en minskad biltrafik, vilket kan antas ha positiva effekter på hälsan. Om fler människor går, cyklar eller åker kollektivt istället för att köra bil så kommer detta medföra att vardagsmotionen ökar, vilket är sjukdomsförebyggande. Bilar släpper även ut andra typer av luftföroreningar än kvävedioxid, som även de har negativa effekter för människors hälsa. Färre bilar i sig kan väntas ge en ökad trafiksäkerhet. Dock finns en risk för att antalet olyckor ökar när det blir fler oskyddade trafikanter.

Att flera av åtgärderna syftar till att öka gång, cykel och kollektivtrafik innebär att färdmedel som kvinnor i högre utsträckning än män nyttjar främjas. Satsningarna bör underlätta rörelsen i staden för den som nyttjar den typen av färdmedel och syftet är också att öka andelen hållbara resor och minska andelen bilresor, att vardagslivet underlättas för de som väljer hållbara transportmedel. På så sätt bör åtgärderna ge positiva effekter för kvinnor i större utsträckning. Samtidigt gör det också att mäns resvanor styrs mot att bli mer jämställda kvinnors resvanor, det vill säga mer hållbara.

Även när det gäller jämlikhet i övrigt är det positivt att flera av åtgärderna syftar till att underlätta för de som använder gång, cykel och kollektivtrafik eftersom detta är transportmedel som kostar mindre att använda, vilket gör att de som inte har råd med bil får lättare att transportera sig i Umeå.

För den ekonomiska tillväxten är det viktigt att de trafikdämpande åtgärderna inte medför minskad mobilitet. Därför krävs att satsningarna på gång, cykel och kollektivtrafik ger ett gott alternativ till att använda bil. Detta görs genom de satsningar som genomförs på gång- och cykelinfrastruktur och i arbetet med att skapa förutsättningar för en ökad kollektivtrafik. En stad med mindre luftproblem är samtidigt en mer attraktiv stad, vilket är positivt för tillväxten. Som det är i dagsläget hämmas också bebyggelseutvecklingen i centrala Umeå av att luftföroreningarna överskrider miljökvalitetsnormerna. Genom att åtgärderna genomförs kommer halterna att minska, vilket alltså är positivt för såväl den ekonomiska som demografiska tillväxten. I och med att ringleden färdigställs och väghållaransvaret för trafiklederna innanför ringen övergår till Umeå kommun öppnas också nya ytor att ta i anspråk för stadsutveckling och byggande.

6.3 Miljöbedömning

En miljöbedömning har gjorts av de föreslagna åtgärderna i programmet. Det har inte bedömts vara nödvändigt att upprätta en särskild miljökonsekvensbeskrivning för åtgärdsprogrammet. Genomförandet av åtgärdsprogrammet bedöms komma att innebära en betydande miljöpåverkan för två av de föreslagna åtgärderna, se tabell 6.1 på nästa sida. För vart och ett av dessa kommer miljökonsekvenserna att beskrivas och prövas i respektive pågående eller kommande tillståndsprövning varför de inte behandlas ytterligare i detta program.

	Åtgärd	Typ av miljöpåverkan	Betydande miljöpåverkan
5.1.1	Färdigställa ringleden	Miljökonsekvenser beskrivs av Trafikverket i Umeåprojektets miljökonsekvensbeskrivning för Västra länken. Ger minskad trafik, renare luft och minskat buller i centrum. Trafik styrs ut från staden till andra områden och kan där ge ökat buller och högre halter luftföroreningar. Halterna bedöms ligga under miljökvalitetsnormerna vid Västra länken.	Ja
5.1.2	Omvandla trafikleder innanför ringen	Luftkvaliteten bedöms förbättras genom minskad trafik på Västra Esplanaden. Även mindre buller. Risk för ökad trafik, köbildning och försämrad luftkvalitet på andra gator. I dagsläget går det inte att dra tillräckliga slutsatser om hur påverkan på andra gator blir. Miljökonsekvenserna kommer att belysas i kommande projekt och inarbetas i dess slutgiltiga utformning.	Ja
5.1.3	Översyn av trafiksignaler på Västra Esplanaden	Luftkvaliteten förbättras genom att köbildning flyttas ut till områden/gaturum som är bättre ventilerade. Kan ge minskad framkomlighet och ökad köbildning.	Nej
5.1.4	Gång- och cykeltrafikprogram	Ger minskad biltrafik, renare luft, mindre klimatpåverkan och mindre buller.	Nej
5.1.5	Cykelbro mellan Lundåkern och Bölesholmarna	Ger minskad biltrafik, renare luft, mindre klimatpåverkan och mindre buller.	Nej
5.2.1	Mobility management	Ger minskad biltrafik, renare luft, mindre klimatpåverkan och mindre buller.	Nej
5.2.2	Kollektivtrafikprogram/strategi	Om ingen övergång sker till elbussar bedöms en ökad turtäthet kunna medföra risk för ökat buller och försämrad luft i kollektivtrafikstråken. En ökad andel elbussar kommer att minska miljöpåverkan från kollektivtrafiken.	Nej
5.2.3	Öka andelen hållbara resor inom kommunkoncernen	Ingen negativ miljöpåverkan.	Nej
5.2.4	Översyn av snöhanteringen	Kan ge ett minskat transportbehov. Förändring av körtider kan innebära bullerstörning nattetid.	Nej
5.2.5	Genomförande av parkeringsprogram	Ger minskad biltrafik, renare luft, mindre klimatpåverkan och mindre buller.	Nej
5.3.1	Elbussar	Ger renare luft, mindre klimatpåverkan och mindre buller.	Nej
5.3.2	Information om tomgångskörning	Ingen negativ miljöpåverkan.	Nej
5.3.3	Utredning och utbyggnad av laddinfrastruktur för elfordon	Ingen negativ miljöpåverkan.	Nej

Tabell 6.1 Miljöbedömning

I vilken omfattning åtgärdsprogrammet kan påverka kommande tillstånd och prövning är svårt att förutse. Sannolikt kommer programmet att beaktas i kommande tillståndsprövningar av exempelvis Länsstyrelsen och Mark och miljödomstolen. Miljökvalitetsnormerna regleras dock redan i miljöbalken så programmet i sig har ingen styrande effekt. Åtgärdsprogrammet bidrar till en miljöförbättring då det förutom renare luft ger positiva effekter i form av minskat buller och klimatpåverkan vid ett mer hållbart resande. Programmet överensstämmer med de intentioner och riktlinjer som anges i översiktsplanen och bedöms inte försvåra uppfyllandet av åtgärdsprogram för buller och växthusgaser.

6.4 Uppföljning

För att säkerställa att åtgärdsprogrammet bidrar till en bättre luftmiljö kommer uppföljning att ske varje år. Dels sammanställer Umeå kommun luftrapporter som utförligt beskriver luftmätningar och resultat från dessa. Umeå kommun är skyldiga att årligen rapportera åtgärderna till Länsstyrelsen Västerbotten. I rapporten ingår en redogörelse av det arbete med åtgärderna som genomförts det senaste året, en sammanfattning av den aktuella luftsituationen och statistik över trafikutvecklingen i centrala Umeå. Följande indikatorer följs upp varje år: meteorologin, luftdata, årsdygnstrafik och andel tunga fordon på Västra Esplanaden.

Det är dock viktigt att uppmärksamma att meteorologiska faktorer har stor påverkan på variationerna mellan olika år och att det därför krävs längre tidsserier för att med säkerhet kunna uttala sig om trenden.

Eftersom flera av åtgärderna hänger samman och förstärker varandras effekter är det svårt att isolera vilken åtgärd som bidrar med vilken effekt. Därför fokuserar uppföljningen av åtgärdsprogrammets effekter på programmet som helhet och inte på de enskilda åtgärderna. Den totala effekten följs alltså upp genom att mäta luftkvalitet och trafikflöden.

För att utvärdera det strategiska arbetet genomförs i en separat process en systematiserad uppföljning av Umeå kommuns utvecklingsstrategier. För att utvärdera hur väl strategier i antagna översiktsplanerna följs pågår ett utvecklingsarbete som syftar till att skapa verktyg för kontinuerlig utvärdering. Denna baseras bland annat på beräkningar av hur stor del av befolkningstillväxten samt nybyggnationer av lägenheter i Umeå kommun som sker inom fem-kilometersstaden respektive inom utpekade stomstråk för kollektivtrafiken.

Den som ansvarar för genomförande av respektive åtgärd ansvarar också för utvärderingen av åtgärden. När det gäller byggandet av ringleden ansvarar Trafikverket för uppföljningen. Mobility management utvärderas med hjälp av Trafikverkets system för utvärdering av mobilitetsprojekt, SUMO (Vägverket 2008).

Ett antal åtgärder utvärderas av Umeå kommun. Det gäller exempelvis den åtgärd som syftar till att öka andelen hållbara resor inom kommunkoncernen. Denna utvärderas via definierade nyckeltal, som antal fordon, antal fordon som körs under 1500 respektive 1000 mil per år, antalet dieselbilar, ersättning för privat bil i tjänsten, antal kollektivtrafikresor och antal inköpta elcyklar. Den åtgärd som gäller översyn av snöhanteringen föreslås följas upp genom att observera antalet fordonskilometer som snötransporterna står för per år. För genomförandet av parkeringsprogrammet föreslås denna åtgärd utvärderas genom att studera utvecklingen av antalet parkeringsplatser för olika ändamål i centrumfyrkanten.

I utvärderingen ingår också utvecklingen av hållbara transporter, med färdmedelsandelar från resvaneundersökning eller liknande, cykeltrafikmätningar och resandeutveckling i kollektivtrafiken.

6.5 Samrådsredogörelse

Under samrådstiden inkom synpunkter från olika intressenter såsom privatpersoner, myndigheter och företag. Synpunkter under samrådet har inkommit från: Sveriges åkeriföretag, Klinisk medicin, Yrkes- och miljömedicin, Länsstyrelsen, Trafikverket, Magnus Hultdin, Staffan Schedin, Bostaden, Socialnämnden, Tekniska nämnden, Umeå Energi, Skellefteå kommun, Naturvårdsverket, Miljö- och hälsoskyddsnämnden, Byggnadsnämnden, SMHI, Kristina Stiernspetz, Jan Lundberg, Vännäs kommun, Carina Lundström, Peter Olsson och Jon Lindgren.

Utifrån inkomna synpunkter har vissa justeringar gjorts i dokumentet. De som bedöms som relevanta redovisas i denna samrådsredogörelse. Ändringar som är av karaktären stavfel och redaktionella åtgärder redovisas inte här. I flera fall har inte inkomna synpunkter lett till förändringar av dokumentet. Detta kan bero på att synpunkterna inte är relevant för åtgärdsprogrammet. Synpunkterna kan dock vara viktiga för andra delar av kommunens verksamhet. En mer heltäckande sammanställning av inkomna synpunkter samt svar på dessa finns i kommunens diarium. Sammanställningen bifogas som bilaga till beslutsärendet samt distribueras, när åtgärdsprogrammet är beslutat av kommunfullmäktige, till samtliga intressenter som har inkommit med synpunkter.

Följande kompletteringar och justeringar har gjorts i dokumentet efter samrådet:

- Inledningen har justerats med att det är Naturvårdsverket som ger kommunen i uppdrag att ta fram ett åtgärdsprogram, inte Länsstyrelsen.
- Målåret för programmet har justerats till 2021 eftersom fastställandet av programmet beräknas göras 2015.
- Kapitel 3 har kompletterats med 3.1.4 Luftstuationen fram till 2020
- Kapitel 3.1.1, bild 3.1. har ändrats så att bara de kontinuerliga mätplatserna anges, tillhörande text har justerats utifrån förändringen.
- Kapitel 3.2 uppdatering av utsläppskällor från 2011–2012 har gjorts.
- Kapitel 3.2.4. information om flygets påverkan har förtydligats.
- I kapitel 5.1.1 klargörs att byggstart för Västra länken förutsätter att nödvändiga beslut fattas. Tidplanen för åtgärden är justerad.
- I kapitel 5.1.2 har väg 363 lagts till.
- Kapitel 5.2.3. har förtydligas med att både en kollektivtrafikstrategi och ett kollektivtrafik program ska tas fram samt vilka som är ansvariga för respektive åtgärd.
- Kapitel 5.2.4 att öka andelen hållbara resor inom kommunkoncernen har justerats.

- Kapitel 5.3.2 har kompletterats med att information om tomgångskörningsförbud även ska riktas till allmänheten.
- Kapitel 5.4 har kompletterats med åtgärden ITS Umeå som flyttats från kapitel 5.2.
- Kapitel 5.4.4 har döpts om och texten har kompletterats.
- Kapitel 6.2 har kompletterats med att studier visar att luftföroreningar påverkar födelsevikt hos foster.
- I kapitel 6.3 har ett förtydligande gjorts om att det är en behovsbedömning av programmet som har genomförts och att ingen miljökonsekvensbeskrivning behöver upprättas.
- Kapitel 6.4 har kompletterats med befintliga indikatorer som följs upp.
- Mätresultat och trafikuppgifter har uppdaterats med siffror från 2014.

Referenser

Hagman, R., Gjerstad, K I. och Amundsen, A. 2011. *NO2-utslipp fra kjøretøyparken i norske storbyer.* TØI rapport 1168/2011. Oslo: TØI.

Johansson, P-E. 1992. Spridning av luftföroreningar i Umeå. FOA-rapport C 40300-4.5. Umeå: FOA.

SMHI Meteorologi nummer 150,2012. *Luftkvalitet i Sverige år 2020.*

Sweco Infrastructure AB. 2012. *Rapport samhällsekonomisk utvärdering av alternativ för Västra länken Umeå.* Göteborg: Sweco Infrastructure AB.

Trivector Traffic AB. 2012. *Utvärdering av projektet Green Citizens - Rapport 2011.* Rapport 2012:09. Lund: Trivector Traffic AB.

Umeå kommun. 2006. *Resvanor i Umeå - Hösten 2006.* Umeå: Umeå kommun.

Umeå kommun. 2007. *Aalborgåtagandena för en hållbar stadsutveckling.* Umeå: Umeå kommun.

Umeå kommun. 2007. *Åtgärdsprogram för att uppfylla miljökvalitetsnormen för kvävedioxid i Umeå.* Umeå: Umeå kommun.

Umeå kommun. 2012. *Luftföroreningar och hälsa i Umeå.* Umeå: Umeå kommun.

Vägverket. 2008. *SUMO, System för utvärdering av mobilitetsprojekt.* Publikation 2008:126. Borlänge: Vägverket.

Vägverket. 2009. *ITS på väg - En handledning i processen att införa vägnära ITS-lösningar med exempel på genomförda tillämpningar.* Publikation 2009:75. Borlänge: Vägverket.

UMEÅ KOMMUN

Besök: Stadshuset, Skolgatan 31A
Postadress: 901 80 Umeå
090-16 10 00
umea.kommun@umea.se
www.umea.se/kommun

Exempel

Tekniska nämnden

Checklista ärende: Begränsad fordonslängd på Tegsbron

När handläggare bereder ärenden inför politiska beslut ska många olika perspektiv beaktas. Nedan beskrivs dess samt vilka konsekvenser det kan få.

Perspektiv – tänk på kommunmedborgare	**Ingen inverkan/kan ej bedömas**	**Positiv inverkan**	**Negativ inverkan**
Barnkonventionen		X	
Jämställdhet (flickor och pojkar)	X		
Jämställdhet (kvinnor och män)	X		
Folkhälsa		X	
Tillgänglighet		X	X
Trygghet		X	
Miljö		X	
Ekonomi		X	X
Tillväxt	X		
Annat perspektiv:			

Komplettera beslutsunderlaget

Ingen inverkan/kan ej bedömas	Beslutsunderlaget behöver inte kompletteras.
Positiv inverkan	Att införa förbud mot trafik med 15 meter eller längre fordon påverkar miljön positivt då så kallade långtradare bland annat släpper ut förhållandevis stora mängder kvävedioxider och river upp partiklar som är skadliga för vår hälsa. Beslutet har därmed även positiv inverkan på folkhälsan. Större fordon skapar en känsla av otrygghet så att förbjuda större fordon än 15 m gör att den upplevda tryggheten ökas, vilket även påverkar barn positivt.

	Ser man till tillgängligheten enbart för de fordon som är längre än 15 meter så påverkas de negativt av beslutet då de inte längre får samma tillgänglighet som tidigare. Man kan även se det som att de längre fordonen nu får en väg som är anpassad för deras fordonstyp (Västra länken). Ser man på tillgängligheten för andra fordon såsom biltrafik så kan den öka då köer kan upplevas kortare då fler bilar ryms på samma sträcka som ett långt fordon och dessutom har lättare att komma igång efter ett stopp vid ett trafikljus.
Negativ inverkan	Beslutet innebär ökade driftkostnader för tekniska nämnden i form av vägmärken och drift men bedöms som små i förhållande till nyttan. Vidare så slits asfalten mer av tunga fordon, så att reglera bort dessa fordon gör att man inte behöver lägga om asfalten lika frekvent och det är i så fall en besparing.

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-03-07
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00208

Motion 9/2025: Kamerabevakning för ökad trygghet i Umeå

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att föreslå Kommunfullmäktige att avslå motionen med nedanstående motivering.

Ärendebeskrivning
Anders Ågren (M) och Lena Anderson (M) har lämnat in en motion där de yrkar på att kommunfullmäktige beslutar uppdra till tekniska nämnden att föreslå platser i Umeå där kamerabevakning kan införas.

Yttrande
Tryggheten i det offentliga rummet är viktig för alla våra medborgare. När jämförelse sker med andra kommuner hur tryggheten upplevs i SCBs undersökning ligger Umeå väl till. För den upplevda tryggheten när det är mörkt ute har upplevelsen förbättrats de senaste åren och resultatet i mätningen ligger tydligt över snittsiffrorna för riket.

Polisen har det senaste åren satt upp ett antal kameror i centrala Umeå samt i några stadsdelar. Tekniska nämnden bistår polisen i det arbetet med tekniska möjligheter och plats för montage när behov finns genom att möjliggöra utplacering av kameror på kommunens anläggningar och byggnader på de platser där polisen bedömer det lämpligt och angeläget att placera kameror. Kommunen bekostar även elförbrukning i de fall placeringen är på av kommunen ägd fastighet.

Tekniska nämnden har fullt förtroende för kamerornas placering utifrån den bedömning är polisen gör. Därför finns inget behov av att komplettera polisens bedömning med ytterligare enheter.

Beslutsunderlag
Motion kamera 250220. Bilaga.
Checklista för handläggning av ärenden inför politiska beslut anses inte tillämpbar.

Tjänsteskrivelse

Dnr: TN-2025/00208

Beredningsansvariga

Karin Isaksson
Annika Kjellsson Lind

Beslutet ska skickas till

KSdiarium märk ämnesraden med diarienummer: KS-2025/00219.

Motion till Umeå kommunfullmäktige

Kamerabevakning för ökad trygghet i Umeå

En ny kameralagstiftning träder i kraft i Sverige den 1 maj 2025. Steg för steg genomförs nationella reformer för att ge tillbaka det offentliga rummet till den skötsamma majoriteten. Det handlar om att återupprätta tryggheten, friheten och integriteten för vanliga hederliga medborgare i hela vårt land.

Historiskt har vi haft låg brottslighet i Umeå, men under senare år så har tyvärr sådant som gängkriminalitet och omfattande narkotikahandel tagit en allt större plats även i vår kommun. Otryggheten bland kvinnor i det offentliga rummet är därtill, enligt kommunens egna undersökningar, utbredd. Otryggheten har alltså en påtaglig påverkan på många Umeåbors liv.

Utökad kamerabevakning kan bidra till en förbättrad situation. Polisen kamerabevakar numera områden som centrala Umeå, delar av Ålidhem och Ersboda. I december 2024 meddelade Polisen i Umeå en utökning av kamerabevakningen i centrala staden: ”Detta beslut innebär att övervakningskameror nu täcker Umeå centrum, den så kallade centrumfyrkanten, samt närliggande områden kring strandpromenaden, inklusive Broparken och Döbelns park. Syftet med denna utökning är att stärka det brottsförebyggande och brottsutredande arbetet samt öka tryggheten för allmänheten.”

Även svenska kommuner får det nu lättare att sätta upp kamerabevakning. I regeringens proposition finns förslag på ändringar i kamerabevakningslagen för att underlätta användningen av kameror för att öka tryggheten. Lagförslagen innebär bland annat att tillståndskravet för kommuner tas bort, och det är kommunen själv som ska göra en intresseavvägning. Det blir också möjligt att bedriva kamerabevakning på fler platser - också där det idag inte förekommer brottslighet men vid en framåtblickande bedömning finns risk för allvarlig eller omfattande brottslighet. Det kan också vara en plats som är strategiskt viktig för att motverka allvarlig brottslighet. Den lagstiftning som möjliggör detta träder alltså i kraft 1 maj i år.

De reformer som genomförs för att öka tryggheten är viktiga för oss i Umeå. Kamerabevakning på vissa utvalda allmänna platser är viktigt både ut ett brottsförebyggande arbete och ur ett trygghetsperspektiv. Det kommer dock att krävas en dokumenterad intresseavvägning innan bevakningen påbörjas.

Med anledning av ovanstående yrkar undertecknade

att kommunfullmäktige beslutar uppdra till tekniska nämnden att föreslå platser i Umeå där kamerabevakning kan införas.

Umeå 2025-02-20

Anders Ågren
Kommunalråd, M

Lena Andersson
Vice gruppledare, M

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-04-25

Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00386

Avsteg från riktlinje informationssäkerhet

Förslag till beslut

Tekniska nämnden beslutar

att göra avsteg från punkt A 10.8 i Umeå kommuns riktlinjer för informationssäkerhet och skicka SITHS-kort till medarbetare inom Umeå kommun med vanligt brev (A-post). Gällande personer med skyddade personuppgifter ska dessa skickas med rekommenderat brev.

Ärendebeskrivning

Punkt A 10.8: Vid fysisk posttjänst ska dubbla förslutna brev användas för intern information och rekommenderade försändelser ska användas om externbrev innehåller känslig-sekretess (gul) och hög sekretess (röd) information.

SITHS eID är en personlig elektronisk tjänstelegitimation som utfärdas till anställda inom Umeå kommun och används för säker identifiering vid inloggning i vissa system och digitala tjänster.
Tjänsten tillhandahålls av Inera. I januari 2024 ändrade de utgivningsförfarandet så att beställda SITHS-kort skickas direkt till kortinnehavarens folkbokföringsadress. Varje organisation avgör själv om korten ska skickas från tillverkare via A-post eller rekommenderat brev.

Enligt Umeå kommuns riktlinjer för informationssäkerhet ska brev innehållande personnummer skickas som rekommenderat brev. Eftersom personnummer är tryckt på SITHS-korten, gjordes under 2023 en ansökan om undantag från riktlinjerna enligt dåvarande process. Stadsdirektören beslutade om ett tidsbegränsat undantag till och med den 17 augusti 2025, vilket innebär att SITHS-kort till kommunens medarbetare skickas med A-post. För personer med skyddade personuppgifter gäller att korten skickas med rekommenderad försändelse.
Informationssäkerhetsriktlinjerna har reviderats och möjlighet att ansöka om dispens har tagits bort. Det är personuppgiftsansvarig (nämnden) som ansvarar för att besluta om sin informationshantering.

SITHS-kort är en elektronisk tjänstelegitimation som efter beställning skickas från tillverkare till kortinnehavare. Kortet måste aktiveras av en ID-

Tjänsteskrivelse

Dnr: TN-2025/00386

administratör innan det kan användas, vilket sker genom fysisk ID-kontroll enligt gällande rutiner.

De två tillgängliga fraktalternativen har olika för- och nackdelar.

A-post	**Rekommenderat brev**
Ej spårbart	Spårbart
Kan hamna i ”orätta händer”	Identifiering vid utlämning
Billigare alternativ 165,5 kr/kort innefattar kort + porto	Dyrare alternativ 257 kr/kort innefattar kort + porto
Direkt hem i brevlådan	Mottar avi och måste hämta brevet inom 14 dagar, går annars i retur (längre leveranstid och merarbete för medarbetare)

För medarbetaren innebär A-post en enklare hantering, medan rekommenderat brev kräver flera steg: mottagande av avi, besök till utlämningsställe för att hämta kuvertet, därefter besök hos ID-administratör för aktivering av kortet. Om brevet inte hämtas i tid returneras det, vilket fördröjer tillgången till ett fungerade kort för autentisering.
Utifrån känt nuvarande behov uppskattas en total utgivning av 2300 kort under 2025. Det innebär en ökad fraktkostnad på cirka 210 450 kr om korten skickas med rekommenderad försändelse jämfört med A-post.

Informationssäkerhet
Val av fraktmetod behöver göras utifrån en bedömning kring hur skyddsvärt ett oaktiverat kort är. Den typ av SITHS-kort som Umeå kommun ger ut och som ska skickas till medarbetare innehåller Umeå kommuns logotyp, den anställdes namn och personnummer samt kortnummer och datum för kortets giltighetstid. Inga behörigheter finns lagrade på kortet vid leverans. Korten är ingen fysisk legitimation, utan kan endast nyttjas som elektronisk legitimation efter ett fysiskt besök och aktivering hos ID-administratör.
Riskanalys kring valet av fraktalternativ A-post genomfördes 2025-03-19 (se bilaga).

Sekretessbedömning
Sekretess till skydd för enskild i personaladministrativ verksamhet regleras i Offentlighets- och sekretesslag (OSL 2009:400) 39 kap. 3§ samt i offentlighets- och sekretessförordning (OSF 2009:641) 10§.

Om SITHS-kortet skickas hem till den anställdes folkbokföringsadress medför det att uppgiften lämnas till den anställde själv. Det är således den anställde själv eller någon i dennes hushåll som kan ta del av försändelsen.

Tjänsteskrivelse

Dnr: TN-2025/00386

Utifrån detta görs bedömningen att uppgiften kan lämnas ut utan att den enskilde eller någon närstående lider men. Sannolikheten att försändelsen hamnar i orätta händer bedöms som liten. Skulle det inträffa görs bedömningen att enskild eller någon närstående inte lider men.
Ansökan om SITHS-kort till personer med skyddade personuppgifter bör hanteras enligt särskild rutin där deras försändelser skickas med rekommenderat brev. Då dessa personuppgifter har ett högre skyddsvärde och konsekvensen kan bli allvarlig om dessa hamnar hos obehörig.

Bedömning

SITHS säkerhetsansvarig/informationssäkerhetssamordnare

Personnummer är enligt dataskyddsförordningens definition inte känslig men ska enligt IMY omfattas av ett särskilt skydd. Då hanteringen följer IMY:s riktlinjer ”*Personnummer ska inte finnas på adressetiketter, i kuvertfönster eller i försändelser som sänds utan kuvert så att de är synliga för vem som helst*” så är hanteringen förenlig med kraven i dataskyddsförordningen. Under de förutsättningarna bedöms att erforderliga skyddsåtgärder är vidtagna för denna typ av uppgift. Beslut om avsteg från riktlinjen behöver fattas med beaktande av risken för att obehörig får åtkomst till kortet och möjlig konsekvens av detta.
Ovanstående bedömning sammantaget med riskanalysen är att avsteg från informationssäkerhetsriktlinjen kan göras i detta specifika fall.

Ansvarig utgivare

Mot bakgrund av ovanstående föreslås att SITHS-kort även fortsättningsvis skickas med A-post till medarbetare inom Umeå kommun. För personer med skyddade personuppgifter ska försändelserna fortsatt ske med rekommenderat brev, med hänsyn till det högre skyddsvärdet.

Beslutsunderlag

Riskanalys SITHS-Apost 250319. Bilaga.
Checklista informationssäkerhet. Bilaga.

Beredningsansvariga

Erica Svanered, ansvarig utgivare SITHS Umeå kommun

Beslutet ska skickas till

Erica Svanered, ansvarig utgivare SITHS Umeå kommun
Hanna Öberg, säkerhetsansvarig SITHS och informationssäkerhetssamordare Umeå kommun

Riskanalys fraktalternativ A-post, SITHS-kort

Datum: 2025-03-19

Deltagare:

Erica Svanered, ansvarig utgivare SITHS

Anna-Karin Hellman, biträdande ansvarig utgivare SITHS

Hanna Öberg, säkerhetsansvarig SITHS och informationssäkerhetsamordnare

Bakgrund:

Inera lanserade 2024-01-25 sin nya portal för utgivning av SITHS eID och i samband med det förändrades utgivningsförfarandet. Beställda SITHS-kort skickas till kortinnehavarens folkbokföringsadress och kortinnehavaren behöver därefter aktivera sitt kort hos ID-administratör (kortkontor) innan det går att använda. Vid denna aktivering sker ID-kontroll enligt gällande rutiner. Varje organisation beslutar själv hur man vill att korten levereras, via A-post eller rekommenderat brev.

Ett arbete genomfördes under 2023 för att besluta om vilket fraktalternativ som ska användas för beställda SITHS-kort till medarbete i Umeå kommun, där inriktningen var A-post. Ett tidsbegränsat beslut fattades av stadsdirektör om att få dispens om att göra avsteg från informationssäkerhetsriktlinjerna och skicka korten med vanligt brev (A-post). För personer med skyddade personuppgifter gäller att korten skickas med rekommenderat brev. Beslutet om dispens var tidsbegränsat och ska nu omprövas. Mot bakgrund av detta genomförs en ny riskanalys.

Uppföljning tidigare riskanalys:

En riskanalys genomfördes 2023-02-01 för att identifiera tänkbara risker om SITHS-kort skulle skickas med A-post väljs.

Identifierade risker:

- Felaktig person får åtkomst till ett ej aktiverat SITHS-kort på grund av att brev med SITHS-kort levereras i fel brevlåda
- Felaktig person får åtkomst till ett ej aktiverat SITHS-kort på grund av att någon vittjar en brevlåda med ett levererat brev innehållande SITHS-kort

En incident som kan härledas till ovanstående risker har rapporterats in sedan förfarandet påbörjades i januari 2024. Det har inte kommit till SITHS-organisationens kännedom på annat sätt att någon av ovanstående risker har inträffat.

Risk 1 har formulerats om och ny sannolikhetsbedömning görs.

Konsekvensbedömningen som gjordes bedöms kvarstå.

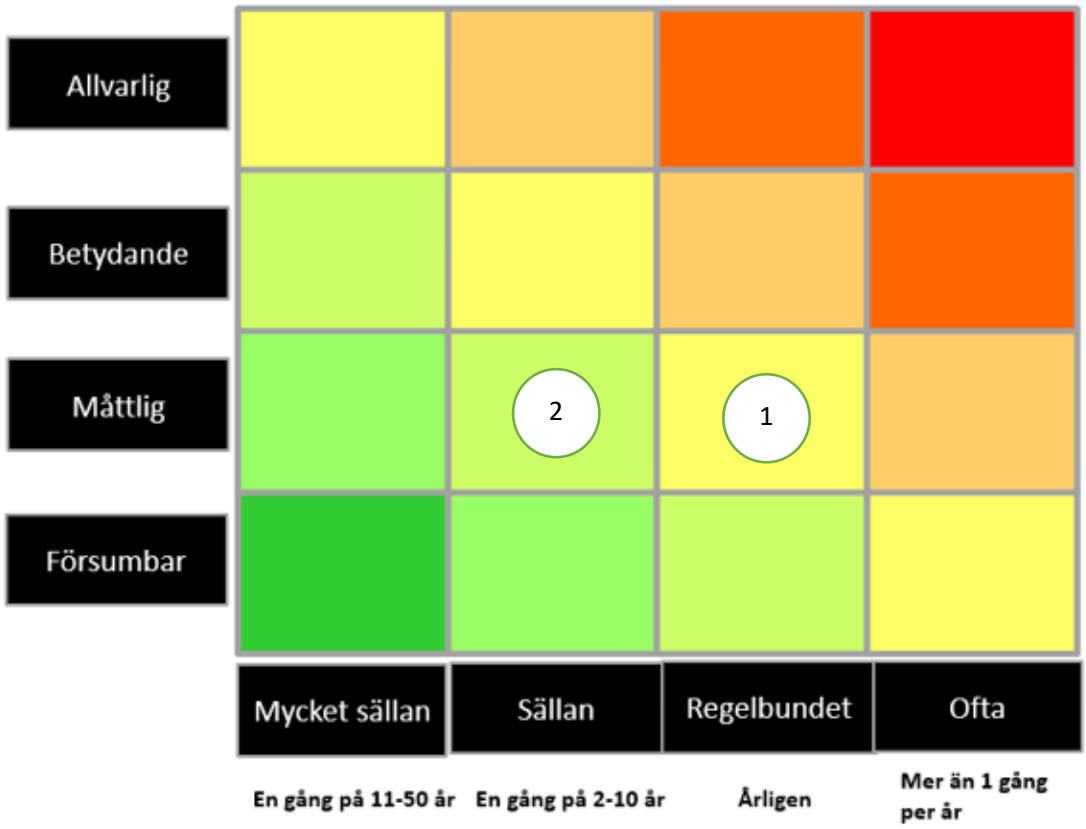
Beskrivning av risk och värdering av risk

- *Sannolikhet*
  - Mycket sällan, det bedöms osannolikt att det skulle inträffa, händer en gång på 11-50 år
  - Sällan, det är inte särskilt troligt att händelsen inträffar, händer en gång på 2-10 år
  - Regelbundet, det är ganska troligt att händelsen inträffar, händer åtminstone årligen
  - Ofta, det är mycket troligt att händelsen inträffar, händer flera gånger per år
- *Konsekvens*
  - Försumbar; ingen påverkan på individ, mål och strategier
  - Måttlig; mindre påverkan på individ, mål och strategier
  - Betydande; betydande påverkan på individ, försvårar betydligt möjligheterna att nå mål och/eller genomföra strategier
  - Allvarlig; allvarlig påverkan på individ, mål kan inte uppnås eller strategier kan inte genomföras

Riskanalys

	Beskrivning av risk			**Skattning av risk**
ID	**På grund av** (orsaker)	**Risk att** (negativ händelse)	**Leder till** (vilka konsekvenser skulle risken få)	**Riskvärde** (sannolikhet och konsekvens)
1	Brev med SITHS-kort levereras i fel brevlåda eller kommer inte fram till kortinnehavaren	Felaktig person får åtkomst till ett ej aktiverat SITHS-kort	Personen får tillgång till kortinnehavarens namn och personnummer Person kan visa upp kortet och på så sätt felaktigt lura någon att man arbetar i/har koppling till Umeå kommun	Sannolikhet – regelbundet Konsekvens – måttlig
2	Någon vittjar en brevlåda med ett levererat brev innehållande SITHS-kort	Felaktig person får åtkomst till ett ej aktiverat SITHS-kort	Personen får tillgång till kortinnehavarens namn och personnummer Person kan visa upp kortet och på så sätt felaktigt lura någon att man arbetar/har koppling till Umeå kommun	Sannolikhet – sällan Konsekvens – måttlig

Riskmatris

Sammanfattning

Sammantaget görs bedömningen i riskanalysen att sannolikheten att ett kort som skickas med vanligt brev kommer bort eller hamnar i orätta händer (levereras i fel brevlåda, eller brevlåda som vittjas av fel person) bedöms som liten (kan inträffa någon gång per år). Om det inträffar kan det i sin tur innebära att felaktig person får tillgång till kortet.

Konsekvensen av att någon kommer över namn och personnummer bedöms som måttlig skada. För personer med skyddade personuppgifter bedöms konsekvensen som högre.

Om felaktig person får tillgång till kortet innebär det i sin tur att denne får tillgång till namn och personnummer på kortinnehavaren. Personen kan också fysiskt visa upp kortet och på så sätt felaktigt lura någon att man arbetar/har någon koppling till Umeå kommun. Detta eftersom Umeå kommuns logga finns tryckt på kortet.

Risken att någon obehörig kommer över ett SITHS-kort och nyttjar det i negativa syften bedöms som mycket liten.

Tekniska nämnden

Checklista ärende avsteg informationssäkerhet

När handläggare bereder ärenden inför politiska beslut ska många olika perspektiv beaktas.
”Fyll i checklistan och kommentera enligt instruktionerna nedan. Checklistan bifogas som bilaga till tjänsteskrivelsen för att ge politikerna en snabb överblick av beslutets inverkan utifrån olika perspektiv.”

Kryssa för vilken inverkan beslutet får utifrån olika perspektiv.

Perspektiv – tänk på kommunmedborgare	**Ingen inverkan/kan ej bedömas**	**Positiv inverkan**	**Negativ inverkan**
Barnkonventionen	X		
Jämställdhet (flickor och pojkar)	X		
Jämställdhet (kvinnor och män)	X		
Folkhälsa	X		
Tillgänglighet			
Trygghet	X		
Miljö	X		
Ekonomi		X	
Tillväxt	X		
Annat perspektiv: Informationssäkerhet			X

Komplettera beslutsunderlaget

Ingen inverkan/kan ej bedömas	Beslutsunderlaget behöver inte kompletteras.
Positiv inverkan	Beskriv kort hur beslutet inverkar positivt.
Negativ inverkan	Beskriv kort hur beslutet inverkar negativt och om det finns förslag på åtgärder eller alternativa beslut.

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-05-15

Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00450

Yttrande förslag till uppdaterade Nationella riktlinjer för måltider i skolan

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att lämna yttrande enligt nedan.

att anse ärendet justerat.

Ärendebeskrivning
Livsmedelsverket har tagit fram förslag till uppdaterade Nationella riktlinjer för måltider i skolan och ger nu oss möjlighet att ge synpunkter på förslaget.

Yttrande
Det är positivt att det gemensamma ansvaret mellan skolverksamhet och måltidsverksamhet lyfts upp som viktig och att samarbetet kring måltiderna lyfts upp för att skapa samsyn och driva på det gemensamma arbetet att utveckla måltiderna.

Mål och indikatorer
Det är för många Nationella mål och indikatorer, vi ser svårigheter att mäta och följa upp alla dessa.

Layout
Riktlinjen är för lång med för mycket text. Önskvärt att korta ner avsevärt. Avsnittet i korthet är bra. Goda exempel som Serietidning och Ät vad du vill föreslås ligga som bilagor. Även liten näringslära och de vanligaste allergi och överkänsligheterna bör ligga som bilagor.

Näringsrika måltider
Bra att riktlinjen innehåller information om att livsmedel som serveras och säljs på skolområdet såsom skolkafeteria ska ha en näringskvalitet som främjar hälsa.
En övergång till mer baljväxter och grönsaker och mindre kött och chark i skolmåltiden är positiv och nödvändig för att äta hälsosamt och bygga en kunskap om bra matvanor.

Tjänsteskrivelse

Dnr: TN-2025/00450

Vi ser problem med att kunna servera fisk varje vecka och fet fisk, som exempelvis sill, lax och makrill minst 2 ggr per 4 veckor. Det är få feta fiskar som är inom budget och att servera sill och makrill så ofta tror vi bidrar till ökat svinn och mindre mat i magen.
Riktlinjen förslår vatten som måltidsdryck i första hand men i text beskrivs att elever som av olika anledningar äter för lite av den lagade maten till lunchen kan få ett bra bidrag av energi och näring med ett glas mjölk. Det är svårt att särskilja vilka barn som skulle behöva mjölken.

Miljösmarta måltider

Väldigt höga ambitioner med mål på både 60 procent ekologiska livsmedel, större andel svenskt kött och minst 70% svensk ost, frukt, bär och grönsaker. Livsmedelsstrategin fokuserar inte på ekologiskt utan bara på svenska livsmedel. Det borde vara samma inriktning i livsmedelsstrategi och nationella riktlinjer.

Beslutsunderlag

remiss-missiv-riktlinjer-skola. Bilaga.
nationella-riktlinjer-for-maltider-i-skolan_remiss. Bilaga.
nationella-riktlinjer-for-maltider-i-skolan-hanteringsrapport_remiss. Bilaga.
Checklista för handläggning av ärenden inför politiska beslut Nationella riktlinjer. Bilaga.

Beredningsansvariga

Marie Bäckman

Beslutet ska skickas till

I word-format till livsmedelsverket@slv.se senast 19 juni.
Vänligen ange diarienummer 2023/04634 och remissinstansens namn i ämnesraden på e-postmeddelandet och i dokumentnamnet på yttrandet.

Livsmedelsverket

REMISS

Avdelningen för råd och reglering
Enheten för hållbar livsmedelskonsumtion
Emelie Elin

2025-05-12

Dnr 2023/04634

Öppen konsultation

Förslag till uppdaterade Nationella riktlinjer för måltider i skolan

Livsmedelsverket har tagit fram förslag till uppdaterade Nationella riktlinjer för måltider i skolan.

Livsmedelsverket vill nu ge berörda myndigheter, kommuner och enskilda huvudmän, branschföreträdare och andra aktörer möjlighet att ge synpunkter på förslaget till uppdaterade riktlinjer.

Mer information om bakgrunden till de föreslagna riktlinjerna och hur de har tagits fram finns i bifogad hanteringsrapport.

Efter remissperioden kommer vi att ta om hand de synpunkter som har kommit in. Därefter vidtar arbetet med att utforma layout och färdigställa riktlinjerna i digital och tryckt form. De färdiga riktlinjerna planeras att presenteras under hösten 2025. Samtliga remissvar diarieförs och är därmed en allmän handling. Remissvaren kan även komma att publiceras på Livsmedelsverkets webbplats.

Vid frågor om remissen, vänligen kontakta:
Emelie Elin, projektledare, emelie.elin@slv.se

Livsmedelsverket önskar synpunkter på de föreslagna riktlinjerna **senast den 19 juni 2025**.

Remissvaren bör lämnas i bearbetningsbar form (t.ex. Wordformat) per e-post till livsmedelsverket@slv.se. Vänligen ange diarienummer **2023/04634** och remissinstansens namn i ämnesraden på e-postmeddelandet och i dokumentnamnet på yttrandet.

Avdelningen för råd och reglering
Enheten för hållbar livsmedelskonsumtion
Emelie Elin

2025-05-12 Dnr 2023/04634

Britta Ekman
Enhetschef, Enheten för
hållbar livsmedelskonsumtion

Emelie Elin
Projektledare

Bilagor

1. Nationella riktlinjer för måltider i skolan
2. Nationella riktlinjer för måltider i skolan - Hanteringsrapport

Nationella riktlinjer för måltider i skolan

Förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och fritidshem

REMISS

Förord

En bra skollunch ger elever förutsättningar att orka fokusera och prestera i skolan. Men en bra måltid är inte bara maten på tallriken. En trygg och lugn måltidsmiljö med vuxna förebilder är också viktigt för att eleverna ska få en positiv attityd till maten.

De svenska skolmåltiderna är också en viktig del i arbetet för jämlik hälsa. Genom skolmåltiderna har alla elever, oavsett bakgrund, samma möjlighet att äta hälsosamt och bygga en kunskap om bra matvanor. Sverige har lång tradition av skolmåltider och genom åren har synen på måltiderna förändrats – från att enbart handla om att mätta elever till att se skolmåltiderna som ett verktyg för omställningen till en mer hälsosam och hållbar livsmedelskonsumtion.

Livsmedelsverkets riktlinjer är avsedda som övergripande stöd för styrning och ledning av arbetet med bra skolmåltider. Skolmåltiderna är en del av utbildningen, därför behöver skolverksamheten och måltidsverksamheten ta ett gemensamt ansvar för och samarbeta kring måltiderna.

Riktlinjerna innehåller för första gången nationella mål för hållbara skolmåltider som kan användas för att skapa samsyn och driva på det gemensamma arbetet att utveckla måltiderna. Målen har tagits fram i dialog med representanter för måltids- och skolverksamheter och är grundade i Agenda 2030 samt nationella mål inom folkhälso- och miljöområdet.

Riktlinjerna har även kompletterats med stöd för hur kommuner kan stärka beredskapen för måltider vid störningar och stöd för hur man kan upphandla lokala råvaror i linje med livsmedelsstrategins mål.

Livsmedelsverkets riktlinjer är framtagna i dialog med Skolverket, Specialpedagogiska skolmyndigheten och relevanta yrkesgrupper och bygger på aktuell forskning och beprövad erfarenhet.

Tack vare den breda förankringen har dessa riktlinjer ett bredare perspektiv på skolmåltiderna med elevens bästa i fokus – nu och i framtiden.

Annica Sohlström
Generaldirektör
Livsmedelsverket

REMISS

Innehållsförteckning

Förord ... 2
Inledning ... 5
Om riktlinjerna ... 5
Skolmåltiden lägger grunden för elevers hälsa och lärande ... 5
Använd de resurser som redan finns ... 6
Måltidsmodellen – ett helhetsperspektiv på hållbara måltider ... 6
Mål för hållbara skolmåltider ... 7
Förutsättningar för hållbara måltider i skolan ... 8
Integrerade måltider ... 9
Avsnittet i korthet ... 10
Nationella mål och indikatorer för integrerade måltider ... 10
Skolmåltiderna – en viktig del av skolans arbete ... 11
Trivsamma måltider ... 18
Avsnittet i korthet ... 19
Nationella mål och indikatorer för trivsamma måltider ... 19
Den sociala och fysiska måltidsmiljön ... 21
Goda måltider ... 25
Avsnittet i korthet ... 26
Nationella mål för goda måltider ... 26
Matvanor formas av traditioner, kultur och social miljö ... 27
Näringsriktiga måltider ... 30
Avsnittet i korthet ... 31
Mål och indikatorer för näringsriktiga måltider ... 31
Matens betydelse för hälsan – nu och i framtiden ... 33
Planering av näringsriktiga måltider ... 34
Uppföljning, dokumentation och näringsberäkning ... 42
Individuella anpassningar av maten ... 46
Selektivt ätande ... 47
Frukost, mellanmål och övrigt måltidsutbud i skolan ... 48
Säkra måltider ... 52
Avsnittet i korthet ... 53
Mål och indikatorer för säkra måltider ... 53
Livsmedelslagstiftningen ... 54
Specialkost ... 55

REMISS

Rapportering av incidenter till kommunens livsmedelskontroll ... 58
Skadliga ämnen i maten ... 59
Miljösmarta måltider ... 61
Avsnittet i korthet ... 62
Nationella mål för miljösmarta måltider ... 62
Miljösmarta matval ... 64
Matsvinn ... 67
Beredskap för de offentliga måltiderna ... 69
Beredskap för måltidsverksamheten ... 69
Ta steg mot en stärkt beredskap ... 70
Beredskap och hållbarhet är förenligt ... 71
Upphandling – ett viktigt verktyg ... 72
Inköp av närproducerade livsmedel ... 73
Dokument som styr måltidsverksamheten ... 75
Lagstiftning, ansvarsfördelning och uppföljning ... 75
Livsmedelslagstiftningen – säkerhet, redlighet och spårbarhet i livsmedelshanteringen ... 75
Skollagstiftningen ... 76
Systematiskt kvalitetsarbete ... 77
Läroplanerna för de obligatoriska skolformerna ... 77
Barnkonventionen ... 78
Lagen om offentlig upphandling ... 78
Diskrimineringslagen ... 79
Arbetsmiljölagen ... 79
Lokala styrdokument ... 79
Fördjupning ... 81

REMISS

Inledning

Måltiderna i skolan har stor betydelse för elevernas hälsa, sociala gemenskap, trivsel och inte minst lärande. En bra skollunch som äts upp ger eleverna goda förutsättningar att orka fokusera på skolarbetet. Mätta och nöjda elever bidrar även till en lugnare stämning på och mellan lektionerna. Bra skolmåltider kan också bidra till att grundlägga hållbara och hälsosamma matvanor. Att investera i bra måltider i skolan är därför att investera i både elevernas lärande och hälsa.

Om riktlinjerna

Livsmedelsverkets riktlinjer för måltider i skolan ger kommuner och privata aktörer, som enskilda skolhuvudmän eller privata måltidsleverantörer, övergripande vägledning, stöd och förslag till hur man kan utveckla arbetet med skolmåltiderna för att främja hälsosamma matvanor och skapa matglädje. Riktlinjerna vänder sig till alla som påverkar skolmåltidernas kvalitet – från styrande politiker till kockar och måltidspersonal. Men i första hand riktar sig riktlinjerna till måltids- eller kostchefer, rektorer eller andra med direkt ansvar för olika delar av måltiden.

Riktlinjerna grundas på aktuell kunskap om hur en näringsriktig skolmåltid bör utformas för att främja hälsa hos barn som växer och utvecklas, liksom forskning om sociala, pedagogiska och fysiska aspekter av skolmåltiden. Viktiga kunskaper och erfarenheter har hämtats in i dialog med framför allt måltidschefer och rektorer för att möta målgruppernas behov av stöd och göra riktlinjerna användbara i praktiken. En komplex omvärld ställer ökade krav på verksamheterna, med fler aspekter som behöver beaktas. Därför har Livsmedelsverket tagit hänsyn till önskemål om att riktlinjerna ska innehålla mer konkreta rekommendationer om exempelvis livsmedelsval och måltidsmiljö. Riktlinjerna har också kompletterats med stöd kring beredskap och upphandling.

Riktlinjerna är avsedda som övergripande vägledning, stöd och förslag till hur man kan utveckla måltiderna ur ett helhetsperspektiv. Utifrån Måltidsmodellen, som beskrivs nedan, ges en fördjupning i varje avsnitt kring olika aspekter av måltiden. Varje avsnitt inleds med en summering av avsnittets innehåll samt förslag till mål och indikatorer för hur respektive område kan följas upp. Förutom forskningsbaserad information ges också vägledning utifrån beprövad erfarenhet samt goda exempel och tips.

Genom att belysa olika kvalitetsområden och styrdokument kan riktlinjerna också vara ett stöd vid policyarbete. Skolmåltiderna är en del av det lokala utvecklings-, hållbarhets- och folkhälsoarbetet i kommunerna och naturligtvis är det varje kommun, enskild huvudman, skola eller personalgrupp som bestämmer och i detalj planerar hur man vill arbeta för bra måltider i skolan.

Skolmåltiden lägger grunden för elevers hälsa och lärande

Enligt barnkonventionen har alla barn rätt till bästa möjliga hälsa och skolmåltiderna har en viktig roll i det. För alla obligatoriska skolformer gäller sedan 2011, enligt skollagen (2010:800), att skolmåltiderna ska vara näringsriktiga. Elever har olika möjligheter att äta bra hemma beroende på olika förutsättningar och livsvillkor. Skolmåltiderna kan utjämna dessa skillnader och är därför en viktig del av skolans kompensatoriska uppdrag. Genom att alla elever erbjuds kostnadsfria och näringsriktiga måltider skapas bättre och mer jämlika förutsättningar för lärande och god hälsa.

REMISS

Skolmåltiderna är också en viktig del av skolans hållbarhetsarbete. Genom att använda skolmåltiderna i utbildningen kan kopplingen mellan mat, hälsa och hållbarhet bli tydligare för eleverna. Läroplanen innehåller tydliga mål om lärande för hållbar utveckling. Här kan skollunchen användas som ett pedagogiskt verktyg som kompletterar undervisningen med praktiska exempel på hur det vi äter påverkar kroppen, miljön och samhället. Forskning[1] visar på en rad goda effekter när skolor arbetar aktivt med mat- och måltidsutbildning. Förutom att elever får bättre kunskaper om mat och måltider, både praktiska och teoretiska, kan mat- och måltidsutbildning i skolan bidra till att elever äter mer frukt och grönt och mindre sötsaker, både i och utanför skolan. De äter oftare frukost och vågar även prova fler nya maträtter. På så sätt kan skolan rusta elever med handlingskraft och kunskap som kan forma dem till att bli en del av lösningen för ett framtida hållbart samhälle.

Använd de resurser som redan finns

Att involvera eleverna i frågor och beslut som rör dem själva är både en lagstadgad rättighet och ett arbetssätt som förbättrar kvaliteten på besluten. Forskning[2] pekar på att ett ökat elevinflytande kan ge goda resultat i form av ökat välbefinnande, ökat intresse för mat och måltider samt att eleverna äter mer hälsosamt och varierat vid skollunchen.

Att använda och arbeta med skolmåltiderna som en resurs för lärande handlar inte om att lägga mer pengar utan om att använda skolmåltiderna på ett mer effektivt sätt. Skollunchen är en redan betald resurs som har mervärden, men som inte nyttjas fullt ut idag. Livsmedelsverkets riktlinjer ger stöd i hur skolan och måltidsverksamheten tillsammans kan utveckla sitt arbete med skolmåltiderna.

Måltidsmodellen – ett helhetsperspektiv på hållbara måltider

En måltid är mer än maten på tallriken. Måltiden omfattar även bland annat rummet, sällskapet och stämningen. Som stöd i arbetet med att följa upp måltidernas kvalitet och arbeta utifrån ett helhetsperspektiv på måltiden, har Livsmedelsverket tagit fram Måltidsmodellen. Den beskriver sex olika områden som alla är viktiga för att eleverna ska må bra av maten och känna matglädje. Att måltiden är *god* och *trivsam* är viktigt för att maten ska ätas upp. En bra måltid är även *näringsriktig* och *säker* att äta. Dessa två områden omfattas av krav i lagstiftningen. Med *miljösmart* menas måltider som bidrar till en miljömässigt hållbar utveckling och de nationella miljömålen. Med *integrerad* menas att måltiden ses som en del av skolan och inkluderas i det systematiska arbetet.

Måltidsmodellen kan användas som ett verktyg i arbetet med att utveckla måltiderna i skolan. För att helheten ska bli bra är det en fördel om styrande dokument, exempelvis måltidspolicy eller annat som formaliserar uppdraget kring skolmåltiderna, omfattar en beskrivning av konkreta mål på lokal nivå, ansvarsfördelning och rutiner inom varje pusselbit. Dessutom krävs kompetens, engagemang och samverkan mellan måltidsverksamhet, rektor, elever, elevhälsan, lärare och övrig personal.

Livsmedelsverkets riktlinjer för måltider i skolan utgår från Måltidsmodellen och varje avsnitt är en fördjupning inom respektive pusselbit.

[1] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

[2] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Kommunerna har en central roll i genomförandet av de globala målen i Agenda 2030. Åtta av målen är särskilt kopplade till de offentliga måltiderna. Livsmedelsverket har därför kompletterat Måltidsmodellen för att visa kopplingen mellan hållbara måltider och de åtta målen. På Livsmedelsverkets webbplats finns mer information om hur den offentliga måltidsverksamheten kan bidra till måluppfyllelse för respektive mål i Agenda 2030.

Mål för hållbara skolmåltider

Måltider i skolan blir hållbara genom att vara näringsriktiga, säkra, goda, trivsamma, integrerade och miljösmarta. Hållbara måltider bidrar till:

- att tillgodose alla elevers behov av näring och energi, på ett jämlikt sätt
- att främja elevers hälsa och livskvalitet idag och i framtiden
- att lägga grunden för bra matvanor och stödja elevers kunskapsutveckling kopplat till hälsa och miljö
- att minimera måltidernas miljöbelastning
- en socialt, miljömässigt och ekonomiskt hållbar utveckling.

För att uppnå hållbarare skolmåltider behövs konkreta mål som leder arbetet i rätt riktning. Livsmedelsverket har därför tagit fram nationella mål för varje del i Måltidsmodellen. Målen fokuserar på de förändringar som bedöms mest väsentliga för att skolmåltiderna ska kunna bidra till en hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion i Sverige. Vilka förändringar som behöver göras kan vara olika för olika kommuner eller skolor. Därför kan målen brytas ned till lokal nivå och anpassas till kommunens eller skolans egna förutsättningar. Varje mål har ett antal indikatorer som beskriver hela eller delar av målet. Syftet med indikatorer är att kunna följa utvecklingen mot målen. Gemensamma mål och indikatorer är ett verktyg för att skapa en gemensam riktning för aktörer som arbetar med att utveckla skolmåltider, och kompletterar riktlinjerna för måltider i skolan. De nationella målen samt indikatorer för att följa upp målen inleder respektive avsnitt i riktlinjerna.

Målen har tagits fram i dialog med representanter för måltids- och skolverksamheter och är grundade i Agenda 2030, Sveriges folkhälsomål, de nationella miljömålen och de mål och indikatorer för en hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion som Livsmedelsverket och Folkhälsomyndigheten gemensamt har tagit fram.

REMISS

Förutsättningar för hållbara måltider i skolan

- för dig som har övergripande ansvar för måltiderna i skolan

Sätt upp mål och fråga efter resultaten

En måltid är mycket mer än maten på tallriken. Måltidsmodellen ger ett helhetsperspektiv på bra måltider och kan användas i såväl planering som uppföljning av måltiderna i skolan. Omsätt de nationella målen, som utgår från Måltidsmodellen, och anpassa dem till de lokala förutsättningarna. Följ kontinuerligt upp och utvärdera måltiderna, exempelvis genom att inkludera målen i det systematiska kvalitetsarbetet.

Satsa på kompetens och tydliggör ansvaret

Bra måltider kräver en organisation med tydligt mandat att driva utvecklingen framåt och som möjliggör dialog och samarbete mellan olika yrkesgrupper. Skapa en organisation som lockar till sig kompetent och engagerad personal, som får inflytande och mandat att utveckla verksamheten mot de uppsatta målen. Det genererar ofta ett ansvarstagande för helheten, med eleven i centrum. Prioritera kompetensutveckling för att säkerställa att personalens kunskap motsvarar uppdragets krav och bidrar till en måltidsverksamhet av hög kvalitet.

Fokusera på matgästen och gör dem delaktiga i utvecklingen

Lyssna på och involvera eleverna i utformningen av måltiden. Utgå från deras erfarenheter, behov och åsikter och ta tillvara deras tankar och idéer för att skapa en trygg och trevlig måltidsmiljö för alla. Låt verksamheten genomsyras av flexibilitet.

REMISS

Integrerade måltider

Skolmåltiden är en viktig del av elevernas skoldag. Genom att involvera eleverna i skolmåltiden och samarbeta över verksamhetsgränserna skapas goda förutsättningar för mätta elever som kan tillgodogöra sig undervisningen under hela skoldagen. Skolmåltiden kan även fungera som ett praktiskt verktyg i undervisningen och bidra i elevernas lärande om hälsosam och hållbar livsmedelskonsumtion.

Integrerad i Måltidsmodellen

Livsmedelsverkets Måltidsmodell ger ett helhetsperspektiv på bra måltider. Modellens sex olika områden är beroende av varandra och alla är viktiga för att måltiderna ska skapa matglädje och bidra till hållbar utveckling. Integrerade måltider, där eleverna involveras i utformningen, är en förutsättning för måltider som bidrar till elevernas trivsel, lärande och hälsa.

REMISS

Avsnittet i korthet

- Skolmåltiden är inkluderad i skolans systematiska kvalitetsarbete och är även en del av elevhälsoarbetet.
- Det finns lokalt uppsatta mål för skolmåltiden som följs upp regelbundet. Både skolans och måltidsverksamhetens personal känner till och bidrar till att uppnå dem.
- Skolrestaurangen är en trygg plats med utrymme för social samvaro. Det finns en samsyn på skolan om de vuxnas roll vid måltiden.
- Olika aspekter av måltiden tas upp i undervisningen när det är möjligt och bidrar till att elever lär sig om, av och genom mat. Måltidspersonalen bidrar med sin kompetens genom samarbete med lärare och övrig personal.
- Elever ges möjlighet till inflytande och delaktighet i utvecklingen av skolmåltiderna.
- Det finns rutiner för hur elevernas synpunkter och idéer kring skolmåltiderna tas tillvara och återkopplas. De bygger på en förtroendefull dialog mellan elever, lärare, rektor, elevhälsan, kockar och måltidschef.

Nationella mål och indikatorer för integrerade måltider

Dessa mål pekar på en av de mest utmanande delarna med skolmåltidsarbetet – ett väl fungerande samarbete kring måltiderna mellan rektorer, lärare, övrig personal, elevhälsan, måltidschef, måltidspersonal och elever (Tabell 1). Genom att tillsammans formulera mål och syfte med skolmåltiden, över verksamhetsgränser, skapas förutsättningar för alla att verka åt samma håll. De nationella målen kan användas som grund för att ta fram konkreta lokala mål. Skolmåltiden är en del av skolans verksamhet och utgör en viktig del i elevernas skoldag och bidrar till hälsa och lärande. Skolmåltiden behöver därför inkluderas i det systematiska kvalitetsarbetet precis som övrig verksamhet som bidrar till elevernas utveckling.

Tabell 1. Mål, indikatorer och uppföljning av Integrerade måltider

Nationella mål	**Indikatorer**	**Uppföljning**
Alla skolor har ett fungerande samarbete med måltidsorganisationen för att uppnå hållbara skolmåltider.	Andel skolor där det finns ett gemensamt uppdrag (planering, utveckling och uppföljning) mellan skola och måltidsorganisation kring skolmåltiden.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel skolor som har med skolmåltiden i sitt systematiska kvalitetsarbete.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
Alla elever kan påverka sin måltidsmiljö.	Andel skolor som har ett måltidsråd.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.

REMISS

	Andel skolor som följer upp elevers upplevelse av skolmåltiden.	Utvecklas.

Skolmåltiderna – en viktig del av skolans arbete

Integrerade skolmåltider innebär att måltiderna är en del av skolans verksamhet och ingår i skolans strategiska och systematiska kvalitetsarbete och uppföljning av arbetet. Skolmåltiden som sådan faller dock utanför begreppet undervisning men ingår i det vidare begreppet utbildning[3].

I läroplanerna för de obligatoriska skolformerna framgår att de demokratiska principerna att kunna påverka, ta ansvar och vara delaktig ska omfatta alla elever[4].Genom att elever ges möjlighet att utveckla åldersadekvata kunskaper i relation till mat och måltider ökar också elevers förmåga att kunna påverka och vara delaktiga i frågor som rör mat och måltider i skolan.

Genom att formulera gemensamma mål, med utgångspunkt från de nationella målen, på lokal nivå och tydliggöra syftet med skolmåltiden, över verksamhetsgränserna, skapas förutsättningar för alla att verka åt samma håll. Det kan handla om att gemensamt identifiera nuläge och kartlägga utvecklingsbehov kring exempelvis elevers delaktighet, fysisk och social måltidsmiljö, schemaläggning eller roller och ansvar i skolrestaurangen. Det förutsätter samarbete mellan rektor, måltidschef, måltidspersonal, lärare, elevhälsan, övrig personal och eleverna.

All personal på skolan behöver känna till syfte och mål och förstå sitt ansvar för att bidra till bra skolmåltider och elevers lärande.

Exempel på ansvarsområden kopplade till skolmåltiden

- Rektor: Övergripande ansvar för måltidsmiljön och att skolmåltiderna bidrar till elevernas hälsa, lärande och utveckling.
- Lärare och övrig personal: Äter med eleverna, är goda förebilder, bidrar med samtalsämnen, trivsel och trygghet för att främja gemenskap och välbefinnande.
- Måltidschef: Övergripande ansvar för måltiderna, måltidspersonalen och planeringen av måltidsverksamheten.
- Måltidspersonal: Ansvar för att tillaga och servera måltider utifrån Måltidsmodellen. Kan bidra med kunskap om livsmedel, tillagning, innehåll i maten, livsmedelshygien, allergi och specialkost.
- Elever: Delaktiga i utvecklingsarbetet kring måltiderna och bidrar till en trivsam måltidsmiljö.

Skolmåltiderna utgör en viktig del av skolans kompensatoriska uppdrag, och jämnar ut skillnader i elevers förutsättningar. Genom att alla elever har tillgång till kostnadsfria och näringsriktiga skolmåltider finns förutsättningar för lika möjligheter för lärande och god hälsa. Skollunchen är ofta den måltid, av alla måltider, som bidrar med mest näring och för en del elever är den enda lagade måltiden under dagen. Därför är det av största vikt att elever får förutsättningar att tillgodogöra sig skolmåltiderna, exempelvis genom en trygg och trivsam måltidsmiljö, kunskap och information om mat och måltider samt möjlighet till delaktighet.

[3] 1 kap. 3 § skollagen

[4] Lgr22, Lgra22, Lsam22, Lspec22, s.15

REMISS

Goda exempel och tips – Serietidningen ökar samverkan kring måltidsfrågor

Efter att Strängnäs kommun avsatte särskilda horisontella medel till projekt och samarbete utifrån Agenda 2030 sker mer utvecklingsarbete över förvaltningsgränserna. Det har bland annat resulterat i en serietidning som förklarar måltidspolicyn – med syfte att skapa dialog kring mat och måltider. De horisontella medlen har gjort att förvaltningschefer pratar mer med varandra, hittar beröringspunkter och initierar nya projekt och samverkansformer där det finns intresse från olika förvaltningar. Läs mer om hållbara måltider på Strängnäs kommuns webbplats.

Pedagogiska måltider och de vuxnas betydelse för en bra måltidssituation

Att måltiden är en del av skolans verksamhet bekräftas i skolans styrdokument. Vilka arbetsuppgifter som är kopplade till måltiderna råder det dock ofta delade meningar om. Forskning[5] visar att det finns tveksamheter om värdet av att öka det formella lärandet i form av regelrätta lektioner i skolrestaurangen. Själva måltidstillfället är en del av utbildningen och kan vara ett tillfälle för lärande men det är framförallt viktigt att det finns tid för återhämtning och relationsbyggande.

Att äta tillsammans med eleverna kan ingå i en lärares eller övrig personals arbetsuppgifter. Lärare, rektor och övrig personal som äter tillsammans med eleverna, har en viktig roll i måltidssituationen genom att agera förebild samt att förmedla en positiv attityd till måltiderna och en sund inställning till mat. Enligt forskning[6] kan det ha stor betydelse för hur eleverna uppfattar maten och måltiden.

Ett viktigt syfte med måltiderna i skolan är att bygga goda relationer mellan eleverna och mellan elever och vuxna. Erfarenhet har visat att med närvarande vuxna kan måltidsmiljön bli tryggare och lugnare, både för yngre och äldre elever.

Under måltiden har läraren eller övrig personal ofta som arbetsuppgift att äta tillsammans med elever som de samtidigt har tillsynsansvar för. Måltiden ryms i detta fall inom arbetstiden och ska inte förväxlas med rast. Det förutsätter därför att läraren eller övrig personal som äter måltider med eleverna har möjlighet till rast vid ett annat tillfälle.

Lärare och måltidspersonal har en viktig roll när det gäller att presentera skolmaten på ett intresseväckande och positivt sätt, genom att exempelvis förmedla kunskap om olika råvaror och maträtter samt visa eleverna var olika rätter och tillbehör finns.

Det är upp till skolan att utforma skollunchen så att den blir en trivsam måltid. Samsyn behöver skapas lokalt om måltiden och man behöver gemensamt ta fram en arbetsbeskrivning för lärare och andra vuxna som äter med eleverna. Exempel på vad som kan ingå i arbetsbeskrivningen:

Stöd till elever före måltiden

- Information om vilken mat som serveras.
- Påminnelse om skolans trivselregler.

[5] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

[6] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Stöd till elever under måltiden

- Arbeta för att måltidssituationen ska vara trygg och trivsam för alla och att alla känner sig delaktiga.
- Stöd att följa trivselregler och hygienrutiner.
- Stöd att lägga upp en varierad och näringsriktig portion mat utifrån Tallriksmodellen.
- Prata positivt om maten och lägg själv upp en varierad och näringsriktig portion.
- Ha rutiner för att uppmärksamma om en elev inte äter eller om elever har andra utmaningar i måltidssituationen samt åtgärder för detta.

> Låt gärna menyn vara en ingång till att diskutera eller förmedla kunskap om olika matrelaterade frågor som kopplas till skollunchen.

Måltidspersonalen spelar en viktig roll för elevernas upplevelse av måltiden. Goda relationer mellan måltidspersonal och elever skapar en tryggare miljö för eleverna och en bättre arbetsmiljö för måltidspersonalen. Men det förutsätter att måltidspersonalen får möjlighet att vara delaktiga i skolans verksamhet och att förväntningar är tydliga och kommunicerade. Det är också viktigt att det finns ett gott samarbete mellan skol- och måltidspersonal och att eleverna får en chans att lära känna personalen i köket – oavsett hur måltidsverksamheten är organiserad. Måltidspersonalen besitter ofta kunskap och kompetens om mat och måltider som inte lärare har och som de kan komplettera undervisningen med, exempelvis genom att planera menyn så att den har koppling till innehållet i undervisningen.

Mat- och måltidsutbildning

Mat och livsmedelssystemet kan vara en utgångspunkt för att ge eleverna kunskap om en hållbar och hälsosam livsstil. Forskning[7] visar att när skolor arbetar med att inkludera mat- och måltidsrelaterade teman i ämnesundervisningen, äter elever oftare frukost, mer frukt och grönt och mindre sötsaker. De vågar även prova fler nya maträtter. Mat- och måltidsutbildning kan göras på många olika sätt och kan handla om att jämföra skillnader mellan olika länders mattraditioner och vanor, att låta eleverna arbeta med sensorisk träning eller att göra studiebesök hos en livsmedelsproducent.

Läs mer om sensorisk träning och Sapere i avsnittet *Goda måltider*.

> **Forskning om att lära om, av och genom mat**
>
> I en svensk studie[7] som undersökt hur skolmåltiden kan integreras i grundskolans ämnesundervisning presenteras konkreta exempel på hur skolmåltiden kan bli en del av undervisningen. Näringslära, mattraditioner, matvanor och matproduktion var några av de matrelaterade områden som lärarna mestadels lyfte. Lärarna som undervisade i språk och matematik använde skolmaten som ett sätt att lära sig genom mat, snarare än om mat. Med andra ord konkretiserades ett språkligt eller matematiskt innehållsområde med exempel som var hämtade från skolmåltiden, men där syftet inte nödvändigtvis var att eleverna skulle få mer kunskaper om mat. I ämnet svenska fick de däremot både lära sig om mat samtidigt som

[7] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

de stärkte sina kunskaper i svenska genom att exempelvis läsa och utforma recept som utgick från elevernas erfarenheter av att äta och medverka i skolrestaurangens kök.

Det är centralt att barn redan från unga år får lära sig om matens betydelse både för den egna hälsans skull och för miljöns, för att sedan själva kunna göra kloka matval och på så sätt lägga grunden för hälsosamma och hållbara matvanor och ett friskare liv. Ur ett samhällsperspektiv är det viktigt eftersom eleverna utgör framtida konsumenter och beslutsfattare. I den svenska läroplanen för grundskolan finns inga specifika skrivningar om skolmåltiden. Däremot finns det mål och innehåll i olika ämnen som innefattar hälso- och hållbarhetsaspekter som gör att ämnesundervisningen lätt kan kopplas till skolmåltiden på olika sätt eller där skolmaten kan användas som ett konkret exempel. För att kunna få till en så kallad mat- och måltidsutbildning pekar forskningen på att det krävs att skolledningen prioriterar det.

Kunskap om behoven ger bättre lösningar

Enligt barnkonventionen ska barns bästa beaktas i frågor och vid beslut som rör dem och skolmåltiderna berör barn på många olika sätt. Skolan ska aktivt arbeta med barnkonventionen och utbildningen ska utgå från barns bästa. Elever har rätt att uttrycka sin åsikt och vuxna ska lyssna och beakta deras åsikter med hänsyn till ålder och mognad. Men för att kunna ta del av elevers perspektiv och ge dem möjlighet till inflytande krävs rätt förutsättningar för det. Det handlar dels om att använda anpassade metoder och arbetssätt, dels om att skapa en trygg miljö där elever vågar uttrycka sig. En annan viktig förutsättning är att elever får anpassad information och kunskap om de frågor som de ges möjlighet att bli delaktiga i.

Genom att utgå från elevernas upplevelser och verkliga behov, kan nya lösningar och arbetssätt som både elever och vuxna känner sig mer nöjda med, utvecklas.

Inflytande och delaktighet

Att involvera eleverna i frågor och beslut som rör dem själva är både en lagstadgad rättighet[8] och ett arbetssätt som förbättrar kvaliteten på besluten. Forskning[9] pekar på att ett ökat elevinflytande i skolmåltidsfrågor ger goda resultat i form av ökat välbefinnande, ökat intresse för mat och måltider samt ett högre och mer varierat intag av skolmat, inte minst frukt och grönsaker och växtbaserad mat. Delaktighet omfattar mer än inflytande. Delaktighet är en känsla hos individen av att det finns förutsättningar att höra till och vara en del av ett sammanhang och en gemenskap. För att alla elever ska kunna uppleva delaktighet behöver skolan tillsammans med måltidsorganisationen skapa fysiska och sociala förutsättningar för delaktighet för alla elever. Andra fördelar med delaktighet och elevinflytande är bättre sammanhållning mellan elever och bättre relationer mellan måltidspersonal och elever.

Elevernas medverkan i skolrestaurangen kan ske både före, under och efter skollunchen. Det finns skolor som ökat elevinflytandet markant genom att inte enbart låta elever vara delaktiga i att bereda och tillaga skolmaten utan också planera själva menyn tillsammans med måltidspersonal, lärare och övrig personal. Genom att involvera eleverna i utformningen av måltiderna och måltidsmiljön skapar man också möjlighet för engagemang och medansvar. Under måltiden kan elever bidra genom att inspirera sina kompisar att testa nya rätter eller råvaror, uppmuntra dem att följa trivselregler och hjälpa till att hålla rent genom att exempelvis torka av borden och annan lättare städning. De kan också vara med och plocka fram mat, ställa i ordning och dekorera skolrestaurangen samt hjälpa till i

[8] 1 kap. 10 § skollagen (2010:800) samt Barnkonventionen.

[9] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

disken efteråt. För att eleverna ska uppleva ett reellt inflytande och att det är värdeskapande att bidra med synpunkter och engagera sig är det viktigt att de får återkoppling på hur deras synpunkter tagits omhand.

Exempel på metoder för att arbeta med delaktighet och elevinflytande

Unicef Sveriges Handbok för barns delaktighet och inflytande

Att få känna delaktighet, göra sin röst hörd och ha inflytande i frågor som rör en själv är en rättighet och avgörande för motivationen, engagemanget och känslan av sammanhang. Unicefs handbok ger stöd i hur barnkonventionens artikel 12, barns rätt att uttrycka sin mening och höras i alla frågor som rör barnet, kan omsättas i praktiken.

Mobilt dialoglabb

Konceptet mobilt dialoglabb erbjuder en strukturerad och insiktsfull metod för att ta reda på barn och ungas perspektiv kring frågor som rör dem. Metodiken kan exempelvis användas för att förbättra måltidsmiljöerna i skolor. Mobilt dialoglabb grundar sig i barns rätt till delaktighet och inflytande i aktuella samhällsfrågor och har utvecklats av folkhälsostrateger inom Västra Götalandsregionen. Läs mer och ladda ner metoden från Västra Götalandsregionens webbplats.

Andra inspirationskällor:

Barnombudsmannen – Unga direkt. Ett arbetssätt med verktyg för att lyssna på barn.

Kunskapsguiden - ger metodstöd i att föra samtal med barn.

Måltidsråd

Det finns många olika sätt att involvera elever i måltidsverksamheten. Att ha ett måltidsråd kan vara ett sätt att öppna för samtal mellan lärare och övrig personal, rektor, elever och måltidspersonal. Genom att kalla matråd för måltidsråd är det lättare att synliggöra alla aspekter kring måltiderna – inte bara det som ligger på tallriken.

Måltidsråd kan utgöra en del av skolans demokratiarbete och vara ett konkret sätt att arbeta med elevinflytande och utveckling av måltiderna. Måltidsråd kan också användas som plattform för att öka medvetenheten om mat och miljö. Måltidsråd bör dock inte vara den enda formen för eleverna att påverka utvecklingen av måltiderna.

Genom måltidsrådet kan alla i skolan få möjlighet att diskutera hur man kan skapa lugn och trivsel vid måltiderna, hur måltiderna ska utformas och hur de kan bli tillfällen för lärande. För att skapa en realistisk förväntan på hur mycket det går att påverka måltiderna är det viktigt att eleverna får information och kunskap om vad som styr måltiderna, exempelvis budget, mål och andra styrande dokument, och på vilket sätt eleverna kan involveras i utformningen av menyn. För att få information om hur måltiderna upplevs kan måltidsrådet genomföra elevundersökningar.

För att ett måltidsråd ska vara värdeskapande behöver syfte och mål med rådet vara tydligt definierat. Dessutom behöver det finnas rutiner och strukturer för förberedelser, genomförande och uppföljning av möten samt en plan för hur alla skolans elever får återkoppling om måltidsrådets arbete och utveckling. Forskning[10] visar att om elever inte får återkoppling eller inte känner sig lyssnade på är risken stor att måltidsrådet får motsatt effekt.

[10] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Elevhälsoarbete

Elevhälsoarbete är skolans gemensamma och systematiska arbete med elevers lärande, utveckling och hälsa och har sin grund i skollagen och läroplanerna. Elevhälsan omfattar medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska insatser. Detta innebär förenklat att elevhälsan ingår i elevhälsoarbetet tillsammans med andra professioner på skolan.

Elevhälsoarbetet ska stödja elevernas utveckling mot utbildningens mål. Sambandet mellan barns och ungas hälsa och lärande i förskola och skola är väldokumenterat i forskning och beskrivs som dubbelriktat. Det innebär att all verksamhet i förskola och skola utgör den miljö som påverkar barns och ungas möjligheter att nå utbildningens mål.[11]

Det är viktigt att alla barn har en trygg och tillgänglig måltidsmiljö. I skolans arbete med att kartlägga och analysera det egna arbetet med trygghet och studiero, i det systematiska kvalitetsarbetet, är det därför värdefullt att inkludera skolmåltiden. Det är viktigt att skolan fastställer långsiktiga och kortsiktiga mål för måltiderna. Elevhälsopersonal kan också hjälpa till att identifiera utmaningar i måltidssituationen.

En frisk skolstart

En frisk skolstart är ett familjestödsprogram som utvecklats av folkhälsoforskare vid Karolinska Institutet. Programmet genomförs i förskoleklass eller årskurs 1 och erbjuder ett anpassat arbetssätt för elevhälsan och lärare att ge stöd till hälsosamma levnadsvanor för barnfamiljer.

Programmet innehåller inspiration och stödmaterial för skolpersonal, verktygslåda med material som riktar sig till föräldrar samt vanliga frågor och svar.

Läs mer på Karolinska institutets webbplats.

[11] Elevhälsoarbete, Skolverkets webbplats

Goda exempel utifrån beprövad erfarenhet

Ät vad du vill, när du vill i Karlstad

Karlstad kommun har infört konceptet ”Ät vad du vill, när du vill” inom ramen för måltidsbudgeten på en av sina högstadieskolor. Under hela dagen kan elever komma till skolrestaurangen och fylla på med ett litet hälsosamt mellanmål. Konceptet är uppskattat av såväl elever som personal. Exempelvis kan skolsköterskan i stället för att börja med att ge en huvudvärkstablett ”ordinera” ett mellanmål. Lärare som upplever oro i klassrummet kan ta en kort paus och ta med sig klassen ner i matsalen. Elever kan i stället för att gå och handla ohälsosam mat utanför skolan gå till skolrestaurangen för att umgås och fylla på med energi. Utbudet och den trevliga miljön i skolrestaurangen har gjort att det inte finns behov av en skolkafeteria.

Exempel på vad som kan serveras:

- Frukt-/grönsaks-/bärshots
- Kylskåpsgröt
- Chiapudding
- Knäckebröd med olika bönröror
- Frukt och grönsaker

Samverkan mellan vård och skola kring anpassade måltider

Samarbetet mellan elevhälsan och måltidsverksamheten i Skövde kommun ledde till gemensamma rutiner för Skaraborgs alla 15 kommuner. Syftet var att, genom ökat samarbete mellan yrkesgrupper kring specialkost och anpassade måltider, få fler barn att äta mer av skolmåltiderna. Resultatet av arbetet – som skedde i bred samverkan mellan bland annat skola, primärvård och specialistvård – blev en gemensam vägledning och mall för förskolor och skolor i Skaraborg, som vården använder när intyg skrivs. Intygen får endast skrivas av specialistsjukvården, till exempel habiliteringen eller BUP. Utgångspunkten är att skapa en framåtsyftande plan för de barn som behöver stöd och anpassningar. För att skapa bättre förutsättningar kring måltiden för alla elever är ett första steg att titta på måltidsmiljöns utformning. Skolorna ser också över menyer och salladsbuffé för att få fler att äta mer av den ordinarie menyn. I Skövde har ihopblandade sallader ersatts av mer oblandade grönsaker, vilket ökat grönsaksintaget.

Läs mer på Vårdsamverkan Skaraborgs webbplats.

REMISS

Trivsamma måltider

För att eleverna ska vilja gå till skolrestaurangen och äta lunch behöver det vara en lugn och trygg plats där eleverna känner att de har tid att äta och umgås med sina kompisar. Viktiga förutsättningar för det är vuxna förebilder och att alla har ett trevligt bemötande. Genom att elever och vuxna arbetar tillsammans för att skapa en trivsam miljö blir skolrestaurangen attraktiv – ett ställe där elever vill vara.

Trivsam i Måltidsmodellen

Livsmedelsverkets Måltidsmodell ger ett helhetsperspektiv på bra måltider. Modellens sex olika områden är beroende av varandra och alla är viktiga för att måltiderna ska skapa matglädje och bidra till hållbar utveckling. Trivsamma måltider i en lugn och trygg miljö gör skolrestaurangen attraktiv – ett ställe där elever vill vara.

REMISS

Avsnittet i korthet

- Skolans arbete med trygghet och studiero omfattar skolrestaurangen, vilket gör att eleverna känner sig välkomna, trygga och respektfullt bemötta där.
- Måltidsmiljön är tillgänglig så att alla, oavsett behov, får möjlighet till en trivsam måltid.
- Skolrestaurangen är trevligt inredd, har en behaglig ljudnivå och genomtänkt logistik.
- Skolmåltiden schemaläggs så att alla elever har minst 25 minuter för att äta och umgås i lugn och ro, utöver tid för att ta mat och lämna disk.
- Det finns struktur och tydlighet, både vad gäller trivselregler, bordsplacering samt information om maten som serveras.

Nationella mål och indikatorer för trivsamma måltider

Trivsamma skolmåltider är en förutsättning för att eleverna ska vilja komma till skolrestaurangen och äta maten. Arbetet med att uppnå trivsamma skolmåltider bygger på en rad olika sociala och fysiska faktorer. Dessa mål fokuserar på trygghet, social samvaro, lugn och ro samt involvering (Tabell 2).

Tabell 2. Mål, indikatorer och uppföljning av Trivsamma måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Alla elever upplever måltidsmiljön som trygg.	Andel elever som upplever att måltidsmiljön är en trygg plats.	Utvecklas.
	Antal vuxna per ätande barn.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel av skolmåltiden som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.
	Andel av skolelever som äter skolmåltiden per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel av skoleleverna som rapporterar att de ätit sig mätta de flesta skoldagar.	Utvecklas.
	Andel skolor som inkluderar skolmåltiden i det systematiska arbetsmiljöarbetet (vilket omfattar både fysisk och psykosocial arbetsmiljö).	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.

REMISS

Alla elever upplever att de kan äta i lugn och ro.	Andel skolor vars elever har minst 25 minuter vid bordet för att sitta och äta.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel elever som upplever att de kan äta skollunchen i lugn och ro.	Utvecklas.
	Andel skolor vars skolrestaurang under lunchen ej överskrider riktvärden för hälsoskadligt buller.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
Alla elever upplever att skolmåltiden ger möjlighet till social samvaro.	Andel elever som uppger att de alltid har någon att umgås med under lunchen.	Utvecklas.
	Andel skolor vars elever har minst 25 minuter vid bordet för att sitta och äta.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.

1

REMISS

Den sociala och fysiska måltidsmiljön

Brister i den fysiska och sociala miljön försämrar elevernas möjligheter att tillgodogöra sig skolmåltiden och måltiden kan uppfattas olika beroende på hur omgivningen upplevs. Det kan finnas olika anledningar till att elever väljer bort att äta i skolrestaurangen. Det kan handla om att skolrestaurangen inte känns mysig eller inbjudande. Det kan också handla om direkta brister i arbetsmiljön som stress och hög ljudnivå, utanförskap, bråk och mobbning. Det är problem som huvudmannen är ytterst ansvarig för och ska förebygga och åtgärda.

Viktiga sociala aspekter i skolrestaurangen är att elever känner sig trygga och har möjlighet att umgås med kompisar. Möjligheten till det påverkar upplevelsen av måltiden. Enligt forskning[12] upplever elever att skolmåltiden är en viktig paus från skolarbetet, ett tillfälle för att få återhämtning och energi. När elever själva beskriver vad som är viktigt för att måltiden ska upplevas som trivsam, är måltidens sociala betydelse överordnad hur maten smakar. En viktig trivselfaktor är att få sitta tillsammans och äta tillsammans med någon man känner sig trygg och glad tillsammans med.

> I årskurs 7–9 och i gymnasieskolan utses elevskyddsombud som företräder eleverna i arbetsmiljöarbetet på skolan. Det innebär att ombudet bevakar elevernas arbetsmiljö, rapporterar brister och för fram synpunkter och önskemål till skolans arbetsmiljöansvariga.

Måltidsmiljön, fysiska och sociala, bör utformas så att både elever och vuxna tycker att det är trevligt att äta där. Lokaler som har utformats med utgångspunkt i matgästens upplevelse och som är rena och fräscha bidrar till matlust och trivsel. Med färg, växter, genomtänkta avskärmningar och trivsam belysning kan skolrestaurangen med relativt enkla medel göras mysigare. Även ljudmiljön påverkar måltidsupplevelsen. Det finns idag ett stort utbud av ljuddämpande tyger och andra bullerdämpande material som kan sättas i tak, på väggar, golv, under eller på bord, under stolsben eller på andra ställen. Det går att undvika onödigt slammer genom att placera diskinlämningen avskilt.

Det är bra om det finns trivselregler för hur man ska vara mot varandra i skolrestaurangen och att det finns rutiner för att säkerställa att de efterlevs, exempelvis som en del av ansvaret vid den pedagogiska måltiden.

Eleverna upplever att det är viktigt att få inflytande över skolmåltiden, exempelvis genom att få möjlighet att påverka hur måltidsmiljön och regler för trivsel och umgänge kopplat till måltiden utformas. Enligt barnkonventionen har eleverna också rätt att få inflytande och bli delaktiga i utbildningen, vilken skolmåltiden är en del av. Läs mer om delaktighet och elevinflytande i avsnittet Integrerade måltider.

Schemaläggning

Schemat bör läggas så att varje elev får fasta och regelbundna lunchtider någon gång mellan klockan 11 och 13. För att eleverna ska få tillräcklig tid för att äta och ta om, men också tid att prata och umgås, bör varje elev ha möjlighet att sitta vid bordet i minst 25 minuter. Utöver det tillkommer den tid det tar att gå till och från skolrestaurangen, stå i kö, ta mat och lämna in disk.

[12] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

REMISS

Tillräckligt med tid för lunch

Forskning[13] visar att om elever får 25 minuter eller mer på sig att äta, bidrar det till:

- att mer av maten äts upp
- att eleverna äter mer frukt, grönsaker och fullkorn
- att eleverna får mer tid på sig att bygga relationer och umgås med vänner
- minskat tallrikssvinn.

För att förbättra både den fysiska och sociala måltidsmiljön kan observationer och trygghetsvandringar i måltidsmiljön vara bra metoder för att ta reda på hur det ser ut. Vid dessa vandringar är det lättare att upptäcka otrygga utrymmen, onödig köbildning och dåliga flöden vid servering och diskinlämning. För att alla ska få så goda förutsättningar som möjligt att äta i lugn och ro, tillsammans med kompisar man känner sig trygg med, är det viktigt med ett arbete som involverar elever, måltidspersonal, lärare och övrig personal.

Gott exempel – Schemalagd lunch

Inom ramen för projektet *Väl godkänt för skolmåltiden i grundskolan*, som leddes av Skolmatsakademin, har en metod för schemalagda måltider tagits fram i syfte att bland annat motverka stress och att eleverna äter för lite. Metoden går ut på att klassen går tillsammans med läraren till skolrestaurangen och äter på lektionstid. En lektion kan antingen börja med eller sluta med lunch. Vid lite längre lektionspass kan lunchen läggas mitt i lektionen. När klassen ätit färdigt går den tillbaka till klassrummet och fortsätter lektionen. På så sätt äger lunchen rum under lektionstid och blandas inte ihop med rast. Rast för lekar och utevistelse läggs vid en annan tidpunkt på dagen.

Erfarenheter från projektet samlades i ”Handbok för schemalagda måltider” som lika mycket handlar om att tillvarata den pedagogiska måltiden och hur ökad samverkan mellan olika personalgrupper kan skapa trygghet, studiero och bidra till skolans hälsofrämjande uppdrag.

Läs mer i *Handbok för schemalagda måltider* på Måltid Sveriges webbplats.

En tillgänglig måltidsmiljö är bra för alla

En skolrestaurang är inte bara en fysisk plats utan också en viktig del av lärmiljön som bidrar till elevernas utveckling. En tillgänglig måltidsmiljö innebär att alla elever ska ges tillgång till och möjlighet att delta i måltidssituationen utan att uppleva hinder som begränsar deras delaktighet. För att nå dit krävs det att skolan identifierar och åtgärdar eventuella tillgänglighetsproblem.

Främjande insatser för fungerande måltider

En del i det förebyggande arbetet är att skapa rutiner och strukturer kring måltiderna. Genom att göra måltidsmiljön tillgänglig för alla kan det bidra till att behov av individuella anpassningar minskar. Att låta eleverna få vara en del i denna process ger dem en möjlighet att få göra sin röst hörd och vara delaktiga i tillgänglighetsarbetet. Förutom att involvera eleverna krävs ett samarbete mellan rektor, lärare och övrig personal, elevhälsan, måltidspersonal och i vissa fall även vårdnadshavare. Även

[13] LIVSMEDELSVERKET. EDWALL LÖFVENBORG J & SELLBERG F 2024. Tid för skollunch – hur lång tid behöver eleverna vid matbordet. *Livsmedelsverkets PM.* Uppsala: Livsmedelsverket.

andra aktörer kan behöva involveras, exempelvis fastighetsförvaltaren som ofta ansvarar för underhåll och skötsel av lokaler.

Många elever diagnostiserade med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) har annorlunda perception, vilket kan påverka hur de upplever måltidsmiljön och maten. För elever med NPF kan en högljudd miljö med många intryck vara särskilt ansträngande och medföra att resten av skoldagen påverkas negativt. Anpassningar för elever med NPF är oftast bra för alla, men särskilt viktiga för dessa elever. Den struktur, stöd och de anpassningar som görs i klassrummen behöver följa med till skolrestaurangen och måltidsmiljön.

Exempel utifrån beprövad erfarenhet på hur måltiden kan bli tillgänglig:

Före måltiden, menyn och maten:

- Att på förhand informera om vilken mat som serveras och hur den kommer att se ut kan bidra till en känsla av trygghet och förutsägbarhet. Det är bra att komplettera en skriven meny med bildstöd. Om det finns flera alternativ bör detta framgå tydligt.
- Hur maten presenteras, det vill säga hur den beskrivs men också hur den ser ut och luktar, kan spela en viktig roll för elevernas måltidsupplevelse.
- Att måltidspersonal hälsar välkommen, kan berätta om maten och svara på elevernas frågor innan eleverna börjar ta mat är viktigt.
- När det erbjuds blandad mat, som grytor, kan det vara bra om det finns alternativ där maten inte är blandad. Blandad mat och mat med bitar, med många olika färger och former, kan upplevas utmanande, särskilt för elever med NPF. När mat serveras oblandad kan måltiden kombineras med de livsmedel som eleven känner sig trygg att äta, i stället för att hela rätten ratas. För att göra såser och grytor mer hanterbara kan man prova andra matlagningstekniker. Exempelvis kan maträtter med små bitar av grönsaker, linser eller bönor i göras mer sensoriskt tillgängliga genom att dessa kokas in och mixas släta eller krämiga.

Den sociala miljön

- I skolrestaurangen bör eleverna ha sina egna fasta platser eller bord så att de alltid vet var de ska sitta. Det kan vara bra att involvera eleverna i bordsplaceringen så att alla elever får sitta med någon som de känner sig trygg med.
- Undvik tvång och regler som att ”alla måste smaka på allt” och att "man måste äta upp det man har på sin tallrik”.
- Se till att vuxna finns med vid borden under måltiden för att skapa lugn och trygghet.
- Arbeta med att skapa en inkluderande måltidssituation och förståelse för att elever fungerar olika och därför har olika behov och då kan behöva olika anpassningar. Det kan handla om att medvetandegöra, utbilda och att ha ett öppet och positivt samtalsklimat om olikheter bland elever, måltidspersonal, lärare och övrig personal.
- För att skapa förståelse för behovet av anpassade måltider kan utbildning kring ätsvårigheter vid NPF vara betydelsefullt för måltidspersonal.
- Oförutsedda förändringar omkring måltidssituationen kan skapa osäkerhet, förbered därför eleverna inför att något i måltidssituationen ska ändras.

Den fysiska miljön

- Säkerställ att eleverna enkelt kan ta sig till och från skolrestaurangen utan att stöta på hinder, exempelvis trängsel vid dörrar, i korridorer eller vid upphängning av ytterkläder eftersom köbildning eller folksamlingar utanför skolrestaurangen kan skapa obehag.

REMISS

- Att erbjuda bricka att bära tallrik, bestick och glas på kan underlätta i trånga utrymmen eller vid längre avstånd mellan servering och sittplats.
- Ge möjlighet att sitta och äta i ett mindre, avgränsat rum.
- Vid behov kan det vara bra att dela av en stor skolrestaurang i mindre delar, genom att använda skärmar och andra typer av rumsavdelare.
- Använd text- och bildskyltar för att tydliggöra olika delar av måltidsmiljön, som var man ställer glas och porslin när man ätit klart.
- Minska mängden ljudintryck i måltidsmiljön genom att använda ljudabsorberande material.
- Minska mängden synintryck genom enhetlig möblering och färgsättning. Se över dekorering och pynt och minimera vid behov.
- Se över så att belysningen är tillräcklig, men inte bländande.

Stöd om tillgängliga lärmiljöer och NPF

Specialpedagogiska skolmyndigheten har flera olika stödmaterial och utbildningar för tillgängliga lärmiljöer och neuropsykiatriska funktionsnedsättningar.

Studiepaket NPF, Specialpedagogiska skolmyndigheten

Måltidsmiljö för barn och elever med NPF , Specialpedagogiska skolmyndigheten

I stödmaterialet för tillgänglig utbildning finns verktyget Fyrfältaren, som kan användas för att guida personalen att systematiskt kartlägga och förbättra den fysiska, pedagogiska och sociala miljön under måltiden.

Stödmaterial för tillgänglig utbildning, Specialpedagogiska skolmyndigheten

REMISS

Goda måltider

Elever är präglade av den matkultur de växer upp med och är vana vid. Bra mat i skolan är därför mat som eleverna känner sig lockade av, men som också breddar deras smak. Skolmåltiderna kan lära eleverna om mat och bra matvanor, men också skapa intresse för nya livsmedel och maträtter. Men att maten uppfattas som god handlar inte bara om vad som serveras. Det är lika viktigt att måltidsmiljön är inbjudande och trygg, att eleverna har möjlighet att vara delaktiga i utvecklingen av måltiderna och att det finns en positiv attityd till skolmåltiderna bland både elever och personal.

God i Måltidsmodellen

Livsmedelsverkets måltidsmodell ger ett helhetsperspektiv på bra måltider. Modellens sex olika områden är beroende av varandra och alla är viktiga för att måltiderna ska skapa matglädje och bidra till hållbar utveckling. Goda måltider är en förutsättning för att maten ska ätas upp och bidra med näring, ork att klara skoldagen.

REMISS

Avsnittet i korthet

- Måltiderna tar hänsyn till matgästernas behov och presenteras på ett tilltalande och inkluderande sätt som lockar eleverna till att våga prova nytt.
- Elevernas nyfikenhet och sinnen lockas med färg, form, doft, smak och en positiv pedagogisk miljö.
- Skolrestaurangen har kompetent och engagerad personal med utrymme för kreativitet och flexibilitet.
- Måltidssituationen präglas av gott bemötande bland elever och vuxna, vilket bidrar till en positiv inställning både till varandra och till den mat som serveras.

Nationella mål för goda måltider

Att eleverna tycker att skolmaten är god är en förutsättning för att de ska äta upp den. Våra matvanor och preferenser varierar över tid, det är därför inte troligt att alla elever kommer att gilla all mat. Däremot behöver den vara så god att eleverna äter sig mätta. Skolmåltiden har utöver att ge näring och energi också en viktig roll i att introducera och vänja eleverna vid mer hållbara rätter. Dessa mål fokuserar därför på att eleverna tycker att maten smakar gott, men också att acceptansen för ny och mer hållbar mat ökar (Tabell 3).

Tabell 3. Nationella mål och indikatorer för uppföljning av Goda måltider

Nationella mål	**Indikatorer**	**Uppföljning**
Alla elever tycker att den mat som serveras i skolan för det mesta är så god att de äter sig mätta.	Andel av elever som rapporterar att de ätit sig mätta de flesta dagar.	Utvecklas.
	Andel av skolmaten som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.
	Andel elever som äter skolmaten per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
Genom skolmåltiderna har elevers acceptans för miljömässigt hållbara rätter och livsmedel ökat.	Andel av skolmaten som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning.
	Andel elever som äter skolmaten per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Genomsnittlig mängd CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.

REMISS

Matvanor formas av traditioner, kultur och social miljö

Matvanor påverkas av många olika faktorer, och en viktig del är matkultur. Matkultur handlar exempelvis om vilka livsmedel eller kryddor som är vanliga i ett samhälle, vilka traditioner som finns kring mat och vilken betydelse och vilka värderingar som förknippas med att äta. Detta påverkar också elever och deras matvanor.

Redan tidigt i livet formar vi uppfattningar om vad vi tycker är god och inte god mat. Många blir vana vid den mat som serveras i hemmet, vilket kan leda till att eleverna föredrar en viss typ av mat även i skolan. Under tonåren minskar vårdnadshavarnas inflytande och eleverna påverkas mer av vad deras vänner och klasskamrater äter. Samma sak gäller även åt motsatta hållet. En negativ inställning till skolmaten kan spridas och göra att elever inte äter – även om de egentligen tycker att maten är god. I tonåren kopplas mat och identitet alltmer samman och mat och ätande kan bli ett sätt att uttrycka sin identitet.

Genom maten får eleverna inte bara i sig näring, utan får också en koppling till sina traditioner, sin familj och sin identitet. Men matvanor är inte statiska utan de förändras ständigt.

Inspirera och utmana

Många tycker oftast bäst om den mat som de känner till sedan tidigare. Bra skolmat är därför den som eleverna tycker om men som ändå utmanar deras smaker och preferenser en aning. Preferenser kan ändras fram och tillbaka under uppväxttiden och de flesta barn har en naturlig skepsis mot nya maträtter, livsmedel och smaker. Men det är också under barndomen vi har goda möjligheter att bredda och utveckla våra smakpreferenser. Forskning[14] tyder på att barn kan lära sig att tycka om all mat om de är i rätt omgivning och om den presenteras på ett tilltalande sätt.

Chansen att eleverna ska tycka om maten ökar om de har trevligt tillsammans i en lugn miljö. Det är viktigt att få prova på utan tvång och på ett sätt som väcker nyfikenhet. Om eleven exempelvis ser kikärtor på ett salladsbord under lång tid, och vuxna och kompisar som tar av dem, kanske hen så småningom själv vågar prova. De vuxna har här en viktig roll som goda förebilder.

Flera faktorer påverkar hur skolmåltiden upplevs

God mat handlar inte bara om vad som serveras och vilken kvalitet det är på maten. Att maten uppfattas som god påverkas av många olika faktorer, som möjligheten att få välja mat, hur maten presenteras och serveras, att man kan äta utan stress, att den sociala och fysiska miljön upplevs som trivsam och trygg. Att vänner, lärare, övrig personal och familj pratar positivt om maten har också betydelse.

Stämningen och trivseln vid måltiderna påverkas av både elevers och vuxnas bemötande vid måltiden. Måltidsupplevelsen påverkas av om man känner sig sedd, trevligt bemött och som en del av gemenskapen.

Att låta eleverna och vårdnadshavare ta del av menyn på skolans webbplats, på sociala medier eller liknande är vanligt och något som kan bidra till att förstärka en positiv bild av skolmåltiderna. Det kan

[14] LIVSMEDELSVERKET. SEPP, H., HÖIJER, K. & WENDIN, K. 2016. Barns matvanor ur ett sensoriskt och pedagogiskt perspektiv -en litteraturgenomgång. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

REMISS

också vara trevligt och välkomnande att mötas i skolrestaurangen av en ”Dagens lunch”-skylt och att rätterna presenteras med skyltar som visar rättens namn och specificerar ingredienser.

Locka alla sinnen

Vi upplever maten och måltiden med alla våra sinnen. Att servera maten vackert och bjuda på smaker och dofter som tilltalar och lockar kan väcka aptiten. Matlagning och brödbak kan sprida doft och väcka nyfikenhet utanför skolrestaurangen. Många måltidsorganisationer bygger öppna kök och hittar serveringslösningar som inte bara ger möjlighet att känna dofter utan som också ger möjlighet till möten mellan de som lagar maten och matgästerna. Det kan bidra till att eleverna får ett ansikte på kockar och måltidspersonal och en personlig relation till både maten och den som lagat den.

Läs mer om hur man kan skapa bättre förutsättningar för att maten ska ätas upp i avsnittet *Näringsriktiga måltider*.

Sensorisk träning – mat för alla sinnen

Studier visar att barn vågar prova fler livsmedel och rätter när de arbetat med så kallad sensorisk träning. Sapere är en metod utvecklad för mellanstadiebarn där barns språk och sensoriska förmåga övas – hur vi upplever maten och måltiden med alla sinnen, genom att använda doft, syn, känsel, hörsel och smak.

Mat för alla sinnen för årskurs 4–6 är Livsmedelsverkets handledning i Sapere-metoden. Den syftar till att på ett lustfyllt sätt bredda elevernas smakrepertoar och kritiska tänkande kring mat och smak.

Mat för alla sinnen kan beställas eller laddas ner från Livsmedelsverkets webbplats.

Godare mat med rätt kompetens

Att laga god och hälsosam mat som eleverna tycker om kräver bra råvaror, kunskap och engagemang. Livsmedelslagstiftningen kräver att måltidspersonalen har den kunskap och kompetens som krävs för att utföra arbetet på ett säkert sätt men anger inga specifika utbildningskrav (läs mer i avsnittet *Dokument som styr måltidsverksamheten*). Det är dock ofta nödvändigt att personalen i köket har restaurang- eller storköksutbildning på lägst gymnasienivå eller motsvarande bevis på kunskaper. Därtill behövs fördjupad kunskap i vad som utmärker bra mat för olika målgrupper, kunskap om specialkost vid allergi och överkänslighet samt kunskap om elevers behov av anpassningar.

Kompetensförsörjning genom validering

Behovet av utbildade kockar är stort och att ha en kompetensförsörjning är en förutsättning för att klara både generationsväxling och att upprätthålla måltidsverksamheten vid kris och höjd beredskap. Utbildningsrådet för hotell och restauranger (UHR) har utvecklat en valideringsmodell som ger möjlighet för outbildad måltidspersonal att utvecklas och validera befintliga kunskaper och färdigheter för att få yrkesbevis som kock. Rutinerade och erfarna kockar kan utbilda sig till yrkesbedömare och bidra till kompetensförsörjningen genom att bedöma kunskaper och färdigheter i den egna verksamheten. På så vis kan kompetens och arbetslivserfarenhet nyttjas effektivt samtidigt som arbetskraft fylls på och kunskap överförs.

Läs mer på UHR:s webbplats.

REMISS

En arbetsplats som ger möjlighet till utveckling i professionen har bättre möjlighet att locka till sig – och behålla – kompetent, engagerad och yrkesstolt personal. Det är viktigt att kockar och måltidsbiträden uppmuntras till utveckling i sin yrkesroll, kontinuerligt erbjuds fortbildning och får mandat som motsvarar deras kompetens. Erfarenhetsutbyte med andra skolrestauranger är ett sätt att få nya idéer och utvecklas i sitt yrke. Idag finns inspiration i form av recept, bilder och forum lätt att tillgå, bland annat på webben och i sociala medier. Det finns även kokböcker riktade särskilt till skolkockar. Oavsett om menyn planeras centralt i kommunen eller lokalt på skolan är det viktigt med en bra dialog mellan alla berörda parter. De som lagar maten bör ha en central roll i meny- och receptplaneringen. Måltidspersonalens kunskap och kompetens kan med fördel även tas tillvara i det pedagogiska arbetet.

REMISS

Näringsriktiga måltider

Alla barn har rätt till bästa möjliga hälsa och näringsriktiga skolmåltider är ett viktigt bidrag till det. Måltiderna i skolan ska ge den energi och näring som eleverna behöver för att växa, utvecklas och orka med skoldagen. Skolan har även en pedagogisk möjlighet att visa eleverna vad som är hälsosam mat, och på så sätt ge alla elever, oavsett bakgrund, en grund för bra matvanor i framtiden.

Näringsriktig i Måltidsmodellen

Livsmedelsverkets Måltidsmodell ger ett helhetsperspektiv på bra måltider. Modellens sex olika områden är beroende av varandra och alla är viktiga för att måltiderna ska skapa matglädje och bidra till hållbar utveckling. Näringsriktiga måltider som äts upp är ett resultat av goda, hälsosamma måltider i en trivsam måltidsmiljö, som ger den energi och näring som eleverna behöver för att växa, utvecklas och orka med skoldagen.

REMISS

Avsnittet i korthet

- Skolmåltiderna planeras utifrån de nordiska näringsrekommendationerna och ger cirka 30 procent av elevernas behov av energi och näring.
- Skolrestaurangen erbjuder varje dag en eller flera lagade rätter, salladsbord och bröd.
- Skolan mäter konsumtionen, det vill säga följer upp hur mycket av den serverade maten som äts upp.
- Skolmåltiderna presenteras och serveras på ett sätt som bidrar till att eleverna lockas att ta av och äta upp maten, utan tvång och pekpinnar.
- Måltiderna i skolan är anpassade för elever med medicinska behov, funktionsnedsättning eller önskemål av religiösa skäl.
- Utbudet i skolkafeteria eller varuautomat är både hälsosamt och attraktivt för eleverna.

Mål och indikatorer för näringsriktiga måltider

Att måltiderna bidrar med den näring och energi är en förutsättning för eleverna att växa, utvecklas och orka med skoldagen. Enligt barnkonventionen har alla barn rätt till bästa möjliga hälsa och näringsriktiga måltider är ett viktigt bidrag till det. Näringsriktiga måltider är dessutom reglerat i skollagen. Nordiska näringsrekommendationer 2023 är den vetenskapliga grunden för näringsriktiga måltider i skolan. Utifrån dem har mål tagits fram, som fokuserar på de största förändringarna som behöver göras för att främja en hälsosam livsmedelskonsumtion bland barn (Tabell 4).

Tabell 4. Mål och indikatorer för Näringsriktiga måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Baljväxter (linser, bönor, tofu, sojafärs, med mera) samt fisk och/eller skaldjur har ersatt en del rött kött och chark i skolmåltiderna.	Genomsnittlig mängd baljväxter, fisk och skaldjur respektive rött kött och chark som serveras per dag.	Utvecklas.
	Andel skolor som erbjuder ett vegetariskt alternativ till alla elever i skolan varje dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Genomsnittligt innehåll av fleromättat fett/mättat fett, fibrer, vitamin D och järn i serverade skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
De livsmedel som serveras eller säljs på skolområdet har en näringskvalitet som främjar hälsa.	Andel av mängd inköpta livsmedel som är märkta med Nyckelhålet inom livsmedelskategorier för vilka det finns kriterier.	Utvecklas.

REMISS

	Andel skolor som inkluderar all måltidsverksamhet inom skolan i gemensamma riktlinjer eller policyer med utgångspunkt att främja elevers hälsa	Utvecklas.
	Genomsnittligt innehåll av energi, fett, mättat fett, fleromättat fett, kolhydrater, protein, fibrer, vitamin C, vitamin D, folat, järn och salt i serverade skolmåltider (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
	Andel skolor där den genomsnittliga skolmåltiden (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod innehåller högst 1,8 gram salt.	Utvecklas.
	Andel skolor där den genomsnittliga skolmåltiden (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod innehåller minst 27 gram fullkorn.	Utvecklas.

1

REMISS

Matens betydelse för hälsan – nu och i framtiden

Det vi äter har stor betydelse för hälsan på både kort och lång sikt. Hälsosamma matvanor grundläggs tidigt och skolan har stora möjligheter att ge alla elever, oavsett bakgrund, chansen till bra matvanor genom hälsosamma skolmåltider.

Forskning visar att en näringsriktig skollunch också bidrar till elevernas skolprestation, bland annat genom bättre koncentration och uppmärksamhet. Livskvaliteten är högre hos elever som ofta äter skollunchen jämfört med om den hoppas över, särskilt när det gäller psykiskt välbefinnande och sömn. Det är mindre vanligt med fysiska hälsobesvär som huvudvärk och ryggvärk hos elever som äter skollunch jämfört med om den hoppas över. [15] Vad som är orsak och verkan när det gäller elevernas livskvalitet har forskningen inte kunnat peka ut. Men det är tydligt att skolmåltiderna innebär många fördelar, både för elever och för samhället på längre sikt.

De nordiska näringsrekommendationerna (NNR 2023) är den vetenskapliga grunden för Livsmedelsverkets rekommendationer om näringsriktiga måltider och används som utgångspunkt vid planering av måltiderna i skolan.

NNR tas fram på uppdrag av Nordiska ministerrådet och baseras på en samlad bedömning av aktuell forskning om matens betydelse för hälsan. NNR beskriver de matvanor som är bra för hälsan på kort och lång sikt, och hur mycket av olika näringsämnen kroppen behöver. Referensvärdena för energi och näringsämnen i NNR 2023 är antagna som svenska näringsrekommendationer.

Hälsosamma matvanor kännetecknas av mycket mat från växtriket och lagom med mat från djurriket. Det innebär mycket frukt och grönsaker, baljväxter, fullkorn, magra mejeriprodukter och fisk, samt mindre av vitt mjöl, charkprodukter, rött kött, socker och salt.

Med hälsosamma matvanor minskar risken för de stora folksjukdomarna – hjärt- och kärlsjukdom, flera former av cancer, obesitas och typ 2-diabetes. Eftersom det är sjukdomar som utvecklas under lång tid är det viktigt att tidigt lära sig att tycka om mat som är bra för hälsan. Det ökar chansen för att de ska fortsätta med de vanorna även senare i livet. En hälsosam, varierad kost ger också barn tillräckligt med den näring de behöver för att växa och utvecklas.

Barns matvanor

Livsmedelsverkets undersökning av barn och ungdomars matvanor, Riksmaten ungdom 2016–17, visar att det är stor skillnad mellan vad som är bra att äta och vad barn och ungdomar faktiskt äter.

- Färre än en av tio äter tillräckligt med frukt och grönsaker. I genomsnitt äter de ungefär hälften av den mängd som är bra för hälsan.
- En av tio äter tillräckligt med fullkorn, de flesta skulle behöva äta dubbelt så mycket.
- En av tio äter den mängd rött kött och chark som är bra för hälsan.
- Nästan en femtedel av den totala mängden kalorier de äter kommer från godis, läsk, glass, snacks och fikabröd.

Redan bland barn och ungdomar finns könsskillnader i matvanorna. Generellt äter tjejer mer frukt och grönt och mindre kött än killarna. Det finns även skillnader kopplat till barns livsvillkor. Barn till föräldrar med kortare utbildning äter mindre grönsaker och fisk, men dricker mer läsk än ungdomar

[15] MORRIS, Z. & SCHÄFER ELINDER, L. 2024. Betydelsen av skollunchens bidrag av näring och energi för elevers livsmedelskonsumtion, skolprestation och livskvalitet. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

vars föräldrar har längre utbildning. Data från Folkhälsomyndigheten visar att ungefär vart fjärde barn i lågstadieåldern har övervikt eller obesitas och att förekomsten ökar med åldern[16].

En näringsriktig skollunch är ett viktigt bidrag till barns och ungas näringsbehov och ger möjlighet att grundlägga goda matvanor som skapar förutsättningar för en bra hälsa även i vuxen ålder och utjämnar skillnader i ohälsa.

Planering av näringsriktiga måltider

Skollagen ställer krav på att alla elever i grundskolan ska erbjudas näringsriktiga måltider. För att vara näringsriktiga ska måltiderna vara i linje med de Nationella riktlinjerna för måltider i skolan. Att skolmåltiden är näringsriktig innebär att skolmåltiden ska stå för ungefär 30 procent av barns dagliga behov av energi och näringsämnen.

Skollunchens bidrag till barns dagliga näringsbehov

Skollunchen har en viktig roll för intaget av flera viktiga ämnen som barn och unga generellt har svårt att få tillräckligt av. Det gäller exempelvis omega-3-fett, fibrer, fullkorn, D-vitamin, järn och folat. Eftersom olika slags mat bidrar med olika mängd näringsämnen och energi, varierar bidraget från skollunchen. Därför behöver inte varje enskild måltid bidra med alla näringsämnen. Det viktiga är vad som serveras – och vad eleverna äter upp – över tid (veckor och månader).

Referensvärden för näringsämnen

I tabellen nedan anges åldersanpassade referensvärden för energi- och näringsinnehåll i en genomsnittlig skollunch, som motsvarar 30 procent av rekommenderat dagligt intag (RI) enligt Nordiska Näringsrekommendationer 2023 (Tabell 5). Referensvärdena är framtagna på gruppnivå och ska bara användas som en grund för planering. Det verkliga energibehovet skiljer sig mellan individer och mängderna av olika maträtter behöver därför anpassas efter hur mycket eleverna äter. Det är viktigt att näringsberäkningar används för att underlätta planeringen för verksamheter och inte begränsar för elever som vill ta mer.

Baserat på energiinnehållet i en lunchportion för 10–12 åringar kan energiinnehållet räknas om och anpassas efter andra åldersgrupper genom följande omräkningsfaktorer: 0,8 för 6–9-åringar, 1,2 för 13–15-åringar och 1,3 för 16–18-åringar. Eftersom omräkningsfaktorerna enbart är baserade på energibehov, inte näringsämnen eller mängd mat, bör de bara användas för att räkna om energiinnehåll på gruppnivå och inte för att beräkna mängder på individnivå.

Tabell 5. Åldersanpassade referensvärden för energi och näringsinnehåll i en genomsnittlig skollunch (30 procent av rekommenderat dagligt intag)

Ålder (år)		**6–9**	**10–12**	**13–15**	**16–18**
Energi per portion (MJ)	30 % av RI (25–35 %)	2,1 (1,8–2,5)	2,6 (2,2–3,0)	3,1 (2,6–3,6)	3,5 (2,9–4,1)
Energi per portion (kcal)	30 % av RI (25–35 %)	510 (425–595)	624 (520–728)	745 (621–870)	838 (698–978)
Fett (25–40 E%) (g)		14–23	17–28	21–33	23–37
Mättat fett (max 10 E%) (g)[1]	högst	5,7	6,9	8,3	9,3

[16] Statistik om övervikt och obesitas, Folkhälsomyndighetens webbplats

Fleromättat fett (5–10 E%) (g)		2,8–5,7	3,5–6,9	4,1–8,3	4,7–9,3
Kolhydrater (45–60 E%) (g)		57–76	70–94	84–112	94–126
Protein (10–20 E%) (g)		13–25	16–31	19–37	21–42
Fibrer (g)		6,4	7,8	9,4	10,5
Vitamin C (mg)		17	24	30	33
Vitamin D (µg)		3,0	3,0	3,0	3,0
Folat (µg)		60	81	93	99
Järn (mg)		3,0	3,9	4,5	4,5
Salt (g)	högst[2]	1,1	1,3	1,5	1,7

[1]Transfett ska vara lågt som möjligt och ingår därför inte i rekommendationen för mättat fett.

[2] Bör användas som ett riktvärde och långsiktigt mål eftersom det i dag kan vara svårt att uppnå i praktiken. För att räkna om salt till natrium divideras saltmängden med 2,5.

Vanlig varierad mat enligt riktlinjerna ger oftast näringsämnen i rätt mängd och i en bra blandning. Barn har i stort sett samma näringsbehov som vuxna, men portionerna är ofta mindre. Därför behöver alla måltider vara näringstäta och bidra med energi från kolhydrater, protein och fett samt vitaminer och mineraler.

I Tabell 6 på sida 34 ges rekommendationer om olika livsmedelsgrupper och hur måltiderna kan planeras i linje med dem. En komplett översikt som inkluderar livsmedelsgruppernas bidrag med näringsämnen samt dess påverkan på hälsan finns på sida 86.

Läs mer om miljösmarta livsmedelsval i avsnittet *Miljösmarta måltider*.

Rekommendationerna ska ses som ett riktmärke vid planering och något att sträva efter att uppnå på sikt. En övergång till mer baljväxter och grönsaker och mindre kött och chark i skolmåltiden behöver få ta tid. Det är också nödvändigt att kombinera en förändrad meny med andra åtgärder som skapar nyfikenhet och engagemang kring maten, så att eleverna inte väljer bort den. Det handlar exempelvis om att involvera elever och lärare i arbetet med att utveckla måltiderna och måltidsmiljön och att öka förståelsen för vad som styr menyplaneringen. Läs mer om delaktighet och elevinflytande, mat- och måltidsutbildning och måltidsmiljö i avsnitten *Integrerade måltider* respektive *Trivsamma måltider*.

REMISS

Tabell 6. Förslag på bra livsmedelsval för planering av näringsriktiga skolmenyer baserat på de nordiska näringsrekommendationerna.

Livsmedelsgrupp	Rekommendationer för måltider i skolan:	Tips på hur rekommendationer kan omsättas i praktiken:	Rekommendation i NNR:
Grönsaker, rotfrukter och frukt inklusive baljväxter i skida, som gröna bönor. Bönor, ärtor och linser, potatis och juice ingår ej	- Servera till varje måltid	- Erbjud dagligen ett varierat utbud av grönsaker, gärna minst fem sorter. - Merparten av grönsakerna bör vara fiberrika (som rotfrukter, kål, broccoli). - Erbjud gärna några ”oblandade” grönsaker som de flesta elever äter. - Alla grönsaker räknas – de som ingår som ingredienser i maten och de som serveras bredvid.	Minst 500–800 gram grönsaker, frukt och bär om dagen. Olika sorters grönsaker och frukter, med fokus på fiberrika sorter.
Baljväxter (linser, bönor, ärtor, sojaprodukter, tofu)	- Servera varje dag	- Erbjud dagligen på salladsbordet - När animaliska proteinkällor inte serveras bör de ersättas av baljväxter.	Baljväxter bör vara en betydande del av kosten.
Spannmål som pasta, ris, bröd, och andra cerealier	- Merparten av brödet som serveras vid lunchen och andra måltider bör uppfylla kriterierna för Nyckelhålsmärkning - Ris, särskilt fullkornsris, serveras mindre ofta	- Servera gärna fullkornsvarianter av till exempel pasta, couscous och bulgur eller andra matgryner. - Välj produkter märkta med Nyckelhålet eller likvärdiga.	Minst 90 gram fullkorn per dag.
Potatis	- Servera friterad potatis i undantagsfall.		Potatis bör ingå som en betydande del av kosten.
Fisk och skaldjur	- Servera minst 1 gång i veckan - Servera fet fisk, som exempelvis sill, lax och makrill minst 2 gånger per 4 veckor	- Utöver fet fisk i menyn kan fet fisk gärna serveras som tillbehör, till exempel inlagd sill, rökt eller konserverad makrill, sardiner eller liknande.	300–450 gram fisk per vecka (tillagad vikt) varav minst 200 gram per vecka bör vara fet fisk.
Rött kött och charkprodukter	- Servera rött kött max 1–2 gånger per vecka varav chark max 1–2 gånger per månad	- Välj charkprodukter som bidrar med mycket järn, exempelvis blodpudding. - Rätter som innehåller en liten mängd rött kött eller chark kan serveras oftare. - Utgå gärna från 50/50-principen, dvs blanda kött med exempelvis baljväxtfärs i färsrätter som tacos eller lasagne. - Välj färs med låg fetthalt, cirka 10–15 % fett. - Om hel- eller halvfabrikat används, välj i första hand alternativ som uppfyller kriterierna för Nyckelhålsmärkning.	Intaget av rött kött bör begränsas till högst 350 gram per vecka (tillagad vikt). Konsumtionen av chark rekommenderas vara så låg som möjligt.

REMISS

Livsmedelsgrupp	Rekommendationer för måltider i skolan:	Tips på hur rekommendationer kan omsättas i praktiken:	Rekommendation i NNR:
Vitt kött från fågel	- Servera inte fågel oftare jämfört med idag. - Begränsa mängden charkprodukter av fågelkött.	- Utgå gärna från 50/50-principen, dvs blanda kött med exempelvis baljväxtfärs i färsrätter som tacos eller lasagne. - Välj färs med låg fetthalt, cirka 10–15 % fett. - Om hel- eller halvfabrikat används, välj i första hand alternativ som uppfyller kriterierna för Nyckelhålsmärkning.	Konsumtionen av charkprodukter av vitt kött bör vara så låg som möjligt. Det finns ingen hälsobaserad rekommendation om obearbetat vitt kött.
Mjölk, fil och yoghurt	- Vatten som måltidsdryck i första hand. Mager mjölk eller berikade vegetabiliska alternativ är också bra alternativ. - 3,5–5 dl mejeriprodukter per dag rekommenderas, vilket inkluderar mejeriprodukter i maten, till frukost och mellanmål och eventuell måltidsdryck. - Frukost och mellanmål: servera osötade mejeriprodukter, gärna fermenterade som fil och yoghurt.	- Vegetabiliska drycker berikade med vitamin B12, riboflavin, D-vitamin och kalcium kan ersätta mejeriprodukter.	350–500 ml mager mjölk och mejeriprodukter per dag är en tillräcklig mängd.
Mejeriprodukter i matlagningen (grädde, crème fraiche, ost och mjölk i matlagningen)	- Begränsa mängden mejeriprodukter med fetthalt över 30 %.	- Det går lika bra att använda fullfeta produkter och späda med vatten, som att använda produkter med lägre fetthalt.	350–500 ml mager mjölk och mejeriprodukter per dag är en tillräcklig mängd.
Vegetabiliska alternativ till kött (exempelvis quorn, tofu och sojaprodukter)		- Vegetabiliska köttersättningsprodukter kan vara ett sätt att servera mer baljväxter och annan mat från växtriket och mindre av animaliska livsmedel. - Välj produkter märkta med Nyckelhålet eller likvärdiga. - Servera gärna c-vitaminrika livsmedel i anslutning till måltiden för att främja järnupptaget.	Det finns ingen särskild rekommendation om dessa produkter.
Matfetter (oljor, matfettsblandningar, smör och margarin)	- Använd rapsolja eller andra Nyckelhålsmärkta matfetter istället för smör, i matlagning och till smörgås.		En konsumtion på 25 gram vegetabilisk olja per dag eller motsvarande mängd omättade

REMISS

Livsmedelsgrupp	Rekommendationer för måltider i skolan:	Tips på hur rekommendationer kan omsättas i praktiken:	Rekommendation i NNR:
			fettsyror från råvaror rekommenderas.
Nötter och frön	- Servera inte nötter som mandel, hasselnöt, valnöt, cashewnöt, pekannöt, paranöt, pistaschmandel, macadamianöt samt jordnöt och sesamfrö i maten.	- Fröer, som pumpa eller solros, kan serveras i skolan, både i maträtter, som tillbehör och på salladsbuffén. - Det går bra att nötter, jordnötter och sesamfrön förekommer i skolans lokaler. Exempelvis kan förpackade nötter säljas i skolkafeterian. För linfrön finns särskilda råd, se *Säkra måltider*.	20–30 gram osaltade nötter om dagen. Fröer kan också gärna ingå i kosten.
Salt	- Använd sparsamt med salt och saltinnehållande kryddor som buljong, soja och örtsalt. - Använd joderat salt	- Välj Nyckelhålsmärkta livsmedel, de innehåller begränsat med salt.	Högst 6 gram salt om dagen. Joderat salt.
Energitäta, näringsfattiga livsmedel	- Undvik sockerrika livsmedel som saft, läsk, godis, glass och fikabröd. - Undvik även drycker sötade med socker eller sötningsmedel, till exempel måltidsdryck eller nektar.	- Tillbehör som ketchup eller sylt som tillbehör går bra att servera och kan vara viktiga smakbryggor som bidrar till att maten äts upp.	Begränsad konsumtion av sötsaker och andra sockerrika livsmedel.

Information om hur mycket energi och näring olika livsmedel innehåller finns i innehållsdeklarationen på förpackningen. Livsmedelsverkets databas innehåller uppgifter om ett 50-tal näringsämnen i över 2 000 livsmedel. Se Livsmedelsverkets webbplats.

REMISS

Hur kan en näringsriktig lunch komponeras?

För att en måltid ska bli komplett kan den med fördel komponeras så här:

- En eller flera lagade rätter, varav minst en vegetarisk rätt som alla kan ta av.
- Salladsbord med minst fem olika komponenter.
- Bröd och smörgåsfett.
- Vatten och eventuellt mjölk eller berikade vegetabiliska drycker.

Salladsbuffén bör bestå av minst fem olika komponenter (grönsaker, rotfrukter, grönsaksblandningar, frukt eller bär) varje dag (Tabell 7). Erbjud gärna några ”oblandade” grönsaker som de flesta elever äter. I tabellen ges exempel på hur salladsbuffén kan se ut.

Tabell 7. Salladsbuffén

Komponent	Hur många varje dag?	Exempel
Fiberrika grönsaker och rotfrukter	Minst tre olika sorter	Morot, kålrot, palsternacka, rotselleri, rödbeta, vitkål, rödkål, grönkål, salladskål, blomkål, broccoli.
Baljväxter	Minst en sort	Ärtor, bönor, linser, kikärtor, kikärtsröra, linsröra.
Salladsgrönsaker	Minst en sort	Tomat, gurka, majs, paprika, salladsblad (roman, grön, isberg, ruccola, spenat).
Frukt, bär	Gärna regelbundet, som komplement	Efter säsong och tillgång: Äpple, päron, plommon, citrusfrukter, nektarin, vinbär, blåbär.
Tillbehör	Variera efter önskemål, vad som passar till menyn och egna förutsättningar	Salladsdressing med vinäger/citron, oliv- eller rapsolja, rostade frön, fermenterade eller picklade grönsaker, sylt etc.

Bröd och smörgåsfett

Bröd som serveras bör vara Nyckelhålsmärkt eller motsvara Nyckelhålskriterierna. Knäckebröd bakat på fullkorn bör erbjudas till måltiden för att bidra till fullkornsintaget. Traditionellt rågknäckebröd är bakat med 100 procent fullkorn. Smörgåsfett bör vara Nyckelhålsmärkt, eller uppfylla Nyckelhålskriterierna.

Måltidsdryck

Vatten är en bra måltidsdryck. Mager mjölk kan också vara en bra måltidsdryck, men används mjölk eller andra mejeriprodukter både till frukost, mellanmål och som måltidsdryck kan det bli obalans i förhållande till annan mat. Eftersom mjölk hämmar upptaget av järn passar större mängder mjölk eller mejeriprodukter bäst till frukost eller mellanmål, där de inte konkurrerar med järnupptaget på samma sätt som i lagad mat. Elever som av olika anledningar äter för lite av den lagade maten till lunchen kan dock få ett bra bidrag av energi och näring med ett glas mjölk.

REMISS

Använd Nyckelhålet

Nyckelhålet är Livsmedelsverkets symbol som gör det enklare att välja nyttigt. För att företag ska få märka ett livsmedel med Nyckelhålet ska det uppfylla vissa regler: maten ska innehålla mer fibrer och fullkorn, mindre socker och salt och nyttigare eller mindre fett än andra produkter inom samma livsmedelsgrupp. Eftersom olika livsmedelsgrupper innehåller olika sorters näring och i olika mängd skiljer sig kraven åt mellan olika livsmedelsgrupper.

Nyckelhålet är en frivillig märkning och det kan finnas livsmedel som uppfyller kriterierna utan att vara Nyckelhålsmärkta. Läs mer om Nyckelhålet på Livsmedelsverkets webbplats.

Varför rekommenderas mer växtbaserat och vad innebär det?

Det finns starkt vetenskapligt stöd för att vi behöver äta annorlunda jämfört med idag för att minska risken för kostrelaterad ohälsa. Både barn och vuxna behöver äta mer grönsaker och frukt, mer protein från vegetabiliska källor som baljväxter, nötter och frön, och mindre rött kött och chark. Även i en mer växtbaserad kost finns det plats för kött.

Det är viktigt att barn lär sig tycka om mer växtbaserad mat i unga år, det ökar chansen för att de ska fortsätta med de vanorna även senare i livet. Därför rekommenderas skolan att erbjuda ett vegetariskt alternativ till alla elever, varje dag. Ett annat sätt är att ersätta en del av köttet i rätten med baljväxter i exempelvis tacos, lasagne eller köttfärssås.

Vegetarisk mat delas traditionellt in i följande grupper:

• Lakto-ovo-vegetarisk mat innehåller vegetabilier, mejeriprodukter och ägg.

• Lakto-vegetarisk mat innehåller vegetabilier och mejeriprodukter.

• Vegansk, eller helvegetarisk, mat består helt av vegetabilier utan något inslag från djurriket, alltså varken kött, fisk, skaldjur, mejeriprodukter, ägg eller honung.

Väl sammansatt växtbaserad mat med mejeriprodukter och ägg har ett fullgott näringsinnehåll. Det är också vad som rekommenderas när skolor serverar växtbaserad mat. Även om det vanligen inte är något problem att täcka behovet av näringsämnen och energi med växtbaserad mat, finns det några saker att tänka på:

- För att maten ska ha ett bra järninnehåll behöver växtbaserade rätter innehålla bönor, ärter, linser, tofu, sojaprodukter eller andra järnrika livsmedel. Andra vegetabiliska järnkällor är exempelvis fullkornsprodukter och de flesta mörkgröna bladgrönsaker, som grönkål och spenat.
- Mjölk och ost är rika på protein, vissa mineraler och vitaminer, men har ett mycket lågt innehåll av järn. Därför ger maträtter som bönbiffar betydligt mer järn än maträtter med ost som huvudingrediens.
- Vegetabiliska alternativ till mjölk, exempelvis havre- eller sojadryck, bör vara berikade medvitamin B12, riboflavin, D-vitamin och kalcium.

REMISS

- Växtbaserade måltider tenderar ofta att bli stora volymmässigt (portionsstorleken) vilket kan göra det svårt för inte minst yngre barn att få i sig tillräckligt med energi. Därför är det viktigt att maten innehåller tillräckligt med fett av bra kvalitet, som bidrar med energi.
- I en meny utan fisk är oljor och andra matfetter med fleromättade fetter extra viktiga, särskilt de som är rika på omega-3-fett, exempelvis rapsolja.

Planering av vegansk mat

Vegansk mat kräver goda kunskaper om mat och näringsämnen, noggrann planering och att berikade livsmedel används. Vegansk mat innehåller ofta mindre energi, protein, järn, kalcium, riboflavin (B2), och D-vitamin, samt innebär ofta större portionsstorlekar än en meny med animalier. Vitamin B12 finns endast i animaliska livsmedel (ägg, mjölk, kött och fisk), därför behövs berikade produkter eller kosttillskott. Det är vårdnadshavaren/eleven, inte skolan, som ansvarar för att maten kompletteras med kosttillskott.

En väl sammansatt vegansk kost med berikade produkter ger oftast tillräckligt med energi och näring för barn och unga. Men för en del barn, exempelvis barn med födoämnesallergier och/eller som äter selektivt, kan energi- och näringsintaget bli för lågt. Om skolan serverar vegansk mat är det viktigt att ha en bra dialog med vårdnadshavaren, eleven och elevhälsan.

Läs mer om vegetarisk och vegansk mat på Livsmedelsverkets webbplats.

Liten näringslära

Här nedan beskrivs kortfattat de näringsämnen som är viktiga att ta hänsyn till vid menyplaneringen.

Protein

Att få i sig tillräckligt med protein är sällan ett problem vare sig man äter en blandad kost eller helt vegetariskt. De flesta barn och unga i Sverige får till och med i sig mer protein än de behöver. Ett för högt intag av protein som barn är bland annat förknippat med ökad risk för övervikt.

Protein byggs upp av cirka 20 aminosyror. Nio av dem är essentiella. Dessa aminosyror måste vi regelbundet få i oss via maten eftersom kroppen inte själv kan producera dem. Genom att äta olika slags livsmedel kan man få i sig tillräckligt med essentiella aminosyror i en bra blandning, även utan att äta animaliska livsmedel. Bra vegetabiliska proteinkällor är baljväxter, spannmålsprodukter som bröd, pasta, bulgur och ris, samt frön. Baljväxter och spannmål kompletterar varandra och ger en bra kombination av aminosyror och är därför bra att äta varje dag, särskilt för den som helt utesluter animaliska livsmedel.

Fetter

Fett bidrar med energi, bygger celler, bildar hormoner och hjälper till att ta upp fettlösliga vitaminer som A, D, E och K. Vilken *typ* av fett man får i sig är viktigare än den totala *mängden* fett i maten. Fett delas in i tre huvudgrupper: mättat, enkelomättat och fleromättat fett. De allra flesta barn i Sverige får i sig för mycket mättat fett, en stor del av det mättade fettet kommer från charkprodukter, smör, färdigmat, glass och fikabröd. Även kokosfett innehåller mättat fett. Fleromättat fett får barn däremot i sig mindre av. Kroppen kan inte tillverka fleromättade fetter själv, utan vi måste få i oss dem via maten. Dessa så kallade essentiella fetter, omega-6 och omega-3, behövs bland annat för hjärnans och nervsystemets funktion. Det är oftast svårare att få i sig tillräckligt av omega-3 än omega-6. Källor till omega-3-fett är bland annat fet fisk, rapsolja, nötter och frön.

Järn

Barn och unga växer fort och har därför stort behov av järn. Bland tonårstjejer är det inte ovanligt med järnbrist. Det beror framför allt på blodförluster i samband med menstruationen, men maten

kan också ha betydelse. För tjejer med järnbrist är det viktigt att få råd från vården om mat och eventuella järntillskott.

Järn finns främst i inälvs- och blodmat, som leverpastej och blodpudding. Det finns även i kött, fisk, ägg och vegetabiliska livsmedel, som baljväxter, fullkornsprodukter, nötter, frön och torkad frukt.

Det finns två typer av järn, hemjärn och icke-hemjärn. Hemjärn är lättast för kroppen att tillgodogöra sig och finns i kött och blodmat. Vegetabiliska livsmedel innehåller endast icke-hemjärn, som inte tas upp lika effektivt. Vissa ämnen i maten underlättar upptaget av icke-hemjärn från maten, till exempel C-vitamin och den så kallade ”köttfaktorn” i kött och fisk. För att öka upptaget av järn kan därför C-vitaminrika livsmedel serveras i anslutning till en måltid. Genom att servera en liten mängd kött, fågel eller fisk till den växtbaserade maten kan den så kallade ”köttfaktorn” förbättra upptaget av icke-hemjärn.

Andra ämnen som hämmar järnupptaget är till exempel fytinsyra, som hämmar upptaget av icke-hemjärn i spannmål och baljväxter. Fytinsyra bryts till viss del ner genom långtidsjäsning av bröd och surdegsbakning. Groddning av baljväxter och frön minskar också mängden fytinsyra. Kalcium i mejeriprodukter kan hämma upptaget av både icke-hemjärn och hemjärn.

Kalcium

Kalcium behövs för skelett och tänder. Kalcium finns i de flesta livsmedel, allra mest i mejeriprodukter och bladgrönsaker. Vegetabiliska alternativ till mjölk är ofta berikade med kalcium. Stora mängder kalcium, som i mjölk, kan hämma upptaget av järn. Därför är det viktigt att barn dricker lagom med mjölk och andra mejeriprodukter. 3,5–5 deciliter magra mejeriprodukter om dagen brukar vara lagom, det bidrar med kalcium, D-vitamin och annan viktig näring.

D-vitamin

D-vitamin behövs för att ta upp kalcium, bilda skelett och tänder och för ett fungerande immunförsvar. D-vitamin är ett av de få vitaminer barn riskerar att få för lite av i Sverige. D-vitamin får vi från maten och genom att D-vitamin bildas i huden när vi är ute i solen på sommaren. För att täcka behovet behövs tillräckligt med mat som är naturligt rik på D-vitamin, exempelvis fet fisk, och mat som är berikad med D-vitamin. I Sverige berikas de flesta mejeriprodukter, växtbaserade drycker, smörgåsfetter och matfettsblandningar med D-vitamin. Ägg och kött innehåller också en del D-vitamin. En del barn rekommenderas tillskott med D-vitamin, se Livsmedelsverkets webbplats.

Folat

Folat (folsyra) behövs för ämnesomsättningen och för bildningen av röda blodkroppar. De bästa källorna till folat är mörkgröna bladgrönsaker, kål, bönor, kikärter, linser, frukt och bär. Även fullkornsprodukter, fil och yoghurt bidrar med folat. Om skollunchen inkluderar minst 100 gram grönsaker och även fullkornsprodukter och mejeriprodukter ibland ger den oftast tillräckligt med folat.

Uppföljning, dokumentation och näringsberäkning

Skollagen ställer krav på att skolmåltiderna ska vara näringsriktiga. För att veta att maten som serveras innehåller lämplig mängd energi och näring, och därmed uppfyller lagkraven om näringsriktighet, behöver verksamheten följa upp måltidernas näringsmässiga kvalitet. Det kan göras på olika sätt:

- Att näringsberäkna skolmatsedlar är ett sätt att kvalitetssäkra och dokumentera näringsinnehållet i skolans måltider. För kök som har näringsberäknade menyer är det viktigt

att de beräknade recepten också följs. Ofta kan kryddning och andra mindre justeringar göras utan att näringsinnehållet påverkas men det är viktigt att stämma av ändringar och tillägg med den som gjort beräkningen.
- Ett annat sätt att säkerställa den näringsmässiga kvaliteten är att utgå från rekommendationerna om livsmedelsval i Tabell 6, på sidorna 34-36, som grundar sig på de nordiska näringsrekommendationerna.

Val av matfett, mejeriprodukter och saltmängd har betydelse för måltidernas näringsinnehåll. Därför är det viktigt med en bra dialog och samverkan mellan de som menyplanerar och de som lagar maten.

Att näringsberäkna en meny

De skolor och kommuner som gör kvalitetssäkringar med näringsberäkning behöver kompetens kring metodik och tolkning av beräkningarna. Viss vägledning till detta finns i ”Referensvärden för energi och näringsämnen – En sammanfattning av de nordiska näringsrekommendationerna, NNR 2023”, på Livsmedelsverkets webbplats.

I en näringsberäkning ska allt som eleven erbjuds ingå – mat, såser och tillbehör, frukt, grönsaker, dressing, bröd, smörgåsfett och måltidsdryck. Det är önskvärt att måltiderna uppfyller näringsrekommendationerna både med och utan måltidsdryck eftersom många väljer att dricka vatten till maten. Näringsberäkningen bör göras på samtliga serverade rätter under minst fyra veckor.

För att näringsberäkningen ska ge tillförlitliga resultat är det viktigt att:

1. Beräkningen omfattar minst fyra sammanhängande veckor och visar lunchernas genomsnittliga innehåll av energi och näring.
2. Näringsinnehållet beräknas för åtminstone följande: Energi/portion (MJ eller kcal), fett, mättat fett, fleromättat fett, kolhydrater, protein, fibrer, vitamin C, vitamin D, folat, järn och salt.
3. Näringsvärden för råvaror hämtas i första hand från Livsmedelsverkets livsmedelsdatabas. Alla sammansatta ingredienser (hel- och halvfabrikat) bör ha produktspecifika angivelser av näringsinnehåll, åtminstone för de näringsämnen som nämns i punkten ovan.
4. Specialkosten behöver näringsberäknas separat om proteinkällan, exempelvis fisk, ägg eller mejeriprodukt, utesluts eller ersätts av något som inte är näringsmässigt likvärdigt. Samma sak kan behövas då spannmålsprodukter utesluts, vilket särskilt kan påverka näringsämnen som järn, folat och fibrer.
5. Beräkningsprogrammet bör ta hänsyn till näringsförändringar vid tillagning, alternativt anges ingredienser i tillagad form och mängd.
6. Beräkningen ska inkludera allt som eleven erbjuds, även måltidens tillbehör. Det är dock önskvärt om måltiderna uppfyller näringsrekommendationerna både med och utan måltidsdryck eftersom många väljer att dricka vatten till maten.
7. Det finns rutiner för att säkerställa att den beräknade menyn och recepten är de som faktiskt serveras i skolan.

Konsumtionsmätningar och andra kvalitetsaspekter

Oavsett hur näringsinnehållet bedöms och följs upp är det viktigt att även följa upp hur mycket mat som eleverna faktiskt äter. Det är först i magen som maten gör nytta. Därför bör skolan regelbundet följa upp hur många som väljer att äta i skolrestaurangen och hur mycket mat som äts.

REMISS

Även andra aspekter av måltidskvalitet är viktigt att följa upp, som hur måltidsmiljön upplevs och hur lång tid eleverna har för att äta. De nationella målen och indikatorerna kan vara ett stöd i uppföljningen, utöver egna bedömningar, mätningar och elevenkäter.

Servering av lunchen

Skapa bättre förutsättningar för att maten ska ätas upp

Det finns många faktorer som påverkar vad eleverna väljer att äta i skolan, från egna preferenser och vanor kring maten till måltidsmiljön där maten äts. Hur man kan arbeta för att främja en trivsam måltidsmiljö beskrivs närmare i avsnittet *Trivsamma måltider*.

Nudging kan på svenska översättas till ”en mental knuff i rätt riktning”. Det är ett beprövat sätt att få människor att välja det bättre alternativet. Det fungerar genom att göra om miljön runt människan så att den förenklar det beteende man vill främja, utan att det krävs ett medvetet val. När det kommer till skolmåltider ska elever inte behöva ta ansvar för att göra hälsosamma val, det är bättre att göra det enkelt genom att bara erbjuda hälsosamma alternativ. När det gäller nudging i skolrestaurangen finns dock åtgärder som har visat sig effektiva.

Placering

Genom att placera grönsakerna först i serveringslinjen eller skriva ut det vegetariska alternativet först på menyn ökar chansen att det hamnar på tallriken. Att bjuda på en grönsak under tiden eleverna väntar i kön är ett annat exempel på nudging.

Tillgänglighet

Tillgänglighet innebär att de mer hälsosamma alternativen i exempelvis skolkafeterian är lättare att välja genom att det finns fler av dem, att de har bättre pris än de ohälsosamma och att de är mer lättåtkomliga.

Presentation

Hur något presenteras påverkar hur lätt eller svårt det är att ta för sig av det. När grönsaker och frukt serveras skurna i lagom stora bitar och placeras synligt och tilltalande, ökar sannolikheten att elever väljer dessa livsmedel.

Beskrivande

Att ge tilltalande men också beskrivande namn för exempelvis det vegetariska alternativet tydliggör vad det innehåller samtidigt som det presenteras på ett positivt sätt. Det är viktigt att namnen på rätterna beskriver vad de faktiskt är, exempelvis tomatsoppa snarare än vegetarisk soppa. För elever där ordet ”vego” eller ”vegetarisk” är negativt laddat, kommer inte marknadsföring av ”det vegetariska” alternativet heller att ge önskat resultat. Snarare kan det få motsatt effekt. De flesta skulle inte komma på tanken att kalla pannkaka eller potatisbullar för vegetariskt alternativ – trots att de är just det.

Språket som används bör vara åldersanpassat – beskrivningar som kan vara lämpliga för elever i lågstadiet kanske inte passar för äldre elever.

Läs mer om vad som formar våra matvanor i avsnittet *Goda måltider*.

REMISS

Uppmuntran och stöd från vuxna

Att vuxna som äter tillsammans med eleverna uppmuntrar dem att prova på eller smaka ökar sannolikheten för att elever äter grönsaker och frukt. Det kan också vara uppmuntran i skrift eller bild, exempelvis fina affischer eller bilder som främjar hälsosamma val i skolrestaurangen. Det är dock viktigt att måltiden får vara fri från tvång, pekpinnar och skuldbeläggande. Forskning[17] visar att informella regler kring att elever ska ta av eller smaka på all skolmat som serveras oundvikligen genererar motstånd hos elever. Elever som känner sig tvingade att äta mat kommer att hitta strategier för att undvika det.

Använd Tallriksmodellen

Tallriksmodellen kan användas pedagogiskt för att lära elever hur man kan lägga upp maten på tallriken på ett sätt som ger bra balans på måltiden.

Tallriksmodellen har tre delar – två större och en lite mindre. Den ena av de större delarna fylls med grönsaker och rotfrukter och den andra med potatis, pasta, ris eller andra spannmålsprodukter. I den mindre delen läggs kött, fisk, ägg eller bönor och linser.

Genom att till exempel ha en affisch på Tallriksmodellen eller en monter med exempeltallrikar från dagens rätter upplagda i linje med Tallriksmodellen kan eleverna se hur de kan lägga upp maten.

Vuxna förebilder

Vuxna som själva lägger upp mat enligt Tallriksmodellen, tar mycket grönsaker och pratar positivt om skolmaten är viktiga förebilder. Ett sådant agerande kan i förlängningen få stor betydelse för hur eleverna uppfattar maten, måltiderna och det sociala sammanhanget i skolrestaurangen. Studier[18] visar att det har positiv påverkan på elevers attityder till mat, inte minst till grönsaker.

Rädsla för ny mat

Att lära sig äta handlar mycket om att se och imitera andra. Barn följer sina föräldrar och andra vuxna – och kompisar – på sin resa från att iaktta ny och potentiellt ”farlig” mat till att själva våga prova. Efter tillräckligt många provsmakningar tolkar hjärnan maten som välbekant och ”ofarlig”. Det är naturligt att känna en intuitiv misstänksamhet och tveksamhet till mat vi inte smakat tidigare. Neofobi betyder rädsla för det nya och är som tydligast hos barn mellan två och sex år. Hos de flesta försvinner neofobin med tiden, medan den för andra kan hänga kvar upp i skolåldern.

[17] ANDERSEN, S. S., BAARTS, C. & HOLM, L. 2017. Contrasting Approaches to Food Education and School Meals. *Food, Culture & Society,* 20**,** 609-629.

[18] FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Att utöka den mat som barn accepterar

För att barn ska få så bra förutsättningar som möjligt att äta varierat kan det behövas lite hjälp med att bredda paletten av mat som de tycker om. Det finns många exempel på hur barn under trygga former både kan vilja och våga prova ny mat. Att skapa en förutsägbar och trygg måltidssituation är grunden för att måltiden ska bli en positiv upplevelse.

Utvärderingar bland barn i både förskola och skola visar att den så kallade Sapere-metoden ökar intresset för mat och minskar skepsis mot nya livsmedel. Sapere-metoden är utarbetad för att utveckla barns sinnen kopplad specifikt till mat. Här är tre sätt att bli vän med neofobin enligt Sapere-metoden:

Exponering – Låt barnet se och bekanta sig med livsmedlet många gånger utan tvång att smaka, det kan räcka med att lukta och peta till en början. Det kan behövas fler än tio exponeringar innan barnet accepterar maträtten. Att ha små smakskedar bredvid rätter ger möjlighet till små smakprov för att testa nya smaker.

Positiv information – Presentera okända maträtter på ett positivt och spännande sätt, ge information om var råvarorna kommer ifrån och hur de har tillagats.

Smakbryggor – Koppla ihop eller servera ett nytt livsmedel tillsammans med en mer välkänd och accepterad maträtt. Genom att associera maten till en välkänd maträtt förknippas de positiva känslorna för den rätten med den nya och det finns större chans för acceptans.

Läs mer om Sapere i avsnittet *Goda måltider*.

Individuella anpassningar av maten

Måltiderna i skolan behöver anpassas för elever med medicinska behov, funktionsnedsättning eller som av religiösa skäl inte äter all mat. Elevhälsan kan vid behov konsulteras vid individuella anpassningar. Det är dock rektor som ansvarar för att eleven får de anpassningar som hon eller han har behov av. Det är viktigt med en nära dialog och samverkan mellan elev, vårdnadshavare, måltidspersonal, rektor och elevhälsan eller externa kontakter som till exempel hälso- och sjukvården.

Även vid anpassade måltider bör måltiderna så långt som möjligt serveras på ett inkluderande sätt, så att ingen elev känner sig utpekad. Till exempel kan bufféservering underlätta för elever med olika behov och preferenser att komponera en måltid.

Vad är skolan skyldig att tillhandahålla?

Individuella anpassningar av maten kan vara en utmaning för skolkök som inte är resursmässigt anpassade för att kunna tillgodose många individuella önskemål. Livsmedelsverket rekommenderar att varje kommun och/eller skola − utifrån verksamhetens förutsättningar − beslutar hur långt och på vilket sätt man har möjlighet att tillmötesgå enskilda önskemål, utöver vad som är reglerat i lagstiftning. Laglig rätt till specialkost eller anpassningar av måltiden har elever med medicinska behov samt om önskemålet har samband med någon av de sju diskrimineringsgrunder som har fastställts i diskrimineringslagen, bland annat funktionsnedsättning, religion eller annan trosuppfattning. Lagen förbjuder diskriminering som har samband med kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder.

I avsnittet *Säkra måltider* finns mer information om specialkost vid medicinska skäl och i avsnittet *Dokument som styr måltiderna* finns mer information om lagar och andra styrande dokument.

Anpassade måltider av religiösa skäl

Skolan ska erbjuda ett fullgott alternativ för elever som har önskemål om anpassad mat på grund av religion eller annan trosuppfattning. Vid religiösa regler handlar önskemålen ofta om typen av kött som serveras. Ur näringssynpunkt bedömer Livsmedelsverket att ett vegetariskt alternativ är ett fullgott alternativ till kött, eftersom näringsrekommendationerna kan uppfyllas även i en vegetarisk måltid. Dialog med elev och vårdnadshavare ger en bra grund för hur anpassningarna ska göras. Den anpassade maten ska förstås också vara god, näringsriktig och lagad med omsorg.

Önskemål av andra skäl

När det gäller önskemål om specialkost av annan orsak än de som har diskrimineringsgrund eller medicinska skäl finns inget krav på att skolan måste tillmötesgå dessa. Det kan till exempel gälla anpassade koster av etiska skäl eller så kallade livsstilsdieter. Vid sådana önskemål är det viktigt med en respektfull dialog mellan skola, elev och vårdnadshavare för att tillsammans finna en lösning som utgår från vad som är bäst för eleven och som är möjligt att lösa i praktiken.

Det är hälso- och sjukvården som har ansvar för kostråd när det gäller övervikt och obesitas. Särskilda dieter framtagna för viktminskning bör inte serveras till friska, växande barn utan särskild ordination.

Elever med behov av särskild mat på grund av tillstånd, sjukdomar eller neuropsykiatriska diagnoser bör få individuellt anpassat stöd från hälso- och sjukvården.

Vegetarisk och vegansk mat är inte specialkost

Livsmedelsverket betraktar inte vegetarisk mat som specialkost utan uppmuntrar måltidsverksamheter att servera mer mat från växtriket och dagligen erbjuda ett eller flera vegetariska alternativ som alla kan ta av.

Vegansk mat, då animaliska livsmedel helt utesluts, kan mycket väl serveras i skolan förutsatt att det finns goda kunskaper om mat och näringsämnen, noggrann planering och att berikade livsmedel används. Finns inte möjlighet att tillhandahålla varm lagad vegansk mat till de som enbart äter veganskt kan exempelvis en buffé utformas så att personer som önskar vegansk mat enkelt kan komponera en måltid utifrån sina preferenser.

Selektivt ätande

De flesta barn har en naturlig skepsis mot nya maträtter eller livsmedel och vissa barn äter mer selektivt än andra. Men det är samtidigt under barndomen vi har goda möjligheter att bredda och utveckla våra smakpreferenser. Skolan har en viktig roll att ge elever möjlighet att testa på olika slags mat. Forskning[19] tyder på att barn kan lära sig att tycka om all mat om de är i rätt omgivning och om den presenteras på ett tilltalande sätt. Förutsättningar som behöver finnas på plats är, förutom en trygg och trivsam måltidsmiljö, stöttning och uppmuntran samt att eleverna får chans att närma sig ny mat på olika sätt och i egen takt.

[19] LIVSMEDELSVERKET. SEPP, H., HÖIJER, K. & WENDIN, K. 2016. Barns matvanor ur ett sensoriskt och pedagogiskt perspektiv -en litteraturgenomgång. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Förebyggande insatser för att säkerställa en tillgänglig måltidsmiljö

Måltiderna är en del av skoldagen, en tillgänglig lärmiljö ska därför även inkludera måltidssituationen. En viktig del i det förebyggande arbetet för att göra miljön tillgänglig är att skapa rutiner, strukturer och att göra generella åtgärder som förbättrar måltidsmiljön för alla elever. En god och tillgänglig måltidsmiljö kan innebära att färre extra anpassningar behöver göras för elever med särskilda behov. Grunden i arbetet bör utgå från ett förtroendefullt samarbete mellan skola, måltidsverksamhet och elever.

Läs mer om anpassad måltidsmiljö i avsnittet *Trivsamma måltider.*

Stöd och anpassning för elever med svårigheter i måltidssituationen

Det finns flera orsaker till att elever äter selektivt eller har svårigheter i måltidssituationen. Det kan vara allt från otrygghet, svårigheter att tugga och svälja eller någon form av ätstörning, som undvikande och restriktiv ätstörning (ARFID) eller anorexi. Det är viktigt att identifiera orsak så att rätt åtgärder kan sättas in.

För elever med stora svårigheter vid måltiderna kan stöd och professionell hjälp av hälso- och sjukvården med särskilt fokus på barns ätande behövas. Logoped, dietist eller psykolog är exempel på yrkesgrupper som kan ge stöd.

Anpassningar av maten

Förutom generella och i vissa fall individuella insatser i den sociala och fysiska måltidsmiljön kan det också behövas individuella anpassningar av menyn. För de elever som äter väldigt selektivt är det bra att fokusera på den mat som fungerar, utan att begränsa mer än nödvändigt.

Det är viktigt att involvera eleven i utformningen av anpassningarna så mycket som möjligt. Många kan äta från den ordinarie menyn, men kan ha lättare att äta mat som är ”oblandad”. Vissa elever kan behöva en enklare rullande meny med några utvalda rätter som de accepterar, med möjlighet att ta från den ordinarie buffén om och när det är möjligt. Huvudregeln är att det ska finnas möjlighet att plocka ihop en näringsriktig måltid. Att eleven får i sig tillräckligt med energi är prioriterat, framför näringsriktighet, för tillväxt och utveckling och för att klara av skoldagen. En anpassad meny behöver därför inte ha ett garanterat näringsriktigt innehåll, om den ordinarie buffén finns tillgänglig att komplettera måltiden med. Men genom tillräckligt med stöd vid måltiderna och åtgärder som förenklar för eleven i måltidssituationen kan behovet av anpassningar i själva menyn minska. En långsiktig plan, med målet att på sikt öka variationen av mat som accepteras är viktigt. Likaså att anpassningarna följs upp, förändras eller tas bort om behoven inte kvarstår.

Måltidsupplevelsen kan påverkas vid NPF

För många elever med neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF), exempelvis ADHD och autism, kan mat och måltider kännas svårt, även om det inte gäller alla. Eftersom alla sinnen är involverade när vi äter blir måltidssituationen ofta särskilt krävande för personer som upplever sinnesintryck på ett annorlunda sätt. Sinnena reagerar ofta starkare eller annorlunda, vilket påverkar upplevelsen av matens smak, lukt och konsistens eller andra faktorer i måltidssituationen. Många med NPF äter selektivt och har svårt att få i sig tillräckligt med mat, men långt ifrån alla. Bland barn med NPF finns fler med undervikt, men även fler med övervikt och obesitas än hos barn utan NPF-diagnos.

Frukost, mellanmål och övrigt måltidsutbud i skolan

En skollunch täcker knappt en tredjedel av elevernas behov av energi och näring. Frukost och mellanmål behövs också för att eleverna ska orka med skoldagen. Skoldagens längd omfattar i

REMISS

förskoleklassen och de två lägsta årskurserna högst sex timmar om dagen och i de högre årskurserna åtta timmar. Skoldagens längd beror på hur undervisningen organiseras på skolorna, men det är vanligt att eleverna i förskoleklassen och grundskolans lågstadium har skoldagar som är kortare än sex timmar om dagen. Merparten av Sveriges elever i förskoleklass och lågstadium går på fritidshem på eftermiddagen. I fritidshemmet integreras pedagogik och omsorg. Det framgår av skollagens förarbeten att i fritidshemmets omsorgsbegrepp ingår att servera näringsriktiga måltider.[20] I praktiken innebär det att mellanmål brukar serveras i fritidshemmet under eftermiddagen. På vissa skolor erbjuds även frukost före den obligatoriska skoldagens början.

Fler måltider under skoldagen

Även om elever behöver äta flera gånger under dagen har skollagens krav om kostnadsfria och näringsriktiga skolmåltider i förskoleklassen och grundskolan tolkats som att kraven endast innefattar lunchen[21]. Det finns elever som inte går på fritidshem och äldre elever som kan behöva mellanmål för att orka med skoldagen. I dagsläget är det upp till huvudmannen samt rektorn att avgöra om elever har rätt till fler måltider än lunch och måltider i fritidshemmet. Ur ett jämlikhetsperspektiv kan det finnas anledning att erbjuda fler kostnadsfria måltider, utöver lunch, på skolor med elever från mer resurssvaga familjer. En annan grund för att servera frukost och mellanmål på skolan kan vara att väga upp det ohälsosamma utbud som finns i skolans närmiljö.

Bra frukostar och mellanmål

För elever är frukost och mellanmål viktiga då de bidrar med en stor del av dagens totala närings- och energiintag. Genom att äta frukost får elever bättre förutsättningar att vara aktiva och lära sig. Forskning[22] har visat att frukost har positiv effekt på kognition, prestation, livskvalitet och välbefinnande. Att regelbundet äta frukost minskar risken för övervikt och obesitas hos barn. Genom att erbjuda frukost i skolan till de elever som inte äter frukost hemma får alla elever samma förutsättningar för hälsa och skolprestation.

En bra frukost eller mellanmål kan gärna planeras enligt nedan. Använd livsmedel som uppfyller kriterierna för Nyckelhålsmärkning.

- Fullkornsrik spannmålsprodukt: till exempel bröd och/eller flingor, müsli eller gröt.
- Proteinrikt livsmedel: till exempel pålägg, kokt ägg, syrad mjölkprodukt som fil, yoghurt eller motsvarande berikad vegetabilisk produkt, och gärna frön (som solros, pumpa, sesam) att ha på flingor mm. Ost innehåller många viktiga näringsämnen, men i stort sett inget järn. Järnrika pålägg är exempelvis hummus (kikärtsröra), makrill och vegetariska pastejer som alternativ till exempelvis påläggsskinka. Att servera fullkornsbröd och någon c-vitaminrik frukt eller grönsak till, främjar upptaget av järn.
- Grönsaker och frukt: till exempel skivade grönsaker som pålägg, skuren frukt och grönsaker att äta direkt, smoothies.
- Vatten eller mjölk som dryck.

[20] Prop. 2009/10:164 s. 404.
[21] Se prop. 1997/97:9 s. 80. Här uttalas bland annat: Att få tillgång till varierad och näringsriktig mat och tillsammans med andra barn och vuxna äta lunch kan anses som en del av läroplanens intentioner.
[22] MORRIS, Z. & SCHÄFER ELINDER, L. 2024. Betydelsen av skollunchens bidrag av näring och energi för elevers livsmedelskonsumtion, skolprestation och livskvalitet. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Servera inte söta och näringsfattiga livsmedel, som fruktkräm, nyponsoppa, saft, glass eller fikabröd till frukost eller mellanmål. De ger för mycket socker och för lite näring.

Mellanmål – ett tillfälle att lära om mat

Mellanmål och frukost är ofta enkla att laga och något som eleverna kan hjälpa till med. Det är ett bra tillfälle att lära sig om livsmedel, hygien och näringsämnen samtidigt som eleverna tränar samarbete och får ta ansvar. Mellanmålet är ofta den första måltid som eleverna själva tar ansvar för hemma och i skolan finns möjlighet att visa hur ett bra mellanmål ser ut och kan varieras. Frukostar och mellanmål är också enkla att använda som en del av den pedagogiska verksamheten.

Bra utbud i skolkafeteria och varuautomater

Förutom skolrestaurangen erbjuder många skolor möjlighet att köpa annan mat eller fika, exempelvis i kafeteria eller varuautomat. Det kan vara värdefullt för elever som inte har ätit frukost på morgonen eller som går sena dagar i skolan.

En kartläggning från Livsmedelsverket visar att det är vanligt med godis, läsk och kakor i skolkafeterior. Men all måltidsverksamhet inom skolan bör omfattas av gemensamma riktlinjer eller policyer med utgångspunkt att främja elevers hälsa. Det gäller oavsett vem som ansvarar för utbudet.

Utbudet i kafeterian bör vara hälsosamt men samtidigt attraktivt för eleverna. Därför är det en fördel om utbudet arbetas fram tillsammans av elever, måltidspersonal och lärare.

Även om det finns en skolkafeteria ska det vara lätt för elever att dricka vatten under skoldagen, därför behöver kranvatten vara lättillgängligt i skolan.

Tips för ett hälsofrämjande kafeteriautbud:

- Erbjud Nyckelhålsmärkta produkter.
- Smörgåsar och wraps: bröd, pålägg av olika slag, knäckebröd med fyllning, grönsaker och varma mackor.
- Flingor/müsli med yoghurt eller fil, gröt med mjölk. Erbjud även vegetabiliska alternativ.
- Frukt, färsk eller skuren, fruktsallad, smoothie. Grönsaker, till exempel snacksmorötter.
- Frö-bars och osaltade snacks, som förpackade nötter.
- Erbjud vatten, smaksatt vatten, mjölk eller drickyoghurt med begränsad mängd socker. Drycker som är sötade med sötningsmedel är bättre än sockersötade, men kan vara frätande för tänderna.
- Undvik energidrycker.
- Begränsa utbudet av sockersötade drycker, godis, glass, fikabröd och salta snacks. Utrymmet för sådana livsmedel är mycket litet om eleverna ska få den näring de behöver varje dag. Därför är det bra om dessa inte erbjuds alls eller serveras en enstaka dag i veckan eller vid speciella tillfällen.

Gör de hälsosamma alternativen mer tillgängliga och attraktiva genom att prissätta likvärdigt eller billigare än andra produkter samt genom att lyfta fram dem med erbjudanden och information.

Skolkafeterians öppettider

För att så många elever som möjligt ska äta den lagade skollunchen är det olämpligt att skolkafeterian konkurrerar om matgästerna vid lunchtid. Bäst är om kafeterian har stängt under tiden lunchen serveras, men öppet för eleverna att köpa frukost och mellanmål på morgon och eftermiddag.

REMISS

Skollunchen konkurrerar med mat utanför skolan

Matutbudet i skolans närhet är en viktig del av elevers matmiljö och skolrestaurangen konkurrerar ofta med närliggande butiker och matställen. Så många som var tredje elev äter inte skollunch varje dag och äldre elever väljer oftare bort skollunchen än yngre. Vissa hoppar helt över lunchen, vilket är förknippat med en rad negativa konsekvenser. Andra lämnar skolområdet och köper något annat att äta. Mat som äts utanför skolan är sannolikt mindre hälsosam än skolluncherna. Det finns alltså mycket att vinna på att skapa bättre förutsättningar för att eleverna ska vilja äta i skolan. Förutom att skapa en trivsam måltidsmiljö finns andra sätt att undvika att eleverna går någon annanstans. Det finns till exempel skolor som har schemalagd lunch eller annan obligatorisk närvaro under skollunchen. Att skolkafeterian eller andra serveringsställen som kommunen eller skolan ansvarar för omfattas av kommunens kost- eller måltidspolicy eller andra styrande dokument är också viktigt för att skapa en gemensam inriktning och främja ett hälsosamt utbud.

REMISS

Säkra måltider

Maten som serveras i skolan ska vara säker att äta och alla elever ska kunna lita på att de inte blir sjuka av maten. Det gäller inte minst elever med allergi och överkänslighet. Därför behöver all personal, både de som lagar maten och de som deltar vid måltiden, ha kunskap om livsmedelssäkerhet och de rutiner som finns för att hantera, förebygga och åtgärda faror.

Säker i Måltidsmodellen

Livsmedelsverkets Måltidsmodell ger ett helhetsperspektiv på bra måltider. Modellens sex olika områden är beroende av varandra och alla viktiga för att måltiderna ska skapa matglädje och bidra till hållbar utveckling. Säkra måltider är en förutsättning för att eleverna ska känna sig trygga med att de inte blir sjuka av maten.

REMISS

Avsnittet i korthet

- Alla som hanterar måltider i skolan har kunskap om livsmedelssäkerhet och rutiner för att hantera risker.
- Alla som vistas i köket, vuxna liksom elever, är friska och följer hygienrutiner.
- Kall mat bör förvaras kallt, högst +4 °C, och varm mat förvaras tillräckligt varmt, minst +60 °C.
- Rätt mat serveras till rätt person – det finns rutiner för att säkerställa att elever med allergi och överkänslighet inte blir sjuka av maten.
- Personalen kan informera om matens innehåll till elever med behov av specialkost.

Mål och indikatorer för säkra måltider

Alla ska känna sig trygga med att maten i skolan inte orsakar sjukdom eller ohälsa vare sig nu eller i framtiden. Det är grundläggande. I dessa mål inkluderas därför aspekter kopplade till både allergi och överkänslighet, matförgiftning och sjukdomar som utvecklas över tid på grund av ohälsosamma matvanor (Tabell 8). Det första målet är därmed också nära kopplat till målen för näringsriktighet.

Tabell 8. Mål och indikatorer och uppföljning för Säkra måltider

Nationella mål	**Indikatorer**	**Uppföljning**
Skolmåltiderna är lika säkra att äta för personer med matallergi och/eller celiaki som för personer utan matallergi och/eller celiaki.	Antal allergiska reaktioner per år som kan kopplas till maten som serveras i skolan.	Utvecklas.
	Andel av personalen i skolmåltidsverksamheten som har en storköksutbildning, kockutbildning eller liknande.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel skolor per kommun som har rutiner för att anmäla allergisk reaktion (inkl. reaktion mot gluten) till livsmedelskontrollen.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.

REMISS

Livsmedelslagstiftningen

Den som serverar mat åt andra ansvarar enligt lag för att maten är säker och att korrekt information ges till matgästen. Ansvaret för att kraven i livsmedelslagstiftningen följs ligger hos livsmedelsföretagaren. Företaget kan vara privat eller offentligt. Livsmedelsföretagaren, i detta fall den som är måltidsansvarig, har ansvar för att maten är säker oavsett om den tillagas av kökspersonalen eller levereras från en annan verksamhet.

I ansvaret ingår att avsätta resurser så att all personal som lagar eller serverar mat kan utveckla sin kompetens samt följa upp att verksamheten lever upp till regler och rutiner när det gäller hygien, specialkost, märkning och information. Branschlinjerna Offentlig säker mat, utgiven av Sveriges Kommuner och Regioner, är framtagen för att göra det enkelt att kontrollera den egna verksamheten och följa livsmedelslagstiftningen. På Livsmedelsverkets webbplats och i Kontrollwiki finns fördjupad information, vägledning till lagstiftningen om livsmedel och livsmedelskontroll och information om vilka regler som gäller och vad de innebär.

Grundläggande rutiner för livsmedelshygien

Livsmedelsföretagaren ska säkerställa att personalen har tillräckliga kunskaper i livsmedelshygien för att hantera livsmedel på ett säkert sätt. Följande grundläggande hygienrutiner är särskilt viktiga:

- Alla som arbetar eller hjälper till i köket eller serveringen, såväl måltidspersonal som lärare, fritidspersonal och elever, ska vara friska och ha kläder som är lämpliga för arbetsuppgiften.
- Alla som arbetar med livsmedel och servering ska ha rena händer.
- Den kalla maten bör hållas kall (högst +4 °C) och den varma hållas tillräckligt varm (minst +60 °C). Kontrollera med termometer. De flesta bakterier växer till som bäst mellan +20 °C och +45 °C.
- Kyld mat som ska ätas varm hettas upp till minst +70 °C (kärntemperatur), då de flesta sjukdomsframkallande bakterier dör. Mat som tillagats och kylts ner på ett kontrollerat sätt och som avses ätas kall måste inte upphettas för att vara säker.
- Ytor och redskap ska hållas rena och torra.
- I tillagningsköket är det särskilt viktigt att hålla isär råvaror från mat som är färdig att ätas.
- Rutiner och möjlighet till handtvätt före måltiden bör finnas för elever och vuxna.
- Om eleverna äter i klassrummet är det viktigt att till exempel torka av bord och bänkar både före och efter måltiden med lämplig utrustning.
- Vid skolutflykt ska maten vara lika säker som på skolan. Därför behöver egenkontrollsystemet även omfatta rutiner för utflykter och utomhusmatlagning. Personalen ska känna sig trygg genom att följa uppgjorda rutiner för exempelvis säkerhet, spårbarhet, hygien och allergi.

I rumstemperatur förökar sig bakterierna snabbt. Håll därför kall mat kall och varm mat varm.

Elever i köket

Att låta eleverna vara med i köket kan vara både lärorikt och roligt och det finns ingenting i lagstiftningen som hindrar att eleverna involveras i måltidsverksamheten eller deltar i matlagning på skolor. Men det är förstås viktigt att det finns tydliga rutiner och system även för detta. Samma krav gäller för eleven som hjälper till i köket som för den ordinarie personalen vad gäller exempelvis hygien. Mer information om matgäster i köket finns på Livsmedelsverkets webbplats.

REMISS

Specialkost

Enligt Socialstyrelsens termbank är specialkost ”kost som är anpassad till ett visst sjukdomstillstånd”. Skolan är skyldig att tillhandahålla säker specialkost till elever med allergi, celiaki (glutenintolerans) och annan överkänslighet, samt vid andra medicinska diagnoser. Livsmedelverkets riktlinjer omfattar endast mat vid allergi- eller överkänslighetsdiagnoser. Socialstyrelsen ansvarar för råd vid andra sjukdomar som kräver kostbehandling.

Regelverk som styr specialkost

Specialkost och anpassade måltider inom skola är ett komplext område som styrs av många olika lagstiftningar och myndigheter, exempelvis:

- Skollagen (210:800) – ställer krav på kostnadsfri och näringsriktig mat till alla elever i de obligatoriska skolformerna. Huvudmannen ansvarar för att lagen följs. Skolinspektionen ansvarar för tillsyn.

- Diskrimineringslagen (2008:567) – syftar till att motverka diskriminering och främja lika rättigheter och möjligheter oavsett kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning eller ålder. Huvudmannen ansvarar för att lagen följs. Diskrimineringsombudsmannen ansvarar för tillsyn.

- Livsmedelslagstiftningen – reglerar att maten som serveras ska vara säker att äta och ingen ska bli lurad. Av särskild vikt för detta område är bland annat regler om säkra livsmedel (EG nr 178/2002), om information/märkning (EU nr 1169/2011), om livsmedelshygien (EG nr 852/2004) samt om glutenfritt (EU nr 828/2014). Livsmedelsföretagaren ansvarar för att lagen följs. Kommunal kontrollmyndighet gör kontroll.

Annat stöd kring specialkost

Det är flera lagstiftningar och myndigheter som styr området specialkost och anpassade måltider. Eftersom det saknas myndighetsgemensamma riktlinjer finns det, i vissa frågor, utrymme för olika tolkningar av lagen på kommun- och verksamhetsnivå. Branschföreningen Kost & Närings nationella rekommendationer för specialkost och anpassade måltider i förskola och skola kan ge god vägledningen då den har tolkat lagstiftningen och hittat vägval för att förenkla för branschen att tillgodose god och näringsriktig mat för alla.

Läs om anpassade måltider i avsnitten *Näringsriktiga måltider* samt *Trivsamma måltider*.

Specialkost till elever med allergi och annan överkänslighet

Att vara allergisk eller intolerant mot mat innebär att man inte tål mat som de flesta andra kan äta. Det ämne som kroppen reagerar på benämns ofta allergen. I specialkost till personer med matallergi eller celiaki utesluts allergenet. Vid laktosintolerans begränsas innehållet av laktos (mjölksocker). Det är viktigt att de uteslutna livsmedlen ersätts med livsmedel som ger måltiden ungefär motsvarande näringsinnehåll.

REMISS

De vanligaste allergi- och överkänslighetsdiagnoserna beskrivs nedan.

Allergi (IgE-förmedlad matallergi)

Orsakande ämnen/allergener
Särskilda proteiner i mat (exempelvis i mjölk, ägg, fisk, skaldjur, jordnötter, soja, olika nötter, sesamfrö och vete).

Symtom
De vanligaste symtomen är magont, kräkningar, diarré, hudutslag och astma. Ett livshotande tillstånd kallat allergisk chock kan inträffa. Även tillväxthämning kan vara ett symtom. Allergi mot mjölk och ägg växer ofta bort före skolåldern.

Celiaki (glutenintolerans)

Orsakande ämnen/allergener
Gluten som finns i vete, råg, korn och dinkel (spelt). Vanlig havre är oftast förorenad med gluten (specialframställd havre märkt ”glutenfri” finns).

Symtom
Tunntarmen skadas och inflammeras av gluten. Kan ge symtom relaterade till näringsbrist, till exempel tillväxthämning och trötthet. Magont, kräkningar och diarré kan vara akuta besvär. Livslång sjukdom.

Laktosintolerans

Orsakande ämnen/allergener
Laktos (mjölksocker).

Symtom
Magont, gaser, diarré. Utvecklas sällan före skolåldern.

Läs mer om allergi, celiaki och laktosintolerans på Livsmedelsverkets webbplats.

Skilj på mjölkproteinallergi och laktosintolerans

Mjölkproteinallergi och laktosintolerans är två helt olika tillstånd.

Vid mjölkproteinallergi tål man inte proteinerna i mjölken och måste utesluta all sorts mjölkprodukter. En person med mjölkproteinallergi ska aldrig serveras laktosfri mjölk, ost eller någon annan form av mjölk. Om en allergisk person får i sig det hen inte tål kan det ge mycket allvarliga och i värsta fall livshotande symtom. Även mycket små mängder, som en droppe mjölk, kan framkalla en reaktion hos en känslig mjölkproteinallergiker.

Vid laktosintolerans får man besvär av mjölksocker och kan behöva begränsa intaget av mjölkprodukter. Hur mycket laktos man tål varierar. De flesta kan få i sig den mängd laktos som finns i en deciliter mjölk dagligen utan symtom, en del tål mer än så. Hårdost innehåller ingen laktos och kan ätas av de med laktosintolerans. I tabellen ovan beskrivs symtomen vid mjölkproteinallergi och laktosintolerans.

REMISS

Medicinsk bedömning och läkarintyg

Det är inte reglerat i skolans styrdokument vilken typ av intyg som behövs för att kunna fatta beslut om särskild kost eller anpassning. Läkarintyg eller någon annan typ av medicinsk bedömning är ett verktyg för att säkerställa att skolans miljö anpassas till barnets behov och för att klargöra att behovet av specialkost är medicinskt befogat. I det vårdförlopp om IgE-förmedlad matallergi som Sveriges Kommuner och Regioner har tagit fram finns en mall för hur ett läkarintyg kan utformas. I vårdförloppet anges även att barn med diagnostiserad IgE-förmedlad matallergi bör följas upp årligen.

Det är viktigt att elever med allergi eller överkänslighet har fått en korrekt diagnos. Ett krav på diagnos kan vara bra ur ett barnperspektiv, för att försäkra sig om att eleven har fått rätt utredning och kostbehandling, men även för att friskförklara och inte begränsa maten eller måltidsmiljön i onödan. Celiaki är exempel på en livslång sjukdom, medan allergi mot mjölk och ägg växer bort hos många barn. Vid allergi mot ägg eller mjölk kan ett uppdaterat läkarintyg vara viktigt för att få information om allergin kvarstår eller vuxit bort. Kontakter med vårdgivare och utredningar tar ofta tid, därför är det viktigt att så långt som möjligt tillmötesgå elevers behov av specialkost eller måltidsanpassningar under tiden utredning pågår.

Planering av specialkost

Vid måltiden i skolan hanteras många ingredienser som kan orsaka överkänslighet eller allergi. Mat som utger sig för att vara fri från ett allergen ska inte innehålla detta i en sådan halt att en allergisk eller överkänslig person reagerar på livsmedlet. För gluten- och laktosfria livsmedel finns särskilda gränsvärden. Mjölk, ägg, fisk, spannmål och andra allergena livsmedel kan ge allvarliga reaktioner även vid små mängder. Därför är det viktigt att skolan har noggranna rutiner för att elever med allergi och överkänslighet får rätt mat.

Det är viktigt att den som ansvarar för specialkosten har särskild kompetens på området och fortbildas regelbundet, men all personal som hanterar och serverar mat i skolan behöver ha kunskap om allergi och överkänslighet. En vanlig orsak till att elever reagerar på allergen i maten är att något går fel vid serveringen, till exempel att mat som innehåller mjölk eller ost serveras till elever med mjölkallergi. Därför är det viktigt att all personal, även lärare och personal på fritids som är med eleverna under måltiderna, har kunskap om allergi och överkänslighet.

Specialkosten ska förstås också vara god, näringsriktig och lagad med omsorg. Tänk också på att involvera eleverna vid planeringen av specialkosten. Det finns risk för att elever med allergi och överkänslighet känner sig oroliga eller utpekade vid måltiden. Elever med allergi och överkänslighet har samma rätt till positiva måltidsupplevelser som sina kompisar.

Några viktiga hållpunkter i planeringen av specialkost

Ha kunskap om elevernas allergi och överkänslighet

- Uppdaterad information (exempelvis intyg)
- Kompetens och kontinuerlig utbildning

Ha kunskap om matens innehåll

- Recept
- Ingrediensförteckningar
- Inköp
- Spara förpackningar
- Märk uppackade livsmedel och den färdiga maten

REMISS

- Använd inte nötter, jordnötter och sesamfrö i maten som serveras av skolan

Håll isär och håll rent

- Skyddad förvaring av råvaror
- Särskilda tillagningsytor och redskap, eller väl rengjorda
- Kök och maskiner rengörs regelbundet
- Handtvätt

Servera rätt

- Tydlig information till eleverna vid servering
- Personal att fråga
- Se till att elever med specialkost inkluderas och får en jämförbar måltidssituation som övriga elever
- Undvik kontaminering

Läs mer om allergi och överkänslighet på Livsmedelsverkets webbplats.

Undvik nötter i maten, men förpackade nötter i skolan går bra

Livsmedelsverket rekommenderar att nötter som mandel, hasselnöt, valnöt, cashewnöt, pekannöt, paranöt, pistaschmandel, macadamianöt samt jordnöt och sesamfrö inte förekommer som ingrediens i maten som serveras av skolan.

Nötter och jordnötter utgör de vanligaste orsakerna till svåra allergiska reaktioner. Skolmaten serveras vanligtvis som buffé, och eftersom nötter, sesamfrö och jordnötter ofta förekommer som små bitar kan de lätt kontaminera andra livsmedel på buffén.

Solrosfrö och pumpafrö är exempel på näringsrika fröer som kan användas i skolmaten då det är ovanligt med allergi mot dessa.

Luftburna partiklar från jordnötter och nötter orsakar inte allvarliga allergiska reaktioner. Livsmedelsverket bedömer därför att nötter, jordnötter och sesamfrön kan förekomma i skolans lokaler. För att minimera risken för att elever med dessa allergier oavsiktligt får i sig nötter eller jordnötter, bör nötter och jordnötter som säljs i exempelvis skolans kafeteria vara färdigförpackade.

Rätt information till matgästen

Oavsett om maten är avsedd för någon med allergi eller ej måste den som ansvarar för måltiden känna till och kunna informera om vilka av de 14 vanligaste allergena ingredienser som ingår i maten. Läs mer om allergimärkning och informationsförordningen, som reglerar detta, på Livsmedelsverkets webbplats.

Rapportering av incidenter till kommunens livsmedelskontroll

Även om det finns bra rutiner för att förebygga att ingen blir sjuk av maten sker det ändå incidenter ibland. Då behöver verksamheten utreda vad som orsakat avvikelsen. Vissa avvikelser, som misstänkt

matförgiftning, har livsmedelsföretagaren eller måltidsansvarig skyldighet att rapportera till den kommunala livsmedelskontrollen. Rapporteringen är till för att utreda orsaker, förbättra rutiner och undvika att det händer igen. Det behöver inte vara hanteringen i köket som har brustit utan det kan vara fel på någon av råvarorna.

Misstanke om matförgiftning

Om matgästerna eller måltidspersonalen misstänker att mat som serverats i skolrestaurangen har orsakat matförgiftning ska det anmälas till livsmedelskontrollen. Den som är måltidsansvarig (livsmedelsföretagaren) ansvarar.

Allergiincident

Specialkosten kan ge upphov till en allergisk reaktion. Om specialkosten felaktigt innehåller den allergen den ska vara ”fri-från” är det angeläget att verksamhetsansvarig (livsmedelsföretagaren) informerar den kommunala livsmedelskontrollen. Svåra allergiska reaktioner mot skolmaten eller allvarligt tillbud rapporteras till Arbetsmiljöverket enligt Arbetsmiljölagen. Huvudmannen ansvarar för anmälan. Om källan till allergenet inte hittas i livsmedlens ingrediensförteckningar kan prov skickas till Livsmedelsverket för analys så att felmärkta livsmedel upptäcks.

Skadliga ämnen i maten

Mat kan innehålla ämnen som skadar vår hälsa. Det kan vara ämnen som finns naturligt i vissa växter, i marken där grödor växer eller miljöföroreningar som sprids i naturen och sedan hamnar i maten. Här är några råd som skolan behöver ta särskild hänsyn till.

Tillaga baljväxter på rätt sätt

Lektiner finns i alla torkade och färska baljväxter, som bönor, linser, ärtor, haricotsverts och vaxbönor.

Lektiner kan orsaka illamående, kräkningar, diarré och magsmärtor om baljväxterna inte har tillagats på rätt sätt. Därför är det viktigt att följa instruktionen på förpackningen för hur de olika sorterna skall tillagas.

- Torkade bönor och ärtor behöver blötläggas och därefter kokas innan de kan ätas. Detta gäller även om man gör eget mjöl, pasta, biffar eller snacks av bönorna och ärtorna.
- Linser behöver inte blötläggas utan det räcker att koka dem enligt instruktion.
- Färska bönor och ärtor behöver ett snabbt uppkok innan de kan ätas.
- Blötläggningsspadet och kokvattnet ska inte användas i matlagning. Ett undantag är spadet från kokta kikärtor som kan användas istället för äggvita i matlagning och bakning.

Vissa fiskar bör inte serveras

Fisk innehåller många viktiga näringsämnen och barn och unga rekommenderas att äta fisk och skaldjur 2–3 gånger i veckan. Fisk från vissa områden kan dock innehålla förhöjda halter av miljöföroreningarna dioxin och PCB. Livsmedelsverkets råd är att barn och ungdomar inte bör äta de fiskarna oftare än 2–3 gånger per år. Av den anledningen bör följande fiskar inte serveras alls i skolan:

- Vildfångad lax och öring från Östersjön, Bottniska viken, Vänern och Vättern. Även lax som är fångad i älvarna omfattas.
- Vildfångad lax och öring från Östersjön, Bottniska viken och dess älvar, Vänern och Vättern.
- Strömming/sill från Östersjön och Bottniska viken. (Strömming och sill är samma fiskart. Sill kallas den söder om Kalmar, norr om Kalmar kallas den strömming).

REMISS

- Vildfångad sik från Vänern och Vättern.
- Vildfångad röding från Vättern.

Fisk från vissa sjöar kan innehålla förhöjda halter PFAS och kvicksilver. För att minska risken att barn får i sig för mycket av fisk med förhöjda halter bör skolan inte regelbundet servera fisk från lokala sjöar och vattendrag.

Undvik vissa risprodukter på grund av arsenik

Riskakor och vegetabiliska drycker gjorda på ris innehåller ibland höga halter arsenik. Halterna är inte så höga att de innebär akuta risker, men arsenik är ett ämne man ska försöka få i sig så lite som möjligt av. Barn som regelbundet äter riskakor eller dricker risdrycker riskerar att få i sig höga halter. Små barn är känsligare än äldre barn och vuxna, därför rekommenderar Livsmedelsverket att barn under sex år undviker riskakor och risdrycker. Skolan kan servera risdrycker till barn över sex år, men variera gärna med andra berikade vegetabiliska drycker. Skolan bör däremot inte servera riskakor alls.

Vanligt ris kan också innehålla arsenik, men intaget blir oftast lägre jämfört med det från risbaserade drycker och riskakor. Det finns ingen anledning att sluta servera ris i skolan, men variera med potatis, pasta och andra typer av gryn. Om riset kokas på samma sätt som pasta, det vill säga med stort överskott av vatten som sedan hälls bort, minskar arsenikinnehållet i riset med mer än hälften.

Material i kontakt med mat

Material som kommer i kontakt med livsmedel finns reglerade i lagstiftningen. Lagstiftningen ska förhindra att ämnen med ohälsosamma egenskaper släpps ut i livsmedlen i halter som kan innebära en risk. Om en produkt är märkt med en glas/gaffel-symbol och det inte finns någon ytterligare information om användning ska produkten kunna användas under alla normala förhållanden för kontakt med livsmedel. Det gäller även produkter som uppenbart är avsedda för mat, exempelvis en gaffel, även om märkningen saknas.

För alla kärl och köksprodukter är det ändå viktigt att tänka på att materialet ska användas till det som det är tänkt för och att eventuella användningsanvisningar följs. Exempelvis glassbyttor eller sylthinkar är ofta tillverkade och testade för just glass och sylt, och det kan i vissa fall vara så att de inte heller är avsedda för upprepad användning eller avsedda för att tåla uppvärmning.

På Livsmedelsverkets webbplats finns mer information om säker användning av olika material i kök och servering och reglerna för material i kontakt med livsmedel.

REMISS

Miljösmarta måltider

Maten vi äter påverkar miljön, både positivt och negativt. En hållbar livsmedelskonsumtion innebär mer mat från växtriket och mindre från djurriket. Genom medvetna, miljösmarta val och minskat matsvinn kan måltiderna i skolan bidra till att minska matens miljöpåverkan och bidra till en positiv påverkan på biologisk mångfald och ekosystem.

Miljösmart i Måltidsmodellen

Livsmedelsverkets Måltidsmodell ger ett helhetsperspektiv på bra måltider. Modellens sex olika områden är beroende av varandra och alla är viktiga för att måltiderna ska skapa matglädje och bidra till hållbar utveckling. Miljösmarta måltider som äts upp och inte slängs är ett resultat av goda måltider i en trivsam måltidsmiljön, och belastar inte miljö inklusive klimat i onödan.

REMISS

Avsnittet i korthet

- De livsmedel som köps in påverkar miljön så lite som möjligt, till exempel genom ökad andel svenska och miljömärkta livsmedel.
- Fisk som köps in kommer från hållbara bestånd och har fiskats eller odlats med omsorg om miljön.
- Mängden kött begränsas och det kött som köps in väljs med omsorg om miljö och djurskydd.
- Grova, lagringsdugliga grönsaker och frukter väljs i första hand och varieras efter säsong.
- Matsvinnet i kök, vid servering och från tallrikar minimeras.

Nationella mål för miljösmarta måltider

Det övergripande målet är att skolmåltidernas negativa påverkan på klimat, biologisk mångfald och ekosystem har minskat och den positiva påverkan på biologisk mångfald och ekosystem har ökat. Dessa mål inkluderar därför indikatorer som följer klimatpåverkan, biologisk mångfald, matsvinn samt omställningen till en livsmedelskonsumtion med mer vegetabilier och mindre men mer hållbart producerat kött (Tabell 9).

Tabell 9. Nationella mål, indikatorer och uppföljning för Miljösmarta måltider

Nationella mål	**Indikatorer**	**Uppföljning**
Utsläppen av växthusgaser per kilo inköpta livsmedel är max 1,25 kg CO_2e	Genomsnittlig mängd CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
	Andel kommuner som har max 1,25 kg CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
Minst 60 procent av livsmedel som används till skolmåltider är ekologiska	Andel av mängden inköpta livsmedel till skolmåltider märkt med KRAV och/eller EU-ekologiskt	Utvecklas.
Större andel av inköpta köttprodukter kommer från djur som genom bete bidragit till biologisk mångfald	Andel av mängden inköpt kött som är märkt med Svenskt Sigill Naturbeteskött, KRAV eller motsvarande krav på bete	Utvecklas.

REMISS

Minst 70 procent av ost, frukt och bär, grönsaker respektive matfetter är av svenskt ursprung	Andel av mängden inköpta livsmedel i respektive livsmedelsgrupp som är av svenskt ursprung	Utvecklas.
Matsvinnet har halverats och uppgår till maximalt: Serveringssvinn: 14 g Tallrikssvinn: 10 g Kökssvinn: 5 g	Genomsnittlig mängd matsvinn kopplat till skolmåltiderna	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.
	Andel skolor som har under 14 g serveringssvinn, 10 g tallrikssvinn och 5 g kökssvinn	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.

REMISS

Miljösmarta matval

Livsmedelskonsumtionen påverkar miljön på olika sätt, både negativt och positivt. För att bli mer miljömässigt hållbara behöver måltiderna generellt innehålla mycket vegetabilier och en mindre del animalier. Genom att göra miljösmarta val vid menyplanering och livsmedelsinköp kan matens positiva miljöpåverkan öka och den negativa påverkan minska.

De största miljöutmaningarna kopplade till livsmedelskonsumtionen, både i Sverige och världen är kopplade till produktionens påverkan på klimat och biologisk mångfald. Livsmedelsproduktion kan även orsaka övergödning, spridning av kemikalier och utfiskning.

Men matproduktionen kan också ha positiv effekt på miljön och det svenska jordbruket har stor betydelse för uppfyllelsen av de nationella miljömålen. Exempelvis är de artrika naturbetesmarkerna i Sverige beroende av betande djur för att inte växa igen. Det behövs fler betande djur i det svenska landskapet för att restaurera igenvuxna betesmarker och för att nå miljömålet Ett rikt odlingslandskap. Svensk livsmedelproduktion bidrar med såväl miljömässiga som andra mervärden och står sig väl i jämförelse med andra länder. Exempelvis är den svenska användningen av växtskyddsmedel en av de lägsta i Europa. Klimatpåverkan från inhemsk odling behöver i växthus ligger bra till i ett internationellt perspektiv på grund av energieffektivisering och användning av förnybara bränslen.

I Tabell 10 sammanfattas kortfattat miljösmarta val inom olika livsmedelsgrupper. Miljösmarta matval handlar om att öka den positiva och minska den negativa miljöpåverkan från måltiden. Tabellen omfattar även beredskapsperspektiv för olika livsmedelsgrupper.

Tabell 10. Miljösmarta val inom olika livsmedelsgrupper

Livsmedelsgrupp	**Miljösmarta matval**	**Beredskap**
Grönsaker och frukt Här ingår frukt och bär, grönsaker, rotfrukter och baljväxter som ligger i sin skida, som gröna bönor och sockerärtor.	Ersätt en del animalier med grönsaker. Tåliga grönsaker som rotfrukter, kål och lök samt frukter som äpplen kan lagras länge, vilket bidrar till minskat matsvinn och mindre negativ miljöpåverkan. En ökad andel svenska livsmedel samt minskad andel tropiska frukter är bra ur miljösynpunkt. Ökad andel ekologiska eller andra miljöcertifierade produkter bidrar också.	De flesta frukter och grönsaker kan lagras utan kyl och har relativt lång hållbarhet. Konserverade eller torkade frukter och grönsaker är särskilt bra ur beredskapsperspektiv. Energitätheten i frukt och grönsaker är dock generellt låg, men näringstätheten är hög.
Spannmålsprodukter Med spannmål avses här främst de fem sädesslagen vete, korn, havre, råg och rågvete.	Servera en hög andel spannmål. Variera mellan olika spannmålssorter. En ökad andel svenska spannmålsprodukter samt ekologiska eller andra miljöcertifierade produkter är bra ur miljösynpunkt. Vattendränkta risodlingar påverkar klimatet mer än	Spannmålsprodukter har goda lagringsegenskaper, det gäller särskilt pasta och knäckebröd. Bröd har fördelen att det inte kräver någon tillagning.

REMISS

Livsmedelsgrupp	Miljösmarta matval	Beredskap
	spannmålsodlingar. Av klimatskäl bör därför inte ris användas mer jämfört med idag.	
Baljväxter Här ingår ärtor, bönor och linser, men inte de som ligger i sin skida, som sockerärtor och gröna bönor.	En ökad andel svenska baljväxter samt ökad andel ekologiska eller andra miljöcertifierade produkter är bra ur miljösynpunkt.	Eftersom baljväxter är näringstäta och kan lagras länge utan kyla är de lämpliga ur beredskapsperspektiv. Konserverade baljväxter har fördelen att de inte kräver någon tillagning.
Potatis	En ökad andel svensk potatis samt ekologiska eller andra miljöcertifierade produkter är bra ur miljösynpunkt.	Potatis är lagringstålig, men kräver kokning eller annan tillagning.
Matfetter	En ökad andel rapsolja, särskilt svenskproducerad, samt minskad andel palmolja och kokosprodukter bidrar till miljömässig hållbarhet. Att öka andelen ekologiska eller andra miljöcertifierade matfetter är bra ur miljösynpunkt. Om palmolja används är det viktigt att välja certifierad palmolja och att sträva efter de certifikat som medför ökad spårbarhet*. *Certifikaten för Segregerad palmolja (eng. ”Segregated”) och Bevarad identitet (eng. ”Identity Preserved”) ger störst spårbarhet.	Vegetabilisk matolja är energität, lagringsbar utan kyl och har lång hållbarhet.
Fisk och skaldjur	Servera fisk och skaldjur som har fiskats på ett skonsamt sätt och kommer från hållbara bestånd eller har odlats på ett hållbart sätt. Musslor, sill, skarpsill och vitfisk har miljömässiga fördelar jämfört med laxfiskar och räkor. Miljöcertifierade produkter, exempelvis ASC, MSC och KRAV, minskar negativ miljöpåverkan.	Eftersom färsk och fryst fisk kräver kyl- eller frysförvaring och har kort hållbarhet är fiskkonserver och torkad fisk mer lämpliga ur beredskapssynpunkt.
Mejeriprodukter	Av klimatskäl bör mjölk- och mejeriprodukter inte användas mer jämfört med idag. En ökad andel svenska mejeriprodukter	Färska mejeriprodukter kan ätas utan tillagning, men kräver kylförvaring. Mjölkpulver och

REMISS

Livsmedelsgrupp	Miljösmarta matval	Beredskap
	samt ökad andel ekologiska eller andra miljöcertifierade produkter är bra ur miljösynpunkt.	högpastöriserade produkter är mer lämpliga ur beredskapssynpunkt.
Rött kött och charkprodukter Denna grupp omfattar kött från nöt, gris, lamm, ren och klövvilt. Charkprodukter är processat kött som har rökts, behandlats med nitrit eller konserverats på annat sätt. Exempel är korv, bacon, kassler, rökt skinka, salami.	Minska mängden kött som serveras, det minskar matens klimatpåverkan. Av det kött som serveras är en ökad andel svenskt kött, kött från djur som betat naturbetesmarker i Sverige och kött från mjölkproducerande djur bra ur miljösynpunkt. Även en ökad andel viltkött och ren är bra. En ökad andel ekologiskt eller annat miljöcertifierat kött är bra ur miljösynpunkt. Charkprodukter, där fler delar av djuret tas tillvara, är bra ur miljösynpunkt.	Eftersom färskt och fryst kött och chark kräver kylförvaring och har kort hållbarhet är köttkonserver eller torkat kött mer lämpliga ur beredskapsperspektiv. De senare kräver inte heller någon tillagning.
Vitt kött inklusive charkprodukter Denna grupp omfattar kött från fågel, exempelvis kyckling och kalkon. Charkprodukter är processat kött som har rökts, behandlats med nitrit eller konserverats på annat sätt, exempelvis kycklingkorv och rökt kalkon.	Av miljöskäl bör rött kött inte ersättas med vitt kött. Av det kött som serveras är en ökad andel svensk fågel, ekologiska eller andra miljöcertifierade produkter bra ur miljösynpunkt. Att använda värphöns och tuppar samt ta tillvara fler delar av djuren, till exempel i form av charkprodukter, bidrar till minskad miljöpåverkan.	Eftersom färskt och fryst vitt kött kräver kylförvaring och har kort hållbarhet är det inte lämpligt ur beredskapssynpunkt. Konserverade produkter är däremot mer lämpliga.
Ägg	En ökad andel svenska ägg samt ekologiska eller andra miljöcertifierade produkter är bra ur miljösynpunkt.	Ägg är näringstäta och har relativt lång hållbarhet även utan kylförvaring. Tillagning av ägg är snabb och kräver inte mycket vatten. Ägg är därför bra ur beredskapssynpunkt.
Köttersättningsprodukter inklusive hybrider mellan animalier och vegetabilier I gruppen ingår exempelvis färs, korvar, bollar och biffar baserade på vegetabiliska proteinkällor	Att servera produkter med hög andel vegetabilier kan minska måltidens klimatpåverkan. Produkter som tar tillvara biprodukter från annan produktion bidrar till ett effektivare livsmedelssystem. En ökad andel ekologiska eller andra miljöcertifierade	Ur beredskapssynpunkt är torkade eller konserverade produkter bättre än kylda eller frysta.

REMISS

Livsmedelsgrupp	Miljösmarta matval	Beredskap
	produkter är bra ur miljösynpunkt.	

I rapporten L-2025 nr 04. Livsmedelsverkets generella kostråd för den vuxna befolkningen. Hanteringsrapport, på Livsmedelsverkets webbplats, finns mer information om miljö- inklusive klimatpåverkan från de olika livsmedelsgrupperna samt om svenskproducerat, ekologiskt och miljömärkt.

Andra viktiga insatser för att minska miljöbelastningen är till exempel att minska energianvändningen i köket, samordna transporter och efterfråga fossilfria transportmedel, att minska användningen av engångsartiklar som inte går att återvinna samt att minska matsvinn och källsortera avfall.

Matsvinn

Det svenska och det globala matsvinnet är omfattande. I skolan slängs ungefär var sjätte portion, enligt Livsmedelsverkets undersökningar. Förutom att maten var planerad för att ge eleverna ork att prestera och må bra orsakar matsvinnet stor klimat- och miljöpåverkan och kostar mycket pengar.

Ett av målen i Agenda 2030, delmål 12.3, handlar om att halvera matsvinnet till 2030. För att följa utvecklingen kartlägger Livsmedelsverket regelbundet matsvinnet i offentlig måltidsverksamhet.

Lokala mål och uppföljning nycklar till minskat matsvinn

Matsvinn uppstår längs hela livsmedelskedjan och alla aktörer i livsmedelssystemet behöver bidra. Måltidsverksamheterna kan göra stor skillnad för att minska matsvinnet. Att sätta mål som sedan följs upp genom regelbundna mätningar är en bra utgångspunkt. Genom att mäta matsvinnet ökar kunskapen om var svinnet uppstår och vad som kan göras för att förebygga eller minska det. För att alla ska mäta på samma sätt har Livsmedelsverket tagit fram en nationell mätmetod.

Måltidsmiljön påverkar matsvinnet

Att matsvinn uppstår i skolrestaurangen handlar oftast inte om att det lagas för mycket mat, utan om att eleverna äter för lite av maten som serveras. Det är viktigt att matsvinnsarbetet inte orsakar rädsla för att prova nya rätter eller att eleverna tar för lite mat för att vara säkra på att slippa slänga den. Det behöver finnas utrymme för att prova nya smaker och rätter. Att måltidsmiljön upplevs trevlig och lugn och att det finns tillräckligt med tid att äta bidrar till att mer mat äts upp och mindre slängs. Det övergripande ansvaret för måltidsmiljön vilar oftast på rektor, som därmed har möjlighet att förbättra både miljön runt och organiseringen av skolmåltiden. Ett nära samarbete mellan måltidsverksamhet och skola är därför en förutsättning för ett framgångsrikt matsvinnsarbete.

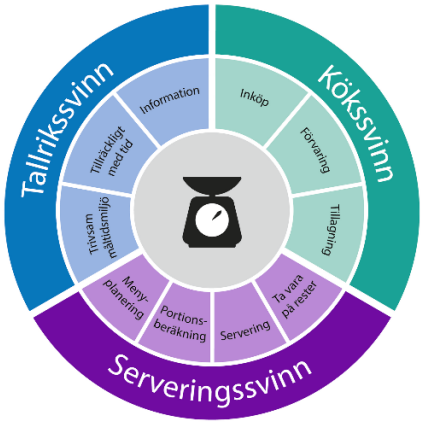
Handbok för minskat matsvinn

Många offentliga måltidsverksamheter arbetar redan aktivt med att minska matsvinnet. För att stödja de som inte kommit lika långt finns Livsmedelsverkets *Handbok för minskat matsvinn*.

I handboken presenteras förslag på åtgärder i köken, i serveringen och den mat som slängs från tallrikarna. Åtgärderna bygger på erfarenheter från verksamheter som har varit framgångsrika i arbetet för att minska sitt matsvinn. Nyckeln är samarbete: mellan de som lagar och ansvarar för maten och de som är med då maten serveras och äts i skolan. Det handlar ofta om att kommunicera och involvera alla som är berörda. Måltidspersonalen kan framför allt påverka köks- och

REMISS

serveringssvinnet medan lärare och rektor kan påverka serverings- och tallrikssvinnet. Alla bidrar till att förbättra förutsättningarna för en trivsam måltid som äts upp.

En övergripande process för matsvinnsarbetet kan se ut så här:

1. Samla och utbilda berörd personal om varför och hur man bör arbeta för minskat matsvinn.
2. Mät matsvinnet.
3. Presentera mätresultaten.
4. Diskutera vilka åtgärder som ska genomföras. Skapa en åtgärdslista.
5. Bestäm vem i ert kök/verksamhet som ska ansvara för respektive åtgärd.
6. Skapa rutiner, bestäm vem som ansvarar för vad och informera alla berörda.
7. Följ upp och fortsätt utvecklingsarbetet.

Matsvinnshandboken i sin helhet finns på Livsmedelsverkets webbplats. Där finns även information om den nationella metoden för mätning av matsvinn och ett mätprotokoll för att registrera matsvinnsmätningar.

Goda exempel och verktyg för miljösmarta måltider och minskat matsvinn:

WWF – One planet plate

One Planet Plate är ett verktyg för att underlätta val som gynnar både klimatet och den biologiska mångfalden. Läs mer på WWF:s webbplats.

RISE Klimatskalor

RISE har tagit fram en klimatskala för måltider respektive för livsmedel som stöd och vägledning för att göra klimatsmarta val vid både produktion, inköp, tillagning och servering av måltider. Läs mer på RISE webbplats.

Verktygslåda för minskat matsvinn

Genom ett samarbete mellan föreningen Frisk mat och Ekerö kommun har en verktygslåda för minskat matsvinn tagits fram. Den bygger bland annat på forskningsrapporter, Livsmedelsverkets handbok för minskat matsvinn, kommuners strategier och goda exempel. Den finns att ladda ner från Frisk mat:s webbplats.

REMISS

Beredskap för de offentliga måltiderna

Vår omvärld har förändrats och det gör att beredskapsfrågor har hamnat högre upp i organisationers prioriteringar. Målet med den svenska livsmedelsberedskapen är att hela befolkningen ska ha tillgång till säker mat och säkert dricksvatten vid kris, höjd beredskap och ytterst krig. Offentlig måltidsverksamhet är utpekad som en samhällsviktig verksamhet som behöver fungera även vid svåra samhällsstörningar. Det är avgörande för hur väl samhället kan hantera olika typer av störningar.

De offentliga måltiderna spelar en viktig roll för att en stor del av Sveriges befolkning ska få den mat och det vatten de behöver. De offentliga måltiderna är också en viktig del av Sveriges beredskap genom att de gör så att den som har vårdnaden om ett barn kan fortsätta gå till sitt arbete. I en kris måste samhällets viktigaste funktioner fungera. Därför är det nödvändigt att i förväg planera och arbeta för ett livsmedelssystem som är motståndskraftigt mot störningar.

Sverige har ett totalförsvar som består av militärt försvar och civilt försvar. En måltidsverksamhet med en beredskap som klarar olika typer av störningar är en viktig del av det civila försvaret. För måltidsverksamheter handlar det bland annat om att säkra tillgången på livsmedel, vatten, tillagningsmöjligheter och transporter vid olika typer av störningar.

Den civila beredskapen bygger på följande principer:

- Ansvarsprincipen – den som har ansvar för en verksamhet i normala situationer har också motsvarande ansvar vid störningar i samhället. Aktörer har ett ansvar att agera även i osäkra lägen. Den utökade ansvarsprincipen innebär att aktörerna ska stödja och samverka med varandra.
- Närhetsprincipen – samhällsstörningar ska hanteras där de inträffar och av de som är närmast berörda och ansvariga.
- Likhetsprincipen – aktörer ska inte göra större förändringar i organisationen än vad situationen kräver. Verksamheten ska under samhällsstörningar fungera som vid normala förhållanden, så långt det är möjligt.

Mer information om det svenska civila beredskapssystemet finns på msb.se.

Beredskap för måltidsverksamheten

För att en kommun ska kunna skapa bra förutsättningar för att stärka måltidsverksamhetens beredskap behöver det perspektivet finnas med i flera delar av kommunens verksamhet. Det är viktigt att också verksamhet i fristående förskolor och skolor kan fortgå så långt det är möjligt vid höjd beredskap och ytterst krig, även om det inte finns något reglerat ansvar för enskilda huvudmän att fortsätta bedriva sin verksamhet i sådana situationer. Det innebär att om en fristående huvudman inte kan fortsätta bedriva sin verksamhet så faller ansvaret tillbaka på hemkommunen. Därför är det angeläget att kommunerna planerar för att kunna tillhandahålla utbildning och skolmåltider för kommunens samtliga skolbarn, oavsett om de är inskriva på en fristående skola eller inte.

Alla beredskapshöjande åtgärder behöver inte vara dyra eller kräva många timmar att genomföra. Verksamheter kan exempelvis förbereda sig genom att kartlägga samarbetsaktörer, skapa nätverk,

REMISS

identifiera sårbarheter och återkommande diskutera möjliga scenarier och hur man kan hantera dessa.

Måltidsverksamhet är komplex, sårbar och beroende av flera viktiga resurser som till exempel el, vatten, personal, utrustning, ändamålsenliga lokaler, IT och tillgång till livsmedel. För att säkra de offentliga måltiderna även vid störningar behöver arbetet ske med hjälp av eller tillsammans med andra verksamhetsområden. Det kan inte vara något som enbart engagerar den egna förvaltningen och nämnden.

Förutom medarbetare i måltidsverksamheten behöver förvaltningar som har huvudansvar för individer, som socialförvaltningen och barn- och utbildningsförvaltningen, också bli involverade. Även andra verksamheter som arbetar med samhällsplanering, som till exempel säkerhet- och beredskapsorganisationen, miljöförvaltningen, dricksvattenproducenter, kommunikationsavdelningen och krisledningsfunktionen behöver tas med i arbetet. Det kan även vara relevant att tänka utanför den egna organisationen och prata med närliggande kommuner, regioner eller företag om hur man kan samarbeta. Ta hjälp av beredskapssamordnare för att identifiera andra relevanta verksamheter och intressenter som behöver involveras i beredskapsarbetet.

Kontinuitetshantering – att ha en plan B

Det kan vara utmanande att hålla i gång den ordinarie måltidsverksamheten under en störning. Därför är det viktigt att vara förberedd för olika typer av händelser. Beredskapsarbetet ska bidra till att kommunen kan fortsätta sina viktiga uppdrag även vid samhällskriser, höjd beredskap och i värsta fall krig. Ett förebyggande arbete med kontinuitetshantering för måltidsverksamheten fokuserar på att kunna upprätthålla verksamheten på en acceptabel nivå oavsett störning.

Kontinuitetsarbetet ökar medvetenheten om sårbarheter och risker och är en förutsättning för att kunna ta fram reservplaner för olika händelser och scenarier. Det kan kännas svårt att i förväg ta fram specifika rutiner för en krissituation. Men genom att planera för en kris kan startsträckan för en omställning bli kortare och konsekvenserna av en störning lindras. Att öva och testa sina framtagna planer är ett bra sätt för att se hur de skulle fungera i verkligheten, vad som behöver förbättras samt för att se till att alla i organisationen blir involverade i arbetet.

Ta steg mot en stärkt beredskap

Arbetet med att stärka beredskapen för måltidsverksamheten ser olika ut i olika kommuner. Det kan finnas centrala beslut om ett uppdrag, eller så saknas det sådana och det är upp till måltidsorganisationen att på egen hand sätta inriktningen och forma uppdraget. Oavsett om det finns ett beslutat uppdrag eller inte så kan man alltid börja i det lilla – exempelvis genom att se över kontaktlistor, gå med i befintliga nätverk eller starta nytt, ta fram krismenyer och öva.

Livsmedelsverket har tagit fram *Beredskapshandbok för offentliga måltider* för att stödja måltidsorganisationer i deras arbete med beredskap för måltiderna. Handboken vänder sig framför allt till chefer för måltidsorganisationer och med hjälp av vägledning, andras erfarenheter, mallar och checklistor ger den stöd i arbetet med att ta fram egna beredskapsplaner för måltidsverksamheten. Livsmedelsverket har även tagit fram annat stödmaterial, kopplat till handboken, som kan underlätta i arbetet.

REMISS

Beredskap och hållbarhet är förenligt

Beredskapsarbetet ska skapa förutsättningar för kommunerna att fortsätta att servera offentliga måltider, även i kris, höjd beredskap och ytterst krig. Det arbetet kan organiseras på ett sätt som skapar flera mervärden och även är bra för miljön och för det lokala näringslivet.

De offentliga måltiderna har en viktig roll i omställningen till ett mer hållbart livsmedelssystem. Måltiderna i skolan, som utgör den största delen av de offentliga måltiderna, kan stödja utvecklingen av ett livsmedelssystem som är motståndskraftigt mot störningar samtidigt som matens negativa påverkan på miljön kan minska. Därför är det viktigt att ha både ett hållbarhets- och ett beredskapsperspektiv i det strategiska arbetet med att utveckla måltiderna i skolan.

Livsmedelsberedskap och hållbarhetsomställning kan och bör integreras för att säkerställa att investeringar inom båda dessa områden förstärker varandra, snarare än motverkar varandra. Forskning[23] pekar på att samhället bör nyttja hållbarhetsomställningen till att bygga beredskap och samtidigt uppnå ett mer resilient, eller motståndskraftigt, livsmedelssystem som blir mindre sårbart och bättre rustat för framtida kriser och störningar.

Åtgärder som bidrar till ett mer motståndskraftigt livsmedelssystem är exempelvis:

- att övergå till att använda vegetabilier som kan produceras i Sverige på ett hållbart sätt och som går att lagra länge. Det är exempelvis spannmålsprodukter, baljväxter, grova grönsaker och rapsolja. Samtidigt kan den typen av livsmedel gynna både hälsa och miljö.
- att öka andelen kött från djur med lägre behov av externa resurser, som foder och el. Det är bra ur ett miljöperspektiv och kan också vara bra ur beredskapsperspektiv. Exempel på sådant kött är svenskt naturbeteskött eller vildsvinskött.

För att bygga upp mer motståndskraftiga leveranskedjor så att livsmedel är tillgängliga när de behövs, kan en strategi vara att, utöver avtalen med större grossister, möjliggöra avtal med fler lokala, mindre företag. Genom att föra en aktiv dialog med lokala leverantörer och anpassa krav i upphandlingen utifrån kunskap om vad leverantörerna kan leverera kan kommunerna öka beredskapen i regionen, samtidigt som livsmedelsproducenterna får bättre förutsättningar för sina verksamheter.

Läs mer om miljösmarta måltider och hur man kan få med både miljö- och beredskapsperspektiv när man planerar sina inköp och menyer i avsnittet *Miljösmarta måltider.*

Läs mer om upphandling och hur man kan ha med ett beredskapsperspektiv i sitt upphandlingsarbete i avsnittet *Upphandling*.

[23] Mistra Food Futures, Policy brief - Improved preparedness with respect to food can be achieved through sustainable and resilient food systems – examples from Sweden, 2024

Upphandling – ett viktigt verktyg

Varje dag serveras drygt tre miljoner måltider inom offentlig sektor. Vad som köps in och serveras har därför stor betydelse för såväl matgästernas hälsa som miljön, djuren och producenterna. Genom att arbeta strategiskt med upphandling kan måltidsverksamheten bidra till kommunernas mål om ekonomisk, social och miljömässig hållbarhet.

Målet med inköp av livsmedel och måltidstjänster i skolan är att servera goda, näringsriktiga och hållbara måltider. Upphandling kan vara ett effektivt verktyg för att uppnå de målen. För måltidsverksamheten handlar det om att göra inköp utifrån verksamhetens förutsättningar och behov, och samtidigt ta hänsyn till politiska mål och ambitioner. Att öka andelen livsmedel som ger positiv påverkan på miljön och minska andelen med negativ miljöpåverkan bidrar bland annat till att nå:

- FN:s hållbarhetmål i Agenda 2030
- de nationella miljömålen
- den nationella livsmedelsstrategin
- kommunernas egna miljömål och livsmedelsstrategier.

Men det finns även andra aspekter som man kan välja att ta hänsyn till i en upphandling, till exempel beredskap och hälsa. En upphandlande organisation har stor frihet att definiera och bestämma bland annat vad som ska upphandlas, vilka egenskaper som ska vara uppfyllda och vilka mervärden som ska premieras så länge som det finns en koppling till föremålet för upphandlingen och att de grundläggande principerna för upphandling följs.

På Upphandlingsmyndighetens webbplats finns omfattande stöd för upphandling och inköp, exempelvis i form av hållbarhetskriterier som bland annat innehåller kravtexter, exempel på vilka bevis som finns samt information om hur kravet kan följas upp. Hållbarhetskriterierna är avstämda mot upphandlingslagarna, rådande praxis på upphandlingsområdet och de praktiska förutsättningar som gäller för offentlig upphandling. Kriterierna kan användas för att ta hänsyn till miljö, djurskydd och sociala villkor.

På samma sätt som i Upphandlingsmyndighetens hållbarhetskriterier kan krav om näringsriktighet formuleras med inspiration från kriterierna för Nyckelhålet. Eftersom krav som ”Nyckelhålsmärkt” inte preciserar vilka faktiska egenskaper som efterfrågas behöver dessa skrivas tydligt. Reglerna för Nyckelhålet handlar om salt, socker, fibrer, fullkorn och fett. Eftersom olika livsmedelsgrupper innehåller olika sorters näring och i olika mängd skiljer sig kriterierna åt för varje grupp. På Livsmedelsverkets webbplats finns förenklad information om vad som gäller för de olika grupperna. Kraven kan sedan verifieras med hjälp av till exempel Nyckelhålsmärkning, eller andra bevis som visar att produkten uppfyller Nyckelhålets kriterier. Notera att det inte är lämpligt att ställa krav på ”Nyckelhålsmärkt” eftersom det inte är transparent för leverantören vilka egenskaper som efterfrågas.

Det är viktigt att de krav som ställs är relevanta och proportionerliga i förhållande till syftet med upphandlingen. Allt för långtgående krav kan begränsa konkurrensen på marknaden och leda till onödigt höga kostnader. Det är också viktigt att endast ställa krav som verksamheten avser att följa upp.

Tillsammans med företag och grossister har branschföreningen Kost & Näring tagit fram en överenskommelse med syfte att etablera praxis på centrala områden inom den offentliga

REMISS

livsmedelsupphandlingen. Överenskommelsen innehåller bland annat principer om att inte ställa krav på längre hållbarhetstid än nödvändigt, eftersom dessa krav i många fall driver matsvinn.

Inköp av närproducerade livsmedel

Många kommuner har lokalt beslutade mål om att öka andelen lokal- eller närproducerade livsmedel i de offentliga köken. Enligt lagen om offentlig upphandling (LOU), är det inte tillåtet att ställa krav på ett specifikt ursprung. Det är inte heller tillåtet att gynna en enskild näringsidkare enligt kommunallagen. Det finns dock många andra möjligheter att skapa förutsättningar för lokala råvaror i offentliga kök. Nedan finns information om hur sådana förutsättningar kan skapas.

Vad är lokal- eller närproducerat?

Det finns ingen officiell definition av hur nära konsumenten en livsmedelsprodukt ska produceras för att kallas lokal- eller närproducerad. Det är därför upp till den upphandlande organisationen att själv ta fram en sådan definition, exempelvis för att kunna följa upp ett mål om andel närproducerat. Vilken definition som kan bli aktuell varierar mycket beroende på var i landet som upphandlingen sker och hur marknaden och förutsättningarna ser ut just där.

Skapa förutsättningar för närproducerat

För att möjliggöra att fler lokala, mindre företag kan få möjlighet att konkurrera om den offentliga affären finns det några viktiga punkter att tänka på:

- **Fokus på behov**
  Fokusera på vilka behov upphandlingen ska lösa i stället för att fokusera på detaljkrav i upphandlingsdokumenten – då kan nya lösningar växa fram, till exempel nya produkter eller samarbeten.
- **Inventera och för dialog**
  Kartlägg leverantörerna på marknaden och för dialog med både större och mindre leverantörer i närområdet. De har kunskap om utbud och förutsättningar, vad som kan levereras och på vilket sätt.
- **Dela upp**
  Bryt ut de livsmedelsgrupper där det finns lokala producenter, som exempelvis ägg, potatis, färskt bröd och färsk fisk. Grossistupphandlingen täcker sedan de delar som blir kvar, exempelvis fryst kött och kyckling, kryddor, mjöl, pasta och konserver.
- **Anpassa kraven**
  Anpassa krav på kvalitet och egenskaper utifrån kunskap om utbud och leverantörer. För att upphandla närfångad fisk till exempel kan egenskaper som hel, filead eller tärnad beskrivas, förutom exempelvis miljömärkning.
- **Tänk nytt**
  Tänk nytt och våga utmana traditionella upphandlingsförfaranden, utvärderingsmodeller och avtalsvillkor. Dynamiska inköpssystem (DIS) är ett exempel på en helt elektronisk metod för upphandling som kan öka möjligheterna att upphandla lokala leverantörer med säsongsvaror och begränsade volymer.

Mer information om att skapa förutsättningar för närproducerade varor på offentliga avtal finns på Upphandlingsmyndighetens webbplats.

REMISS

Upphandling av livsmedel utifrån ett beredskapsperspektiv

Tillgång till livsmedel är en förutsättning för att måltidsverksamheten ska kunna servera måltider. Samtidigt finns det flera risker som kan hota tillgången till livsmedel vid en kris, exempelvis brist på varor, IT-störningar eller logistikproblem.

Vid upphandling av livsmedel bör därför beredskapsperspektivet integreras i hela inköpsprocessen – från förberedelse och kravställning, till genomförande och förvaltning av avtalet. Flera funktioner kan behöva bli involverade, exempelvis upphandlingsansvariga, verksamhetsansvariga och beredskapsfunktioner. På så sätt kan man få en helhetsbild över vilka sårbarheter som finns och identifiera hur beredskapen kan stärkas.

Det är viktigt att ha en dialog med leverantörer, både för förvaltningen av befintliga avtal och inför att en ny upphandling ska genomföras. Genom att löpande kartlägga sårbarheter kan krisberedskapen förbättras.

Läs mer i beredskapshandbok för offentliga måltider.

Läs mer om upphandling till samhällsviktig verksamhet hos Upphandlingsmyndigheten.

Länkar och vidare hänvisning

Upphandlingsmyndigheten

Kost & Närings branschöverenskommelse

REMISS

Dokument som styr måltidsverksamheten

Lagstiftning, ansvarsfördelning och uppföljning

Det finns flera regelverk som reglerar måltiderna i skolan. Livsmedelslagstiftningen och skollagen är de två viktigaste.

Livsmedelslagstiftningen syftar till att maten som serveras ska vara säker och att ingen ska bli lurad av maten. Regelverket ställer krav på alla som hanterar livsmedel i hela kedjan från jord till bord.

Skollagen ställer krav på att skolmåltiderna i den obligatoriska skolan ska vara både kostnadsfria för eleverna och näringsriktiga.

De fysiska eller juridiska personer som ansvarar för att kraven i de två regelverken uppfylls benämns livsmedelsföretagare i livsmedelslagstiftningen och huvudman i skollagstiftningen. Kommunen eller den enskilda huvudmannen anpassar ansvarsfördelningen efter sin organisation. Det är viktigt att det finns en tydlig ansvars- och arbetsfördelning för måltiderna i skolan, oavsett om det handlar om en fristående eller kommunal skola.

Livsmedelsföretagaren/huvudmannen kan delegera uppgifter men har alltid ansvar för att följa upp att verksamheten bedrivs i enlighet med bestämmelserna. Den som har fått uppdraget delegerat till sig ska veta om det samt ha mandat, kunskaper och resurser att sköta uppdraget. Det är viktigt att resultat från uppföljningar av måltidsverksamheten återkopplas till ansvarig nämnd/styrelse.

Livsmedelslagstiftningen – säkerhet, redlighet och spårbarhet i livsmedelshanteringen

De mest grundläggande förordningarna för verksamheter som berör måltider i skolan är Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 178/2002 av den 28 januari 2002 om allmänna principer och krav för livsmedelslagstiftning, om inrättande av Europeiska myndigheten för livsmedelssäkerhet och om förfaranden i frågor som gäller livsmedelssäkerhet och Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 852/2004 av den 29 april 2004 om livsmedelshygien.

Dessa syftar till att säkerställa en hög skyddsnivå för människors hälsa och konsumenternas intressen när det gäller livsmedel. Säkerhet, redlighet (det vill säga att ingen ska bli lurad), samt spårbarhet är grundläggande begrepp i lagstiftningen. Det finns ytterligare EU-gemensam och nationell lagstiftning som reglerar andra områden närmare, till exempel om märkning och information och om dricksvatten.

I artikel 3 i förordning (EG) nr 178/2002 finns följande definitioner:

- Livsmedelsföretag: varje privat eller offentligt företag som med eller utan vinstsyfte bedriver någon av de verksamheter som hänger samman med alla stadier i produktions-, bearbetnings- och distributionskedjan av livsmedel.
- Livsmedelsföretagare: de fysiska eller juridiska personer som ansvarar för att kraven i livsmedelslagstiftningen uppfylls i det livsmedelsföretag de driver.

REMISS

I artikel 2.1 i förordning (EG) 852/2004 om livsmedelshygien finns följande definition:

- Anläggning: varje enhet i ett livsmedelsföretag.

För en kommunal verksamhet innebär detta att en kommun, genom ansvarig nämnd, är livsmedelsföretagare och därmed ansvarig för att kraven i livsmedelslagstiftningen uppfylls. Köket i en förskola, grundskola, gymnasieskola och fritidshem är exempel på en enhet i ett livsmedelsföretag, det vill säga en livsmedelsanläggning.

För den fristående skolan är det aktiebolaget, handelsbolaget eller den enskilde näringsidkaren som är livsmedelsföretagare. I de fall livsmedelsverksamheten upphandlats från en entreprenör är det ofta entreprenören som är livsmedelsföretagaren. Livsmedelsföretagaren ska göra en anmälan om registrering till kontrollmyndigheten (miljö- och hälsoskyddsnämnden eller motsvarande i kommunen).

Varje anläggning ska ha ett hanteringssystem för livsmedelssäkerhet baserat på faror och risker i verksamheten. Det ska vara anpassat till verksamhetens art och omfattning och beskriva vad som görs för att uppfylla lagstiftningens krav. Det kan vara rutiner och kontroller för att säkerställa god hygien, spårbarhet och HACCP-baserade förfaranden. I ansvaret ingår också att se till att personalen har de kunskaper och den kompetens som krävs för att utföra arbetet på ett säkert sätt. Vilken typ och nivå på kompetens som krävs är inte specificerat i regelverket utan bedöms utifrån verksamhet och arbetsuppgifter. Kontrollmyndighetens livsmedelsinspektörer kontrollerar att livsmedelslagstiftningen följs.

Läs mer i branschriktlinjerna Offentlig säker mat utgivna av Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) och på Livsmedelsverkets webbplats.

Skollagstiftningen

Enligt 1 kap. 4 § andra stycket skollagen (2010:800) ska hänsyn tas i utbildningen till elevers olika behov. Elever ska få stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. Skolan ska sträva efter att uppväga skillnader i elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. Av 1 kap. 10 § skollagen framgår att i all verksamhet som lyder under skollagen ska barnets bästa vara utgångspunkt. Med barn avses varje människa under 18 år. Barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas. Barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. I förarbetena till skollagen anges att barns och elevers inflytande till exempel rör matsalen och därmed också måltider[24].

Enligt 1 kap. 5 § skollagen ska utbildningen utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och de mänskliga rättigheterna som människolivets okränkbarhet, individens frihet och integritet, alla människors lika värde, jämställdhet samt solidaritet mellan människor. Var och en som verkar inom utbildningen ska främja de mänskliga rättigheterna och aktivt motverka alla former av kränkande behandling. Utbildningen ska vila på vetenskaplig grund och beprövad erfarenhet.

[24] Prop. 2009/10:165 sid 312

I skollagen ställs krav på att måltiderna i de obligatoriska skolformerna ska vara kostnadsfria och näringsriktiga[25]. Lagkravet gäller skolor med såväl offentliga som enskilda huvudmän. Tillsynsmyndighet är Skolinspektionen.

Skollagen innehåller ingen precisering av begreppet näringsriktig. I skollagens förarbeten framhålls dock att de svenska näringsrekommendationerna bör vara en utgångspunkt vid bedömningen av vad som är en näringsriktig måltid samt att "… det kan anses som en del av läroplanens intentioner att eleverna får tillgång till varierad och näringsriktig mat och äta lunch tillsammans med andra elever och vuxna"[26].

Utbildningen i fritidshemmet ska utgå från en helhetssyn på eleven och elevens behov[27]. Verksamheten ska präglas av omsorg om individen[28]. Notera att i fråga om fritidshemmet regleras måltider inte i skollagen eller anslutande författningar. Av förarbetena framgår dock att elevens utveckling ska ses som en helhet där pedagogik och omsorg integreras. I begreppet omsorg ingår även att eleverna serveras varierade och näringsriktiga måltider[29].

Systematiskt kvalitetsarbete

Skolmåltiden är att betrakta som en del av utbildningen[30]. Det innebär att skollagens bestämmelser om systematiskt kvalitetsarbete även ska tillämpas i fråga om skolmåltiden. Varje huvudman inom skolväsendet ska på huvudmannanivå systematiskt och kontinuerligt planera och följa upp utbildningen, analysera orsakerna till uppföljningens resultat och utifrån analysen genomföra insatser i syfte att utveckla utbildningen[31]. Det systematiska kvalitetsarbetet ska dokumenteras[32]. En näringsberäkning eller annan tillförlitlig näringsbedömning av den serverade maten bör därför utgöra en del i såväl planering, genomförande som uppföljning av skolmåltidens kvalitet. Det finns även goda skäl för skolan att inkludera en beskrivning av skolans arbete med skolmåltiderna som en del i kvalitetsarbetet.

Läroplanerna för de obligatoriska skolformerna

Av läroplanerna för de obligatoriska skolformerna[33] finns likalydande mål som anger att eleven efter genomgången utbildning i den angivna skolformen "har fått kunskaper om och förståelse för den egna livsstilens betydelse för hälsan, miljön och samhället". Skolmåltiderna kan utgöra ett värdefullt pedagogiskt verktyg i skolans uppdrag kring livsstil, miljö och hälsa. Skolmåltiden är också en del i skolans sociala fostran då den ger tid för samtal om värdegrunder, normer, möjlighet att upptäcka tendenser till utanförskap och elever som inte mår bra.

[25] 9 kap. 8 § (förskoleklassen) 10 kap. 10 § (grundskolan), 11 kap. 13 § (anpassade grundskolan), 12 kap. 10 § (specialskolan), 13 kap. 10 § (sameskolan).
[26] Prop. 2009/10:165, sid 374
[27] 14 kap. 2 § skollagen
[28] Lgr 22, del 1 och 4
[29] PProp. 2009/10:165 s. 404.

[30] Prop. 2009/10:165 s. 633 samt prop. 2021/22:156 s. 34 f.
[31] 4 kap. 3 § skollagen
[32] 4 kap. 6 §
[33] Förordningen (SKOLFS 2010:37) om läroplan för grundskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lgr22), förordningen (SKOLFS 2010:255) om läroplan för anpassade grundskolan (Lgra22)
förordningen (SKOLFS 2010:250) om läroplan för specialskolan, förskoleklassen och fritidshemmet (Lspec22) och förordningen (SKOLFS 2010:251) om läroplan för sameskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet (Lsam22).

I läroplanerna anges även att det svenska samhällets internationalisering ställer höga krav på människors förmåga att leva med och inse de värden som ligger i en kulturell mångfald. Skolan är en social och kulturell mötesplats som kan stärka denna förmåga. Måltiderna kan med fördel användas för att skapa en nyfikenhet för möten mellan olika matkulturer, traditioner och vanor.

Barnkonventionen

Sedan den 1 januari 2020 är barnkonventionen svensk lag. Barnkonventionen innehåller 54 artiklar och fyra av dem är så kallade grundprinciper, som speglar konventionens syn på barn. Artikel 3 är dessutom en central princip och man brukar säga att resten av artiklarna ska ses i ljuset av denna. Artikel 3 handlar om att barns bästa i första hand ska beaktas när beslut fattas eller åtgärder genomförs som påverkar barn. Grundartiklarna är:

2 – alla barn är lika värda och har samma rättigheter

3 – barnets bästa ska beaktas i alla beslut som rör barn

6 – barns rätt till liv, överlevnad och utveckling

12 – alla barn har rätt att uttrycka sin åsikt och vuxna ska lyssna och beakta (efter ålder och mognad).

Alla barn och ungdomar upp till 18 års ålder har samma rättigheter, till exempel: att leva och utvecklas, växa upp i trygghet, skyddas mot övergrepp och respekteras för vad de tycker och tänker. Barn har också rätt att få näringsrika livsmedel i tillräcklig omfattning och rent dricksvatten, samt undervisning om näringslära (artikel 24, 2 c och e).

Sedan 2010 finns Strategi för att stärka barnets rättigheter[34] som syftar till att stärka barnets rättigheter i Sverige. Strategin, som godkänts av riksdagen, består av ett antal principer som uttrycker grundläggande förutsättningar för att stärka barnets rättigheter i Sverige:

- All lagstiftning som rör barn ska utformas i överensstämmelse med barnkonventionen.
- Barnets fysiska och psykiska integritet ska respekteras i alla sammanhang.
- Barn ska ges förutsättningar att uttrycka sina åsikter i frågor som rör dem.
- Barn ska få kunskap om sina rättigheter och vad de innebär i praktiken.
- Föräldrar ska få kunskap om barnets rättigheter och erbjudas stöd i sitt föräldraskap.
- Beslutsfattare och relevanta yrkesgrupper ska ha kunskap om barnets rättigheter och omsätta denna kunskap i berörda verksamheter.
- Aktörer inom olika verksamheter som rör barn ska stärka barnets rättigheter genom samverkan.
- Aktuell kunskap om barns levnadsvillkor ska ligga till grund för beslut och prioriteringar som rör barn.
- Beslut och åtgärder som rör barn ska följas upp och utvärderas utifrån ett barnrättsperspektiv.

Lagen om offentlig upphandling

Offentlig upphandling är en lagreglerad process som syftar till att främja fri rörlighet för varor och tjänster inom EU samt att säkerställa effektiv användning av skattemedel. Den regleras av lagen om offentlig upphandling (LOU), som bygger på EU-direktiv. Lagen gäller för upphandling av varor, tjänster och byggentreprenader, med vissa undantag. LOU omfattar upphandlande myndigheter, det vill säga statliga eller kommunala myndigheter.

[34]Prop. 2009/10:232

Diskrimineringslagen

Skolan kan också mötas av önskemål om individuellt anpassad mat exempelvis på grund av religiösa, etiska eller kvalitetsmässiga motiv. Diskrimineringslagen (2008:567) förbjuder diskriminering som har samband med kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, funktionsnedsättning, sexuell läggning och ålder. Utbildningsanordnaren ska inom ramen för verksamheten bedriva ett förebyggande och främjande arbete för att motverka diskriminering och på annat sätt verka för lika rättigheter och möjligheter. Detta innebär bland annat att skolan vid måltidssituationer ska erbjuda ett fullgott alternativ för elever som har önskemål om anpassad mat som har samband med en diskrimineringsgrund, till exempel religion eller annan trosuppfattning. Det kan till exempel vara någon form av vegetariskt alternativ. Den anpassade maten ska förstås också vara god, näringsriktig och lagad med omsorg. När det gäller önskemål om individuellt anpassad mat utöver medicinska behov eller motiv som har samband med en diskrimineringsgrund, saknas tydliga ramar för vad skolan är skyldig att tillhandahålla. Individuella anpassningar av maten är en utmaning för offentliga måltidsverksamheter som inte är resursmässigt anpassade för att kunna tillgodose alla individuella önskemål. Livsmedelsverket rekommenderar att varje kommun och/eller skola – utifrån verksamhetens förutsättningar – beslutar hur långt, och på vilket sätt, man har möjlighet att tillmötesgå enskilda önskemål utöver vad som är reglerat i lagstiftningen.

Arbetsmiljölagen

Skolrestaurangen är en del av skolan och både elevers och vuxnas arbetsmiljö. Kraven på en god arbetsmiljö regleras i arbetsmiljölagstiftningen. Lagen syftar till att förebygga ohälsa, olyckor och att skapa en god arbetsmiljö genom att bedriva ett systematiskt arbetsmiljöarbete. Arbetsmiljölagen kan bli aktuell både när det gäller den fysiska och den psykosociala arbetsmiljön vid måltiderna. Om något går fel i hanteringen av exempelvis specialkost kan det regleras både i arbetsmiljölagstiftningen och i livsmedelslagstiftningen. Det är huvudmannen som ansvarar för elevernas och medarbetarnas arbetsmiljö men ansvaret är ofta i praktiken delegerat till chefen för verksamheten, exempelvis rektor. Arbetsmiljöansvaret för måltidspersonalen vilar på närmaste chef med delegerat arbetsmiljöansvar, exempelvis måltidschef.

Lokala styrdokument

Kommunen eller skolan kan fatta beslut om styrdokument på området mat och hälsa. Viktiga dokument i detta sammanhang kan vara exempelvis en folkhälsoplan eller måltidspolicy. Det är många som berörs av de frågor som gäller maten i skolan. Därför måste nedanstående planer och program anpassas till den egna organisationen.

Folkhälsoplan och måltidspolitiskt program

De flesta kommuner beskriver sina folkhälsomål i en långsiktig folkhälsoplan som vanligtvis bygger på den nationella folkhälsopolitik som riksdagen har antagit.

Det övergripande folkhälsomålet i Sverige är att samhället ska skapa förutsättningar för en god hälsa på lika villkor för hela befolkningen. För matens del gäller folkhälsopropositionens målområde 10: bra matvanor och säkra livsmedel. En viktig förutsättning för att målet ska nås är att många aktörer bidrar i det arbetet. Många kommuner har ett måltidspolitiskt program eller en måltidspolicy som redskap i arbetet för målområde 10.

REMISS

Det måltidspolitiska programmet kan också omfatta kommunens beslut gällande regeringens mål och inriktning för ekologisk produktion och konsumtion, samt åtgärder för att minska matsvinnet och måltidernas miljöpåverkan.

Förutom att komma fram till mål och ambitioner i kommunerna är det viktigt att tydliggöra ansvarsområden och ta fram en plan för uppföljning. En måltidspolicy kan tydliggöra målsättningarna inom områden som måltidskvalitet (till exempel näringsriktig, miljösmart, säker, god, trivsam och integrerad) och organisation (kompetens, mandat, ansvarsfördelning).

REMISS

Fördjupning

A-F

Andersen, S. S., Baarts, C. & Holm, L. 2017. Contrasting approaches to food education and school meals. *Food, Culture & Society.*

Barnombudsmannen – *Unga direkt: Ett sätt att lyssna på barn* [Online].

Folkhälsomyndigheten och Livsmedelsverket, 2024. *En hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion: Återredovisning av regeringsuppdrag.*

Folkhälsomyndigheten. *Sveriges folkhälsomål* [Online].

Frisk mat. En digital mötesplats med recept, tips och inspiration för offentliga måltidsverksamheter [Online].

Frödén, S. 2023. Skolmåltiden som en integrerad del av ämnesundervisningen. Læring gennem mad og måltider i grundskolen: Teori og praksis fra Danmark, Sverige og Norge. *Cappelen Damm Forskning.*

J-L

Jordbruksverket. 2016. *Svenska mervärden – kunskapsunderlag om mervärden inom svensk kött- och mjölkproduktion.*

Karolinska Institutet. 2024. *En frisk skolstart* [Online].

Kost & Näring. 2023. *Kost & Närings nationella rekommendationer för hantering av specialkost och anpassade måltider i förskola och skola.*

Livsmedelsverket, 2020. *Handbok för minskat matsvinn – för verksamheter inom vård, skola och omsorg.*

Livsmedelsverket, Jordbruksverket och Naturvårdsverket, 2025. *Fler gör mer: Handlingsplan för minskat matsvinn 2030.*

Livsmedelsverket. 2013. *Miljöpåverkan från animalieprodukter – kött, mjölk och ägg.*

Livsmedelsverket. 2018. *Riksmaten ungdom 2016–17: Så äter ungdomar i Sverige, del 1. Livsmedelskonsumtion bland ungdomar i åk 5, åk 8 och åk 2 på gymnasiet.*

Livsmedelsverket. 2018. *Riksmaten ungdom 2016–17: Så äter ungdomar i Sverige, del 2. Näringsintag och näringsstatus bland ungdomar i åk 5, åk 8 och åk 2 på gymnasiet.*

Livsmedelsverket. 2022. *Beredskapshandbok för offentliga måltider.*

Livsmedelsverket. 2023. *Referensvärden för energi och näringsämnen – en sammanfattning av de nordiska näringsrekommendationerna (NNR 2023).*

Livsmedelsverket. Frödén, S., Olsson, C. och Waling, M. 2024. *Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden.*

Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg J, Sellberg F. 2024. 2024. *Tid för skollunch: Hur lång tid behöver eleverna vid matbordet?*

REMISS

Livsmedelsverket. 2025. *Agenda 2030 och offentliga måltider* [Online].

Livsmedelsverket. 2025. *Livsmedelsverkets generella kostråd för den vuxna befolkningen. Hanteringsrapport.*

Livsmedelsverket. 2025. *Nationella riktlinjer för måltider i skolan – hanteringsrapport*

Livsmedelsverket. Quetel, A-K. 2013. *Bedömning och dokumentation av näringsriktiga skolluncher – hanteringsrapport.*

Livsmedelsverket. Sepp, H., Höijer, K. & Wendin, K. 2016. *Barns matvanor ur ett sensoriskt och pedagogiskt perspektiv - en litteraturgenomgång.*

M-R

Mistra Food Futures. 2024. *Policy brief – Improved preparedness with respect to food can be achieved through sustainable and resilient food systems – examples from Sweden.*

Måltid Sverige. Ett nationellt kunskapsnav för måltider i skola, vård och omsorg [Online].

Naturvårdsverket. *Sveriges miljömål* [Online].

Nordiska ministerrådet. 2023. *Nordic Nutrition Recommendations 2023.*

Regeringskansliet. 2025. *En livsmedelsstrategi för Sverige – fler jobb och hållbar tillväxt i hela landet.*

RISE. RISE Research Institutes of Sweden är ett statligt forskningsinstitut för hållbar tillväxt, där ett område är offentliga måltider [Online].

S-V

SKR. 2023. *Offentlig säker mat: Branschriktlinjer för offentlig säker mat* [Online].

Socialstyrelsen. Kunskapsguiden – ger metodstöd i att föra samtal med barn [Online].

Specialpedagogiska skolmyndigheten. Stödmaterial och utbildningar om tillgängliga lär- och måltidsmiljöer för barn och elever med NPF [Online].

Unicef. 2021. *Handbok för barns delaktighet och inflytande.*

Unicef. 2024. *Barnkonventionen: FN:s konvention om barnets rättigheter* [Online].

Upphandlingsmyndighetens webbplats. Stöd för upphandling och inköp [Online].

Utbildningsrådet för hotell och restauranger (UHR). *Validering av kockar i offentliga kök: Så här går det till* [Online].

Världsnaturfonden WWF. *One Planet Plate* [Online].

REMISS

Tabell 11. Förslag på bra livsmedelsval för planering av näringsriktiga skolmenyer baserat på de nordiska näringsrekommendationerna.

Livsmedelsgrupp	Viktig källa till:	Påverkan på hälsa:	Rekommendationer för måltider i skolan:	Rekommendation i NNR:
Grönsaker, rotfrukter och frukt inklusive baljväxter i skida, som gröna bönor. Bönor, ärtor och linser, potatis och juice ingår ej	Fibrer, vitaminer som folat och C-vitamin, mineraler och antioxidanter. Innehållet varierar mycket mellan olika grönsaker, rotfrukter och frukter.	Minskar risken för flera former av cancer, hjärt- och kärlsjukdom och typ 2-diabetes.	- Servera till varje måltid	Minst 500–800 gram grönsaker, frukt och bär om dagen. Olika sorters grönsaker och frukter, med tonvikt på fiberrika sorter.
Baljväxter (linser, bönor, ärtor, sojaprodukter, tofu)	Protein, kolhydrater, fibrer och flertalet vitaminer och mineraler, bland annat järn.	Minskar risken för hjärt- och kärlsjukdom och flera sorters cancer.	- Servera varje dag	Baljväxter bör vara en betydande del av kosten.
Spannmål som pasta, ris, bröd, och andra cerealier	Kolhydrater, fibrer, protein, järn, magnesium, zink och selen när fullkornsprodukter används. Raffinerade produkter, som vitt bröd innehåller mindre näringsämnen än fullkornsprodukter. Fullkornsris innehåller ofta högre halter arsenik än vitt ris.	Minskar risken för kranskärlssjukdom, tjock- och ändtarmscancer och typ 2-diabetes.	- Merparten av brödet som serveras vid lunchen och andra måltider bör uppfylla kriterierna för Nyckelhålsmärkning. - Ris, särskilt fullkornsris, serveras mindre ofta.	Minst 90 gram fullkorn per dag.
Potatis	Kolhydrater, fibrer (främst i skalet) C-vitamin, B6, niacin, folat, kalcium, fosfor, magnesium och kalium.	Det få studier som finns indikerar att potatis inte är associerat till varken hjärt- och kärlsjukdom eller dödlighet oavsett orsak.	- Servera friterad potatis i undantagsfall.	Potatis bör ingå som en betydande del av kosten.
Fisk och skaldjur	Protein, fleromättat omega-3 fett, D-vitamin, vitamin B12, jod och selen.	Minskar risken för hjärt- och kärlsjukdom, stroke och metabolt	- Servera minst 1 gång i veckan.	300–450 gram fisk per vecka (tillagad vikt) varav minst 200 gram per vecka bör vara fet fisk.

REMISS

Livsmedelsgrupp	Viktig källa till:	Påverkan på hälsa:	Rekommendationer för måltider i skolan:	Rekommendation i NNR:
		syndrom. Vissa fiskarter innehåller förhöjda halter miljöföroreningar, som dioxiner, PCB, PFAS och kvicksilver.	- Servera fet fisk minst 2 gånger per 4 veckor.	
Rött kött och charkprodukter	Protein, biotillgängligt järn och zink, vitamin B12 och flera andra mineraler och vitaminer, mättat fett och transfett i varierande grad. Charkprodukter innehåller mycket salt och mättat fett.	En hög konsumtion av rött kött, särskilt av chark, bidrar till ökad risk för tjock- och ändtarmscancer. Chark innehåller även salt och mättat fett och ökar därför risken för hjärt- och kärlsjukdom.	- Servera rött kött max 1–2 gånger per vecka varav chark max 1–2 gånger per månad.	Intaget av rött kött bör begränsas till högst 350 gram per vecka (tillagad vikt). Konsumtionen av chark rekommenderas vara så låg som möjligt.
Vitt kött från fågel	Protein, selen, tiamin, riboflavin, niacin, B6, B12. Bidrar även med biotillgängligt järn men i mindre mängd än rött kött. Vitt kött innehåller lägre andel mättat fett och högre andel omättat fett än rött kött.	Matfågel är ett näringsrikt livsmedel. Fågelkött bedöms varken ha positiv eller negativ påverkan på risken för kostrelaterad ohälsa. Däremot ökar charkprodukter från fågelkött risken för tjock- och ändtarmscancer.	- Servera inte fågel oftare jämfört med idag. - Begränsa mängden charkprodukter av fågelkött.	Konsumtionen av charkprodukter av vitt kött bör vara så låg som möjligt. Det finns ingen hälsobaserad rekommendation om obearbetat vitt kött.
Mjölk, fil och yoghurt	Protein, kalcium, jod, A-vitamin, riboflavin och vitamin D och B12. Magra mejeriprodukter innehåller mindre mängd mättat fett men samma innehåll av näringsämnen.	Mejeriprodukter med lågt fettinnehåll och/eller som är fermenterade (som yoghurt, fil och ost) minskar risken för hjärt- och kärlsjukdom, typ 2-diabetes och tjock- och ändtarmscancer.	- Vatten som måltidsdryck i första hand. Mager mjölk eller berikade vegetabiliska alternativ är också bra alternativ. - 3,5–5 dl magra mejeriprodukter per dag rekommenderas, vilket inkluderar mejeriprodukter i maten, till frukost och mellanmål och	350–500 ml mager mjölk och mejeriprodukter per dag är en tillräcklig mängd.

REMISS

Livsmedelsgrupp	Viktig källa till:	Påverkan på hälsa:	Rekommendationer för måltider i skolan:	Rekommendation i NNR:
			eventuell måltidsdryck. - Frukost och mellanmål: servera osötade mejeriprodukter, gärna fermenterade som fil och yoghurt.	
Mejeriprodukter i matlagningen (grädde, crème fraiche, ost och mjölk i matlagningen)	Se ovan	Se ovan	- Begränsa mängden mejeriprodukter med fetthalt över 30 %.	Se ovan.
Vegetabiliska alternativ till kött (exempelvis quorn, tofu och sojaprodukter)	Protein och fibrer. Järninnehållet kan vara både högre eller lägre än i kött, men järnet är i form av icke-hemjärn som har lägre biotillgänglighet och är svårare för kroppen att absorbera än hemjärn.	Att ersätta en del animaliskt protein med vegetabiliskt protein kan minska risken för hjärt- och kärlsjukdom samt typ-2 diabetes.	- Vegetabiliska köttersättningsprodukter kan vara ett sätt att servera mer baljväxter och annan mat från växtriket och mindre av animaliska livsmedel.	Det finns ingen särskild rekommendation om dessa produkter.
Ägg	Protein, mineraler som jod, järn, kalcium, zink och selen och alla vitaminer förutom vitamin C.	Ägg bidrar med näring och kan ingå i en varierad kost. Att ersätta en del rött kött och chark med ägg kan vara positivt hur hälsosynpunkt.	- Ägg är ett näringsrikt livsmedel och har sin givna plats på menyn, särskilt i en lakto-ovo-vegetarisk kost.	Ett måttligt intag av ägg kan vara del av en hälsosam kost.
Nötter och frön	Enkel- och fleromättade fetter, protein, magnesium, zink, koppar, kalium, fosfor, järn, E-vitamin, tiamin, vitamin B6, folat och niacin.	Minskar risken för hjärt- och kärlsjukdom och cancerdödlighet. Evidensen för hälsofördelar finns för nötter medan fröer inte är lika välstuderade. Linfrön kan innehålla cyanogena glykosider/vätecyanid.	- Servera inte nötter som mandel, hasselnöt, valnöt, cashewnöt, pekannöt, paranöt, pistaschmandel, macadamianöt samt jordnöt och sesamfrö i maten.	20–30 gram nötter om dagen. Fröer kan också gärna ingå i kosten.

REMISS

Livsmedelsgrupp	Viktig källa till:	Påverkan på hälsa:	Rekommendationer för måltider i skolan:	Rekommendation i NNR:
Matfetter (oljor, matfettsblandningar, smör och margarin	Omättade fetter (de flesta vegetabiliska oljor). Särskilt rapsolja är en bra källa till omega-3-fett. Palm-, kokos-, sheafetter och smör innehåller mycket mättade fetter. Matfetter bidrar med vitamin A, D och E.	Vegetabiliska oljor och matfetter med hög andel omättat fett minskar risken för hjärt- och kärlsjukdom, typ 2-diabetes, cancer och obesitas.	- Använd rapsolja eller andra Nyckelhålsmärkta matfetter istället för smör, i matlagning och till smörgås.	En konsumtion på 25 gram vegetabilisk olja per dag eller motsvarande mängd omättade fettsyror från råvaror rekommenderas.
Salt	Natrium. Joderat salt är en viktig källa till jod.	Ett högt intag höjer blodtrycket, vilket ökar risken för hjärtinfarkt, hjärtsvikt, stroke och njurskador.	- Använd sparsamt med salt och saltinnehållande kryddor som buljong, soja och örtsalt. - Använd joderat salt.	Högst 6 gram salt om dagen. Välj joderat salt.
Energitäta, näringsfattiga livsmedel	Energi och tillsatt socker men lite eller ingen näring.	Socker ökar risken för karies. Sockersötade drycker som läsk ökar risken för övervikt, typ 2-diabetes, förhöjt blodtryck och hjärt- och kärlsjukdom.	- Undvik sockerrika livsmedel som saft, läsk, godis, glass och fikabröd - Undvik drycker sötade med socker eller sötningsmedel, till exempel måltidsdryck, nektar, saft eller läsk bör serveras.	Begränsad konsumtion av sötsaker och andra sockerrika livsmedel.

REMISS

Livsmedelsverket

L – 20XX nr XX

REMISS

Nationella riktlinjer för måltider i skolan

Hanteringsrapport

Klicka eller tryck här för att ange text.

Denna titel kan laddas ner från: Livsmedelsverkets publikationer

Citera gärna Livsmedelsverkets texter, men glöm inte att uppge källan. Bilder, fotografier och illustrationer är skyddade av upphovsrätten. Det innebär att du måste ha upphovsmannens tillstånd att använda dem.

© Livsmedelsverket, 2025.

Författare:
Aravinda Berggren-Clausen, Irene Blom och Emelie Elin.

Rekommenderad citering:
Livsmedelsverket. Berggren-Clausen, A., Blom, I. och Elin, E. 2025. L 20XX nr XX: Nationella riktlinjer för måltider i skolan – Hanteringsrapport. Livsmedelsverkets rapportserie. Uppsala.

L 20XX nr XX
ISSN 1104-7089

Omslag: Livsmedelsverket
Inlaga: Ange fotograf för bilder i rapporten

REMISS

Förord

Livsmedelsverket arbetar på uppdrag av regeringen för att främja en säker, hälsosam och hållbar livsmedelskonsumtion. Genom att utveckla nationella riktlinjer och annat stöd bidrar Livsmedelsverket till en hållbar och jämlik utveckling av de offentliga måltiderna, bland annat i skolan.

I detta dokument presenteras ställningstaganden som Livsmedelsverket har gjort i Nationella riktlinjer för måltider i skolan. Rapporten följer samma struktur som riktlinjerna och är uppdelade efter riktlinjernas olika avsnitt. Riktlinjerna är ett stöd för kommuner, rektorer och måltidsverksamheter i arbetet med att säkerställa att skolmåltiderna bland annat är näringsriktiga, hållbara, säkra och trivsamma.

Frågeställningar i denna hantering har bland annat handlat om hur skolmåltiderna bäst kan bidra till god och jämlik hälsa, minskad miljöpåverkan samt stärkt krisberedskap. Besluten baseras på aktuella vetenskapliga underlag, som de Nordiska näringsrekommendationerna,

Hanteringen har skett enligt Livsmedelsverkets process baserad på riskanalysens principer. Det innebär att vetenskaplig evidens, lagstiftning, miljöaspekter och andra legitima faktorer – exempelvis sociala och kulturella perspektiv – har vägts in. Dialog med målgrupper, andra myndigheter och experter har varit en central del av arbetet.

Tack till Örebro universitet, Umeå universitet och Karolinska institutet för gott samarbete och ny kunskap genom de forskningssammanställningarna som tagits fram. Tack till Skolverket, Specialpedagogiska skolmyndigheten och Upphandlingsmyndigheten för granskning av relevanta delar, viktiga perspektiv och gott samarbete.

Britta Ekman, enhetschef för Enheten för hållbar livsmedelskonsumtion, är ansvarig för hanteringsrapporten.

Livsmedelsverket

Annica Sohlström

Generaldirektör

April 2025

REMISS

Innehåll

Sammanfattning 7
Bakgrund 8
Metod 10
Hantering enligt riskanalysens principer 10
Riktlinjer baserade på forskning 10
Nationella mål och indikatorer för att skapa en gemensam riktning 11
Dialog med målgruppen 12
Samarbete med andra myndigheter 13
Integrerade måltider 15
Förtydliga ansvar och roller bland olika yrkesgrupper 15
Mat- och måltidsutbildning 16
Vikten av elevinvolvering 18
Elevhälsoarbete 20
Mål och indikatorer 21
Trivsamma måltider 24
En trivsam måltidsmiljö 24
Att få delta i måltidssituationen utan hinder 25
Schemaläggning av skollunch 26
Tid för lunch 27
Mål och indikatorer 29
Goda måltider 32
Att underlätta för barn att acceptera nya smaker 32
Kompetens i skolköken 33
Mål och indikatorer 35
Näringsriktiga måltider 37
Planering av näringsriktiga måltider 37
Uppföljning, dokumentation och näringsberäkning 49
Servering av lunchen 53
Individuella anpassningar av maten 55
Matutbud i skolan och i skolans närområde 60

REMISS

Mål och indikatorer 65
Säkra måltider 69
Undvik nötter i maten, men förpackade nötter i skolan går bra 69
Rapportering till kommunens livsmedelskontroll 71
Skadliga ämnen i maten 71
Mål och indikatorer 74
Miljösmarta måltider 78
Matsvinn 78
Mål och indikatorer 79
Beredskap för de offentliga måltiderna 82
Beredskap i riktlinjerna 82
Hållbarhet och beredskap är förenligt 83
Upphandling 85
Upphandling i riktlinjerna för skolmåltider 85
Referenser 88
Bilagor 100
Bilaga 1. Åldersanpassade referensvärden för energi- och näringsinnehåll 100
Bilaga 2. Åtgärder för att hantera risken för allergiska reaktioner i skolan och förskolan 103
Bilaga 3. Uppföljning av mål för hållbara skolmåltider via indikatorer 120
Bilaga 4. Uppföljning av mål för hållbara skolmåltider via indikatorer 127

REMISS

REMISS

Sammanfattning

Denna hanteringsrapport beskriver hur arbetet med att uppdatera Livsmedelsverkets nationella riktlinjer för måltider i skolan har genomförts. Riktlinjerna bygger på aktuell forskning, beprövad erfarenhet och dialog med målgrupper och andra myndigheter. Riktlinjerna har tagits fram enligt en process som grundas på riskanalysens principer. I hanteringsrapporten tydliggörs och dokumenteras vad som är vetenskapligt belagt och vilka övriga faktorer som beaktats när beslut har tagits om en viss åtgärd, det vill säga de rekommendationer som presenteras i de nationella riktlinjerna för måltider i skolan.

Genom samarbete med forskare, myndigheter och företrädare från måltidsverksamhet och skola har riktlinjerna utvecklats för att möta målgruppernas behov av stöd. Riktlinjerna ger stöd om alla aspekter av skolmåltiden och utgår från den väl inarbetade Måltidsmodellen och dess sex områden: näringsriktig, säker, trivsam, integrerad, miljösmart och god. Jämfört med tidigare riktlinjer har Livsmedelsverket nu särskilt utvecklat stödet för ökad trivsel och social samvaro i skolrestaurangen samt betonar värdet av mat- och måltidsutbildning för en bättre elevhälsa. Som grund för detta finns de forskningsöversikter som tagits fram under arbetets gång och som även belyser elevers behov av tillräcklig med tid för att kunna äta i lugn och ro. Dialog med användarna har varit avgörande för att förstå deras behov och skapa praktiskt stöd. Arbetet har även inneburit ett nära samarbete med andra myndigheter som Skolverket och Specialpedagogiska skolmyndigheten.

De senaste åren har inneburit ett förändrat omvärldsläge och därför har frågor som beredskap och hållbar livsmedelskonsumtion blivit viktigare. Riktlinjerna har därför kompletterats med bland annat stöd för en stärkt måltidsberedskap samt nationella mål och indikatorer för hållbara skolmåltider. Mål och indikatorer har tagits fram för varje område i Måltidsmodellen, och ger tydlig riktning för utveckling och förslag om hur måltiderna kan följas upp lokalt.

För att skolmåltiderna ska bidra till lärande och hälsa behöver det finns verksamhetsöverskridande mål, samt ett tydligt mandat och ansvar för de olika personalgrupperna. Därför finns det i hanteringsrapporten även beskrivet varför det är nödvändigt att skolpersonal och måltidspersonal samarbetar och har en gemensam bild av vad måltiderna kan bidra till.

Enligt Barnkonventionen har varje barn rätt att bland annat få göra sin röst hörd, att få anpassad information, att få utvecklas och få förutsättningar för bästa möjliga hälsa Riktlinjerna betonar därför även vikten av elevinvolvering. Det är när elever får vara med och påverka måltiden som trivsel och engagemang ökar, attityder förändras och mer skolmat äts upp.

REMISS

Bakgrund

I denna rapport beskrivs arbetsprocess och metod för arbetet med att uppdatera Nationella riktlinjerna för måltider i skola. Därtill beskrivs Livsmedelsverkets ställningstaganden eller åtgärder inom olika områden i riktlinjerna. För varje åtgärd beskrivs bakgrund, vilken forskning eller andra underlag som ligger till grund för åtgärden samt andra relevanta faktorer som beaktats när beslut om åtgärder vidtagits.

Genom att utveckla nationella riktlinjer och annat stöd arbetar Livsmedelsverket för att främja en hållbar utveckling av de offentliga måltiderna i Sverige. Livsmedelsverkets nationella kompetenscentrum för måltider i vård, skola och omsorg inrättades 2011, på uppdrag av regeringen. Kompetenscentrum har sedan dess verkat för en fortsatt utveckling av offentliga måltider genom att samverka med andra nationella myndigheter, forskning och organisationer på måltidsområdet. Förutom att utveckla nationella riktlinjer arbetar kompetenscentrum bland annat med att sammanställa och kommunicera fakta om de offentliga måltiderna, sprida goda exempel, arrangera och delta vid mötesplatser för den offentliga måltidsbranschen och dess beslutsfattare.

Livsmedelsverkets riktlinjer är väl kända och implementerade i landets kommuner, bland annat genom lokala måltidspolicys och andra styrande dokument (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022). De används såväl i det dagliga arbetet som i den strategiska och långsiktiga utvecklingen (Livsmedelsverket och IPSOS, 2023).

Sedan 2018, då den senaste versionen av Nationella riktlinjer för måltider i skolan publicerades, har mycket hänt i Sverige och omvärlden. Med ett flertal kriser, krig i Sveriges närområde och ett osäkert omvärldsläge ställs högre krav på förmåga att upprätthålla samhällsviktig verksamhet – som skola och livsmedelsförsörjning. Här anses offentliga måltider spela en viktig roll vid kris och krig (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), 2023). På samma sätt bedöms måltiderna i skolan vara en hävstång för att hantera både hälsomässiga och miljömässiga utmaningar.

En viktig grund för beslutsfattande på lokal, regional och nationell nivå, är nationella mål och indikatorer. Under 2024 överlämnade Livsmedelsverket och Folkhälsomyndigheten förslag till regeringen om nationella mål och insatsområden, som syftar till att stärka folkhälsan och bidra till miljömässig hållbarhet fram till 2035. De två övergripande målen är:

- Livsmedelskonsumtionen ska bidra till bättre och mer jämlik hälsa.
- Negativa miljöeffekter från livsmedelskonsumtionen ska minska, medan positiva effekter på biologisk mångfald och ekosystem ska öka.

REMISS

Utifrån de nationella målen har mål och indikatorer för hållbara skolmåltider tagits fram. Måltidsmodellen, som redan är etablerad bland måltidsverksamheter, har använts som ramverk och pekar ut en tydlig riktning för hållbarhetsarbetet. Målen bygger på evidens och är framtagna i dialog med måltids- och kostchefer.

REMISS

Metod

Under våren 2023 påbörjades uppdateringen av de nationella riktlinjerna för måltider i skolan. Tidigare versioner är *Bra mat i skolan* (Livsmedelsverket, 2007), *Bra mat i skolan* (Livsmedelsverket, 2013) och den senaste versionen *Nationella riktlinjer för måltider i skolan* (Livsmedelsverket, 2019a).

Hantering enligt riskanalysens principer

För att Livsmedelsverkets arbete med att ta fram information, råd och riktlinjer ska vara effektivt och transparent organiseras arbetet enligt en process grundad på riskanalysens principer. Syftet är att tydliggöra och dokumentera vilka vetenskapliga underlag, vilken beprövad erfarenhet och andra relevanta faktorer som beaktats innan beslut om en viss åtgärd tas. Principer för tillämpningen av riskanalys på livsmedelsområdet har tagits fram inom Codex Alimentarius Kommissionen (World Health Organisation & Food and Agriculture Organisation, 2007) och tillämpas inom livsmedelsområdet med ledning av EU-gemensam lagstiftning (European Union, 2002).

Som ett slutled i riskanalysens principer formuleras de mest lämpliga hanteringsåtgärderna för att hantera identifierade risker. Hantering sker genom ett systematiskt, dokumenterat och transparent arbetssätt. I förslaget till hanteringsåtgärd(er) ingår att beakta bakgrundsinformation, vetenskaplig evidens samt andra relevanta faktorer som sociala, kulturella, miljömässiga eller ekonomiska perspektiv, innan beslut tas.

Riktlinjer baserade på forskning

Under 2023 publicerades uppdaterade NNR 2023 (Blomhoff et al., 2023a). NNR 2023 är den mest aktuella och heltäckande sammanställningen av forskning om mat och hälsa. I NNR beskrivs matvanor som är bra för hälsan på både kort och lång sikt. Dessutom finns rekommendationer om hur mycket energi och näringsämnen kroppen behöver. I NNR 2023 är hälsan basen, men för första gången tar de även hänsyn till hur det vi äter påverkar miljö och klimat. NNR är grunden för de svenska kostråden. Riktlinjerna har uppdaterats i enlighet med NNR 2023 och de svenska kostråden och avvägningar som har gjorts under arbetet med att uppdatera kostråden, har också legat till grund för riktlinjerna. Därför har hanteringsrapporten för kostråden (Livsmedelsverket, 2025c) använts som bas för avsnitten om näringsriktiga- respektive miljösmarta måltider.

REMISS

Projektgruppen som har arbetat med att uppdatera riktlinjerna, identifierade ett flertal andra områden som behövde starkare vetenskapliga underlag. Dessa var framför allt kopplade till pedagogiska, fysiska och sociala aspekter av måltiderna.

För att bättre förstå hur skolmåltiderna påverkar elevers hälsa och skolprestation, utförde forskare vid Karolinska Institutet en översikt som publicerades i rapporten *Betydelsen av skollunchens bidrag av näring och energi för elevers livsmedelskonsumtion, skolprestation och livskvalitet* (Morris and Schäfer Elinder, 2024).

För att ta reda på kunskapsläget kopplat till pedagogik och måltidsmiljö, genomförde forskare vid Umeå universitet och Örebro universitet en vetenskaplig översikt av forskning inom området. Detta resulterade i rapporten *Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden* (Frödén et al., 2024). Rapporten bidrog till ökad förståelse om hur skolmåltiden kan integreras i skolans verksamhet och bidra till lärande. När det gäller måltidsmiljön avgränsades undersökningen till att enbart omfatta forskning som utgått från barnens egna upplevelser, vilket var något nytt.

Livsmedelsverkets tidigare rekommendation om att ge elever minst 20 minuter för att sitta ned och äta, är etablerat runt om i landet. Dock har både kommuner, forskning och media rapporterat om att många elever upplever stress under måltiden. Det kan bidra till att elever inte hinner äta upp eller äta tillräckligt av den mat som serveras. För att titta närmare på detta utfördes en forskningsöversikt av medarbetare vid Livsmedelsverket. Den användes som underlag för en uppdaterad rekommendation om tid för lunch (Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg J and Sellberg F, 2024).

I arbetet med att uppdatera avsnittet om Säkra måltider gjordes en särskild översyn av rådet om att nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i maten som serveras av skolan. Under 2021 och 2022 tog Livsmedelsverket fram vetenskapliga rapporter om risker med olika sorters allergena livsmedel som utgjorde underlag vid översynen (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, 2021, Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022). I en av dessa rapporter fanns även sammanställning om huruvida matallergener i luft orsakar allergiska reaktioner (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, 2021).

Nationella mål och indikatorer för att skapa en gemensam riktning

Inom ramen för projektet Ett nytt recept för skolmåltider (2019-pågående) togs mål och indikatorer för hållbara skolmåltider fram för att ge en tydlig och gemensam riktning för alla aktörer som arbetar med skolmåltider. Med måltidsmodellen som avgränsning har mål och

REMISS

indikatorer för integrerade, trivsamma, goda, näringsriktiga, säkra och miljösmarta skolmåltider tagits fram. De nationella målen som togs fram är ämnade att kunna användas på lokal nivå i anpassat format, där kommunen kan bestämma vilka mål de vill fokusera på och även omformulera dem för att passa in i den lokala kontexten. Indikatorerna som togs fram i detta arbete är ämnade för nationell uppföljning men här ges även förslag på indikatorer på lokal nivå.

Målen och indikatorerna togs fram utifrån vetenskaplig litteratur, rapporter och kunskap bland forskare, experter och målgruppen. För att kunna välja vad som behöver sättas mål kring och vilka indikatorer som kan användas för att följa upp dem behövs kunskap om nuläget och önskat läge. Det önskade läget utgick från definitionen av hållbara skolmåltider och de nationella riktlinjerna för måltider i skolan. Intressenters perspektiv har hämtats in genom workshops med andra myndigheter och forskare samt dialoger med användare och andra relevanta intressenter.

Målens utformning styrdes av ett antal principer:

- Målen ska vila på vetenskaplig grund och kunskap bland intressenter
- Mål och indikatorer ska vara användbara för relevanta aktörer
- Målen ska vara tillräckligt konkreta för att tydliggöra en gemensam riktning mot hållbarare skolmåltider
- Målen ska formuleras inom de områden inom varje pusselbit i måltidsmodellen där det bedöms vara väsentligt med förändring för att uppnå hållbarare skolmåltider

Verksamhetslogik användes som metod för att skapa en målstruktur samt prioritera bland mål och indikatorer. De nationella målen som inkluderas i riktlinjerna är inte tidsatta eftersom detta inte bedömdes möjligt utifrån befintlig kunskap. Målen och indikatorerna ska ses som ett verktyg för förändring mot hållbarare skolmåltider och verktyget kan behöva kalibreras i framtiden, exempelvis utifrån framfarten mot måluppfyllelse. Målen och indikatorerna är beskrivna i denna rapport som åtgärder och argumenten för dem står under varje åtgärd.

Dialog med målgruppen

Under arbetets förberedande fas genomfördes en kvalitativ undersökning med måltidschefer och rektorer. Undersökningen gav fördjupad kunskap om hur riktlinjerna för måltiderna i skolan används av professionerna inom måltidsverksamheten, hur användbara de uppfattas vara samt kunskap om och förståelse för hur rektorer ser på skolmåltiderna och måltidernas roll, och rektorers behov kopplade till skolmåltiderna. Undersökningen lade grunden för arbetet med att uppdatera riktlinjerna samt prioriterade fokusområden (Livsmedelsverket och IPSOS, 2023).

REMISS

Under våren 2024 genomfördes tre fysiska dialogmöten i Stockholm, Göteborg och Umeå (Livsmedelsverket, 2024d). Sammantaget deltog cirka 75 måltidschefer och rektorer med bred geografisk spridning. Syftet var att identifiera utmaningar och vilket behov av stöd målgrupperna har. För Livsmedelsverket var det tydligt att utmaningarna och önskemålen i stort sett är gemensamma för kommunerna, oavsett storlek på kommun och var i landet kommunen ligger. Dialogerna var också viktiga för att kunna utveckla stöd som är behovsanpassat och praktiskt användbart för målgrupperna.

I arbetet med att formulera mål hölls två digitala dialogmöten med måltidschefer (eller motsvarande) och rektorer under maj 2024. Sammantaget deltog cirka 35 personer vid de digitala dialogmötena (Livsmedelsverket, 2024d).

I maj 2024 genomfördes ett dialogmöte med representanter från branschorganisationer som Kost & Näring, Dietisternas Riksförbund, Skolläkarföreningen, Astma- och Allergiförbundet, samt specialister inom allergologi och barnhälsovård. Under mötet diskuterades olika aspekter av specialkost med särskilt fokus på Livsmedelsverkets förslag till uppdaterat råd om nötter. Inspel från mötet ledde till ytterligare förtydligande i den tillhörande informationen till rådet.

Under september 2024 samlade projektgruppen ett antal aktörer för att diskutera flera av de utmaningar som framkom i rapporten *Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden* (Frödén et al., 2024), som Livsmedelsverket publicerade under augusti 2024. Deltagarna var representanter från Skolverket, Sveriges Elevkårer, Riksföreningen för skolsköterskor samt rektor och elevhälsochef från Skövde respektive Vallentuna kommun. Utmaningarna som diskuterades var bland annat hur förutsättningarna för en trygg och trivsam måltidsmiljö kan förbättras.

Under oktober 2024 presenterades förslag till mål och indikatorer för ett tiotal aktörer vid ett digitalt möte. Deltagande organisationer var exempelvis MATtanken vid Jordbruksverket, Länsstyrelsen i Västra Götalandsregionen, Skolmatsakademin och Måltid Sverige vid RISE, Världsnaturfonden Sverige (WWF), Matlust utvecklingsnod, Kost & Näring och Livsmedelsakademin. Deltagarnas inspel ledde till vissa omformuleringar av målen.

Samarbete med andra myndigheter

Under arbetets gång har projektgruppen fört dialog och samarbetat med ett flertal andra nationella myndigheter.

Under 2023–2024 har dialog har förts med ett flertal medarbetare vid Specialpedagogiska skolmyndigheten. Framtagen vägledning kring måltidsmiljö respektive anpassade måltider

REMISS

vid neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF) har under december 2024 granskats av medarbetare vid Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Dialog har förts med medarbetare vid Upphandlingsmyndigheten, som under oktober 2024 har granskat avsnittet om upphandling.

Under arbetet med riktlinjerna har ett nära samarbete med Skolverket utvecklats. Samarbetet handlade inledningsvis om att uppdatera den gemensamma skriften *Skolmåltiden – en viktig del av en bra skola*, som i första hand riktar sig till rektorer. Under arbetets gång gjordes en gemensam bedömning att riktlinjerna skulle kunna utgöra ett gemensamt stöd för både måltidsverksamheter och rektorer. Därmed kunde den tidigare gemensamma skriften utgå. Därför har samarbetet under projektets senare del fokuserat på hur riktlinjerna kan stödja även rektorer på ett bra sätt. Skolverket har granskat samtliga avsnitt i riktlinjerna, med ett särskilt fokus på avsnitten Integrerade måltider, Trivsamma måltider samt Dokument som styr måltiderna.

Samarbetet med Skolverket och Specialpedagogiska skolmyndigheten har bidragit till en bättre samordning i myndigheternas stöd kring måltider, vilket underlättar implementering och efterlevnad av stödet.

REMISS

Integrerade måltider

Förtydliga ansvar och roller bland olika yrkesgrupper

Livsmedelsverkets åtgärd

Förtydligande om och motivering till varför syfte, mål och ansvarsfördelning kring skolmåltiderna bör definieras och förankras lokalt.

Bakgrund

Flera faktorer som relaterar till vikten av tydligt syfte, mål och ansvarsfördelning lyftes i översikten som forskare vid Örebro och Umeå universitet sammanställde för Livsmedelsverkets räkning (Frödén et al., 2024):

- Eftersom det inte är nationellt reglerat eller definierat vad pedagogiska måltider innebär, eller vilken funktion de fyller, varierar tolkningarna av begreppet mellan olika skolor.
- En svensk studie visar att rektorer i huvudsak betraktar skolmåltidens syfte som att erbjuda energi och näring till eleverna för att de ska orka med skoldagen, snarare än att se skolmåltiden som en lärmiljö (Berggren et al., 2023).
- I forskning beskrivs pedagogiska måltider som ett tillfälle för lärande (Persson Osowski et al., 2013) där vuxna förebilder under måltidssituationen är viktiga (Sepp et al., 2006).
- Att lärare agerar som förebilder i skolmåltidssituationen kan i förlängningen få stor betydelse för hur eleverna uppfattar maten, måltiderna och det sociala sammanhanget i skolrestaurangen (Andersen et al., 2017). Det har visat sig ha en positiv påverkan på elevers attityder till mat, inte minst grönsaker (Prelip et al., 2012).
- En svensk studie som undersökt i vilken utsträckning lärare ser sig själva som förebilder under måltidssituationen, bekräftar att en majoritet av lärarna gör det (Waling and Olsson, 2017).
- I en svensk studie där forskarna gjort observationer i skolrestaurangen fann de att lärarna i huvudsak intog tre olika slags roller: Den sociala, den undervisande och den undvikande lärarrollen (Persson Osowski et al., 2013).
- Forskning visar att vuxna agerar som vakter och upprätthåller ordning i skolrestaurangen, snarare än att bygga goda relationer med eleverna eller undervisa om mat (Berggren et al., 2023, Waling and Olsson, 2017).
- Vissa skolor subventionerar endast delvis eller inte alls skolpersonalens lunch, samtidigt som det förväntas att lärarna ska delta i pedagogiska måltider, i stället för att ta rast. Att

REMISS

både behöva betala för sin lunch och inte få en välbehövd paus under arbetstid gör att allt fler lärare på sikt väljer att inte äta tillsammans med eleverna i skolrestaurangen (Frödén and Björklund, 2021). Detta kan ses som ett hinder för en bra miljö under skolmåltiden och påverkar lärares möjligheter att bedriva mat- och måltidsutbildning i nära samverkan med måltidspersonalen.

- Vissa forskare menar att tydliga mål och en ökad status på mat- och näringsrelaterade teman och ämnen i skolan skulle bidra till att måltidspedagogik av olika slag prioriterades högre (Hart and Page, 2020, Nanayakkara et al., 2021).
- För att lärare ska kunna bedriva mat- och måltidsutbildning behöver rektorer tillhandahålla tillräckligt med ekonomiska, personella och pedagogiska resurser. En stöttande skolledning behöver alltså finnas (Jones and Zidenberg-Cherr, 2015, Perikkou et al., 2015, Aydin et al., 2021, Nanayakkara et al., 2021, Ruge, 2017).
- Måltidspersonalen har en viktig roll i olika måltidspedagogiska insatser och ett gott samarbete mellan skol- och skolmåltidspersonal har stor betydelse (Bellows et al., 2015, Eustachio Colombo et al., 2021, Frödén and Björklund, 2021, Kiss et al., 2024). Måltidspersonalen kan vara ett stöd för lärare genom att ge goda förutsättningar för att använda skolmaten och måltiden i ämnesundervisningen (Frödén, 2023).
- I likhet med lärare kan skolmåltidspersonalen fungera som förebilder för eleverna och inverka på den sociala miljön i skolrestaurangen och därmed också indirekt på lärandet (Andersen et al., 2017, Berggren et al., 2021).

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Genom att formulera gemensamma mål och tydliggöra syftet med skolmåltiden, samt vilka arbetsuppgifter som ingår för olika yrkeskategorier, skapas förutsättningar för alla att verka åt samma håll. Det förutsätter samarbete mellan rektor, måltidschef, måltidspersonal, lärare, elevhälsan, övrig personal och eleverna.

Slutsats

Genom att skapa samsyn lokalt kring måltiden, samt förtydliga ansvar och förväntningar bland olika yrkesgrupper som på olika sätt påverkar måltidernas kvalitet, kan måltidernas kvalitet och elevers lärande förbättras.

Mat- och måltidsutbildning

Livsmedelsverkets åtgärd

Utökat stöd kring mat- och måltidsutbildning som verktyg för att ge elever kunskap om en hållbar och hälsosam livsstil.

REMISS

Bakgrund

- I läroplanerna för de obligatoriska skolformerna (Lgr22, Lgra22, Lsam22, Lspec22), finns inga skrivningar om skolmåltiden (Skolverket, 2022).
- Forskare från Örebro universitet och Umeå universitet fick i uppdrag av Livsmedelsverket att utföra en översikt av forskning inom området (Frödén et al., 2024). Resultaten visar att:
  a) För att ett mer formellt lärande om och genom mat ska äga rum, både i klassrummet och skolrestaurangen, behöver det tydliggöras i läroplanen. I stället sker nu ett mer informellt lärande i skolmåltidsituationen som det kan vara svårt att förhålla sig till, både som barn och vuxen.
  b) Måltidspedagogik, det vill säga integrering av lärande om mat och måltider i pedagogisk verksamhet, har mestadels anammats inom förskolan (Sepp, 2013, Sepp and Höijer, 2016). Även om lärare undervisar i skolämnen som behandlar kost- och matrelaterat innehåll får elever i grundskolan förhållandevis lite utbildning om detta under sin skolgång. Skolämnet Hem- och konsumentkunskap (HKK), där mat och måltider är ett centralt innehåll, är grundskolans i särklass minsta ämne (Skolverket, 2024c) där en stor del är konsumentkunskap, som inte är kopplad till mat (Skolverket, 2024b).
  c) Det finns studier som pekar på att mat- och måltidsutbildning medför att elevers teoretiska och praktiska kunskaper breddas och att kunskap om hållbar livsmedelskonsumtion generellt sett ökar. En vanlig effekt av mat- och måltidsutbildning, som är mer eller mindre tydlig i ett flertal studier, är att eleverna generellt sett började äta mer frukt och grönsaker (Bukhari et al., 2011, Marques et al., 2022). Det ledde också till en ökad variation av grönsaker (Taylor et al., 2018). Flera studier visar att eleverna generellt sett vågade prova fler nya och mer hälsosamma maträtter och därigenom fick sundare matvanor (Bukhari et al., 2011, Ronto et al., 2016, Laitinen et al., 2023, Jung et al., 2019, St Pierre et al., 2024). Äldre elever och tidigare elever beskrev i en annan studie hur utbildningen påverkat både deras individuella matvanor och den egna familjens matintag (St Pierre et al., 2024).
  d) Välutbildade lärare och en engagerad skolledning som prioriterar måltidspedagogiska aktiviteter har visat sig vara avgörande för att kunna implementera mat- och måltidsutbildning (Jones and Zidenberg-Cherr, 2015, Eustachio Colombo et al., 2021, Laitinen et al., 2023).
  e) Brist på undervisningstid och resurser, i kombination med för lite eller inte tillräckligt bred kunskap om mat och näring, har visat sig göra det svårt för lärare att prioritera vilket innehåll som ska ingå i en mat- och måltidsutbildning. Lärare behöver mer kunskap och kompetens om olika matrelaterade områden och hur de ska undervisa om

REMISS

dessa och behöver få stöd i att vidareutbilda sig inom området (Andersen et al., 2017, Nanayakkara et al., 2021). Det gäller särskilt i natur- och samhällsorienterade ämnen, men hållbar utveckling är också ett övergripande mål i läroplanen vilket gör att det lämpar sig bra för ämnesövergripande undervisning och samarbeten (Frödén, 2023).

f) Svenska och danska studier påtalar problematiken med en högljudd och stökig miljö i skolrestauranger, där många elever samtidigt ska vistas på liten yta tillsammans med några få lärare (Andersen et al., 2017, Berggren et al., 2021, Frödén and Björklund, 2021). I många fall fungerar därför inte skolrestaurangen optimalt som undervisningslokal. Däremot kan skolmåltiden med fördel användas som redskap för integrering av mat- och måltidsutbildning under teoretiska lektioner i klassrummet eller genom praktiska aktiviteter, som odling utomhus (Persson Osowski et al., 2013, Frödén and Björklund, 2021, Andersen et al., 2017).

Slutsats

Mat- och måltidsutbildning som kopplar till skolmåltiden kan användas för att uppnå mål om lärande om hållbarhet och hälsa.

Vikten av elevinvolvering

Livsmedelsverkets åtgärd

Tydliggörande kring att involvera eleverna i frågor och beslut som rör dem själva.

Bakgrund

Forskare från Örebro universitet och Umeå universitet fick i uppdrag av Livsmedelsverket att sammanställa en översikt av forskning inom området (Frödén et al., 2024). Resultaten visar att:

- Forskning pekar på att ett ökat och genuint elevinflytande i måltidsfrågor ger goda resultat i form av ökat välbefinnande och intresse för mat och måltider, bättre sammanhållning mellan elever och mellan måltidspersonal och elever samt ett högre och mer varierat intag av skolmat.
- Det finns skolor som ökat elevinflytandet markant genom att inte enbart låta elever vara delaktiga i att förbereda och tillaga skolmat, utan också genom att planera själva menyn tillsammans med måltidspersonal och lärare. Forskare som studerat dessa skolors verksamhet förordar starkt att ge eleverna ett reellt inflytande med stora påverkansmöjligheter och beslutanderätt kring skolmåltiden (Andersen et al., 2017, Janhonen et al., 2025, Thomsen and Ruge, 2023).

REMISS

- I svenska skolor finns ofta måltids- eller matråd som kan betraktas som viktiga forum för både samverkan mellan skol- och måltidspersonal och för att stärka elevers inflytande och delaktighet. Det behövs mer forskning om matråd, då en studie i översikten visar att matråd varken fungerar som ett rum för lärande om mat och måltider eller som en demokratisk process där elevernas röster blev hörda. Eleverna upplevde att deras förslag inte togs på allvar eftersom de såg få förändringar genomföras i enlighet med deras önskemål (Björklund, 2023). Därför behövs tydliga mål och processer för att se till att de forum som skapas också resulterar i att elever får reellt inflytande.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Barnkonventionens grundläggande principer om barnets bästa och rätt att komma till tals är inskrivna i skollagen. Med barn avses här varje människa under 18 år. Barnets bästa ska vara utgångspunkten i all utbildning och annan verksamhet som rör barn. Barnets inställning ska så långt det är möjligt klarläggas. Barn ska ha möjlighet att fritt uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör honom eller henne. Barnets åsikter ska tillmätas betydelse i förhållande till barnets ålder och mognad. Det finns flera bestämmelser i skollagen som ger uttryck för rätten till delaktighet, såsom elevinflytande, elevers medverkan vid framtagande av ordningsregler och elevens deltagande när åtgärdsprogram tas fram. Att barnen ska få vara delaktiga i utbildningen, genomsyrar också läroplanerna (SPSM, 2024b).
- Artikel 12 i barnkonventionen fastställer barnets rätt att fritt uttrycka sina åsikter, eller avstå om barnet så önskar, i alla frågor som rör barnet (UNICEF, Barnombudsmannen, 2021a).
- Enligt barnkonventionens artikel 17 ska barn ha tillgång till information. Barns rätt till information är också tätt knuten till barns rätt till delaktighet som tas upp i artikel 12 (Barnombudsmannen, 2024). En förutsättning för delaktighet är därmed att förstå syftet och få relevant och anpassad information och kunskap.
- När barn får vara med och bestämma finns det större acceptans och förankring till förändringar. Därför kan barns delaktighet gällande måltider bidra till en större acceptans för maten som serveras.
- Att involvera elever är ett arbetssätt som förbättrar kvaliteten på besluten (Barnombudsmannen, 2021b).
- Det är viktigt att elevers deltagande sker kontinuerligt och blir en del av det systematiska kvalitetsarbetet och inte bara betraktas som tillfälliga insatser (Frödén et al., 2024).

REMISS

Slutsats

Barn har rätt att bli hörda och bli tagna på allvar. När barn får möjlighet till delaktighet i beslut kan det leda till goda resultat i form av ökat välbefinnande och intresse för mat och måltider, bättre sammanhållning mellan elever och mellan måltidspersonal och elever samt ett högre och mer varierat intag av skolmat.

Elevhälsoarbete

Livsmedelsverkets åtgärd

Beskrivning av elevhälsouppdraget kopplat till måltiderna och måltidsmiljön i skolan.

Bakgrund

- Elevhälsans uppdrag är att stödja elevernas utveckling mot utbildningens mål och elevhälsan ska främst arbeta förebyggande och hälsofrämjande. Sedan den 2 juli 2023 gäller nya skrivningar i skollagen gällande elevhälsan, bland annat att elevhälsans arbete ska bedrivas på individ-, grupp- och skolenhetsnivå och ske i samverkan med lärare och övrig personal. Elevhälsan ska vara en del av skolans kvalitetsarbete samt ska vid behov samverka med hälso- och sjukvården och socialtjänsten.
- I utredningen *Bättre möjligheter för elever att nå kunskapskraven* (SOU 2021:11) konstaterades bland annat att för att fler elever ska nå målen för sin utbildning är elevhälsoarbetet en viktig del. En prioriterad fråga i Skolverkets lägesbedömning 2023 är att alla elever ska få det stöd och den stimulans de behöver redan från start och att ett förstärkt hälsofrämjande och förebyggande arbete i skolan då är avgörande.
- Enligt skollagen har alla elever rätt till en trygg och stödjande skolmiljö och det gäller även miljön vid skolmåltiderna. Att inkludera måltiderna och skolrestaurangen i skolans systematiska kvalitetsarbete kan vara en del i det förebyggande arbetet för att främja trygghet och studiero (Skolverket, 2025, Skolverket, 2024a).
- En grundläggande förutsättning för att få eleverna att äta i skolrestaurangen är att måltidssituationen uppfattas som trygg och trivsam. Forskning visar att fler elever skulle äta skollunch om de kände sig trygga i skolrestaurangen (Frödén et al., 2024).
- Tidigare studier har visat att mellan 20 och 36 procent av de svenska eleverna i årskurs 5 och 8 inte äter skollunch varje dag (Eustachio Colombo et al., 2020).
- En översikt som forskare vid Karolinska institutet utfört för Livsmedelsverkets räkning, visar att de som äter skollunch ofta presterar bättre i skolan, jämfört med de som hoppar över skollunchen. Elever som äter skollunch har även högre livskvalitet, särskilt när det gäller psykiskt välbefinnande och sömn, och mindre fysiska hälsobesvär som huvudvärk, ryggvärk och ont i magen (Morris and Schäfer Elinder, 2024). Studierna visar också att

REMISS

skolmåltiderna bidrar till bättre självkänsla och en hälsosam livsstil samt en känsla av sammanhang.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- I de dialogmöten Livsmedelsverket genomförde under 2024 (Livsmedelsverket, 2024d), med representanter från Skolverket samt Sveriges elevkårer, rektorer, måltidschefer och företrädare för yrkesgrupper som elevhälsochefer, skolsköterskor m.fl. lyftes ett flertal hinder för hälsofrämjande skolmåltider:
    - Organisatoriska stuprör mellan måltidsverksamhet och skola som hindrar eller försvårar samarbetet.
    - Elevhälsan är sällan eller inte alls involverad i arbetet med måltiderna.
    - En generell upplevelse är att behov av stöd och förebyggande åtgärder i måltidssituationen ökar samtidigt som ansvarsfördelningen mellan rektor, måltidschef och övrig personal är otydlig.
- Elevers rätt till inflytande och delaktighet behöver vara en del av det förebyggande och främjande elevhälsoarbetet (SPSM, 2024b).

Slutsats

Tillsammans med Skolverket har kortfattad information om elevhälsouppdraget och dess kopplingar till måltiderna och måltidsmiljön tagits fram. Den beskriver bland annat:

- att det är viktigt att alla barn har en trygg och tillgänglig måltidsmiljö.
- att elevhälsopersonal kan hjälpa till att identifiera utmaningar i måltidssituationen.
- att det kan vara värdefullt att inkludera skolmåltiden i det systematiska kvalitetsarbetet.
- att det är viktigt att skolan fastställer långsiktiga och kortsiktiga mål för måltiderna.

Mål och indikatorer

Livsmedelsverkets åtgärd

Livsmedelsverket har tagit fram nationella mål för integrerade måltider i syfte att tydliggöra vad som behöver uppnås för att skapa mer integrerade måltider i skolor i hela landet (Tabell 1). Målen fokuserar på de förändringar som anses mest väsentliga för att skolmåltiderna ska kunna bidra till en hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion i Sverige. Livsmedelsverket har även tagit fram indikatorer för uppföljning av målen.

REMISS

Gemensamma mål och indikatorer är ett verktyg för att skapa en gemensam riktning för aktörer som arbetar med att utveckla skolmåltider, och kompletterar riktlinjerna för måltider i skolan.

Tabell 1. Mål, indikatorer och uppföljning av Integrerade måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Alla skolor har ett fungerande samarbete med måltidsorganisationen för att uppnå hållbara skolmåltider.	Andel skolor där det finns ett gemensamt uppdrag (planering, utveckling och uppföljning) mellan skola och måltidsorganisation kring skolmåltiden.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel skolor som har med skolmåltiden i sitt systematiska kvalitetsarbete.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
Alla elever kan påverka sin måltidsmiljö.	Andel skolor som har ett måltidsråd.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel skolor som följer upp elevers upplevelse av skolmåltiden.	Utvecklas.

REMISS

Bakgrund

- Att samarbetet fungerar mellan skola och måltidsorganisation är en av de viktigaste förutsättningarna för integrerade skolmåltider (Livsmedelsverket, 2024d). Studier har visat att både skolpersonalens involvering under skolmåltiden och måltidspersonalens involvering i att integrera måltiden i undervisningen är viktig för integrerade skolmåltider (Frödén et al., 2024). En fungerande skolmåltid bygger på samarbete mellan måltidschef, måltidspersonal, rektor, lärare, elevhälsans personal och övrig personal på skolan.
- Genom ett fungerande samarbeta, exempelvis genom gemensamma mål och uppföljning av skolmåltiden, över enhets- och verksamhetsgränser, skapas förutsättningar för alla att verka åt samma håll.
- Eftersom skolmåltiden är en del av utbildningen ska den även vara en del av skolans systematiska kvalitetsarbete, men enligt en studie rapporterade endast hälften av rektorerna att den var det (Frödén et al., 2024). När skolmåltiden inte var inkluderad nyttjade även lärarna i mindre utsträckning skolmåltiden som ett lärandetillfälle

(Frödén et al., 2024), vilket tyder på att inkludering av skolmåltiden i det systematiska kvalitetsarbetet främjar integrering av skolmåltider.

- Elevinvolvering är en viktig aspekt av integrerade måltider, som tidigare nämnt påverkar elevers involvering i skolmåltiden inte bara välbefinnande, utan även hur mycket av skolmåltiden som äts. Det är även barnens rätt att påverka frågor som rör dem enligt barnkonventionen. Elevinvolvering ser olika ut i skolor idag och görs i olika utsträckning. Måltidsråd och liknande används i viss utsträckning, men studier visar att dessa forum också kan utvecklas vidare för att ge elever reell påverkansmöjlighet och möjlighet att lära sig om mat och måltider.
- Att skolmåltiden är en del av läroplanen och ingår i undervisningen gavs som förslag på mål under ett dialogmöte med intressenter (Livsmedelsverket, 2024d) och forskning visar också att för att ett formellt lärande om och genom mat ska äga rum i klassrummet och i skolrestaurangen behöver det tydliggöras i läroplanen (Frödén et al., 2024). Det ligger dock utanför målgruppernas (Livsmedelsverket, Skolverket och kommuner) rådighet att påverka utformandet av läroplanen och därför sätts inte ett mål om detta.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Vid dialogmöte med intressenter föreslogs bland annat mål om närvaro vid skolmåltiden, att elever får förståelse för de ramar och förutsättningar som styr skolmåltiderna, att alla som vistas på skolan äter pedagogiskt och att skolmåltiden ingår i läroplanen (Livsmedelsverket, 2024d).

Slutsats

Målen pekar på två av de mest utmanande delarna med skolmåltidsarbetet – ett väl fungerande samarbete mellan skolans och måltidsverksamhetens personal samt elevernas delaktighet i utvecklingen av skolmåltiderna. Eftersom dessa två områden bedöms vara viktiga för att uppnå integrerade skolmåltider och det behövs utveckling inom dessa områden är det befogat att sätta mål kring dessa. Utöver att följa upp om det finns ett gemensamt uppdrag kring skolmåltiden kan även att inkludera skolmåltiden i det systematiska kvalitetsarbetet ge en indikation på måluppfyllelse för målet om ett fungerande samarbete. Måltidsråd och uppföljning av elevers upplevelse är faktorer som kan bidra till att elever har möjlighet att påverka och sätts därför som indikatorer för målet om elevinvolvering.

REMISS

Trivsamma måltider

En trivsam måltidsmiljö

Livsmedelsverkets åtgärd

Utökat stöd för att förbättra elevers fysiska och sociala måltidsmiljö.

Bakgrund

Forskare vid Örebro universitet och Umeå universitet har inventerat kunskapsläget om skolmåltiden utifrån elevers perspektiv. Forskarnas sammanställning visar tydligt att skolmåltiden kan utgöra en riskfylld plats både fysiskt och socialt. Det måste förändras av många skäl, inte minst för att förbättra förutsättningarna att eleverna ska vilja gå till skolrestaurangen och äta (Frödén et al., 2024). Sammanställningen visar att:

- Den fysiska miljön:
  Upplevelsen av hög ljudnivå i skolrestaurangen gjorde att eleverna fick svårt att koncentrera sig samt hade svårt att umgås och prata med vänner (Horton and and Forsberg, 2020, Berggren et al., 2020). De fick även ont i huvudet och öronen (Berggren et al., 2020). En annan faktor som medförde ökad stress var tidsbrist (Fossgard et al., 2021, Tørslev et al., 2017, Sahota et al., 2014, Fossgard et al., 2019, Horton and and Forsberg, 2020, Berggren et al., 2020). Andra fysiska aspekter av måltidsmiljön som lyftes var att eleverna tyckte att det var viktigt att det var rent (Tikkanen, 2009, Bruselius-Jensen, 2014). Elever uttryckte att d et var ofta andra elevers oönskade beteenden som var orsaken till att det blev smutsigt (Berggren et al., 2020). En väldoftande skolrestaurang lockade aptiten och bidrog till att eleverna upplevde att de var hungriga (Bruselius-Jensen, 2014) . Platsbrist i skolrestaurangen bidrog till att elever sökte sig till andra ställen att äta på utanför skolan.

- Den sociala miljön:
  Att inte veta vem eller vilka man ska sitta med, eller träffa på i skolrestaurangen, kunde ge upphov till rädsla, oro och stress men även avundsjuka, ilska, besvikelse och nedstämdhet (Berggren et al., 2020, Horton and and Forsberg, 2020). Eleverna beskrev att det kunde handla om vem man blev placerad bredvid (om det var bestämt av en vuxen) eller vem man lyckades få plats bredvid (vid fri placering), och ovissheten kring detta. Vissa elever kunde springa och knuffas för att hitta en plats att sitta på, vilket skapade ytterligare stress. Vem eleverna satt bredvid under lunchen kunde förändras av olika anledningar. Rädsla för att behöva sitta nära äldre elever kunde leda till att eleverna valde att lämna skolrestaurangen utan att ha ätit klart (Horton and and Forsberg, 2020). Enligt forskningen var skolrestaurangen

REMISS

en plats där det fanns risk att bli exkluderad, något som bidrog till en känsla av otrygghet (Horton and and Forsberg, 2020). Det kunde handla om att inte ha någon att sitta bredvid, att bli lämnad själv, eller att andra elever vid samma bord inte pratade med eleven. Det fanns en rädsla att på något sätt ”göra bort sig” i skolrestaurangen eftersom det kunde leda till oönskad uppmärksamhet som att bli utskrattad eller utpekad inför andra (Horton and and Forsberg, 2020, Berggren et al., 2020, Tørslev et al., 2017). Detta kunde bidra till känslor som stress, ont i magen och huvudvärk, enligt eleverna. Skolrestaurangen var en plats där man kunde blir retad, mobbad och bli utsatt för fysiska angrepp (Berggren et al., 2020, Horton and and Forsberg, 2020, Zumbrunn et al., 2013). Hallen utanför skolrestaurangen och matkön var platser som eleverna beskrev som särskilt utsatta. Eleverna beskrev att både i kön och i skolrestaurangen kunde man höra andra elever viska och prata illa om en, det kunde handla om vad man tog för mat, hur mycket mat man tog, eller utseende kopplat till vikt (Berggren et al., 2020). Eleverna valde ibland att lämna skolan och äta på ett matställe i närheten, som ett sätt att kunna välja både sällskap, miljö och mat.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Utformning av trivselregler, där eleverna fått möjlighet att vara delaktiga, kan bidra till en mer trygg miljö i skolrestaurangen. Det är viktigt att det finns rutiner för att säkerställa att reglerna också efterlevs.
- Enligt skollagen har alla elever rätt till en trygg och stödjande skolmiljö. I läroplanen står att elever ska känna till hur de kan få hjälp om de upplever otrygghet i eller utanför skolan. Det är skolans och ytterst huvudmannens ansvar att skapa trygghet och studiero (Skolverket, 2024a).

Slutsats

För att elever ska få rätt förutsättningar att tillgodogöra sig skolmåltiderna är trygghet grundläggande. Åtgärder i elevers fysiska och sociala måltidsmiljö är nödvändigt.

Att få delta i måltidssituationen utan hinder

Livsmedelsverkets åtgärd

Utökat stöd kring hur man kan arbeta förebyggande för en tillgänglig måltidsmiljö.

Bakgrund

- Skolan ska se till att alla elever har möjlighet att uttrycka sina åsikter i alla frågor som rör eleven själv. Hänsyn ska tas till elevers åsikter (SPSM, 2024a).

REMISS

- Eleven har rätt till stöd för att kunna uttrycka sin mening och åsikt. Stödet ska vara anpassat efter elevens funktionsnedsättning och ålder. Personalen i skolan behöver också få tillgång till utbildning för att kunna ge stöd på bästa sätt (SPSM, 2024a).
- Skolan ska se till att det finns forum där eleverna kan komma till tals och ge varje elev en skolmiljö som präglas av trygghet och studiero. Alla elever ska få ha inflytande över sin utbildning och få bidra med erfarenheter i skolans kvalitetsarbete. De ska också få information i frågor som rör dem på ett sätt som de kan ta till sig. Elever med funktionsnedsättning har rätt att vara delaktiga och inkluderade i både skola och samhälle och ska ha samma möjligheter som andra barn (SPSM, 2024a).
- En översikt om sociala och fysiska aspekter av måltiden från elevers perspektiv visade att vissa elever kunde känna en otrygghet i måltidssituationen, något som kunde påverka hur länge de stannade i skolrestaurangen och hur mycket de åt (Frödén et al., 2024).

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Alla elever ska ha jämlika förutsättningar att delta i måltiden utan hinder, för att kunna tillgodogöra sig den lagstadgade näringsriktiga måltiden.

Slutsats

Skolan har en skyldighet att arbeta förebyggande för tillgängliga lärmiljöer, där måltidsmiljön är inkluderad. Riktlinjerna omfattar stöd utifrån beprövad erfarenhet om hur man kan arbeta för en tillgänglig måltidsmiljö.

Schemaläggning av skollunch

Livsmedelsverkets åtgärd

Schemat bör läggas så att varje elev får fasta och regelbundna lunchtider någon gång mellan klockan 11 och 13.

Bakgrund

- Två nordiska studier av måltidsmönster genomfördes i Danmark, Finland, Norge och Sverige 1997 med en uppföljning 2012 (Holm L, 2015, Kjærnes, 2001). Måltidsmönstret i de nordiska länderna var tre huvudmål och ett till två mellanmål även om vissa skillnader finns mellan länderna. I Sverige är frukost, mellanmål, lunch, mellanmål och middag/kvällsmål ett tydligt mönster. Detta innebär att de flesta äter frukost på morgonen och behöver äta igen någon gång mitt på dagen enligt det kulturella måltidsmönstret.
- Ur ett livsmedelshygieniskt perspektiv ger varmhållning vid temperaturer över 60 °C en säkerhetsmarginal ner till de temperaturer där vissa sjukdomsframkallande bakterier kan

REMISS

börja växa till, cirka 50-55 °C. Därför är 60 °C ett lämpligt riktvärde för varmhållning (Livsmedelsverket, 2023c). Se kapitel IX, punkt 5 i bilaga II till förordning (EG) nr 852/2004. Om maten varmhålls korrekt, det vill säga vid en temperatur på 55 °C eller högre, innebär varmhållning ingen hälsorisk. Däremot uppstår oönskade kvalitetsförändringar vid långvarig varmhållning av mat. Utseende, lukt, konsistens och smak försämras i många rätter av lång varmhållning. Redan vid tillagningen påverkas dessutom halten av de vattenlösliga vitaminerna B och C, för att sedan successivt minska vid varmhållningen. Därför anges två timmar som en rekommenderad maxtid för varmhållning av mat.

Slutsats

Att servera lunch mellan klockan 11 och 13 är positivt både för att undvika hunger, vilket kan leda till negativ påverkan på eleven, men även ur livsmedelssäkerhetsperspektiv och närings- och kvalitetsperspektiv.

Tid för lunch

Livsmedelsverkets åtgärd

Varje elev bör ha möjlighet att sitta till bords och äta i minst 25 minuter. Utöver det tillkommer den tid det tar att gå till och från skolrestaurangen, tvätta händerna, stå i kö, ta mat och lämna in disk.

Bakgrund

- Under lunchtid är det ofta många elever som besöker skolrestaurangen under en begränsad tid på dagen, något som ställer höga krav på väl utformade lokaler, god logistik och schemaläggning. Det medför ofta att varje klass får en begränsad tid på sig att äta, vilket kan uppfattas som stressigt både för elever och lärare. Tidspressen inverkar på både lärares ambitioner att agera förebild och att lära eleverna om mat under skolmåltidssituationen (Berggren et al., 2021, Frödén and Björklund, 2021) i (Frödén et al., 2024).
- Att inte ha tillräckligt med tid att äta påverkar upplevelsen av måltiden eftersom det kan göra det svårt att hinna med att socialisera med kompisar men även svårt att hinna med att äta upp maten, särskilt för de som äter långsamt. En annan aspekt av tid för lunch är att eleverna vill att det ska finnas tillräckligt med tid kvar att hinna ha rast efter lunchen, vilket kan begränsas om den totala tiden för att äta och ha rast är för kort (Berggren et al., 2020, Sahota et al., 2014) i (Frödén et al., 2024).

REMISS

- En sammanställning av forskning utförd av Livsmedelsverket, som inkluderar nio studier, indikerar att elevers möjlighet till relationsbyggande är större vid längre tid för lunch jämfört med kortare (Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg J and Sellberg F, 2024). Studierna visade att elever med längre tid för lunch pratade mer med varandra och i högre utsträckning rapporterade att de kände sig glada under lunchen jämfört med elever med kortare lunch. Utifrån den vetenskapliga evidens som presenteras i sammanställningen går det inte att fastslå exakt hur lång tid elever behöver för att sitta ner och äta sin skollunch utan stress och samtidigt få tid för återhämtning och relationsbyggande. Ingen av de identifierade studierna visar dock att det finns fördelar med en kortare lunchtid jämfört med en längre när det gäller matintaget hos elever. Inget tyder heller på att kortare tid än 20 minuter vore gynnsamt för elevernas lunchintag. Snarare tyder studierna på att längre tid än de 20 minuter som tidigare rekommenderats skulle kunna bidra till att skolelever äter mer av maten inklusive grönsaker och därmed har bättre förutsättningar att hålla sig mätta under eftermiddagen. När eleverna hade längre tid att äta visade studier att de åt de mer frukt, grönsaker och fullkornsprodukter, det vill säga mat som barn rekommenderas att äta mer av (Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg J and Sellberg F, 2024).
  Forskningen visar att om elever får 25 minuter eller mer på sig att äta, kan det bidra till:
  - Att mer av maten äts upp
  - Att eleverna äter mer frukt, grönsaker och fullkorn
  - Att eleverna får mer tid på sig att bygga relationer och umgås med vänner
  - Minskat tallrikssvinn

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- I tidigare versioner av riktlinjerna har minst 20 minuter rekommenderats för eleverna att sitta ned och äta. Samtidigt har Livsmedelsverket fått indikationer om att det i vissa skolor har varit svårt att ge möjlighet till 20 minuters tid att sitta ner och äta mellan klockan 11 och 13, och att yngre barn ofta får påbörja sin lunch tidigare än klockan 11 på grund av att lokalerna innebär utmaningar med sittplatser och logistik.
- Livsmedelsverkets bedömning är att det för vissa skolor eller kommuner kommer att bli svårt att implementera den nya rekommendationen. En risk är att lunchen sprids ut under längre tid än mellan klockan 11 och 13.
- En uppdaterad rekommendation är viktig både på kort och lång sikt. På kort sikt kan en längre tid för lunch ge elever bättre förutsättningar att hinna äta en näringsriktig måltid samtidigt som det finns tid för umgänge och att träna sociala färdigheter. På längre sikt är en uppdaterad rekommendation en viktig signal som kan peka på de förändringar som behöver göras för att skolornas lokaler ska tillgodose elevernas behov.

REMISS

Slutsats

Den tidigare rekommenderade tiden för lunch, 20 minuter, utökas till minst 25 minuter, då längre tid för eleverna att sitta till bords visat sig ha positiva effekter på både konsumtionen av skolmat och elevernas välmående.

Mål och indikatorer

Livsmedelsverkets åtgärd

Livsmedelsverket har tagit fram nationella mål för trivsamma måltider i syfte att tydliggöra vad som behöver uppnås för att skapa mer trivsamma måltider i skolor i hela landet (Tabell 2). Målen fokuserar på de förändringar som anses mest väsentliga för att skolmåltiderna ska kunna bidra till en hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion i Sverige. Livsmedelsverket har även tagit fram indikatorer för uppföljning av målen på nationell nivå och vägledning för uppföljning på lokal nivå.

Gemensamma mål och indikatorer är ett verktyg för att skapa en gemensam riktning för aktörer som arbetar med att utveckla skolmåltider, och kompletterar riktlinjerna för måltider i skolan.

Tabell 2. Mål, indikatorer och uppföljning av Trivsamma måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Alla elever upplever måltidsmiljön som trygg.	Andel elever som upplever att måltidsmiljön är en trygg plats.	Utvecklas.
	Antal vuxna per ätande barn.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel av skolmåltiden som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.
	Andel av skolelever som äter skolmåltiden per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel av skoleleverna som rapporterar att de ätit sig mätta de flesta skoldagar.	Utvecklas.

REMISS

	Andel skolor som inkluderar skolmåltiden i det systematiska arbetsmiljöarbetet (vilket omfattar både fysisk och psykosocial arbetsmiljö).	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
Alla elever upplever att de kan äta i lugn och ro.	Andel skolor vars elever har minst 25 minuter vid bordet för att sitta och äta.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel elever som upplever att de kan äta skollunchen i lugn och ro.	Utvecklas.
	Andel skolor vars skolrestaurang under lunchen ej överskrider riktvärden för hälsoskadligt buller.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
Alla elever upplever att skolmåltiden ger möjlighet till social samvaro.	Andel elever som uppger att de alltid har någon att umgås med under lunchen.	Utvecklas.
	Andel skolor vars elever har minst 25 minuter vid bordet för att sitta och äta.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.

REMISS

Bakgrund

- För att måltider ska vara trivsamma behöver måltidsmiljön upplevas som trygg för alla elever. Enligt skollagen har alla elever rätt till en trygg skolmiljö.
- Att känna sig trygg i måltidsmiljön är en förutsättning för att eleverna ska äta maten (Frödén et al., 2024).
- Undersökningar visar att de flesta elever känner sig trygga i skolan, men 10–20 procent av eleverna gör inte det (Skolinspektionen. Gillström et al., 2020, Friends, 2023, Friends, 2024, SkolMatSverige, 2024). Skolrestaurangen är en av de platser i skolan som upplevs som otrygg, exempelvis kopplat till oro att bli exkluderad eller mobbad (Friends, 2023, Frödén et al., 2024).
- Att flera vuxna äter med eleverna ses som en förutsättning för trivsamma skolmåltider, exempelvis upplever elever att det blir lugnare då (enligt erfarenhet från kommuner). Även vid dialogmöte med intressenter lyftes detta som en förutsättning för trivsamma måltider och det föreslogs både som mål och indikator (Livsmedelsverket, 2024d).

- Att ha tillräckligt med tid och lugn och ro att äta är en förutsättning för en trivsam måltid. Forskning visar att för kort tid att äta och hög ljudnivå försämrar måltidsupplevelsen (Frödén et al., 2024), vilket i sin tur kan leda till att elever inte äter i skolrestaurangen eller inte har förutsättningar att äta sig mätta. Därför sätts ett mål som handlar om att elever ska uppleva att de kan äta i lugn och ro i skolrestaurangen.
- Forskning visar att om elever får minst 25 minuter på sig att äta äts mer av maten upp, de äter mer grönsaker, frukt och fullkorn och de hinner umgås med vänner (Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg J and Sellberg F, 2024).
- Forskning visar att för elever är skolmåltiden ett viktigt tillfälle för social samvaro (Frödén et al., 2024). Eftersom detta verkar vara en för eleverna viktig faktor för att de ska trivas i skolrestaurangen, sätts ett mål om att skolmåltiden ska ge möjlighet till social samvaro.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Vid dialogmöte med intressenter föreslogs bland annat mål om antal vuxna som äter med eleverna, att elever ska få vara delaktiga i utformningen av måltidsmiljön och att miljön ska vara trygg och trivsam (Livsmedelsverket, 2024d).

Slutsats

Eftersom att känna sig trygg i måltidsmiljön är en grundläggande faktor för att måltiden ska vara trivsam sätts ett mål kring detta. Ett tillräckligt antal vuxna per elever samt att skolrestaurangen innefattas av arbetsmiljöarbetet anses kunna öka trygghetskänslan och därför sätts detta som indikator för målet. En trygg måltidsmiljö ses också som en förutsättning för att elever ska äta skolmaten, och därför fungerar denna som en indikator för målet. Att kunna äta i lugn och ro är också viktigt för att måltiden ska upplevas som trivsam och därför sätts ett mål om detta. Ljudnivå och tid påverkar elevers upplevelse av måltiden. Social samvaro är viktigt för elever under måltiden, därför prioriteras ett mål om detta.

REMISS

Goda måltider

Att underlätta för barn att acceptera nya smaker

Livsmedelsverkets åtgärd

- Utökat stöd kring metoder (exempelvis sensorisk träning) för att stimulera elevers nyfikenhet till olika slags livsmedel och maträtter.
- Motivera varför bra skolmat är den som eleverna tycker om men som ändå utmanar deras smaker och preferenser.

Bakgrund

- Vårt smaksinne utvecklas i fosterstadiet och en del av våra smakpreferenser är medfödda. Upplevelsen av matens textur och hur den kan påverkas är en viktig faktor för preferensen av olika livsmedel (Livsmedelsverket. Sepp et al., 2016).

- Forskning tyder på att barn kan lära sig att tycka om all mat om de är i rätt omgivning och om den presenteras på ett tilltalande sätt (Livsmedelsverket. Sepp et al., 2016). En av de viktigaste faktorerna för hälsosamma matvanor som vuxen är att som barn erbjudas och exponeras för många olika sorters livsmedel och maträtter.

- Barn som får möjlighet att prova olika råvaror och maträtter utvecklar sitt lukt- och smaksinne, vilket i förlängningen breddar deras matpreferenser och bidrar till en mer varierad och hälsosam kost (Frödén et al., 2024). Under lekfulla och roliga former får barnen vänja sig vid nya texturer, lukter och smaker samt träna sig att sätta ord på sina sinnesupplevelser. En sådan sinnesbaserad utbildning genomförs ofta med Sapere-metoden som inspiration och erbjuds vanligtvis till yngre barn men även äldre. Dels behöver tonåringar också få möjlighet att testa ny mat, lära sig att identifiera olika lukter och smaker samt utveckla sitt språk kring detta, dels är det ett uppskattat praktiskt inslag som kompletterar undervisningen av viktiga mat- och hälsorelaterade teman.

- Det finns former för provsmakning som kan införas både i klassrummet som ett sätt att koppla ihop lektioner med skolmåltiden (Bellows et al., 2015) och i skolrestaurangen i form av smakskedar vid olika maträtter (Frödén and Björklund, 2021). Att medvetet arbeta mer kreativt och inkännande för att få elever att våga smaka och bredda sina matval i skolrestaurangen bidrar till en bättre lärandemiljö.

- Forskning visar också att informella regler kring att barn ska ta av och/eller smaka på all skolmat som serveras oundvikligen kommer att generera motstånd hos barn. Elever som känner sig tvingade till att äta mat kommer att hitta strategier för att undgå det (Andersen et al., 2017).
- Skolmåltidspersonalen kan själva, eller tillsammans med lärare, genomföra sensorisk undervisning i skolrestaurangen inom ramen för mat- och måltidsutbildning (Andersen et al., 2017, Laitinen et al., 2023).

REMISS

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- En del elever hoppar regelbundet över skolmåltiden. En anledning som pekas ut är att det är ny mat som serveras, som de inte tycker om. Vegetariska rätter och fiskrätter nämns särskilt (Ungdomsbarometern, 2024, Livsmedelsverket och Ipsos, 2025).
- För en övergång till en mer hälsosam livsmedelskonsumtion pekas mer frukt och grönt, baljväxter, fullkorn och mindre rött kött och chark ut som viktiga exempel på förändringar som behöver ske i hela befolkningen (Blomhoff et al., 2023a).
- Förändringar mot mer näringsriktiga menyer får inte ske på bekostnad av ett högre matsvinn eller att elever hoppar över måltider och därmed inte får i sig den energi och näring som skolmåltiderna var planerade att bidra med. Förändringar i menyerna behöver ske stegvis, parallellt med andra åtgärder som sensorisk träning och mat- och måltidsutbildning.
- Förutom sensorisk undervisning kan skolan använda andra strategier för att öka intaget av maträtter som inte är så populära. I en svensk studie beskrivs ett projekt där menyn ändrades genom att fler växtbaserade rätter infördes som en del av ett hållbarhetsarbete (Eustachio Colombo et al., 2021). Resultatet visade att den nya vegetariska skolmaten behövde introduceras gradvis och att det var viktigt hur den benämndes och presenterades rent estetiskt. Liknande slutsatser dras i en annan svensk studie där elever intervjuades om deras upplevelser av vegetarisk skolmat (Frödén, 2021) där följande konstateras: ”För att öka sannolikheten att fler elever väljer den vegetariska skolmaten bör den presenteras på ett attraktivt sätt med möjlighet till provsmakning, ha hög igenkänningsfaktor och placeras först i raden av maträtter.”

Slutsats

Genom att göra maten mer tilltalande på olika sätt, med hjälp av olika sinnesupplevelser, kan nyfikenhet till mat öka och därmed acceptansen för ny mat över tid.

Att införa sensorisk träning kan hjälpa elever att acceptera ny mat och därmed underlätta en övergång till en mer hälsosam livsmedelskonsumtion bland barn och unga.

Kompetens i skolköken

Livsmedelsverkets åtgärd

Motivering till varför god mat kräver kompetens i skolköken.

Bakgrund

- Drygt hälften av de kommuner som deltog i Livsmedelsverkets kommunkartläggning 2021 (totalt deltog 238 av Sveriges 290 kommuner) har en hög andel (över 80 procent) måltidspersonal med storköksutbildning, kockutbildning eller liknande

REMISS

(Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022). Andelen har ökat sedan 2018, framför allt i köken som lagar mat till elever i grundskolan.

- Skolmåltidspersonal behöver få mer kunskap om hållbara måltider och öva sig i att laga det (Eustachio Colombo et al., 2021).
- Livsmedelslagstiftningen kräver att måltidspersonalen har den kunskap och kompetens som krävs för att utföra arbetet på ett säkert sätt, men anger inga specifika utbildningskrav (läs mer i avsnittet Dokument som styr måltidsverksamheten).
- Enligt en intervjustudie med 14-åringar, utförd av Livsmedelsverket, tycker ungdomarna om den mat som är bekant, exempelvis pasta, ris, potatis och kötträtter. De uttrycker att vegetariska rätter, men även fiskrätter, varken ser goda ut eller smakar gott, en anledning till att de äter mindre eller skippar måltiden (Livsmedelsverket och Ipsos, 2025). Då detta är ungdomarnas subjektiva bedömning går det inte att påstå att maten inte är god, men det tyder på att det finns en del att göra för att brygga smakpreferenserna till maten som serveras på skolan, samt att dessa måltider bör locka alla sinnen.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Inom ramen för den Vinnovafinansierade missionen Ett nytt recept för skolmåltider, som Livsmedelsverket koordinerade under 2019–2025, identifierades tidigt i projektet ett antal problemområden, eller hävstänger, som behövde lösas för att uppnå hållbara skolmåltider. Kompetensen om hållbarhet kopplat till skolmåltiderna hos både pedagoger, måltidspersonal och beslutsfattare uppfattades som låg. Ett särskilt kompetensglapp identifierades i köken, om att laga vegetarisk mat från grunden (Livsmedelsverket, 2023a).
- För att planera en meny som uppfyller krav om näringsriktighet, håller budgeten, samt tar hänsyn till lokala mål och anpassningar krävs kreativitet och flexibilitet, något som underlättas av en stark kompetens som bas.
- För att fördjupa samarbetet med lärarna och mer reellt kunna delta i en skolmåltidsintegrerad mat- och måltidsutbildning kan det också krävas att måltidspersonalen får en pedagogisk vidareutbildning och generellt sett inkluderas mer i pedagogiska frågor (Thomsen and Ruge, 2023).

Slutsats

God mat är den mat som barn tycker om, vilket oftast är mat som är bekant. För att mer hållbara måltider ska upplevas som goda, krävs kompetens för att både tillaga den men också andra åtgärder som ger eleverna möjlighet att exponeras för den så att den blir bekant och accepterad.

REMISS

Mål och indikatorer

Livsmedelsverkets åtgärd

Livsmedelsverket har tagit fram nationella mål för goda måltider i syfte att tydliggöra vad som behöver uppnås för att skapa mer goda måltider i skolor i hela landet (Tabell 3). Målen fokuserar på de förändringar som anses mest väsentliga för att skolmåltiderna ska kunna bidra till en hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion i Sverige. Livsmedelsverket har även tagit fram indikatorer för uppföljning av målen på nationell nivå och vägledning för uppföljning på lokal nivå.

Gemensamma mål och indikatorer är ett verktyg för att skapa en gemensam riktning för aktörer som arbetar med att utveckla skolmåltider, och kompletterar riktlinjerna för måltider i skolan.

Tabell 3. Mål, indikatorer och uppföljning för Goda måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Alla elever tycker att den mat som serveras i skolan för det mesta är så god att de äter sig mätta.	Andel av elever som rapporterar att de ätit sig mätta de flesta dagar.	Utvecklas.
	Andel av skolmaten som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.
	Andel elever som äter skolmaten per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
Genom skolmåltiderna har elevers acceptans för miljömässigt hållbara rätter och livsmedel ökat.	Andel av skolmaten som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning.
	Andel elever som äter skolmaten per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Genomsnittlig mängd CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.

REMISS

Bakgrund

- För att skolmåltiden ska ätas upp är det viktigt att de upplevs som tillräckligt goda för att elever ska äta sig mätta. Enbart om elever äter sig mätta av skollunchen kan skollunchen leda till att barnen äter en näringsriktig lunch. Ungefär hälften av eleverna tyckte att skolmaten oftast var god och cirka hälften ansåg att den sällan var god enligt SkolMat Sveriges enkätsvar (SkolMatSverige, 2024).
- Ett syfte med skolmåltiderna är att utveckla elevers smaker och preferenser. För att uppnå hållbara matvanor i framtiden spelar skolmåltiderna en roll i att forma hållbara matvanor hos elever.
- Det kan finnas en målkonflikt mellan att introducera nya rätter eller livsmedel och att minska matsvinnet. Vid test av nya rätter kan det hända att matsvinnet ökar. Det är viktigt att elever ges möjlighet att få prova och utforska nya smaker utan rädsla för att det orsakar matsvinn.
- Livsmedelsverket planerar att följa upp om måltiderna blir mer miljömässigt hållbara (se avsnitt om miljösmarta skolmåltider). En utvald miljöindikator, klimatpåverkan, som följs upp parallellt med konsumtionen, det vill säga hur mycket som äts upp av skolmaten ger en indikation om elevernas preferenser utvecklas till att tycka bättre om mer miljömässigt hållbar mat.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- I dialogmöte med intressenter lyftes bland annat att det är viktigt att sätta mål kring att eleverna uppskattar maten och känner matglädje samt att de accepterar fler rätter (Livsmedelsverket, 2024d).

Slutsats

Skolmåltidernas viktiga funktioner fylls enbart om maten äts, och för att maten ska ätas bör den vara tillräckligt god. Därför sätts ett mål om att skolmaten ska upplevas som tillräckligt god för att elever ska äta sig mätta. I och med att ett av skolmåltidernas syften är att främja utveckling av hållbara matvanor sätts även ett mål om acceptans av hållbarare rätter och livsmedel.

REMISS

Näringsriktiga måltider

Planering av näringsriktiga måltider

En näringsriktig skolmåltid

Livsmedelsverkets åtgärd

Uppdatering av utgångspunkter för att bedöma näringsmässig kvalitet eller ”näringsriktighet”.

Bakgrund

- Sverige har sedan 1997 lagstadgade krav på kostnadsfria skolmåltider till alla elever i den obligatoriska skolan. Den 1 juli 2011 kompletterades skollagen med ett krav om näringsriktighet 10 kap. 10 § (grundskolan), 11 kap. 13 § (anpassade grundskolan), 12 kap. 10 § (specialskolan) och 13 kap. 10 § (sameskolan) skollagen (2010:800).
- Skollagen innehåller ingen precisering av begreppet ”näringsriktig” men regeringen har framhållit (Regeringen, 2009) att de svenska näringsrekommendationerna bör vara en utgångspunkt vid bedömning av vad som är en näringsriktig måltid samt att ”…det kan anses som en del av läroplanens intentioner att eleverna får tillgång till varierad och näringsriktig mat och möjlighet att äta lunch tillsammans med andra elever och vuxna” (prop. 2009/10:165 s. 374).
- Lunch och middag utgör dagens huvudmåltider i det svenska kostmönstret. Det kan anses rimligt att lunchen i skolan utgör cirka 25–35 procent av det dagliga energi- och näringsintaget. Referensvärden för en genomsnittlig lunch motsvarar 30 procent. Det är i linje med tidigare rekommendationer för skollunchen (Livsmedelsverket. Quetel, 2013).
- De näringsämnen som skolmåltiden rekommenderas bidra med och som bör följas upp är samma som i tidigare riktlinjer: Energi, totalfett, mättat fett, fleromättat fett, kolhydrater, protein, fibrer, vitamin C, vitamin D, folat, järn och salt. (Livsmedelsverket. Quetel, 2013, Livsmedelsverket, 2021).
- Referensvärden för dessa näringsämnen baserade på NNR 2023 anges i Tabell 4 nedan. Underlaget för beräkningarna av referensvärdena finns i Bilaga 1.

REMISS

Tabell 4. Åldersanpassade referensvärden för energi- och näringsinnehåll i en genomsnittlig skollunch, motsvarande 30 procent av rekommenderat dagligt intag (RI) enligt NNR 2023

Ålder (år)		6–9	10–12	13–15	16–18
Energi per portion (MJ)	30 % av RI (25–35 %)	2,1 (1,8–2,5)	2,6 (2,2–3,0)	3,1 (2,6–3,6)	3,5 (2,9–4,1)
Energi per portion (kcal)	30 % av RI (25–35 %)	510 (425–595)	624 (520–728)	745 (621–870)	838 (698–978)
Fett (25–40 E%) (g)		14–23	17–28	21–33	23–37
Mättat fett (max 10 E%) (g)[1]	högst	5,7	6,9	8,3	9,3
Fleromättat fett (5–10 E%) (g)		2,8–5,7	3,5–6,9	4,1–8,3	4,7–9,3
Kolhydrater (45–60 E%) (g)		57–76	70–94	84–112	94–126
Protein (10–20 E%) (g)		13–25	16–31	19–37	21–42
Fibrer (g)		6,4	7,8	9,4	10,5
Vitamin C (mg)		17	24	30	33
Vitamin D (µg)		3,0	3,0	3,0	3,0
Folat (µg)		60	81	93	99
Järn (mg)		3,0	3,9	4,5	4,5
Salt (g)	högst[2]	1,1	1,3	1,5	1,7

[1]Transfett ska vara lågt som möjligt och ingår därför inte i rekommendationen för mättat fett.
[2] Bör användas som ett riktvärde och långsiktigt mål eftersom det i dag kan vara svårt att uppnå i praktiken. För att räkna om salt till natrium divideras saltmängden med 2,5.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Att skollagen ställer krav på kostnadsfria och näringsriktiga måltider är i linje med ett barnrättsperspektiv. Enligt lagen (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter (Barnkonventionen), artikel 24, har barn rätt till bästa möjliga hälsa. För att ha en god hälsa är näringsriktig mat en grundpelare.

Slutsats

Åldersanpassade referensvärden för ett urval av näringsämnen har uppdaterats i linje med NNR 2023, dessa näringsämnen är samma som angetts i tidigare riktlinjer.

REMISS

Förslag på bra livsmedelsval

Livsmedelsverkets åtgärd

Tydligare vägledning för utformning av skolmåltider i linje med Nordiska näringsrekommendationer 2023 utifrån olika livsmedelsgrupper. Tidigare rekommendationer om serveringsfrekvens för frukt, grönsaker och fisk kvarstår, men kompletteras med rekommendationer om baljväxter samt rött kött och charkprodukter (se Tabell x i Nationella riktlinjer för skolmåltider 2025).

Bakgrund

- Matvaneundersökningen Riksmaten ungdom 2016-17 (Livsmedelsverket, 2018a, Livsmedelsverket, 2018b) visar att barns och ungdomars matvanor inte är hälsosam. De äter:
  För lite av
  - Fisk och skaldjur, ungefär en och en halv gång i veckan jämfört med rekommendationen två till tre gånger per vecka. Skollunchens bidrag är två tredjedelar av det dagliga fiskintaget (Eustachio Colombo et al., 2020).
  - Frukt och grönsaker, i genomsnitt knappt 250 gram frukt och grönsaker om dagen, jämfört med rekommendationen 400 gram (barn 4–10 år) och 500 gram per dag (barn över 10 år). Skollunchens bidrag är ungefär hälften av det dagliga grönsaksintaget (Eustachio Colombo et al., 2020).
  - Baljväxter, i genomsnitt 5 gram per dag (median) (Livsmedelsverket, 2025c). NNR 2023 rekommenderar att baljväxter är en betydande del av kosten, men ger ingen mängdrekommendation. Skolor bidrar till detta intag genom baljväxter på menyn samt i salladsbuffén.
  - Fullkorn, 27 gram per dag (Livsmedelsverket, 2025c) jämfört med rekommendationen på 90 gram per dag för vuxna. För barn och ungdomar kan man jämföra med ett energianpassat intag av fullkorn, det vill säga då man tittar på intaget i förhållande till barn och ungas lägre energiintag, då 94 procent har ett för lågt intag av fullkorn.
  - Fleromättat fett, medelintaget är 4,7 E%, vilket innebär att mer än hälften äter mindre än 5 E%. Rekommenderat intag är 5–10 E%, ungefär två tredjedelar av ungdomarna åt mindre än så.

  För mycket av
  - Mättat fett, medelintaget är 14 E%. Rekommenderat intag är mindre än 10 E% och 96 procent av ungdomarna ligger över denna gräns.
  - Salt, medelintaget är 8 gram/dag, målet är högst 6 gram per dag.
  - Rött kött och chark, medelintaget av rött kött och chark är 840 gram per vecka bland pojkar och 520 gram per vecka bland flickor. Ungefär 40 procent av konsumtionen utgörs av chark. Rekommendationen i NNR är 350 gram per vecka, varav en mindre del bör vara chark. Skollunchens bidrag är ungefär en

REMISS

tredjedel av det dagliga intaget av rött kött och chark (Eustachio Colombo et al., 2020). Medelintaget av rött kött och chark från skollunchen är 154g på fem skoldagar, varav rött kött 90g och chark 64g (opublicerad data från Riksmaten ungdom)

- Vad som konsumeras vid skollunchen har betydelse för barn och ungas hälsa. Livsmedelsverkets matvaneundersökning, Riksmaten ungdom, visar att skollunchen har en högre näringstäthet än de måltider som barn äter utanför skolan (Eustachio Colombo et al., 2020). Skollunchen jämnar också ut socioekonomiska skillnader i matvanor då det finns mindre skillnader i näringsintag vid skollunchen mellan barn till föräldrar med kortare respektive längre utbildning jämfört med näringsintaget från kosten överlag. Det bidrar till att minska hälsoklyftor i samhället (Eustachio Colombo et al., 2020, Livsmedelsverket, 2018a)
- En av slutsatserna i Riksmaten ungdom 2016-17 är att förbättrade matvanor i hela befolkningen och framför allt i de grupper som äter sämst, skulle ha stor effekt på folkhälsan (Livsmedelsverket, 2018a, Livsmedelsverket, 2018b).

Nedan beskrivs de mängd- eller frekvensangivelser som anges i riktlinjerna, kopplat till olika livsmedelsgrupper. Rekommendationerna baseras på NNR 2023 (Blomhoff et al., 2023a), vetenskapliga litteratursammanställningar av relevans för området samt oberoende vetenskapliga risk- och nyttovärderingar. Även andra relevanta faktorer har vägts in för att bedöma och motivera vilka råd som ska ges. Avvägningar har gjorts med stöd från hanteringsrapporten för kostråden för vuxna 2025, där bakgrunden till råden på livsmedelsnivå samt hälsoaspekter av livsmedelsgrupper beskrivs. Kostråden baseras på NNR 2023.

<u>Grönsaker, rotfrukter, frukt och bär</u>
Servera till varje måltid

- Enligt NNR 2023 är ett intag av 500-800g frukt och grönsaker per dag för vuxna mest gynnsamt för hälsan (Blomhoff et al., 2023a). Skolmåltiden har en framträdande roll för barns intag av frukt och grönsaker. Enligt tallriksmodellen bör denna livsmedelsgrupp fylla ungefär en tredjedel av tallriken.
- NNR rekommenderar att intaget av grönsaker främst består av ”grova” grönsaker som rotfrukter, vitkål, blomkål, broccoli och lök. Andra vanliga salladsgrönsaker, som gurka, tomat och isbergsallad består av mer vatten och mindre fibrer jämfört med grönsaker som anses vara ”grova”. Gröna bladgrönsaker är näringsrika och ett värdefullt bidrag till skollunchen (Livsmedelsverket, 2025c).
- Grönsaker, frukt och bär innehåller C-vitamin. C-vitamin är värmekänsligt och minskar vid tillagning och varmhållning. Exempel på C-vitaminrika livsmedel är paprika, kiwi, olika bär, rå blomkål, broccoli, vitkål, apelsin. C-vitamin förbättrar upptaget av icke-hemjärn från maten. Effekten på järnupptaget är störst vid de första 25–100 mg C-vitamin. Effekten är även starkare när biotillgängligheten i måltiden är låg på grund av höga koncentrationer av absorptionshämmare, som fytat eller polyfenoler som finns i livsmedel som spannmål och baljväxter (Domellöf and

REMISS

Sjöberg, 2024). Att äta frukt, bär eller råa grönsaker i samband med måltiden kan därmed öka biotillgängligheten, det vill säga upptaget av järn från måltiden, vilket är särskilt önskvärt i samband med måltider som innehåller spannmål och baljväxter. Detta kan vara särskilt viktigt för tjejer i högstadiet och gymnasiet (Stubbendorff et al., 2025, Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg et al., 2024), då nästan var tredje tjej i årskurs 8 och årskurs 2 på gymnasiet i Sverige har järnbrist (Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg et al., 2024). På grund av detta lyfts frukt och bär fram separat i listan på komponenter i salladsbuffén.

- Att servera ett utbud av grönsaker och frukt som barn kan välja bland som komplement till den lagade måltiden ökar chansen att uppnå rekommendationen. Antalet olika livsmedel som anges i salladsbuffén utgår från en praktisk utgångspunkt för att se till att det finns en variation av sorter, som kan öka chansen att barnen tar någon grönsak. Enligt beprövad erfarenhet ger salladsbuffén möjlighet att servera oblandade grönsaker, något som kan underlätta för många barn att äta grönsaker, då vissa grönsaker är mer accepterade, till exempel morot, broccoli och gurka.
- Tillbehör till salladsbuffén och måltiden, exempelvis olja i dressing, mjölksyrade grönsaker, frön som topping, kan vara ett sätt att öka näringsvärdet i måltiden. Tillbehör, som olika kryddor, sylt, ketchup eller annat, kan förhöja smaken eller utgöra smakbryggor som bidrar till att göra smaken mer bekant för barnen och medföra att mer av den serverade maten äts upp.
- En kost med mycket grönsaker, rotfrukter, baljväxter och fullkorn är bra både för hälsan och miljön. Därför är det bra om barn lär sig tycka om sådan mat i unga år, det ökar chansen för att de ska fortsätta med de vanorna även senare i livet. (Livsmedelsverket, 2025g)
- Livsmedelsverkets bedömning är att de flesta skolrestauranger idag erbjuder en varierad salladsbuffé och att många också arbetar främjande för att öka grönsakskonsumtionen. För att konsumtionen ska öka ytterligare behövs troligen andra åtgärder, vilka beskrivs i avsnittet Integrerade måltider. Av den anledningen ges ingen mängdrekommendation för frukt och grönsaker eftersom det riskerar att sätta press både på måltidspersonal och elever att konsumtionen ska uppnå en viss mängd, istället för att fokusera på fler främjande åtgärder.

<u>Baljväxter</u>

Baljväxter serveras dagligen på salladsbordet och bör ingå i de flesta av de vegetariska rätterna eller ersätta kött eller fisk, då dessa inte serveras.

- I NNR rekommenderas att baljväxter är en betydande del av kosten.
- Genom att baljväxter rekommenderas på salladsbordet varje dag och i vegetariska rätter, bidrar detta till barn och ungas möjlighet att exponeras för och äta baljväxter regelbundet även om de inte gör det hemma.

<u>Spannmål och Fullkorn</u>

Merparten av de spannmålsprodukter (pasta, bröd och andra cerealier) som serveras bör vara fullkornsprodukter. Merparten av brödet bör uppfylla kriterierna för Nyckelhålsmärkning, både det som serveras vid skollunchen och andra måltider. Ris, särskilt fullkornsris serveras mindre ofta.

REMISS

- Rekommendationen i NNR 2023 är minst 90 gram fullkorn per dag (Blomhoff et al., 2023a). Det motsvarar till exempel en portion havregrynsgröt, en skiva knäckebröd och en portion fullkornspasta.
- Spannmål är också en källa till protein och kompletterar aminosyrorna i baljväxter. Tillsammans ger de en bra kombination av aminosyror, som täcker behovet av essentiella aminosyror. Spannmål är också en källa till järn, särskilt fullkornsprodukter.
- Det är viktigt att barn vänjer sig vid att äta fullkorn från tidig ålder då exponering av mat från en tidig ålder är kopplat till preferenser som vuxen (Cooke, 2007). De flesta barn, 94 procent, har ett för lågt intag av fullkorn (Livsmedelsverket, 2018a).
- Fullkornsknäckebröd är en given del av den svenska matkulturen och serveras på skolor runtom i landet som en del av skolmåltiden. Barn är därför bekanta med knäckebröd och knäckebröd kan därför ge ett stort bidrag till det dagliga fullkornsintaget.
- Livsmedelsverket rekommenderar att barn inte äter ris eller risprodukter oftare än fyra gånger per vecka, på grund av exponering för oorganisk arsenik, där ris utgör den största exponeringskällan (Livsmedelsverket. Halldin Ankarberg et al., 2015). Medelkonsumtionen av ris och risprodukter i Sverige är ungefär tre gånger per vecka. När man äter ris bör man inte alltid välja fullkornsris på grund av högre halter arsenik (Livsmedelsverket. Halldin Ankarberg et al., 2015, Livsmedelsverket. Sand et al., 2015, Livsmedelsverket, 2025c).

Fisk och skaldjur

Fisk och skaldjur serveras minst 1 gång per vecka. Fet fisk, som lax, makrill och sill, minst 2 gånger per 4 veckor.

- I NNR 2023 rekommenderas 300–450 gram fisk per vecka (tillagad vikt) varav minst 200 gram per vecka bör vara fet fisk. Att fisk serveras i skolan en gång per vecka, där fet och mager fisk serveras ungefär lika ofta, kan likställas med ungefär en tredjedel av vad som rekommenderas totalt.
- Livsmedelsverket inväntar en ny riskvärdering av miljögifter i fisk från Europeiska myndigheten för livsmedelssäkerhet (EFSA) under 2026, vilket blir en viktig grund för en kommande uppdatering av kostråd om fisk för barn.

Rött kött (nöt, gris, lamm, ren och vilt) och chark av rött och vitt kött

Servera rött kött max 1–2 gånger per vecka varav chark max 1–2 gånger per månad. Välj de charkprodukter som bidrar med mycket näring, exempelvis blodpudding som innehåller mycket järn.

- NNR 2023 rekommenderar att konsumtionen av charkprodukter är så låg som möjligt för hälsans skull (Blomhoff et al., 2023a).
- Charkprodukter är en del av den svenska matkulturen och många charkprodukter är populära bland barn och relativt billiga jämfört med fisk och oprocessat kött.
- Konsumtionen av charkprodukter utgör ungefär 40 procent av barns totala intag av rött kött och chark. Åtgärder som minskar konsumtionen av chark är utifrån ett hälsoperspektiv mer befogade än en minskning av oprocessat rött kött. Medianintaget

REMISS

av rött kött var 39g/dag (32 g/dag för flickor och 54g/dag för pojkar); medianintaget för chark var 22g/dag (18g/dag för flickor och 28g/dag för pojkar) (Livsmedelsverket, 2018a). Medelintaget av rött kött och chark från skollunchen är 154g på fem skoldagar, varav rött kött 90g och chark 64g (opublicerad data från Riksmaten ungdom)

- Riktlinjernas rekommendation är att begränsa serveringen av chark till 1–2 gånger per månad. Rekommendationen ska ses som ett riktmärke och avser i första hand måltider där chark utgör huvudkomponent, inte när små mängder chark används som smakförstärkare i en måltid. Tidigare riktlinjer har angivit att chark ska ”begränsas”. Dock är det tydligt att chark fortfarande serveras relativt ofta på skolor. Av den anledningen är bedömningen att det krävs ett tydligare stöd i riktlinjerna och för att konkretisera vad som menas med ”begränsa” anges frekvensen 1–2 gångar per månad.
- I Riksmaten ungdom 2016–17 framkom att nästan var tredje tonårstjej har risk för järnbrist (Livsmedelsverket, 2018b). Kött bidrar med järn samtidigt som rött kött och chark, i de mängder vi äter i Sverige, ökar risken för tjocktarmscancer. Tjejer som äter lite kött har oftare järnbrist än de som äter mycket kött. Samtidigt finns det tjejer som äter mycket kött som har järnbrist, och de som helt avstår kött som inte har järnbrist (Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg et al., 2024). Mängden kött är alltså inte det enda som har betydelse. Att bibehålla en hög konsumtion av kött bedöms inte vara en effektiv åtgärd för att förhindra järnbrist hos tonårstjejer, när den ökade risken för tjocktarmscancer drabbar alla, oavsett kön. Därför är det viktigt att köttkonsumtionen minskar, samtidigt som kompletterande åtgärder vidtas för att förhindra järnbrist. Livsmedelsverket bedömer att en effektiv åtgärd är att identifiera flickor och unga kvinnor med järnbrist, exempelvis genom screening inom elevhälsan, på samma sätt som man inom mödrahälsovården följer upp järnstatus bland gravida kvinnor. Detta har lämnats som förslag till Socialstyrelsen i mars 2025, inom ramen för Socialstyrelsens arbete med Nationellt hälsoprogram för barn och unga.

Fågelkött

NNR ger ingen hälsobaserad rekommendation om obearbetat vitt kött, men rekommenderar att konsumtionen av charkprodukter av vitt kött är så låg som möjligt. Fågelkött är ett näringsrikt livsmedel som har sin givna plats på menyn, men bör inte serveras oftare jämfört med idag. Endast en mindre andel bör utgöras av charkprodukter av vitt kött. Charkprodukter av vitt kött ingår i rekommendationen ovan om totalt chark 1–2 gånger per månad.

Mejeriprodukter

Mejeriprodukter till matlagning: Begränsade mängder av mejeriprodukter med fetthalt över 30 procent, som crème fraiche och vispgrädde.

- Fett i mejeriprodukter består till stor del av mättat fett (Livsmedelsverket, 2024c), vilket enligt NNR bör begränsas till högst 10 E%.
- Mejeriprodukter är en del av den svenska matkulturen och fetare produkter vanligt förekommande i till exempel olika rätter och såser.

Mejeriprodukter som fil, yoghurt och mjölk: Osötade, Nyckelhålsmärkta (magra) och berikade med D vitamin.

- Sammanlagt rekommenderar NNR 3,5–5 dl mejeriprodukter per dag för att säkerställa ett tillräckligt kalciumintag. Det är lämpligt att större delen intas vid till exempel frukost och mellanmål och eventuellt som måltidsdryck (se avsnittet nedan om måltidsdryck).
- Även om magra mejeriprodukter har lägre fetthalt, är fettet till stor del mättat fett (Livsmedelsverket, 2024c), vilket bör begränsas.
- Sötade mejeriprodukter bör begränsas, för att minska intaget av socker.
- Fermenterade mejeriprodukter som fil och yoghurt har hälsofördelar (Blomhoff et al., 2023a, Livsmedelsverket, 2025c).

Måltidsdryck

Vatten rekommenderas som måltidsdryck i första hand, även om Nyckelhålsmärkt mjölk eller berikade vegetabiliska alternativ också kan vara bra alternativ. Inga drycker med socker eller sötningsmedel, till exempel måltidsdryck, nektar, saft eller läsk, bör serveras.

- Vatten är vårt viktigaste näringsämne och avgörande för god hälsa och liv (Livsmedelsverket, 2024e). Vatten har många viktiga funktioner i kroppen, inte minst att upprätthålla vätskebalansen, blodtryck och kroppstemperatur (Blomhoff et al., 2023a).
- Mager mjölk kan också vara en bra måltidsdryck. Mjölk och andra mejeriprodukter är viktiga källor till kalcium, jod, A-vitamin, riboflavin, vitamin B12 och protein. Berikade mejeriprodukter är även goda källor till D-vitamin (Bjørklund Holven and Sonestedt, 2024, Livsmedelsverket, 2024a).
- Barn som av olika anledningar äter för lite av den lagade maten kan få ett bra bidrag av energi och näring med ett glas mjölk till måltiden. Mjölkprodukter innehåller protein, fett och kolhydrater och ger därför mättnad. Däremot finns endast låga halter av järn i mjölk. Det är därför viktigt att på olika sätt främja att eleverna äter mer av den lagade maten, än dricker sig mätta på mjölk.
- Kalcium har en direkt hämmande effekt på upptag av icke-hemjärn och även på hemjärn (Domellöf and Sjöberg, 2024). Ett glas mjölk kan minska järnabsorptionen från måltiden med 50 procent. Effekten är dock kortvarig och att dricka mjölk 1,5–2 timmar före måltiden påverkar inte järnupptaget (Domellöf and Sjöberg, 2024). För killar generellt är järnbrist inte ett problem; det är få som har järnbrist och det tycks vara övergående då mycket få killar på gymnasiet har järnbrist (Livsmedelsverket, 2018b). För tjejer syns inget tydligt samband mellan intag av mejeriprodukter och järnbrist (Livsmedelsverket. Edwall Löfvenborg et al., 2024). Kalciums hämmande effekt på järnupptaget kan dock vara av betydelse för tjejer som har låg järnstatus. Eftersom detta inte gäller alla utan främst tjejer på högstadiet och gymnasiet, ges ingen rekommendation om att begränsa tillgången till mjölk som måltidsdryck i skolan.
- Växtbaserade ersättningsprodukter innehåller generellt mindre protein och mikronäringsämnen än till exempel mjölk. Om växtbaserade ersättningsprodukter erbjuds som komplement till mjölk bör de vara berikade med kalcium, vitamin B12 och D-vitamin. Ekologiska produkter får inte berikas, förutom med D-vitamin.

REMISS

- Alla barn kan eller vill inte dricka mjölk vid måltiden på grund av vanor, preferenser, allergi, intolerans, etiska eller religiösa skäl. Det är därför viktigt att måltiden täcker behovet av näringsämnen även utan mjölk som måltidsdryck.

Matfetter

Använd rapsolja eller andra Nyckelhålsmärkta matfetter med hög andel omättat fett istället för smör i matlagning och till smörgås.

- Ju större andel omättat fett produkterna innehåller desto mer hälsosamt (Livsmedelsverket, 2016b). NNR rekommenderar en konsumtion på 25 gram vegetabilisk olja per dag eller motsvarande mängd omättade fettsyror från andra råvaror.
- Vilken typ av fett som används på smörgåsen har stor betydelse för intaget av olika slags fett. Bland bredbara fetter finns många olika sorter. De skiljer sig åt både vad gäller det totala fettinnehållet och proportionerna mellan olika fettsyror. Det smörgåsfett som används bör uppfylla kriterierna för Nyckelhålet, vilket innebär högst 80 g/100 g totalt fett och mättat fett högst 33 % av den totala fetthalten (Livsmedelsverket, 2022d).

Smörgåsfett med knäckebröd är en del av skolmåltiden. Många barn är vana att äta smörgåsfett på smörgås och att erbjuda sorter med mycket fleromättat fett kan därför vara ett enkelt sätt att öka intaget av sådana fetter hos barn.

Salt

Använd sparsamt med salt vid tillagning av skollunchen, max 1,8g per måltid. Det motsvarar 0,7g natrium. Använd joderat salt. Saltinnehållande kryddor som buljong, soja och örtsalt bör användas sparsamt.

- För mycket salt kan höja blodtrycket och ett förhöjt blodtryck ökar i sin tur risken för hjärtsjukdomar och stroke. Hjärt- och kärlsjukdom är en av de vanligaste dödsorsakerna i Sverige och en sänkning av saltintaget i befolkningen kan därför ge betydande hälsovinster. Därför bedöms åtgärder för att sänka saltintaget vara en av de viktigaste åtgärderna för att förbättra folkhälsan.
- Salt påverkar inte bara blodtrycket hos vuxna utan även hos barn. Det finns ett samband mellan högt blodtryck som barn och högt blodtryck som vuxen.
- Därför är rekommendationen att hålla nere mängden salt i den serverade maten och att inte lära barn att salta extra.

Sockerrika livsmedel

Skolan bör inte servera sockerrika livsmedel som saft, läsk, godis och fikabröd.

- Barn får i sig nästan en femtedel av sin energi från saft, läsk, godis och fikabröd (Lindroos et al., 2021). Skolmaten är dock inte en stor källa till dessa livsmedel (Livsmedelsverket, 2018a).
- Det finns utrymme för till exempel sylt när pannkakor serveras eller tillbehör som ketchup eller söt chilisås, då de är vanliga smakförstärkare och kan vara viktiga smakbryggor som får elever att äta maten.

REMISS

- Enstaka gånger under året finns det utrymme för energität och näringsfattig mat, till exempel när högtider firas. Skolor kan också skapa rutiner för att fira högtider på andra sätt, utan att det bjuds på sötsaker.

Nötter och frön

Av allergiskäl ska ingen typ av nötter eller sesamfrön ingå i maten som serveras i skolan (se avsnittet om Säkra måltider). Däremot går det bra att servera fröer, som pumpa- och solrosfrön. För linfrön finns särskilda råd (se avsnittet om Säkra måltider).

- Fröer är näringstäta och en källa till mineraler, fleromättade fetter och proteiner (Livsmedelsverket, 2024c). NNR rekommenderar 20–30 gram nötter om dagen. Fröer kan också gärna ingå i kosten.
- Genom att regelbundet exponeras för fröer, till exempel som tillbehör vid salladsbuffén, ökar möjligheten för barn att testa, bli bekanta med och acceptera fröer.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Breda, långsiktiga insatser som involverar många olika samhällsaktörer behövs för att minska de sociala klyftorna i samhället och utjämna skillnader i matvanor och hälsa. Exempel på insatser av betydelse för ungdomar är att göra hälsosam mat mer tillgänglig. Här bedöms skolan ha en viktig roll.
- Vad som rekommenderas kring näringsriktighet i Livsmedelsverkets nationella riktlinjer bedöms ha stor effekt på vad som serveras. Tidigare rekommendationer om fisk och grönsaker har haft god effekt. Det är därför rimligt att komplettera dessa med tydliggöranden kring rött kött och chark, i enlighet med NNR 2023, för att minska konsumtionen och därmed risken för risken för ohälsa och sjuklighet i Sverige.
- De detaljerade rekommendationerna om serveringsfrekvenser och mängder i råden ”Bra mat i skolan” från 2007 har stegvis bytts ut mot mindre detaljstyrande rekommendationer. Livsmedelsverkets bedömning är att förändringen varit effektiv och fyllt sitt syfte, vilket var att underlätta menyplanering utifrån matgästernas behov och preferenser samt öppna för flexibla sätt att kvalitetssäkra näringsinnehållet i skolans måltider. Idag vittnar dock måltidsorganisationerna om behov av mer stöd för att kompensera för kommunernas varierande förutsättningar att uppnå näringsriktiga skolmåltider. Vid ett flertal tillfällen, både under arbetet med uppdateringen av riktlinjerna och tidigare, har behov och önskemål om tydligare rekommendationer kring livsmedelsgrupper och serveringsfrekvenser uttryckts av kost- och måltidschefer (Livsmedelsverket, 2024d). Regelbundet har frågor om var de tidigare, mer detaljerade rekommendationerna om portionsstorlekar och serveringsfrekvenser går att hitta kommit till Livsmedelsverket.

REMISS

Slutsatser
Genom tydligare rekommendationer för bra livsmedelsval får verksamheter bättre stöd i planering för utformning av skolmåltider i linje med de nordiska näringsrekommendationerna. Frekvensangivelse läggs till för baljväxter – servera varje dag – samt för rött kött och chark – servera rött kött max 1–2 gånger per vecka varav chark från rött och vitt kött max 1–2 gånger per månad.

Hur kan en näringsriktig lunch komponeras?

Livsmedelsverkets åtgärd

En eller flera lagade rätter bör serveras, varav minst en vegetarisk rätt som alla kan ta av.

Bakgrund

- En variation av livsmedel/rätter är en viktig drivkraft att äta mer, i alla åldrar. Att erbjuda flera livsmedel och/eller sensoriska egenskaper inom och mellan olika måltider kan öka intaget av mat (Embling et al., 2021).
- I NNR 2023 rekommenderas en övervägande växtbaserad kost rik på grönsaker, frukt, bär, baljväxter, potatis och fullkorn (Blomhoff et al., 2023a).
- En komplett lakto-ovo-vegetarisk måltid bedöms vara ett näringsmässigt fullgott alternativ till en måltid innehållande kött. Se vidare avsnittet om näringsriktighet av vegetarisk mat.
- 2021 var det nästan två tredjedelar av kommunerna (63 %) som erbjöd ett vegetariskt alternativ till alla elever i samtliga grundskolor. Nästan tre fjärdedelar (74 %) gjorde det vid mer än 75 procent av skolorna (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022).

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- När barn lär sig tycka om och vänja sig vid att äta växtbaserad mat i unga år ökar chansen att de ska fortsätta med de vanorna även senare i livet. De flesta barn i Sverige äter för lite baljväxter och grönsaker hemma. Ett sätt att få i sig mer baljväxter och grönsaker är genom vegetarisk mat som ofta innehåller stor del av dessa livsmedel.
- Det kan krävas många exponeringar för ny mat innan den accepteras. Att servera en vegetarisk rätt som standard är ett sätt att exponera barn för vegetariska rätter, vilket kan bidra till att acceptansen ökar över tid.

Slutsats

Genom att barn och ungdomar erbjuds olika valmöjligheter vid lunchserveringen ökar chansen att alla hittar något som de accepterar och är i linje med deras preferenser. Regelbunden exponering för ny mat kan öka acceptansen över tid. Därmed ökar chansen att fler barn äter tillräckligt mycket av den näringsriktiga maten som serveras i skolan, vilken bidrar till prestation och ork under skoldagen samt hälsosamma matvanor på längre sikt.

REMISS

Vegetarisk mat

Livsmedelsverkets åtgärd

Skolor rekommenderas att erbjuda mer växtbaserad mat, genom att till exempel dagligen erbjuda en vegetarisk rätt. Dessa bör vara väl sammansatta vegetariska måltider, där förutom vegetabilier, även mejeriprodukter och ägg som regel bör ingå.

Bakgrund

- En väl planerad och sammansatt lakto-ovo-vegetarisk kost ger de näringsämnen som kroppen behöver utan att berikade livsmedel eller kosttillskott behövs (Livsmedelsverket. Eneroth and Björck, 2015).
- En väl sammansatt vegansk kost med berikade produkter ger oftast tillräckligt med energi och näring för barn och unga, men kan bli bristfällig när det gäller vissa näringsämnen som finns i för små mängder för att täcka behovet (Bakaloudi et al., 2021). För att se till att en vegansk kost är näringsriktig krävs därför berikade produkter och/eller tillskott av vissa näringsämnen (Livsmedelsverket. Eneroth and Björck, 2015). För en del barn, exempelvis barn med födoämnesallergier och/eller som äter selektivt, kan energi- och näringsintaget bli för lågt med vegansk mat. För de elever som äter vegansk kost på individuell begäran ligger ansvaret hos föräldrar att se till att elevens näringsbehov överlag täcks genom kosttillskott och/eller berikade produkter.
- Baljväxter har en viktig roll i en mer växtbaserad kost, då de är en bra källa till protein och även innehåller järn. Köttersättningsprodukter kan ses som ungefär likvärdiga näringsmässigt (Livsmedelsverket. Moraeus and Patterson, 2024).
- Vegetabiliska källor till järn, så som baljväxter, köttersättningsprodukter och fullkornsprodukter, innehåller endast icke-hemjärn som är svårare för kroppen att ta upp (biotillgänglighets rapporten). De innehåller även ämnen som hämmar upptaget av järn. För att öka upptaget av järn kan det vara bra att servera något C-vitaminrikt i samband med måltiden.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Köttersättningsprodukter kan användas som ett sätt att öka acceptansen för vegetarisk mat bland barn, då det kan se ut och smaka mer som köttprodukter som de känner till.

Slutsats

Lakto-ovo-vegetarisk mat rekommenderas i första hand, när växtbaserad mat serveras, eftersom mejeriprodukter och ägg bidrar med viktiga näringsämnen som gör att kosten lättare kan uppfylla behovet av näringsämnen.

REMISS

Uppföljning, dokumentation och näringsberäkning

Att säkra näringsinnehållet i skolans måltider

Livsmedelsverkets åtgärd

Stöd ges om olika metoder för att kvalitetssäkra näringsinnehållet i skolans måltider:

1. Att utgå från rekommendationerna i Tabell 6 i riktlinjerna och följa hänvisningar i avsnittet Näringsriktiga måltider.
2. Att näringsberäkna recept till menyer.

Bakgrund

Att följa rekommendationerna i riktlinjerna

- Livsmedelsverkets riktlinjer utgår från de Nordiska näringsrekommendationerna 2023 (Blomhoff et al., 2023a). Genom att följa riktlinjerna ges goda förutsättningar för att de planerade måltiderna tillgodoser generella energi- och näringsbehov hos barn i olika åldersgrupper.
- Genom att följa rekommenderade livsmedelsval, komponera måltiderna utifrån tallriksmodellen och variera menyn bedöms måltiderna uppfylla näringsrekommendationerna i acceptabel utsträckning.

Näringsberäkning av recept

- Näringsberäkning av recept och tillbehör kan vara ett bra sätt att kvalitetssäkra näringsinnehållet i måltider, men det kan också bedömas med hjälp av andra metoder. Näringsberäkning ger detaljerad information om näringen i den planerade matsedeln och möjlighet att bedöma innehållet av samtliga näringsämnen som omfattas av näringsrekommendationerna. En näringsberäkning görs genom att manuellt eller i ett datorprogram registrera ett recept med samtliga ingredienser i dess mängdangivelser. Flertalet program finns på marknaden, både kommersiella och kostnadsfria. Näringsinformation hämtas från en databas eller från producenten och en beräkning görs av det totala näringsinnehållet i det aktuella receptet. I Livsmedelsverkets databas finns cirka 2400 livsmedel och komponenter med värden för över 50 näringsämnen (Livsmedelsverket, 2024c). Värdena för de flesta livsmedel i Livsmedelsdatabasen speglar de vanligaste märkena inom produktkategorin. Exempelvis grundas informationen om ketchup på flera olika ketchupmärken. Om det är en produkttyp där de ingående råvarorna varierar mycket kan det vara relevant att använda näringsinformation från producenten istället.

REMISS

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Verksamheter har olika förutsättningar att bedöma näringsriktighet. Vissa har möjlighet eller resurser till näringsberäkning i kostdataprogram, andra inte. Olika förutsättningar bör inte utgöra ett hinder för att kunna säkerställa att elever erbjuds näringsriktiga skolmåltider.
- En undersökning som Livsmedelsverket gjorde 2020 visade att 93 procent av högstadieskolorna som undersöktes hade rutiner för att säkerställa skollunchens näringsinnehåll. Det fanns ingen skillnad mellan fristående och kommunala skolor eller kommuntyper (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).
- De skolor och kommuner som gör kvalitetssäkringar med näringsberäkning behöver inte enbart en lista över referensvärden utan även kompetens kring metodik och tolkning av beräkningarna. Viss vägledning till detta finns Livsmedelsverkets publikation ”Referensvärden för energi och näringsämnen – En sammanfattning av de nordiska näringsrekommendationer, NNR 2023” (sid 8-21) (Livsmedelsverket, 2023b).
- Då kompetensnivån i skolköken har höjts de senaste åren, med nutritionskompetens i måltidsorganisationerna och högre andel kockutbildad personal i köken (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022), minskar behovet av detaljerade rekommendationer. Riktlinjerna ska uppmuntra till och ge utrymme för verksamheterna att utforma måltider utifrån lokala behov och förutsättningar, snarare än att leverera färdiga mallar för hur arbetet ska bedrivas. Att ge utrymme för lokalt utvecklingsarbete och mindre detaljerade rekommendationer bedöms skapa störst nytta för eleverna i slutändan.

Slutsats

Att följa riktlinjerna bedöms vara tillräckligt för att uppnå acceptabel nivå av näringsriktiga skolmåltider. För att säkerställa näringsriktighet kan kostdataprogram som stöd för näringsberäkning användas.

Näringsämnen att följa upp

Livsmedelsverkets åtgärd

Referensvärden i Tabell 4 uppdateras enligt NNR 2023

Bakgrund

- Näringsämnen som bör följas upp är desamma som anges i tidigare riktlinjer, baserad på underlag som finns i tidigare hanteringsrapport (Livsmedelsverket. Quetel, 2013).

REMISS

- Näringsämnena som anges är följande: energi (MJ eller kcal), fett, mättat fett, fleromättat fett, kolhydrater, protein, fibrer, vitamin C, vitamin D, folat, järn och salt.
- Referensvärden för dessa näringsämnen uppdaterade utifrån NNR 2023 anges i riktlinjerna (Livsmedelsverket, 2023b) och finns i Tabell 4 i denna hanteringsrapport. Mer information om hur värdena beräknades finns i Bilaga 1.

Slutsats

Referensvärden för olika åldersgrupper uppdateras enligt NNR 2023. De näringsämnen som rekommenderas att följas upp vid näringsberäkning är desamma som i tidigare riktlinjer.

Konsumtionsmätning – uppföljning av vad som äts upp

Livsmedelsverkets åtgärd

Skolan bör regelbundet följa upp hur många elever som väljer att äta i skolrestaurangen och hur mycket mat som äts upp.

Bakgrund

- Enligt Livsmedelsverkets matsvinnskartläggning är det sammanlagda matsvinnet som slängs i kök, servering och från tallrik vid skollunchen (grundskola och gymnasium) ungefär 56 gram per elev, exklusive dryck. Det betyder att ungefär en av sex portioner slängs (Livsmedelsverket. Fritz and Jonsson, 2023).
- Det är i serveringslinjen det uppstår störst mängd matsvinn (Livsmedelsverket. Fritz and Jonsson, 2023). Det är den mat som planerats för att tillgodose elevernas energi- och näringsbehov, men som av olika anledningar inte hamnat på tallriken. Att matsvinn uppstår handlar i det här sammanhanget generellt inte om att det lagas för mycket mat, utan om att eleverna äter för lite av maten som tillagas.
- Livsmedelsverkets kartläggning visar att det fortfarande är relativt få kommuner som mäter konsumtionen, alltså hur mycket mat som äts upp (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022). Att följa upp konsumtionen är avgörande för att försäkra sig om att åtgärder som genomförs för att minska matsvinnet inte resulterar i att eleverna äter mindre mat.
- Data från Riksmaten ungdom 2016–17 för årskurs 5 och 8, visar att cirka 72 procent av eleverna åt skollunch under samtliga (två eller tre) registrerade skoldagar. Pojkar i årskurs 8 rapporterade i lägst grad att de åt skollunch, medan flickor i årskurs 5 rapporterade i högst grad att de åt skollunch. Mindre än 2 procent rapporterade att de inte åt lunch alls i skolan (totalt 33 elever) (Eustachio Colombo et al., 2020).
- I ett vetenskapligt underlag som forskare vid Umeå universitet och Örebro universitet har tagit fram på uppdrag av Livsmedelsverket har kunskapsläget om de sociala,

REMISS

fysiska och pedagogiska effekterna av skolmåltider inventerats. Den visar att en grundläggande förutsättning för att få eleverna att äta i skolmatsalen är att måltidssituationen uppfattas som trygg och trivsam (Frödén et al., 2024). Många sociala situationer skapar otrygghet för eleverna, som att bli lämnad ensam, bli exkluderad eller uttittad. Även hög ljudnivå, trängsel och för lite tid bidrar till en negativ upplevelse. Det här kan leda till att elever väljer att äta utanför skolan, eftersom de då själva kan bestämma vem de ska äta med, vad de ska äta och vad de ska prata om.

- På uppdrag av Livsmedelsverket har forskare vid Karolinska Institutet undersökt effekterna av tillräckligt närings- och energiintag jämfört med otillräckligt intag vid skollunch (Morris and Schäfer Elinder, 2024). Förutom bättre prestation i skolan visar studierna att de som äter skollunch ofta, jämfört med att hoppa över, även har högre livskvalitet, särskilt när det gäller psykiskt välbefinnande och sömn, och mindre fysiska hälsobesvär som huvudvärk, ryggvärk och ont i magen. Studierna visar också att skolmåltiderna bidrog till känsla av sammanhang, bättre självkänsla och en hälsosam livsstil (Morris and Schäfer Elinder, 2024). Vad som är orsak och verkan när det gäller elevernas livskvalitet har forskningen inte kunnat peka på.
- För att bättre nyttja skolmåltidernas potential att bidra till hälsa och skolprestation är det av stor vikt att alla elever tar del av skolmåltiderna. Genom att göra eleverna delaktiga i utvecklingen av måltiderna kan de åtgärder som sätts in för att få fler elever att gå till skolrestaurangen bli mer effektiva och åtgärda de hinder som gör att elever inte väljer att äta i skolrestaurangen.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Skollagen ställer krav på att elever i grundskolan ska erbjudas näringsriktiga och kostnadsfria skolmåltider. I och med att skolmåltider tar mycket skattemedel i anspråk innebär det ett stort slöseri av resurser om skolmåltiderna inte äts upp.
- Genom att följa upp hur många som går till skolrestaurangen och hur mycket som äts upp kan verksamheter bättre identifiera orsaker och möjliga lösningar för att få fler att äta skollunch.
- Vissa typer av måltider kan vara mer eller mindre populära än andra. Att mäta konsumtion kan vara en metod att följa upp vilka typer av rätter eller livsmedel som kan behöva mer insatser när det gäller till exempel exponering, smakträning och nudging för att öka acceptansen.
- Att måltidsmiljön upplevs trevlig, lugn och har lagom ljudnivå och att det finns tillräckligt med tid för att äta bidrar till att mer mat äts upp och mindre mat slängs. De här faktorerna är det rektor som har ansvar för och därmed har möjlighet att påverka.

REMISS

Ett nära samarbete mellan måltidsverksamheten och skolan är därför en förutsättning för att lyckas minska matsvinnet.

Slutsats

Att följa upp hur många elever som väljer att äta i skolrestaurangen och hur mycket mat som äts upp är viktigt för att motivera till förändringar och insatser så att skattemedel används till det avsedda ändamålet – att de näringsriktiga måltiderna äts upp och bidrar till elevers välmående och skolprestation.

Servering av lunchen

Skapa bättre förutsättningar för att maten ska ätas upp

Livsmedelsverkets åtgärd

- Utökat stöd kring hur barns smakpalett kan vidgas.
- Utökat stöd kring hur verksamheter kan skapa bättre förutsättningar för att barn ska vilja äta maten som serveras, där bland annat nudging ingår.

Bakgrund

- Barn och unga äter för lite grönsaker, frukt och fullkorn och för mycket rött kött och chark, vilket ökar risken för vanliga folksjukdomar i framtiden. Barn och unga äter också mycket godis, läsk, snacks och bakverk vilket bidrar med mycket tillsatt socker och mättade fettsyror utan att ge så mycket näring. Matvanorna är sämre bland ungdomar som har föräldrar med kortare utbildning och/eller låg inkomst (Livsmedelsverket, 2018a)
- Data från Riksmaten ungdom 2016–17 visar att elevernas energi- och näringsintag från skollunchen låg under rekommendationen att skollunchen ska bidra med cirka 30 procent av behovet av energi och näringsämnen (Eustachio Colombo et al., 2020, Livsmedelsverket. Enghardt Barbieri et al., 2006).
- Ungefär en av sex måltider skolluncher slängs, det vill säga blir matsvinn (Livsmedelsverket. Fritz and Jonsson, 2023). Det innebär att de planerade måltiderna inte kommer till nytta.
- Våra smakpreferenser, det vill säga vad vi tycker om att äta och dricka, styr till stor del våra val av mat och dryck och därmed vilka matvanor vi har och får (Mennella et al., 2005, Beauchamp and Mennella, 2009, Lim et al., 2008). Smakpreferenserna har därmed stort inflytande på vår hälsa. Preferenserna påverkas både av våra gener och av den miljö vi befinner oss i (Törnwall, 2013). Smakpreferenser hos barn kan

REMISS

påverkas redan under fosterstadiet och de preferenser vi får i barndomen bibehålls oftast genom hela livet (Mennella, 2014, Branen and Fletcher, 1999).

- Personer, främst barn, med hög känslighet för bitter smak tenderar att äta mindre än andra och därmed få ett lägre energiintag. Bittersensitiva personer, både barn och vuxna, uppvisar ofta en tydlig preferens för söt smak (Reed et al., 2006, Bell and Tepper, 2006, Keller et al., 2002).
- När det gäller mat och livsmedel brukar man säga att man har neofobi när ny och okänd mat avvisas. Har barnet utvecklat neofobi, hänger det ofta med under förskoleåldern men försvinner oftast gradvis därefter. Neofobi hos äldre barn och vuxna är svårare att komma över (Birch et al., 1998, Falciglia et al., 2000). Ett flertal studier visar att barn med neofobi äter betydligt mindre varierat och är mindre benägna att äta frukt och grönsaker (Anzman-Frasca et al., 2012).
- Forskning och undersökningar visar att barn i Sverige hoppar över eller äter mindre lunch när de inte tycker om maten som erbjuds (Ungdomsbarometern, 2024, Livsmedelsverket och Ipsos, 2025, Eustachio Colombo et al., 2020).
- Trots att barn i Sverige har tillgång till kostnadsfria skolmåltider där grönsaker ingår är konsumtionen av grönsaker låg (Pala et al., 2013, Livsmedelsverket. Enghardt Barbieri et al., 2006). Det visar att tillgänglighet och åtkomst inte räcker, utan att det krävs fler insatser för att öka elevers grönsakskonsumtion.
- En litteraturgenomgång från Livsmedelsverket om barns matvanor ur ett sensoriskt och pedagogiskt perspektiv (Livsmedelsverket. Sepp et al., 2016) kom bland annat fram till följande:
    - En av de viktigaste faktorerna för hälsosamma matvanor som vuxen är att som barn erbjudas och exponeras för många olika sorters livsmedel och maträtter.
    - Forskning tyder på att barn kan lära sig att tycka om all mat om de är i rätt omgivning och om den presenteras på ett tilltalande sätt.
    - Att truga eller villkora barn att äta en maträtt eller ett livsmedel kan i värsta fall resultera i att barnet förknippar maten med obehagliga känslor, vilket i sin tur minskar chanserna att barnet accepterar maten i framtiden.
    - Utifrån de vuxnas roll som förebilder finns ett stort pedagogiskt värde i att barn och vuxna på skolan äter tillsammans.
    - Chansen för att barnet ska tycka om maten ökar om man har trevligt tillsammans i en lugn miljö. Det är viktigt att få prova på utan tvång och på ett sätt som väcker nyfikenhet. Ett annat sätt är att använda sig av bland annat ”smakbryggor”, det vill säga att servera ett nytt livsmedel/smak tillsammans med något som barnet redan känner igen och tycker om.
    - Många olika färger och former gör att vi gärna tar lite mer och mat med starka färger upplevs av många barn som mer attraktiv.

REMISS

    - Studier visar att barn vågar prova fler livsmedel och rätter när de arbetat med sensorisk träning och att barn som är involverade i att laga, äta och smaka på mat får en mer positiv attityd till mat.
- Nudging innebär att förändra en valsituation för att främja ett önskvärt val, men utan att förbjuda eller ta bort alternativ. Barns val kan påverkas genom så kallade ”nudges”, små ”knuffar” som innebär små förändringar i den fysiska och sociala miljön, som underlättar bra val. Det finns ett växande intresse för potentialen med nudges (Thaler and Sunstein, 2008) för att främja hälsosamma matvanor (Ensaff, 2021), även inom skolmiljöer (World Health Organisation, 2022).

Andra faktorer som påverkat åtgärden

- Från och med förskoleklass är det vanligt att barn och unga serverar sig själva från buffé eller serveringslinje i skolrestaurangen.
- Livsmedelsverket har sedan många år gett ett tydligt stöd när det gäller matens näringsinnehåll och även viss vägledning om hur måltidsmiljön kan utformas för att främja att maten äts upp. Däremot saknas stöd i tidigare riktlinjer om hur verksamheter kan arbeta för ökad acceptans av maten generellt, särskilt då många verksamheter förflyttar sig mot ett mer hållbart utbud som kan innebära att barn inte har blivit tillräckligt exponerade för den maten för att acceptera den (Livsmedelsverket och Ipsos, 2025).

Slutsats

Riktlinjerna kompletteras med stöd om hur barns smakpalett kan breddas samt hur förändringar i miljön kan underlätta hälsosamma val. På så sätt ges verksamheter bättre stöd kring hur de kan främja att mer av den mat som serveras också äts upp.

Individuella anpassningar av maten

Lakto-ovo-vegetariskt som ett näringsmässigt fullgott alternativ

Livsmedelsverkets åtgärd

Tydliggörande av Livsmedelsverkets bedömning att lakto-ovo-vegetariska alternativ är näringsmässigt fullgoda måltider som alternativ till måltider med kött.

Bakgrund

- Skolan ska erbjuda ett näringsmässigt fullgott alternativ för elever som har behov av anpassad mat på grund av religion eller annan trosuppfattning. Vid kostrelaterade

REMISS

religiösa regler kan önskemålen ofta handla om typen av kött som serveras. Ur näringssynpunkt bedömer Livsmedelsverket att ett lakto-ovo-vegetariskt alternativ är ett fullgott alternativ till en måltid innehållande kött, eftersom näringsrekommendationerna kan uppfyllas även i en vegetarisk måltid (Livsmedelsverket, 2025g).

- Livsmedelsverkets ställningstagande utgår från skollagens krav om näringsriktiga skolmåltider. Bedömning i individuella fall respektive utifrån annan lagstiftning än skollagens krav om näringsriktighet kan behöva göras lokalt och ligger utanför ramen för Livsmedelsverkets generella bedömning.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- För skolköken, som hanterar en stor andel specialkost och anpassade måltider, är det en fråga om resurser att hitta åtgärder för en effektiv och säker hantering för de måltider som ska tillagas och serveras. Personalresurser behöver oftast prioriteras till de specialkoster som kräver mest tid och kompetens samt innebär störst risker eller konsekvenser vid eventuella misstag.
- Utifrån ett barnrättsperspektiv är det viktigt att de anpassningar som görs föregås av dialog med elev och vårdnadshavare, det ger en bra grund för hur anpassningarna ska göras.
- Elever har rätt att få information för att förstå vad åtgärden innebär och bakgrunden till skolans åtgärder. Elever ska också, enligt barnkonventionen, ges möjlighet att ge sin synpunkt samt få återkoppling om hur skolan hanterar synpunkterna.
- Den anpassade maten bör vara god, näringsriktig och lagad med omsorg.

Slutsats

Ur näringssynpunkt bedömer Livsmedelsverket att ett lakto-ovo-vegetariskt alternativ är ett näringsmässigt fullgott alternativ till måltider innehållande kött.

Utökat stöd kring selektivt ätande

Livsmedelsverkets åtgärd

- Utökad vägledning om mat och måltider för elever med selektivt ätande eller neuropsykiatriska funktionsnedsättningar (NPF)

REMISS

Bakgrund

- Vid en mindre intervjuundersökning som genomfördes i samband med Livsmedelsverkets kommunkartläggning 2021 framkom att måltidschefer upplever en skillnad mellan hanteringen av specialkost av medicinska skäl jämfört med anpassade måltider till barn med selektivt ätande eller NPF. Specialkost upplevdes generellt inte som ett problem för måltidsverksamheten att hantera. Det kan bero på att kostbehandling är den vedertagna behandlingen vid matallergi och celiaki (Sveriges regioner i samverkan, 2023),att det finns en större tydlighet i tolkningen av lagstiftningen samt kunskap och erfarenhet i måltidsverksamheten av att hantera dessa frågor. Anpassade måltider, å andra sidan, upplevdes som utmanande och man upplevde att önskemålen om sådana måltider ökar (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022). Det kan till viss del bero på att det ställs höga krav från vårdnadshavare på måltidsverksamheten, samtidigt som man upplever en viss osäkerhet om vad måltidsverksamheten är skyldig att tillhandahålla samt om vilken nytta de anpassade måltiderna ger barnen.
- Området är komplext eftersom ansvaret delas av flera myndigheter. Flera lagstiftningar avgör rätten till och utformningen av anpassade måltider, bland annat skollagen, diskrimineringslagstiftningen, livsmedelslagstiftningen och hälso- och sjukvårdens regelverk.
- Vad gäller ansvaret för barn med behov av anpassningar finns en gråzon där måltidsverksamheten ansvarar för att anpassa menyn och skolan för att göra fysiska eller psykosociala förändringar i måltidsmiljön. Många gånger blir anpassningarna enbart en fråga om att förenkla menyn eftersom kunskap om eller förutsättningar för att anpassa den fysiska måltidsmiljön inte finns eller inte utreds i tillräcklig omfattning.
- Under 2021 tog Livsmedelsverket tillsammans med Specialpedagogiska skolmyndigheten fram en vägledning för hur måltidssituationen kan anpassas för barn med NPF. Vägledningen bidrar till att barn kan få rätt och tillräckligt stöd i måltidssituationer och att inte begränsningar i meny och variation av maträtter görs i onödan. Vägledningen har enbart funnits tillgänglig på respektive myndighets webbplats, men har i samband med uppdateringen av riktlinjerna uppdaterats, kompletterats och lyfts in i riktlinjerna.
- Dialog har förts med Specialpedagogiska skolmyndigheten under 2023–2024 och formuleringar i riktlinjerna har granskats av medarbetare vid Specialpedagogiska skolmyndigheten.

REMISS

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Det finns behov av att höja kompetensnivån kring selektivt ätande och anpassade måltider NPF utifrån ett barnrättsperspektiv, så att åtgärder utgår från vad som bedöms vara barnets bästa på både kort och lång sikt.
- Det saknas nationella rekommendationer om hur måltider och måltidsmiljön bör anpassas för elever med neuropsykiatriska diagnoser.
- Skolverket och Socialstyrelsen har uppdaterat Vägledning för elevhälsan 2023. Vägledningen omfattar en rad ämnen, som att främja psykisk hälsa, förebygga frånvaro, systematiskt kvalitetsarbete och samverkan vid övergångar. Dock omnämns mat och måltider enbart generellt och specifikt stöd till olika professioner saknas.

Slutsats

Riktlinjerna kompletteras med stöd om insatser vid selektivt ätande. Förutom en generell orientering inkluderas stöd om bland annat förebyggande insatser för att säkerställa en tillgänglig måltidsmiljö, anpassningar av maten och anpassningar vid NPF.

Hantering av krav på näringsriktighet vid selektivt ätande.

Livsmedelsverkets åtgärd

Tydliggörande om att en näringsriktig buffé, med ett utbud i linje med det som rekommenderas i avsnittet *Planering av näringsriktiga måltider*, generellt bedöms som tillräckligt för att säkerställa att lagkravet om att erbjuda näringsriktiga måltider uppnås för barn med selektivt ätande. I skrivningen framhävs även att tillräckligt stöd och rätt insatser i måltidsmiljön kan minska behovet av anpassningar i själva menyn och att det är viktigt med en individuell och långsiktig plan för barn med selektivt ätande, med målet att på sikt öka variationen av mat som accepteras.

Bakgrund

- En anpassad meny för barn med selektivt ätande utgår oftast från ett urval av livsmedel och rätter som barnet accepterar. En anpassad meny utgår oftast från barn som äter mycket selektivt och syftar till att barnet i första hand ska få i sig tillräckligt med energi. I regel innebär den anpassade menyn en relativt ensidig kost, eftersom den utgår från de livsmedel eller maträtter barnet klarar av att äta.
- Att äta varierat och lagom mycket är oftast tillräckligt för att få i sin den energi och näring som kroppen behöver, något som ofta är en utmaning för barn som äter väldigt selektivt.

REMISS

- Sedan några år tillbaka har generella frågor om anpassade måltider, elever som äter selektivt och hur måltidsansvariga och måltidsverksamheter bör hantera behoven, kommit till Livsmedelsverket.
- Måltidschefer har kommunicerat utmaningarna i att hantera lagkravet om näringsriktighet parallellt med anpassningar som innebär att elever serveras en relativt begränsad variation av livsmedel och maträtter. Vid ett flertal tillfällen har måltidschefer bett om förtydligande från myndigheter kring tolkning och tillämpning.
- Livsmedelsverket har vid två tillfällen haft kontakt med kommunjurist vid Sveriges kommuner och regioner och diskuterat dilemmat om näringsriktighet vid anpassade måltider. Livsmedelsverket har då fått svaret att tillhandahållande av en näringsriktig buffé, som alla har möjlighet att förse sig av, bör vara tillräckligt för att tillgodose kravet om att erbjuda näringsriktiga måltider.
- Den bedömning om näringsriktighet och anpassade måltider som beskrivs i riktlinjerna har granskats av utbildningsråd och jurist vid Skolverket. De delar bedömningen att en anpassad meny inte behöver ha ett garanterat näringsriktigt innehåll, om den ordinarie buffén finns tillgänglig att komplettera måltiden med. En anpassad meny kan vara en del i en långsiktig plan, med målet att på sikt öka variationen av mat som accepteras, och som utgår från elevens förutsättningar.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Genom tillräckligt med stöd vid måltiderna och åtgärder som förenklar för eleven i måltidssituationen kan behovet av anpassningar i själva menyn minska. En långsiktig plan, med målet att på sikt öka variationen av mat som barnet accepterar är viktigt.
- Det är viktigt att det finns rutiner för att anpassningarna följs upp och vilka som har ansvar för det.
- Utifrån ett barnrättsperspektiv är det viktigt att de anpassningar som görs föregås av dialog med elev och vårdnadshavare, det ger en bra grund för hur anpassningarna ska göras.
- Elever har rätt att få information för att förstå vad åtgärden innebär och bakgrunden till skolans åtgärder. Elever ska också, enligt barnkonventionen, ges möjlighet att ge sin synpunkt samt få återkoppling om hur skolan hanterar synpunkterna.

Slutsats

Livsmedelsverket och Skolverket bedömer att en anpassad meny inte behöver ha ett garanterat näringsriktigt innehåll, om den ordinarie buffén finns tillgänglig att komplettera måltiden med. En anpassad meny kan vara en del i en långsiktig plan, med målet att på sikt öka variationen av mat som accepteras, och som utgår från elevens förutsättningar.

REMISS

Matutbud i skolan och i skolans närområde

Måltider utöver skollunchen

Livsmedelsverkets åtgärd

Stöd för hur hälsosamma måltider, utöver lunchen, kan erbjudas i skolan.

Bakgrund

- Att regelbundet äta frukost minskar risken för övervikt och obesitas hos barn. En systematisk översikt och metaanalys antydde att hoppa över frukost är associerat med ökad risk för övervikt/obesitas hos barn och ungdomar. Fyndet ger stöd för frukostens möjliga skyddande roll mot ohälsosam viktökning hos barn och ungdomar (Wang et al., 2023).
- Även om de flesta barn äter frukost, har frukostätande gått ner under perioden 2001/2002–2021/2022. Det visar Folkhälsomyndighetens undersökning Skolbarns hälsovanor (Folkhälsomyndigheten, 2023). Frukostätandet minskar med stigande ålder. Bland 11-åringar var det 74 procent av flickorna och 81 procent av pojkarna som åt frukost fem vardagar i veckan år 2021/2022, medan motsvarande siffra bland 15-åringar var 51 procent av flickorna respektive 60 procent av pojkarna.
- En femtedel av 238 undersökta kommuner serverar frukost 3–5 dagar i veckan vid alla sina grundskolor. Nästan hälften av de svarande kommunerna gör det inte alls (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022).
- I genomsnitt erbjuder 24 procent av högstadieskolorna frukost till alla eller vissa elever i årskurs 7–9. Att erbjuda frukost är mindre vanligt i mindre städer/tätorter och landsbygdskommuner. 32 procent av högstadieskolorna som erbjuder frukost tar betalt för den, 54 procent gör en bedömning av frukostens näringsriktighet (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).
- Det är betydligt vanligare att erbjuda frukost på högstadieskolor i områden med svaga socioekonomiska förutsättningar (38 procent) jämfört med skolor i områden med genomsnittliga (21 procent) eller starka socioekonomiska förutsättningar (17 procent) (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).
- 19 procent av landets högstadieskolor erbjuder mellanmål till alla eller vissa elever i årskurs 7–9. Det är vanligare att fristående högstadieskolor erbjuder mellanmål. Nästan hälften (40 procent) av de högstadieskolor som erbjuder mellanmål tar betalt för det. Högstadieskolor med få eller inga utbudsställen i närheten erbjuder i större utsträckning kostnadsfria mellanmål. 53 procent av högstadieskolorna som erbjuder mellanmål gör en bedömning av deras näringsriktighet. Andelen som inte gör

REMISS

näringsbedömning av mellanmålen är högre bland kommunala skolor än bland fristående (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Ur ett jämlikhetsperspektiv kan det finnas anledning att erbjuda fler kostnadsfria måltider, utöver lunchen, på skolor med elever från mer resurssvaga familjer.
- Genom att erbjuda frukost i skolan till de elever som inte äter frukost hemma, stärks skolans kompensatoriska roll och elever får mer jämlika förutsättningar att prestera i skolan samt att grundlägga hälsosamma matvanor.
- Ett annat skäl för att servera frukost och mellanmål på skolan kan vara att väga upp för det ohälsosamma utbud som finns i skolans närmiljö.
- Mellanmål och frukost är ofta enkla att tillaga och något som eleverna kan hjälpa till med. Det är ett bra tillfälle att lära sig om livsmedel, hygien och näringsämnen samtidigt som eleverna tränar samarbete och får ta ansvar.

Slutsats

För att gynna alla barns prestation i skolan och öka jämlikheten, bör skolor överväga att erbjuda fler måltider utöver lunch under skoldagen.

Gemensam policy för all mat på skolan

Livsmedelsverkets åtgärd

Rekommendation om att all måltidsverksamhet, även den som bedrivs utöver skollunchen, inom skolan bör omfattas av gemensamma riktlinjer eller policyer med utgångspunkt att främja elevers hälsa

Bakgrund

- I många skolor serveras annan mat utöver den näringsriktiga lunchen, exempelvis frukost, mellanmål och mat som säljs i skolkafeterian eller i varuautomater (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021). Det finns en otydlighet i skollagens skrivning om huruvida krav på näringsriktighet även omfattar dessa måltider, även om skolor kan ha olika lokala policys om detta.
- Skolkafeterian på 35 procent av 258 undersökta högstadieskolor erbjuder söta drycker, godis, glass, chips, snacks, bullar, chokladbollar eller andra söta bakverk minst en gång i veckan, 23 procent gör det varje dag. Inga signifikanta skillnader avseende huvudmannatyp, antal utbudsställen i skolans närområde eller kommungrupp kunde utläsas. 79 procent av högstadieskolorna anger att de på något sätt främjar hälsosamma alternativ i kafeterian genom exempelvis uppmuntran, frontplacering, lägre prissättning och marknadsföring av hälsosamma alternativ. 35 procent av

REMISS

högstadieskolorna har aktivt beslutat att inte ha ohälsosamma alternativ i kafeterian (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).

- När Livsmedelsverket undersökte utbudet på skolor fanns inga varuautomater på högstadieskolor men det förekom på 11 procent av gymnasieskolorna. De gymnasieskolor som har en varuautomat har framför allt sötade drycker, godis och söta bakverk samt snacks i automaterna. Det är även många som erbjuder vatten, juice, mejeriprodukter och smörgåsar i sina varuautomater (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021). Varuautomater kan ha ökat sedan 2020 då även 14-åringar som deltog i en mindre intervjustudie 2024/25 nämner dessa (Livsmedelsverket och Ipsos, 2025).

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- Nationella riktlinjer som ger stöd för hur skolor kan utforma ett hälsosamt utbud vid frukost, mellanmål och i skolkafeteria kan bidra till att skolors måltidserbjudande blir mer likvärdigt i landet.
- Hälsosamma matvanor grundläggs tidigt och skolan har stora möjligheter att ge alla elever, oavsett bakgrund, chans till bra matvanor genom hälsosamma måltider i skolan.
- Enligt Lag (2018:1197) om Förenta nationernas konvention om barnets rättigheter (barnkonventionen), artikel 24, har barn rätt till bästa möjliga hälsa. För att ha en god hälsa är näringsriktig mat en grundpelare.

Slutsats

För barns bästa bör all måltidsverksamhet, även den som bedrivs utöver skollunchen, inom skolan omfattas av gemensamma riktlinjer eller policyer med utgångspunkt att främja elevers hälsa.

Skolkafeterians öppettider

Livsmedelsverkets åtgärd

Rekommendation om att anpassa skolkafeterians öppettider efter tider för skollunchen så att skolkafeterian inte konkurrerar med skollunchen.

Bakgrund

- 57 procent av 258 undersökta högstadieskolor har en kafeteria för eleverna, det är vanligare i kommunala skolor jämfört med fristående. Skolkafeteria finns mer sällan på högstadieskolor i storstäder och storstadsnära kommuner och på skolor som har ett stort antal utbudsställen i närheten (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).

REMISS

- Det utbud som erbjuds i skolkafeterian kan ses som ett komplement och en service till eleverna att kunna äta något till frukost eller mellanmål, men kan sällan ersätta varken den näring eller andra mervärden som skollunchen ger.
- Om skolkafeterian är öppen under lunchtid finns det risk att det ses som ett möjligt alternativ och konkurrent till skollunchen. Det kan bidra till att barn och ungdomar äter mindre av den skattefinansierade och näringsriktiga måltiden.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- För att så många elever som möjligt ska äta den lagade lunchen är det eftersträvansvärt att skolkafeterian inte konkurrerar om eleverna vid lunchtid.

Slutsats

Att hålla skolkafeterian stängt under lunchtid kan gynna barns ätande vid skolmåltiden.

Främja elevers vilja att äta i skolrestaurangen

Livsmedelsverket åtgärd

Ökat stöd kring hur skolor kan arbeta aktivt för att fler elever ska vilja gå till skolrestaurangen istället för att äta någon annanstans under lunchtid

Bakgrund

- I en mindre intervjuundersökning bland 14-åringar i Sverige berättar ungdomarna att de ofta lämnar skolområdet för att köpa något gott (energität, näringsfattig mat och olika sötade drycker) men även att de äter något ute istället för skollunchen (Livsmedelsverket och Ipsos, 2025).
- Även större undersökningar visar att barn ofta går ut för att köpa mat och snacks utanför skolan (Livsmedelsverket och Ipsos, 2025, Eustachio Colombo et al., 2020, Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021, Hjärt-Lungfonden, 2022).
- I 70 procent av högstadieskolorna och 98 procent av gymnasieskolorna får eleverna lämna skolområdet under lunch eller rast (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).
- I 24 procent av 258 undersökta högstadieskolor får eleverna ta med sig söta drycker, godis, glass, snacks, och söta bakverk till skolan. Detta är i högre utsträckning tillåtet på skolor med kommunala huvudmän samt i skolor i mindre städer/tätorter och landsbygd. Fristående högstadieskolor svarar i högre grad att det inte är tillåtet att ta med sötsaker och att det efterlevs bra (49 procent) jämfört med kommunala skolor (13 procent). Detta är också betydligt vanligare på skolor i områden med starka socioekonomiska förutsättningar där 29 procent anger att det inte tillåts och efterlevs

REMISS

bra, jämfört med 9 procent bland högstadieskolor i områden med svaga socioekonomiska förutsättningar (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).

- Knappt hälften (44 procent) av högstadieskolorna och 70 procent av gymnasieskolorna har två eller fler inköpsställen inom 500 meters avstånd (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).
- Restauranger, snabbmatsrestauranger och närbutiker är de inköpsställen som är vanligast inom 500 meters radie från både högstadie- och gymnasieskolor. 39 procent av högstadieskolorna och 53 procent av gymnasieskolorna har mindre än 500 meter till en snabbmatsrestaurang (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).
- I 70 procent av högstadieskolorna får eleverna lämna skolområdet under lunch eller rast. I merparten av skolorna där eleverna få lämna skolområdet händer det minst en gång i veckan att skolans elever köper mat i en närbutik på rasterna. Det är vanligare att få lämna skolområdet och att eleverna köper mat i närområdet på rasterna på skolor med kommunala huvudmän än på fristående skolor. Inga tydliga skillnader kan utläsas med avseende på huruvida högstadieskolorna ligger i områden med starka eller svaga socioekonomiska förutsättningar (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- De elever som lämnar skolområdet istället för att äta skollunch nyttjar inte sin rätt till en näringsriktig måltid.
- De som lämnar skolområdet för att handla något med kompisar väljer oftast mindre hälsosamma alternativ och exponeras för reklam och olika erbjudanden om ohälsosam mat (Livsmedelsverket och Ipsos, 2025, Hjärt-Lungfonden, 2022).
- Att äldre elever får ta med ohälsosam mat till skolan gör att skolan får en sämre matmiljö, där äldre barn skapar normer som yngre barn kan vilja följa.
- Många skolor har policys som reglerar att elever ska stanna på skolområdet under skoltid (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).
- Många skolor har policys som anger att elever inte får ta med sig godis och annan ohälsosam mat till skolan (Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021).

Slutsats

De flesta skolor har ett utbud av livsmedelsbutiker och matställen inom gångavstånd. Det är vanligt att äldre elever lämnar skolområdet för att köpa mat, oftast ohälsosam mat. Genom att arbeta för att elever stannar på skolområdet under lunchtid ökar chansen att de äter den serverade näringsriktiga måltiden istället för att köpa annan ohälsosam mat.

REMISS

Mål och indikatorer

Livsmedelsverkets åtgärd

Livsmedelsverket har tagit fram nationella mål för näringsriktiga måltider i syfte att tydliggöra vad som behöver uppnås för att skapa mer näringsriktiga måltider i skolor i hela landet. Målen fokuserar på de förändringar som anses mest väsentliga för att skolmåltiderna ska kunna bidra till en hälsosam och miljömässigt hållbar livsmedelskonsumtion i Sverige (Tabell 5). Livsmedelsverket har även tagit fram indikatorer för uppföljning av målen på nationell nivå och vägledning för uppföljning på lokal nivå.

Gemensamma mål och indikatorer är ett verktyg för att skapa en gemensam riktning för aktörer som arbetar med att utveckla skolmåltider och ska komplettera riktlinjerna för måltider i skolan.

Tabell 5. Nationella mål, indikatorer och uppföljning för Näringsriktiga måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Baljväxter (linser, bönor, tofu, sojafärs, med mera) samt fisk och/eller skaldjur har ersatt en del rött kött och chark i skolmåltiderna.	Genomsnittlig mängd baljväxter, fisk och skaldjur respektive rött kött och chark som serveras per dag.	Utvecklas.
	Andel skolor som erbjuder ett vegetariskt alternativ till alla elever i skolan varje dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Genomsnittligt innehåll av fleromättat fett/mättat fett, fibrer, vitamin D och järn i serverade skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
De livsmedel som serveras eller säljs på skolområdet har en näringskvalitet som bidrar till en kost som främjar hälsa.	Andel av mängd inköpta livsmedel som är märkta med Nyckelhålet inom livsmedelskategorier för vilka det finns kriterier.	Utvecklas.
	Andel skolor som inkluderar all måltidsverksamhet inom skolan i gemensamma riktlinjer eller policyer med utgångspunkt att främja elevers hälsa	Utvecklas.

REMISS

	Genomsnittligt innehåll av energi, fett, mättat fett, fleromättat fett, kolhydrater, protein, fibrer, vitamin C, vitamin D, folat, järn och salt i serverade skolmåltider (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
	Andel skolor där den genomsnittliga skolmåltiden (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod innehåller högst 1,8 gram salt.	Utvecklas.
	Andel skolor där den genomsnittliga skolmåltiden (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod innehåller minst 27 gram fullkorn.	Utvecklas.

Bakgrund

- Skolluncher har visats förbättra elevers näringsintag (Morris and Schäfer Elinder, 2024) och skolmåltiderna i Sverige ska enligt lag vara näringsriktiga (SFS, 2010:800). Detta definieras här som att en genomsnittlig skollunch ska förse eleven med 30 procent av elevens dagliga energi- och näringsbehov utifrån rekommenderat dagligt intag i nordiska näringsrekommendationerna (Blomhoff et al., 2023a, Livsmedelsverket. Quetel, 2013).
- Ett sätt att äta näringsriktigt är att följa de nordiska näringsrekommendationerna och de svenska kostråden. Konsumtionen av grönsaker, frukt och bär, baljväxter, fullkorn samt fisk och skaldjur är lägre än rekommenderat bland de flesta i Sverige, inklusive barn och unga, och konsumtionen av rött kött och chark, salt samt energitäta och/eller näringsfattiga livsmedel är högre än rekommenderat (Livsmedelsverket, 2018a, Blomhoff et al., 2023a).
- Den vetenskapliga rekommendationen i de nordiska näringsrekommendationerna angående baljväxter är att de ska utgöra en signifikant del av kosten. Baljväxter är källor till näringsämnen som protein, kostfibrer och järn (Blomhoff et al., 2023a). Konsumtionen av baljväxter är låg i hela befolkningen, inklusive bland barn och unga (Folkhälsomyndigheten och Livsmedelsverket, 2024).
- Konsumtionen av grönsaker bland barn och unga behöver öka (Livsmedelsverket, 2018a). Grönsaker serveras dock sannolikt redan till varje måltid i skolorna idag, exempelvis står grönsaker för ungefär 25 procent av livsmedelsinköpen i vikt (Jordbruksverket, 2025, RISE. Krewer and Florén, 2020) och nästan 95 procent av skolorna har rapporterat att de har salladsbord varje dag med minst fem komponenter (Patterson et al., 2015). Således är det troligt att grönsaker ofta serveras i skolmåltiden.
- Konsumtionen av fisk och skaldjur behöver öka i Sverige för att befolkningen ska äta i linje med kostråden om fisk 2-3 gånger per vecka (Folkhälsomyndigheten och

REMISS

Livsmedelsverket, 2024). Barn och unga åt fisk och skaldjur i snitt 1,5 gånger per vecka (Livsmedelsverket, 2018a, Livsmedelsverket, 2024b). Enligt SkolMat Sveriges rapport om läsåret 2014-15 serverade 87 procent av skolorna fisk en gång per vecka, men bara 41 procent fet fisk varannan gång (Patterson et al., 2015) (Jordbruksverket, 2025). Det finns således utrymme för att servera mer fisk och skaldjur i skolan för att främja en konsumtion som är mer i linje med kostråden.

- Den vetenskapliga rekommendationen i nordiska näringsrekommendationerna för rött kött och chark är upp till 350 gram per vecka för vuxna. Nio av tio ungdomar åt mer än 500 gram rött kött och chark per vecka enligt Riksmaten ungdom (2018) och av detta konsumerades i medel 154 gram i skolan (Livsmedelsverkets egna beräkningar) (Livsmedelsverket, 2025a, Jordbruksverket, 2025). Om man antar att mängden livsmedel, liksom näringsämnen, bör utgöra ungefär 30 procent av intaget borde skolmåltiderna stå för upp till runt 100 gram rött kött och chark per vecka. Således bör barn och unga konsumera 30 procent mindre rött kött och chark i skolan, jämfört med vad som serveras idag, för att det ska motsvara 30 procent av 350 gram. Därmed kan man minska mängden rött kött och chark i skolmåltiderna utan att den genomsnittliga mängden per elev blir mindre än 30 procent av den rekommenderade maximala mängden.
- År 2021 erbjöd knappt två tredjedelar av kommunerna ett vegetariskt alternativ till alla elever i samtliga grundskolor (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022) och cirka 70 procent av skolorna 2015 erbjöd ett vegetariskt alternativ (Patterson et al., 2015). Att ett av alternativen som är en vegetarisk rätt kan bidra till att mer baljväxter och mindre rött kött och chark serveras, i och med att vegetariska alternativ rekommenderas att innehålla baljväxter.
- Även om utvecklingen mot mer näringsriktiga skolmåltider har gått framåt sedan lagkravet infördes är skolmåltider än idag inte alltid näringsriktiga (Patterson et al., 2022, Livsmedelsverket, 2025b). Exempelvis var andelen grundskolor som uppfyllde nutritionskriterierna för järn, D-vitamin, fettkvalitet och fibrer 34 procent läsåret 2018/19 (Patterson et al., 2022). De planerade måltiderna är inte heller näringsriktiga vad gäller innehållet av mättade fetter, som barn och unga äter för mycket av (Livsmedelsverket, 2025b, Livsmedelsverket, 2018b). Därför bedöms det vara befogat med ett mål som syftar till att förbättra näringskvaliteten i skolmåltiderna.
- Nyckelhålsmärkta livsmedel är hälsosammare alternativ inom livsmedelsgruppen, exempelvis kan ett mjukt bröd som inte får märkas med Nyckelhålet innehålla mer salt, fett eller socker eller för lite fullkorn eller fibrer än ett som får märkas. Att byta ut livsmedel mot Nyckelhålsmärkta alternativ leder till förbättringar i näringskvaliteten, särskilt ökat intag av fullkorn och fibrer och förbättrad fettkvalitet (Livsmedelsverket. Amcoff et al., 2015). Då skolmåltider visats ha för dålig fettkvalitet och innehålla för lite fibrer för att vara näringsriktiga kan andelen Nyckelhålsmärkta livsmedel fungera som en indikator för näringsriktighet.
- För låg konsumtion av fullkorn är en av de största riskfaktorerna för ohälsa kopplad till matvanorna i Sverige (GBD 2017 Diet Collaborators, 2019, Folkhälsomyndigheten och Livsmedelsverket, 2024) och nio av tio barn och unga åt för lite fullkorn enligt Riksmaten ungdom 2016-17 (Livsmedelsverket, 2018a). Det är således av särskild

REMISS

vikt att skolmåltiderna innehåller tillräckligt med fullkorn för att täcka 30 procent av det rekommenderade dagliga intaget.
- Barn och unga äter för mycket salt (Livsmedelsverket, 2018b) och även de planerade skolmåltiderna har visats innehålla för mycket salt (Livsmedelsverket, 2025b). Det är således av särskild vikt att skolmåltiderna inte innehåller för stor mängd salt.
- En femtedel av den totala mängden kalorier unga åt kom från godis, läsk, glass, snacks och fikabröd (Livsmedelsverket, 2018a, Lindroos et al., 2021). Studier har visat att denna typ av livsmedel ofta finns tillgängliga att köpa på skolområdet eller nära skolan (Folkhälsomyndigheten och Livsmedelsverket, 2025, Livsmedelsverket. Quetel and Grausne, 2021), även om de troligtvis inte serveras vid skolmåltiden (Patterson et al., 2015). Därför inkluderas dessa livsmedel i målet om att servera och sälja mer livsmedel med en näringskvalitet som bidrar till en bättre hälsa.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- För att elever ska få i sig en näringsriktig skollunch och eventuellt andra näringsriktiga måltider i skolan krävs att näringsriktighet beaktas i planering och servering av maten. Att måltiderna är näringsriktiga är en av förutsättningarna för att eleverna ska kunna äta en näringsriktig skollunch. Huruvida maten äts eller inte påverkas av många andra faktorer, som social matmiljö och smakpreferenser (se avsnitt om Goda och Trivsamma måltider). Därför är fokus i dessa mål på den serverade maten.
- Under ett dialogmöte med intressenter lyftes att näringsriktiga skolmåltider ska bidra till att etablera goda matvanor och förebygga ohälsa på sikt. Målen fokuserar dels på skiften som behövs i fördelningen *mellan* livsmedelsgrupper, dels på val *inom* livsmedelsgrupper för att förbättra näringskvaliteten. Måltider som planeras i linje med målen kan därmed fungera som modell för hur en näringsriktig och hälsosam kost ser ut (Livsmedelsverket, 2024d).
- Under mötet lyftes även att skolmåltider som är näringsriktiga är ett verktyg för att främja en jämlik hälsa hos elever (Livsmedelsverket, 2024d).

Slutsats

- Det är mycket som krävs för att skolmåltider ska vara näringsriktiga. Att med målen sätta fokus på *två* förändringar – ett skifte till mer baljväxter, fisk och skaldjur samt fokus på val av livsmedelsalternativ med hög näringskvalitet – bedömer Livsmedelsverket är en strategi som kan vägleda arbetet mot mer näringsriktiga skolmåltider.
- För att öka konsumtionen av baljväxter, fisk och skaldjur och minska konsumtionen av rött kött och chark bland barn och unga så att maten som serveras i skolorna är mer i linje med de nordiska näringsrekommendationerna sätts målet att ersätta en del rött kött och chark med baljväxter (bönor, linser, tofu, sojafärs med mera) samt fisk och/eller skaldjur.
- Ett mål som handlar om livsmedlens näringsmässiga kvalitet sätts för att öka möjligheterna att både skolluncher och annan mat som antingen erbjuds eller köps av elever på skolområdet ska vara näringsriktiga.

REMISS

Säkra måltider

Undvik nötter i maten, men förpackade nötter i skolan går bra

Livsmedelsverkets åtgärd

- Livsmedelsverket behåller det tidigare rådet om att nötter, jordnötter, mandel och sesam inte ska förekomma som ingrediens i maten.
- Livsmedelsverket tydliggör att nötter, jordnötter och sesamfrön får förekomma i skolans lokaler men bör vara färdigförpackade.
- Livsmedelsverket förtydligar att solrosfrö och pumpafrö är exempel på näringsrika fröer som kan användas i skolmaten då det är ovanligt med allergi mot dessa.

Bakgrund

- Sedan 2007 har Livsmedelsverket haft rådet om att nötter, jordnötter, mandel och sesam inte bör förekomma i skolan (Livsmedelsverket, 2007). I riktlinjerna från 2013 förtydligade Livsmedelverket att rådet gäller maten som serveras av skolans restaurang. Rådet är välkänt och implementerat i skolor. Astma- och Allergiförbundet har använt rådet för att sprida sitt budskap om att skolor och förskolor ska vara helt ”nötfria”, vilket går längre än Livsmedelsverkets råd, som endast gäller maten som serveras av förskolan och skolan (Livsmedelsverket, 2019a, Livsmedelsverket, 2016a).
- I Sverige och Storbritannien är jordnötter och trädnötter de vanligaste orsakerna till anafylaxi och dödlig anafylaxi (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022). Det är okänt hur vanligt det är med oväntade allergiska reaktioner mot livsmedel i Sverige då det saknas ett heltäckande system för inrapportering av allergiincidenter. Därmed saknas även data över allergiincidenter som sker i skolor. Av de allergiincidenter som rapporterades till Livsmedelsverket mellan 2003–2018 var mjölk, ägg, jordnöt och hasselnöt de vanligaste orsakerna.
- Vid ett dialogmöte i maj 2024 med representanter från branschorganisationen Kost & Näring, Dietisternas Riksförbund, Skolläkarföreningen, Astma och allergiförbundet med flera och specialister inom allergologi och barnhälsovård framkom att det kan underlätta för måltidspersonal med ett råd om att ”nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i maten som serveras av skolan”. Även bland måltidspersonal förekommer en oro för att maten ska orsaka allergiska reaktioner. Det framkom också att det är viktigt att tydliggöra att Livsmedelsverket inte rekommenderar att hela skolan ska vara nötfri och att färdigförpackade nötter kan säljas i exempelvis skolkafeterior. Det har tidigare uppfattats att skolor rekommenderas vara helt nötfria,

REMISS

vilket deltagarna vid dialogmötet har upplevt öka oro hos en del elever och vårdnadshavare.

- Allergiska reaktioner till följd av inandning av allergener från livsmedel är mycket ovanliga i andra sammanhang än vid yrkesspecifik exponering. Vid en inandningsprovokation av jordnötter, på 50 cm avstånd under 30 minuter hos 84 jordnötsallergiska barn, reagerade inga med medelsvåra eller svåra symtom. Två barn fick rinnande och/eller täppt näsa och röda och/eller kliande ögon (Lovén Björkman et al., 2021). Oro för luftburna reaktioner mot nötter och jordnötter i skolan är därför generellt obefogad och Livsmedelsverket ser behov av att kommunicera detta samt vara tydliga kring att rådet om nötter gäller maten som serveras av skolan.
- Mat som barnen köper från skolkafeterior eller har i sin matsäck ansvarar barnen själva för. Det finns en risk att barn med allergi blir bjudna på kompisars mat som innehåller nötter eller jordnötter. Detta bedöms främst utgöra en risk hos små barn i förskolan snarare än hos äldre barn i skolan. Det motsvarar situationer i övriga samhället som barn med allergi behöver hantera.
- Studier pekar på att barn och ungdomar med matallergi upplever lägre livskvalitet (Golding et al., 2022). Matallergin kan begränsa både kosten och det övriga livet samt påverka den psykosociala hälsan.
- Nötter och fröer innehåller många viktiga näringsämnen, som enkelomättade och fleromättade fetter, protein, magnesium, zink, koppar, kalium, fosfor, järn, vitamin E, tiamin, vitamin B6, folat och niacin (Blomhoff et al., 2023a).
- Rådet om att utesluta nötter i maten begränsar till viss del måltidsverksamheters möjlighet att tillgodose innehållet av alla näringsämnen, särskilt i de fall då växtbaserad mat serveras. Dock finns det fröer som är näringsrika samtidigt som de är mindre allergena, exempelvis pumpafrö och solrosfrö. Allergi mot fröer som solrosfrö, pumpafrö, linfrö och senapsfrö är ovanligt (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, 2021).

Slutsats

- Livsmedelsverket bedömer att antalet allergiska reaktioner, inklusive svåra reaktioner, mot nötter och jordnötter skulle öka om dessa serverades i skolan, därför är rådet om att undvika nötter i maten befogat och bör kvarstå för att minska risken för allvarliga reaktioner och förbättra livskvaliteten hos allergiska barn.
- Då risken för luftburna reaktioner i skolan är extremt låg ser Livsmedelsverket inte något behov av att begränsa utbudet av nötter i exempelvis skolkafeterior eller barnens matsäck. Nötter och jordnötter som säljs i skolkafeterior bör dock vara färdigförpackade.
- Livsmedelsverket bedömer att produkter som är märkta ”kan innehålla spår av jordnöt, sesamfrö eller specifika nötter” kan serveras i skola och förskola så länge det finns rutiner för att säkerställa att personer med allergi mot jordnötter, sesamfrö eller specifika nötter inte serveras produkter som är märkta ”kan innehålla spår av jordnöt, sesamfrö eller specifika nötter”.

REMISS

- Eftersom solrosfrö och pumpafrö är näringsrika och allergier mot dessa är ovanliga, kan de användas i skolmåltider.

Se vidare Bilaga 2 för fördjupad information om bakgrund till att rådet om att nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i maten som serveras av skolan och förskolan kvarstår.

Rapportering till kommunens livsmedelskontroll

Livsmedelsverkets åtgärd

Förtydligande om vilken typ av incidenter som enligt lagkrav ska rapporteras till kontrollmyndighet.

Bakgrund

- Även om det finns bra rutiner för att förebygga att ingen blir sjuk av maten sker det ändå incidenter ibland. Då behöver verksamheten utreda vad som orsakat avvikelsen. Vissa avvikelser, som misstänkt matförgiftning, har livsmedelsföretagaren eller måltidsansvarig skyldighet att rapportera till den kommunala livsmedelskontrollen.
- Det kan inträffa att specialkosten felaktigt ger upphov till allergiska reaktioner. Om specialkosten felaktigt innehåller den allergen den ska vara ”fri-från” är det angeläget att verksamhetsansvarig (livsmedelsföretagaren) informerar den kommunala livsmedelskontrollen.
- Svåra allergiska reaktioner mot skolmaten eller allvarligt tillbud rapporteras till Arbetsmiljöverket enligt Arbetsmiljölagen. Rektor ansvarar för anmälan.

Slutsats

Förtydligande om att misstänkt matförgiftning alltid ska rapporteras och att det är angeläget att allergiincident rapporteras. Det är enbart ett lagkrav om rapportering när specialkosten felaktigt innehåller allergen, inte när felservering sker.

Skadliga ämnen i maten

Tillaga baljväxter ordentligt

Livsmedelsverket åtgärd

Förtydligande av hantering av baljväxter för att undvika lektiner.

REMISS

Bakgrund

- Livsmedelsverket uppmuntrar måltidsverksamheter att servera mer baljväxter.
- Baljväxter innehåller många näringsämnen som kroppen behöver och påverkar klimatet förhållandevis lite.
- Baljväxter innehåller lektiner, en grupp proteiner som finns i alla torkade och färska baljväxter, som bönor, linser, ärter, haricot verts och vaxbönor. Att äta baljväxter som inte hanterats korrekt kan orsaka illamående, kräkningar, diarré och magsmärtor cirka 1–7 timmar efter de ätits. Symtomen varar ungefär 3–4 timmar. Lektiner förstörs och blir ofarliga vid blötläggning med efterföljande kokning. Därför är det viktigt att följa anvisningarna på förpackningar och i recept när det gäller koktid och eventuell blötläggning av torkade baljväxter.
- Vilken effekt lektiner kan ha på hälsan på längre sikt är oklart eftersom det inte är undersökt i någon större utsträckning.
- De senaste åren har flera fall av lektinförgiftning förekommit i offentliga måltidsverksamheter, troligtvis på grund av felaktig hantering (Johansson et al., 2017, Livsmedelsverket. Strömberg and Öhrvik, 2017).De senaste åren har också ett stort antal frågor om hur baljväxter ska hanteras inkommit till Livsmedelsverkets upplysningstjänst.

Slutsats

För att förhindra lektinutbrott och ge ett ökat stöd till måltidsverksamheter har informationen om hur baljväxter ska hanteras förtydligats i riktlinjerna för måltider i skolan.

Information om tillsatser och bekämpningsmedel

Livsmedelsverket åtgärd

Borttagande av information om tillsatser i maten respektive bekämpningsmedel.

Bakgrund

- I samband med att tidigare versioner av riktlinjerna utvecklades inkom många frågor till Livsmedelsverket på grund av oro för tillsatser och rester av bekämpningsmedel i maten, särskilt kopplat till barns mat. Därför fanns information som beskrev tillsatser i maten och hur regleringen av tillsatser fungerar.
- Frågor om tillsatser och bekämpningsmedel eller diskussioner kring detta har inte varit aktuella på flera år. Därför anses det inte längre relevant att informera om detta i riktlinjerna. Informationen om tillsatser och bekämpningsmedel tas därmed bort.

REMISS

Slutsats

Information om tillsatser respektive bekämpningsmedel i maten tas bort.

Vissa fiskar bör inte serveras

Livsmedelsverket åtgärd

Förtydliganden kring miljögifter i fisk

Bakgrund

- PFAS (poly- och perfluorerade alkylsubstanser) är ett samlingsnamn för en stor grupp ämnen. På grund av att de flesta PFAS-ämnen är svåra att bryta ner finns de överallt i miljön.
- Vi får i oss mest PFAS via mat och dricksvatten men det kan också ske via inomhusluft, damm och konsumentprodukter som innehåller PFAS. De mängder av PFAS vi vanligtvis får i oss via mat och dricksvatten orsakar inte akuta hälsoproblem, men vissa PFAS-ämnen lagras länge i kroppen. Om man får i sig PFAS under lång tid skulle det kunna påverka hälsan.
- De allra flesta i Sverige får i sig mest PFAS från maten och inomhusmiljön. Men i områden där dricksvattnet har förorenats av PFAS, till exempel brandövningsplatser, kan vattnet bidra till en större del av det man får i sig.
- Barn har ungefär dubbelt så hög exponering som ungdomar och vuxna. Enligt Livsmedelsverkets beräkningar är fisk den största källan till PFAS från maten. Mot bakgrund av detta har vissa förtydliganden gjorts i riktlinjerna om att skolor och förskolor inte regelbundet bör servera fisk, inklusive mager fisk, från lokala sjöar och vattendrag, med hänvisning till Livsmedelsverkets generella råd om fiskkonsumtion. (Livsmedelsverket, 2025d). Bedömningen har gjorts utifrån försiktighetsprincipen då Livsmedelsverket fått in flera uppgifter om förhöjda halter PFAS i egenfångad fisk från olika lokala sjöar.

Slutsats

Livsmedelsverket förtydligar att skolor inte regelbundet bör servera fisk från lokala sjöar och vattendrag, med en hänvisning till Livsmedelsverkets generella råd om fiskkonsumtion.

Andra gifter i livsmedel

Livsmedelsverket åtgärd

Hänvisning till Livsmedelsverkets webbplats om miljögifter och oönskade ämnen.

REMISS

Bakgrund

Under framtagandet av riktlinjerna för måltider i skolan diskuterades fler livsmedel som kunde vara relevanta att nämna i riktlinjerna med tanke på att de innehåller olika slags gifter och kan behöva begränsas för barn. Livsmedel som kanel, bittermandel, muskot, grön potatis, linfrön och andra frön bedömdes inte vara relevanta att ta upp i riktlinjerna med anledning av den begränsade konsumtionsmängden och/eller med anledning av att måltidspersonal bedöms ha kunskap om att exempelvis inte servera grön potatis. Dock ges en hänvisning till Livsmedelsverkets webbplats om miljögifter och oönskade ämnen i riktlinjerna för att informera om att det kan finnas fler toxiska ämnen i mat utöver de som nämns i riktlinjerna.

Slutsats

För att informera om att det kan finnas fler toxiska ämnen i mat utöver de som nämns i riktlinjerna, ges en hänvisning till Livsmedelsverkets webbplats om miljögifter och oönskade ämnen i riktlinjerna.

Mål och indikatorer

Livsmedelsverkets åtgärd

Livsmedelsverket har tagit fram nationella mål för säkra måltider i syfte att tydliggöra vad som behöver uppnås för att skapa mer säkra måltider i skolor i hela landet. Målen fokuserar på de förändringar som anses mest väsentliga för att skolmåltiderna ska kunna bidra till en hälsosam och miljömässigt hållbar livsmedelskonsumtion i Sverige (Tabell 6). Livsmedelsverket har även tagit fram indikatorer för uppföljning av målen på nationell nivå och vägledning för uppföljning på lokal nivå.

Gemensamma mål och indikatorer är ett verktyg för att skapa en gemensam riktning för aktörer som arbetar med att utveckla skolmåltider och ska komplettera riktlinjerna för måltider i skolan.

Tabell 6. Nationella mål, indikatorer och uppföljning för Säkra måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Skolmåltiderna är lika säkra att äta för personer med	Antal allergiska reaktioner per år som kan kopplas till maten som serveras i skolan.	Utvecklas.

REMISS

matallergi och/eller celiaki som för personer utan matallergi och/eller celiaki.	Andel av personalen i skolmåltidsverksamheten som har en storköksutbildning, kockutbildning eller liknande.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.
	Andel skolor per kommun som har rutiner för att anmäla allergisk reaktion (inkl. reaktion mot gluten) till livsmedelskontrollen.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.

Bakgrund

- Säkra livsmedel är enligt EU-förordning nr 178/2002 sådana som inte är skadliga för hälsan på kort eller lång sikt och som även tar hänsyn till kommande generationers hälsa (EU, 2002). Skadliga effekter på hälsan tolkas här som matförgiftning och allergisk reaktion (kortsiktiga effekter) samt ökad risk för sjukdom på grund av ohälsosamma matvanor, kumulativa toxiska effekter från konsumtion av mat som innehåller för höga halter toxiska ämnen samt effekter på samhälle och planet som ökar risken för matrelaterad ohälsa för framtida generationer.
- Ökad risk för sjukdom på grund av ohälsosamma matvanor samt effekter på kommande generationer omhändertas i riktlinjer, mål och indikatorer för näringsriktiga och miljösmartarta måltider.
- Kumulativa toxiska effekter omhändertas i riktlinjerna. Att undvika skadliga ämnen i skolmåltider handlar enligt riktlinjerna främst om att viss fisk samt risprodukter inte bör serveras. Risken att fisk eller risprodukter med höga halter skadliga ämnen serveras och äts i skolorna bedöms liten och genom att följa vägledningen i riktlinjerna blir måltiderna säkra.
- Det finns också utförliga regler och vägledning kring livsmedelshygien (Livsmedelsverket, 2019a, SKR, 2023). I livsmedelskontrollen ser vi att verksamheter som tillhandahåller offentliga måltider har lite mindre förekomst av avvikelser per kontroll jämfört med alla storhushåll (35 procent jämfört med 27 procent 2023 (Livsmedelsverket, 2025f). Livsmedelsburna utbrott med skolor och förskolor som konsumtionsplats var under de senaste fem åren 10 till antalet och resulterade i cirka 230 smittade (Livsmedelsverket, 2025f). Utifrån detta bedöms risken att bli matförgiftad av skolmaten relativt liten.
- Det finns inte nationell information om antal allergiska reaktioner som följd av att äta skolmaten. Enligt en undersökning från Astma- och allergiförbundet hade fyra procent av allergiska barn drabbats av en allergisk reaktion med symtomen astma eller anafylaxi och 55 procent fått lindrigare symtom, som magont och kliande hals, efter att ha ätit mat i skolan eller förskolan de senaste tre åren (Kantar public på uppdrag av Astma- och allergiförbundet, 2021). Utifrån detta bedöms allergiska reaktioner

REMISS

förekomma i en utsträckning som befogar ett mål i syfte att minska dessa samt indikatorer för att driva på arbetet mot bättre uppföljning av allergiska reaktioner.

- Enligt Skolmat Sveriges kartläggning läsåret 2013/14 hade nästan alla skolor goda rutiner för hanteringen av specialkost, exempelvis vid servering av allergikost eller att samla information om allergier vid skolstart, men rutiner för att rapportera och följa upp tillbud saknades i 10–14 procent av skolorna. I en av fem skolor hade inte alla med ansvar för hantering av specialkost fått utbildning i livsmedelshygien och specialkost. (Patterson et al., 2015).
- Den som serverar mat åt andra ansvarar enligt lag för att maten är säker och att korrekt information ges till matgästen och det finns branschriktlinjer som hjälper offentliga kök att följa lagstiftningen (Sveriges Riksdag, 2006). Att lagen följs kontrolleras genom livsmedelskontrollen. En skillnad mellan matförgiftning och allergisk reaktion då det kommer till lagstiftningen är att matförgiftningsutbrott (två eller flera drabbade) behöver rapporteras till nationella livsmedelskontrollen medan enstaka fall av allergisk reaktion inte behöver rapporteras till Livsmedelsverket (Livsmedelsverket. Yousef, 2023). Därför finns det ingen information på nationell nivå när det gäller allergiska reaktioner i samband med serverad mat, men det finns när det gäller matförgiftningsutbrott.
- Några av förutsättningarna för att elever med matallergi och/eller celiaki ska få säker mat att äta i skolan är att personal som bereder maten samt personal som är ansvarig för eleverna under måltidssituationen har kunskap om säker hantering av mat kopplat till specialkost samt om elevens individuella specialkostbehov. Därför är det, utöver antal fall av allergisk reaktion i samband med att äta skolmaten, befogat med indikatorer som syftar till att följa upp dessa förutsättningar.

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- I dialog med intressenter lyftes att både skol- och måltidspersonal som har ansvar för elever med specialkost behöver ta ansvar och ha kunskap om säker mat för att minimera risk för incidenter under måltiderna i skolan (Livsmedelsverket, 2024d). Detta har formulerats som en indikator och står även i riktlinjerna.
- Indikatorn om att personal som har ansvar för elever med matallergi och/eller celiaki vid måltiderna, även har kunskap om deras allergi eller celiaki, är i linje med förslag i den allergistrategi som Livsmedelsverket och Socialstyrelsen arbetar med, som väntas publiceras under 2026. Målet och indikatorerna har även koppling till andra delar i förslaget till allergistrategi.
- Utöver att elever med allergi och/eller celiaki behöver få säker mat ska de även ha samma möjligheter som andra att få näringsriktiga skolmåltider. Detta inkluderas i målen om näringsriktiga. Målet kopplar även till miljösmarta skolmåltider genom att inkorrekt hantering av mat för elever med allergi och/eller celiaki kan öka mängden matsvinn som genereras.

REMISS

Slutsats

Målet om att skolmåltider ska vara lika säkra att äta för elever med matallergi och/eller celiaki som för övriga elever har valts eftersom allergiska reaktioner i samband med skolmåltider bedöms förekomma i en utsträckning som motiverar ett särskilt fokus. Genom att formulera ett mål och utveckla indikatorer kan uppföljningen förbättras och arbetet med att förebygga allergiska reaktioner stärkas.

Indikatorerna är utvalda för att spegla centrala förutsättningar för säkra skolmåltider för elever med matallergi och/eller celiaki. Andelen utbildad personal och förekomsten av rutiner för att rapportera allergiska reaktioner speglar strukturella och organisatoriska förutsättningar som enligt forskning och vägledning är avgörande för att minimera risken för felhantering och bristande kommunikation. Dessa indikatorer syftar till att driva på utvecklingen mot ökad säkerhet för alla elever, oavsett kostbehov, och kompletterar därmed de nationella riktlinjerna för måltider i skolan.

REMISS

Miljösmarta måltider

Informationen och de rekommendationer om livsmedelsval som ges i avsnittet *Miljösmarta måltider* bygger på avvägningar som gjorts inom ramen för arbetet med att uppdatera Livsmedelsverkets kostråd för vuxna (Livsmedelsverket, 2025c). Dessa avvägningar beskrivs i sin helhet i rapporten Livsmedelsverkets generella kostråd för den vuxna befolkningen. Hanteringsrapport, och beskrivs därför inte närmare i föreliggande rapport.

Matsvinn

Livsmedelsverkets åtgärd

Livsmedelsverket ger förslag på åtgärder för hur måltiderna i skolan kan minska

Bakgrund

- En tredjedel av all mat som produceras i världen äts inte upp utan blir matsvinn (FAO, 2011).
- Delmål 12.3 i FN:s globala mål för hållbar utveckling – Agenda 2030 – handlar om att halvera matsvinnet till 2030 (Globala målen, u.å.). Sedan 2020 finns också ett svenskt etappmål1 till 2025 inom det svenska miljömålssystemet (Naturvårdsverket, 2023).
- Livsmedelsverket kartlägger regelbundet matsvinnet i offentlig måltidsverksamhet genom enkätundersökningar till kommunala måltidsverksamheter och har genom dessa analyserat var och varför matsvinnet uppstår samt identifierat åtgärder som kan minska matsvinnet (Livsmedelsverket. Fritz and Jonsson, 2023).
- I Livsmedelsverkets *Handbok för minskat matsvinn* presenteras förslag på åtgärder i köken, i serveringen och den mat som slängs från tallrikarna. Åtgärderna bygger på erfarenheter från verksamheter som har varit framgångsrika i arbetet för att minska sitt matsvinn (opublicerad rapport från SLU). visar att svenska skolkök kommit långt i sitt arbete med att minska matsvinnet. Flera av de åtgärder som föreslås i Livsmedelsverkets handbok har visats vara effektiva för att förebygga och minska matsvinnet. Därför bedöms handbokens innehåll fortfarande vara relevant som stöd till måltidsverksamheter.

Slutsats

Åtgärder som föreslås i Livsmedelsverkets handbok för minskat matsvinn har visat sig vara effektiva för att minska matsvinn från skolmåltider. Därför den vägledning om minskat matsvinn som ges i riktlinjerna på dessa.

REMISS

Mål och indikatorer

Livsmedelsverkets åtgärd

Livsmedelsverket har tagit fram nationella mål för miljösmarta måltider i syfte att tydliggöra vad som behöver uppnås för att skapa mer miljösmarta måltider i skolor i hela landet. Målen fokuserar på de förändringar som anses mest väsentliga för att skolmåltiderna ska kunna bidra till en hälsosam och miljömässigt hållbar livsmedelskonsumtion i Sverige (Tabell 7). Livsmedelsverket har även tagit fram indikatorer för uppföljning av målen på nationell nivå och vägledning för uppföljning på lokal nivå.

Gemensamma mål och indikatorer är ett verktyg för att skapa en gemensam riktning för aktörer som arbetar med att utveckla skolmåltider och ska komplettera riktlinjerna för måltider i skolan.

Tabell 7. Nationella mål, indikatorer och uppföljning för Miljösmarta måltider

Nationella mål	Indikatorer	Uppföljning
Utsläppen av växthusgaser per kilo inköpta livsmedel är max 1,25 kg CO_2e	Genomsnittlig mängd CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
	Andel kommuner som har max 1,25 kg CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Utvecklas.
Minst 60 procent av livsmedel som används till skolmåltider är ekologiska	Andel av mängden inköpta livsmedel till skolmåltider märkt med KRAV och/eller EU-ekologiskt	Utvecklas.
Större andel av inköpta köttprodukter kommer från djur som genom bete bidragit till biologisk mångfald	Andel av mängden inköpt kött som är märkt med Svenskt Sigill Naturbeteskött, KRAV eller motsvarande krav på bete	Utvecklas.

REMISS

Minst 70 procent av ost, frukt och bär, grönsaker respektive matfetter är av svenskt ursprung	Andel av mängden inköpta livsmedel i respektive livsmedelsgrupp som är av svenskt ursprung	Utvecklas.
Matsvinnet har halverats och uppgår till maximalt: Serveringssvinn: 14 g Tallrikssvinn: 10 g Kökssvinn: 5 g	Genomsnittlig mängd matsvinn kopplat till skolmåltiderna	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.
	Andel skolor som har under 14 g serveringssvinn, 10 g tallrikssvinn och 5 g kökssvinn	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.

Bakgrund

- För att bli mer miljömässigt hållbar behöver svensk livsmedelskonsumtion bli mer växtbaserad och konsumtionen av rött kött och chark behöver minska (Blomhoff et al., 2023a, Folkhälsomyndigheten och Livsmedelsverket, 2024). Denna förändring är i linje med hur konsumtionen behöver förändras för att bli mer hälsosam (se mål om att servera mer baljväxter och mindre rött kött och chark i *Näringsriktiga måltider)*. Därför handlar målen kopplat till miljösmarta måltider om förändringar inom livsmedelsgrupper, exempelvis att skifta från icke-ekologiskt till ekologiskt, samt om växthusgasutsläpp och matsvinn.
- De konsumtionsbaserade växthusgasutsläppen per capita i Sverige måste minska för att bidra till att klimatförändringen bromsas. Idag står livsmedelskonsumtionen för 17 procent av utsläppen av växthusgaser (Naturvårdsverket, 2025) och offentliga måltider kan bidra till att minska utsläppen från maten. Kommuners inköp av livsmedel orsakade 2020 mellan 1,5 och 2,5 kg koldioxidekvivalenter per kg inköpta livsmedel (RISE, 2023). Enligt One Planet Plate ska en lunch eller middag inte orsaka mer än 0,5 kg CO2e (WWF, 2021) vilket motsvarar 1,25 kg CO2e/kg inköpta livsmedel. One Planet Plate är ett vetenskapligt baserat koncept framtaget för att vägleda måltidsansvariga (WWF, 2021).
- Ekologisk livsmedelsproduktion har generellt mindre miljöpåverkan än konventionell och har bland annat fördelar för biologisk mångfald och lägre användning av växtskyddsmedel (Jordbruksverket, 2024, Boschiero et al., 2023). År 2022 var andelen ekologiskt bland kommuners livsmedelsinköp (i vikt) 41 procent och trenden verkar vara nedgående (EkomatCentrum, 2023). Regeringen hade tidigare ett mål om 60 procent ekologiskt i offentliga verksamheter.
- Det finns vissa fördelar för miljön att djur går på bete (Blomhoff et al., 2023a). I ekologiskt jordbruk får djuren beta mer. Vissa djur får även beta på naturbetesmarker, vilket är särskilt gynnsamt för den biologiska mångfalden.
- Konsumtionen av fisk och skaldjur behöver öka, samtidigt som det finns många miljörelaterade utmaningar kopplade till fiskproduktion och fiske idag (Blomhoff et al., 2023a). Enligt Jordbruksverkets databas SILO är en stor del av fisk och skaldjur i offentliga måltider miljömärkt (Jordbruksverket, 2025).

REMISS

- Det sammanlagda matsvinnet som slängs i kök, servering och från tallrik vid skollunchen uppgick till ungefär 56 gram per elev, exklusive dryck år 2023 (Livsmedelsverket. Fritz and Jonsson, 2023). På ett år motsvarar det ungefär 11 700 ton mat som inte äts upp. Många kommuner och skolor arbetar redan aktivt med att minska matsvinnet, men eftersom matsvinn orsakar onödig påverkan på miljön och därför bör matsvinnet minimeras.
- Offentliga måltider består redan idag av stor andel svenska livsmedel; 2019 var 64 procent av livsmedlen tillverkade i Sverige (RISE. Krewer and Florén, 2020) och nästan allt rött kött och chark var av svenskt ursprung 2023 (Jordbruksverket, 2025). Flera kommuner har i dagsläget egna mål om att köpa svenskt (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022). Det svenska jordbruket har under de senaste decennierna minskat sin miljöpåverkan bland annat genom att användningen av energi, vatten och gödningsmedel blivit alltmer effektiv vilket har stor betydelse för uppfyllelsen av de nationella miljömålen (Livsmedelsverket, 2025c).

Andra faktorer som påverkar åtgärden

- I dialogmöte med intressenter föreslogs bland annat mål om matsvinn, klimatpåverkan i linje med One Planet Plate och att andelen miljömärkta livsmedel ökat (Livsmedelsverket, 2024d)

Slutsats

Eftersom livsmedelskonsumtionen står för en betydande andel av Sveriges växthusgasutsläpp, och offentliga måltider är en viktig del av detta, är målet om att begränsa utsläppen till max 1,25 kg CO_2e/kg inköpta livsmedel centralt. Gränsvärdet utgår från One Planet Plate-konceptet och är ett vetenskapligt förankrat riktmärke.

Målet om att minst 60 procent av livsmedlen ska vara ekologiska har valts utifrån ekologisk produktionens positiva effekter på miljön, särskilt vad gäller biologisk mångfald och minskad användning av växtskyddsmedel. Ett mål om ökad andel kött från betande djur lyfter ytterligare fram biologisk mångfald och stöd till naturbetesmarker. Ett mål om att öka andelen svenska livsmedel inom skolmåltiderna är viktigt ur många perspektiv. När det gäller miljöpåverkan kan en stor andel svenska livsmedel bidra till att de nationella miljömålen.

Vidare sätts mål för att halvera matsvinnet, eftersom onödigt svinn innebär slöseri med resurser och förstärker klimat- och miljöpåverkan. Däremot har mål om exempelvis miljömärkt fisk uteslutits eftersom en stor andel av den fisk som köps in till offentliga måltider redan är miljömärkt.

De utvalda indikatorerna möjliggör uppföljning av hur väl målen nås och bidrar till att skapa en gemensam riktning för kommuner och andra aktörer som utvecklar skolmåltider, i linje med Livsmedelsverkets vägledning för miljösmarta måltider.

REMISS

Beredskap för de offentliga måltiderna

Beredskap i riktlinjerna

Livsmedelsverkets åtgärd

Riktlinjerna kompletteras med ett nytt avsnitt om beredskap.

Bakgrund

- Livsmedelsberedskap, inte minst betydelsen av beredskap för de offentliga måltiderna, har aktualiserats de senaste åren i samband med återuppbyggnaden av det civila försvaret, coronapandemin och kriget i Ukraina. Under 2022 inrättade regeringen tio så kallade beredskapssektorer, i syfte att stärka beredskapen inom samhällsviktiga områden. Livsmedelsverket är sektorsansvarig myndighet för sektorn Livsmedelsförsörjning och dricksvatten (Livsmedelsverket, 2025e).
- Måltidsverksamhet är, av Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), utpekad som en av flera viktiga samhällsfunktioner och avser förmågan att tillhandahålla offentliga måltider inom bland annat förskola och grundskola (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB), 2023). Skolväsendet är också en samhällsviktig verksamhet som ska fungera även vid höjd beredskap och i krig. Under höjd beredskap kommer sannolikt många vårdnadshavare att behövas inom det civila och militära försvaret. Genom att upprätthålla utbildningsverksamhet vid höjd beredskap och ytterst krig bidrar bland annat grundskolan och förskolan till att personalbehovet i annan samhällsviktig verksamhet kan säkerställas. Men tillgången till mat och vatten är en förutsättning för att kunna upprätthålla skola och omsorg. I totalförsvarspropositionen 2025–2030 (Prop. 2024/25:34) bedömer regeringen att det är angeläget att kommuner och regioner fortsätter att utveckla sitt arbete med livsmedelsberedskapsfrågor, inklusive beredskapsplanering av offentliga måltider, dvs måltider i vården, skolan och omsorgen (Regeringen, 2024).
- Sedan 2020 har Livsmedelsverket bedrivit ett intensivt arbete för att stödja de offentliga måltidsverksamheterna i sitt beredskapsarbete och under hösten 2022 publicerades Beredskapshandbok för offentliga måltider. Genom att samla expertis, exempel och praktiska råd ger handboken stöd och inspiration i beredskapsarbetet. Den ger kunskaper och systematisk vägledning i de delar som beredskapsplaneringen kräver samt verktyg för att kunna genomföra arbetet och få det stöd och samarbete

REMISS

från omgivningen som behövs. Innehållet i handboken har tagits fram i samverkan med kommuner, regioner, MSB, Försvarsmakten, Upphandlingsmyndigheten samt Sveriges Kommuner och Regioner (SKR). Källorna utgörs av underlag och inhämtade erfarenheter från referensgrupp och arbetsgrupper, ett stort antal intervjuer och diskussioner med nätverk i hela landet samt synpunkter från öppet samråd på Livsmedelsverkets webbplats (Livsmedelsverket, 2022a). Beredskapshandboken har dels publicerats på webben med kompletterande nedladdningsbart arbetsmaterial, dels tryckts som bok och skickats till måltidschefer och beredskapssamordnare i samtliga kommuner och regioner.

- Beredskapshandboken och dess kompletterande material har varit efterfrågad och spridits brett med nästan 5 550 besök på webbplatsen, där beredskapshandboken finns publicerad, under det första året. Samtidigt är målgruppen för beredskapshandboken troligtvis begränsad till måltids- och kostchefer, kockar och beredskapssamordnare. För att ytterligare ge stöd kring beredskap och främja att beredskapsfrågorna blir systematiserade i verksamheten, snarare än ett sidospår, är vår bedömning att beredskapsperspektivet behöver integreras i Livsmedelsverkets nationella riktlinjer. Eftersom beredskapsområdet utvecklas i snabb takt, med pågående utredningar och lagförändringar, förväntas kraven på kommuners och huvudmäns beredskap öka under de kommande åren. I samma takt kan stödet från Livsmedelsverket behöva uppdateras. Därför har beredskapsavsnittet medveten skrivits relativt kortfattat och generellt med vidare hänvisning till beredskapshandboken. Detta för att underlätta uppdateringar av kunskapsstöd och snabbt anpassa till nya behov av stöd, utan att behöva göra stora förändringar i riktlinjerna.

Slutsats

Livsmedelsverkets Beredskapshandbok för offentliga måltider har i huvudsak spridits till måltidschefer och beredskapssamordnare. Genom att integrera ett avsnitt om beredskap i Nationella riktlinjer för måltider i skolan synliggörs vikten av att ha beredskap för att kunna servera måltider även vid höjd beredskap och kris, samtidigt som det befintliga stödet når en bredare målgrupp.

Hållbarhet och beredskap är förenligt

Livsmedelsverkets åtgärd

Stöd kring hur arbetet med omställningen till en mer hållbar livsmedelskonsumtion och uppbyggnaden av livsmedelsberedskapen i offentlig måltidsverksamhet kan integreras.

Bakgrund

REMISS

- De offentliga måltiderna har en viktig roll i omställningen till ett mer hållbart livsmedelssystem och många kommuner har kommit långt. En majoritet av kommunerna har politiskt beslutade mål kring en rad olika hållbarhetsaspekter kopplat till framför allt miljömässig hållbarhet.
- Beredskapsarbetet är för de flesta kommuner något som har kommit igång och intensifierats de senaste åren (Livsmedelsverket. Eriksson and Barbieri, 2022). Beredskapsarbetet har till största del fokuserat på kortsiktig beredskap med uppbyggnad av beredskapslager och andra åtgärder för att hantera akuta kriser och störningar, även om man också har sett över sina avtal med livsmedelsleverantörer för att minska beroenden och bygga flexibilitet på sikt (Alvstad et al., 2024).
- Livsmedelsverkets nationella kompetenscentrum har identifierat att kost- och måltidschefer önskar ökat stöd kring hur man kan minska stuprören mellan hållbarhetsarbetet och beredskapen. Dessa vill även ha stöd i att effektivisera arbetet och dra nytta av det långt gånga hållbarhetsarbetet.
- I arbetet med att beskriva vilka synergier som bidrar till både hållbarhet och beredskap har fakta hämtats från hanteringsrapporten för kostråden 2025 (Livsmedelsverket, 2025c) där Livsmedelsverket beaktat en stärkt försörjningsförmåga och en ökad svensk livsmedelsproduktion när kostråden uppdaterats.
- Fakta har även hämtats från publikationer från forskningsprogrammet Mistra Food Futures. En av slutsatserna i rapporten *Synergier och avvägningar mellan krisberedskap och miljömässigt hållbara skolmåltider i Sverige* (2024) är att offentlig måltidsverksamhet skulle kunna spela en nyckelroll för att stödja och utveckla ett resilient livsmedelssystem som är motståndskraftigt i händelse av kris och samtidigt minskar matens negativa påverkan på klimat och miljö.

Slutsats

Forskning pekar på att det är möjligt att integrera omställningen till en mer hållbar livsmedelskonsumtion och uppbyggnaden av livsmedelsberedskapen i offentlig måltidsverksamhet. Genom att omsätta vad forskningen pekar kan synergier uppnås. Riktlinjerna lyfter tre åtgärder som bidrar till ett mer motståndskraftigt livsmedelssystem: mer hållbart producerade inhemska vegetabilier, kött från djur med lägre behov av externa resurser samt ekologiskt producerade varor och större mångfald av grödor.

REMISS

Upphandling

Upphandling i riktlinjerna för skolmåltider

Livsmedelsverkets åtgärd

Riktlinjerna kompletteras med ett nytt avsnitt om upphandling.

Bakgrund

- I Livsmedelsverkets tidigare Nationella riktlinjer för måltider i skolan har information och stöd kring upphandling funnits med i avsnittet Miljösmarta måltider. Men eftersom upphandling omfattar mer än miljö, togs ett beslut om att ge upphandling ett eget avsnitt i riktlinjerna.
- Avsnittet baseras till viss del på information om upphandling som tidigare funnits med i riktlinjerna, men har sedan uppdaterats och kompletterats med information från Upphandlingsmyndighetens webbplats. Stycket *Upphandling av livsmedel utifrån ett beredskapsperspektiv* har hämtats från delar av Beredskapshandbok för offentliga måltider (Livsmedelsverket, 2022a). Det stycket har ursprungligen tagits fram av Upphandlingsmyndigheten.
- Texten i avsnittet Upphandling har granskats av jurist respektive hållbarhetsspecialist vid Upphandlingsmyndigheten under oktober 2024.

Slutsats

Riktlinjerna kompletteras med ett nytt avsnitt om upphandling. Avsnittet bygger på tidigare information från riktlinjerna, men har kompletterats och uppdaterats med information från Upphandlingsmyndigheten.

REMISS

REMISS

REMISS

Livsmedelsverket

Referenser

ALVSTAD, R., JONELL, M. & LINDAHL, T. 2024. Synergies and trade-offs between crisis preparedness and environmental sustainability of school meals in Sweden *Mistra Food Futures Report.* Uppsala: Mistra Food Futures. Swedish University of Agricultural Sciences.

ANDERSEN, S. S., BAARTS, C. & HOLM, L. 2017. Contrasting Approaches to Food Education and School Meals. *Food, Culture & Society,* 20**,** 609-629.

ANZMAN-FRASCA, S., SAVAGE, J. S., MARINI, M. E., FISHER, J. O. & BIRCH, L. L. 2012. Repeated exposure and associative conditioning promote preschool children's liking of vegetables. *Appetite,* 58**,** 543-53.

AYDIN, G., MARGERISON, C., WORSLEY, A. & BOOTH, A. 2021. Parents' and teachers' views of the promotion of healthy eating in Australian primary schools. *BMC Public Health,* 21**,** 1788.

BAKALOUDI, D. R., HALLORAN, A., RIPPIN, H. L., OIKONOMIDOU, A. C., DARDAVESIS, T. I., WILLIAMS, J., WICKRAMASINGHE, K., BREDA, J. & CHOURDAKIS, M. 2021. Intake and adequacy of the vegan diet. A systematic review of the evidence. *Clinical Nutrition,* 40**,** 3503-3521.

BARNOMBUDSMANNEN. 2021a. *Barnkonventionen om barnets rätt att bli hörd* [Online]. Available: https://www.barnombudsmannen.se/ [Accessed 10 mars 2025].

BARNOMBUDSMANNEN. 2021b. *Unga Direkt: Ett sätt att lyssna på barn.* [Online]. Available: https://www.barnombudsmannen.se/ [Accessed 13 mars 2025].

BARNOMBUDSMANNEN. 2024. *Barns delaktighet och inflytande* [Online]. Available: https://www.barnombudsmannen.se/ [Accessed 10 mars 2025].

BEAUCHAMP, G. K. & MENNELLA, J. A. 2009. Early flavor learning and its impact on later feeding behavior. *J Pediatr Gastroenterol Nutr,* 48 Suppl 1**,** S25-30.

BELL, K. I. & TEPPER, B. J. 2006. Short-term vegetable intake by young children classified by 6-n-propylthoiuracil bitter-taste phenotype. *Am J Clin Nutr,* 84**,** 245-51.

BELLOWS, L. L., CONLON, T., CUNNINGHAM-SABO, L. & JOHNSON, S. L. 2015. Opportunities in the Classroom or Cafeteria for a "Tasting Challenge" to Influence First Grade Students' Willingness to Try New Foods. *The Journal of Child Nutrition & Management,* 39.

BERGGREN, L., OLSSON, C., RÖNNLUND, M. & WALING, M. 2021. Between good intentions and practical constraints: Swedish teachers' perceptions of school lunch. *Cambridge Journal of Education,* 51**,** 247-261.

BERGGREN, L., OLSSON, C., TALVIA, S., HÖRNELL, A., RÖNNLUND, M. & WALING, M. 2020. The lived experiences of school lunch: an empathy-based study with children in Sweden. *Children's Geographies,* 18**,** 339-350.

BERGGREN, L., WALING, M. & OLSSON, C. 2023. Head teacher perspectives on school lunch: At variance with national policy. *Health Education Journal,* 83**,** 29-39.

BIRCH, L. L., GUNDER, L., GRIMM-THOMAS, K. & LAING, D. G. 1998. Infants' consumption of a new food enhances acceptance of similar foods. *Appetite,* 30**,** 283-95.

REMISS

BJØRKLUND HOLVEN, K. & SONESTEDT, E. 2024. Milk and dairy products - a scoping review for Nordic Nutrition Recommendations 2023. *Food Nutr Res,* 68.

BJÖRKLUND, J. 2023. Skolmåltiden som utbildningens demokratiuppdrag. *Læring gennem mad og måltider i grundskolen: Teori og praksis fra Danmark, Sverige og Norge.* Cappelen Damm Akademisk/NOASP.

BLOM, W. M., MICHELSEN-HUISMAN, A. D., VAN OS-MEDENDORP, H., VAN DUIJN, G., DE ZEEUW-BROUWER, M. L., VERSLUIS, A., CASTENMILLER, J. J. M., NOTEBORN, H., KRUIZINGA, A. G., KNULST, A. C. & HOUBEN, G. F. 2018. Accidental food allergy reactions: Products and undeclared ingredients. *J Allergy Clin Immunol,* 142**,** 865-875.

BLOMHOFF, R., ANDERSEN, R., ARNESEN, E., CHRISTENSEN, J., ENEROTH, H., ERKKOLA, M., GUDANAVICIENE, I., HALLDORSSON, T., HØYER-LUND, A., LEMMING, E., MELTZER, H., PITSI, T., SCHWAB, U., SIKSNA, I., THORSDOTTIR, I. & TROLLE, E. 2023a. Nordic Nutrition Recommendations 2023. Copenhagen: Nordic Council of Ministers,.

BLOMHOFF, R., ANDERSEN, R., ARNESEN, E. K., CHRISTENSEN, J. J., ENEROTH, H., ERKKOLA, M., GUDANAVICIENE, I., HALLDORSSON, T. I., HØYER-LUND, A., LEMMING, E. W., MELTZER, H. M., PITSI, T., SCHWAB, U., SIKSNA, I., THORSDOTTIR, I. & TROLLE, E. 2023b. Nordic Nutrition Recommendations 2023. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.

BOSCHIERO, M., DE LAURENTIIS, V., CALDEIRA, C. & SALA, S. 2023. Comparison of organic and conventional cropping systems: A systematic review of life cycle assessment studies. *Environmental Impact Assessment Review,* 102**,** 107187.

BRANEN, L. & FLETCHER, J. 1999. Comparison of College Students' Current Eating Habits and Recollections of Their Childhood Food Practices. *Journal of Nutrition Education,* 31**,** 304-310.

BRUSELIUS-JENSEN, M. 2014. What Would Be the Best School Meal If You Were to Decide? Pupils' Perceptions on What Constitutes a Good School Meal. *International Journal of the Sociology of Agriculture and Food,* 21**,** 293-307.

BUKHARI, A., FREDERICKS, L. & WYLIE-ROSETT, J. 2011. Strategies to promote high school students' healthful food choices. *J Nutr Educ Behav,* 43**,** 414-8.

COOKE, L. 2007. The importance of exposure for healthy eating in childhood: a review. *Journal of Human Nutrition and Dietetics,* 20**,** 294-301.

DOMELLÖF, M. & SJÖBERG, A. 2024. Iron - a background article for the Nordic Nutrition Recommendations 2023. *Food Nutr Res,* 68.

EKOMATCENTRUM. 2023. *Ekologiskt i Offentlig sektor. Marknads rapporter* [Online]. Available: https://ekomatcentrum.se/ [Accessed 14 mars 2025].

EMBLING, R., PINK, A. E., GATZEMEIER, J., PRICE, M., LEE, M. D. & WILKINSON, L. L. 2021. Effect of food variety on intake of a meal: a systematic review and meta-analysis. *The American Journal of Clinical Nutrition,* 113**,** 716-741.

ENSAFF, H. 2021. A nudge in the right direction: the role of food choice architecture in changing populations' diets. *Proc Nutr Soc,* 80**,** 195-206.

EU 2002. Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 178/2002 om allmänna principer och krav för livsmedelslagstiftning,om inrättande av Europeiska myndigheten för

REMISS

livsmedelssäkerhet och förfaranden i frågor som gäller livsmedelssäkerhet. *In:* EU (ed.).

EUROPEAN UNION 2002. Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 178/2002 av den 28 januari 2002 om allmänna principer och krav för livsmedelslagstiftning, om inrättande av Europeiska myndigheten för livsmedelssäkerhet och om förfaranden i frågor som gäller livsmedelssäkerhet. *In:* EUR-LEX (ed.) *(EG) nr 178/2002.*

EUSTACHIO COLOMBO, P., ELINDER, L. S., PATTERSON, E., PARLESAK, A., LINDROOS, A. K. & ANDERMO, S. 2021. Barriers and facilitators to successful implementation of sustainable school meals: a qualitative study of the OPTIMAT™-intervention. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity,* 18**,** 89.

EUSTACHIO COLOMBO, P., PATTERSON, E., ELINDER, L. S. & LINDROOS, A. K. 2020. The importance of school lunches to the overall dietary intake of children in Sweden: a nationally representative study. *Public Health Nutrition,* 23**,** 1705-1715.

FALCIGLIA, G. A., COUCH, S. C., GRIBBLE, L. S., PABST, S. M. & FRANK, R. 2000. Food neophobia in childhood affects dietary variety. *J Am Diet Assoc,* 100**,** 1474-81.

FAO 2011. Global food losses and food waste – Extent, causes and prevention. Rome.

FAO AND WHO 2022. Risk Assessment of Food Allergens. Part 1 – Review and validation of Codex

Alimentarius priority allergen list through risk assessment. *Meeting Report. Food Safety and Quality Series.* Rome.

FOLKHÄLSOMYNDIGHETEN. 2023. *Statistik om barns matvanor* [Online]. Available: https://www.folkhalsomyndigheten.se/ [Accessed 20 november 2023].

FOLKHÄLSOMYNDIGHETEN OCH LIVSMEDELSVERKET 2024. En hållbar och hälsosam livsmedelskonsumtion. *Återredovisning av regeringsuppdrag.* Solna: Folkhälsomyndigheten.

FOLKHÄLSOMYNDIGHETEN OCH LIVSMEDELSVERKET 2025. Samhället behöver främja en hälsosam livsmedelskonsumtion hos barn och unga. . *Återredovisning av regeringsuppdrag.* Solna: Folkhälsomyndigheten.

FOSSGARD, E., WERGEDAHL, H., BJØRKKJÆR, T. & HOLTHE, A. 2019. School lunch—Children's space or teachers' governmentality? *International Journal of Consumer Studies,* 43**,** 218-226.

FOSSGARD, E., WERGEDAHL, H. & HOLTHE, A. 2021. Children's experienced and imaginary stories about lunch packs and lunch breaks: Associations and perceptions of school lunch among primary school students in Norway. *Appetite,* 164**,** 105274.

FOUCARD, T., YMAN, I. M. & NORDVALL, L. 2005. [Reduced number of fatal and life-threatening reactions to food. Reporting by the medical profession has resulted in effective measures]. *Lakartidningen,* 102**,** 3465-8.

FRIENDS 2023. Mobbning och psykisk ohälsa. *Friendsrapporten*

FRIENDS. 2024. *RE: Mejl med utdrag ur datan till Friendsrapporten 2023.*

FRÖDÉN, S. 2021. Skolans gröna matlandskap: Elevers uppfattningar om och upplevelser av vegetarisk skolmat. *Socialmedicinsk Tidskrift***,** 421-434.

REMISS

FRÖDÉN, S. 2023. Skolmåltiden som en integrerad del av ämnesundervisningen. *Læring gennem mad og måltider i grundskolen: Teori og praksis fra Danmark, Sverige og Norge.* Cappelen Damm Akademisk/NOASP.

FRÖDÉN, S. & BJÖRKLUND, J. 2021. Schemalagd skollunch - en lösning på stressfyllda skolmåltidssituationer? Slutrapport för projektet Väl godkänt för skolmåltiden. Skolmatsakademin Research Institute of Sweden.

FRÖDÉN, S., OLSSON, C. & WALING, M. 2024. Sociala, fysiska och pedagogiska aspekter av skolmåltiden. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

GBD 2017 DIET COLLABORATORS 2019. Health effects of dietary risks in 195 countries, 1990-2017: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2017. *Lancet,* 393**,** 1958-1972.

GLOBALA MÅLEN. u.å. *12.Hållbar konsumtion och produktion* [Online]. Available: https://globalamalen.se/ [Accessed 14 mars 2025].

GOLDING, M. A., BATAC, A. L. R., GUNNARSSON, N. V., AHLSTEDT, S., MIDDELVELD, R. & PROTUDJER, J. L. P. 2022. The burden of food allergy on children and teens: A systematic review. *Pediatr Allergy Immunol,* 33**,** e13743.

HART, C. S. & PAGE, A. 2020. The capability approach and school food education and culture in England: 'gingerbread men ain't gonna get me very far'. *Cambridge Journal of Education,* 50**,** 673-693.

HJÄRT-LUNGFONDEN, K. I., UNICEF; 2022. In your face – om barns matmiljö och exponering för matreklam.

HOLM L, E. A., . 2015. *The food we eat in Nordic countries – some changes between 1997 and 2012,* Göteborg, Institutionen för kost- och idrottsvetenskap; Göteborgs universitet Kostvetenskap.

HORTON, P. & AND FORSBERG, C. 2020. Safe spaces? A social-ecological perspective on student perceptions of safety in the environment of the school canteen. *Educational Research,* 62**,** 95-110.

JANHONEN, K., OLSSON, C. & WALING, M. 2025. Collaborative participation in a home economics context: using school meals as a part of sustainable education. *Education Inquiry,* 16**,** 88-103.

JOHANSSON, M., HALLDIN ANKARBERG, E., SJÖGREN BOLIN, Y., ROSENGREN, Å., LANTZ, C. & LAGERBERG FOGELBERG, C. 2017. Lektiner i baljväxter. Riskhanteringsrapport. *Rapport.* Uppsala: Livsmedelsverket.

JONES, A. M. & ZIDENBERG-CHERR, S. 2015. Exploring nutrition education resources and barriers, and nutrition knowledge in teachers in California. *J Nutr Educ Behav,* 47**,** 162-9.

JORDBRUKSVERKET. 2024. *Ekologisk produktion* [Online]. Available: https://jordbruksverket.se [Accessed 14 mars 2025].

JORDBRUKSVERKET 2025. SILO – Statistik av livsmedelsinköp till offentlig sektor. Egna beräkningar [internt material].

JUNG, T., JIANCHENG, H., LINDA, E. & AND OLDENBURG, D. 2019. Influence of school-based nutrition education program on healthy eating literacy and healthy food choice among primary school children. *International Journal of Health Promotion and Education,* 57**,** 67-81.

REMISS

KANTAR PUBLIC PÅ UPPDRAG AV ASTMA- OCH ALLERGIFÖRBUNDET 2021. Matallergi, intolerans och överkänslighet bland barn 2021.

KANTAR SIFO PÅ UPPDRAG AV SVENSKA CELIAKIFÖRBUNDET 2020. Celiaki vs Svenska befolkningen.

KARLSSON POTTER, H., LUNDMARK, L. & RÖÖS, E. 2020. Environmental impact of plant-based foods -data collection for the development of a consumer guide for plant-based foods. Sveriges Lantbruksuniversitet.

KELLER, K. L., STEINMANN, L., NURSE, R. J. & TEPPER, B. J. 2002. Genetic taste sensitivity to 6-n-propylthiouracil influences food preference and reported intake in preschool children. *Appetite,* 38**,** 3-12.

KISS, A., PFEIFFER, L., DOMINEK-HAJDU, Z., SOÓS, S. & TOMPA, O. 2024. How Do Food Service Managers Look at School Catering? A Qualitative Content Analysis of a Roundtable Discussion on School Meals Provision. *Acta Ethnographica Hungarica,* 68**,** 207-227.

KJÆRNES, U. E. 2001. *Eating Patterns. A Day in the Lives of Nordic People*, Statens institutt for forbruksforskning.

LAITINEN, A. L., ANTIKAINEN, A., MIKKONEN, S., KÄHKÖNEN, K., TALVIA, S., VARJONEN, S., PAAVOLA, S., KARHUNEN, L. & TILLES-TIRKKONEN, T. 2023. The 'Tasty School' model is feasible for food education in primary schools. *Journal of Human Nutrition and Dietetics,* 36**,** 75-85.

LIM, J., URBAN, L. & GREEN, B. G. 2008. Measures of individual differences in taste and creaminess perception. *Chem Senses,* 33**,** 493-501.

LINDROOS, A. K., MORAEUS, L., SIPINEN, J. P., LEMMING, E. W. & PATTERSON, E. 2021. The Contribution of Foods and Beverages of Low Nutritional Value to the Diets of Swedish Adolescents, by Food Group, Time and Place. A Nationally Representative Study. *Nutrients,* 13.

LIVSMEDELSVERKET 2007. *Bra mat i skolan,* Malmö, Elanders Berlings Tryck.

LIVSMEDELSVERKET 2012. Riksmaten – vuxna 2010–11 Livsmedels- och näringsintag bland vuxna i Sverige. Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET 2013. Bra mat i skolan -Råd för förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och fritidshem. November 2013 ed. Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET 2016a. Nationella riktlinjer för måltiden i förskolan. Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET 2016b. Vad är nyttigt och onyttigt fett? Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET 2018a. Riksmaten ungdom 2016-17: DEL 1 Livsmedelskonsumtion. Så äter ungdomar i Sverige. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET 2018b. Riksmaten ungdom 2016-17: Del 2 Näringsintag och näringsstatus. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET 2019a. Nationella riktlinjer för måltider i skolan. Förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och fritidshem. Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET 2019b. Nationella riktlinjer för måltider i äldreomsorgen: ordinära och särskilda boenden - hemtjänst och äldreboenden. Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET 2021. Nationella riktlinjer för måltider i skolan.

REMISS

LIVSMEDELSVERKET 2022a. Beredskapshandbok för offentliga måltider. Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET 2022b. De Svenska kostråden. Hitta ditt sätt: att äta grönare, lagom mycket och röra på dig.

LIVSMEDELSVERKET 2022c. Miljöpåverkan relaterad till konsumtion i Sverige av vegetabiliska matfetter, fetter, nötter och frön - sammanfattning av konsultrapport och underlag för hantering [Internt material].

LIVSMEDELSVERKET. 2022d. *Nyckehålsregler: Matfett och olja* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 11 april 2025].

LIVSMEDELSVERKET. 2023a. *Kompetens kring miljömässig, näringsrik och kulinarisk mat* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 9 mars 2024].

LIVSMEDELSVERKET 2023b. Referensvärden för energi och näringsämnen. En sammanfattning av de nordiska näringsrekommendationerna, NNR 2023. Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. 2023c. *Temperatur* [Online]. Available: https://kontrollwiki.livsmedelsverket.se/ [Accessed 10 mars 2025].

LIVSMEDELSVERKET. 2024a. *Kalcium* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 13 mars 2025].

LIVSMEDELSVERKET. 2024b. *Kostråd: Fisk- och skaldjur* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 12 april 2025].

LIVSMEDELSVERKET 2024c. Livsmedelsdatabasen. Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET 2024d. Sammanfattning av dialogmöten om mål för hållbara skolmåltider. Dokumentation av synpunkter och inspel angående mål för hållbara skolmåltider. Maj 2024. . *PM.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. 2024e. *Vatten* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 4 mars 2025].

LIVSMEDELSVERKET 2025a. Beräknad andel rött kött och chark som barn och unga konsumerar i skolan baserat på Riksmaten ungdom. [internt material].

LIVSMEDELSVERKET 2025b. Kommuners planerade skolmåltiders näringsriktighet. Baserad på Matilda Food Tech data [opublicerat material].

LIVSMEDELSVERKET 2025c. L-2025 nr 04. Livsmedelsverkets generella kostråd för den vuxna befolkningen. Hanteringsrapport. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. 2025d. *PFAS och andra miljögifter i dricksvatten och livsmedel - kontroll* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 14 mars 2025].

LIVSMEDELSVERKET. 2025e. *Sektorn Livsmedelsförsörjning och dricksvatten* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 12 mars 2025].

LIVSMEDELSVERKET 2025f. Statistik från Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. 2025g. *Vegetarisk mat till barn* [Online]. Available: https://www.livsmedelsverket.se/ [Accessed 12 feb 2025].

LIVSMEDELSVERKET OCH CENTRUM FÖR TILLÄMPAD NÄRINGSLÄRA/HÄLSOMÅLET 2001. *Riktlinjer för skollunchen -råd, tips och mängdtabeller,* Kalmar, Lenanders tryckeri AB.

REMISS

LIVSMEDELSVERKET OCH IPSOS 2023. Om Livsmedelsverkets stöd kring skolmåltider. En kvalitativ undersökning bland måltidschefer och rektorer.

LIVSMEDELSVERKET OCH IPSOS 2025. Maten genom 14-åringarnas ögon -En kvalitativ studie om deras matmiljö 2024. *Livsmedelsverkets regeringsuppdrag.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. AMCOFF, E., BRUGÅRD KONDE, Å., JANSSON, A. & SANNER FÄRNSTRAND, J. 2015. Byta till Nyckelhålet - så påverkar det näringsintaget. Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. BYLUND, J., ENEROTH, H., WALLIN, S. & ABRAHAMSSON-ZETTERBERG, L. 2014. Risk- och nyttovärdering av nötter - sammanställning av hälsoeffekter av nötkonsumtion. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET. EDWALL LÖFVENBORG J & SELLBERG F 2024. Tid för skollunch – hur lång tid behöver eleverna vid matbordet. *Livsmedelsverkets PM.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. EDWALL LÖFVENBORG, J., LINDROOS, A. & MORAEUS, L. 2024. L 2024 nr 10: Järnintag och järnstatus med fokus på ungdomar i Sverige. Analyser av data från Riksmaten ungdom 2016–17. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. ENEROTH, H. & BJÖRCK, L. 2015. Bra livsmedelsval för barn 2-17 år - baserat på nordiska näringsrekommendationer 2012. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. ENGHARDT BARBIERI, E., PEARSON, M. & BECKER, W. 2006. Riksmaten – barn 2003. Livsmedels- och näringsintag bland barn i Sverige. Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. ERIKSSON, E. & BARBIERI, H. 2022. L 2022 nr 01: Kartläggning av måltider i kommunalt drivna förskolor, skolor och omsorgsverksamheter 2021. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. FRITZ, K. & JONSSON, P. 2023. L 2023 nr 07: Matsvinn i kommunala förskolor och skolor. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET. HALLDIN ANKARBERG, E., FOGHELBERG, P., GUSTAFSSON, K., NORDENFOR, H. & BJERSELIUS, R. 2015. Del 3 - Riskhantering: Oorganisk arsenik i ris och risprodukter på den svenska marknaden. *Livsmedelsverkets rapportserie* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. LIGNELL, S. A. O., J, 2023. Proposed reference doses for food allergens – the science behind and risk groups. *Livsmedelsverkets PM.* Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET. MORAEUS, L. & PATTERSON, E. 2024. L – 2024 nr 13: Vegetabiliska ersättningsprodukter för kött -järninnehåll och biotillgänglighet. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. QUETEL, A.-K. 2013. Bedömning och dokumentation av näringsriktiga skolluncher - hanteringsrapport. *Rapport 2.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. QUETEL, A.-K. & GRAUSNE, J. 2021. L 2021 nr 07: Matutbudet i ungdomars vardag. Kartläggning av utbudet på och omkring ett nationellt urval av högstadie- och gymnasieskolor. . *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

REMISS

LIVSMEDELSVERKET. SAND, S., CONCHA, G. & ABRAMSSON, L. 2015. Del 2 - Riskvärdering: Oorganisk arsenik i ris och risprodukter på den svenska marknaden. *Livsmedelsverkets rapportserie* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. SEPP, H., HÖIJER, K. & WENDIN, K. 2016. Barns matvanor ur ett sensoriskt och pedagogiskt perspektiv -en litteraturgenomgång. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. SJÖGREN BOLIN, Y. 2021. L 2021 nr 05: Allergi och korsallergi mot nötter, fröer, baljväxter, frukter och grönsaker. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET. SJÖGREN BOLIN, Y. & WARENSJÖ LEMMING, E. 2022. L 2022 nr 13: Undeclared allergens in food – guide on how to assess the risk of allergic reactions in the population. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

LIVSMEDELSVERKET. STRÖMBERG, A. & ÖHRVIK, V. 2017. Lektiner i baljväxter. Kunskapsöversikt. *Rapport.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKET. YOUSEF, N. 2023. Rapportering av matförgiftningar till Livsmedelsverket. Insamling och hantering av matförgiftningsdata. *PM 2023.* Uppsala: Livsmedelsverket.

LIVSMEDELSVERKETS INTERNA ALLERGIREGISTER 2024.

LIVSMEDSVERKET. BRUGÅRD KONDE, Å., BJERSELIUS, R., HAGLUND, L., JANSSON, A., PEARSON, M., SANNER FÄRNSTRAND, J. & JOHANSSON, A.-K. 2015. Råd om bra matvanor- risk- och nyttohanteringsrapport. *Livsmedelsverkets rapportserie* Livsmedelsverket.

LOVÉN BJÖRKMAN, S., SEDERHOLM, U., BALLARDINI, N., BECK, O., LUNDAHL, J., NOPP, A. & NILSSON, C. 2021. Peanuts in the air - clinical and experimental studies. *Clin Exp Allergy,* 51**,** 585-593.

MARQUES, C., LIMA, J. P. M., FIALHO, S., PINTO, E. & BALTAZAR, A. L. 2022. Impact of a Food Education Session on Vegetables Plate Waste in a Portuguese School Canteen. *Sustainability* [Online], 14.

MENNELLA, J. A. 2014. Ontogeny of taste preferences: basic biology and implications for health. *Am J Clin Nutr,* 99**,** 704s-11s.

MENNELLA, J. A., PEPINO, M. Y. & REED, D. R. 2005. Genetic and environmental determinants of bitter perception and sweet preferences. *Pediatrics,* 115**,** e216-22.

MORRIS, Z. & SCHÄFER ELINDER, L. 2024. Betydelsen av skollunchens bidrag av näring och energi för elevers livsmedelskonsumtion, skolprestation och livskvalitet. *Livsmedelsverkets externa rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

MYNDIGHETEN FÖR SAMHÄLLSSKYDD OCH BEREDSKAP (MSB) 2023. Lista med viktiga samhällsfunktioner. Utgångspunkt för att stärka samhällets beredskap. Karlstad: Enheten för försörjningsberedskap (KC-FÖ).

NANAYAKKARA, J., MARGERISON, C. & WORSLEY, A. 2021. Teachers' self-efficacy beliefs in teaching food and nutrition subjects in Australian secondary schools. *Health Education,* 121**,** 311-321.

NATURVÅRDSVERKET 2023. Rapport 7096 Miljömålen: Årlig uppföljning av Sveriges nationella miljömål 2023 – med fokus på statliga insatser.

NATURVÅRDSVERKET. 2025. *Konsumtionsbaserade växthusgasutsläpp per person och år* [Online]. Available: https://www.naturvardsverket.se [Accessed 13 mars 2025].

REMISS

PALA, V., LISSNER, L., HEBESTREIT, A., LANFER, A., SIERI, S., SIANI, A., HUYBRECHTS, I., KAMBEK, L., MOLNAR, D., TORNARITIS, M., MORENO, L., AHRENS, W. & KROGH, V. 2013. Dietary patterns and longitudinal change in body mass in European children: a follow-up study on the IDEFICS multicenter cohort. *Eur J Clin Nutr,* 67**,** 1042-9.

PATTERSON, E., ANDERSSON, F. & ELINDER, L. S. 2022. What works to improve school lunch nutritional quality–legislation or self-audit? *Public Health Nutrition,* 25**,** 1735-1744.

PATTERSON, E., REGNANDER, M. & SCHÄFER ELINDER, L. 2015. SkolmatSveriges kartläggning av skolmåltidens kvalitet Läsåret 2013/14. *Rapport SkolmatSverige.se.* Stockholm: Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin. .

PERIKKOU, A., KOKKINOU, E., PANAGIOTAKOS, D. B. & YANNAKOULIA, M. 2015. Teachers' Readiness to Implement Nutrition Education Programs: Beliefs, Attitudes, and Barriers. *Journal of Research in Childhood Education,* 29**,** 202-211.

PERSSON OSOWSKI, C., GÖRANZON, H. & FJELLSTRÖM, C. 2013. Teachers' Interaction With Children in the School Meal Situation: The Example of Pedagogic Meals in Sweden. *Journal of Nutrition Education and Behavior,* 45**,** 420-427.

PRELIP, M., KINSLER, J., THAI, C. L., ERAUSQUIN, J. T. & SLUSSER, W. 2012. Evaluation of a school-based multicomponent nutrition education program to improve young children's fruit and vegetable consumption. *J Nutr Educ Behav,* 44**,** 310-8.

REED, D. R., TANAKA, T. & MCDANIEL, A. H. 2006. Diverse tastes: Genetics of sweet and bitter perception. *Physiol Behav,* 88**,** 215-26.

REGERINGEN 2009. *In:* BETÄNKANDE, U. (ed.).

REGERINGEN 2024. Regeringens proposition 2024/25:34. Totalförsvaret 2025–2030.

RISE 2023. Öppna listan – ett utdrag från RISE klimatdatabas för livsmedel.

RISE. KREWER, C. & FLORÉN, B. 2020. Hållbarhetsmål i offentliga måltider. *RISE Rapport.* RISE.

RONTO, R., BALL, L., PENDERGAST, D. & HARRIS, N. D. 2016. Food Literacy at Secondary Schools in Australia. *J Sch Health,* 86**,** 823-831.

RUGE, D. 2017. Elevers anvendelse af it som støtte for udvikling af mad- og sundhedsrelateret handlekompetence. *Learning Tech,* 3**,** 85-109.

RÖÖS, E. 2014. Mat-klimat-listan Version 1.1. Uppsala: Institutionen för energi och teknik, Sveriges lantbruksuniversitet.

RÖÖS, E., RAN, Y. & MOBERG, E. 2024. Mat, miljö och hållbarhet – Hur påverkar den mat vi svenskar äter planeten? *Future Food Reports.* SLU.

SAHOTA, P., WOODWARD, J., MOLINARI, R. & PIKE, J. 2014. Factors influencing take-up of free school meals in primary- and secondary-school children in England. *Public Health Nutr,* 17**,** 1271-9.

SAMMANSTÄLLT I LIVSMEDELSVERKET. SJÖGREN BOLIN, Y., ASARNOJ, A. & KULL, I. 2019. L 2019 nr 08: Råd om introduktion av jordnötter, ägg, mjölk och fisk i relation till utveckling av matallergi. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

SEPP, H. 2013. Måltidspedagogik : mat- och måltidskunskap i förskolan. *Studentlitteratur.* Lund.

REMISS

SEPP, H., ABRAHAMSSON, L. & FJELLSTRÖM, C. 2006. Pre-school staffs' attitudes toward foods in relation to the pedagogic meal. *International Journal of Consumer Studies,* 30**,** 224-232.

SEPP, H. & HÖIJER, K. 2016. Food as a tool for learning in everyday activities at preschool – an exploratory study from Sweden. *Food & Nutrition Research,* 60**,** 32603.

SFS 2010:800. Skollag.

SKOLINSPEKTIONEN. GILLSTRÖM, P., LEDBERG BUHLIN, C. & KARIKOSKI, M. 2020. Tio år av elevers röster. *Skolenkäten.*

SKOLMATSVERIGE 2024. Resultat från elevernas matgästenkät [opublicerat material].

SKOLMATSVERIGE. 2025. *SkolmatSverige* [Online]. SkolmatSverige. Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin. Available: https://www.skolmatsverige.se/ [Accessed 2025-05-09 2025].

SKOLVERKET 2022. Läroplan för grundskolan, förskolan och fritidshemmet. Stockholm: Skolverket.

SKOLVERKET. 2024a. *Främja trygghet och studiero* [Online]. Available: https://www.skolverket.se/ [Accessed 13 mars 2025].

SKOLVERKET. 2024b. *Läroplan (Lgr22) för grundskolan samt för förskoleklassen och fritidshemmet: Hem- och konsumentkunskap* [Online]. Available: https://www.skolverket.se/ [Accessed 30 mars 2024].

SKOLVERKET. 2024c. *Timplan för grundskolan* [Online]. Available: https://www.skolverket.se/ [Accessed 30 mars 2024].

SKOLVERKET. 2025. *Skolans gemensamma elevhälsoarbete* [Online]. Available: https://www.skolverket.se/ [Accessed 13 mars 2025].

SKR. 2023. *Offentlig säker mat: Branschriktlinjer för offentlig säker mat* [Online]. Sveriges Kommuner och Regioner. Available: https://skr.se/offentligsakermat.32844.html [Accessed 23 april 2025].

SPSM. 2024a. *Moment 6 – Tillgängliga lärmiljöer* [Online]. Available: https://www.spsm.se/ [Accessed 10 mars 2025].

SPSM. 2024b. *Tillgänglighet och delaktighet* [Online]. Available: https://www.spsm.se/ [Accessed 10 mars 2025].

ST PIERRE, C., SOKALSKY, A. & SACHECK, J. M. 2024. Participant Perspectives on the Impact of a School-Based, Experiential Food Education Program Across Childhood, Adolescence, and Young Adulthood. *J Nutr Educ Behav,* 56**,** 4-15.

STUBBENDORFF, A., BORGSTRÖM BOLMSJÖ, B., BEJERSTEN, T., WARENSJÖ LEMMING, E., CALLING, S. & WOLFF, M. 2025. Iron insight: exploring dietary patterns and iron deficiency among teenage girls in Sweden. *European Journal of Nutrition,* 64**,** 107.

STÖRSRUD, S., AVENDER, H., HÅRD AF SEGERSTAD, E., ELDING-PONTÉN, M. & BOKSTRÖM, A. 2025. Bilaga till Nationellt vårdprogram för Celiaki. Aktuell översikt och vårdprogram: Riktlinjer för nutritionsbehandling vid celiaki.

SVENSKA FÖRENINGEN FÖR ALLERGOLOGI (SFFA) 2015. Anafylaxi. Rekommendationer omhändertagande och behandling.

REMISS

SVERIGES REGIONER I SAMVERKAN. 2023. *Nationellt programområde lung- och allergisjukdomar. Personcentrerat och sammanhållet vårdförlopp Matallergi, IgE-förmedlad* [Online]. Available: https://kunskapsstyrningvard.se/ [Accessed].

SVERIGES RIKSDAG 2006. Livsmedelslag (2006:804).

TAYLOR, J. C., SHERI, Z.-C., D., L. J., GAIL, F. & AND SCHERR, R. E. 2018. Impact of a multicomponent, school-based nutrition intervention on students' lunchtime fruit and vegetable availability and intake: A pilot study evaluating the Shaping Healthy Choices Program. *Journal of Hunger & Environmental Nutrition,* 13**,** 415-428.

THALER, R. & SUNSTEIN, C. 2008. *Nudge: improving decisions about health, wealth, and happiness,* New Haven, CT, USA, Yale University Press.

THOMSEN, A. & RUGE, D. 2023. *Hvordan kan elever på 10-11 år deltage i tilberedning og servering af LOMA-skolemad til deres kammerater? Et casestudie,* Oslo, Cappelen Damm Akademisk.

TIKKANEN, I. 2009. Maslow's hierarchy and pupils' suggestions for developing school meals. *Nutrition & Food Science,* 39**,** 534-543.

TÖRNWALL, O. M. Genetic and Environmental Influences on Chemosensory Perception and Preferences. 2013.

TØRSLEV, M. K., MARIE, N. & AND VITUS, K. 2017. Exploring Foodscapes at a Danish Public School: How Emotional Spaces Influence Students' Eating Practices. *Food, Culture & Society,* 20**,** 587-607.

UNGDOMSBAROMETERN 2024. 7-14 åringar i Sverige: Lilla UB 2024.

UNICEF. *Barnkonventionen* [Online]. Available: https://unicef.se/ [Accessed].

VERSLUIS, A., KNULST, A. C., KRUIZINGA, A. G., MICHELSEN, A., HOUBEN, G. F., BAUMERT, J. L. & VAN OS-MEDENDORP, H. 2015. Frequency, severity and causes of unexpected allergic reactions to food: a systematic literature review. *Clin Exp Allergy,* 45**,** 347-67.

WALING, M. & OLSSON, C. 2017. School lunch as a break or an educational activity. *Health Education,* 117**,** 540-550.

WANG, K., NIU, Y., LU, Z., DUO, B., EFFAH, C. Y. & GUAN, L. 2023. The effect of breakfast on childhood obesity: a systematic review and meta-analysis. *Front Nutr,* 10**,** 1222536.

WASERMAN, S., CRUICKSHANK, H., HILDEBRAND, K. J., MACK, D., BANTOCK, L., BINGEMANN, T., CHU, D. K., CUELLO-GARCIA, C., EBISAWA, M., FAHMY, D., FLEISCHER, D. M., GALLOWAY, L., GARTRELL, G., GREENHAWT, M., HAMILTON, N., HOURIHANE, J., LANGLOIS, M., LOH, R., MURARO, A., ROSENFIELD, L., SCHOESSLER, S., TANG, M. L. K., WEITZNER, B., WANG, J. & BROZEK, J. L. 2021. Prevention and management of allergic reactions to food in child care centers and schools: Practice guidelines. *J Allergy Clin Immunol,* 147**,** 1561-1578.

WORLD HEALTH ORGANISATION 2022. Nudges to promote healthy eating in schools: policy brief. World Health Organisation.

WORLD HEALTH ORGANISATION & FOOD AND AGRICULTURE ORGANISATION 2007. Codex Alimentarius: Working principles for risk analysis for food safety for application by governments.

WWF 2021. One Planet Plate Solna.

REMISS

ZUMBRUNN, S., DOLL, B., DOOLEY, K., LECLAIR, C. M. & WIMMER, C. 2013. Assessing Student Perceptions of Positive and Negative Social Interactions in Specific School Settings. *International Journal of School & Educational Psychology,* 1**,** 82 - 93.

REMISS

Bilagor

Bilaga 1. Åldersanpassade referensvärden för energi- och näringsinnehåll

Av Helena Bjermo och Josefin Edwall Löfvenborg
Risk- och nyttovärderingsavdelningen, Livsmedelsverket

Åldersgrupperna för referensvärden för näringsintag i de nordiska näringsrekommendationerna 2023 motsvarar inte åldersgrupperna för stadierna i den svenska skolan. Därför räknades näringsrekommendationerna om för att motsvara åldersgrupperna 6–9 år, 10–12 år, 13–15 år och 16–18 år (se tabell 5 i riktlinjerna). Beräkningarna gjordes för att motsvara 30 procent av rekommenderat dagligt intag (RI) enligt Nordiska näringsrekommendationer 2023 (NNR 2023) (Blomhoff et al, 2023). Nedan beskrivs hur beräkningarna gjordes.

Energibehov och makronäringsämnen

Tabell 1 beskriver beräknat energibehov för åldersgrupperna. Energibehovet beräknades genom åldersgruppsspecifika formler enligt tabell 5 i appendix 4 i NNR 2023. Ålders- och könsspecifika värden för vikt och längd enligt tabell 2 i appendix 4 användes i beräkningarna. För 18-åringar användes referensvikt och referenslängd för åldersgruppen 18–24 år, tabell 1 i appendix 4, då inga specifika värden anges för 18-åringar. Det finns därför risk att vi överskattat 18-åringarnas vikt och därmed deras energibehov i vila (REE, resting energy expenditure). I beräkningarna användes fysisk aktivitetsnivå, PAL (physical activity level), enligt tabell 7 i appendix 4. Energibehovet beräknades för varje ålder i intervaller om ett år.

Värden för energibehovet för åldersgrupperna 6–9 år, 10–12 år, 13–15 år samt 16–18 år anges som genomsnitt för respektive åldersgrupp och med fördelningen hälften flickor och hälften pojkar. Det bedömdes rimligt att använda ett genomsnitt för energi och makronäringsämnen vid planeringen av hur mycket mat som ska tillagas. Detta eftersom det bör jämna ut sig i och med att några äter mer och andra mindre.

För fibrer användes 3 gram per MJ i beräkningarna. Detta bedömdes som mest rimligt eftersom barn rekommenderas ett intag på 2–3 gram per MJ samt att intaget bör ökas successivt under skolålder till rekommendationen för vuxna (minst 3 gram per MJ).

REMISS

Vitaminer och mineraler

Referensvärden för vitaminer och mineraler beräknades genom att ta 0,3*rekommenderat intag (RI). RI för den ålder med högst RI inom åldersgruppen enligt appendix 6 i NNR 2023 användes som referens. För 18-åringar användes RI för vuxna (18–24 år). För salt användes samma princip men lägst värden eftersom rekommendationen är max-värden. Värden för salt hämtades ur tabell 16 i NNR. Tabell 2 beskriver de referensvärden som användes i beräkningarna.

Metoden antar ”worst case”, det vill säga att näringsinnehållet ska täcka behovet (RI) för samtliga åldrar i åldersgrupper. Risken för ett högt intag av dessa näringsämnen bedömdes som liten eftersom inget av ämnen är kopplade till en allvarlig hälsorisk vid ett högt intag (övre gräns för intag, UL).

Tabell 1. Beräknat energibehov i åldersgrupperna 6–9 år, 10–12 år, 13–15 år och 16–18 år[1]

Ålder (år)	Kön[2]	Vikt (kg)[2]	Längd (m)[2]	REE (MJ/dag)[3]	PAL[4]	MJ/dag	kcal/dag	MJ/dag	kcal/dag
6	Flickor	21,6	1,19	3,94	1,6	6,5	1563	7,1	1699
	Pojkar	21,9	1,20	4,23					
7	Flickor	24,0	1,25	4,15	1,6	6,9	1651		
	Pojkar	24,6	1,26	4,48					
8	Flickor	26,7	1,31	4,38	1,6	7,3	1741		
	Pojkar	27,2	1,32	4,72					
9	Flickor	29,8	1,36	4,64	1,6	7,7	1839		
	Pojkar	30,1	1,37	4,98					
10	Flickor	33,5	1,42	4,94	1,6	8,2	1948	8,7	2079
	Pojkar	33,3	1,43	5,25					
11	Flickor	37,7	1,48	4,95	1,7	8,7	2081		
	Pojkar	36,9	1,48	5,29					
12	Flickor	42,9	1,54	5,22	1,7	9,2	2209		
	Pojkar	41,4	1,54	5,65					
13	Flickor	48,0	1,60	5,48	1,7	9,8	2351	10,4	2485
	Pojkar	47,0	1,61	6,09					
14	Flickor	52,3	1,63	5,68	1,7	10,4	2490		
	Pojkar	53,2	1,67	6,57					
15	Flickor	55,3	1,65	5,82	1,7	10,9	2613		
	Pojkar	59,4	1,73	7,04					
16	Flickor	57,5	1,67	5,92	1,7	11,3	2706	11,7	2794
	Pojkar	64,2	1,77	7,39					
17	Flickor	58,8	1,67	5,98	1,7	11,6	2770		
	Pojkar	67,8	1,79	7,65					
18	Flickor	64,2	1,67	6,19	1,7	12,2	2905		
	Pojkar	75,2	1,77	8,11					

REE, energibehov i vila (resting energy expenditure); PAL, fysisk aktivitetsnivå (physical activity level). Avrundade siffror visas i tabellen men icke-avrundade värden användes vid beräkningarna.

[1]Antagen könsfördelning: 50 procent pojkar och 50 procent flickor.

[2]Enligt tabell 2 i appendix 4 i NNR 2023. För 18-åringar användes värden för 18–24 år enligt tabell 1 i appendix 4.

[3]Beräknat genom åldersgruppsspecifika formler enligt tabell 5 i appendix 4 i NNR 2023.

[4]Enligt tabell 7 i appendix 4 i NNR 2023.

REMISS

Tabell 2. Referensvärden som användes för att uppskatta näringsbehov för respektive åldersgrupp.

	6 – 9 år		10 – 12 år		13 – 15 år		16 – 18 år	
	RI[1]	30 % av RI	RI[1]	30 % av RI	RI[1]	30 % av RI	RI[1]	30 % av RI
Vitamin C (mg)	55	17	80	24	100	30	110	33
Vitamin D (µg)	10	3,0	10	3	10	3,0	10	3,0
Folat (µg)	200	60	270	81	310	93	330	99
Järn (mg)	10	3,0	13	3,9	15	4,5	15	4,5
Salt (g)	3,5	1,1	4,3	1,3	5,0	1,5	5,8	1,7

[1]Det högsta rekommenderade intaget (RI) inom åldersgruppen enligt appendix 6 i NNR 2023 användes som referens. För 18-åringar användes RI för vuxna (18–24 år, tabell 12 och 14 i NNR 2023). För salt användes rekommenderat maxintag enligt tabell 16 i NNR 2023. Eftersom det är ett högsta intag användes det lägsta värdet för respektive åldersgrupp.

Referenser för bilaga 1

BLOMHOFF, R., ANDERSEN, R., ARNESEN, E., CHRISTENSEN, J., ENEROTH, H., ERKKOLA, M., GUDANAVICIENE, I., HALLDORSSON, T., HØYER-LUND, A., LEMMING, E., MELTZER, H., PITSI, T., SCHWAB, U., SIKSNA, I., THORSDOTTIR, I. & TROLLE, E. 2023. Nordic Nutrition Recommendations 2023. Copenhagen: Nordic Council of Ministers.

REMISS

Bilaga 2. Åtgärder för att hantera risken för allergiska reaktioner i skolan och förskolan

Av Ylva Sjögren Bolin och Ingrid Lindeberg
Avdelningen för Råd och reglering, Livsmedelsverket

Bakgrund

Livsmedelsverket har sedan 2001 haft råd om Bra mat i skolan (Livsmedelsverket och Centrum för Tillämpad Näringslära/Hälsomålet, 2001). År 2007 infördes rådet om att nötter, jordnötter, mandel och sesam inte bör förekomma i skolan (Livsmedelsverket, 2007). Ett hanteringsunderlag till detta råd, i enlighet med Livsmedelsverkets nuvarande råd och dokumentation, har dock inte funnits. År 2013 förtydligade Livsmedelsverket rådet med följande ordalydelse ”Skolrestaurangen bör undvika att använda nötter, mandel, jordnötter, och sesamfrö i maten” (Livsmedelsverket, 2013). Rådet gäller även förskolor (Livsmedelsverket, 2016a) men inte äldreboenden eller sjukhus (Livsmedelsverket, 2019b). Rådet är välkänt och implementerat i skolor och förskolor. Astma- och Allergiförbundet har använt rådet för att sprida sitt tidigare budskap om att skolor och förskolor ska vara helt ”nötfria”. Det vill säga att även barnens matsäck och personalens fika bör omfattas, vilket är att gå längre än Livsmedelsverkets råd som endast gäller maten som serveras av förskolan och skolan (Livsmedelsverket, 2019a, Livsmedelsverket, 2016a).

Livsmedelsverket har sedan 2015, utifrån Nordiska näringsrekommendationer, ett råd om att konsumtion av nötter och fröer generellt bör öka (Livsmedsverket. Brugård Konde et al., 2015, Livsmedelsverket, 2022b). Rådet lyder ”Ät ett par matskedar nötter och fröer dagligen”. Livsmedelsverket får även frågor från måltidsverksamheter om möjligheter att använda nötter i skolan. Detta eftersom nötter kan bidra med både energi och viktiga näringsämnen i måltider i skolan och förskolan. Även ur ett beredskapsperspektiv kan nötter bidra med energi och näring, de kräver ingen tillagning, är enkla att lagerhålla och kan lagras under relativt lång tid.

Hälsoaspekter – vetenskapligt underlag sammanfattning

Allergi och annan överkänslighet mot livsmedel

Förekomst av allergi

Enligt FAO/WHO har 170 olika livsmedel beskrivits orsaka allergiska reaktioner (FAO and WHO, 2022). De allergener som orsakar flest överkänslighetsreaktioner hos befolkningen i Europa är dock de 14 ämnen/grupper som förtecknas i bilaga II till förordning (EU) nr

REMISS

1169/2011[1]. De allergener som allra flest är allergiska mot globalt är proteiner från mjölk, ägg, jordnöt, vissa trädnötter (hasselnöt, valnöt och cashewnöt) samt skaldjur (främst kräftdjur) (Livsmedelsverket. Lignell, 2023).

Förekomst av allergi mot vissa livsmedel skiljer sig åt mellan olika åldersgrupper. Allergi mot mjölk och ägg är särskilt vanligt hos spädbarn och barn under 4 år (förekomst ca 0,5-1 procent) medan allergi mot hasselnöt och kräftdjur är vanligare hos äldre barn och vuxna (förekomst ca 0,5-1 procent).

Förekomst av allergi mot sesamfrö finns främst rapporterad från Israel, Australien och Kanada. Även om förekomsten klassas som låg (< 0,5 procent) hos små barn eller mycket låg (< 0,1 procent) hos äldre barn och vuxna har en expertgrupp utsedd av FAO/WHO nyligen klassat sesamfrö som ett allergen som bör ha särskilda märkningskrav på global nivå. Allergi mot andra fröer som solrosfrö, pumpafrö, linfrö och senapsfrö är ovanligt (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, 2021). Senap (som inkluderar senapsfrö) är dock en av de 14 allergener som anges i bilaga II till förordning (EU) nr 1169/2011[1] och det finns förekomstdata framför allt från Frankrike. För solrosfrö och pumpafrö finns enstaka fallrapporter om allergi.

Symtom vid allergi

Allergi mot livsmedlen som beskrivs ovan är vanligtvis så kallad IgE-förmedlad allergi. Det är den vanligaste typen av allergi. Vid IgE-förmedlad allergi producerar individen IgE-antikroppar mot det som individen inte tål. Allergin kan orsaka svåra symtom inklusive livshotande anafylaxi (allergisk chock). Det gäller oavsett allergen. Det betyder att såväl jordnöt som mjölk kan orsaka svåra symtom vid IgE-förmedlad allergi. Personer med allergi är olika känsliga för det allergen som de är allergiska mot (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022). Det gäller både utifrån vilken dos som framkallar reaktion men också med vilka symtom personen reagerar. Vissa reagerar enbart med mildare symtom, medan andra kan reagera med milda symtom på en lägre dos och med svåra symtom på en högre dos. Vissa reagerar även med svåra symtom även på en lägre dos.

Följande indelning kan göras av svårighetsgrad vid allergiska symtom (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022).

- Milda – illamående, hudutslag (eksem, urtikaria/nässelutslag), magont, kliande munhåla
- Medelsvåra – kräkning, väsande andning, omfattande hudutslag

[1] Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1169/2011 av den 25 oktober 2011 om tillhandahållande av livsmedelsinformation till konsumenterna.

REMISS

- Svåra – astma-anfall, anafylaxi (grad 1–3).

Anafylaktisk reaktion innebär att den allergiske drabbas av en svår allergisk reaktion som ger symtom från flera organ. Minst ett av symtomen ska vara symtom från luftvägar, cirkulation och/eller kraftig allmänpåverkan för att klassas som anafylaxi. Anafylaxi grad 3 är den allvarligaste formen av anafylaxi och kan innebära ett livshotande tillstånd (Svenska Föreningen för Allergologi (SFFA), 2015).

Allergiincidenter

Allergiincidenter inträffar när personer med allergi ovetande exponeras för det de inte tål. Sådana incidenter kan inträffa i hemmet, hos vänner, på restaurang och i skola (Versluis et al., 2015). I en holländsk studie följdes 157 vuxna med matallergi under ett år (Blom et al., 2018). Av dessa drabbades 46 procent av minst en oväntad allergisk reaktion.

Livsmedelsverket saknar ett heltäckande system för inrapportering av oväntade allergiska reaktioner som beror på fel information om allergena ingredienser eller på att maten är förorenad med allergener. Utan ett sådant system kan inte omfattningen av oväntade allergiska reaktioner följas. Det är därför okänt hur vanligt det är med oväntade allergiska reaktioner mot livsmedel i Sverige. De incidenter som rapporteras in till Livsmedelsverket bedöms vara en mycket liten andel av de allergiincidenter som faktiskt förekommer.

Orsaker till allergiincidenter

De vanligaste, av Livsmedelsverket registrerade och verifierade, orsakerna till oväntade allergiincidenter orsakade av livsmedel i Sverige mellan 2003-2018 var mjölk (42 fall), ägg (17 fall), jordnöt (7 fall) och hasselnöt (3 fall) (data från Livsmedelsverkets allergiregister, beskrivet i (Livsmedelsverket. Lignell, 2023). De reaktioner mot mjölk som beskrivs i Livsmedelsverkets allergiregister orsakades av färdigrätter, bageriprodukter och choklad. För ägg var det främst sammansatta kött- och fiskprodukter, färdigrätter och bageriprodukter som orsakade reaktioner. För jordnöt och hasselnöt var det främst choklad- och bageriprodukter som orsakade reaktioner. Jordnötter och nötter kan där förekomma som hela nötter och bitar. De förekommer även i produkter som müsli och i vissa maträtter. De kan även förekomma mer homogent fördelat som i jordnötssmör, nötsmör och nougat.

Att mjölk är den vanligaste orsaken till oväntade allergiska reaktioner/allergiincidenter när alla allergiska symtom inkluderas, både i Sverige och Nederländerna (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022), kan bero på att mjölk är en vanlig ingrediens som inte alltid uppmärksammas som en allergen alternativt som kontaminerar andra livsmedel. Det skulle också kunna bero på att kännedom om mjölkproteinallergi är lägre än och ofta blandas ihop med överkänslighetsreaktion mot mjölksocker (laktosintolerans) som inte medför lika allvarliga reaktioner. Kostbehandlingen vid mjölkproteinallergi innebär att

REMISS

utesluta mjölkprodukter men vid laktosintolerans handlar det om att begränsa intaget av vanliga mjölkprodukter samtidigt som laktosfria mjölkprodukter och hårdost går bra att äta. Livsmedelsverket har inga siffror på hur vanlig denna sammanblandning är men känner till flera incidenter där sammanblandningen har gjorts.

Allvarliga och livshotande allergiincidenter

Alla livsmedel som kan orsaka IgE-förmedlad allergi kan orsaka anafylaxi. I Sverige och Storbritannien är jordnötter och trädnötter de vanligaste orsakerna till anafylaxi och dödlig anafylaxi (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022). Mjölk och ägg är också vanliga orsaker till anafylaxi, särskilt hos barn. Anafylaxi orsakad av skaldjur (kräftdjur och blötdjur) och fisk är något vanligare hos vuxna än hos barn.

I Storbritannien var mjölk den vanligaste orsaken till dödsfall orsakad av anafylaxi mellan åren 1992 och 2018. Livsmedelsverket har kännedom om 14 dödsfall i Sverige till följd av anafylaxi/allergisk chock mot livsmedel mellan 1993 och mars 2023 (Foucard et al., 2005, Livsmedelsverkets interna allergiregister, 2024). Utifrån Livsmedelsverkets kännedom inträffade det senaste dödsfallet till följd av anafylaxi mot livsmedel år 2010. Dödsfallen i anafylaxi i Sverige har orsakats av jordnöt, soja, hasselnöt, mjölk och vete.

Allergiincidenter i skola och förskola

Astma- och Allergiförbundet har genomfört en undersökning bland 1001 föräldrar till barn med matallergi (Kantar public på uppdrag av Astma- och allergiförbundet, 2021). Undersökningen visade bland annat att fyra procent av de allergiska barnen hade drabbats av en allergisk reaktion som gett symtomen astma eller anafylaxi efter att ha ätit mat i skolan eller förskolan de senaste tre åren. När även mildare symtom som magont och kliande hals räknades med hade 55 procent av de allergiska barnen drabbats av en reaktion efter att ha ätit mat i skolan eller förskolan. Det är dock svårt att dra slutsatsen att symtom som magont beror på en allergisk reaktion mot skolmaten eftersom det finnas andra möjliga orsaker till magont. I en internationell studie anges att knappt 10 procent av allergiincidenter sker i skolan (Waserman et al., 2021).

Livsmedelsverket har inga data över allergiincidenter som sker i skolor. Livsmedelsverket har inte heller utfört något samordnat nationellt kontrollprojektet gällande specialkost i skola och förskola, vilket skulle behövas för att veta vilka brister som finns nationellt gällande specialkosten som serveras i skolan.

Reaktioner mot luftburna allergen

Allergener från livsmedel orsakar vanligtvis symtom enbart vid intag, det vill säga när man äter dessa livsmedel (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, 2021). Olika individer är olika känsliga och reagerar mot olika doser av det livsmedel som de inte tål. De känsligaste

REMISS

personerna kan reagera efter intag av enstaka milligram av proteinet. Andra potentiella exponeringsvägar är hudkontakt med allergenet eller genom inandning. Det är mycket mindre vanligt att reagera efter inandning av matallergen jämfört med efter inandning av andra allergen från exempelvis pollen och vissa pälsdjur. Reaktioner efter inandning av matallergen finns främst beskrivna hos yrkesarbetare som arbetar med framställning och bearbetning av till exempel fisk, skaldjur, kryddor och bageriprodukter. Det beror på att den luft de andas in innehåller höga halter allergener och personer med yrkesallergi kan reagera med symtom som astma och hösnuva. Luftburet matallergen i samhället generellt (det vill säga ej i den särskilda arbetsmiljön) förekommer i låg koncentration och enbart under kort tid. Det innebär att allergenet inte når fram till IgE-antikropparna hos de allergiska individerna. Allergiska reaktioner till följd av inandning är därför mycket ovanliga i andra sammanhang än vid yrkesspecifik exponering (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, 2021). Vid inandningsprovokation av jordnötter, på 50 cm avstånd under 30 minuter hos 84 jordnötsallergiska barn, reagerade inga med medelsvåra eller svåra symtom. Två barn fick rinokonjunktivit (rinnande och/eller täppt näsa, röda och/eller kliande ögon) (Lovén Björkman et al., 2021).

Celiaki – förekomst, symtom och incidenter

Celiaki kallas ibland för glutenintolerans. Celiaki är en autoimmun sjukdom. Gluten från vete, råg och korn påverkar immunförsvaret som skadar tunntarmsslemhinnan hos personer med celiaki. Celiaki förkommer hos 1-2 procent av befolkningen (Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022). De vanligaste symtomen hos barn är diarré, magont och att barnet inte växer som det ska. Hos äldre barn och vuxna är oförklarlig trötthet och lågt blodvärde andra symtom vid obehandlad celiaki. Incidenter till följd av att barn med celiaki serveras mat med gluten förekommer. Celiakiförbundet genomförde 2020 en undersökning (Kantar SIFO på uppdrag av Svenska Celiakiförbundet, 2020). Den visade att 27 procent av personer med celiaki, någon gång under livet, hade drabbats av en reaktion efter att ovetande fått i sig gluten. IgE-förmedlad allergi mot vete (och i viss mån råg och korn) förekommer också. Det ger de typiska allergisymtomen som anges tidigare i texten.

Nutritionella aspekter av allergena livsmedel

Nötter och fröer innehåller många viktiga näringsämnen, som enkelomättade och fleromättade fetter, protein, magnesium, zink, koppar, kalium, fosfor, järn, vitamin E, tiamin, vitamin B6, folat och niacin (Blomhoff et al., 2023b). Vissa nötter som paranötter innehåller även höga halter av selen. Dessutom innehåller nötter och frön flera bioaktiva ämnen med potentiell antioxidant effekt. Nötter och fröer kan spela en särskilt viktig roll i vegetarisk kost där de bidrar med bland annat zink, selen, järn, och vitamin B6, som det annars kan vara svårt att

REMISS

tillgodose behovet av. Nötter har i många studier visats ge minskad risk för hjärt- och kärlsjukdomar (Blomhoff et al., 2023b).

Ibland kan nötter, framför allt paranötter och pistagenötter, innehålla mögelgiftet aflatoxin (Livsmedelsverket. Bylund et al., 2014). Aflatoxin kan bland annat öka risken för levercancer. Risken med att äta ett par matskedar nötter om dagen bedöms vara liten om man varierar sig och undviker nötter som är skrumpna eller smakar illa.

Baljväxter (inklusive jordnöt, soja, lupin) bidrar bland annat med järn och andra mineraler, vitaminer samt fibrer (Blomhoff et al., 2023b). Ägg bidrar med bland annat med D-vitamin, folat, jod, järn, kalcium och selen. Mjölkprodukter är viktiga källor till kalcium, vitamin B12 och vitamin D (berikade produkter). Produkter innehållande gluten (vete, råg och korn (gluten) är viktiga källor till exempelvis fullkorn, folat och järn. Fullkornsprodukter kan minska risken för typ-2-diabetes, hjärt- och kärlsjukdom, tjock- och ändtarmscancer.

Konsumtion

Allergena livsmedel konsumeras av den svenska befolkningen men med olika frekvens enligt matvaneundersökningar. Data från matvaneundersökningen Riksmaten vuxna 2012 visar att under de fyra dagar som kostregisteringen genomfördes hade mjölk och ägg konsumerats av de allra flesta deltagare (Sammanställt i Livsmedelsverket. Sjögren Bolin et al., 2019, Livsmedelsverket, 2012). Dessa livsmedel hade även konsumerats flera gånger per dag. Fisk och skaldjur hade konsumerats av 49 procent under de fyra dagarna. Baljväxter, nötter och jordnötter hade konsumerats av 20, 13 respektive 7 procent av deltagarna. Under Riksmaten ungdom från 2016-17 registrerades kosten under två dagar. Arton procent av pojkarna och 28 procent av flickorna hade konsumerat nötter eller fröer under dessa två dagar (Livsmedelsverket, 2018a). Det finns inga siffror gällande hur ofta sesamfrö konsumerades men det förväntas vara med låg frekvens.

I tabell 1 finns en sammanställning av i vilken utsträckning allergena livsmedel bidrar med särskilda näringsämnen. Det är baserat på data från Riksmaten ungdom och bidraget beror på hur ofta livsmedlet konsumeras såväl som vilken näring det innehåller (Livsmedelsverket, 2018b).

REMISS

Tabell 1. Allergirisk med allergena livsmedel hos barn och ungdomar samt livsmedlens näringsbidrag (Livsmedelsverket, 2018a, Livsmedelsverket. Sjögren Bolin and Warensjö Lemming, 2022, Livsmedelsverket. Lignell, 2023).

Allergi/allergen ingrediens	Förekomst av allergin i befolkningen	Orsak till incidenter	Närings-bidrag
Mjölk	☹☹☹	☹☹☹	☺☺☺
Ägg	☹☹☹	☹☹	☺☺
Vete (råg och korn)	☹☹☹	☹☹☹	☺☺☺
Fisk	☹	☹	☺☺☺
Jordnötter	☹☹☹	☹☹☹	☺
Nötter	☹☹☹	☹☹☹	☺
Sesamfrö	☹☹	☹	☺

☹☹☹ = hög förekomst av allergin i befolkningen (inklusive celiaki) (≥ 0,5 % i någon åldersindelad barnpopulation. Alternativt vanlig orsak till incidenter orsakade av allergi (första, andra och tredje vanligaste orsaken till svåra allergiincidenter) eller celiaki.

☹☹ = medelhög förekomst av allergin i befolkningen (0,2 - 0,4 % i någon åldersindelad barnpopulation). Alternativt relativt vanlig orsak till incidenter orsakade av allergi (fjärde, femte eller sjätte vanligaste orsaken till incidenter).

☹ = lägre förekomst av allergin i befolkningen (≤ 0,1 % i barnpopulationen). Alternativt mindre vanlig orsak till incidenter.

☺☺☺ = bidrar med ≥ 11 % av näringen av minst två av näringsämnena kalcium, vitamin D, folat, järn, selen, fleromättade fettsyror, fibrer/fullkorn.

☺☺ = bidrar med 3 - 10 % av näringen av minst två av näringsämnena kalcium, vitamin D, folat, selen, järn, fleromättade fettsyror, fibrer/fullkorn.

☺ = bidrar med ≤ 2 % av näringsämnena kalcium, vitamin D, folat, selen, järn, fleromättade fettsyror, fibrer/fullkorn.

Lagstiftning och kontroll

Förordning (EG) nr 178/20022

Livsmedel ska vara säkra och presenteras så att konsumenten inte vilseleds. Det är två grundkrav i livsmedelslagstiftningen (förordning (EG) nr 178/2002). Livsmedelsföretagare ska både uppfylla de krav i lagstiftningen som gäller deras verksamhet, och kontrollera att dessa krav uppfylls. Detta omfattar även måltidsverksamheter i skola och förskola.

[2] Förordning (EG) nr 178/2002 om allmänna principer och krav för livsmedelslagstiftning, om inrättande av Europeiska myndigheten för livsmedelssäkerhet och om förfaranden i frågor som gäller livsmedelssäkerhet.

Anmälan vid allergiincidenter

Anmälan till kontrollmyndighet

Allergiincidenter kan uppkomma om exempelvis en specialkost utan mjölk felaktigt innehåller mjölk. Kontrollmyndigheterna ska så tidigt som möjligt få kännedom om att ett livsmedel som släppts ut på marknaden skulle kunna betraktas som osäkert (artikel 19.3). Dit räknas även specialkost i skolan och förskolan och det är livsmedelsföretagarens ansvar att anmäla detta till sin kontrollmyndighet.

Är det istället fråga om att måltidspersonal felaktigt serverat den ordinarie maten i stället för den tillgängliga specialkostportionen till eleven så är det mindre uppenbart att artikel 19.3 är tillämplig. I det senare fallet är det inget fel på den avsedda specialkostportionen (den är inte skadlig för hälsan) utan man har serverat fel mat. Även om livsmedelsföretagaren inte har skyldighet att underrätta myndigheten enligt artikel 19.3 för alla former av allergiincidenter är det aldrig fel att informera myndigheten om sådana händelser, eftersom informationen i många fall kan ge värdefull kunskap för att till exempel förbättra rutiner och förhindra upprepning.

Anmälan till Arbetsmiljöverket

Arbetsgivaren har en skyldighet att rapportera arbetsolyckor till Arbetsmiljöverket enligt 3 kap, 3a § i arbetsmiljölagen. Elever i grundskolan omfattas av arbetsmiljölagen enligt 1 kap 3 §. Fritidshem och förskoleelever är dock undantagna i arbetsmiljölagen (punkt 1 i 1 kap, 3 § i arbetsmiljölagen)

Allvarlig olycka och allvarligt tillbud, jämte dödsfall ska rapporteras. Svåra reaktioner mot skolmaten, men även i de fall det fanns risk för svåra reaktioner (tillbud), ska alltså rapporteras till Arbetsmiljöverket. Arbetsgivaren avgör vad som är allvarligt nog att rapportera, men som tumregel säger Arbetsmiljöverket att om man är osäker så ska man hellre anmäla en gång för mycket än för lite. För vägledning har Arbetsmiljöverket mer information på sidan för anmälan av arbetsskador: https://www.anmalarbetsskada.se/

Förordning (EU) nr 1169/2011 –”Informationsförordningen”

Generella regler om information och märkning finns i förordning (EU) nr 1169/2011[3]. Huvudregeln är att alla ingredienser som ingår i ett färdigförpackat livsmedel ska anges i fallande ordning efter vikt i ingrediensförteckningen på förpackningen. För de 14 allergener som orsakar flest allvarliga överkänslighetsreaktioner finns särskilda märknings- och informationskrav. Dessa finns förtecknade i bilaga II till förordningen. De listade allergenerna

[3] Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1169/2011 av den 25 oktober 2011 om tillhandahållande av livsmedelsinformation till konsumenterna.

REMISS

är spannmål som innehåller gluten, kräftdjur, ägg, fisk, jordnötter, sojabönor, mjölk, olika nötter (mandel, hasselnöt, valnöt, cashewnöt, pekannöt, paranöt, pistaschmandel, makadamianöt/Queenslandsnöt), selleri, senap, sesamfrön, sulfit, lupin och blötdjur. Dessa allergener inkluderar även produkter framställda av dem som till exempel sojalecitin (framställs från soja).

Definition av specialkost

Verksamheter, som till exempel skola, vård och omsorg, är skyldiga att tillhandahålla mat till de som har allergi, celiaki (glutenintolerans) eller annan överkänslighet. Detta benämner Livsmedelsverket som specialkost. Specialkost är enligt Socialstyrelsens termbank (www.socialstyrelsen.se) kost som är anpassad till ett visst sjukdomstillstånd. Ett livsmedel eller en måltid som påstås vara fri från ett allergen ska vara lämpligt för hela den konsumentgrupp det påstås vara avsett för. Det innebär att den även ska vara lämplig för mycket känsliga allergiker. Livsmedel som utges vara fria från ett allergen ska inte innehålla detta i en sådan halt att en allergisk eller överkänslig person reagerar på livsmedlet. För gluten- och laktosfria livsmedel finns det särskilda gränsvärden. Information och vägledning till reglerna om specialkost finns på Livsmedelsverkets webbplats.

Förordning (EG) nr 852/2004 – ”Hygienförordningen”

HACCP-principerna och de generella hygienreglerna ska tillämpas för tillverkning och hantering av specialkost (förordning (EG) nr 852/2004[4]. Det är verksamhetens ansvar att vidta förebyggande åtgärder för alla signifikanta faror så att dessa livsmedel är säkra och håller vad som utlovas.

Branschriktlinjer

Branschriktlinjen Offentlig säker mat ska hjälpa kommuner och regioner att leva upp till livsmedelslagstiftningens krav (SKR, 2023). Branschriktlinjerna är delvis uppdelade utifrån typ av verksamhet, exempelvis tillagningskök, mottagningskök och för avdelningar i vård och omsorg.

Andra faktorer som har beaktats

Barnrättsperspektiv

Studier pekar på att barn och ungdomar med matallergi upplever lägre livskvalité (Golding et al., 2022). Livskvalitén påverkas särskilt hos äldre barn, hos de med svår allergi och om

[4] Europaparlamentets och rådets förordning (EG) nr 852/2004 av den 29 april 2004 om livsmedelshygien

REMISS

diagnosen ställs sent jämfört med tidigt under barndomen. Matallergin kan begränsa både kosten och det övriga livet samt påverka den psykosociala hälsan.

Barn och ungdomar kan ha olika förhållningssätt för att hantera sin matallergi vilket påverkar livskvalitén och symtomfriheten. Vissa förringar allergin för att inte uppfattas som annorlunda, vilket kan leda till situationer där allergiska reaktioner kan uppstå.

Som underlag till Vårdförloppet matallergi utarbetades en ”patientresa” som beskriver de utmaningar som patienter med matallergi upplever (Sveriges regioner i samverkan, 2023, Störsrud et al., 2025). Patientresan visar bland annat att personer med matallergi upplever oro för att få fel mat, oro för utanförskap i skolan, en känsla av att vara annorlunda samt svårigheter att riskvärdera om något kan ätas eller inte. Även Celiakiförbundets Kantarundersökning visade att 35 procent av föräldrar till barn med celiaki upplever hög eller mycket hög oro utifrån barnens celiaki (Kantar SIFO på uppdrag av Svenska Celiakiförbundet, 2020).

Till Vårdförloppet matallergi togs en mall för läkarintyg fram. Att diagnos ställs, läkarintyg fylls i och behandling ges utifrån Vårdförloppet är viktigt för en god och jämlik vård av barn med matallergi (Sveriges regioner i samverkan, 2023).

Miljöaspekter

Miljöpåverkan från nötter och frön varierar mycket både inom och mellan nötter/frön. Det finns utmaningar relaterade till bland annat jorderosion, vattenanvändning, växtskyddsmedel och biologisk mångfald.

Mandel, valnöt, cashew och pistagenöt bedöms ha större klimatpåverkan än jordnöt och hasselnöt per kilo. Solrosfrö har relativt liten klimatpåverkan (Karlsson Potter et al., 2020, Livsmedelsverket, 2022c).

Transportavstånden kan bli mycket stora för importerade nötter, som valnötter, cashew och hasselnötter. Klimatpåverkan från transporterna av ett kilo nötter och mandel kan i dessa sammanhang överstiga klimatpåverkan från ett kilo grönsaker eller frukt[5] (Röös, 2014, RISE, 2023).

Användningen av växtskyddsmedel kan vara mycket stor vid odling av valnöt och mandel (Livsmedelsverket, 2022c, Röös et al., 2024). För solrosodling varierar användningen av

[5] t ex rotfrukter, kål, lök, frukt av nordiskt ursprung, svenskodlade tomater, rågknäckebröd och mjukt bröd av vete av inhemskt ursprung.

REMISS

växtskyddsmedel mycket med odlingsområdet, men ligger lägre än för valnöt och mandel (Livsmedelsverket, 2022c).

För ettåriga grödor som solros och lin finns möjlighet att påverka behovet av växtskyddsmedel med hjälp av växtföljden, men det är beroende av platsmässiga faktorer som hur mycket av samma gröda som odlas i landskapet.

För de grödor som odlas utanför EU är i många fall substanser som inte är godkända inom EU eller Sverige tillåtna. Exempelvis förekommer parakvat och organiska fosforföreningar, som inte är godkänt inom EU, vid odling av bland annat mandel och valnötter. Sverige är ett av de länder i Europa som använder minst växtskyddsmedel per hektar (Livsmedelsverket, 2022c).

Ekonomiskt perspektiv

Måltidsverksamheter gynnas ju mer flexibla de kan vara med att använda olika ingredienser/råvaror. Ett förbud mot vissa livsmedel hindrar flexibiliteten och leder till att verksamheterna har ett lägre utbud av ingredienser/råvaror att välja bland. Det kan också driva kostnader för livsmedlen.

Livsmedelsförsörjning/beredskap

Generellt sett är livsmedel som är energi- och näringstäta, enkla att lagerhålla och kan lagras under lång tid samt som inte kräver någon tillagning värdefulla ur ett beredskapsperspektiv. Nötter, jordnötter och många fröer bidrar med energi och viktiga näringsämnen, kan ätas utan ytterligare tillagning samt att de kan lagras i rumstemperatur. Det skiljer sig mot exempelvis mjölk, ägg och fisk som generellt behöver tillagas. Mjölk och fisk behöver dessutom kylförvaras.

Konsekvensanalys

Övergripande information till måltidsverksamheter om allergi och överkänslighet har getts i tidigare nationella riktlinjer om måltider i förskolan respektive skolan. Detta inkluderade även så kallade hållpunkter för säker specialkost och hänvisning till lagtexter och stödjande dokument med ytterligare information. Skillnaden mellan laktosintolerans och mjölkproteinallergi har även beskrivits tidigare. Att fortsätta ge sådan information bedöms underlätta för framför allt ny personal att laga och servera säker specialkost.

Ett råd om att nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i skolan har tidigare getts. Rådet är enligt Livsmedelsverkets kännedom mycket välkänt och använt. Det har spridits av Astma och allergiförbundet som även tidigare har uppmanat till att skolor ska vara helt nötfria. Livsmedelsverket bedömer att antalet allergiska reaktioner (inklusive svåra reaktioner) mot nötter och jordnötter skulle öka om dessa serverades i skolan. Om jordnötter, nötter och sesamfrö skulle användas som ingredienser i skolan finns dels stor risk för

REMISS

felservering. Med felservering menas att personer med specifik allergi serveras maträtter med jordnötter, nötter eller sesamfrö. Skolmaten serveras vanligtvis som buffé, och eftersom jordnötter och nötter ofta förekommer som små bitar kan de dessutom även lätt kontaminera andra livsmedel på bufféer. Koncentrationen av protein är relativt hög i jordnötter, sesamfrö och nötter (ca 14-22 procent) och små bitar kan bidra med proteindoser som orsakar reaktion samtidigt som de kan vara svåra att upptäcka (Livsmedelsverket, 2024c).

Nötter och jordnötter utgör bland de vanligaste orsakerna till svåra allergiska reaktioner. Livsmedelsverket bedömer därför att livskvalitén skulle kunna försämras hos barn med allergi mot nötter och jordnötter om rådet togs bort och de oroar sig för allergiska reaktioner mot maten i skolan. Allergiska reaktioner till följd av inandning av allergener från livsmedel är dock mycket ovanliga i andra sammanhang än vid yrkesspecifik exponering. Oro för luftburna reaktioner mot nötter och jordnötter i skolan är därför generellt obefogat och Livsmedelsverket ser behov av att kommunicera det och vara tydliga kring att rådet gäller maten som serveras *av* skolan. Mat som barnen köper från skolkafeterior eller har i sin matsäck ansvarar barnen själva för. Det finns en risk för att barn med allergi blir bjudna på kompisars mat som innehåller nötter eller jordnötter. Detta bedöms främst utgöra en risk hos små barn. Detta bedöms utgöra en mindre risk för allergiska reaktioner hos äldre barn. Det motsvarar situationer i övriga samhället som allergiska barn behöver hantera. Det är svårt att kontrollera om barn och föräldrar följer råd om att inte ta in nötter, jordnötter och sesamfrö i skolan och förskolan.

I och med rådet om att ”nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i maten som serveras av skolan” påverkas kostchefer och måltidsverksamheter. Det kan begränsa möjligheten att tillgodose alla näringsämnen, särskilt i de fall då nötter utgör en viktig källa till näringsämnen, till exempel för vegetarianer och veganer. Dessutom påverkas möjligheten att lagra nötter, jordnötter och sesamfrö ur ett beredskapsperspektiv. Dock finns det fröer som är näringsriktiga samtidigt som de är mindre allergena, exempelvis pumpafrö och solrosfrö. I dialogmöten under våren 2024 har det framkommit att det kan underlätta för måltidspersonal med ett råd om att ”nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i maten som serveras av skolan”. Även bland måltidspersonal förekommer en oro för att maten ska orsaka allergiska reaktioner.

Utvärdering gällande incidenter respektive effekt av råd

Livsmedelsverket har inga data över allergiincidenter som sker i skolor. Ett förslag till åtgärd som Livsmedelsverket presenterade i ett regeringsuppdrag[6] var att utreda ett system för

[6] Socialstyrelsen och Livsmedelsverket 2023. Förstudie inom allergiområdet - Regeringsuppdrag att genomföra en förstudie för att utveckla det förbyggande arbetet inom allergiområdet samt att främja en mer jämlik vård inom området.

REMISS

incidentrapportering av allergiska reaktioner. Ett sådant system skulle kunna ge mer information om allergiincidenter och deras orsak. Livsmedelsverket har inte heller utfört något samordnat nationellt kontrollprojektet gällande specialkost i skola och förskola, vilket skulle behövas för att veta vilka brister som finns nationellt gällande specialkosten som serveras i skolan.

Livsmedelsverket har inte undersökt hur stor andel av skolor, alternativt kommuner, som följer det tidigare rådet från Livsmedelsverket om att nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i skolmaten. Livsmedelsverket känner inte heller till att det har undersökts hur stor andel av skolor, alternativt kommuner, som följer det råd Astma och allergiförbundet ger om helt nötfria skolor. Det har därför inte heller undersökts om skiljer sig gällande antalet incidenter i skolor som följer respektive inte följer rådet och därmed är effektivt för att minska antalet allergiska reaktioner. Det finns inte tillräckligt med publicerad evidens för att utvärdera om ”nötfria” skolor är effektiva för att minska allergiincidenter (Waserman et al., 2021).

Slutsats

Åtgärder som behövs

Särskild information

Vid sidan om den livsmedelslagstiftning som finns, och som måltidsverksamheterna ska följa, bedöms att en särskilt samlad vägledande information skulle underlätta för måltidsverksamheterna att servera säkra livsmedel ur ett allergiperspektiv. Denna bör innehålla:

- Samlad hänvisning till lagtexter och stödjande dokument om säker specialkost.
- Hållpunkter för säker specialkost.
- Information om olika sorters allergi och överkänslighet med särskild tonvikt på skillnaden mellan mjölkproteinallergi och laktosintolerans samt en beskrivning av celiaki.

Att laga och servera säker mat vid allergi och annan överkänslighet är komplext och flera olika regelverk och stödjande dokument finns. Trots detta sker allergiincidenter både i skolan och i förskolan, samt i andra sammanhang. Allergi mot mjölk är den vanligaste orsaken till allergiincidenter. Mjölk är en mycket vanlig ingrediens. Det är också rimligt att anta att en bidragande orsak till antalet incidenter kan vara att mjölkproteinallergi förväxlas med den mindre allvarliga överkänslighetsreaktionen laktosintolerans för vilken kostbehandlingen är mindre omfattande. Därför behövs information om skillnaderna mellan mjölkproteinallergi och laktosintolerans.

REMISS

Råd om att nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i maten som serveras av skolan och förskolan kvarstår men omformuleras något:

Jordnötter och vissa nötter är de vanligaste orsakerna till svåra allergiska reaktioner (anafylaktiska reaktioner). Om nötter, jordnötter och sesamfrö skulle användas som ingredienser i skolan finns stor risk för felservering. Med felservering menas att personer med specifik allergi serveras maträtter med nötter, jordnötter eller sesamfrö. Skolmaten serveras vanligtvis som buffé, och eftersom nötter och jordnötter ofta förekommer som små bitar kan de även lätt kontaminera andra livsmedel på bufféer. Barn med allergi upplever en lägre livskvalité och ett råd om att nötter, jordnötter och sesamfrö inte bör förekomma i maten som serveras av skolan bedöms minska oro och förbättra livskvalitén hos barn med sådan allergi medan de är i skolan.

Livsmedelsverket bedömer därför att det finns behov av ett råd till måltidsverksamheterna om att jordnötter, sesamfrö samt de nötter som listas i bilaga II till förordning (EU) nr 1169/2011 inte bör förekomma i maten som serveras av skolan. Det förtydligas dock att färdigförpackade nötter kan säljas i skolcaféterior. Andra fröer som solrosfrö och pumpafrö kan dessutom serveras i skolmaten. Allergena livsmedel som mjölk, ägg, vete och fisk räknas till baslivsmedel och bidrar i större utsträckning till näringsämnen jämfört med vad nötter och jordnötter gör. Det är därför inte lämpligt med ett råd om att inte servera mjölk, ägg, vete och fisk i skolan.

- Kvarstående råd med viss omformulering: Jordnötter, sesamfrö samt de nötter som listas i bilaga II till förordning (EU) nr 1169/2011[7] bör inte förekomma som ingredienser i maten som serveras *av* skolan.
- Information som kompletterar rådet:
    - Rådet inbegriper jordnötter, sesamfrö och nötter som ingredienser eller i de fall produkter är framställda från dessa. Dock avses inte produkter märkta ”Kan innehålla spår av jordnötter, sesamfrö eller specifika nötter” i rådet. Sådana produkter kan serveras i skola och förskola så länge det finns rutiner för att säkerställa att personer med allergi mot jordnötter, sesamfrö eller specifika nötter inte serveras produkter som är märkta ”kan innehålla spår av jordnöt, sesamfrö eller specifika nötter”.
    - Det är inte lämpligt med ett råd om att inte servera mjölk, ägg, vete och fisk i skolan då dessa bidrar till näringsämnen i större utsträckning än vad jordnötter, sesamfrö och nötter gör.

[7] Europaparlamentets och rådets förordning (EU) nr 1169/2011 av den 25 oktober 2011 om tillhandahållande av livsmedelsinformation till konsumenterna.

REMISS

  - Då risken för luftburna reaktioner i skolan är extremt låg ser Livsmedelsverket inte något behov av att begränsa utbudet av nötter i exempelvis skolcaféterior eller barnens matsäck. Nötter och jordnötter som säljs i skolcaféterior bör dock vara färdigförpackade för att undvika att de kontaminerar andra livsmedel som säljs oförpackade.
  - Pumpafrö och solrosfrö är exempel på näringsrika fröer som med fördel kan serveras i skolan. Det är mindre vanligt med allergi mot pumpafrö och solrosfrö.

- Omformulerat råd för förskolan: Jordnötter, sesamfrö samt de nötter som listas i bilaga II till förordning (EU) nr 1169/2011 bör inte förekomma som ingredienser i maten som serveras *i* förskolan. Det finns en risk för att små barn i förskolan smakar på kompisars mat och det finns därför en fördel med att nötter, jordnötter och sesamfrö inte alls tas in på förskolor.

Samordnat kontrollprojekt om specialkost i skolan

Samordnade kontrollprojekt bidrar till att skapa samsyn och ökar effektiviteten i kontrollen. Dessa projekt kopplar till ett operativt mål vilket är Livsmedelsverkets sätt att vägleda kontrollen för att säkerställa att särskilda risker i mat och dricksvatten kontrolleras.

Det har inte tidigare genomförts något samordnat kontrollprojekt om specialkost i skolan och det skulle därför vara av särskilt värde att ett sådant genomförs framöver. Ett sådant projekt bedöms kunna höja kunskapen hos måltidsverksamheterna och livsmedelskontrollen och därmed minska risken för allergiincidenter i skolan. Dessutom skulle ett sådant projekt ge Livsmedelsverket kunskap om hur lagstiftningen om specialkost efterföljs. Informationen i detta kapitel kan användas som motiv till ett samordnat kontrollprojekt inför att kontrollprojekt beslutas av Livsmedelsverket.

Referenser för bilaga 2

Blom, W. M., et al. 2018. Accidental food allergy reactions: Products and undeclared ingredients. *J Allergy Clin Immunol,* 142**,** 865-875.

Blomhoff, R., et al. 2023. Nordic Nutrition Recommendations 2023. Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet.

Fao and Who 2022. Risk Assessment of Food Allergens. Part 1 – Review and validation of Codex

Alimentarius priority allergen list through risk assessment. *Meeting Report. Food Safety and Quality Series.* Rome.

REMISS

Foucard, T., et al. 2005. [Reduced number of fatal and life-threatening reactions to food. Reporting by the medical profession has resulted in effective measures]. *Lakartidningen,* 102**,** 3465-8.

Golding, M. A., et al. 2022. The burden of food allergy on children and teens: A systematic review. *Pediatr Allergy Immunol,* 33**,** e13743.

Kantar Public På Uppdrag Av Astma- Och Allergiförbundet 2021. Matallergi, intolerans och överkänslighet bland barn 2021.

Kantar Sifo På Uppdrag Av Svenska Celiakiförbundet 2020. Celiaki vs Svenska befolkningen.

Karlsson Potter, H., et al. 2020. Environmental impact of plant-based foods -data collection for the development of a consumer guide for plant-based foods. Sveriges Lantbruksuniversitet.

Livsmedelsverket 2007. *Bra mat i skolan,* Malmö, Elanders Berlings Tryck.

Livsmedelsverket 2012. Riksmaten – vuxna 2010–11 Livsmedels- och näringsintag bland vuxna i Sverige. Uppsala: Livsmedelsverket.

Livsmedelsverket 2013. Bra mat i skolan -Råd för förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och fritidshem. November 2013 ed. Uppsala.

Livsmedelsverket 2016. Nationella riktlinjer för måltiden i förskolan. Uppsala.

Livsmedelsverket 2018a. Riksmaten ungdom 2016-17: DEL 1 Livsmedelskonsumtion. Så äter ungdomar i Sverige. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Livsmedelsverket 2018b. Riksmaten ungdom 2016-17: Del 2 Näringsintag och näringsstatus. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala: Livsmedelsverket.

Livsmedelsverket 2019a. Nationella riktlinjer för måltider i skolan. Förskoleklass, grundskola, gymnasieskola och fritidshem. Uppsala.

Livsmedelsverket 2019b. Nationella riktlinjer för måltider i äldreomsorgen: ordinära och särskilda boenden - hemtjänst och äldreboenden. Uppsala.

Livsmedelsverket 2022a. De Svenska kostråden. Hitta ditt sätt: att äta grönare, lagom mycket och röra på dig.

Livsmedelsverket 2022b. Miljöpåverkan relaterad till konsumtion i Sverige av vegetabiliska matfetter, fetter, nötter och frön - sammanfattning av konsultrapport och underlag för hantering [Internt material].

Livsmedelsverket 2024. Livsmedelsdatabasen. Uppsala: Livsmedelsverket.

Livsmedelsverket Och Centrum För Tillämpad Näringslära/Hälsomålet 2001. *Riktlinjer för skollunchen -råd, tips och mängdtabeller,* Kalmar, Lenanders tryckeri AB.

Livsmedelsverket. Bylund, J., et al. 2014. Risk- och nyttovärdering av nötter - sammanställning av hälsoeffekter av nötkonsumtion. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

Livsmedelsverket. Lignell, S. a. O., J, 2023. Proposed reference doses for food allergens – the science behind and risk groups. *Livsmedelsverkets PM.* Uppsala.

Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, Y. 2021. L 2021 nr 05: Allergi och korsallergi mot nötter, fröer, baljväxter, frukter och grönsaker. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

REMISS

Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, Y. & Warensjö Lemming, E. 2022. L 2022 nr 13: Undeclared allergens in food – guide on how to assess the risk of allergic reactions in the population. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

Livsmedelsverkets Interna Allergiregister 2024.

Livsmedsverket. Brugård Konde, Å., et al. 2015. Råd om bra matvanor- risk- och nyttohanteringsrapport. *Livsmedelsverkets rapportserie* Livsmedelsverket.

Lovén Björkman, S., et al. 2021. Peanuts in the air - clinical and experimental studies. *Clin Exp Allergy,* 51**,** 585-593.

Rise 2023. Öppna listan – ett utdrag från RISE klimatdatabas för livsmedel.

Röös, E. 2014. Mat-klimat-listan Version 1.1. Uppsala: Institutionen för energi och teknik, Sveriges lantbruksuniversitet.

Röös, E., et al. 2024. Mat, miljö och hållbarhet – Hur påverkar den mat vi svenskar äter planeten? *Future Food Reports.* SLU.

Sammanställt I Livsmedelsverket. Sjögren Bolin, Y., et al. 2019. L 2019 nr 08: Råd om introduktion av jordnötter, ägg, mjölk och fisk i relation till utveckling av matallergi. *Livsmedelsverkets rapportserie.* Uppsala.

Skr. 2023. *Offentlig säker mat* [Online]. Sveriges Kommuner och Regioner. Available: https://skr.se/offentligsakermat.32844.html [Accessed].

Störsrud, S., et al. 2025. Bilaga till Nationellt vårdprogram för Celiaki. Aktuell översikt och vårdprogram: Riktlinjer för nutritionsbehandling vid celiaki.

Svenska Föreningen För Allergologi (Sffa) 2015. Anafylaxi. Rekommendationer omhändertagande och behandling.

Sveriges Regioner I Samverkan. 2023. *Nationellt programområde lung- och allergisjukdomar. Personcentrerat och sammanhållet vårdförlopp Matallergi, IgE-förmedlad* [Online]. Available: https://kunskapsstyrningvard.se/ [Accessed].

Versluis, A., et al. 2015. Frequency, severity and causes of unexpected allergic reactions to food: a systematic literature review. *Clin Exp Allergy,* 45**,** 347-67.

Waserman, S., et al. 2021. Prevention and management of allergic reactions to food in child care centers and schools: Practice guidelines. *J Allergy Clin Immunol,* 147**,** 1561-1578.

REMISS

Bilaga 3. Uppföljning av mål för hållbara skolmåltider via indikatorer

Av Irene Blom
Avdelningen för råd och reglering, Livsmedelsverket

Inledning

Denna uppföljningsplan syftar till att på nationell nivå följa utvecklingen mot de mål som satts upp för hållbara skolmåltider. Uppföljningen sker via indikatorer, som är aspekter som ger en indikation på om målet håller på att uppfyllas eller ej. Indikatorerna kan representera en förutsättning för att målet ska nås, exempelvis ”antal vuxna per ätande barn” eller effekter av att målet nås, exempelvis ”andel av skolmåltiden som äts upp”. Uppföljningen ska främja samverkan, lärande och utveckling inom skolmåltidsområdet. Målen är inte tidsatta, vilket gör att uppföljningen behöver ske kontinuerligt och anpassas efter förutsättningarna i olika kommuner och skolor. För vissa indikatorer finns redan data, medan nya metoder för uppföljning kan behöva läggas till för att följa upp andra.

Detta är första gången som det tas fram nationella mål och indikatorer för hållbara skolmåltider, vilket innebär att indikatorerna i denna plan ska ses som en första version och en lärande process. Målen och indikatorerna kan komma att revideras och vidareutvecklas i takt med att kunskap, behov och förutsättningar förändras. Uppföljningsplanen bör därför uppdateras regelbundet i dialog med berörda aktörer.

För att uppföljningen ska bli ändamålsenlig krävs samverkan mellan olika aktörer. Livsmedelsverket ansvarar för nationell samordning och datainsamling där det är möjligt, medan skolor och kommuner har en nyckelroll i att följa upp på lokal nivå och bistå med information.

Vissa indikatorer är klara, andra behöver utvecklas

Sammanlagt har 34 indikatorer tagits fram för att följa upp de olika målen för hållbara skolmåltider. Av dessa är 18 indikatorer redan klara och kan följas upp med befintliga datakällor, främst genom Livsmedelsverkets kommun- och matsvinnskartläggningar. Övriga 16 indikatorer är under utveckling eller saknar ännu ett färdigt tillvägagångssätt för uppföljning. Det handlar om indikatorer som kräver nya typer av datainsamling; från elever och statistik över livsmedelsinköp.

Indikatorerna under utveckling omfattar exempelvis elevers upplevelser av måltidsmiljön, acceptans för hållbara måltider, näringsinnehåll och klimatpåverkan från livsmedelsinköp. Dessa områden är viktiga för att uppnå de uppsatta målen, men kräver insatser för att etablera hållbara och tillförlitliga metoder för datainsamling och analys.

För de indikatorer som ännu inte har en fastställd uppföljningsmetod föreslås följande tillvägagångssätt:

REMISS

- **Enkätundersökningar till elever** bör utvecklas för att fånga upp upplevelser av trygghet, smak, mättnad, möjlighet till social samvaro och acceptans för hållbara livsmedel, vilket är information som enbart går att få genom att fråga elever. En enkätundersökning skulle möjliggöra uppföljning av ytterligare fem indikatorer. Enkäterna behöver utformas så att de fungerar i olika skolformer och åldersgrupper, och datainsamlingen kan med fördel ske i samverkan med skolor, kommuner och forskningsaktörer. En utredning om vilken typ av uppföljning som görs lokalt behöver också göras.
- **Statistik över livsmedelsinköp** behöver utvecklas så att information kan extraheras om klimatpåverkan (CO_2e), näringsinnehåll, andel ekologiskt, svenskt ursprung och märkningar såsom Nyckelhålet. Det kräver ett enhetligt sätt att rapportera och analysera inköpsdata, exempelvis genom standardiserade klassificeringar av livsmedel och koppling till näringsdatabaser. Här utreder Livsmedelsverket bästa tillvägagångssättet.
- **Tillägg i Livsmedelsverkets kommunkartläggning** gäller två indikatorer; huruvida skolor följer upp elevers upplevelse av skolmåltiden och huruvida skolor inkluderar all måltidsverksamhet inom skolan i gemensamma riktlinjer eller policyer.

Tabell 1. Indikatorer och deras planerade uppföljning.

Nationella mål för Integrerade måltider	Indikatorer	Uppföljning	Status
Alla skolor har ett fungerande samarbete med måltidsorganisationen för att uppnå hållbara skolmåltider.	Andel skolor där det finns ett gemensamt uppdrag (planering, utveckling och uppföljning) mellan skola och måltidsorganisation kring skolmåltiden.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
	Andel skolor som har med skolmåltiden i sitt systematiska kvalitetsarbete.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
Alla elever kan påverka sin måltidsmiljö.	Andel skolor som har ett måltidsråd.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
	Andel skolor som följer upp elevers upplevelse av skolmåltiden.	Utvecklas.	Planeras inkluderas i framtida kommun-kartläggning

REMISS

Nationella mål för Trivsamma måltider	**Indikatorer**	**Uppföljning**	**Status**
Alla elever upplever måltidsmiljön som trygg.	Andel elever som upplever att måltidsmiljön är en trygg plats.	Enkätundersökning riktad till elever.	Tillvägagångssätt utreds
	Antal vuxna per ätande barn.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
	Andel av skolmåltiden som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.	Klar (basår 2024)
	Andel av skolelever som äter skolmåltiden per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
	Andel av skoleleverna som rapporterar att de ätit sig mätta de flesta skoldagar.	Enkätundersökning riktad till elever.	Tillvägagångssätt utreds
	Andel skolor som inkluderar skolmåltiden i det systematiska arbetsmiljöarbetet (vilket omfattar både fysisk och psykosocial arbetsmiljö).	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
Alla elever upplever att de kan äta i lugn och ro.	Andel skolor vars elever har minst 25 minuter vid bordet för att sitta och äta.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
	Andel elever som upplever att de kan äta skollunchen i lugn och ro.	Enkätundersökning riktad till elever.	Tillvägagångssätt utreds
	Andel skolor vars skolrestaurang under lunchen ej överskrider riktvärden för hälsoskadligt buller.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
Alla elever upplever att skolmåltiden ger	Andel elever som uppger att de alltid har någon att umgås med under lunchen.	Enkätundersökning riktad till elever.	Tillvägagångssätt utreds

REMISS

möjlighet till social samvaro.	Andel skolor vars elever har minst 25 minuter vid bordet för att sitta och äta.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
Nationella mål för Goda måltider	**Indikatorer**	**Uppföljning**	**Status**
Alla elever tycker att den mat som serveras i skolan för det mesta är så god att de äter sig mätta.	Andel av elever som rapporterar att de ätit sig mätta de flesta dagar.	Enkätundersökning riktad till elever.	Tillvägagångssätt utreds
	Andel av skolmaten som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.	Klar (basår 2024)
	Andel elever som äter skolmaten per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
Genom skolmåltiderna har elevers acceptans för miljömässigt hållbara rätter och livsmedel ökat.	Andel av skolmaten som äts upp.	Livsmedelsverkets nationella kartläggning.	Klar (basår 2024)
	Andel elever som äter skolmaten per dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
	Genomsnittlig mängd CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
Nationella mål för Näringsriktiga måltider	**Indikatorer**	**Uppföljning**	**Status**
Baljväxter (linser, bönor, tofu, sojafärs, med mera) samt fisk och/eller skaldjur har ersatt en del rött kött och chark i skolmåltiderna.	Genomsnittlig mängd baljväxter, fisk och skaldjur respektive rött kött och chark som serveras per dag.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
	Andel skolor som erbjuder ett vegetariskt alternativ till alla elever i skolan varje dag.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)

REMISS

	Genomsnittligt innehåll av fleromättat fett/mättat fett, fibrer, vitamin D och järn i serverade skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
De livsmedel som serveras eller säljs på skolområdet har en näringskvalitet som bidrar till en kost som främjar hälsa.	Andel av mängd inköpta livsmedel som är märkta med Nyckelhålet inom livsmedelskategorier för vilka det finns kriterier.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
	Andel skolor som inkluderar all måltidsverksamhet inom skolan i gemensamma riktlinjer eller policyer med utgångspunkt att främja elevers hälsa	Livsmedelsverkets kommunkartläggning	Planeras inkluderas i framtida kommun-kartläggning
	Genomsnittligt innehåll av energi, fett, mättat fett, fleromättat fett, kolhydrater, protein, fibrer, vitamin C, vitamin D, folat, järn och salt i serverade skolmåltider (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
	Andel skolor där den genomsnittliga skolmåltiden (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod innehåller högst 1,8 gram salt.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
	Andel skolor där den genomsnittliga skolmåltiden (inkl. tillbehör) under en fyraveckorsperiod innehåller minst 27 gram fullkorn.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
Nationella mål för Säkra måltider	**Indikatorer**	**Uppföljning**	**Status**

REMISS

Skolmåltiderna är lika säkra att äta för personer med matallergi och/eller celiaki som för personer utan matallergi och/eller celiaki.	Antal allergiska reaktioner per år som kan kopplas till maten som serveras i skolan.	Enkätundersökning riktad till elever.	Tillvägagångssätt utreds
	Andel av personalen i skolmåltidsverksamheten som har en storköksutbildning, kockutbildning eller liknande.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
	Andel skolor per kommun som har rutiner för att anmäla allergisk reaktion (inkl. reaktion mot gluten) till livsmedelskontrollen.	Livsmedelsverkets kommunkartläggning.	Klar (basår 2024)
Nationella mål för Miljösmarta måltider	**Indikatorer**	**Uppföljning**	**Status**
Utsläppen av växthusgaser per kilo inköpta livsmedel är max 1,25 kg CO_2e	Genomsnittlig mängd CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
	Andel kommuner som har max 1,25 kg CO_2e/kg inköpta livsmedel till skolmåltider under en fyraveckorsperiod.	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
Minst 60 procent av livsmedel som används till skolmåltider är ekologiska	Andel av mängden inköpta livsmedel till skolmåltider märkt med KRAV och/eller EU-ekologiskt	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
Större andel av inköpta köttprodukter kommer från djur som genom bete bidragit till biologisk mångfald	Andel av mängden inköpt kött som är märkt med Svenskt Sigill Naturbeteskött, KRAV eller motsvarande krav på bete	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds
Minst 70 procent av ost, frukt och bär, grönsaker	Andel av mängden inköpta livsmedel i respektive	Statistik över livsmedelsinköp	Tillvägagångssätt utreds

REMISS

respektive matfetter är av svenskt ursprung	livsmedelsgrupp som är av svenskt ursprung		
Matsvinnet har halverats och uppgår till maximalt: Serveringssvinn: 14 g Tallrikssvinn: 10 g Kökssvinn: 5 g	Genomsnittlig mängd matsvinn kopplat till skolmåltiderna	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.	Klar (basår 2024)
	Andel skolor som har under 14 g serveringssvinn, 10 g tallrikssvinn och 5 g kökssvinn	Livsmedelsverkets nationella kartläggning av matsvinn.	Klar (basår 2024)

Avslutning

Mål och indikatorer ska underlätta arbetet mot hållbara skolmåltider genom att ge aktörer en gemensam riktning. Genom systematisk uppföljning kan vi synliggöra framsteg, identifiera utvecklingsbehov och rikta insatser där de gör mest nytta. Uppföljningen ger också ett gemensamt språk och en struktur för samverkan mellan skolor, kommuner och nationella aktörer. På så sätt blir målen inte bara visioner, utan en del av ett konkret och pågående förbättringsarbete – där alla aktörer bidrar till att skapa en mer hållbar skolmåltid för framtidens generationer.

Textredigering av denna bilaga har genomförts med hjälp av AI-verktyget ChatGPT 4.0. Allt innehåll har granskats och validerats av ansvariga medarbetare på Livsmedelsverket innan publicering.

REMISS

Bilaga 4. Uppföljning av mål för hållbara skolmåltider via indikatorer

Av Irene Blom
Avdelningen för råd och reglering, Livsmedelsverket

Granskad av Josefin Lindroth med fler
Region Stockholm, Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES)

Inledning

Denna rapport presenterar en studie av svenska elevers upplevelser av skolmåltiden, baserat på data från SkolmatSveriges enkätverktyg. Studien undersöker elevers uppfattning om matens smak och utseende, lunchutbud, upplevelse av trygghet, ljudnivå och tid för att äta vid skolmåltiden. Genom att analysera svar från två elevenkäter bidrar rapporten med värdefull kunskap som kan användas som underlag för riktlinjer och mål för måltider i skolan.

Material och metod

Datat som använts för denna analys har Livsmedelsverket fått från SkolmatSverige vid Centrum för epidemiologi och samhällsmedicin (CES) i Region Stockholm. SkolmatSverige är ett digitalt enkätverktyg för uppföljning och utveckling av skolmåltiderna och måltidsmiljöns olika kvalitetsaspekter, exempelvis svinn och elevers upplevelse av skolmåltiden, som erbjudits kostnadsfritt till skolor i hela Sverige sedan 2012. SkolmatSverige har utvecklats av forskare på Karolinska Institutet och Region Stockholm i samarbete med Livsmedelsverket, Folkhälsomyndigheten, Jordbruksverket, Sveriges Kommuner och Regioner (SKR) och Skolverket(SkolmatSverige, 2025). SkolmatSveriges enkäter är valfria för skolor att besvara, och det är oklart hur representativa data är för elever från skolor i hela landet.

Verktyget har erbjudit tio olika enkäter varav två matgästenkäter riktade till elever, med frågor som rör matgästens upplevelser av skolmåltiderna och måltidsmiljön. Matgästenkäten till elever finns i en kort version med ett tiotal enkla frågor samt i en längre version som ger en mer fördjupad bild. Den kortare elevenkäten rekommenderas för yngre elever i årskurs F till 5, med enklare frågor och ett lättare språk. Den längre elevenkäten rekommenderas för äldre elever i högre årskurser med mer ingående frågor till elever i årskurs 6 och uppåt. Äldre elever från årskurs 6 tilldelas samtliga frågeställningar som ingår i den längre enkäten då de anses lämpliga för aktuell ålder, vilket innebär att yngre elever upp till årskurs 5 som har besvarat den längre enkäten inte har tilldelats alla frågeställningar.

REMISS

Data från SkolmatSveriges korta och långa elevenkät gällande frågor kopplade till hur maten ser ut, hur den smakar, utbud, tid för att äta, ljudnivå och om man känner sig trygg i skolrestaurangen har analyserats för denna rapport. Datat är från det senast avslutade läsåret 2022/2023. Datat innehåller svar från sammanlagt sex frågor varav tre fanns med i enbart i den långa. I denna rapport delas resultatet in i svar från den långa enkäten (sampel 1) och den korta enkäten (sampel 2). Se tabell 1. för vilka frågor det gällde.

Tabell 1. Frågor och svarsalternativ för varje fråga. Fråga nummer 1, 3 och 6 fanns enbart med i den långa enkäten.

Nr	Fråga	Svarsalternativ
1	Ser maten god ut?	Aldrig, sällan, oftast och alltid
2	Smakar maten gott?	
3	Vad tycker du om lunchutbudet på din skola?	Det finns för lite att välja på, det finns lagom mycket att välja på
4	Har du tillräckligt med tid på dig att äta din skollunch?	Aldrig, sällan, oftast och alltid
5	Är ljudnivån (bullernivån) i skolmatsalen okej (acceptabel)?	
6	Känner du dig trygg i skolmatsalen?	

Utöver svar på dessa sex frågor fanns svar från en obligatorisk fråga om vilket län och vilken kommun som skolan tillhörde, samt vilken enhet skolan var (Grundskola (F-9) eller Gymnasieskola). Namnet på skolan hade exkluderats. Därtill innehöll datat information i vilken klass respondenten gick, där val av årskurs utgjorde en valfri fråga för eleven.

Den långa elevenkäten (sampel 1) besvarades av totalt 7 585 elever och innehöll fem frågor om måltidsupplevelsen, varav frågan gällande uppfattning om lunchutbudet (Fråga 3) samt trygghet i skolmatsalen (Fråga 6) endast tilldelades äldre elever i årskurs 6 och uppåt. Den korta elevenkäten (sampel 2) besvarades av 6 621 elever och omfattade tre av de sex frågorna från den långa enkäten.

REMISS

Datat Livsmedelsverket fick från SkolmatSverige var rensat från totalt blanka svar, bus och test.

Analysen är deskriptiv och presenterar fördelningen av svar på olika frågors svarsalternativ. Resultaten redovisas genom frekvenstabeller med både absoluta tal och procentuella andelar. För de tre frågor som förekommer i båda enkäterna presenteras även en jämförelse mellan de två samplen.

Resultat

Geografisk fördelning av respondenter

Här redovisas geografisk fördelning enbart på länsnivå, inte kommun.

Sampel 1 (n=7 585): Respondenternas geografiska hemvist varierade kraftigt mellan olika län. Västra Götalands län stod för den största andelen svarande med 35 procent (n=2 683), följt av Skåne län med 19 procent (n=1 410) och Uppsala län med 14 procent (n=1 051). Flera län saknades helt i urvalet, exempelvis Blekinge, Jämtland, Södermanland och Västernorrland.

Sampel 2 (n=6 621): Även i sampel 2 var Västra Götalands län med 28 procent (n=1 823) och Skåne län med 25 procent (n=1 635) starkt representerade. Stockholms län med 16 procent (n=1 052) och Gävleborgs län med 8 procent (n=548) hade också betydande representation. Uppsala län utgjorde 5 procent (n=344), Norrbottens län 5 procent (n=320), Södermanlands län och Örebro län vardera 4 procent (n=257 respektive n=259), samt Värmlands län 4 procent (n=240). I detta sampel saknades svarande från flera län: Blekinge, Hallands, Jämtlands, Kronobergs, Västerbottens och Västmanlands län.

Den ojämna geografiska fördelningen i båda samplen indikerar att resultaten inte nödvändigtvis är representativa för alla Sveriges län.

Tabell 2. Geografisk fördelning av respondenter.

	Sampel 1		Sampel 2	
Län	Antal	Andel	Antal	Andel
Blekinge län	0	0,0	0	0,0
Dalarnas län	3	0,0	27	0,4
Gotlands län	6	0,1	1	0,0

REMISS

Gävleborgs län	1	0,0	548	8,3
Hallands län	67	0,9	0	0,0
Jämtlands län	0	0,0	0	0,0
Jönköpings län	29	0,4	42	0,6
Kalmar län	89	1,2	70	1,1
Kronobergs län	1	0,0	0	0,0
Norrbottens län	439	5,8	320	4,8
Skåne län	1410	18,6	1635	24,7
Stockholms län	717	9,5	1052	15,9
Södermanlands län	0	0,0	257	3,9
Uppsala län	1051	13,9	344	5,2
Värmlands län	649	8,6	240	3,6
Västerbottens län	263	3,5	0	0,0
Västernorrlands län	0	0,0	2	0,0
Västmanlands län	1	0,0	0	0,0
Västra Götalands län	2683	35,4	1823	27,5
Örebro län	175	2,3	259	3,9
Östergötlands län	1	0,0	1	0,0
Inget svar	0	0,0	0	0,0
Totalt	7585	100,0	6621	100,0

REMISS

Fördelning av respondenter per årskurs

Sampel 1 (n=7 585): Majoriteten av respondenterna gick i grundskolans högre årskurser (åk 7–9) och utgjorde 55 procent (n=4 145) av urvalet, vilket förklaras av att enkäten rekommenderas för elever i äldre årskurser. Elever från mellanstadiet (åk 4–6) var också väl representerade med 31 procent (n=2 331). Lägre andelar utgjordes av lågstadieelever (åk 1–3) med 6 procent (n=455), gymnasieelever med 5 procent (n=358) och förskoleklass med endast 1 procent (n=76). För 3 procent (n=220) av respondenterna saknas uppgift om årskurs.

Sampel 2 (n=6 621): Till skillnad från sampel 1 dominerades sampel 2 av yngre elever, vilket förklaras av att enkäten rekommenderas för elever i yngre årskurser. Lågstadiet (åk 1–3) utgjorde den största gruppen med 43 procent (n=2 843), följt av mellanstadiet (åk 4–6) med 30 procent (n=1 955). Högstadieelever (åk 7–9) utgjorde 12 procent (n=803) och förskoleklass var betydligt bättre representerad än i sampel 1 med 8 procent (n=508). Gymnasieelever utgjorde 4 procent (n=229) och för 4 procent (n=283) saknades uppgift om årskurs.

De två samplen kompletterar därmed varandra åldersmässigt, där sampel 1 ger en bättre bild av äldre elevers uppfattningar och sampel 2 representerar yngre elever bättre.

Tabell 3. Fördelning av respondenter per årskurs

	Sampel 1		Sampel 2	
Klasser	Antal	Andel	Antal	Andel
Förskoleklass	76	1,0	508	7,7
Åk 1–3	455	6,0	2843	42,9
Åk 4–6	2331	30,7	1955	29,5
Åk 7–9	4145	54,6	803	12,1
Gymnasiet	358	4,7	229	3,5
Inget svar	220	2,9	283	4,3
Totalt	7585	100,0	6621	100,0

REMISS

Måltidsupplevelsen i skolan

Matens visuella intryck (endast sampel 1, långa enkäten)

På frågan om maten ser god ut svarade majoriteten av eleverna i sampel 1 att maten "sällan" (48 procent) ser god ut och 12 procent svarade att maten ”aldrig” ser god ut. Ungefär 36 procent angav att maten ”oftast” ser god ut, men endast 3 procent angav att maten "alltid" ser god ut. Detta indikerar att det visuella intrycket av skolmaten är ett utvecklingsområde. Denna fråga ställdes inte i den korta enkäten för sampel 2.

Smakupplevelse

Sampel 1 (n=7 585): När det gäller smakupplevelsen svarade 47 procent av eleverna att maten "oftast" smakar gott, medan 43 procent angav att den "sällan" smakar gott. En liten andel svarade antingen "alltid" (4 procent) eller "aldrig" (5 procent).

Sampel 2 (n=6 621): I detta sampel var omdömena mer positiva. Majoriteten (56 procent) uppgav att maten "oftast" smakar gott, och 11 procent svarade "alltid". Andelen som svarade "sällan" var 30 procent och "aldrig" endast 3 procent. För 1 procent av respondenterna saknades svar.

Jämförelse: Sampel 2, som domineras av yngre elever, gav genomgående mer positiva omdömen om matens smak. Den sammanlagda andelen som svarade "oftast" eller "alltid" var 67 procent i sampel 2 jämfört med 51 procent i sampel 1. Detta antyder att yngre elever tenderar att vara mer nöjda med skolmatens smak än äldre elever.

Tabell 4. Svar angående matens utseende och smak

	Smakar maten gott?				**Ser maten god ut?**	
	Sampel 1		Sampel 2		Sampel 1	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Aldrig	412	5,4	204	3,1	920	12,1
Sällan	3263	43,0	1965	29,7	3643	48,0
Oftast	3543	46,7	3690	55,7	2721	35,9
Alltid	295	3,9	699	10,6	252	3,3

REMISS

Inget svar	72	0,9	63	1,0	49	0,6
Total	**7585**	**100,0**	**6621**	**100,0**	**7585**	**100,0**

Tid för måltid

Sampel 1 (n=7 585): Majoriteten av eleverna (79 procent) ansåg att de "oftast" (47 procent) eller "alltid" (32 procent) har tillräckligt med tid på sig att äta skollunchen. Ett mindre antal elever upplevde att de "sällan" (15 procent) eller "aldrig" (5 procent) har tillräckligt med tid.

Sampel 2 (n=6 621): Resultaten var liknande men ännu mer positiva i sampel 2, där 80 procent svarade "oftast" (40 procent) eller "alltid" (40 procent). Andelen som svarade "sällan" var 14 procent och "aldrig" 5 procent. För 1 procent av respondenterna saknades svar.

Jämförelse: Båda samplen indikerar att tidstilldelningen för måltider generellt upplevs som tillfredsställande. Sampel 2, med yngre elever, visade en något högre andel elever som "alltid" har tillräckligt med tid (40 procent jämfört med 32 procent i sampel 1).

Ljudnivå i skolmatsalen

Sampel 1 (n=7 585): När det gäller ljudnivån i skolmatsalen ansåg majoriteten att den är acceptabel - 52 procent svarade "oftast" och 20 procent svarade "alltid". Totalt 27 procent upplevde att ljudnivån "sällan" (20 procent) eller "aldrig" (7 procent) är acceptabel.

Sampel 2 (n=6 621): I detta sampel angav 47 procent att ljudnivån "oftast" är acceptabel och 17 procent att den "alltid" är det. En något högre andel än i sampel 1 upplevde att ljudnivån "sällan" (25 procent) eller "aldrig" (9 procent) är acceptabel. För 1 procent av respondenterna saknades svar.

Jämförelse: Upplevelsen av ljudnivån skiljde sig något mellan de två samplen. I sampel 1 ansåg 72 procent att ljudnivån "oftast" eller "alltid" är acceptabel, jämfört med 64 procent i sampel 2. Detta antyder att yngre elever, som dominerar i sampel 2, möjligen är mer känsliga för ljudnivåer eller att matsalarna för de yngre eleverna har högre ljudnivåer.

Trygghet i skolmatsalen (endast sampel 1, långa enkäten)

Gällande trygghet i skolmatsalen var svaren mer spridda. Majoriteten kände sig trygga med svaren "oftast" (28 procent) eller "alltid" (33 procent). En mindre andel kände sig "sällan" (6 procent) eller "aldrig" (4 procent) trygga. En del av respondenterna i sampel 1, som svarat på

REMISS

den långa enkäten, var från yngre barn, men denna fråga tilldelades endast äldre elever i årskurs 6 och uppåt, vilket till viss del kan förklara andelen uteblivna svar (29 procent). Denna fråga ställdes inte i enkäten för sampel 2.

Tabell 5. Svar angående tid, ljudnivå och trygghet kopplat till skolmåltiden.

	Har du tillräckligt med tid på dig att äta din skollunch?				**Är ljudnivån (bullernivån) i skolmatsalen okej (acceptabel)?**				**Känner du dig trygg i skolmatsalen?**	
	Sampel 1		Sampel 2		Sampel 1		Sampel 2		Sampel 1	
	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel	Antal	Andel
Aldrig	396	5,2	315	4,8	511	6,7	601	9,1	286	3,8
Sällan	1121	14,8	930	14,0	1512	19,9	1681	25,4	465	6,1
Oftast	3595	47,4	2662	40,2	3937	51,9	3110	47,0	2132	28,1
Alltid	2405	31,7	2654	40,1	1551	20,4	1150	17,4	2492	32,9
Inget svar	68	0,9	60	0,9	74	1,0	79	1,2	2210	29,1*
Total	**7585**	**100,0**	**6621**	**100,0**	**7585**	**100,0**	**6621**	**100,0**	**7585**	**100,0**

*Den höga andelen saknade svar kan till viss del förklaras av att frågan troligtvis inte ställts till yngre barn än årskurs 6 trots att man använt sig av den långa enkäten.

Uppfattning om lunchutbud (enbart sampel 1)

Nästan 37 procent av respondenterna tyckte att det finns för lite att välja på vid skollunchen och ungefär 33 procent tyckte att det finns lagom mycket. Få tyckte att det finns för mycket att välja mellan. Det verkar således som att fördelningen av respondenter som tyckte att det finns för lite eller lagom är ganska jämn, men få tyckte att det fanns för mycket att välja på. En del av respondenterna i sampel 1, som svarat på den långa enkäten, var från yngre barn, men denna fråga tilldelades endast äldre elever i årskurs 6 och uppåt, vilket förklarar andelen uteblivna svar (29 procent). Denna fråga ställdes inte i enkäten för sampel 2.

REMISS

Tabell 6. Svar angående lunchutbud.

Det finns lagom mycket att välja på		Det finns för lite att välja på		Det finns för mycket att välja på		Inget svar		Total	
Antal	*Andel*	*Antal*	*Andel*	*Antal*	*Andel*	*Antal*	*Andel*	*Antal*	*Andel*
2484	32,7	2779	36,6	101	1,3	2221	29,3*	7585	100,0

*Den höga andelen saknade svar kan till viss del förklaras av att frågan troligtvis inte ställts till yngre barn än årskurs 6 trots att man använt sig av den långa enkäten.

Diskussion

Denna studie ger en inblick i svenska elevers upplevelser av skolmåltider baserat på svar från skolor i SkolmatSveriges två elevenkäter från läsåret 2022–2023. Det är osäkert hur representativa resultaten är för elever från skolor i hela landet men de visar elevers upplevelse av smak, utseende och utbud samt upplevelse av trygghet, ljudnivå och tid för att äta bland dem som svarat.

Huvudsakliga resultat och implikationer

Matens upplevda kvalitet

Den mest anmärkningsvärda observationen är den tydliga skillnaden i matupplevelse mellan yngre och äldre elever. Yngre elever (sampel 2) är betydligt mer positiva till matens smak, där 67 procent angav att maten "oftast" eller "alltid" smakar gott, jämfört med 51 procent bland de äldre eleverna (sampel 1).

Utseendet på maten framstår som ett tydligt utvecklingsområde, då 60 procent av eleverna i sampel 1 ansåg att maten "aldrig" eller "sällan" ser aptitlig ut. Detta är särskilt relevant då matens visuella presentation kan påverka både aptit och konsumtion.

Måltidsmiljön

En positiv observation är att majoriteten av eleverna (cirka 80 procent i båda samplen) anser att de har tillräckligt med tid för att äta sin lunch.

Ljudnivån i skolmatsalarna upplevs generellt som acceptabel, men noterbart är att yngre elever (sampel 2) rapporterar något större problem med bullernivån. Detta kan antingen bero på att yngre elever är mer känsliga för ljud eller att måltidsmiljön faktiskt är bullrigare för dessa åldersgrupper.

REMISS

Trygghetsaspekten, som endast mättes i sampel 1, visar att ungefär 10 procent av de äldre eleverna sällan eller aldrig känner sig trygga i skolmatsalen.

Lunchutbudet

Resultaten visar att fler av de äldre eleverna (37 procent) anser att det finns för lite att välja på vid skollunchen jämfört med andelen som anser att utbudet är lagom (33 procent). Detta tyder på att ökad variation i lunchutbudet kan vara ett utvecklingsområde för många skolor.

Metodologiska överväganden

Det finns flera metodologiska aspekter som bör beaktas vid tolkning av resultaten. Det första är att svaren kommer från ett enkätverktyg som är till för skolor och kommuner att arbeta med att utvärdera och förbättra kvaliteten av sina skolmåltider och måltidsmiljön. Detta innebär bland annat att skolorna själva har valt hur de tillgängliggör enkäten för matgästerna, vilket i sin tur kan påverka resultaten.

Den geografiska fördelningen av respondenterna visar på en betydande snedfördelning, där Västra Götaland och Skåne är starkt överrepresenterade medan flera län helt saknas i undersökningen. Detta begränsar möjligheten att generalisera resultaten till hela Sverige.

Åldersfördelningen skiljer sig markant mellan de två samplen, vilket skapar både utmaningar och möjligheter. Denna skillnad möjliggör jämförelser mellan åldersgrupper men försvårar samtidigt direkta jämförelser mellan samplen. De två samplen får därmed ses som kompletterande snarare än överensstämmande, där 1ampel 1 ger en bättre bild av äldre elevers uppfattningar och 1ampel 2 representerar yngre elever bättre, vilket förklaras av att de två elevenkäterna rekommenderas till elever i olika åldersgrupper.

Slutsats

Resultatet pekar på flera områden där skolmåltiderna skulle kunna förbättras. Särskilt skolmatens visuella presentation, variation i utbudet och ljudnivån i matsalen för yngre elever framstår som utvecklingsområden. Den tydliga skillnaden mellan yngre och äldre elevers uppfattning om skolmaten samt vidare utredning om trygghetskänsla i måltidsmiljön förtjänar också vidare undersökning. För att få en mer heltäckande bild av skolmaten och måltidsmiljön i skolrestauranger i Sverige vore det värdefullt med en mer omfattande och representativ studie, både gällande geografisk spridning och urval, som även undersöker bakomliggande faktorer till de observerade skillnaderna.

Analysen av data har genomförts manuellt av medarbetare på Livsmedelsverket. Innehållet är även granskat av medarbetare från SkolmatSverige vid CES i Region Stockholm. Rapportens

REMISS

textstruktur och formulering har utarbetats med stöd av AI-verktyget Claude 3.7 Sonnet från Anthropic, men allt innehåll har granskats och validerats av ansvariga medarbetare på Livsmedelsverket innan publicering. Innehållet har även granskats av.

Referenser för bilaga 4

SkolmatSverige. 2025. Välkommen till Skolmat Sverige. Hämtad 2025-05-09 från: https://www.skolmatsverige.se/.

REMISS

Tekniska nämnden

Checklista ärende Yttrande förslag uppdaterade Nationella riktlinjer för måltider i skolan

När handläggare bereder ärenden inför politiska beslut ska många olika perspektiv beaktas. *”Fyll i checklistan och kommentera enligt instruktionerna nedan. Checklistan bifogas som bilaga till tjänsteskrivelsen för att ge politikerna en snabb överblick av beslutets inverkan utifrån olika perspektiv.”*

Kryssa för vilken inverkan beslutet får utifrån olika perspektiv.

Perspektiv – tänk på kommunmedborgare	**Ingen inverkan/kan ej bedömas**	**Positiv inverkan**	**Negativ inverkan**
Barnkonventionen		X	
Jämställdhet (flickor och pojkar)	X		
Jämställdhet (kvinnor och män)	X		
Folkhälsa		X	
Tillgänglighet	X		
Trygghet	X		
Miljö	X		
Ekonomi			X
Tillväxt	X		
Annat perspektiv:			

Komplettera beslutsunderlaget

Ingen inverkan/kan ej bedömas	Beslutsunderlaget behöver inte kompletteras.
Positiv inverkan	Riktlinjen utgår från forskning och vad som är näringsrika måltider. Alla barn har rätt till näringsrika livsmedel. Riktlinjen poängterar också vikten av att barn blir lyssnade på och får möjlighet att uttrycka sin åsikt genom exv. elevdialoger.
Negativ inverkan	Riktlinjen föreslår fet fisk varannan vecka såsom lax, sill och makrill. Den produkt som uppskattas är lax och är väldigt dyr.

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-05-26
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00480

Yttrande Remiss av promemorian Avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur - Regeringen.se

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att lämna yttrande enligt nedan.

Ärendebeskrivning
Umeå kommun har fått möjlighet att yttra sig gällande Remiss av promemorian Avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur - Regeringen.se. Kommunstyrelsen har bett Tekniska nämnden att skriva fram ett yttrande.

Yttrande
Umeå kommun har inga synpunkter på förslaget. Det är i linje med hur många övriga kommuner väljer att göra.

Beslutsunderlag
avvikande-fran-tyst-godkannande-om-en-myndighet-inte-har-provat-en-tillstandsansokan-enligt-eus-forordning-om-gigabitinfrastruktur. Bilaga.

Checklista för handläggning av ärenden inför politiska beslut bedöms inte tillämpbar i ärendet.

Beredningsansvariga
Mattias Wallmark

Beslutet ska skickas till
KSdiarium senast 22 juli. Märk ämnesraden med diarienummer: KS-2025/00531.

Promemoria

Avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur

Sammanfattning

I denna promemoria, som har tagits fram av Gigabitutredningen (Fi 2024:03), lämnas förslag om hur Sverige övergångsvis kan avvika från bestämmelsen om s.k. tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan i Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2024/1309 av den 29 april 2024 om åtgärder för att minska kostnaderna för utbyggnad av gigabitnät för elektronisk kommunikation, om ändring av förordning (EU) 2015/2120 och om upphävande av direktiv 2014/61/EU (Gigabitinfrastrukturförordningen).

I förordningen regleras bl.a. inom vilken tid som de behöriga myndigheterna ska bevilja eller avslå en ansökan om tillstånd. Om en behörig myndighet inte har fattat ett beslut inom den tidsfristen ska tillståndet anses vara beviljat när tidsfristen löper ut (s.k. tyst godkännande). Medlemsstaterna får avvika från bestämmelsen om tyst godkännande bl.a. om det finns ett rättsmedel som innebär att den operatör som har lidit skada till följd av förseningen har rätt att begära ersättning för skada i enlighet med nationell rätt.

I promemorian görs bedömningen att 3 kap. 2 § skadeståndslagen utgör ett sådant rättsmedel och det föreslås en bestämmelse om att ett tillstånd inte ska anses beviljat om en myndighet inte har fattat beslut om tillståndsansökan inom den tillämpliga tidsfristen som avses i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur. Bestämmelserna föreslås införas i en ny förordning, som ska träda i kraft den 12 november 2025.

Innehållsförteckning

Sammanfattning 2

1 Förslag till förordning om avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur 4

2 Bakgrund 5
- 2.1 Tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en ansökan om tillstånd inom tillämpliga tidsfrister 5
- 2.2 Utredningens uppdrag 5

3 Avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister 7
- 3.1 En ny förordning ska införas 7
- 3.2 Tillgängligt rättsmedel 7
- 3.3 Avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister 10

4 Ikraftträdande 10

5 Konsekvenser 11
- 5.1 Utgångspunkter 11
- 5.2 Alternativ för att lösa uppgiften 11
- 5.3 Förslagets kostnader och intäkter 12
- 5.4 Andra konsekvenser av förslaget 13
- 5.5 Proportionalitet 14
- 5.6 Det kommunala självstyret 14
- 5.7 Behov av informationsinsatser 14
- 5.8 Utvärdering 15
- 5.9 Skyldigheter som följer av Sveriges anslutning till Europeiska unionen 15

1 Förslag till förordning om avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur

Regeringen föreskriver följande.

Inledande bestämmelser

1 § Denna förordning innehåller bestämmelser som kompletterar Europaparlamentets och rådets förordning (EU) 2024/1309 av den 29 april 2024 om åtgärder för att minska kostnaderna för utbyggnad av gigabitnät för elektronisk kommunikation, om ändring av förordning (EU) 2015/2120 och om upphävande av direktiv 2014/61/EU (Gigabitinfrastrukturförordningen), här benämnd EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

2 § Denna förordning är meddelad med stöd av 8 kap. 7 § regeringsformen.

Avvikande från tyst godkännande

3 § Med avvikelse från artikel 8.1 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska ett tillstånd inte anses beviljat om myndigheten inte har prövat ansökan inom den tillämpliga tidsfristen som avses i artikel 7.5 i samma förordning. Detta gäller dock inte när domstolar fullgör sina rättskipningsuppgifter.

I 3 kap. 2 § skadeståndslagen (1972:207) finns ett sådant rättsmedel som avses i artikel 8.2 a i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

Denna förordning träder i kraft den 12 november 2025.

2 Bakgrund

2.1 Tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en ansökan om tillstånd inom tillämpliga tidsfrister

Europaparlamentet och rådet antog den 29 april 2024 förordningen (EU) 2024/1309 om åtgärder för att minska kostnaderna för utbyggnad av gigabitnät för elektronisk kommunikation, om ändring av förordning (EU) 2015/2120 och om upphävande av direktiv 2014/61/EU (Gigabitinfrastrukturförordningen), nedan benämnd EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

I artikel 7 i förordningen regleras de förfaranden som ska gälla när en operatör ansöker om sådana tillstånd som omfattas av förordningen. Av artikel 7.5 framgår att behöriga myndigheter ska bevilja eller avslå en ansökan om tillstånd, utom ledningsrätter, inom fyra månader från dagen för mottagandet av en fullständig tillståndsansökan. Kravet påverkar dock inte andra särskilda tidsfrister eller skyldigheter som fastställs för ett korrekt genomförande av tillståndsförfarandet, inbegripet överklagandeförfaranden. Utredningen bedömer därför att tidsfristen enbart gäller hos den tillståndsgivande myndighet som först prövar ansökan.

Av artikel 7.5 framgår vidare att tidsfristen om fyra månader inte är absolut. De behöriga myndigheterna, dvs. de tillståndsgivande myndigheterna, får i undantagsfall och vederbörligen underbyggda fall förlänga tidsfristen på grund av skäl som medlemsstaten har angett på förhand. En förlängning ska vara så kort som möjlig och får inte överstiga fyra månader, utom när så krävs för att uppfylla andra särskilda tidsfrister eller skyldigheter som fastställs för ett korrekt genomförande av tillståndsförfarandet.

Om en behörig myndighet inte har fattat ett beslut inom den tillämpliga tidsfrist som anges i artikel 7.5 ska tillståndet anses vara beviljat när tidsfristen löper ut (s.k. tyst godkännande). Detta framgår av artikel 8.1. Av artikel 8.2 framgår dock att medlemsstaterna får avvika från bestämmelsen om tyst godkännande om minst ett av följande rättsmedel finns tillgängligt för tillståndsförfarandet i fråga:

a) Den operatör som har lidit skada till följd av den behöriga myndighetens bristande efterlevnad av den tillämpliga tidsfristen enligt artikel 7.5 har rätt att begära ersättning för skada i enlighet med nationell rätt.
b) Operatören får hänskjuta ärendet till en domstol eller till en tillsynsmyndighet.

2.2 Utredningens uppdrag

Regeringen har gett utredningen i uppdrag att föreslå de anpassningar och kompletterande författningsbestämmelser som EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ger anledning till. En del av uppdraget innebär att

utredningen ska lämna förslag på hur Sverige kan avvika från artikel 8.1 om tyst godkännande genom uppfyllande av artikel 8.2 a.[1] Uppdraget ska redovisas senast den 6 november 2025.[2]

EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska tillämpas från och med den 12 november 2025.[3] Med beaktande av att utredningen ska redovisa sitt uppdrag i november 2025 och att det därefter behövs tid för remissbehandling och beredning inom Regeringskansliet kommer de kompletterande bestämmelserna till förordningen som har sin grund i utredningens betänkande inte att kunna träda i kraft samtidigt som förordningen ska börja att tillämpas.

Långsam handläggning kan som huvudregel inte läggas till grund för att bevilja ett tillstånd enligt svensk rätt. En sådan ordning skulle även kunna strida mot flera principer i det svenska rättssystemet, däribland det kommunala självstyret. Efter att ha informerat Finansdepartementet har utredningen därför beslutat att lämna en promemoria med förslag på hur Sverige övergångsvis, fram till dess att det fullständiga regelverket med kompletterande bestämmelser till EU:s förordning om gigabitinfrastruktur har trätt i kraft, kan avvika från artikel 8.1 om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister. På så sätt kan det säkerställas att kompletterande svenska författningsbestämmelser till artikel 8 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur har trätt i kraft när förordningen ska börja tillämpas.

Eftersom tiden som har funnits för att ta fram förslagen har varit mycket kort och fler aspekter kan framkomma under den tid som återstår fram till att utredningen överlämnar sitt betänkande, kan utredningen i betänkandet komma till andra slutsatser än de som presenteras i denna promemoria.

Betänkandet kommer även att innehålla sådana förslag som rör avvikande från artikel 8.1 som inte har kunnat omhändertas inom ramen för de förslag som presenteras i denna promemoria.

I betänkandet kommer även andra förslag som rör tillståndsförfaranden i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur att redovisas, bl.a. förslag om skäl för att de behöriga myndigheterna på eget initiativ ska kunna förlänga tidsfristen för beslut om tillstånd. Vilken tidsfrist som fastställs i enlighet med artikel 7.5 har betydelse för när tyst godkännande anses ha skett eller en eventuell skadeståndsskyldighet uppkommer.

[1] Dir. 2024:76. Utredningens uppdrag är alltså inte att utreda om det är lämpligt att avvika från bestämmelsen om tyst godkännande, utan endast att föreslå hur ett sådant avvikande kan uppnås.
[2] Dir. 2025:47.
[3] Artikel 19.2 i GIA.

3 Avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister

3.1 En ny förordning ska införas

Utredningens förslag: En ny förordning om avvikande från tyst godkännande om en myndighet inte har prövat en tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska införas.

Skälen för förslaget

Den del av utredningens uppdrag som redovisas i denna promemoria syftar till att lämna förslag på hur ett avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister kan ske fram till dess att det fullständiga regelverket med kompletterande bestämmelser till EU:s förordning om gigabitinfrastruktur har trätt i kraft.

Sådana bestämmelser som behövs för att ge uttryck för tillämpningen av ett alternativt rättsmedel enligt bestämmelserna i artikel 8.2 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur gäller inte skyldigheter för enskilda och avser inte heller i övrigt ingrepp i enskildas personliga eller ekonomiska förhållanden. En reglering av frågan om Sveriges avvikande från principen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister kan därför meddelas med stöd av 8 kap. 7 § första stycket 2 regeringsformen (regeringens restkompetens).

Mot bakgrund av detta och eftersom bestämmelserna bör träda i kraft senast när EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska börja att tillämpas den 12 november 2025, anser utredningen att det framstår som mest ändamålsenligt att införa en särskild förordning som innehåller de nationella kompletterande bestämmelserna som behövs för att övergångsvis avvika från artikel 8.1 i EU-förordningen.

3.2 Tillgängligt rättsmedel

Utredningens bedömning: De relevanta tillståndsförfattningarna innehåller inga bestämmelser som kan anses utgöra ett sådant rättsmedel som avses i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

I skadeståndslagen finns en bestämmelse som utgör ett sådant rättsmedel.

Skälen för bedömningen

Av artikel 8.2 a i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur följer att medlemsstaterna får avvika från bestämmelsen om tyst godkännande vid

avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan i artikel 8.1 om operatören har tillgång till ett rättsmedel som gör det möjligt för operatören att begära ersättning för skada till följd av att en myndighet inte har efterlevt tidsfristen i artikel 7.5. Det behöver därför klargöras om det finns bestämmelser i svensk rätt som kan anses utgöra ett sådant rättsmedel. Om sådana bestämmelser saknas ska förslag om detta lämnas.

Tillståndsförfattningarna och befintliga rättsmedel i dessa

De olika tillstånd som, enligt utredningens bedömning, kan komma att omfattas av reglerna om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur regleras i miljöbalken, lagen (1966:314) om kontinentalsockeln, väglagen (1971:948), kulturmiljölagen (1988:950), ordningslagen (1993:1617), plan- och bygglagen (2010:900) och lagen (2016:319) om skydd för geografisk information. Dessa författningar innehåller inga bestämmelser som medger ersättning för skada på grund av dröjsmål vid handläggning av tillståndsärenden. I plan- och bygglagen finns det dock en bestämmelse om avgiftsreduktion vid förseningar i handläggningen av vissa ärenden.

Enligt 12 kap. 8 a § plan- och bygglagen ska avgiften för handläggningen av bl.a. ett ärende om lov eller en anmälan reduceras med en femtedel för varje påbörjad vecka som en tidsfrist överskrids. Syftet med systemet med avgiftsreduktion är att effektivisera hanteringen av sådana ärenden och skapa incitament för att korta handläggningstiderna.[4] Det är således närmast fråga om ett sanktionssystem riktat till byggnadsnämnderna. Bestämmelsen ger inte möjlighet att begära ersättning för en viss skada, utan ersättningen sker i form av den stadgade avgiftsreduceringen, vilken byggnadsnämnderna ska hantera på eget initiativ vid uttag av avgiften. Systemet med reducerade avgifter i plan- och bygglagen kan därmed inte anses vara ett sådant rättsmedel som EU:s förordning om gigabitinfrastruktur hänvisar till i denna del.

De relevanta tillståndsförfattningarna innehåller därmed inga bestämmelser som kan anses utgöra ett sådant rättsmedel som avses i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur och det måste därför övervägas om det finns rättsmedel i någon annan författning.

Skadeståndslagen

Enligt 3 kap. 2 § skadeståndslagen (1972:207) ska staten eller en kommun ersätta

1. personskada, sakskada eller ren förmögenhetsskada, som vållas genom fel eller försummelse vid myndighetsutövning i verksamhet för vars fullgörande staten eller kommunen svarar,
2. skada på grund av att någon annan kränks på sätt som anges i 2 kap. 3 § genom fel eller försummelse vid sådan myndighetsutövning, och
3. skada som ersätts enligt 2 kap. 3 a § och som orsakas genom fel eller försummelse vid sådan myndighetsutövning.

Staten eller en kommun bär inte något strikt skadeståndsansvar för ofullkomligheter i dess verksamhet. Liksom övriga regler i skade-

[4] Se MÖD 2022:8 och prop. 2017/18:210 s. 12 f.

ståndslagen innebär 3 kap. 2 § ett ansvar för styrkt vållande. Bedömningen av om en myndighet har varit oaktsam ska vara objektiv. Att det har förekommit något som i och för sig kan vara skadeståndsgrundande är inte heller tillräckligt för att ersättning ska utges. Det krävs också att det inträffade har orsakat skada. Det är den som begär ersättning som ska bevisa skadan, dess omfattning och sambandet med felet eller försummelsen.

Artikel 8.2 a i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur kräver inte något strikt ansvar för myndigheterna, utan det anges endast att det ska finnas ett rättsmedel som ger den operatör som har lidit skada rätt att begära ersättning för denna. För att det ska kunna anses vara ett sådant rättsmedel bör det dock finnas en reell möjlighet att få ersättning för den skada som den långsamma handläggningen har orsakat.

Det krävs bl.a. fel eller försummelse från staten eller kommunens sida för att ersättning ska utgå enligt 3 kap. 2 § skadeståndslagen. Ett oacceptabelt dröjsmål vid handläggningen av ett ärende kan vara att bedöma som fel eller försummelse i skadeståndslagens mening. Av praxis framgår bl.a. att det dels ska kunna konstateras ett dröjsmål, dels att dröjsmålet kan kvalificeras som oaktsamt.[5] I artikel 7.5 i EU:s förordning om gigabitsinfrastruktur föreskrivs en tidsfrist inom vilken tillstånd ska meddelas. Det är rimligt att utgå från att föreskrivna tidsfrister hålls. Om en sådan frist överskrids skulle det kunna betraktas som oaktsamt och därmed skadeståndsgrundande.[6]

Bestämmelsen i 3 kap. 2 § skadeståndslagen förutsätter även att skadan har vållats vid myndighetsutövning. Myndigheters beslut om en förmån som bara det allmänna kan ge och åtgärder i sådana sammanhang utgör myndighetsutövning enligt lagen. Sådan tillståndsgivning som det är fråga om i nu aktuellt fall bör därmed anses utgöra myndighetsutövning i skadeståndslagens mening.

Bestämmelsen ger rätt till ersättning för person- och sakskador, ren förmögenhetsskada och i vissa fall ideell skada. Vilken typ av skada som det rättsmedel som EU:s förordning om gigabitinfrastruktur hänvisar till ska kunna ersätta framgår inte tydligt av förordningen. Den skada som i huvudsak kan komma att uppstå vid ett överskridande av tidsfristen i förordningen bör dock vara ren förmögenhetsskada. Den ersättning för skada som kan utgå enligt 3 kap. 2 § skadeståndslagen får därför anses tillräcklig för att uppfylla kraven i artikel 8.2 a i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

Utredningen anser därmed att det genom 3 kap. 2 § skadeståndslagen finns en reell möjlighet att få ersättning för den skada som ett överskridande av tidsfristen i artikel 7.5 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur kan orsaka. Bestämmelsen får därför anses utgöra ett sådant rättsmedel som avses i artikel 8.2 a i förordningen.

Frågor kan uppkomma om skadeståndsansvar vid tillståndsförfaranden som inkluderar samråd med andra myndigheter. Frågan om ansvars-

[5] Se t.ex. Justitiekanslerns beslut den 19 maj 2017 med dnr 7552-16-40, den 16 mars 2022 med dnr 2021/5112 och den 9 januari 2024 med dnr 2022/5055 samt Bertil Bengtsson, Det allmännas ansvar enligt skadeståndslagen, 2:a uppl. 1996, s. 87.

[6] Jfr t.ex. Justitiekanslerns beslut den 19 maj 2017 med dnr 7552-16-40, den 13 juni 2018 med dnr 5734-17-4.3, den 19 maj 2020 med dnr 5958-19-4.3.2 och den 16 mars 2022 med dnr 2021/5112.

fördelning i sådana situationer får hanteras inom rättstillämpningen. För undvikande av förseningar bör tillståndsmyndigheten och samrådsmyndigheten ha en nära dialog om tidsramarna och de övriga formerna för samrådsförfarandet.

3.3 Avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister

Utredningens förslag: Tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan enligt EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska inte tillämpas i Sverige. Ett tillstånd ska därför inte anses beviljat om en myndighet inte har prövat ansökan inom den tillämpliga tidsfristen som avses i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur. Detta ska dock inte gälla när domstolar fullgör sina rättskipningsuppgifter. En bestämmelse av sådan innebörd ska införas i den nya förordningen.

Skälen för förslaget

Enligt utredningens mening innebär artikel 8.2 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur att det utöver ett tillgängligt rättsmedel även krävs ett ställningstagande från medlemsstaten om att den avviker från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister. Det bör därför införas en bestämmelse i den nya förordningen av innebörd att artikel 8.1 i förordningen inte ska tillämpas i Sverige. I en sådan bestämmelse bör det regleras att ett tillstånd inte ska anses beviljat om en myndighet inte har prövat ansökan inom den tillämpliga tidsfristen som avses i artikel 7.5 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

I vissa fall ska en ansökan om tillstånd lämnas till och prövas av en domstol. Domstolen är i de fallen den behöriga myndigheten som ska följa tidsfristen i artikel 7.5 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

Av 11 kap. 2 § regeringsformen framgår att bestämmelser om bl.a. domstolarnas rättskipningsuppgifter meddelas i lag. Sådan verksamhet som rör domstolarnas rättskipningsuppgifter kan därmed inte regleras i en förordning. Det bör därför klargöras att bestämmelsen inte gäller när domstolarna fullgör sina rättsskipningsuppgifter.

4 Ikraftträdande

Utredningens förslag: Den nya förordningen ska träda i kraft den 12 november 2025.

Skälen för förslaget

Artikel 8 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska tillämpas från och med den 12 november 2025.[7] Den nu föreslagna förordningen innehåller kompletterande bestämmelser till den artikeln. För att undvika att bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister blir tillämplig i Sverige behöver den nya förordningen träda i kraft senast vid samma tidpunkt som artikeln ska börja tillämpas. Den nya förordningen bör därför träda i kraft den 12 november 2025.

5 Konsekvenser

5.1 Utgångspunkter

Förslaget i promemorian utgår från det uppdrag som utredningen har fått (se avsnitt 2) och syftar till att säkerställa att bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister inte ska gälla i Sverige. Förslaget innebär att ett tillstånd inte ska anses beviljat om en myndighet inte har prövat ansökan inom den tillämpliga tidsfristen som avses i artikel 7.5 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

Förslaget kompletterar EU:s förordning om gigabitinfrastruktur, som är direkt tillämplig i Sverige. Konsekvenserna av EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska inte analyseras här, utan konsekvensanalysen är begränsad till de författningsförslag som lämnas i denna promemoria. Bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur och tillämpligt rättsmedel enligt svensk rätt är därför utgångspunkten för konsekvensanalysen.

5.2 Alternativ för att lösa uppgiften

För att avvika från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister krävs det en bestämmelse som ger uttryck för medlemsstatens val med stöd av artikel 8.2. Genom en sådan bestämmelse regleras att bestämmelsen i artikel 8.1 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur inte ska tillämpas i Sverige. Utredningen anser att det inte finns några alternativ till en sådan lösning.

Om ingen sådan åtgärd vidtas blir principen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister gällande i Sverige när EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska börja tillämpas. Det skulle innebära att tillståndsansökningar anses beviljade utan en fullständig prövning. En sådan ordning skulle kunna få stora negativa konsekvenser för t.ex. kultur- och naturmiljön och nationell säkerhet, eftersom ett tillstånd i sådana fall skulle kunna anses beviljat

[7] Artikel 19 i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur.

innan en fullständig prövning av tillståndsärendet har gjorts och de intressen som tillståndet syftar till att skydda därmed inte skulle beaktas. Detta kan även medföra negativa samhällsekonomiska konsekvenser.

När det gäller att säkerställa att det finns ett tillgängligt rättsmedel enligt artikel 8.2 a har utredningen identifierat två alternativ. Det ena är att utforma en ny skadeståndsbestämmelse som är anpassad endast för situationer där en behörig myndighet överskrider en tidsfrist i samband med sådan tillståndsgivning som avses i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur. Det andra är att tillämpa en befintlig skadeståndsbestämmelse. Eftersom det redan finns ett rättsmedel som uppfyller kraven i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur och det dessutom finns en etablerad praxis som kan tjäna som vägledning för tillämpningen, anser utredningen att detta alternativ är att föredra.

5.3 Förslagets kostnader och intäkter

Staten

Justitiekanslern och allmänna domstolar

Förslaget innebär bl.a. att ett tillstånd inte ska anses beviljat vid avsaknad av beslut om tillståndsansökan inom den tillämpliga tidsfristen som följer av EU:s förordning om gigabitinfrastruktur, utan i stället ska operatörer kunna begära skadestånd enligt 3 kap. 2 § skadeståndslagen om tidsfristen överskrids. En skadeståndstalan mot staten prövas som huvudregel av allmän domstol. Justitiekanslern kan också på frivillig väg reglera vissa skadeståndsanspråk som riktas mot staten.[8]

Huvudregeln är att lagstadgade tidsfrister ska följas och utredningen har inte skäl att tro att så inte skulle ske i de allra flesta fall. Utredningen bedömer därför att förslaget enbart kommer att medföra en mindre ökning av antalet skadeståndsärenden hos Justitiekanslern respektive mål i allmän domstol. Det begränsade antalet tillkommande ärenden kan leda till ökade kostnader, men det är inte troligt att kostnaderna blir särskilt höga. Utredningen anser därför att dessa bör kunna hanteras inom befintliga budgetramar.

Statliga förvaltningsmyndigheter

Behöriga myndigheter, dvs. myndigheter som beslutar om sådana tillstånd som avses i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur, kan komma att drabbas av ökade kostnader om de överskrider den tillämpliga tidsfristen och åläggs att betala skadestånd. Vissa statliga förvaltningsmyndigheter är sådana behöriga myndigheter. Om myndigheterna överskrider tidsfristen riktas en eventuell skadeståndstalan mot staten.

Eftersom utredningen bedömer att tidsfristerna i de allra flesta fall kommer att hållas bör antalet skadeståndsärenden bli få. Skadeståndets storlek beror på skadan i varje enskilt fall och kan svårligen uppskattas på förhand. Sammantaget bedöms kostnaderna inte öka nämnvärt för staten.

[8] Se förordningen (1995:1301) om handläggning av skadeståndsanspråk mot staten.

Kommuner och regioner

Kommunala och regionala tillståndsmyndigheter

Samma resonemang bör användas för kommunala och regionala tillståndsmyndigheter som för statliga förvaltningsmyndigheter (se ovan).

Kommunala och regionala operatörer

Förslaget om avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister leder till att kommunala och regionala operatörer (stadsnät), som har ansökt om tillstånd, inte får sin ansökan automatiskt beviljad när tidsfristen i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur löper ut. Om detta medför några kostnader för sådana operatörer är svårt att bedöma. Syftet med möjligheten att begära skadestånd är dock att operatörens eventuella kostnader på grund av att handläggningen av tillståndsärendet fördröjs ska kunna ersättas. Det finns därmed förutsättningar för att operatörerna ska kunna hållas skadelösa.

Att föra talan om skadestånd kan i och för sig medföra kostnader för operatörerna. Det finns dock ingen skyldighet för operatörerna att begära skadestånd, utan det är endast en möjlighet.

Företag och andra enskilda

Operatörer

Samma resonemang kan användas för privatägda operatörer som för kommunala och regionala operatörer (se ovan).

5.4 Andra konsekvenser av förslaget

Syftet med bestämmelserna om tidsfrister för tillståndsbeslut och tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur är att tillståndsbeslut ska fattas snabbare. För att uppnå detta kan de behöriga myndigheterna behöva prioritera de ärenden som omfattas av förordningen framför andra arbetsuppgifter. Denna konsekvensanalys omfattar dock inte konsekvenserna av EU:s förordning om gigabitinfrastruktur i dess helhet.

Utredningens förslag om att avvika från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister skulle kunna ha en negativ effekt för utbyggnaden av nät med mycket hög kapacitet för elektronisk kommunikation, eftersom det inte går att utesluta att antalet beviljade tillstånd skulle kunna bli fler om bestämmelsen tillämpades. Det skulle kunna vara mer fördelaktigt för operatörer att få en passivt beviljad ansökan vid tidsfristens utgång än att hänvisas till möjligheten att ansöka om skadestånd om handläggningstiden har dragit ut på tiden.

Samtidigt är förslaget positivt för rättighetshavare och andra som berörs av de olika tillståndsbesluten. Även om utgångspunkten är att de tidsfrister för tillståndsansökningar som anges i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur ska hållas är det rimligt att anta att dessa i vissa fall

skulle kunna överträdas. Så skulle kunna vara fallet vid särskilt komplicerade eller tidskrävande tillståndsprövningar, exempelvis när tillståndsförfarandet kräver att tillståndsmyndigheten samråder med andra myndigheter eller inhämtar synpunkter från rättighetshavare. Ett avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande innebär att tillståndsmyndigheterna behåller möjligheten att göra den utredning som anses nödvändig i det enskilda fallet. Med en sådan lösning säkerställs att de överväganden och prövningar som bedöms nödvändiga får genomslag i tillståndsprövningarna. Detta kommer sannolikt att leda till mer underbyggda och avvägda beslut jämfört med vad som skulle kunna bli fallet om bestämmelsen om tyst godkännande skulle tillämpas, vilket bör minska risken för att olika rättighetshavare som berörs av de aktuella besluten påverkas negativt.

5.5 Proportionalitet

Om ingen åtgärd vidtas kommer, som anges i avsnitt 5.2, bestämmelsen i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister att gälla i Sverige. Som beskrivits kan en ordning med tyst godkännande få stora negativa konsekvenser och även strida mot flera principer i det svenska rättssystemet. De konsekvenser som följer av förslaget i promemorian bör därmed vägas mot konsekvenserna av att tillstånd beviljas genom tyst godkännande.

För att säkerställa att förslaget inte medför mer långtgående kostnader än vad som bedöms vara nödvändigt för att uppnå dess syfte har utredningen vid utformningen av förslaget endast föreslagit de åtgärder som är nödvändiga för att uppfylla reglerna i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur om avvikande från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister. Utredningen anser därmed sammantaget att förslaget är proportionerligt.

5.6 Det kommunala självstyret

Förslaget att avvika från bestämmelsen om tyst godkännande vid avsaknad av ett beslut om tillståndsansökan inom tillämpliga tidsfrister har en positiv påverkan på det kommunala självstyret, eftersom det kommunala beslutsfattandet när det gäller olika tillstånd inte påverkas på det negativa sätt som tillämpningen av bestämmelsen om tyst godkännande hade inneburit.

5.7 Behov av informationsinsatser

Det finns ett visst behov av informationsinsatser kring förslaget. Ingen myndighet har ännu fått något tillsynsuppdrag eller annat uppdrag när det

gäller EU:s förordning om gigabitinfrastruktur. Uppgiften kan därmed inte läggas på någon befintlig myndighet.

Information om förslaget kommer dock att spridas genom att denna promemoria remitteras för synpunkter till dem som berörs av den. Utredningens experter förutsätts även informera sina respektive organisationer (Regeringskansliet, Sveriges Kommuner och Regioner, Post- och telestyrelsen, Försvarsmakten, Försvarets Radioanstalt, Trafikverket, Länsstyrelserna, TechSverige och Mark- och miljööverdomstolen) om förslaget. Behovet av informationsinsatser bedöms därmed kunna tillgodoses på detta sätt.

5.8 Utvärdering

Förslaget föreslås gälla tills vidare. Utredningen kommer dock i det betänkande som ska överlämnas under hösten 2025 att lämna slutliga förslag om samma frågor. Det är sannolikt att de bestämmelser som föreslås i denna promemoria kommer att infogas i betänkandet och att den nu föreslagna förordningen upphävs när en ny lag och förordning med kompletterande bestämmelser till EU:s förordning om gigabitinfrastruktur införs. Med tanke på den korta tid som förordningen i praktiken därmed är avsedd att gälla bedöms det inte finnas skäl att ytterligare utvärdera bestämmelserna i den. Utredningen återkommer dock med förslag om utvärdering av förslagen i betänkandet.

5.9 Skyldigheter som följer av Sveriges anslutning till Europeiska unionen

Förslaget överensstämmer med bestämmelserna i EU:s förordning om gigabitinfrastruktur och är därför i överensstämmelse med de skyldigheter som följer av Sveriges anslutning till EU.

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse

2025-06-04

Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00031

Aktuellt från förvaltningen juni

Förslag till beslut

Tekniska nämnden beslutar

att med utgångspunkt från föredragningen ge förvaltningen i uppdrag att …….

att konstatera att inga tilläggsuppdrag läggs med utgångspunkt i föredragningen

Ärendebeskrivning

Förvaltningschefen föredrar aktuellt arbete vid förvaltningen.

Beslutet ska skickas till

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-06-04
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2025/00032

Kurser och konferenser juni

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att till protokollet notera att ledamöter och ersättare tagit del av information om kurser och konferenser.

Ärendebeskrivning
Kurser och konferenser inom tekniska nämndens verksamhetsområden presenteras.

Beslutsunderlag
Inga kurser har inkommit.

UMEÅ KOMMUN

Tjänsteskrivelse
2025-05-20
Tekniska nämnden

Diarienr: TN-2024/00868

Delegationsbeslut och anmälningsärenden juni

Förslag till beslut
Tekniska nämnden beslutar

att godkänna redovisning av delegationsbeslut och anmälningsärenden.

Ärendebeskrivning
Redovisning av ärenden beslutade med stöd av tekniska nämndens fastställda delegationsordning samt anmälningsärenden.

Beslutsunderlag
Delegationsbeslut gatu- och parkärenden, maj 2025
- Upplåtelse offentlig plats – tillstånd, lokala trafikföreskrifter, tillstånd/dispenser, övrigt, avgivna remissvar samt yttranden. Bilaga.

Delegationsbeslut fordonsvrak
- Lagen om flyttning av vissa fordon, maj 2025. Bilaga.

Delegationsbeslut särskild kollektivtrafik/färdtjänst
1. Kommunal färdtjänst, maj 2025. Bilaga
2. Riksfärdtjänst, maj 2025. Bilaga
3. Parkeringstillstånd, maj 2025. Bilaga.

Delegationsbeslut skador
- Anmälda skadeärenden samt beslut. Bilaga.

Delegationsbeslut fastighetsärenden
- Extern förhyrning av lokaler, beslut om antagande av konsulter, entreprenörer och leverantörer för underhålls- och investeringsobjekt inom Fastighetstekniks verksamhetsområde och igångsättningstillstånd, rivning av bebyggda fastigheter, maj 2025. Bilaga.

Anmälningsärenden
- KS Protokollsutdrag284 fotbollstält. Bilaga.
- KF Protokollsutdrag306 motion 10. Bilaga.
- KS Protokollsutdrag318 Anvisning VP. Bilaga.

Tjänsteskrivelse

Dnr: TN-2024/00868

Bilaga 1. Anvisning för nämnder och bolags verksamhetsplanering för 2026. Bilaga.

- Svea HR P 8737-24 Dom 2025-05-21. Bilaga.
- Bergakungen 1 återkallelse av överklagande. Bilaga.

Beredningsansvariga

Ulla Nilsson, Tommy Johansson, Martin Nylander, Anna Bugaeva, Frida Herbeck, Åsa Larsson och Annika Kjellsson Lind

Umeå kommun
Kommunstyrelsen

Protokollsutdrag
2025-05-13

§ 85

Diarienr: KS-2025/00338

Utredning fotbollstält

Beslut

Kommunstyrelsen beslutar

att godkänna fritidsnämndens och tekniska nämndens rapport

att avveckla fotbollstältet.

Ärendebeskrivning

Kommunfullmäktige har gett kommunstyrelsen, tekniska nämnden och fritidsnämnden i uppdrag (tilläggsuppdrag 2023:4) att utreda olika alternativ för en framtida och hållbar lokalisering av fritidsnämndens behov gällande fotbollstält. Alternativen ska belysa ekonomiska konsekvenser ur både fastighets- och verksamhetsperspektiv, samt eventuella andra verksamhetsmässiga konsekvenser. Dialog med andra nämnder och förvaltningar ska också ske för att studera eventuella möjligheter till samlokalisering med kommunens andra verksamheter. Resultatet redovisas i bifogad projektrapport.

Bakgrunden är att kommunstyrelsens arbetsutskott beslutade (§ 193 diarienr. KS-2018/00520) att uppdra till upphandlingschef att ta fram underlag för och genomföra upphandling av hyra av fotbollshall och multifunktionshall på Noliaområdet samt övertryckstält för fotbollsplan på Gammliavallen.

Övertryckstältet uppfördes 2019. Användningen av fotbollstältet på angiven plats, dvs. Gammliavallen har dock inte fungerat p.g.a. logistiska skäl. Säsongsstarter för inomhus respektive utomhusspel i de olika divisionerna överlappar varandra. Konsekvensen av detta är att tältet endast har varit uppmonterat en säsong.

Rapportens slutsatser

Kostnaden avseende investeringar och reinvesteringar för fotbollstältet är höga i de alternativ som studerats, förutom Gammlia. Detta gäller även för de platser där befintlig struktur delvis kan användas. Om placeringen innebär att tältet ska upp- och nedmonteras varje säsong, innebär det en ytterligare, stor driftkostnad varje säsong. Kostnaderna behöver detaljstuderas ytterligare om genomförande blir aktuellt. Höga driftkostnader, kort teknisk livslängd, nya och återkommande investeringar utan bestående värden är även de viktiga perspektiv att beakta.

Förutsättningarna att återplacera tältet på Gammlia saknas idag då utomhussäsongen är så lång när lagen spelar i högre divisioner. Det blir en relativt kort tid tältet kan nyttjas och då måste kostnaden för upp- och nedtagning beaktas och vara rimliga.

Att hitta en alternativ, lämplig placering har visat sig svårt. Befintliga planer används i hög grad och någon plan där tältet kan stå permanent saknas. Att ta upp och ned tältet är dyrt. Tältet är även mycket dominerande och hur stadsbilden påverkas måste beaktas när tältets placering fastställs.
Riskerna avseende fotbollstält är på en generellt hög nivå, framför allt risken för kollaps p.g.a. snötyngder. Ett större antal tält har kollapsat senaste åren och Boverket utreder nu om kraven på övertryckstält bör ändras.

För kommunens skolverksamhet så finns tillräckligt med tider i fasta anläggningar i och med att Nolia fotbollshall har tillkommit, där skolan har prioritet på dagtid. Ett fotbollstält tillgodoser framför allt föreningslivets ungdomsverksamhet.

Utifrån de höga kostnaderna, riskerna och svårigheten att hitta en lämplig plats föreslås att tältet avvecklas.

Beslutsunderlag

Projektrapport Fotbollstält
Fritidsnämndens protokoll per 19 mars 2025 §19
Tekniska nämndens protokoll per 20 mars 2025 §32

Beredningsansvariga

Näringslivs- och arbetsutskottets beslutsordning

Näringslivs- och arbetsutskottet beslutar enligt tjänsteskrivelsens förslag.

Kommunstyrelsens beslutsordning

Kommunstyrelsen beslutar enligt näringslivs- och arbetsutskottets förslag.

Beslutet ska skickas till
Tekniska nämnden
Fritidsnämnden

SVEA HOVRÄTT
Mark- och miljööverdomstolen
060302

DOM
2025-05-21
Stockholm

Mål nr
P 8737-24

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE
Umeå tingsrätts, mark- och miljödomstolen, dom 2024-05-30 i mål nr P 3475-23, se bilaga A

PARTER

Klagande
Umeå kommun genom dess tekniska nämnd
901 84 Umeå

Motpart
Byggnadsnämnden i Umeå kommun
901 84 Umeå

SAKEN
Föreläggande att avlägsna byggnadsverk m.m. på fastigheten Glasbjörken 2 i Umeå kommun

---

MARK- OCH MILJÖÖVERDOMSTOLENS DOMSLUT

1. Mark- och miljööverdomstolen avslår Byggnadsnämnden i Umeå kommuns avvisningsyrkande.

2. Med ändring av mark- och miljödomstolens dom upphäver Mark- och miljööverdomstolen Byggnadsnämnden i Umeå kommuns beslut den 15 juni 2023 § 172, dnr BN-2022/00184.

Postadress	Besöksadress	Telefon	Telefax	Expeditionstid
Box 2290 103 17 Stockholm	Birger Jarls Torg 16	08-561 670 00 08-561 675 50 **E-post**: svea.avd6@dom.se www.svea.se		måndag – fredag 08:00–16:30

YRKANDEN I MARK- OCH MILJÖÖVERDOMSTOLEN

Umeå kommun genom dess tekniska nämnd (Umeå kommun) har i första hand yrkat att Mark- och miljööverdomstolen ska ändra mark- och miljödomstolens dom och upphäva Byggnadsnämndens beslut av den 15 juni 2023 om föreläggande enligt plan- och bygglagen. Umeå kommun har i andra hand yrkat att Mark- och miljöverdomstolen ska förklara att föreläggandet inte ska förenas med vite.

Byggnadsnämnden i Umeå kommun (Byggnadsnämnden) har i första hand yrkat att Umeå kommuns överklagande ska avvisas och har i andra hand bestritt ändring av mark- och miljödomstolens dom.

Umeå kommun har bestritt Byggnadsnämndens avvisningsyrkande.

UTVECKLING AV TALAN I MARK- OCH MILJÖÖVERDOMSTOLEN

Umeå kommun har anfört i huvudsak samma omständigheter som i mark- och miljödomstolen med följande tillägg.

Tekniska nämnden är inte en från kommunen skild juridisk person eller myndighet i detta mål utan den del av kommunens organisation som svarar för fastighetsfrågor. Kommunen och tekniska nämnden är samma part. Tekniska nämnden har vid länsstyrelsen tillhandahållit kompletterande handlingar för att styrka nämndens behörighet att företräda Umeå kommun. Att Byggnadsnämnden först i tredje instans framför en sådan invändning strider mot instansordningsprincipen. Omständigheten att Byggnadsnämnden avvaktat med att framföra invändningen talar för att invändningen bör anses vara prekluderad och inte ska prövas.

Återställandeskyldigheten i 9 kap. 33 b § plan- och bygglagen (2010:900), PBL, gäller uttryckligen endast tidsbegränsade bygglov och kan därför inte tillämpas retroaktivt på ett bygglov för tillfällig åtgärd som beslutats med stöd av den äldre plan- och bygglagen (1987:10), ÄPBL. En bokstavstolkning av bestämmelsen är nödvändig. Det saknas stöd i lagtext och förarbeten för att en sådan skyldighet existerade innan

införandet av 9 kap. 33 b § PBL. Åtgärdsföreläggande enligt 11 kap. 19 § PBL och dess föregångare i 10 kap. 15 § ÄPBL, tar sikte på situationen att en fastighet eller byggnad är eftersatt och det föreligger ett behov av att utföra arbeten och åtgärder enligt PBL. Aktuellt mål rör de rättsliga förutsättningarna för byggnaden. Rättelseföreläggande enligt 11 kap. 20 § PBL är inte heller aktuellt eftersom det inte är fråga om en aktiv handling utan en passivitet efter att bygglovets giltighetstid löpt ut. Eftersom återställandeskyldigheten inte uttryckligen föreskrivits i det ursprungliga bygglovsbeslutet saknas det rättslig grund för att kräva återställande genom ett rättelseföreläggande. Preskriptionstiden för rättelseförläggande har därutöver löpt ut.

Om 9 kap. 33 b § PBL tillämpas retroaktivt skulle det få oproportionerliga konsekvenser för tekniska nämnden, men också den nämnd som ansvarar för LSS-verksamheten på fastigheten. Byggnaden har varit i bruk för gruppbostäder i över 15 år och uppfyller alla byggnadstekniska krav för en permanent bostadsbyggnad. Det råder ett akut behov av gruppbostäder i Umeå kommun. Att riva en befintlig och fullt fungerande gruppbostad skulle förvärra denna situation. Rivningen skulle därutöver medföra onödiga kostnader för kommunen och störningar för de boende. En rivning skulle vara särskilt oskälig vid beaktande av den pågående planprocessen vars syfte är att skapa förutsättningar för fortsatt användning av byggnaden. Att avvakta planprocessens utgång är ett mindre ingripande och mer proportionerligt alternativ än att omedelbart kräva rivning.

Umeå kommun har därutöver anfört att det beslutade vitet är oskäligt högt och bör jämkas.

Byggnadsnämnden har anfört i huvudsak följande.

Länsstyrelsen har behandlat klaganden som ”Tekniska nämnden i Umeå kommun”. Mark- och miljödomstolen kom dock att i stället behandla ”Umeå kommun” som klagandepart. För det fall både länsstyrelsen och mark- och miljödomstolen angett korrekta klagandeparter ska Umeå kommuns talan avvisas eftersom kommunen inte varit klagande hos länsstyrelsen. Om mark- och miljödomstolen angett fel klagandepart ska tekniska nämndens talan avvisas eftersom föreläggandet är riktat mot

Umeå kommun. Om länsstyrelsen angett fel klagandepart ska Umeå kommuns talan avvisas med anledning av att tekniska nämndens ordförande inte är behörig att företräda Umeå kommun. Handläggningen hos Mark- och miljööverdomstolen styrs i huvudsak av lagen (1999:242) om domstolsärenden. Argumentationen om vad som framgår av 8 och 30 §§ förvaltningsprocesslagen (1971:291) kan därför bortses från.

Den aktuella byggnaden är lovpliktig och när bygglovet för tillfällig åtgärd löpte ut efter den 31 december 2012 blev den olovlig. Även enligt ÄPBL fanns en skyldighet att återställa den plats eller det byggnadsverk som ett sådant bygglov avser, innan tiden för lovet har gått ut. Kravet om att avlägsna byggnaden innebär inte någon ny skyldighet, det är en given och förutsägbar konsekvens av att bygglovet löpt ut. Ett åtgärdsföreläggande kan aktualiseras vid eftersatt underhåll men även för att säkerställa att en vidtagen åtgärd ska överensstämma med vad som följer av ett beslut, vilket det är fråga om i den nu aktuella situationen. Den tid tekniska nämnden haft på sig att vidta åtgärder för de boende har varit väl tilltagen.

Byggnadsnämnden beslutade den 25 april 2023 att inleda planläggning för fastigheten. Utgången av planarbetet ska dock inte föregås och den pågående planprocessen utgör inte ett skäl för att avstå ingripande.

MARK- OCH MILJÖÖVERDOMSTOLENS DOMSKÄL

Umeå kommuns reglemente ger tekniska nämnden rätt att företräda kommunen i alla mål och ärenden inom dess verksamhetsområde. Därmed är tekniska nämnden behörig att företräda Umeå kommun i förevarande mål. Omständigheten att Umeå kommun benämnts olika i underinstanserna saknar i sammanhanget betydelse. Byggnadsnämndens avvisningsyrkande lämnas därför utan bifall.

Som länsstyrelsen och mark- och miljödomstolen redogjort för hade Umeå kommun även innan bestämmelsen i 9 kap 33 b § PBL infördes ansvar att återställa platsen och byggnadsverken innan tiden för lovet löpte ut. Vad Umeå kommun anfört vid Mark- och miljööverdomstolen föranleder ingen annan bedömning i denna del. Det saknas härmed skäl att vidare pröva om 9 kap. 33 b § PBL kan tillämpas retroaktivt.

Av förarbetena till 8 kap. 14 § ÄPBL framgår vidare att en byggnadsnämnd kunde tillämpa bestämmelserna i 10 kap. ÄPBL för att åstadkomma rättelse om den tillfälliga markanvändningen inte upphörde vid lovets utgång (jfr prop. 1985/86:1 s. 722). En byggnadsnämnd kunde följaktligen använda sig av åtgärdsföreläggande enligt 10 kap. 15 § ÄPBL för att åstadkomma en planenlig markanvändning. Det aktuella lovet löpte till och med den 31 december 2012. Eftersom ifrågavarande överträdelse ägde rum efter att PBL trädde i kraft är det denna lag som ska tillämpas på prövningen i sak. Då Umeå kommun haft lov att uppföra byggnadsverken men vid lovets utgång underlåtit att återställa fastigheten är åtgärdsföreläggande enligt 11 kap. 19 § PBL det verktyg som Byggnadsnämnden haft att använda för att åstadkomma rättelse. Såsom mark- och miljödomstolen konstaterat är ett sådant föreläggande inte begränsat av någon preskriptionstid. Något hinder mot att besluta om åtgärdsföreläggande med stöd av 11 kap. 19 § PBL föreligger alltså inte för aktuellt bygglov, oaktat omständigheten att det givits med stöd av 8 kap. 14 § ÄPBL.

I praxis har det ansetts vara möjligt att tillämpa 10 kap. 1 och 19 §§ ÄPBL för det fall att bygglov inte kan ges för en planstridig åtgärd, men ett pågående planarbete gör det sannolikt att lov kommer att kunna ges för åtgärden då planen antagits. Vid en sådan sannolikhetsbedömning har särskild vikt fästs vid hur långt framskridet planarbetet är samt i vilken mån planbestämmelserna fått sin slutliga utformning. (Jfr MÖD 2012:52 samt Mark- och miljööverdomstolens dom den 11 november 2016 i mål nr P 4465-16.) En motsvarande möjlighet för byggnadsnämnden att avvakta med rättelseåtgärder enligt PBL:s nuvarande lydelse får anses följa av 2 kap. 1 § och 11 kap. 5 samt 17 §§ PBL. Möjligheten att underlåta att vidta en rättelseåtgärd då lov inte kan beviljas för en åtgärd har dock ansetts vara mycket begränsad vid åberopande av enskilda intressen (jfr MÖD 2014:3).

I målet har framkommit att Byggnadsnämnden dels avslagit Umeå kommuns ansökan om permanent bygglov, dels beslutat att inleda ett planarbete som endast omfattar den aktuella fastigheten. Med hänsyn till ovanstående finner Mark- och miljööverdomstolen det sannolikt att lov kommer att kunna ges i efterhand för aktuell byggnation. Det saknas därför för närvarande skäl att förelägga Umeå kommun att

avlägsna byggnadsverken och återställa fastigheten. Byggnadsnämndens föreläggande ska därför upphävas.

Domen får enligt 5 kap. 5 § lagen (2010:921) om mark- och miljödomstolar inte överklagas.

I avgörandet har deltagit hovrättslagmannen Claes-Göran Sundberg, hovrättsråden Mikael Hagelroth, referent, och Caroline Hedvall Klostermark samt tekniska rådet Mats Kager.

Föredragande har varit hovrättsfiskalen Carl Tidemyr.

UMEÅ TINGSRÄTT
Mark- och miljödomstolen

DOM
2024-05-30
meddelad i
Umeå

Mål nr P 3475-23

PARTER

Klagande
Umeå kommun
901 84 Umeå

Motpart
Byggnadsnämnden i Umeå kommun
901 84 Umeå

ÖVERKLAGAT BESLUT
Beslut av Länsstyrelsen i Västerbottens län den 7 november 2023 i ärende dnr 6100-2023, se bilaga 1

SAKEN
Föreläggande att avlägsna byggnadsverk m.m. beviljade i bygglov för tillfällig åtgärd på fastigheten Glasbjörken 2 i Umeå kommun

---

DOMSLUT

Mark- och miljödomstolen avslår överklagandet.

Postadress	Besöksadress	Telefon	Telefax	Expeditionstid
Box 138 901 04 Umeå	Nygatan 45	090-17 21 00 **E-post**: mmd.umea@dom.se www.domstol.se, Info om vår personuppgiftsbehandling: www.umeatingsratt.domstol.se		måndag – fredag 08:00–16:00

BAKGRUND

Byggnadsnämnden i Umeå kommun (nämnden) beslutade den 15 juni 2023 att förelägga Umeå kommun att inom 365 dagar från den dag då beslutet vinner laga kraft avlägsna byggnadsverk beviljade i tillfälligt bygglov (diarienummer LOV 07-123) från fastigheten Glasbjörken 2 i Umeå och att i övrigt återställa fastigheten till det skick som rådde innan byggnationen påbörjades. Föreläggandet förenades med löpande vite om 500 000 kr för varje tidsperiod om 365 dagar som föreläggandet inte följs. Vidare angavs att om föreläggandet inte följs får nämnden besluta att åtgärden ska genomföras på den försumliges bekostnad. Nämnden fattade beslutet med stöd av 11 kap. 19 och 37 §§ plan- och bygglagen (2010:900), PBL.

Umeå kommun genom tekniska nämnden överklagade beslutet till Länsstyrelsen i Västerbottens län (länsstyrelsen) som den 7 november 2023 beslutade att avslå överklagandet, se bilaga 1.

Umeå kommun genom tekniska nämnden har nu överklagat länsstyrelsens beslut till mark- och miljödomstolen.

YRKANDEN

Umeå kommun har yrkat att mark- och miljödomstolen ska undanröja nämndens beslut.

Nämnden har motsatt sig bifall till överklagandet.

UTVECKLING AV TALAN I MARK- OCH MILJÖDOMSTOLEN

Umeå kommun har till stöd för sitt överklagande vidhållit de grunder m.m. som anförts i överklagandet till länsstyrelsen och därutöver anfört i huvudsak följande.

Det saknas övergångsbestämmelser för tillämpningen 9 kap. 33 b § PBL, som trädde i kraft den 1 augusti 2022. Bedömning av bestämmelsens tillämplighet måste därför utgå från huruvida det funnits ett syfte hos lagstiftaren att bestämmelsen ska ges retroaktiv verkan, jfr. RÅ 1996 ref. 57. Syftet med att införa bestämmelsen var

att kodifiera en princip som redan ansågs gälla utan stöd i lagtexten. Kodifieringen medförde dock även rätt för behörig myndighet att utfärda ett åtgärdsföreläggande, vilket inte varit möjligt att utfärda tidigare avseende tillfälliga bygglov. Enligt tidigare reglering gällande först tillfälliga bygglov, och senare tidsbegränsade bygglov, har behörig myndighet endast haft att utfärda ett rättelseföreläggande för det fall att en byggherre inte upphört med viss markanvändning. Jämför prop. 1985/86:1 s. 722 och 779, vari det framgår att åtgärdsföreläggande endast får utfärdas om det har uttryckligt stöd i en bestämmelse i den äldre plan- och bygglagen (1987:10), ÄPBL, samt prop. 2006/07:122 s. 74 vilket endast benämner att kommunen har rätt att tillämpa bestämmelser i 10 kap. ÄPBL för att åstadkomma rättelse.

Ett åtgärdsföreläggande bör av legalitetsskäl enbart kunna riktas mot den som har underlåtit att vidta en åtgärd som det finns en skyldighet att vidta enligt lagen, föreskrifter eller beslut som meddelats med stöd av lagen. Det har i förevarande fall inte tidigare funnits en sådan skyldighet för kommunen att återställa fastigheten till ursprungligt skick, varför ett åtgärdsföreläggande inte är möjligt att utfärda. Vidare bör framhållas att lagstiftaren genom införandet av 9 kap. 33 b § PBL även ålagt byggnadsnämnden en skyldighet att informera byggherren att marken ska återställas, vilket påvisar den framåtsyftande ändring av PBL som lagstiftaren avsett. Det kan således inte bedömas att lagstiftaren haft för avsikt låta 9 kap. 33 b § PBL ges retroaktiv verkan, eftersom det innan införandet av bestämmelsen inte har varit möjligt för en byggherre att förutse att åtgärdsföreläggande skulle kunna utfärdas, eller i vart fall omfattningen av ett sådant föreläggande.

Vidare ska även effekterna av att ge bestämmelsen retroaktiv effekt beaktas, jfr. RÅ 2003 ref. 88. Hänsyn ska tas till huruvida den enskilde skulle drabbas mer negativt av den nya regeln än den äldre. I förevarande fall skulle kommunen rätteligen blivit förlagd med en uppmaning att vidta rättelse när det tillfälliga bygglovet löpte ut den 31 december 2012. Om 9 kap. 33 b § PBL ges retroaktiv verkan får detta innebörden att kommunen drabbas av en oförutsedd och betungande konsekvens som kommunen inte haft att räkna med efter att

preskriptionstiden om tio år för rättelseföreläggande löpt ut. Det kan i denna del erinras om att bestämmelserna om bygglov för tillfälliga åtgärder tillämpades på ett delvis annat sätt än bestämmelserna om nuvarande regler om tidsbegränsade bygglov. Det var också motivet för lagändringen, nämligen att lagstiftaren ville ändra den tidigare praxis som hade inneburit att t.ex. åtgärder som stred mot detaljplan betecknades som tillfälliga åtgärder, även om de var permanent avsedda, se prop. 2006/07:122. Den som fått ett bygglov för tillfälliga åtgärder kan därför anses ha en berättigad förväntan på att inte senare få ett åtgärdsföreläggande för en åtgärd som varit permanent avsedd, men som inte kunnat medges bygglov då den varit planstridig.

Det framstår inte som rimligt att till den enskildes nackdel tillämpa en bestämmelse av aktuellt slag retroaktivt, i vart fall inte eftersom detta inte är föreskrivet i särskilda övergångsbestämmelser och det kan heller inte av regelsystemet i övrigt tydligt utläsas att en sådan tillämpning är åsyftad.

Byggnadsnämnden har yttrat sig och anfört att vad kommunen anfört inte föranleder någon annan bedömning än den som har gjorts i det överklagade beslutet.

DOMSKÄL

Den fråga som mark- och miljödomstolen har att pröva är om det har funnits fog för nämndens beslut att med stöd av 11 kap. 19 och 37 §§ PBL förelägga Umeå kommun att vid äventyr av vite avlägsna de aktuella byggnadsverken från fastigheten och i övrigt återställa den till det skick som rådde innan byggnationen påbörjades.

Av handlingarna i målet framgår att Umeå kommun i beslut den 21 mars 2007 beviljades bygglov för tillfällig åtgärd på fastigheten Glasbjörken 2 i Umeå kommun till och med den 31 december 2012.

Bestämmelsen i 9 kap. 33 b § PBL, som reglerar skyldigheten att återställa den plats eller de byggnadsverk som ett tidsbegränsat bygglov avser, infördes genom en

lagändring som trädde i kraft den 1 augusti 2022. Någon motsvarande bestämmelse fanns inte i den äldre plan- och bygglagen (1987:10), ÄPBL, som gällde när Umeå kommun beviljades det tillfälliga bygglovet.

Av allmänna förvaltningsrättsliga grundsatser har ansetts följa att bestämmande för vilka föreskrifter som ska tillämpas i ett mål eller ärende som regel är vilka föreskrifter som är i kraft när prövningen sker. Undantag från dessa grundsatser kan vara uttryckligen föreskrivna i övergångsbestämmelser eller följa av förarbeten till lagstiftningen. I praxis har också beaktats om en retroaktiv tillämpning av en ny lagstiftning medför ett sämre resultat för den enskilde än den äldre lagstiftningen, samt att effekterna av tillämpningen ska uppfylla rimliga krav på rättssäkerhet och rättvisa (se t.ex. rättsfallen RÅ 1996 ref. 57 och RÅ 2003 ref. 88).

Den nya bestämmelsen i 9 kap. 33 b § PBL förenades inte med några övergångsbestämmelser. Som länsstyrelsen konstaterat har innebörden av bestämmelsen, dvs. att den plats eller det byggnadsverk som ett tidsbegränsat lov avser ska återställas innan tiden för lovet har gått ut, tidigare ansetts gälla utan uttryckligt stöd i lagen (se prop. 1985/86:1 s. 722, prop. 2006/07:122 s. 52-55 och 73-74 samt prop. 2016/17:137 s. 10). I förarbetena till bestämmelsen angavs att någon utvidgad skyldighet att återställa platsen eller byggnadsverket inte var avsedd (prop. 2021/22:149 s. 41). Den nya bestämmelsen innebar därmed bara ett förtydligande av vad som redan ansågs gälla. Mot denna bakgrund finner mark- och miljödomstolen att beslutet om bygglov för tillfällig åtgärd innefattade en skyldighet för Umeå kommun att återställa platsen och byggnadsverken innan den 31 december 2012, även om detta inte uttryckligen angavs i den då gällande lagstiftningen. Domstolen instämmer därmed i länsstyrelsens bedömning att Umeå kommun, genom att inte återställa platsen, har brutit mot en skyldighet som gällde både när beslutet meddelades och som numera uttryckligen gäller enligt nuvarande 9 kap. 33 b § PBL.

Mark- och miljödomstolen konstaterar vidare att den nuvarande bestämmelsen om möjlighet för byggnadsnämnden att besluta om åtgärdsföreläggande i 11 kap. 19 §

PBL i huvudsak hade en motsvarighet i 10 kap. 15 § ÄPBL. Ett sådant föreläggande fick också enligt 10 kap. 18 § ÄPBL förenas med vite.

Domstolen bedömer mot denna bakgrund, även med beaktande av vad Umeå kommun har anfört om bl.a. legalitetsskäl, förutsebarhet och vilka effekter det skulle få att ge bestämmelsen retroaktiv verkan, sammantaget att nämnden har haft fog för att förelägga Umeå kommun att återställa platsen på det sätt som skett. Möjligheten att meddela ett sådant föreläggande är, som länsstyrelsen konstaterat, inte förenat med någon preskriptionstid.

I nämndens beslut anges att Umeå kommun föreläggs att vidta åtgärder för att följa villkoren angivna i tidigare beviljat, tidsbegränsat bygglov. Domstolen konstaterar att beslutet om bygglov för tillfällig åtgärd inte innehåller några uttryckliga villkor om åtgärder som Umeå kommun ska vidta innan tiden löper ut. I nämndens beslut anges dock även att med åtgärder menas att byggnadsverk beviljade i det tillfälliga bygglovet ska avlägsnas från fastigheten och att fastigheten i övrigt ska återställas till det skick som rådde innan byggnationen påbörjades. Domstolen finner att nämndens beslut genom det förtydligandet är tillräckligt tydligt och precist.

Domstolen instämmer vidare i länsstyrelsens bedömning att det har funnits skäl att förena föreläggandet med vite på det sätt som nämnden har gjort samt att föreläggandet inte kan anses vara oproportionerligt. Vad Umeå kommun har anfört i övrigt i domstolen och vid prövningen hos länsstyrelsen, bl.a. att det pågår en planprocess som ska beakta befintliga byggnader och att kommunen riskerar få onödiga kostnader för rivning och återuppbyggnad, föranleder ingen annan bedömning.

Mark- och miljödomstolen finner sammantaget att nämnden haft fog för sitt beslut och överklagandet ska därmed avslås.

HUR MAN ÖVERKLAGAR, se bilaga 2 (MMD-02)

Överklagande senast den 20 juni 2024.

Katarina Brodin Britt-Inger Rönnbäck

I domstolens avgörande har deltagit chefsrådmannen Katarina Brodin och tekniska rådet Britt-Inger Rönnbäck. Föredragande har varit beredningsjuristen Agnes Svedberg.

Bilaga 1

Länsstyrelsen
Västerbotten

Beslut 1 (5)

Datum
2023-11-07

Diarienummer
6100-2023

Umeå Kommun Fastighet
fredrik.claesson@umea.se

UMEÅ TINGSRÄTT
Beredningsdomare
INKOM: 2023-11-30
MÅLNR: P 3475-23
AKTBIL: 4

Elektronisk delgivning

Överklagat föreläggande enligt PBL

Beslut

Länsstyrelsen i Västerbottens län avslår överklagandet.

Beskrivning av ärendet

Byggnadsnämnden i Umeå kommun (nämnden) beslutade den 15 juni 2023, § 172, att förelägga Umeå kommun att avlägsna byggnadsverk beviljade i tidsbegränsat bygglov (LOV 07-123) från fastigheten Glasbjörken 2 i Umeå. Som skäl för detta angavs att bygglovet löpt ut den 31 december 2012 och att permanent bygglov bedöms inte möjligt att ge. Fastigheten ska även återställas till det skick som rådde innan byggnationen påbörjades. Föreläggandet är förenat med ett löpande vite om 500 000 kr var 365:e dag som föreläggandet inte följs. Nämnden har till stöd för beslutet använt sig av bestämmelserna i 11 kap. 19 och 37 §§ plan- och bygglagen (2010:900), PBL.

Tekniska nämnden i Umeå kommun (klaganden) har överklagat nämndens beslut och vill att länsstyrelsen ska upphäva beslutet. Till stöd för det har klaganden i huvudsak framfört följande skäl.

Det bygglov som fanns och som nämndens beslut behandlar är ett bygglov för tillfällig åtgärd (enligt ÄPBL) och inte ett tidsbegränsat bygglov (enligt PBL). Återställandeskyldigheten i 9 kap. 33 b § PBL rör endast tidsbegränsade bygglov och inte bygglov för tillfällig åtgärd. Bestämmelsen kan därför inte tillämpas i detta fall. En återställandeskyldighet är ingripande för den som berörs varför något annat än en bokstavstolkning av 9 kap. 33 b § PBL inte kan komma ifråga. Det saknas därmed möjlighet för nämnden att besluta om ingripande enligt 11 kap. 19 § PBL vad gäller byggnationerna på fastigheten.

Vad gäller vitet framhåller klaganden att det ställs höga krav på ett föreläggandes tydlighet och precision när det förenas med vite. Att likställa en tidsangivelse (att bygglovet ska gälla till den 31 december 2012) med "ett villkor som fastighetsägare ska följa genom att återställa platsen ifall permanent bygglov inte beviljats" motsvarar inte dessa krav. Klaganden bestrider att det tidigare beslutet om bygglov för tillfällig åtgärd innehåller föreskrifter om att platsen ska återställas ifall permanent bygglov inte har beviljats. Det innehåller alltså inte en skyldighet att återställa fastigheten som nämnden gör gällande i sitt beslut.

Det pågår en planprocess som även ska beakta befintliga byggnader. Ett avlägsnande enligt föreläggandet innebär en risk att kommunen får onödiga kostnader för rivning och återuppbyggnad. Klagandens intresse att fortsatt kunna använda byggnaderna till gruppbostäder väger tyngre än allmänna intresset att först besluta om detaljplan. Föreläggandet är oproportionerligt.

Motivering till beslutet

Länsstyrelsen ska nu pröva om nämnden kunnat tillämpa 11 kap. 19 § plan- och bygglagen (2010:900), PBL, för att förelägga klaganden att vidta åtgärder så som skett, om det i så fall funnits stöd att förena föreläggandet med vite och om en intresseavvägning enligt 2 kap. 1 § PBL hindrar att krav ställs på åtgärdande. Länsstyrelsen gör följande noteringar och bedömning.

Länsstyrelsen kan konstatera att redan 2007 då nämnden beviljade aktuellt bygglov för tillfällig åtgärd fanns en skyldighet att återställa platsen när bygglovet upphörde. Någon ändring av denna skyldighet har inte skett sedan dess. Detta framgår bland annat av förarbetena till 9 kap. 33 b PBL där följande sägs. Att den plats eller det byggnadsverk som ett tidsbegränsat lov avser ska återställas innan tiden för lovet har gått ut har tidigare ansetts gälla utan uttryckligt stöd i lagen (se prop. 1985/86:1 s. 722, prop. 2006/07:122 s. 52–55 och 73–74, prop. 2016/17:137 s. 10). Någon utvidgad skyldighet att återställa platsen eller byggnadsverket är inte avsedd (se prop. 2021/22:149 s. 41). Den nya regeln i 9 kap 33 b § PBL är alltså bara ett förtydligande av vad som redan ansågs gälla. Benämningen ”tidsbegränsat bygglov” infördes genom lag (2007:1303) som trädde i kraft 1 jan 2008. Ändringen innebar dock ingen förändring vad gäller skyldigheten att återställa platsen. Den skyldigheten kvarstod och uttrycks numera i 9 kap. 33 b § PBL. Skyldigheten upphör inte utan gäller till dess att den uppfylls.

Med hänvisning till redogörelsen ovan konstaterar länsstyrelsen att klaganden, genom att inte återställa platsen, har brutit mot en skyldighet som gällde både enligt den äldre plan- och bygglagen (1987:10) och enligt nuvarande PBL. Nämnden har därför haft stöd för att tillämpa bestämmelsen om återställande, jfr 11 kap. 19 § PBL. Klaganden har anfört att åtgärden är preskriberad. Det saknas dock preskriptionstid för åtgärder som behöver vidtas enligt plan- och bygglagen. Det är endast möjligheten att meddela rättelse-föreläggande med stöd av 11 kap. 20 § PBL som preskriberas (jfr. Mark- och miljödomstolen vid Växjö tingsrätts avgörande den 1 februari 2017 i mål P 2987-16).

Av handlingarna i ärendet framgår att en ansökan om 'permanent' bygglov i efterhand har avslagits den 25 april 2023. Med hänsyn till detta och till att lång tid gått sedan ursprungligt lov upphörde utan att klaganden återställt platsen har nämnden också haft skäl att förelägga om åtgärder och förena föreläggandet med vite.

Föreläggandet är också tillräckligt tydligt preciserat för att det inte ska råda någon osäkerhet om vilka åtgärder klaganden förväntas vidta för att uppfylla föreläggandet och undvika att vite döms ut.

Vidare kan det inte anses oproportionerligt att begära åtgärder som redan då lovet beviljades åvilat klaganden att göra vid lovtidens utgång för mer än 10 år sedan. Att nämnden av okänt skäl inte krävt detta tidigare ändrar inte på den saken.

Vid ovan beskrivna förhållanden saknas skäl att upphäva eller ändra nämndens nu överklagade beslut. Vad klaganden framfört i övrigt, bland annat om pågående planprocess, medför ingen annan bedömning. Därmed ska överklagandet avslås.

Bestämmelser som beslutet grundas på

Av 9 kap. 33 b § plan- och bygglagen (2010:900), PBL, framgår bland annat att innan tiden för ett tidsbegränsat bygglov har gått ut ska den plats eller det byggnadsverk som lovet avser återställas. Om tiden har förlängts ska platsen eller byggnadsverket i stället återställas innan den nya tiden har gått ut.

I 11 kap. 19 § PBL sägs att om en byggherre, ägare, nyttjanderättshavare, väghållare, kontrollansvarig, sakkunnig eller huvudman för en allmän plats låter bli att vidta en åtgärd och därigenom bryter mot en skyldighet enligt denna lag eller

föreskrifter eller beslut som har meddelats med stöd av lagen, får byggnadsnämnden förelägga denne att inom en viss tid vidta åtgärden (åtgärdsföreläggande).

Förelägganden om att avhjälpa ett sådant hinder som avses i 8 kap. 2 § andra stycket eller 8 kap. 12 § andra stycket ska riktas mot den som har rådighet över hindret. Om inte annat visas ska det anses vara ägaren av byggnaden respektive den allmänna platsens huvudman.

Av 11 kap. 37 § PBL framgår bland annat att ett föreläggande enligt 19 § får förenas med vite.

Ni kan överklaga beslutet

Se bilaga med överklagandehänvisning.

De som medverkat i beslutet

Beslutet har fattats av länsjurist Isabelle Ekbäck med länsjurist Anna Stenmark som föredragande.

Kopia till

1. Byggnadsnämnden i Umeå kommun, bygglov@umea.se
2. Teknik- och fastighetsförvaltningen, fredrik.claesson@umea.se; fastighet@umea.se; teknikochfastighet@umea.se

Bilagor

1. Överklagandehänvisning mark- och miljödomstolen

Länsstyrelsen Västerbotten

Bilaga 1

Överklagandehänvisning mark- och miljödomstolen

Ni kan överklaga beslutet hos mark- och miljödomstolen

Om ni inte är nöjda med Länsstyrelsens beslut, kan ni skriftligen överklaga beslutet hos mark- och miljödomstolen.

Så här överklagar ni beslutet

Länsstyrelsen måste pröva att överklagandet har kommit in i rätt tid, innan det skickas vidare tillsammans med handlingarna i ärendet. Därför ska ni lämna eller skicka er skriftliga överklagan till Länsstyrelsen Västerbotten antingen via e-post; vasterbotten@lansstyrelsen.se, eller med post; Länsstyrelsen Västerbotten, 901 86 Umeå.

Tiden för överklagande

Ert överklagande måste ha kommit in till Länsstyrelsen **inom tre veckor** från den dag ni fick del av beslutet. Om det kommer in senare kan överklagandet inte prövas. I ert överklagande kan ni be att få ytterligare tid till att utveckla era synpunkter och skälen till att ni överklagar. Sedan är det mark- och miljödomstolen som beslutar om tiden kan förlängas.

Ert överklagande ska innehålla

- Vilket beslut som ni överklagar, beslutets datum och diarienummer.
- Hur ni vill att beslutet ska ändras.
- Varför ni anser att Länsstyrelsens beslut är felaktigt.

Om ni har handlingar som ni anser stödjer er överklagan så bör ni bifoga kopior på dessa. Kontakta Länsstyrelsen i förväg om ni behöver bifoga filer som är större än 15 MB via e-post.

Ombud

Om ni anlitar ett ombud som sköter överklagandet åt er ska ombudet underteckna skrivelsen samt uppge sitt eget namn, adress och telefonnummer. Ombudet bör också bifoga en fullmakt.

Behöver ni veta mer?

Har ni ytterligare frågor kan ni kontakta Länsstyrelsen via e-post, vasterbotten@lansstyrelsen.se, eller via växeltelefonnummer 010-225 40 00. Ange diarienummer 6100-2023.

Bilaga 2

SVERIGES DOMSTOLAR

Hur man överklagar

MMD-02

Vill du att domen ska ändras i någon del kan du överklaga. Här får du veta hur det går till.

Överklaga skriftligt inom 3 veckor

Ditt överklagande ska ha kommit in till domstolen inom 3 veckor från domens datum. Sista datum för överklagande finns på sista sidan i domen.

Så här gör du

1. Skriv mark- och miljödomstolens namn och målnummer.
2. Förklara varför du tycker att domen ska ändras. Tala om vilken ändring du vill ha och varför du tycker att Mark- och miljööverdomstolen ska ta upp ditt överklagande (läs mer om prövningstillstånd längre ner).
3. Tala om vilka bevis du vill hänvisa till. Förklara vad du vill visa med varje bevis. Skicka med skriftliga bevis som inte redan finns i målet.
4. Lämna namn samt aktuella och fullständiga uppgifter om var domstolen kan nå dig: postadresser, e-postadresser och telefonnummer.

   Om du har ett ombud, lämna också ombudets kontaktuppgifter.
5. Skriv under överklagandet själv eller låt ditt ombud göra det.
6. Skicka eller lämna in överklagandet till mark- och miljödomstolen. Du hittar adressen i domen.

Vad händer sedan?

Mark- och miljödomstolen kontrollerar att överklagandet kommit in i rätt tid. Har det kommit in för sent avvisar domstolen överklagandet. Det innebär att domen gäller.

Om överklagandet kommit in i tid, skickar mark- och miljödomstolen överklagandet och alla handlingar i målet vidare till Mark- och miljööverdomstolen.

Har du tidigare fått brev genom förenklad delgivning, kan även Mark- och miljööverdomstolen skicka brev på detta sätt.

Prövningstillstånd i Mark- och miljööverdomstolen

När överklagandet kommer in till Mark- och miljööverdomstolen tar domstolen först ställning till om målet ska tas upp till prövning.

Mark- och miljööverdomstolen ger prövningstillstånd i fyra olika fall.

- Domstolen bedömer att det finns anledning att tvivla på att mark- och miljödomstolen dömt rätt.
- Domstolen anser att det inte går att bedöma om mark- och miljödomstolen har dömt rätt utan att ta upp målet.
- Domstolen behöver ta upp målet för att ge andra domstolar vägledning i rättstillämpningen.
- Domstolen bedömer att det finns synnerliga skäl att ta upp målet av någon annan anledning.

Om du *inte* får prövningstillstånd gäller den överklagade domen. Därför är det viktigt att i överklagandet ta med allt du vill föra fram.

Vill du veta mer?

Ta kontakt med mark- och miljödomstolen om du har frågor. Adress och telefonnummer finns på första sidan i domen.

Mer information finns på www.domstol.se.

Anvisningar för överklagande **MMD-02 - Dom i överklagade mål och vitesmål** • Producerat av Domstolsverket, Avd. för

UMEÅ KOMMUN

2025-05-15 Dnr: TN-2023/00426

Länsstyrelsen i Västerbotten
Storgatan 71 B
901 86 UMEÅ

Expedieras endast via
vasterbotten@lansstyrelsen.se

BERGAKUNGEN 1 – återkallelse av överklagande av beslut om föreläggande dnr 2023-000152, ärende nr 3955-2025.

Klagande: Tekniska nämnden, Umeå kommun 901 84 Umeå

Överklagat beslut: Beslut om föreläggande givet av Umeåregionens brandförsvar den 28 mars 2025, dnr 2023-000152

Tekniska nämnden vid Umeå kommun återkallar överklagande av Umeåregionens brandförsvars beslut från den 28 mars 2025, dnr: 2023-000152.

Detta med anledning av att det pågår en dialog med Umeåregionens brandförsvar om alternativa lösningar till åtgärdskraven som framkommer från punkt 1 i beslut om föreläggande. Tekniska nämndens bedömning är att de befintliga byggnadstekniska förutsättningarna och tomtens utformning inte medger utrymning via gångstråk från altandörrar idag och därför måste alternativa lösningar till utrymning utredas.

Tekniska nämnden har för avsikt att presentera alternativ lösning för Umeåregionens brandförsvar under hösten 2025.

Christina Bernhardsson
Ordförande, Tekniska nämnden

Umeå Kommun

Postadress 901 84 Umeå
Besöksadress Skolgatan 31A
Tel växel 090-16 10 00 (växel)

Fastighet

Julia Klara Båmstedt

julia.bamstedt@umea.se

Vid kommunicering i ärende, vänligen sänd kopia till samtliga nedanstående e-postadresser:

Kontaktuppgifter:

Teknik-och fastighetsförvaltningen
Fastighet
Att: Julia Båmstedt
901 84 UMEÅ

e-post: julia.bamstedt@umea.se,
fastighet@umea.se

tfn: 090-16 10 00

2025-05-27 Dnr: TN-2024/00868

Tekniska nämnden

Delegationsanmälan för april-maj 2025 avseende byggprojektledarnas, fastighetsförvaltarnas, teknisk direktörens m.fl. delegationsbeslut enligt fastställd delegationsordning för tekniska nämnden, TN-2021-01-28, rev. 2022-04-28 (version 1)

Bilagor:

1. Beslut om antagande av konsulter, entreprenörer och leverantörer för underhålls- och investeringsobjekt inom bygg- och fastighetstekniks verksamhetsområde.
2. Delegationsbeslut – yttrande till Polismyndigheten.
3. Delegationsbeslut – igångsättningstillstånd.

Anna Bugaeva

Handläggare

Umeå kommun
Postadress: 901 84 UMEÅ
Besöksadress: Skolgatan 31 A
Telefon: 090-16 10 00
Webbplats: www.umea.se

Fastighet
Handläggare: Anna Bugaeva
Telefon: 090-16 23 49
Mejladress: anna.bugaeva@umea.se

Bilaga 1

Delegationsanmälan till tekniska nämnden

Anmälan avser antagna delegationsbeslut om antagande av konsulter, entreprenörer och leverantörer för underhålls- och investeringsobjekt inom bygg- och fastighetstekniks verksamhetsområde.

Ärende:	**Datum och tid för uppdrag:**	**Konsult/Entreprenör/ Leverantör:**	**Beskrivning:**
Guldskrinet 1 – Bye av tak, projekt nr 312025	Start: v. 20–2025 Färdigställande: hösten–2025	Bro & takisoleringar i Umeå AB	Takarbete, ABT 06 Roger Marklund byggprojektledare Dnr: TN-2025/00177
Hissjön 8:19 - Utemiljöåtgärder, projekt nr 311811	Start: v. 24–2025 Färdigställande: v. 32–2025	Contractor Mark i Umeå AB	Utemiljöarbete, ABT 06 Roger Marklund byggprojektledare Dnr: TN-2024/00481
Sömmen 1 - Byte tak Nolia fd fotbollshall, projekt nr 312207	Start: maj 2025 Färdigställande: 2025-08-15	Haga Plåt i Umeå AB	Takarbete Roger Marklund byggprojektledare Dnr: TN-2025/00489
Spelorren 23 - Renovering slöjdsal samt klassrumsdörrar Bräntbergsskolan, projekt nr 312176	Start: v. 25- 2025 Färdigställande: v. 32-2025	Bo-Ings AB	Byggarbete, AB 04 Roger Marklund byggprojektledare Dnr: TN-2025/00490
Nanna 7 – Angående statusutredning	Start: v. 22–2025 Färdigställande: Innan vintern 2025	Yttertavle Takkonsult AB	Utredning, tak Roger Marklund byggprojektledare Dnr: TN-2025/00485

Bilaga 2

Delegationsanmälan till tekniska nämnden

Anmälan avser antagna delegationsbeslut om tillstyrkan av ansökan om upplåtelse av fastighetsmark genom yttrande som delges Polismyndigheten.

Ärende:	**Datum:**	**Beslut:**	**Beslutsfattare:**
Sömmen 1 m.fl. - Ansökan om tillstånd för markupplåtelse (Brännbollsyran musikfestival NOLIA 2025), ärende nr A034.290/2025	2025-04-28	**att** tillstyrka ansökan för följande tider: etablering 2025-05-25—avetablering 2025-06-07 Festival 2025-05-30, kl. 17.00-02.00 2025-05-31, kl. 17.00-02.00	Anna Bugaeva Handläggare Dnr: TN-2025/00105
TAVELSJÖ 5:20 - Ansökan om tillstånd enligt ordningslagen och lokala föreskrifter, ärende nr A204.466/2025, Tavelsjö Halvmarathon, 2025-08-16 kl. 10:00 -- 14:30	2025-05-05	**att** tillstyrka ansökan	Anna Bugaeva Handläggare Dnr: TN-2025/00334
Sömmen 1 - yttrande över ansökan om markupplåtelse till Hjälteloppet, Hedlundadungen 2025-05-21--24, ärende nr A159.453/202	2025-05-20	**att** tillstyrka ansökan	Anna Bugaeva Handläggare Dnr: TN-2025/00455

Bilaga 3

Delegationsanmälan till tekniska nämnden

Anmälan avser antagna delegationsbeslut om igångsättningstillstånd.

Ärende:	**Beslutsdatum:**	**Beslut:**	**Beslutsfattare:**
Siv 1 – Om-och nybygg-nad av Vasaskolan	2025-02-11	**- att** bevilja igångsättnings-tillstånd med 312 600 tkr för om-och nybyggnad av Va-saskolan på fastigheten Siv 1 i Umeå (projekt nr 800 705 GVN och projekt nr 311 705 TN)	Karin Isaksson Teknisk direktör Dnr: TN-2024/00514

Tillståndsenheten - Sammanställning delegationslista maj 2025

Antal tagna beslut om färdtjänst, parkeringstillstånd och riksfärdtjänst

Totalt antal beslut i maj: 171

Beslutsdatum	Ärendetyp	Ärende ID	Beslutstyp	Besults ID	Utfall
2025-05-02	Färdtjänst	455923	Färdtjänst	387883	Bifall
2025-05-05	Färdtjänst	455815	Färdtjänst	387766	Avslag
2025-05-05	Färdtjänst	455771	Färdtjänst	387886	Bifall
2025-05-05	Färdtjänst	455677	Färdtjänst ledsagare	387840	Avslag
2025-05-05	Färdtjänst	455817	Färdtjänst sär.förmån	387841	Avslag
2025-05-05	Färdtjänst	455922	Färdtjänst	387873	Bifall
2025-05-05	Färdtjänst	455935	Färdtjänst	387892	Bifall
2025-05-05	Färdtjänst	455943	Färdtjänst	387899	Bifall
2025-05-05	Färdtjänst	455979	Färdtjänst	387930	Bifall
2025-05-05	Färdtjänst	455860	Färdtjänst	387810	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	454381	Färdtjänst	387280	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	454579	Färdtjänst	387791	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	453821	Färdtjänst sär.förmån	387940	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	455963	Färdtjänst	387920	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	455970	Färdtjänst	387941	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	455946	Färdtjänst	387942	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	455992	Färdtjänst	387945	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	455948	Färdtjänst	387903	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	455994	Färdtjänst	387950	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	455985	Färdtjänst	387938	Bifall
2025-05-06	Färdtjänst	454407	Färdtjänst	387305	Bifall
2025-05-08	Färdtjänst	455996	Färdtjänst	387952	Bifall
2025-05-08	Färdtjänst	455987	Färdtjänst	387947	Bifall
2025-05-08	Färdtjänst	456008	Färdtjänst	387965	Återtagen ansökan
2025-05-08	Färdtjänst	455942	Färdtjänst	387904	Bifall
2025-05-08	Färdtjänst	455925	Färdtjänst	387905	Bifall
2025-05-08	Färdtjänst	456009	Färdtjänst	387972	Bifall
2025-05-08	Färdtjänst	456010	Färdtjänst	387973	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	456011	Färdtjänst	387974	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	456012	Färdtjänst	387975	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455918	Färdtjänst	387872	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455959	Färdtjänst	387939	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455887	Färdtjänst	387842	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455666	Färdtjänst	387605	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455966	Färdtjänst	387934	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	445899	Färdtjänst sär.förmån	387937	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455812	Färdtjänst	387765	Avslag
2025-05-09	Färdtjänst	455965	Färdtjänst	387919	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	454085	Färdtjänst	386913	Återtagen ansökan
2025-05-09	Färdtjänst	456015	Färdtjänst	387978	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	454652	Färdtjänst sommar	387855	Avslag
2025-05-09	Färdtjänst	455940	Färdtjänst	387897	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455953	Färdtjänst	387914	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	454647	Färdtjänst	387962	Bifall
2025-05-09	Färdtjänst	455956	Färdtjänst	387915	Bifall
2025-05-12	Färdtjänst	456002	Färdtjänst	387960	Bifall
2025-05-13	Färdtjänst	456014	Färdtjänst	387977	Bifall
2025-05-13	Färdtjänst	455912	Färdtjänst	387936	Bifall
2025-05-13	Färdtjänst	455822	Färdtjänst	387789	Avslag
2025-05-13	Färdtjänst	455869	Färdtjänst	387816	Avslag
2025-05-13	Färdtjänst	452150	Färdtjänst sommar	388003	Avslag
2025-05-13	Färdtjänst	447732	Färdtjänst ledsagare	387830	Avslag
2025-05-13	Färdtjänst	455975	Färdtjänst	387986	Bifall
2025-05-14	Färdtjänst	455683	Färdtjänst	387619	Bifall

2025-05-14	Färdtjänst	455947	Färdtjänst	387900	Bifall
2025-05-14	Färdtjänst	455974	Färdtjänst	387970	Bifall
2025-05-14	Färdtjänst	455978	Färdtjänst	387929	Bifall
2025-05-14	Färdtjänst	456006	Färdtjänst	387971	Bifall
2025-05-15	Färdtjänst	456004	Färdtjänst	387961	Bifall
2025-05-15	Färdtjänst	455857	Färdtjänst	387808	Bifall
2025-05-15	Färdtjänst	455973	Färdtjänst	387926	Bifall
2025-05-15	Färdtjänst	455960	Färdtjänst	387943	Bifall
2025-05-15	Färdtjänst	455972	Färdtjänst	387932	Bifall
2025-05-16	Färdtjänst	456027	Färdtjänst	388014	Bifall
2025-05-16	Färdtjänst	455846	Färdtjänst	387852	Avslag
2025-05-16	Färdtjänst	456001	Färdtjänst	387956	Bifall
2025-05-16	Färdtjänst	455909	Färdtjänst	387864	Avslag
2025-05-16	Färdtjänst	455853	Färdtjänst	387806	Bifall
2025-05-16	Färdtjänst	456007	Färdtjänst	387964	Bifall
2025-05-16	Färdtjänst	455988	Färdtjänst	387959	Bifall
2025-05-16	Färdtjänst	455967	Färdtjänst	387921	Bifall
2025-05-19	Färdtjänst	455938	Färdtjänst	387895	Bifall
2025-05-19	Färdtjänst	455919	Färdtjänst sär.förmån	387918	Avslag
2025-05-19	Färdtjänst	455722	Färdtjänst	387663	Bifall
2025-05-19	Färdtjänst	456050	Färdtjänst	388019	Bifall
2025-05-19	Färdtjänst	456016	Färdtjänst	387979	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	455788	Färdtjänst	387738	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	456021	Färdtjänst	387984	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	454402	Färdtjänst sär.förmån	388039	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	455870	Färdtjänst	387818	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	455892	Färdtjänst	387999	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	456037	Färdtjänst	388001	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	455871	Färdtjänst	387820	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	456057	Färdtjänst	388022	Bifall
2025-05-20	Färdtjänst	456058	Färdtjänst	388025	Bifall
2025-05-21	Färdtjänst	456078	Färdtjänst	388044	Bifall
2025-05-21	Färdtjänst	454612	Färdtjänst	387996	Bifall
2025-05-21	Färdtjänst	456048	Färdtjänst	388013	Bifall
2025-05-21	Färdtjänst	456085	Färdtjänst	388050	Bifall
2025-05-21	Färdtjänst	455877	Färdtjänst	387958	Bifall
2025-05-21	Färdtjänst	455845	Färdtjänst	387990	Bifall
2025-05-22	Färdtjänst	456052	Färdtjänst	388015	Bifall
2025-05-23	Färdtjänst	456022	Färdtjänst	388023	Bifall
2025-05-23	Färdtjänst	456045	Färdtjänst	388009	Bifall
2025-05-23	Färdtjänst	455971	Färdtjänst	387924	Avslag
2025-05-26	Färdtjänst	456046	Färdtjänst flerår vinter	388010	Bifall
2025-05-26	Färdtjänst	455929	Färdtjänst	387884	Avslag
2025-05-26	Färdtjänst	455958	Färdtjänst	387916	Bifall
2025-05-27	Färdtjänst	456071	Färdtjänst	388042	Bifall
2025-05-27	Färdtjänst	456082	Färdtjänst	388051	Bifall
2025-05-27	Färdtjänst	456080	Färdtjänst	388047	Bifall
2025-05-27	Färdtjänst	456094	Färdtjänst	388059	Bifall
2025-05-27	Färdtjänst	456106	Färdtjänst	388075	Bifall
2025-05-27	Färdtjänst	456028	Färdtjänst	387995	Bifall
2025-05-27	Färdtjänst	456081	Färdtjänst	388048	Bifall
2025-05-28	Färdtjänst	456099	Färdtjänst	388067	Bifall
2025-05-28	Färdtjänst	456088	Färdtjänst	388055	Bifall
2025-05-30	Färdtjänst	456104	Färdtjänst	388076	Bifall
2025-05-30	Färdtjänst	456116	Färdtjänst	388084	Bifall
2025-05-30	Färdtjänst	455976	Färdtjänst	387933	Avslag
2025-05-05	Parkeringstillstånd	455968	PRH Förare	387923	Bifall
2025-05-05	Parkeringstillstånd	455841	PRH Förare	387794	Bifall
2025-05-05	Parkeringstillstånd	455931	PRH Förare	387887	Bifall
2025-05-06	Parkeringstillstånd	455824	PRH Förare	387773	Bifall
2025-05-06	Parkeringstillstånd	455836	PRH Förare	387786	Bifall

2025-05-06	Parkeringstillstånd	455861	PRH Förare	387811	Avslag
2025-05-08	Parkeringstillstånd	455859	PRH Förare	387822	Avslag
2025-05-08	Parkeringstillstånd	455990	PRH Förare	387948	Bifall
2025-05-09	Parkeringstillstånd	455874	PRH Förare	387832	Avslag
2025-05-09	Parkeringstillstånd	455851	PRH Förare	387802	Bifall
2025-05-09	Parkeringstillstånd	455926	PRH Förare	387875	Bifall
2025-05-09	Parkeringstillstånd	455950	PRH Förare	387907	Bifall
2025-05-19	Parkeringstillstånd	455928	PRH Förare	387880	Avslag
2025-05-19	Parkeringstillstånd	455980	PRH Förare	387931	Bifall
2025-05-19	Parkeringstillstånd	456017	PRH Passagerare	387980	Bifall
2025-05-20	Parkeringstillstånd	455872	PRH Förare	387821	Bifall
2025-05-20	Parkeringstillstånd	455915	PRH Passagerare	387866	Avslag
2025-05-20	Parkeringstillstånd	455681	PRH Förare	387647	Bifall
2025-05-21	Parkeringstillstånd	456083	PRH Förare	388049	Bifall
2025-05-21	Parkeringstillstånd	456053	PRH Förare	388017	Bifall
2025-05-22	Parkeringstillstånd	455944	PRH Förare	387902	Bifall
2025-05-22	Parkeringstillstånd	456054	PRH Passagerare	388018	Bifall
2025-05-22	Parkeringstillstånd	455881	PRH Förare	387831	Avslag
2025-05-22	Parkeringstillstånd	455914	PRH Förare	387922	Avslag
2025-05-27	Parkeringstillstånd	455856	PRH Passagerare	388072	Bifall
2025-05-28	Parkeringstillstånd	456102	PRH Förare	388068	Bifall
2025-05-28	Parkeringstillstånd	456105	PRH Förare	388073	Bifall
2025-05-06	Riksfärdtjänst Tillstånd	455984	Enstaka Riksfärdtjänst	387949	Bifall
2025-05-08	Riksfärdtjänst Tillstånd	455854	Enstaka Riksfärdtjänst	387823	Avslag
2025-05-12	Riksfärdtjänst Tillstånd	456029	Enstaka Riksfärdtjänst	387989	Bifall
2025-05-13	Riksfärdtjänst Tillstånd	455907	Generell Riksfärdtjänst	387863	Avslag
2025-05-14	Riksfärdtjänst Tillstånd	455981	Enstaka Riksfärdtjänst	387966	Bifall
2025-05-14	Riksfärdtjänst Tillstånd	456030	Generell Riksfärdtjänst	387992	Bifall
2025-05-14	Riksfärdtjänst Tillstånd	456031	Enstaka Riksfärdtjänst	387991	Bifall
2025-05-14	Riksfärdtjänst Tillstånd	456019	Enstaka Riksfärdtjänst	387994	Bifall
2025-05-15	Riksfärdtjänst Tillstånd	455989	Enstaka Riksfärdtjänst	387981	Bifall
2025-05-16	Riksfärdtjänst Tillstånd	456039	Enstaka Riksfärdtjänst	388004	Bifall
2025-05-16	Riksfärdtjänst Tillstånd	456038	Enstaka Riksfärdtjänst	388002	Bifall
2025-05-16	Riksfärdtjänst Tillstånd	456040	Enstaka Riksfärdtjänst	388005	Bifall
2025-05-16	Riksfärdtjänst Tillstånd	456041	Enstaka Riksfärdtjänst	388006	Bifall
2025-05-19	Riksfärdtjänst Tillstånd	456056	Generell Riksfärdtjänst	388021	Bifall
2025-05-19	Riksfärdtjänst Tillstånd	455982	Enstaka Riksfärdtjänst	387967	Bifall
2025-05-19	Riksfärdtjänst Tillstånd	455983	Enstaka Riksfärdtjänst	387957	Bifall
2025-05-19	Riksfärdtjänst Tillstånd	456061	Enstaka Riksfärdtjänst	388028	Bifall
2025-05-19	Riksfärdtjänst Tillstånd	456062	Enstaka Riksfärdtjänst	388029	Bifall
2025-05-20	Riksfärdtjänst Tillstånd	456077	Enstaka Riksfärdtjänst	388043	Bifall
2025-05-21	Riksfärdtjänst Tillstånd	455937	Enstaka Riksfärdtjänst	387894	Avslag
2025-05-22	Riksfärdtjänst Tillstånd	456064	Enstaka Riksfärdtjänst	388031	Bifall
2025-05-22	Riksfärdtjänst Tillstånd	456072	Generell Riksfärdtjänst	388037	Bifall
2025-05-22	Riksfärdtjänst Tillstånd	456073	Enstaka Riksfärdtjänst	388036	Bifall
2025-05-23	Riksfärdtjänst Tillstånd	456079	Enstaka Riksfärdtjänst	388045	Bifall
2025-05-26	Riksfärdtjänst Tillstånd	455997	Enstaka Riksfärdtjänst	387953	Avslag
2025-05-26	Riksfärdtjänst Tillstånd	456096	Enstaka Riksfärdtjänst	388061	Bifall
2025-05-27	Riksfärdtjänst Tillstånd	456095	Generell Riksfärdtjänst	388060	Bifall
2025-05-27	Riksfärdtjänst Tillstånd	456060	Enstaka Riksfärdtjänst	388027	Bifall
2025-05-28	Riksfärdtjänst Tillstånd	456108	Generell Riksfärdtjänst	388078	Bifall
2025-05-28	Riksfärdtjänst Tillstånd	456091	Enstaka Riksfärdtjänst	388058	Bifall
2025-05-28	Riksfärdtjänst Tillstånd	456109	Enstaka Riksfärdtjänst	388079	Bifall
2025-05-28	Riksfärdtjänst Tillstånd	456110	Enstaka Riksfärdtjänst	388080	Bifall
2025-05-28	Riksfärdtjänst Tillstånd	456089	Enstaka Riksfärdtjänst	388062	Bifall
2025-05-28	Riksfärdtjänst Tillstånd	456097	Enstaka Riksfärdtjänst	388064	Bifall

Ärendenr.	Ärendetitel	Kommentar
TN-2025/00482	Rödhakevägen 86	20250528 Godkänd
TN-2025/00369	Oxbärsvägen1	20250528 Godkänd
TN-2025/00453	Tobaksvägen	20250519 Godkänd
TN-2025/00427	Ö Strandgatan 24	20250508 Godkänd
TN-2025/00411	Römossevägen 9	20250505 Godkänd

TN-2025/00414	Rothoffsvägen 16	20250506 Avslag
TN-2025/00402	Uppförsbacken 3	20250505 Avslag

Observationstyp	Adress	Datum	Flyttningsgrund	Marktyp	Diarienummer	Verkställes
FORDONSVRAK	Travbanevägen 50 (Umå	2025-05-06	Ett fordonsvrak (2 § 1 st 7.)	Tomtmark	UK250506-113238658	Beslut verkställes omedelb
FORDONSVRAK	200 m från första bilen	2025-05-09	Ett fordonsvrak (2 § 1 st 7.)	Tomtmark	UK250509-102728563	Beslut verkställes omedelb
FORDONSVRAK	Okänd	2025-05-09	Ett fordonsvrak (2 § 1 st 7.)	Tomtmark	UK250509-100323832	Beslut verkställes omedelb
LÅNGFLYTT	Aronsvägen 3b	2025-05-19	Felaktigt uppställt och försvårar	Gatumark	UK250519-114309772	Beslut verkställes efter upp
LÅNGFLYTT	Östra Rådhusgatan 4	2025-05-22	Felaktigt uppställt och försvårar	Gatumark	UK250522-113023264	Beslut verkställes omedelb
LÅNGFLYTT	Kungsgatan 126B	2025-05-22	Felaktigt uppställt enligt LKOP c	Tomtmark	UK250522-112158885	Beslut verkställes omedelb
FORDONSVRAK	Strandvägen 7	2025-05-22	Ett fordonsvrak (2 § 1 st 7.)	Tomtmark	UK250522-104826381	Beslut verkställes omedelb
FORDONSVRAK	Strandvägen 7	2025-05-22	Ett fordonsvrak (2 § 1 st 7.)	Tomtmark	UK250522-104441856	Beslut verkställes omedelb
LÅNGFLYTT	Kandidatvägen 1	2025-05-27	Felaktigt uppställt enligt LKOP c	Tomtmark	UK250527-094633236	Beslut verkställes efter upp
LÅNGFLYTT	Umeå Soldattorpet	2025-05-28	Felaktigt uppställt enligt LKOP c	Tomtmark	UK250519-110502566	Beslut verkställes omedelb

UMEÅ KOMMUN

Anmälan av delegationsbeslut

Rubrik/ärendemening:			Beslut på delegation under perioden 2025-05-01—2025-05-31
Ärendetyp	Diarienummer	Beslutsdatum	Delegat (namn och befattning)
Lokala trafikföreskrifter		Se nedan	

Beskrivning av ärendet

Ärende	Sökande	Avser	Plats	Period	Beslutsdatum
TF_20250526_9048		parkering på	Östra Esplanaden	2025-06-16 – 2025-08-25	2025-05-26
TF_20250526_9049		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-06-16 – 2025-08-25	2025-05-26
TF_20250526_9050		förbud mot trafik med fordon på	Sjukhusbacken	2025-06-16 – 2025-08-25	2025-05-26
TF_20250520_9027		cykelöverfart på	Kvarnvägen	2025-05-23 –	2025-05-22
TF_20250516_9011		förbud att parkera på	Strömvägen	2025-05-22 –	2025-05-19
TF_20250515_8986		inskränkning till mindre längd för fordon på	Vasagatan	2025-05-22 –	2025-05-19
TF_20250516_9007		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_9005		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_9004		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_9003		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_9001		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_9000		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_8999		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_8998		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_8997		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_8996		tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16

TF_20250516_8995	tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16
TF_20250516_8994	tillfälligt vilande av	Skeppsbron	2025-05-26 – 2025-06-02	2025-05-16

UMEÅ KOMMUN

Anmälan av delegationsbeslut

Rubrik/ärendemening:	Beslut på delegation under perioden 2025-05-01—2025-05-31		
Ärendetyp	Diarienummer	Beslutsdatum	Delegat (namn och befattning)
Markupplåtelse		Se nedan	

Beskrivning av ärendet

Ärende	Sökande	Avser	Plats	Period	Beslutsdatum
MU_20250507_8922	Umelaser AB	Markupplåtelse	Kungsgatan 53, Renmarkstorget 7	2025-08-01 – 2025-08-02 2025-08-04 – 2025-08-08 2025-08-09 – 2025-08-09 2025-08-11 – 2025-08-11 2025-08-12 – 2025-08-12 2025-08-13 – 2025-08-13 2025-08-14 – 2025-08-14 2025-08-15 – 2025-08-15 2025-08-16 – 2025-08-16 2025-08-18 – 2025-08-21 2025-08-27 – 2025-08-27 2025-08-25 – 2025-08-25	2025-05-07
MU_20250526_9051	Privatperson	Taxor och avgifter: Bygg och renovering	Centralgatan 51, lift, Centralgatan 51	2025-06-02 – 2025-08-31	2025-05-30
MU_20250514_8980	Umeå kommun	Markupplåtelse	Kungsgatan 63, Rådhusesplanaden 1-4	2025-06-01 – 2025-09-30	2025-05-16
MU_20250527_9061	People For Future Umeå	Markupplåtelse	Rådhustorget, People For Future, Kungsgatan 63, Rådhusesplanaden 1-2	2025-05-30 – 2025-05-30 2025-06-06 – 2025-06-06 2025-06-13 – 2025-06-13 2025-06-20 – 2025-06-20 2025-06-27 – 2025-06-27	2025-05-27
MU_20250526_9057	Karin Köhnberg	Markupplåtelse	Kungsgatan 59, 61, 63, Rådhusesplanaden 1-2, Rådhustorget 1, 5, Västra Rådhusgatan 7	2025-06-06 – 2025-06-06	2025-05-30

MU_20250530_9073	Umelaser AB	Taxor och avgifter: Torghandel	Renmarkstorget 12	2025-08-28 – 2025-08-30 2025-08-26 – 2025-08-26 2025-07-22 – 2025-07-22 2025-07-24 – 2025-07-24 2025-06-14 – 2025-06-14	2025-05-30
MU_20250513_8959	Umeå Kommun	Markupplåtelse	Sparken + Grafittivägg + bygga scen under bron, Västra Strandgatan 4-5	2025-06-07 – 2025-06-07	2025-05-30
MU_20250523_9045	Ellen Kapstad	Markupplåtelse	Rådhustorget 5	2025-08-23 – 2025-08-23 2025-08-30 – 2025-08-30	2025-05-23
MU_20250528_9070	Goa Mode Trend	Taxor och avgifter: Torghandel	Rådhustorget 5	2025-06-30 – 2025-06-30 2025-07-01 – 2025-07-01 2025-07-07 – 2025-07-07 2025-07-14 – 2025-07-16	2025-05-28
MU_20250520_9032	Umeå Kristina Råd	Markupplåtelse	Kungsgatan 59, 61, 63, Rådhusesplanaden 1-2, Rådhustorget 1, 5, Västra Rådhusgatan 7	2025-06-07 – 2025-06-07	2025-05-26
MU_20250527_9060	Umeå Dansskola	Taxor och avgifter: Evenemang	Döbelns park, dansuppvisning, Residensgatan 1, Storgatan 56, 63, 65, 67	2025-06-15 – 2025-06-15	2025-05-27
MU_20250527_9063	Jafaris Group	Taxor och avgifter: Torghandel	Kungsgatan 61, 63, Rådhusesplanaden 1-2, Rådhustorget 5, Östra Rådhusgatan 8	2025-06-18 – 2025-06-18 2025-07-21 – 2025-07-21	2025-05-27
MU_20250526_9055	Stöcke TS Järnet	Taxor och avgifter: Evenemang	Nydalasjön, Thriatlon, Sagovägen 43, 45	2025-08-09 – 2025-08-09	2025-05-27
MU_20250509_8942	Privatperson	Markupplåtelse	Rådhustorget, religionsutövning, Kungsgatan 59, 61, 63, Rådhusesplanaden 1-2, Rådhustorget 1, 5, Västra Rådhusgatan 7	2025-05-23 – 2025-05-23 2025-06-13 – 2025-06-13 2025-08-15 – 2025-08-16	2025-05-23
MU_20250516_9010	Svenska Unga Palestinier	Markupplåtelse	Kungsgatan 59, Rådhusesplanaden 1	2025-06-07 – 2025-06-07	2025-05-20

				2025-09-13 – 2025-09-13	
MU_20250521_9039	Privatperson	Markupplåtelse	Kungsgatan 53	2025-06-06 – 2025-06-07 2025-06-13 – 2025-06-14	2025-05-26
MU_20250509_8943	Umeå universitet Arkitekthögskolan	Taxor och avgifter: Evenemang	Östra Strandgatan 30	2025-05-26 – 2025-09-30	2025-05-20
MU_20250204_8487	Homerun Festivals Sweden AB	Markupplåtelse	Festivalområde Nolia, Brännbollsyran , Signalvägen 1	2025-05-25 – 2025-06-07	2025-05-08
MU_20250516_8991	Guro Holding AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Skolgatan 65	2025-05-25 – 2025-08-24	2025-05-20
MU_20250520_9024	Malmulla Umeå AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Järnvägstorget 28, 30	2025-05-15 – 2025-10-20	2025-05-20
MU_20250521_9040	Smålands Langos AB	Taxor och avgifter: Torghandel	Renmarkstorget 12	2025-06-12 – 2025-06-13	2025-05-21
MU_20250409_8763	Jenny Sushi AB	Taxor och avgifter: Tillfällig försäljning	Elsa Bolins gränd 3, Food Truck System, Analysvägen 2, 4, Elsa Bolins Gränd 3, Klintvägen 1-69, 10, Lasarettsbacken 1, 3, 5	2025-05-20 – 2025-06-04	2025-05-19
MU_20250403_8727	Råbra AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Grön yta: Hela upplåtelsetiden. Grön och lila yta: Måndag till fredag kl. 16:00-24:00 samt hela lördagen (kl. 00:00-24:00)., Vasagatan 10	2025-05-19 – 2025-08-31	2025-05-19
MU_20250514_8976	Agnes Björk	Taxor och avgifter: Evenemang		2025-05-20 – 2026-05-19	2025-05-19
MU_20250516_8993	RFSL Ungdom Umeå	Markupplåtelse	Kungsgatan 54, 57, 59, Rådhusesplanaden 1, Västra Rådhusgatan 7	2025-06-28 – 2025-06-28	2025-05-16
MU_20250502_8895	Ragna Backlund	Taxor och avgifter: Torghandel	Rådhustorget 5	2025-08-02 – 2025-08-02 2025-08-09 – 2025-08-09 2025-08-16 – 2025-08-16	2025-05-08
MU_20250502_8894	Ellen Kapstad	Taxor och avgifter: Torghandel	Rådhustorget 5	2025-08-02 – 2025-08-02	2025-05-02

				2025-08-09 – 2025-08-09 2025-08-16 – 2025-08-16	
MU_20250203_8484	Umeå kommun	Markupplåtelse	Enbärsvägen 5. Nyttja grönyta som p-plats till kommunal verksamhet i anslutning till fastigheten Bladet 1, , Björnbärsvägen 47, 49, 51, Enbärsvägen 5, Smultronvägen 28, 30, 32	2025-05-15 – 2028-04-30	2025-05-15
MU_20250513_8966	contractor bygg i umeå ab	Taxor och avgifter: Bygg och renovering	Kungsgatan 79, byggetablering, Kungsgatan 79	2025-05-15 – 2025-08-29	2025-05-15
MU_20250515_8989	emil molander	Taxor och avgifter: Torghandel	Rådhustorget 5	2025-06-14 – 2025-06-14	2025-05-15
MU_20250422_8822	Sin SinatI AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Vasagatan 10, uteservering Taj Mahal, Vasagatan 10	2025-05-15 – 2025-08-15	2025-05-12
MU_20250508_8929	Norrsken Choppers Umeå	Taxor och avgifter: Evenemang	Döbelns park, motorcykelutställning, Storgatan 63, 65, 67	2025-07-05 – 2025-07-05	2025-05-14
MU_20250512_8949	Blå huset hotell i Umeå AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Västra Strandgatan 8A, uteservering Kajen, Västra Strandgatan 8	2025-05-10 – 2025-09-30	2025-05-13
MU_20250506_8913	Godaste Burgare & Pizza i Umeå AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Kungsgatan 84, uteservering Andra Sidan, Kungsgatan 84	2025-05-12 – 2025-09-15	2025-05-13
MU_20250318_8636	Charlotta Företaget i Umeå AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Nygatan 22, uteservering Lottas krog, Nygatan 22, Rådhusesplanaden 7	2025-05-12 – 2025-09-14	2025-05-12
MU_20250505_8898	Umeå kommun	Markupplåtelse	Vid järnvägsstationen, skylt, Järnvägstorget 24-38, Rådhusesplanaden 20	2025-04-30 – 2025-09-30	2025-05-12
MU_20250506_8912	Gröna Älgen	Taxor och avgifter: Uteserveringar	Kungsgatan 101, uteservering Gröna Älgen, Kungsgatan 101	2025-05-05 – 2025-09-15	2025-05-08
MU_20250319_8646	IKSU	Taxor och avgifter: Evenemang	Broparken, IKSU träningspass, Brogatan 1	2025-06-07 – 2025-06-07 2025-06-14 – 2025-06-14	2025-05-08

				2025-06-28 – 2025-06-28 2025-07-05 – 2025-07-05	
MU_20250502_8882	Nöjespiraterna AB	Taxor och avgifter: Uteserveringar		2025-05-01 – 2025-09-30	2025-05-02
MU_20250429_8866	Ryde Sweden AB	Taxor och avgifter: Övriga avgiftsbelagda upplåtelser (ej kvm)	Användning av offentliga platser, Ryde, Skolgatan 31	2025-05-02 – 2025-12-31	2025-05-02

DELEGATIONSBESLUT 2025-05-01--2025-05-31

UPPLÅTELSE AV OFFENTLIG PLATS

Yttrande enligt allmänna lokala ordningsföreskrifter §2, upplåta offentlig plats för hithörande ändamål och torghandel

Se ISY-Case MU

Meddela lokala trafikföreskrifter för Umeå kommun enligt TrF 10, kap 1, 3 och 14 §§ och TrF 3 kap 17 §

Meddela undantag från lokala trafikföreskrifter för Umeå kommun enligt TrF 13 kap 3, 4 och 5 §§

Se ISY-Case LTF

Beslut om lokala trafikföreskrifter om hastighetsbegränsning, väg E4 vid Stöcksjö	TN-2025/00277
Beslut om lokala trafikföreskrifter om hastighetsbegränsning i Ivarsboda, Umeå kommun	TN-2025/00299

Angivna remissvar och yttranden

Beslut om transporttillstånd för bred transport, inom Umeå kommun	TN-2025/00467
Remissyttrande Sofiehem 2_1 Gimoplan BN-2019_0225	TN-2025/00014
Glasbjörken 2 Remissyttrande BN-2023-00063	TN-2025/00014
Remissvar transportdispens inom Umeå kommun	TN-2025/00467
Remissvar TRV2025/41737, Luleå-Kil ToR	TN-2025/00424
Remissvar TRV2025/45486, Ljungby-Umeå	TN-2025/00409
Remissvar TRV2025/47970, Zinkgruvan-Bergsviken	TN-2025/00448
Remissvar TRV2025/47976, Malå-Piteå	TN-2025/00459
Remissvar TRV2025/50083, Göteborg-Boliden	TN-2025/00444
Remissvar TRV2025/50171, Umeå-Sorsele	TN-2025/00460
Remissvar TRV2025/53068, Luleå-Täby	TN-2025/00461
Remissvar TRV2025/53365, Umeå-Linköping	TN-2025/00465
Remissvar TRV2025/53448, Skelleftehamn-Holmsund	TN-2025/00466

Remissvar TRV2025/54275, Skellefteå-Umeå ToR	TN-2025/00488
VB: Ärende 2024-5725 - Yttrande för kännedom inför beslut - Vakin Hörneå 8:845, miljöfarlig verksamhet	TN-2025/00279
Yttrande i ert ärende 3999-2025, Höstnatta 2025	TN-2025/00440
Remissvar transportdispens inom Umeå kommun	TN-2025/00467

Umeå kommun
Kommunfullmäktige

Protokollsutdrag
2025-05-26

§ 114

Diarienr: KS-2024/00767

Motion 10/2024: Duschbås i skolornas omklädningsrum; Anders Norqvist (L)

Beslut

Kommunfullmäktige beslutar

att anse motionen besvarad med hänvisning till nämndernas yttranden.

Reservation
Anders Norqvist (L) reserverar sig mot beslutet till förmån för eget yrkande om bifall till motionen.

Ärendebeskrivning

Anders Norqvist (L) har anmält motionen Duschbås i skolornas omklädningsrum.

Motionären föreslår att kommunfullmäktige beslutar:

- Att uppdra till kommunstyrelsen att tillsammans med berörda nämnder tillse att alla duschar i Umeås skolor utrustas så att elever kan duscha i avskildhet

Fritidsnämnden, för- och grundskolenämnden, gymnasie- och vuxenutbildningsnämnden samt tekniska nämnden har yttrat sig och föreslår kommunfullmäktige att anse motionen besvarad med hänvisning till det gällande lokalfunktionsprogrammet vid nybyggnationer av idrottshallar som innehåller krav på duschar utan insyn samt låsbara och insynsskyddade utrymmen. Jämställdhetsutskottet har också yttrat sig.

Beslutsunderlag

Motion 10/2024
Fritidsnämndens yttrande
För- och grundskolenämndens yttrande

Gymnasie- och vuxenutbildningsnämndens yttrande
Tekniska nämndens yttrande
Jämställdhetsutskottets yttrande

Näringslivs- och arbetsutskottets beslutsordning

Näringslivs- och arbetsutskottet beslutar enligt tjänsteskrivelsens förslag.

Kommunstyrelsens beslutsordning

Yrkanden

Hanna Lundin Jernberg (L) – Bifall till motionen.

Anders Ågren (M), Janet Ågren (S), Mattias Larsson (C) och **Mariam Salem (MP)** – Bifall till näringslivs- och arbetsutskottets förslag (anse motionen besvarad).

Propositionsordning som godkänns

Näringslivs- och arbetsutskottets förslag (anse motionen besvarad) *mot* bifall till motionen. Ordföranden finner att kommunstyrelsen beslutar enligt näringslivs- och arbetsutskottets förslag att anse motionen besvarad.

Kommunfullmäktiges beslutsordning

Följande yttrar sig: Anders Norqvist, Christina Bernhardsson, Moa Brydsten, Davis Kaza, Daniell Andersson, Elmer Eriksson, Maja Westling Palmberg, Mariam Salem, Ellen Ström, Veronica Kerr och Lars Brännström.

Yrkanden

Anders Norqvist (L) och **Davis Kaza (AP)** – Bifall till motionen.

Christina Bernhardsson (S), Moa Brydsten (S), Daniell Andersson (V), Elmer Eriksson (M), Maja Westling Palmberg (C), Mariam Salem (MP), Veronica Kerr (KD) och **Lars Brännström (MP)** – Bifall till kommunstyrelsens förslag (anse motionen besvarad).

Propositionsordning som godkänns

Umeå kommun **Protokollsutdrag**
Kommunfullmäktige 2025-05-26

Bifall till kommunstyrelsens förslag (besvarad) *mot* bifall till motionen. Ordföranden finner att kommunfullmäktige beslutar enligt kommunstyrelsens förslag.

Reservation
Anders Norqvist (L) reserverar sig mot beslutet till förmån för eget yrkande om bifall till motionen.

Beslutet ska skickas till
Motionären
Fritidsnämnden
För- och grundskolenämnden
Gymnasie- och vuxenutbildningsnämnden
Tekniska nämnden

Umeå kommun
Kommunstyrelsen

Protokollsutdrag
2025-06-03

§ 108

Diarienr: KS-2025/00240

Anvisning för verksamhetsplanering 2026

Beslut

Kommunstyrelsen beslutar

att fastställa anvisning för verksamhetsplanering i nämnder och bolag 2026 enligt bilaga 1.

Ärendebeskrivning

När kommunfullmäktige har fattat beslut om planeringsdirektivet fortsätter arbetet i nämnder och bolag med att ta fram en mer detaljerad verksamhetsplanering och budget för sin organisation. Kommunstyrelsen beslutar om anvisning/regler för verksamhetsplanering. Anvisningen utgår från de förhållningsätt och krav som framgår i kommunfullmäktiges riktlinjer för:

- Riktlinjer för planeringsprocess (KF 2023-04-24)
- Riktlinjer för aktiverande styrning (KF 2021-03-29)
- Riktlinjer för ägarstyrning (KF 2021-03-29)
- Riktlinjer för styrning och uppföljning av verksamhet som utförs av externa utförare (KF 2021-10-25)
- Riktlinjer för Intern styrning och kontroll (KF 2011-05-28)

Innehållet i anvisningen är i stort sett detsamma som föregående år. Kraven på egna nämnder har till viss del justerats för att lyfta fram nämndernas ansvar för inriktningsmål och program. Kommunstyrelsen har under året arbetat med ett tilläggsuppdrag med syfte att ta fram förslag på hur målstyrning och planering som tillkom före införandet av kommunens nuvarande styrmodell kan inordnas i fullmäktiges styrning genom inriktningsmål och program. I enlighet med framtaget förslag har följande tillägg gjorts under rubriken planering för inriktningsmål och program:

Under förutsättning att fullmäktige avdelat medel för arbete med destinerade inriktningsmål ska fördelning av dessa medel och de medel nämnden själv avsätter framgå i budgeten.

Formuleringen påverkas av att anvisningen beslutas innan planeringsdirektiv och budget är fastställda i fullmäktige.

Beslutsunderlag

Bilaga 1. Anvisning för verksamhetsplanering

Beredningsansvariga

Sara Nordström

Näringslivs- och arbetsutskottets beslutsordning

Näringslivs- och arbetsutskottet beslutar enligt tjänsteskrivelsens förslag.

Kommunstyrelsens beslutsordning

Kommunstyrelsen beslutar enligt näringslivs- och arbetsutskottets förslag.

Beslutet med underlag ska skickas till
Nämnder, egna samt kommungemensamma
Umeå kommunföretag AB

UMEÅ KOMMUN

Anvisning för nämnder och bolags verksamhetsplanering 2026

Inledning och bakgrund 2
Syfte 2
Vilka styrs 2
Krav på planeringsprocess i kommunens egna nämnder 2
Tidplan 3
Anmälan till kommunfullmäktige/kommunstyrelse 3
Verksamhetsplanens innehåll för egna nämnder 3
Riskanalys och plan för internkontroll 5
Krav på planeringsprocess i gemensamma nämnder 5
Krav på planeringsprocess i kommunens helägda bolag 6
Krav på planeringsprocess i delägda bolag 6
Relaterade styrdokument 7

Beslutad av: Kommunstyrelsen	**Diarienummer:** KS-2025/00240	**Datum och paragraf för beslutet:** 2025-06-03	**Dokumentet styr** Nämnder/bolag
Dokumenttyp: Anvisning	**Giltighetstid:** Giltig för planering inför 2026	**Dokumentansvarig:** SLK avd för Ekonomi och styrning	

Inledning och bakgrund

Kommunfullmäktige beslutar varje år om planeringsdirektiv och budget. Det är ett politiskt beslutat dokument som lägger grunden för kommunens planering av verksamhet och ekonomi. Det beskriver bland annat hur kommunens pengar ska fördelas mellan olika nämnder och ger dem uppdrag att arbeta med.

Fullmäktiges beslutade planeringsdirektiv och budget utgör grunden för fortsatt planering i nämnder och bolag.

Syfte

Syftet med denna anvisning är att tydliggöra hur nämnder och bolag ska upprätta verksamhetsplan/affärsplan och budget för kommande verksamhetsår.

Vilka styrs

Denna anvisning gäller för kommunens nämnder och bolag. Observera att specifik anvisning för gemensamma nämnder och delägda bolag återfinns i slutet på dokumentet.

Krav på planeringsprocess i kommunens egna nämnder

I verksamhetsplan och budget konkretiserar och beskriver nämnden den styrning och planering som ska vara gällande för nämndens verksamheter under kommande verksamhetsår. Utgångspunkter för verksamhetsplanering är;

- det planeringsdirektiv och den budgetram kommunfullmäktige fastställt för kommande år
- nämndreglemente fastställt av kommunfullmäktige
- övriga styrdokument som är gällande för nämnden

Efter att kommunfullmäktige fastställt planeringsdirektiv och budget för kommande år ska varje nämnd upprätta/revidera verksamhetsplan och budget för nämnden. Nämnden beslutar om hur budgetram fördelas mellan nämndens verksamheter. Nämnd ansvarar för att det finns en aktuell nämndbudget som överensstämmer med kommunfullmäktiges beslutade ram, kompletterad med eventuella tilläggsanslag. Som stöd tillhandahåller stadsledningskontoret en mall på intranätet som är frivillig att använda.

Tidplan

Samtliga nämnder ska fatta beslut om verksamhetsplan och budget för kommande verksamhetsår **senast 26 november**.

För att möjliggöra hantering i enlighet med skollagens bidrag på lika villkor ska Tekniska nämnden fastställa budgetfördelning på verksamhetsnivå senast i september och skyndsamt expediera sin fastställda budgetfördelning till För- och grundskolenämnd samt Gymnasie- och vuxenutbildningsnämnd.

Anmälan till kommunfullmäktige/kommunstyrelse

Nämndens fastställda verksamhetsplan och budget med eventuella bilagor expedieras till KS diarium via e-post och döps till *xxx-nämndens verksamhetsplan och budget för 2026*, vid expediering till KS diarium ska e-postmeddelandets ämnesrad inledas med diarienummer KS-2025/00240. Samtliga verksamhetsplaner anmäls sedan till Kommunfullmäktige i januari.

Verksamhetsplanens innehåll för egna nämnder

Nämnden har befogenhet att utifrån nämndens behov och förutsättningar avgöra utformning och detaljeringsnivå i nämndens verksamhetsplan. Nämndens verksamhetsplan ska däremot alltid innehålla följande delar.

- **Grunduppdrag samt nämndens planering för grunduppdragets genomförande.**

I verksamhetsplanen ska av kommunfullmäktige fastställt grunduppdrag för nämnden infogas. Nämnden har mandat att:

- fastställa utformning och detaljeringsnivå i den styrning och planering som krävs för att verkställa grunduppdraget.
- Bedöma behov av och fastställa nämndspecifika mål, tilläggsuppdrag, indikatorer/nyckeltal (process-, resurs, resultat och /eller effektmått)
- Bedöma och infoga den planering som behövs för att styra och följa att nämndens verksamheter utvecklas i önskad riktning.

Nämndens prioritering och fördelning av resurser för verkställande av nämndens grunduppdrag ska framgå av nämndens budget.

I verksamhetsplanen ska det framgå på vilket sätt nämnden avser att följa upp sitt grunduppdrag och vilka underlag som nämnden tänker nyttja för att bedöma grunduppdragets genomförande. Observera att om nämnd väljer att använda

nyckeltal/indikatorer i sin styrning och uppföljning bör nämnden prioritera sådana nyckeltal/indikatorer som kan följas över tid och som är möjliga att följa utan kostsam administration. Specifika nyckeltal/indikatorer och statistikuppgifter som nämnden kontinuerligt avser nyttja vid rapportering till Kommunstyrelse och Kommunfullmäktige bör synliggöras med kommentar, fotnot eller liknande.

Större verksamhetsutvecklingsinsatser eller andra åtgärder som syftar till att förbättra förutsättningarna att genomföra nämndens grunduppdrag kan med fördel beskrivas i nämndens verksamhetsplan och framgå i nämndens budget.

Om kommunfullmäktige fattat beslut som förändrar nämndens grunduppdrag, åtaganden eller ansvar ska nämndens verksamhetsplan särskilt belysa den omställning detta innebär samt översiktlig beskrivning av planeringen för denna omställning.

- **Planering avseende inriktningsmål och program**

I verksamhetsplan ska eventuella inriktningsmål som tilldelats nämnden, samt beskrivning av eventuella åtaganden/satsningar som nämnden tänker genomföra, framgå. Nämnden bör kortfattat beskriva hur den avser arbeta med dessa och hur återrapportering till nämnd ska ske. Under förutsättning att fullmäktige avdelat medel för arbete med destinerade inriktningsmål ska fördelning av dessa medel och de medel nämnden själv avsätter framgå i budgeten.

- **Planering avseende tilläggsuppdrag**

I verksamhetsplanen ska eventuella tilläggsuppdrag från kommunfullmäktige som tilldelats nämnden framgå. Nämnden bör kortfattat beskriva hur den tänker verkställa dessa.

- **Drift- och investeringsbudget**

Nämnden ska upprätta nämndbudget (ekonomisk plan) för kommande verksamhetsår. I nämndens budget ska fördelning mellan verksamheter framgå. När nämnden väljer att avdela medel för specifika satsningar och åtaganden ska det belysas för att klargöra fördelning och påvisa prioritering.

- **Arbete med personalpolitiska mål**

Nämnden ska i sin verksamhetsplan beskriva planering samt eventuell nämndspecifik styrning och konkretisering av de personalpolitiska mål kommunfullmäktige fastställt. Nämndens ska analysera nämndspecifika förutsättningar som utgångspunkt för nämndens planering. Om nämnd tilldelats specifika tilläggsuppdrag inom det personalpolitiska områden ska dessa framgå i verksamhetsplanen.

- **Nämndens kompetensförsörjningsplan**

Nämnden ska i sin verksamhetsplan beskriva sin planering för kompetensförsörjning. Om nämnden avdelar specifika medel för kompetensförsörjning bör dessa framgå i nämndens detaljbudget. Har nämnden utarbetat en separat kompetensförsörjningsplan kan den med fördel biläggas till verksamhetsplanen.

- **Styrning och uppföljning av externa utförare**

I de fall nämnden nyttjar externa utförare för att utföra verksamhet som den ansvarar för[1] ska det i verksamhetsplanen framgå hur nämnden avser styra och följa upp dessa externa utförare under kommande verksamhetsår. Om nämnden har utarbetat en separat plan för styrning och uppföljning av externa utförare ska den biläggas till verksamhetsplanen.

- **Utmaningar och möjligheter på 3-5 års sikt**

Nämnden ska med utgångspunkt i sitt grunduppdrag kortfattat beskriva arbetet med väsentliga utmaningar och möjligheter på medellång sikt (3-5 år). Beskrivningen ska uppgå till max 2 sidor A4 och biläggas verksamhetsplanen.

Riskanalys och plan för internkontroll

Nämnden ska i enlighet med kommunfullmäktiges riktlinjer för intern styrning och kontroll (KF 2011-05-26) samt i enlighet med kommunstyrelsens handledning (KS 2019-01-15) upprätta riskanalys och plan för intern kontroll för kommande verksamhetsår.

Tidplan och anmälan

Samtliga nämnder ska fastställa riskanalys och internkontrollplan för kommande verksamhetsår senast i november för anmälan till Kommunstyrelsen.

Av nämnd fastställd riskanalys och internkontrollplan expedieras till KS diarium via e-post och döps till *xxx-nämndens riskanalys och internkontrollplan för 2026*, vid expediering ska e-postmeddelandets ämnesrad inledas med diarienummer KS-2025/00240.

Krav på planeringsprocess i gemensamma nämnder

Kommungemensamma nämnder upprättar verksamhetsplan och budget i enlighet med ovanstående anvisning för nämnd med hänsyn tagen till de förhållanden nämnden verkar i

[1] I enlighet med den definition som framgår av kommunfullmäktiges riktlinjer för Styrning och uppföljning av verksamhet som utförs av externa utförare.

och de specifika reglementen och avtal som upprättats för att reglera styrning och uppföljning av den gemensamma nämndens verksamhet.

Samtliga gemensamma nämnder ska även upprätta och fastställa riskanalys och internkontrollplan för kommande verksamhetsår.

Gemensam nämnds fastställda verksamhetsplan och budget samt riskanalys och internkontrollplan överlämnas till de kommuner som ingår i den gemensamma nämnden när de fastställts, dock senast innan november månads utgång.

Anmälan

Av gemensam nämnd fastställd verksamhetsplan och budget samt riskanalys och internkontrollplan expedieras till KS diarium via e-post och döps till *xxx-nämndens verksamhetsplan och budget för 2026*, vid expediering ska e-postmeddelandets ämnesrad inledas med diarienummer KS-2025/00240.

Krav på planeringsprocess i kommunens helägda bolag

Arbetet med att genomföra översyn och eventuell revidering av ägardirektiv inleds direkt efter kommunfullmäktiges årliga beslut om Planeringsdirektiv och de inriktningsmål/program och eventuella tilläggsuppdrag kommunfullmäktige tilldelat specifika bolag.

Revidering av ägardirektiv sker om kommunfullmäktiges beslut bedöms föranleda väsentliga förändringar i bolagets inriktning och åtaganden. Revidering av ägardirektiv sker i enlighet med kommunfullmäktiges Riktlinje för Ägarstyrning (KF 2021-03-29 §57).

Arbetet med att upprätta/revidera verksamhetsplan/affärsplan i de kommunala bolagen inleds parallellt med arbetet att bedöma och vid behov revidera ägardirektiv.

Krav på planeringsprocess i delägda bolag

När det gäller delägda bolag upprättas verksamhetsplan/affärsplan i enlighet med de ägardirektiv och aktieägaravtal som gäller för respektive bolag. Observera att Umeå kommuns inflytande över delägt bolag påverkas av ägarförhållande och den rådighet över bolaget som följer av dessa ägarförhållanden.

Relaterade styrdokument

Överordnade styrdokument

Riktlinjer för planeringsprocess (KF 2023-04-24)

Riktlinjer för aktiverande styrning (KF 2021-03-29)

Riktlinjer för ägarstyrning (KF 2021-03-29)

Riktlinjer för styrning och uppföljning av verksamhet som utförs av externa utförare (KF 2021-10-25)

Riktlinjer för Intern styrning och kontroll (KF 2011-05-28)

Övriga styrdokument

Handledning för intern styrning och kontroll (KS 2019-01-15)